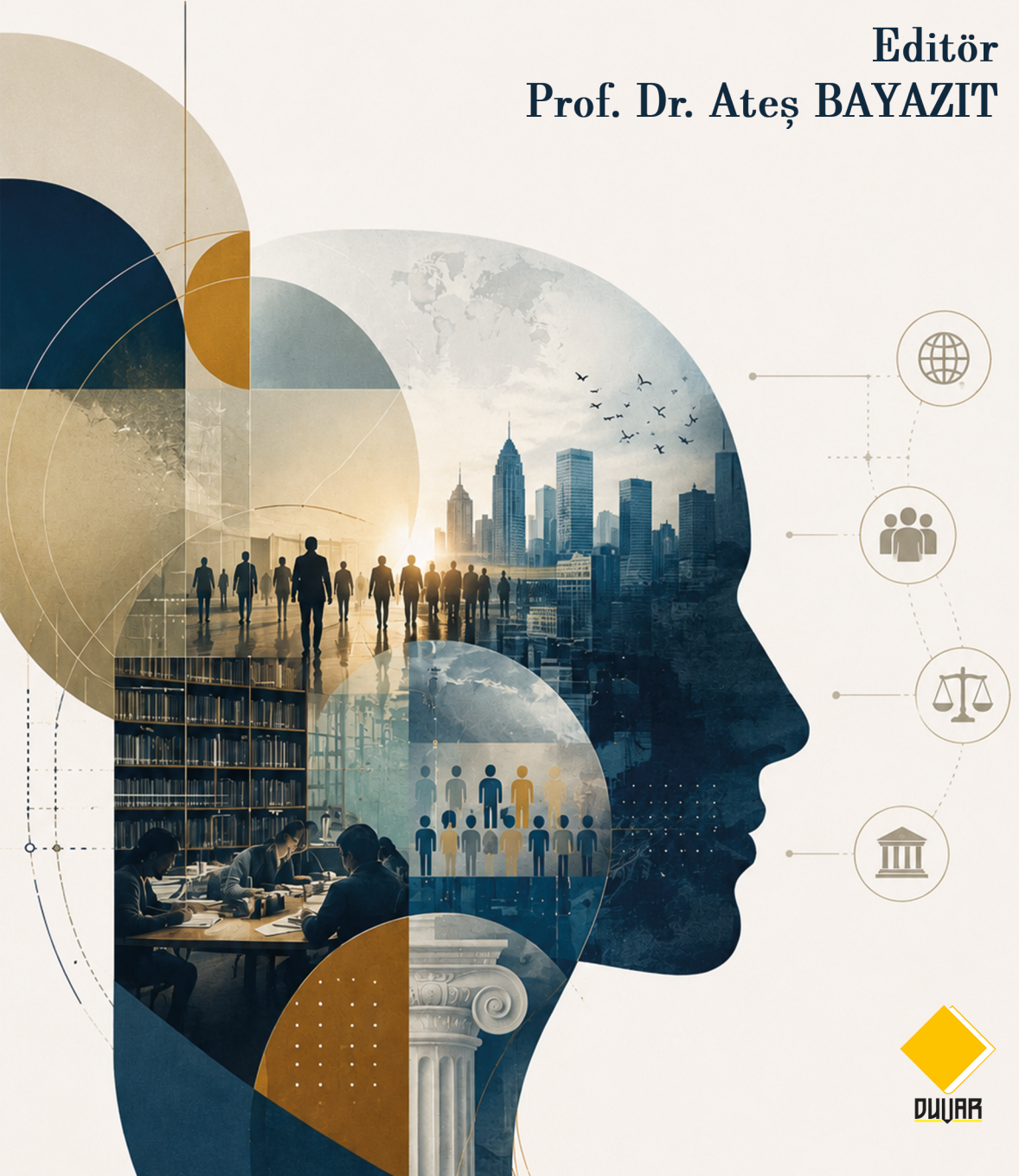

SOSYAL, BEŞERÎ VE İDARÎ BİLİMLERDE GÜNCEL PERSPEKTİFLER I

Editör
Prof. Dr. Ateş BAYAZIT

SOSYAL, BEŞERÎ VE İDARÎ BİLİMLERDE GÜNCEL PERSPEKTİFLER I

Editör

Prof. Dr. Ateş BAYAZIT

SOSYAL, BEŞERÎ VE İDARÎ BİLİMLERDE GÜNCEL PERSPEKTİFLER I

Editör

Prof. Dr. Ateş BAYAZIT

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek

Sayfa ve Kapak Tasarımı: Duvar DESIGN

Basım Tarihi: Temmuz 2026

Yayıncı Sertifika No: 49837

E-ISBN: 978-625-8936-26-1

© Duvar Yayınları

853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir

Tel: 0 232 484 88 68

www.duvar yayinlari.com

duvarkitabevi@gmail.com

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir. Yayınevi ve editörler sorumlu tutulamaz."

İÇİNDEKİLER

1. Bölüm	1
Dijitalleşme ve Stratejik Yönetim İlişkisi: Rekabet Avantajı ve Yönetim	
Dönüşümü Üzerine Yapılandırılmış Bir Literatür İncelemesi	
Ahmet ÇELİK, Özüm EĞİLMEZ	
2. Bölüm	27
Palyatif Televizyon: Türkiyede Yayın Yapan	
TV8 Kanalı Üzerine Bir İnceleme	
Ahmet YILDIZ, Metin GÜLTEKİN	
3. Bölüm	49
Arşiv Belgeleri Işığında	
Karaman Rum Mektebi Binası	
Ali TEKİN	
4. Bölüm	74
Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucu Felsefesinde	
Güçler Birliği'nin Yeri ve Önemi	
Alpaslan ÖZTÜRKÇİ	
5. Bölüm	85
Türkiye'de İzafi Kiranın Gelir Eşitsizliği, Yoksulluk ve Gelir Sıralaması	
Üzerindeki Etkisi	
Arkan YUSUFOĞLU	
6. Bölüm	104
Havayolu Sektöründe Sadakat Programlarının	
Müşteri Bağlılığına Etkisi: Türk Hava Yolları Miles&Smiles Programı	
Ateş BAYAZIT, Gamze ÖNER	

7. Bölüm	132
Artvin’de Kırsal Farmakonun Hazırlanışı*	
Caner ÇİÇEKDAĞI , Fatih Berkay İNAN	
8. Bölüm	154
Safranbolu (Karabük) Şehrinde Meydana Gelen Trafik Kazalarının	
Cbs Kullanılarak Karşılaştırılması (2020 ile 2024)	
Senanur AÇAR, Güzin KANTÜRK YİĞİT	
9. Bölüm	173
Yöresel Gastronomi Algısı: Emirdağ Yöresel Lezzetlerinin Aşçılık Öğrencileri	
Açısından Değerlendirilmesi	
İrem ÇAFA	
10. Bölüm	199
Türkiye’de Kişi Başı Sağlık Kurumlarına Başvurunun Yüksek Olmasının Olası	
Nedenleri: Hastalık Hastası mı Olduk?	
İzzet AYDEMİR, Ferhat BOLUKÇU	
11. Bölüm	208
Bilimsel Çalışmanın Temelleri	
Kaan TAŞ	
12. Bölüm	224
Ulusal ve Uluslararası Mevzuat Açısından Plastik Kirliliği ile Mücadele	
Politikaları	
Andre Emmanuel BİTJİCK , Kemal YAMAN	
13. Bölüm	247
Enerji Dönüşümünde Yenilenebilir Enerjinin ve	
Karbon Ticaretinin Rolü	
Leyla BAŞTAN TÖKE	

14. Bölüm	265
Coğrafi İşaretli Ürün ve Gastronomide Robotik Yaklaşımlar:	
Kuram, Uygulama ve Gelecek Perspektifleri	
Mahmut BARAKAZI	
15. Bölüm	282
Borçluluk, Utanç ve Ekonomik Yalnızlaşma:	
Önleyici Finansal Sosyal Hizmet Perspektifinden Yapısal Bir Model Önerisi	
Muhammet BENER	
16. Bölüm	298
Türkiye’de Tekstil Sektöründe Sosyal Politika Endeksi:Sendikalaşma, Ücret,	
Kadın İstihdamı ve Kayıt Dışılık Temelli Bölgesel Bir Analiz	
Yücel UYANIK, Murat ATAN	
17. Bölüm	342
Gelişmekte Olan Finansal Piyasalarda Sosyal Medya ve Yatırımcı Davranışları	
Naci YILMAZ	
18. Bölüm	355
Yapay Zekanın Toplumsal Ağı:Aktör-Ağ Teorisi Çerçevesinde Swot Analizi	
Enise GÜVEN , Öznur YAŞAR	
19. Bölüm	374
Çalışan Kadın, Anne ve Eş Olmak: Rol Çatışmaları Üzerine Öz-Analiz	
Reyhan Nur VURAL YILDIRIM, Yücel CAN	
20. Bölüm	382
Yaşlılarla Maneviyat ve Manevi Danışmanlık	
Tuba ORTAÇ ,	

21. Bölüm394

Konteyner Limanlarında Saha Doluluk Oranları ile Liman Verimliliği
Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Bir Darboğaz Analizi
Seçkin GÜN

22. Bölüm413

Okullarda İletişim Kavramına ve Sürecine Bir Bakış
Selçuk DEMİR

1. Bölüm

Dijitalleşme ve Stratejik Yönetim İlişkisi: Rekabet Avantajı ve Yönetim Dönüşümü Üzerine Yapılandırılmış Bir Literatür İncelemesi

Ahmet ÇELİK¹, Özüm EĞİLMEZ²

ÖZET

Dijitalleşme, işletmelerin stratejik yönetim anlayışını, karar alma süreçlerini ve rekabet stratejilerini dönüştüren temel unsurlardan biri haline gelmiştir. Özellikle yapay zekâ, büyük veri, nesnelerin interneti ve bulut bilişim gibi teknolojik gelişmeler, işletmelerin çevresel değişimlere uyum sağlama kapasitesini artırırken yönetim uygulamalarının yeniden şekillenmesine de katkı sunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, dijitalleşme ile stratejik yönetim arasındaki ilişkiyi incelemek ve dijital dönüşümün rekabet avantajı ile yönetim süreçleri üzerindeki etkilerini değerlendirmektir. Araştırma, yapılandırılmış literatür incelemesi yöntemiyle gerçekleştirilmiş; bu kapsamda Google Scholar veri tabanında 2025–2026 yılları arasında yayımlanan ve araştırma konusuyla doğrudan ilişkili olduğu belirlenen 25 akademik çalışma analiz edilmiştir. Çalışmalar literatür taraması analizi ile değerlendirilmiş ve bulgular üç temel tema altında sınıflandırılmıştır: stratejik yönetim süreçlerinin dönüşümü, yönetim ve organizasyon yapılarındaki değişim ile rekabet avantajı ve işletme performansı. Elde edilen bulgular, dijital teknolojilerin veri temelli karar alma süreçlerini desteklediğini, örgütsel çevikliği artırdığını ve işletmelerin değişen çevresel koşullara daha hızlı uyum sağlamasına katkıda bulunduğunu; ancak bu süreçte siber güvenlik, veri gizliliği ve teknolojik bağımlılık gibi yeni risk alanlarının da ortaya çıktığını göstermektedir. Sonuç olarak dijitalleşme, yalnızca teknolojik bir yenilik değil, işletmelere sürdürülebilir rekabet avantajı kazandıran kapsamlı bir stratejik ve yönetsel dönüşüm süreci olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, Stratejik Yönetim, Küresel Yönetim, Rekabet Avantajı, Dijital Dönüşüm, Yapılandırılmış Literatür Taraması

¹ Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, LEE, ORCID: 0009-0000-8255-0935

² Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İİBF, ORCID: 0000-0001-5251-5629

1. GİRİŞ

Küreselleşme süreci, işletmelerin faaliyetlerini ulusal sınırların ötesine taşıyarak uluslararası rekabetin yoğunlaştığı bir yapıyı ifade etmektedir. Bu dönüşümün en önemli itici güçlerinden biri dijitalleşmedir. Bharadwaj ve diğerleri (2013), dijital teknolojileri bilgi işlem, iletişim, bağlantısallık ve yazılım teknolojilerinin bütünleşik bir bileşimi olarak tanımlamakta ve bilgi teknolojisi stratejisinin işletme stratejisiyle bütünleştiği yeni bir dijital iş stratejisi anlayışının kaçınılmaz hâle geldiğini ileri sürmektedir. Benzer şekilde Vial (2019), dijitalleşmeyi değer yaratma süreçlerinin yeniden yapılandırıldığı sosyoteknik bir süreç olarak tanımlarken; Matt, Hess ve Benlian (2015), dijital teknolojilerin ürünleri, süreçleri ve yönetim anlayışını kapsamlı biçimde dönüştürdüğünü, bu nedenle dijital dönüşüm stratejilerinin iş modeli ve finansal hedeflerle bütünleşik geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşımlar birlikte değerlendirildiğinde, dijitalleşmenin yalnızca bilgi teknolojileri birimlerinin sorumluluğunda yürütülen teknik bir konu değil, üst yönetimden operasyonel süreçlere kadar tüm organizasyonu kapsayan stratejik bir dönüşüm alanı olduğu görülmektedir.

Dijitalleşmenin küresel rekabet ortamındaki önemi giderek daha güçlü biçimde kabul görmektedir. Porter ve Heppelmann (2014), bilgi teknolojilerinin ürünleri köklü biçimde dönüştürdüğünü ve bu dönüşümün değer zincirlerini yeniden şekillendirdiğini belirtmektedir. Fitzgerald ve diğerleri (2014) ise dijital teknolojileri etkin biçimde benimseyemeyen işletmelerin rekabet güçlerini kaybetme riskiyle karşı karşıya kaldığını, dijitalleşmenin artık bir tercih değil stratejik bir zorunluluk hâline geldiğini ortaya koymaktadır. Kane ve diğerleri (2015), 129 ülkede 27 farklı sektörden işletmeleri kapsayan araştırmalarında, başarılı dijital dönüşümün temel belirleyicisinin teknoloji değil strateji olduğunu; dijital olgunluğu yüksek işletmelerin dijital girişimlerini açık bir stratejik çerçeveye oturttuklarını göstermiştir. Bu bulgular, dijitalleşmenin veri temelli karar almayı güçlendirerek ve örgütsel çevikliği artırarak rekabet avantajının yeni kaynaklarını oluşturduğunu göstermektedir (Bozkurt, 2024; Üzmez ve Büyükbeşe, 2021).

Küresel ölçekte faaliyet gösteren işletmeler açısından dijitalleşme, coğrafi sınırların önemini azaltmakta ve uluslararası koordinasyonu güçlendirmektedir. Westerman, Bonnet ve McAfee (2014), 400'den fazla küresel işletmeyi kapsayan araştırmalarında, dijital teknolojileri etkin kullanan işletmelerin rakiplerine göre daha yüksek finansal performans sergilediğini göstermiştir. Bu bulgular, dijital olgunluğun sektör ve coğrafyadan bağımsız olarak işletme performansını olumlu etkileyen evrensel bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır (Karaman, 2024; Alfarizi & Heryadi, 2024; Küçükvardar & Aslan, 2021). Teece (2018) ise

dinamik yetenekler yaklaşımı çerçevesinde, sürdürülebilir rekabet üstünlüğünün temelinde işletmelerin iş modellerini sürekli yenileyebilme ve kaynaklarını yeniden yapılandırabilme kapasitesinin bulunduğunu savunmakta; kamu ve özel sektörde dijitalleşmenin şeffaflık, hesap verebilirlik ve kurumsal yönetim kalitesini artırdığı belirtilmektedir (Tamer & Övgün, 2023; Durmuş & Kasımoğlu, 2022).

Dijitalleşmenin sunduğu fırsatların yanında çeşitli riskleri de beraberinde getirdiği bilinmektedir. Veri güvenliği, siber tehditler, teknolojik bağımlılık ve dijital eşitsizlik gibi sorunlar, işletmelerin stratejik karar alma süreçlerini daha karmaşık hâle getirmekte (Durmuş & Kasımoğlu, 2022; Linkov ve diğerleri, 2018); dönüşüme uyum sağlayamayan işletmelerin küresel rekabette dezavantajla karşılaşabileceği belirtilmektedir (Sönmez, 2025). Bu nedenle işletmelerin dijitalleşmeyi yalnızca teknolojik bir yatırım değil, risk yönetimi ile kurumsal kapasite geliştirmeyi eş zamanlı yürüten bütüncül bir strateji olarak ele alması büyük önem taşımaktadır (Küçükvardar & Aslan, 2021; Magnusson & Blume, 2023).

Bu çalışma, dijitalleşme ile stratejik yönetim arasındaki ilişkiyi küresel işletmecilik perspektifinden; rekabet avantajı, örgütsel dönüşüm ve yönetim süreçleri bağlamında sistematik bir literatür incelemesi çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu doğrultuda Google Scholar veri tabanında Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler kullanılarak 2025–2026 yılları arasında yayımlanan çalışmalar taranmış ve elde edilen bulgular analiz edilmiştir. Araştırmanın devamında sunulan bulgular, dijitalleşmenin stratejik yönetim uygulamaları, küresel işletme yönetimi ve işletme performansı üzerindeki etkilerini kapsamlı biçimde ortaya koymaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Dijitalleşme Kavramı ve Tarihsel Gelişimi

Dijitalleşme, akademik literatürde farklı biçimlerde tanımlanmakla birlikte, özünde analog bilgi, süreç ve faaliyetlerin dijital teknolojiler aracılığıyla dönüştürülmesini ifade etmektedir. Kavramsal açıdan dijitalleşme; dijitalizasyon (digitization), dijitalleşme (digitalization) ve dijital dönüşüm (digital transformation) olmak üzere birbirini tamamlayan ancak farklı anlamlar taşıyan üç aşamalı bir süreç olarak ele alınmaktadır (Vial, 2019; Brennen & Kreiss, 2016). Dijitalizasyon, fiziksel bilgi ve verilerin dijital ortama aktarılmasını ifade eden teknik bir süreçtir. Dijitalleşme ise dijital teknolojilerin işletme süreçlerine entegre edilerek iş yapma biçimlerinin yeniden yapılandırılmasını kapsamaktadır. Dijital dönüşüm ise bu iki süreci kapsayan daha geniş bir kavram olup işletmelerin stratejilerinin, organizasyon yapılarının ve iş modellerinin bütüncül

biçimde yeniden şekillendirilmesini ifade etmektedir (Vial, 2019; Matt ve diğerleri, 2015).

Schwab (2016), günümüzde yaşanan dijital devrimin önceki sanayi devrimlerinden temel bir yönüyle ayrıldığını; bu dönüşümün doğrusal değil üstel bir hızla ilerlediğini belirtmektedir. Dördüncü Sanayi Devrimi olarak adlandırılan bu süreç; yapay zekâ, nesnelerin interneti, büyük veri, bulut bilişim, robotik sistemler ve otomasyon teknolojilerinin bütünleşmesiyle fiziksel, dijital ve biyolojik dünyalar arasındaki sınırları giderek belirsizleştirmektedir.

İşletmeler açısından dijitalleşme, organizasyonun birçok fonksiyonunda eş zamanlı olarak etkisini göstermektedir. Üretim süreçlerinde otomasyon ve nesnelerin interneti verimliliği artırırken; pazarlama ve müşteri ilişkilerinde büyük veri analitiği ile yapay zekâ tabanlı uygulamalar kişiselleştirilmiş deneyimler sunulmasını mümkün kılmaktadır. Tedarik zinciri yönetiminde dijital platformlar gerçek zamanlı izleme ve koordinasyon kapasitesini geliştirirken; insan kaynakları yönetiminde dijital uygulamalar kurumsal öğrenmeyi desteklemektedir (Fitzgerald ve diğerleri, 2014). Bu çok boyutlu etki, dijitalleşmenin işletmenin tüm değer zincirini kapsayan stratejik bir değişim süreci olduğunu göstermektedir. Bu çok boyutlu etki, dijitalleşmenin işletmenin tüm değer zincirini kapsayan stratejik bir değişim süreci olduğunu göstermektedir.

Dijitalleşme ile küreselleşme, birbirini karşılıklı olarak besleyen iki dinamik olarak değerlendirilmektedir. Schwab (2016), dijital teknolojilerin ulaşım ve iletişim maliyetlerini azaltarak küresel lojistik sistemlerini daha etkin hâle getireceğini ve uluslararası ticaretin önündeki engelleri ortadan kaldıracığını öngörmektedir. Çok uluslu işletmeler açısından ise dijital teknolojiler, farklı coğrafyalardaki faaliyetlerin merkezi biçimde koordine edilmesini ve küresel değer zincirlerinin dinamik yönetilmesini mümkün kılmaktadır (Alfarizi & Heryadi, 2024; Karaman, 2024). Böylece dijitalleşme, işletmelerin küresel bütünleşmelerini güçlendiren ve yerel pazarlara uyum yeteneklerini artıran stratejik bir unsur hâline gelmektedir (Westerman ve diğerleri, 2014).

2.2. Stratejik Yönetim Perspektifinden Dijitalleşme

Stratejik yönetim yazınında dijitalleşme, yalnızca teknolojik bir dönüşüm olarak değil, işletmelerin rekabet avantajı elde etme ve bunu sürdürülebilir kılma biçimlerini yeniden şekillendiren stratejik bir paradigma değişimi olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda dijitalleşme, hem işletmelere rekabet üstünlüğü

sağlayan stratejik bir kaynak hem de yeni örgütsel yetkinliklerin geliştirilmesini destekleyen dinamik bir kapasite olarak değerlendirilmektedir.

Dijitalleşmenin stratejik yönetimdeki rolünü açıklayan en önemli teorik yaklaşımlardan biri Kaynak Temelli Görüş'tür (Resource-Based View–RBV). Barney (1991), sürdürülebilir rekabet avantajının değerli, nadir, taklit edilmesi güç ve ikame edilemeyen kaynaklara sahip olunmasına bağlı olduğunu ileri sürmektedir. Dijital teknolojiler, işletmelerin bilgi üretme, işleme ve paylaşma kapasitelerini artırarak bu stratejik kaynakların etkin kullanımına katkı sağlamaktadır.

Dinamik Yetenekler Yaklaşımı ise dijitalleşmenin stratejik yönetimdeki etkisini açıklayan bir diğer önemli çerçevedir. Teece (2018), işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajını koruyabilmesinin; değişen çevre koşullarını algılama, fırsatları değerlendirme ve mevcut kaynakları yeniden yapılandırabilme yeteneklerine bağlı olduğunu ifade etmektedir. Dijital teknolojiler, işletmelere çevresel değişimleri daha hızlı analiz etme ve stratejik kararları veri temelli biçimde alma olanağı sunarak bu dinamik yetenekleri geliştirmektedir (Teece, 2018; Bozkurt, 2024).

Dijitalleşmenin stratejik yönetim üzerindeki etkileri, Değer Zinciri Yaklaşımı çerçevesinde de açıklanmaktadır. Porter'ın (1985) değer zinciri modeline göre rekabet avantajı, işletmenin faaliyetlerini rakiplerinden daha düşük maliyetle gerçekleştirmesi veya müşterilere daha yüksek değer sunacak biçimde farklılaştırması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Dijital teknolojiler ise değer zincirinin her aşamasında maliyetleri azaltmakta, süreçleri hızlandırmakta ve inovasyon kapasitesini artırmaktadır (Porter & Heppelmann, 2014; Karaman, 2024). Bu üç yaklaşım birlikte değerlendirildiğinde, geleneksel olarak birbirinden bağımsız ele alınan maliyet liderliği ve farklılaşma stratejilerinin, dijital teknolojiler sayesinde eş zamanlı olarak uygulanabilir hâle geldiği görülmektedir: dijital otomasyon süreç maliyetlerini azaltırken, büyük veri analitiği ve yapay zekâ kişiselleştirilmiş değer önerileri geliştirilmesine imkân tanımaktadır (Bharadwaj ve diğerleri, 2013; Westerman ve diğerleri, 2014; Matt ve diğerleri, 2015).

Bununla birlikte literatürde dijitalleşmenin tek başına sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamadığı da vurgulanmaktadır. Dijital teknolojilerin hızla yayılması ve kolaylıkla taklit edilebilir hâle gelmesi, bu teknolojilerin tek başına kalıcı üstünlük oluşturmalarını güçleştirmektedir. Bu nedenle rekabet avantajı, teknolojinin sahipliğinden çok, teknolojinin örgütsel süreçlere entegrasyonu ve kurumsal kültürle uyumu sayesinde ortaya çıkmakta; bu da çalışanların dijital yetkinliklerinin geliştirilmesini ve dijital liderlik anlayışının benimsenmesini gerekli kılmaktadır (Loonam ve diğerleri, 2018; Kane ve diğerleri, 2015).

Kaynak Temelli Görüş, Dinamik Yetenekler Yaklaşımı ve Değer Zinciri Yaklaşımı birlikte değerlendirildiğinde, dijitalleşmenin sürdürülebilir rekabet avantajı sağlayabilmesi için teknolojik yatırımların stratejik yönetim anlayışıyla bütünleştirilmesi gerektiği görülmektedir. Dijitalleşme, bu yönüyle günümüz işletmeleri açısından uzun dönemli büyüme ve rekabet üstünlüğünün temel belirleyicilerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

2.3. Dijital Dönüşüm Teorileri ve Modelleri

Dijital dönüşümün çok boyutlu yapısı, bu olgunun tek bir kuramsal çerçeveye açıklanmasını güçleştirmektedir. Literatürde bu süreci farklı yönleriyle ele alan başlıca yaklaşımlar; Vial'ın (2019) bütünsel dijital dönüşüm modeli, Dinamik Yetenekler Teorisi, Kaynak Temelli Görüş, Teknoloji Kabul Modeli ve Yeniliklerin Yayılımı Teorisi'dir (Teece, 2007, 2018; Barney, 1991; Davis, 1989; Rogers, 1962).

Vial (2019) tarafından geliştirilen model, dijital dönüşümü; dijital teknolojilerin neden olduğu değişimlere uyum sağlamak amacıyla işletmelerin değer yaratma mekanizmalarını yeniden yapılandığı ve ortaya çıkan fırsat/tehditleri yönettiği sosyoteknik bir süreç olarak tanımlamaktadır. Model, dönüşümün yalnızca teknolojik altyapıyla değil; organizasyon yapısı, kurumsal kültür, liderlik ve stratejik yönetimin bütüncül yeniden tasarımıyla mümkün olduğunu ortaya koymakta ve alanın en kapsamlı referans modellerinden biri kabul edilmektedir.

Dinamik Yetenekler Teorisi çerçevesinde Teece (2007, 2018), işletmelerin sürdürülebilir rekabet üstünlüğünü koruyabilmesinin; değişen çevresel koşulları algılama (sensing), fırsatları değerlendirme (seizing) ve kaynaklarını yeniden yapılandırma (transforming) yeteneklerine bağlı olduğunu ileri sürmektedir. Dijital teknolojiler, işletmelere bu üç yeteneği gerçek zamanlı biçimde uygulama olanağı sunmaktadır (Oğan, 2024; Üzmez & Büyükbeşe, 2021). Kaynak Temelli Görüş çerçevesinde ise Barney (1991), sürdürülebilir rekabet avantajının değerli, nadir, taklit edilmesi güç ve ikame edilemeyen kaynaklardan kaynaklandığını belirtmekte; dijital teknolojilerin tek başına değil, örgütsel bilgi birikimi ve teknolojik yetkinliklerle bütünlendiğinde bu avantajı sağladığını vurgulamaktadır (Barney, 1991; Teece, 2018).

Bireysel benimseme düzeyinde Davis (1989) tarafından geliştirilen Teknoloji Kabul Modeli (TAM), bireylerin yeni teknolojileri kullanma niyetini algılanan kullanılabilirlik ve algılanan kullanım kolaylığı üzerinden açıklamaktadır. Bu model, dijital dönüşüm projelerinin başarısının teknik altyapı kadar kullanıcı deneyimine ve değişim yönetimine de bağlı olduğunu göstermektedir (Davis, 1989).

Rogers'ın (1962) Yeniliklerin Yayılımı Teorisi ise dijital teknolojilerin toplum ve sektörler arasında nasıl yayıldığını; yenilikçiler, erken benimseyenler, erken çoğunluk, geç çoğunluk ve geride kalanlar olmak üzere beş grup üzerinden açıklamaktadır. Erken benimseyen işletmeler dijital teknolojileri hızla entegre ederek ilk hareket eden avantajından yararlanırken, geç kalan işletmeler değişen rekabet koşullarına uyum sağlamakta güçlük yaşayabilmektedir (Rogers, 1962; Fitzgerald ve diğerleri, 2014).

Bu beş teorik yaklaşım birlikte değerlendirildiğinde, dijital dönüşümün teknolojik altyapı, stratejik yönetim, örgütsel yetkinlik, bireysel benimseme ve kurumsal kültür boyutlarını eş zamanlı kapsayan bütüncül bir süreç olduğu görülmektedir; bu nedenle söz konusu kuramlar birbirini tamamlayan çerçeveler olarak ele alınmalıdır.

2.4. Dijitalleşmenin Yönetim Anlayışına Etkileri

Dijitalleşme, işletme yönetimi yazınında köklü bir paradigma değişimini beraberinde getirmektedir. Geleneksel yönetim anlayışı hiyerarşik yapılar ve merkezi karar alma mekanizmaları üzerine inşa edilirken, dijital çağın yönetim yaklaşımı çeviklik, ağ temelli iş birliği, veri odaklı yönetim ve sürekli öğrenme ilkelerini ön plana çıkarmaktadır (Aydın, 2024; Tamer & Övgün, 2023). Bu nedenle dijitalleşme, yalnızca teknolojik altyapıyı geliştiren bir unsur değil, yönetim anlayışını bütüncül biçimde dönüştüren stratejik bir süreç olarak değerlendirilmektedir (Schwab, 2016).

Dijitalleşmenin yönetim anlayışına sağladığı en önemli katkılardan biri, karar alma süreçlerinin veri temelli bir yapıya kavuşmasıdır. Büyük veri analitiği, iş zekâsı uygulamaları ve yapay zekâ destekli karar destek sistemleri sayesinde yöneticiler pazar eğilimlerini gerçek zamanlı izleyebilmekte ve stratejik kararlarını güvenilir veri kaynaklarına dayandırabilmektedir; böylece deneyim ve sezgi ağırlıklı karar alma, yerini kanıta dayalı analitik yönetime bırakmaktadır (Bharadwaj ve diğerleri, 2013; Bozkurt, 2024). Barney'nin (1991) Kaynak Temelli Görüşü çerçevesinde değerlendirildiğinde, dijital veriler ve bu verileri işleyebilme kapasitesi işletmeler açısından stratejik değere sahip maddi olmayan kaynaklar arasında yer almaktadır.

Dijitalleşme, organizasyon yapılarının dönüşümünü de hızlandırmaktadır. Geleneksel bürokratik yapılar yerini, kısa planlama döngüleri, disiplinler arası ekip çalışması ve hızlı geri bildirim mekanizmalarını temel alan daha esnek ve çevik organizasyon modellerine bırakmaktadır (Aydın, 2024). Bunun yanında dijital platformlar ve iş ekosistemleri işletmeler arası iş birliğini güçlendirmekte; geleneksel dikey entegrasyonun yerini ağ temelli değer yaratma modellerine bırakmaktadır (Oğan, 2024).

Liderlik ve insan kaynakları yönetimi açısından değerlendirildiğinde, dijital dönüşümün başarısı yalnızca teknolojik yatırımlara değil; dijital vizyona sahip liderlerin varlığına ve çalışanların dijital yetkinliklerinin geliştirilmesine bağlıdır. Kane ve diğerleri (2015), dijital olgunluğu yüksek işletmelerin ortak özelliğinin teknolojiye yapılan yatırımlar değil, dönüşümü stratejik bir vizyonla yöneten liderlik anlayışı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda dijital okuryazarlık, veri analitiği becerisi ve değişime uyum kapasitesi günümüz çalışanlarından beklenen temel nitelikler hâline gelmiş; uzaktan çalışma ve esnek çalışma uygulamalarının yaygınlaşması insan kaynakları yönetiminin kapsamını önemli ölçüde dönüştürmüştür (Loonam ve diğerleri, 2018; Tamer & Övgün, 2023).

Dijitalleşmenin etkileri işletme içi süreçlerle sınırlı değildir; kurumsal yönetim açısından da dijital teknolojiler şeffaflığın ve hesap verebilirliğin artırılmasına katkı sağlamaktadır. Veri temelli raporlama sistemleri, yönetsel kararların daha izlenebilir olmasını desteklemekte ve kurumsal yönetim kalitesinin geliştirilmesine destek olmaktadır (Durmuş & Kasımoğlu, 2022).

Sonuç olarak, veri temelli karar alma, çevik organizasyon yapıları, dijital liderlik ve öğrenen organizasyon kültürü, dijital çağın yönetim anlayışının temel bileşenleri hâline gelmiştir. Başarılı bir dijital dönüşüm, bu unsurların birlikte geliştirilmesine bağlı olarak değerlendirilmektedir (Durmuş & Kasımoğlu, 2022; Bozkurt, 2024).

3. YÖNTEM

Bu çalışma, dijitalleşme ve dijital dönüşümün stratejik yönetim ile işletme yönetimi üzerindeki etkilerini ortaya koymak amacıyla, yapılandırılmış literatür taraması yaklaşımını benimseyen nitel bir araştırma olarak gerçekleştirilmiştir. Yapılandırılmış literatür taraması; belirli bir araştırma sorusuna yanıt vermek üzere mevcut alanyazının önceden belirlenmiş kriterler çerçevesinde tanımlanması, filtrelenmesi, kodlanması ve tematik olarak sentezlenmesine dayanan sistematik bir araştırma yaklaşımıdır (Snyder, 2019). Bu yöntem, araştırmacıya keyfi kaynak seçiminin önüne geçen şeffaf ve tekrarlanabilir bir süreç sunmakta; elde edilen bulguların geçerlilik ve güvenilirliğini artırmaktadır (Booth, Sutton ve Papaioannou, 2016). Tranfield, Denyer ve Smart (2003), yönetim bilimleri alanında sistematik tarama yaklaşımının geleneksel anlatısal derlemelere kıyasla daha nesnel ve doğrulanabilir sonuçlar ürettiğini vurgulamaktadır. Dijitalleşme ve işletme yönetimi alanyazının son yıllarda hızla genişlemesi ve giderek daha parçalı bir yapı kazanması, bu yöntemin tercih edilmesinin temel metodolojik gerekçesini oluşturmaktadır (Dvouletý ve diğerleri, 2025).

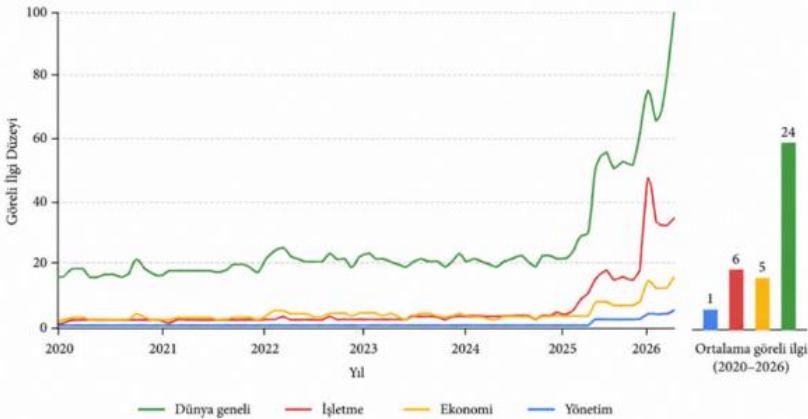
3.1. Arama Stratejisi ve Veri Tabanı Seçimi

Literatür taraması, Google Scholar veri tabanı üzerinden gerçekleştirilmiştir. Google Scholar'ın tercih edilmesinin temel gerekçesi; Emerald, MDPI, Taylor & Francis ve Springer gibi önde gelen uluslararası akademik yayıncıların endeksli dergilerine tek bir platform üzerinden eş zamanlı erişim imkânı sunması, açık erişim kapsamının genişliği ve arama esnekliğidir. Arama İngilizce yayınları kapsayacak biçimde tasarlanmış olup aşağıdaki dört anahtar kelime eş zamanlı olarak kullanılmıştır:

"Digitalization" AND "Digital Transformation" AND "Strategic Management" AND "Business Management"

Bu anahtar kelime kombinasyonunun seçimindeki amaç, dijitalleşme olgusunu hem stratejik hem de işletme yönetimi perspektifinden ele alan çalışmaları kapsayacak biçimde aramanın odaklanmasını sağlamaktır. Booth ve diğerleri (2016), arama terimlerinin hem kapsayıcılık hem de özgüllük açısından dengeli biçimde kurgulanmasının taramanın metodolojik sağlamlığını doğrudan etkilediğini vurgulamaktadır.

Yayın yılı aralığı 2025–2026 olarak belirlenmiştir. Bu dönemin araştırma kapsamına alınmasının temel gerekçesi, söz konusu yılların dijitalleşme ile stratejik yönetim arasındaki ilişkiye yönelik akademik ilginin en yoğun biçimde gözlemlendiği evre olmasıdır. Nitekim Google Trends verileri incelendiğinde, "Business and Management" arama ilgisinin (yeşil çizgi) 2024 yılından itibaren belirgin biçimde yükseldiği ve 2025–2026 döneminde zirveye ulaştığı görülmektedir (bkz. Şekil 1). Bu eğilim, ilgili akademik yayın yoğunluğuyla örtüşmekte ve söz konusu zaman aralığının araştırma kapsamı açısından geçerliliğini güçlü biçimde desteklemektedir.

Şekil 1 Google Trends: "Business and Management" Arama İlgisinin Yıllara Göre Değişimi — 2024–2026

3.2. Dahil Etme ve Dışlama Kriterleri

Elde edilen kayıtlar, önceden belirlenmiş dahil etme ve dışlama kriterleri çerçevesinde sistematik biçimde değerlendirilmiştir. Tranfield ve diğerleri (2003), bu kriterlerin açık ve ölçülebilir biçimde tanımlanmasının yapılandırılmış literatür taramasının en temel metodolojik gerekliliklerinden birini oluşturduğunu ifade etmektedir.

Dahil etme kriterleri şu şekilde belirlenmiştir:

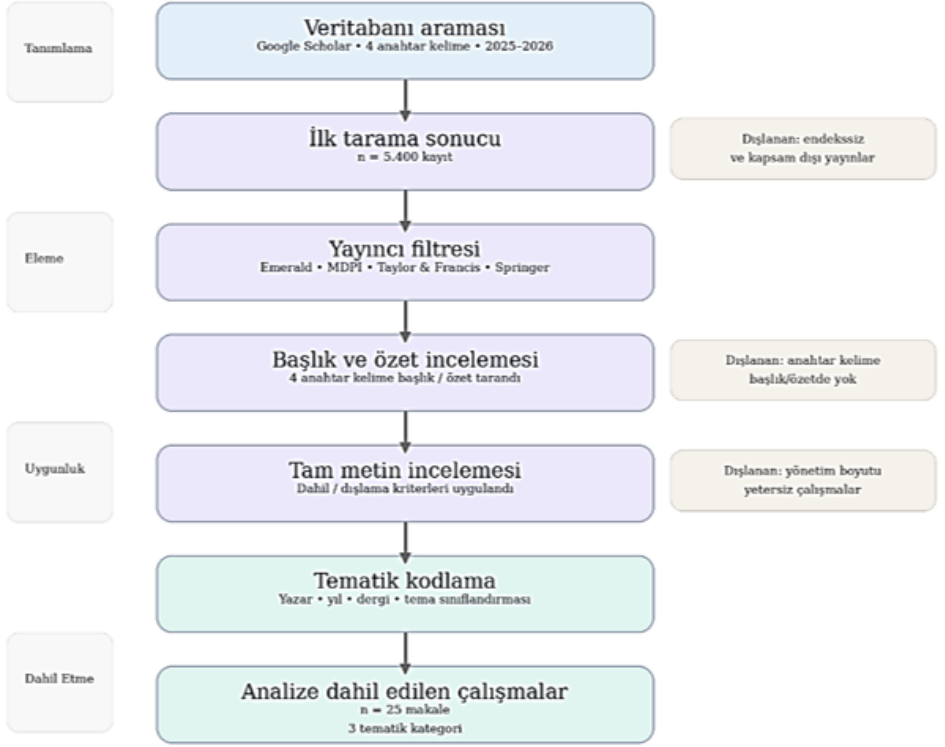
- ✚ Web of Science veya Scopus kapsamında indekslenen uluslararası hakemli dergilerde ya da uluslararası akademik yayınevleri (Emerald, Wiley, Springer, Taylor & Francis, MDPI vb.) tarafından yayımlanmış makale veya kitap bölümü niteliğinde olması.
- ✚ Dijitalleşme veya dijital dönüşümü stratejik yönetim ya da işletme yönetimi perspektifinden doğrudan ele alması.
- ✚ İngilizce dilinde yayımlanmış olması.
- ✚ 2025–2026 yılları arasında yayımlanmış olması.

Dışlama kriterleri ise şu şekilde belirlenmiştir:

- ✚ Sadece teknik veya yazılım geliştirme boyutuna odaklanıp işletme ya da stratejik yönetim boyutunu içermeyen çalışmalar.
- ✚ Tam metnine erişilemeyen yayınlar.
- ✚ Editöryal yazılar, kitap incelemeleri, özet bildiriler ve mükerrer kayıtlar.
- ✚ İngilizce dışında yayımlanan çalışmalar.
- ✚ Araştırmanın zaman aralığı dışında kalan çalışmalar.

3.3. Tarama Süreci ve Eleme Aşamaları

Tarama süreci, birbirini izleyen üç aşamada yürütülmüştür. Birinci aşamada, hedef yayıncılar ve belirlenen dönemsel aralık dışında kalan kaynaklar çıkarılmıştır. İkinci aşamada, kalan kayıtlar üzerinde başlık ve özet incelemesi uygulanmış; dört anahtar kelimenin başlık ya da özette yer alıp almadığı değerlendirilmiş, kapsam dışı çalışmalar elenmiştir. Üçüncü aşamada ise tam metin incelemesi gerçekleştirilmiş; stratejik yönetim veya işletme yönetimi boyutu yetersiz kalan ya da diğer dışlama kriterlerini karşılayan çalışmalar kapsam dışında bırakılmıştır. Tüm bu eleme aşamalarının sonucunda analize dahil edilecek $n = 25$ çalışmaya ulaşılmıştır. Tarama sürecinin akışı aşağıdaki Şekil 2'de gösterilmektedir

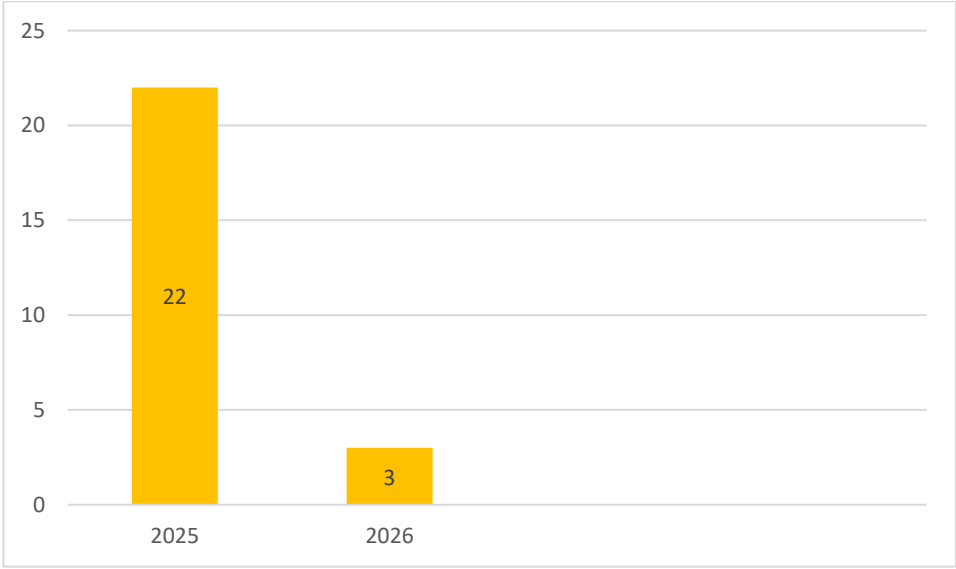

Şekil 2. Yapılandırılmış Literatür Taraması Akış Diyagramı

3.4. Yayın Yıllarına Göre Dağılım

Analize dâhil edilen 25 çalışmanın yayın yıllarına göre dağılımı Şekil 3'te sunulmaktadır. İncelenen çalışmaların 22'si (%88) 2025, 3'ü (%12) ise 2026 yılında yayımlanmıştır. Bu dağılım, araştırmanın dijitalleşme ve dijital dönüşümün stratejik yönetim ile işletme yönetimi üzerindeki etkilerine ilişkin en güncel akademik çalışmaları kapsayacak şekilde tasarlandığını göstermektedir.

2026 yılına ait çalışma sayısının sınırlı olması, araştırmanın verilerinin Nisan 2026'da elde edilmesi ve aynı yıla ait akademik yayınların henüz oluşum sürecinde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle çalışma, alandaki en güncel eğilimleri yansıtmayı amaçlayan ve yakın dönem literatürüne odaklanan bir örneklem üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Şekil 3. Analize Dahil Edilen Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

3.5. Analize Dahil Edilen Çalışmalar

Eleme süreçleri sonucunda belirlenen 25 çalışma aşağıdaki Tablo 1'de sunulmaktadır. Tablo; yazar(lar) ve yayın yılı, çalışmanın orijinal başlığı, ait olduğu tematik kategori ve yayımlandığı dergi ya da kaynak bilgisini içermektedir. Tablo 1'de görüldüğü üzere, uluslararası indeksli dergilerin yanı sıra Springer kitap bölümleri ve uluslararası konferans bildiri kitapları da analiz kapsamına dahil edilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya Dahil Edilen Çalışmalar

No	Yazar (Yıl)	Çalışmanın Başlığı	Tema	Dergi / Kaynak
1	Kohtamäki (2025)	Strategy in the Digitalization Era	Tema 1	International Journal of Management Reviews
2	Umantsiv ve diğ. (2025)	Digital Transformation as a Business Development Strategy	Tema 1	Strategy & Leadership
3	Palmić ve diğ. (2025)	Digital-Sustainable Business Models: Definition, Systematic Literature Review, Integrative Framework and Research Agenda from a Strategic Management Perspective	Tema 3	International Journal of Management Reviews
4	Dvouletý ve diğ. (2025)	Artificial Intelligence, Digitalization, and New Technologies in Shaping	Tema 2	Cogent Business & Management

		Business and Management Research		
5	Rustenova ve diğ. (2025)	Strategic Modeling of Enterprise Business Processes for Successful Digital Transformation	Tema 1	Business, Management and Economics Engineering
6	Valaskova ve diğ. (2025)	Digital Transformation and Financial Performance: An Empirical Analysis of Strategic Alignment in the Digital Age	Tema 3	Journal of Enterprising Communities
7	Iden ve diğ. (2025)	Business Process Management and Digitalization – A Reciprocal Relationship	Tema 2	Business Process Management Journal
8	Kulichyova ve diğ. (2025)	Digital Transformation in Large Established Organisations: Four Restructuring Dilemmas Based on Dynamic Capabilities	Tema 2	International Journal of Management Reviews
9	Fähndrich ve diğ. (2025)	Evaluating the Influencing Factors and Effects of the Digitalization of Management Control	Tema 2	Journal of Accounting & Organizational Change
10	Caratù ve diğ. (2025)	Strategic Issues in Digital Transformation of HR Management: Systematic Literature Review and Text Mining	Tema 2	Technology Analysis & Strategic Management
11	Luque-Martínez ve diğ. (2025)	The Digital Future of Spanish Universities: Facing the Challenge of a Digital Transformation	Tema 2	The Bottom Line
12	Huy ve diğ. (2025)	Unveiling How Business Process Management Capabilities Foster Dynamic Decision-Making for Effectiveness of Sustainable Digital Transformation	Tema 2	Business Process Management Journal
13	Cardoso ve diğ. (2025)	From Crisis to Opportunity: Digital Transformation, Digital Business Models, and Organizational Resilience in the Post-Pandemic Era	Tema 3	Administrative Sciences
14	Alnoor ve diğ. (2025)	Toward Digitalization Strategic Perspective in the European Food Industry	Tema 1	Asia-Pacific Journal of Business Administration
15	Zaman ve diğ. (2025)	Digital Technologies and Digitalization Performance: The	Tema 3	Journal of Manufacturing Technology Management

		Mediating Role of Digitalization Management		
16	Sestino ve diğ. (2025)	Exploring the Effects of Digital Transformation from a Dual (Internal vs External) Marketing Management Perspective	Tema 3	European Journal of Innovation Management
17	Kim ve diğ. (2025)	Making the Case for Digital Transformation: Digital Entrepreneurship and On-Demand Service Innovation	Tema 3	Journal of Small Business Management
18	Kringelum ve diğ. (2025)	Digital Transformation: Strategy Comes First to Lay the Groundwork	Tema 1	Journal of Business Strategy
19	Cyfert ve diğ. (2025)	Are We Ready for Digital Transformation? The Role of Organizational Culture, Leadership and Competence in Building Digital Advantage	Tema 2	Central European Management Journal
20	Guo, Zhang ve Zhou (2025)	Digitalization and Firm Performance: The Need for Strategic Decision-Making	Tema 3	Management Decision
21	Malifete ve diğ. (2026)	Digital Transformation in the Insurance Industry: Challenges and Strategic Insights	Tema 3	Risks
22	Al Jabri ve diğ. (2026)	Digital Transformation, Strategic Alignment Capability, and Sustainable Competitive Advantage: The Case of the UAE	Tema 3	Systems
23	Froehlich ve diğ. (2025)	Dynamic Capabilities for Digital Transformation in an Enterprise Business	Tema 2	Benchmarking: An International Journal
24	Rubio-Andrés ve diğ. (2025)	Tackling Digital Transformation Strategy: How It Affects Firm Innovation and Organizational Effectiveness	Tema 3	Journal of Technology Transfer
25	Elsa, Indrawati ve Caska (2025)	Digital Transformation in SMEs: Global Maps and Trends of Research	Tema 1	Strategy & Leadership

Tablo incelendiğinde çalışmaların üç temel tema altında toplandığı görülmektedir. Bu temalar, dijitalleşme ve dijital dönüşümün stratejik yönetim literatüründeki odak noktalarını sistematik olarak göstermektedir.

Tema 1. Dijitalleşme Bağlamında Stratejik Yönetim Süreçlerinin Dönüşümü

Bu temada yer alan çalışmalar, dijital dönüşümün stratejik planlama, karar alma ve strateji formülasyonu süreçlerini nasıl temelden dönüştürdüğünü ele almaktadır. Çalışmalar, geleneksel strateji anlayışının dijital çağda yetersiz kaldığını, işletme süreçlerinin stratejik modelleme yaklaşımlarıyla yeniden tasarlanması gerektiğini ve dijitalleşmenin artık stratejinin bir sonucu değil, ön koşulu olarak ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca çalışmalar, gıda sektörü ve KOBİ'ler gibi farklı bağlamlarda dijital strateji perspektiflerinin nasıl şekillendiğini de ortaya koymaktadır.

Tema 2. Dijital Dönüşümün Yönetim ve Organizasyon Yapılarına Etkileri

Bu temadaki çalışmalar, dijital dönüşümün örgütsel formlar, yönetim kontrolü, iş süreçleri yönetimi, dinamik yetkinlikler ve karar alma dinamikleri üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Bulgular, başarılı bir dijital dönüşüm için uygun organizasyonel yapıların, iş süreçleri yönetimi kapasitesinin, dinamik yetkinliklerin ve insan kaynakları yönetimi pratiklerinin geliştirilmesinin kritik önemde olduğunu göstermektedir. Üniversiteler ve büyük ölçekli kurumlar gibi farklı örgütsel bağlamlarda yürütülen vaka çalışmaları da bu temanın kapsamını genişletmektedir.

Tema 3. Dijital Dönüşümün Rekabet Avantajı ve İşletme Performansına Katkıları

En geniş temayı oluşturan bu bölümde ve dijitalleşmenin işletmelerin rekabet avantajı elde etmesi, finansal performansı, kriz sonrası örgütsel dirençleri, inovasyon kapasitesi ve büyüme stratejileri üzerindeki etkilerini incelemektedir. Çalışmalar; sürdürülebilir iş modelleri, dijital girişimcilik, pazarlama yönetimi, sigortacılık ve örgütsel etkinlik gibi sektörel/işlevsel uygulamalar üzerinden dijital dönüşümün performansa katkısını ampirik verilerle desteklemektedir.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu çalışmada yapılandırılmış literatür taraması kapsamında analize dâhil edilen 25 çalışma, araştırma amaçları, ele aldıkları temel problem alanları ve ulaştıkları bulgular dikkate alınarak tematik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Gerçekleştirilen kodlama süreci sonucunda dijitalleşmenin işletme yönetimi üzerindeki etkilerinin üç temel tema altında toplandığı belirlenmiştir. Bu temalar; stratejik yönetim süreçlerinin dönüşümü (n=6), yönetim ve organizasyon yapılarındaki değişim (n=9) ile rekabet avantajı ve işletme performansı üzerindeki etkiler (n=10) olarak sınıflandırılmıştır. Tematik yapı yalnızca çalışmaların başlıklarına değil, aynı zamanda araştırma amaçları, yöntemleri ve temel bulgularına dayalı içerik analizi sonucunda oluşturulmuştur. İzleyen alt bölümlerde her tema kapsamındaki çalışmalar karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş ve literatürde öne çıkan ortak eğilimler ile farklılaşan yaklaşımlar tartışılmıştır.

4.1. Dijitalleşmenin Stratejik Yönetim Süreçlerine Etkileri

Bu tema kapsamındaki altı çalışma, dijitalleşmenin stratejik planlama, karar alma ve strateji formülasyonu süreçlerini nasıl dönüştürdüğünü farklı açılardan ele almaktadır. Kohtamäki (2025) dijitalleşmenin stratejik yönetim anlayışını kavramsal düzeyde yeniden ele alırken, Umantsiv ve diğerleri (2025) bu dönüşümün işletmelerin büyüme ve gelişme stratejilerine nasıl yansıdığını açıklamaktadır. Böylece iki çalışma birlikte değerlendirildiğinde, dijitalleşmenin yalnızca stratejik düşüncüyü değiştirmekle kalmayıp stratejik planlama uygulamalarını da yeniden şekillendirdiği görülmektedir.

Sektörel düzeyde Rustenova ve diğerleri (2025), işletme süreçlerinin başarılı bir dijital dönüşüm için stratejik biçimde modellenmesi gerektiğini öne sürerek süreç odaklı bir çerçeve sunarken; Alnoor ve diğerleri (2025) Avrupa gıda endüstrisi bağlamında dijitalleşme stratejilerini incelemiş ve sektöre özgü koşulların dijital strateji tercihlerini nasıl şekillendirdiğini ortaya koymuştur. Elsa, Indrawati ve Caska (2025) ise KOBİ'lerdeki dijital dönüşüm araştırmalarının küresel eğilimlerini haritalandırarak, alanın hangi yönde geliştiğine dair bütüncül bir bakış sunmaktadır. Bu üç çalışma birlikte değerlendirildiğinde, dijital stratejilerin tek tip bir uygulama modeli izlemediği; sektörün özellikleri, işletme ölçeği ve süreç yapısına göre farklılaştığı görülmektedir.

Kringelum ve diğerleri (2025) ise "strateji önce gelir" tezini savunarak, başarılı dijital dönüşüm girişimlerinin teknoloji seçiminden önce net bir stratejik yönelim gerektirdiğini vurgulamaktadır. Bu bulgu, dijital araçların kendi başına

bir rekabet avantajı yaratmadığı, ancak stratejik bir çerçeveye oturtulduğunda anlam kazandığı yönündeki literatürdeki genel eğilimle örtüşmektedir.

Tema kapsamında incelenen çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde, dijitalleşmenin stratejik yönetim süreçlerinde yalnızca teknolojik altyapının geliştirilmesine yönelik bir dönüşüm olmadığı, aynı zamanda stratejik düşünme biçimini ve karar alma süreçlerini yeniden şekillendiren bütüncül bir yaklaşım olduğu görülmektedir. Bu bulgular, dijitalleşmenin operasyonel bir araç olmanın ötesinde, uzun dönemli rekabet üstünlüğünü belirleyen temel stratejik yetkinliklerden biri olarak değerlendirildiğine işaret etmektedir.

4.2. Yönetim ve Organizasyon Yapılarındaki Değişim

Analiz edilen çalışmaların ikinci ve en kalabalık teması (n=9), dijitalleşmenin yönetim ve organizasyon yapılarında yarattığı dönüşümü ele almaktadır. Dvouletý ve diğerleri (2025), yapay zekâ, dijitalleşme ve yeni teknolojilerin işletme ve yönetim araştırmalarını nasıl şekillendirdiğini tartışarak, bu alanın artık yönetim araştırma gündeminin merkezi bileşenlerinden biri hâline geldiğini göstermektedir. Kulichyova ve diğerleri (2025) ise büyük ölçekli, yerleşik organizasyonların dijital dönüşüm sürecinde dinamik yetkinlikler temelinde karşılaştığı yeniden yapılanma ikilemlerini ortaya koyarak, dönüşümün kurumsal ölçekte ne denli karmaşık bir yönetsel görev olduğunu vurgulamaktadır.

İş süreçleri yönetimi boyutunda Iden ve diğerleri (2025), iş süreçleri yönetimi ile dijitalleşme arasındaki ilişkinin karşılıklı ve döngüsel olduğunu; dijitalleşmenin süreç yönetimini dönüştürdüğü kadar, olgun süreç yönetimi kapasitesinin de başarılı dijitalleşmeyi mümkün kıldığını göstermektedir. Bu bulguyu destekler nitelikte Huy ve diğerleri (2025), iş süreçleri yönetimi yeteneklerinin sürdürülebilir dijital dönüşümün etkinliği için dinamik karar almayı nasıl beslediğini ortaya koymakta; Froehlich ve diğerleri (2025) ise işletme düzeyinde dijital dönüşümün dinamik yetkinlikler çerçevesinde nasıl mümkün kılındığını göstermektedir. Bu üç çalışma birlikte değerlendirildiğinde, dijital dönüşümün yalnızca teknoloji yatırımlarıyla değil, etkin iş süreçleri yönetimi ve dinamik yetkinliklerle sürdürülebilir hâle geldiği anlaşılmaktadır.

Yönetim kontrolü ve örgütsel hazırlık açısından Fährndrich ve diğerleri (2025), yönetim kontrolünün dijitalleşmesini etkileyen faktörleri değerlendirerek, dijitalleşmenin yalnızca operasyonel değil aynı zamanda kontrol ve denetim mekanizmalarını da dönüştürdüğünü göstermektedir. Cyfert ve diğerleri (2025), işletmelerin dijital dönüşüme ne ölçüde hazır olduğunu sorgulayarak örgütsel hazırlık düzeyinin dönüşüm sürecinin başarısında belirleyici bir faktör olduğunu vurgularken; Caratú ve diğerleri (2025) insan kaynakları yönetimi bağlamında dijital dönüşümün stratejik boyutlarını metin madenciliği yöntemiyle

inceleyerek, insan sermayesinin dönüşüm sürecindeki kritik rolünü ortaya koymaktadır. Bu üç çalışma birlikte ele alındığında, dijital dönüşüm sürecinin başarısının teknolojik yatırımların ötesinde kurumsal kapasiteye ve insan kaynağına da bağlı olduğu görülmektedir.

Sektörel bağlam açısından Luque-Martínez ve diğerleri (2025), İspanyol üniversiteleri örneğinde kamu/eğitim sektöründeki kurumların dijital dönüşüm sürecinde karşılaştığı özgün zorlukları ele almaktadır. Bu bulgu, dijitalleşmenin yalnızca özel sektör işletmelerini değil, kamu ve eğitim kurumlarını da kapsayan geniş ölçekli bir yönetsel dönüşüm süreci olduğunu işaret etmektedir.

Tema kapsamında değerlendirilen çalışmalar, dijitalleşmenin organizasyon yapıları üzerinde çok boyutlu etkiler oluşturduğunu göstermektedir. İncelenen araştırmalar, başarılı dijital dönüşümün yalnızca yeni teknolojilerin uygulanmasına bağlı olmadığını; iş süreçlerinin yeniden tasarlanmasını, yönetsel kontrol mekanizmalarının geliştirilmesini, dinamik yetkinliklerin ve örgütsel hazırlığın artırılmasını gerektirdiğini işaret etmektedir. Dolayısıyla dijital dönüşüm, organizasyonların yapısal özelliklerini yeniden şekillendiren bütüncül bir yönetim süreci olarak değerlendirilmektedir.

4.3. Rekabet Avantajı ve İşletme Performansı

Üçüncü ve en geniş kapsamlı tema (n=10), dijitalleşmenin rekabet avantajı ve işletme performansı üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Palmié ve diğerleri (2025), sistematik bir literatür taraması ve bütünleştirici bir çerçeve sunarak dijital-sürdürülebilir iş modellerini stratejik yönetim perspektifinden tanımlamakta ve bu alandaki araştırma gündemini şekillendirmektedir. Valaskova ve diğerleri (2025) ise dijital dönüşümün finansal performans üzerindeki etkisini stratejik uyum çerçevesinde ampirik olarak incelemiş; dijitalleşme düzeyi ile finansal göstergeler arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur. Zaman ve diğerleri (2025) ise dijital teknolojilerin dijitalleşme performansı üzerindeki etkisinde dijitalleşme yönetiminin aracı rolünü göstererek, teknoloji sahipliğinin tek başına yeterli olmadığını, bu teknolojilerin etkin biçimde yönetilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu üç çalışma birlikte değerlendirildiğinde, dijital dönüşümün işletme performansına etkisinin doğrudan değil, stratejik uyum ve yönetsel kapasite gibi ara mekanizmalar üzerinden gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Kriz ve dayanıklılık bağlamında Cardoso ve diğerleri (2025), pandemi sonrası dönemde dijital dönüşümün, dijital iş modellerinin ve örgütsel dayanıklılığın nasıl bir arada işlediğini incelemekte; dijitalleşmenin krizleri fırsata çevirme potansiyeline dikkat çekmektedir.

Pazarlama, girişimcilik ve inovasyon perspektifinden Sestino ve diğerleri (2025), dijital dönüşümün etkilerini içsel ve dışsal pazarlama yönetimi açısından ikili bir bakış açısıyla incelemekte; Kim ve diğerleri (2025) ise dijital girişimcilik ve talep odaklı hizmet inovasyonu üzerinden dijital dönüşümün rekabetçi gerekçelerini göstermektedir. Rubio-Andrés ve diğerleri (2025) ise dijital dönüşüm stratejisinin firma inovasyonu ve örgütsel etkinlik üzerindeki etkisini ele alarak, dönüşümün yalnızca performans değil aynı zamanda yenilik kapasitesi üzerinde de belirleyici olduğunu göstermektedir. Bu üç çalışma, dijitalleşmenin rekabet avantajını yalnızca üretim ve maliyet verimliliği üzerinden değil, aynı zamanda pazarlama, girişimcilik ve inovasyon süreçleri üzerinden de sağladığını ortaya koymaktadır.

Küçük ve orta ölçekli işletmeler ile sektörel uygulamalar açısından değerlendirildiğinde, Guo, Zhang ve Zhou (2026), 212 Çin imalat işletmesinden elde edilen verilerle geliştirdikleri düzenlenmiş aracılık (moderated mediation) modeliyle, dijitalleşmenin işletme performansı üzerindeki etkisinin hem doğrudan hem de karar alma süreçlerinin usul rasyonelliği ve örgütsel politika boyutları aracılığıyla dolaylı biçimde gerçekleştiğini; bu ilişkinin işletme büyüklüğüne göre farklılaştığını ortaya koymaktadır. Bu bulgu, dijitalleşmenin performansa dönüşebilmesi için teknolojiye yatırım yapmanın tek başına yeterli olmadığını, karar alma süreçlerinin yönetim mekanizmalarıyla desteklenmesi gerektiğine işaret etmektedir. Malifete ve diğerleri (2026) sigortacılık sektöründe dijital dönüşümün karşılaştığı zorlukları ve stratejik çıkarımları incelerken, Al Jabri ve diğerleri (2026) Birleşik Arap Emirlikleri örneğinde dijital dönüşüm, stratejik uyum kapasitesi ve sürdürülebilir rekabet avantajı arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Bu üç çalışma birlikte değerlendirildiğinde, dijital dönüşümün sürdürülebilir rekabet avantajı oluşturabilmesi için hem örgütsel stratejik uyumun hem de bireysel/sektörel kapasitenin geliştirilmesi gerektiği görülmektedir.

Tema kapsamında değerlendirilen çalışmaların ortak sonucu, dijital dönüşümün işletmelere sürdürülebilir rekabet avantajı kazandıran stratejik bir unsur olduğudur. İncelenen araştırmalar, dijital teknolojilerin işletme performansını artırmasının; stratejik uyum, yönetsel kapasite, örgütsel esneklik, inovasyon yeteneği ve sektörel/bireysel öğrenme kapasitesi gibi tamamlayıcı faktörlere bağlı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla dijital dönüşüm, yalnızca teknolojik yenilenme süreci değil; işletmenin uzun dönemli rekabet gücünü şekillendiren bütüncül bir stratejik yönetim yaklaşımı olarak değerlendirilmektedir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu araştırmada, dijitalleşme ve dijital dönüşümün stratejik yönetim üzerindeki etkilerini ortaya koymak amacıyla 2025–2026 yılları arasında yayımlanan ve belirlenen dâhil etme kriterlerini karşılayan 25 çalışma yapılandırılmış literatür taraması yöntemiyle incelenmiştir. Analiz sonucunda çalışmalar üç ana tema altında sınıflandırılmıştır: stratejik yönetim süreçlerinin dönüşümü, yönetim ve organizasyon yapılarındaki değişim ile rekabet avantajı ve işletme performansı. Bulgular, dijital dönüşümün işletmeler açısından yeni teknolojilerin benimsenmesinden ibaret teknik bir süreç olmadığını; stratejik karar alma mekanizmalarını, organizasyon yapılarını ve uzun dönemli rekabet anlayışını yeniden şekillendiren bütüncül bir yönetim yaklaşımı olduğunu göstermektedir.

İlk tema kapsamındaki çalışmalar, dijitalleşmenin stratejik planlama ve kaynak tahsisi süreçlerinde önemli değişikliklere yol açtığını; büyük veri analitiği, yapay zekâ ve veri temelli yönetim anlayışının stratejik karar süreçlerini daha hızlı ve esnek hâle getirdiğini ortaya koymaktadır. Ancak dijital dönüşümün başarısı teknolojik yatırımdan çok, dijital strateji ile kurumsal strateji arasındaki uyuma bağlıdır.

İkinci tema kapsamındaki bulgular, dijital dönüşümün organizasyon yapıları üzerinde kapsamlı etkiler oluşturduğunu; iş süreçlerinin yeniden tasarlanmasının, yönetim kontrol sistemlerinin geliştirilmesinin ve örgütsel hazırlık düzeyinin başarılı dönüşümün temel belirleyicileri arasında yer aldığını göstermektedir. Bu dönüşüm yalnızca özel sektörle sınırlı kalmayıp eğitim ve kamu kurumlarını da kapsamaktadır.

Üçüncü tema kapsamındaki çalışmalar, dijital dönüşümün finansal performans, örgütsel dayanıklılık, inovasyon kapasitesi ve sürdürülebilir rekabet avantajı üzerinde olumlu etkiler oluşturduğunu; ancak bu etkinin stratejik uyum, dijital yetkinlikler ve insan kaynağı kapasitesi gibi tamamlayıcı unsurlara bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Genel olarak bulgular, dijitalleşmenin stratejik yönetim alanında bütüncül bir paradigma değişimine yol açtığını; işletmelerin rekabet üstünlüğünü sürdürebilmesi için yalnızca teknoloji benimsemenin değil, stratejik yönetim anlayışını ve organizasyon yapılarını da buna göre yeniden yapılandırmanın gerektiğini göstermektedir.

Bu araştırmanın literatüre katkısı, dijitalleşme ve stratejik yönetim ilişkisini güncel çalışmalar üzerinden sistematik biçimde inceleyerek ortak eğilimleri tematik bir çerçevede bütünleştirmesidir. Uygulama açısından bulgular, dijital dönüşüm yatırımlarının başarılı olabilmesi için teknolojik altyapının yanı sıra dijital liderlik, çalışan yetkinliklerinin geliştirilmesi ve veri temelli karar mekanizmalarının benimsenmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Araştırmanın temel sınırlılığı, yalnızca 2025–2026 yılları arasında yayımlanan ve belirlenen veri tabanlarında erişilebilen çalışmalarla sınırlı olmasıdır. Gelecek araştırmalarda daha uzun dönemleri kapsayan taramaların, sektörler arası karşılaştırmaların ve bibliyometrik ağ analizlerinin yapılması; ayrıca yapay zekâ, üretken yapay zekâ, dijital ikizler ve sürdürülebilir dijital dönüşüm gibi güncel alanların stratejik yönetim perspektifiyle ele alınması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Al Jabri, M. A. S., & Lahrech, A. (2026). *Digital transformation, strategic alignment capability, and sustainable competitive advantage: The case of the UAE*. *Systems*, 14(1), 73. <https://doi.org/10.3390/systems14010073>
- Alfarizi, B. Z., & Heryadi, D. (2024). Global governance in the 21st century: A digital trends and transformation. *Global Local Interactions: Journal of International Relations*, 4(1), 57–67.
- Alnoor, A., Atiyah, A. G., & Abbas, S. (2025). Toward digitalization strategic perspective in the European food industry: Non-linear nexuses analysis. *Asia-Pacific Journal of Business Administration*, 17(4), 935–963. <https://doi.org/10.1108/APJBA-07-2023-0298>
- Aydın, E. (2024). Örgütsel yapı ve dijitalleşme: Yeni nesil yönetim ve organizasyon yapısı. *Dijital Çağda İletişim: İmkân ve Sınırlılıklar*, 139–156.
- Barney, J. B. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99–120. <https://doi.org/10.1177/014920639101700108>
- Bharadwaj, A., El Sawy, O. A., Pavlou, P. A., & Venkatraman, N. (2013). Digital business strategy: Toward a next generation of insights. *MIS Quarterly*, 37(2), 471–482. <https://doi.org/10.25300/MISQ/2013/37:2.3>
- Booth, A., Sutton, A., & Papaioannou, D. (2016). *Systematic Approaches to a Successful Literature Review* (2nd ed.). Sage.
- Bozkurt, A. (2024). Bilgi yönetimi ve dijitalleşme stratejilerinin işletmelerin rekabetçi avantajına katkısı. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar XXI*, 69–84.
- Brennen, J. S., & Kreiss, D. (2016). Digitalization. In K. B. Jensen & R. T. Craig (Eds.), *The International Encyclopedia of Communication Theory and Philosophy*. Wiley-Blackwell.
- Caratù, M., Dragomirov, N., Iovanella, A., & Vlahovic, S. (2025). Strategic issues in digital transformation of HR management: systematic literature review and text mining. *Technology Analysis & Strategic Management*, 37(13), 4690–4707. <https://doi.org/10.1080/09537325.2025.2467930>
- Cardoso, A., Figueiredo, J., Oliveira, I., & Pocinho, M. (2025). From crisis to opportunity: Digital transformation, digital business models, and organizational resilience in the post-pandemic era. *Administrative Sciences*, 15(6), 193. <https://doi.org/10.3390/admsci15060193>
- Cyfert, S., Dyduch, W., Szumowski, W., & Prause, G. (2025). Are we ready for digital transformation? The role of organizational culture, leadership and

- competence in building digital advantage. *Central European Management Journal*, 33(2), 219–231. <https://doi.org/10.1108/CEMJ-11-2024-0346>
- Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly*, 13(3), 319–340.
- Durmuş, R., & Kasımoğlu, M. (2022). İşletmelerde dijitalleşmeye yönelik olarak kurumsal yönetim çerçevesinin oluşturulması: Küçük ve orta ölçekli işletmeler üzerine bir araştırma. *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 3(2), 16–36.
- Dvouletý, O., Jirásek, M., Giglio, C., & Liguori, E. (2025). Artificial intelligence, digitalization, and new technologies in shaping business and management research. *Cogent Business & Management*, 12(1), 2580126. <https://doi.org/10.1080/23311975.2025.2580126>
- Elsa, D., Indrawati, H., & Caska, C. (2025). Digital transformation in SMEs: global maps and trends of research. *Strategy & Leadership*, 53(2), 132–159. <https://doi.org/10.1108/SL-09-2024-0104>
- Fähndrich, J., & Pedell, B. (2025). Evaluating the influencing factors and effects of the digitalization of management control. *Journal of Accounting & Organizational Change*, 21(2), 278–311. <https://doi.org/10.1108/JAOC-07-2023-0125>
- Fitzgerald, M., Kruschwitz, N., Bonnet, D., & Welch, M. (2014). Embracing digital technology: A new strategic imperative. *MIT Sloan Management Review*, 55(2), 1–12.
- Froehlich, C., Reinhardt, L. B., Schreiber, D., & Eberle, L. (2025). Dynamic capabilities for digital transformation in an enterprise business. *Benchmarking: An International Journal*, 32(5), 1541–1558. <https://doi.org/10.1108/BIJ-12-2023-0864>
- Guo, W., Zhang, F., & Zhou, Z. (2026). Digitalization and firm performance: The need for strategic decision-making. *Management Decision*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1108/MD-06-2025-1789>
- Huy, P. Q., & Phuc, V. K. (2025). Unveiling how business process management capabilities foster dynamic decision-making for effectiveness of sustainable digital transformation. *Business Process Management Journal*, 31(8), 67–103. <https://doi.org/10.1108/BPMJ-06-2024-0467>
- Iden, J., Danilova, K. B., & Eikebrokk, T. (2025). Business process management and digitalization: A reciprocal relationship. *Business Process Management Journal*, 31(2), 393–415. <https://doi.org/10.1108/BPMJ-02-2024-0083>

- Kane, G. C., Palmer, D., Phillips, A. N., Kiron, D., & Buckley, N. (2015). Strategy, not technology, drives digital transformation. *MIT Sloan Management Review & Deloitte University Press*.
- Karaman, G. (2024). Dijital çağda çokuluslu işletmeler: Stratejiler, yapı ve yönetim üzerine nitel bir araştırma. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Researches*, 10(48), 74–88.
- Kim, Y. J., Passerini, K., Yun, B. S., & Kim, A. (2025). Making the case for digital transformation: Digital entrepreneurship and on-demand service innovation. *Journal of Small Business Management*. <https://doi.org/10.1080/00472778.2024.2424807>
- Kohtamäki, M., Rabetino, R., Parida, V., & Ritala, P. (2025). Strategy in the digitalization era. *International Journal of Management Reviews*, 27(3), 309–323. <https://doi.org/10.1111/ijmr.12404>
- Kringelum, L. B., Holm, C. G., Holmgren, J., Friis, O., & Jensen, K. F. (2025). Digital transformation: Strategy comes first to lay the groundwork. *Journal of Business Strategy*, 46(1–2), 3–10. <https://doi.org/10.1108/JBS-09-2023-0199>
- Kulichyova, A., Kazantsev, N., White, L., & Islam, N. (2025). Digital transformation in large established organisations: Four restructuring dilemmas based on dynamic capabilities. *International Journal of Management Reviews*, 27, 420–450. <https://doi.org/10.1111/ijmr.12395>
- Küçükvardar, M., & Aslan, A. (2021). Dijitalleşmenin ekonomik, teknolojik, toplumsal ve etik etkilerinin uluslararası raporlar üzerinden analizi. *Intermedia International e-Journal*, 8(14), 21–38.
- Linkov, I., Trump, B. D., Poinsett-Jones, K., & Florin, M. V. (2018). Governance strategies for a sustainable digital world. *Sustainability*, 10(2), 440. <https://doi.org/10.3390/su10020440>
- Loonam, J., Eaves, S., Kumar, V., & Parry, G. (2018). Towards digital transformation: Lessons learned from traditional organizations. *Strategic Change*, 27(2), 101–109. <https://doi.org/10.1002/jsc.2185>
- Luque-Martínez, T., Doña-Toledo, L., & Faraoni, N. (2025). The digital future of Spanish universities: Facing the challenge of a digital transformation. *The Bottom Line*, 38(1), 28–48. <https://doi.org/10.1108/BL-02-2024-0009>
- Magnusson, C. M., & Blume, D. (2023). Dijitalleşme ve kurumsal yönetim.
- Malifete, L., Mushavhanamadi, K., Adekunle, S., & Aigbavboa, C. (2026). Digital transformation in the insurance industry: Challenges and strategic insights. *Risks*, 14(5), 105. <https://doi.org/10.3390/risks14050105>

- Matt, C., Hess, T., & Benlian, A. (2015). Digital transformation strategies. *Business & Information Systems Engineering*, 57(5), 339–343. <https://doi.org/10.1007/s12599-015-0401-5>
- Oğan, E. (2024). Stratejik yönetim perspektifinden dijitalleşme ile ilgili yayınlanan makaleler üzerine sistematik bir inceleme. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 69–86.
- Palmié, M., Aebersold, A., Oghazi, P., Pashkevich, N., & Gassmann, O. (2025). Digital-sustainable business models: Definition, systematic literature review, integrative framework and research agenda from a strategic management perspective. *International Journal of Management Reviews*, 27, 346–374. <https://doi.org/10.1111/ijmr.12380>
- Porter, M. E. (1985). *Competitive advantage: Creating and sustaining superior performance*. Free Press.
- Porter, M. E., & Heppelmann, J. E. (2014). How smart, connected products are transforming competition. *Harvard Business Review*, 92(11), 64–88.
- Rogers, E. M. (1962). *Diffusion of innovations*. Free Press.
- Rubio-Andrés, M., Linuesa-Langreo, J., Gutiérrez-Broncano, S., & Sastre-Castillo, M. Á. (2025). Tackling digital transformation strategy: how it affects firm innovation and organizational effectiveness. *Journal of Technology Transfer*, 50, 1893–1918. <https://doi.org/10.1007/s10961-024-10164-9>
- Rustenova, E., Ibyzhanova, A., Akhmetzhanova, N., Talapbayeva, G., Yerniyazova, Z., & Aidaraliyeva, A. (2025). Strategic modeling of enterprise business processes for successful digital transformation. *Business, Management and Economics Engineering*. <https://doi.org/10.3846/bmee.2025.21587>
- Schwab, K. (2016). *The fourth industrial revolution*. World Economic Forum.
- Sestino, A., Leoni, E., & Gastaldi, L. (2025). Exploring the effects of digital transformation from a dual (internal vs external) marketing management perspective. *European Journal of Innovation Management*. <https://doi.org/10.1108/EJIM-09-2023-0794>
- Snyder, H. (2019). Literature review as a research methodology: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 104, 333–339. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.07.039>
- Sönmez, Y. (2025). Küreselleşme sonrasında Avrupa Birliği ve dijital ekonomi. *Telakki Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(6), 73–121.
- Tamer, H. Y., & Övgün, B. (2023). Dijitalleşme süreci çerçevesinde kamuda stratejik yönetim.

- Teece, D. J. (2007). Explicating dynamic capabilities: The nature and microfoundations of (sustainable) enterprise performance. *Strategic Management Journal*, 28(13), 1319–1350.
- Teece, D. J. (2018). Business models and dynamic capabilities. *Long Range Planning*, 51(1), 40–49. <https://doi.org/10.1016/j.lrp.2017.06.007>
- Tranfield, D., Denyer, D., & Smart, P. (2003). Towards a methodology for developing evidence-informed management knowledge by means of systematic review. *British Journal of Management*, 14(3), 207–222.
- Umantsiv, Y., Biliavska, Y., & Osiyevskyy, O. (2025). Digital transformation as a business development strategy. *Strategy & Leadership*, 53(5), 489–503. <https://doi.org/10.1108/SL-11-2024-0132>
- Üzmez, S. S., & Büyükbeşe, T. (2021). Dijitalleşme sürecinde bilgi yönetiminin işletmelerin teknoloji uyumuna etkileri. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 16(2), 117–127.
- Valaskova, K., Nagy, M., & Juracka, D. (2025). Digital transformation and financial performance: An empirical analysis of strategic alignment in the digital age. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, 19(5), 1178–1205. <https://doi.org/10.1108/JEC-11-2024-0241>
- Vial, G. (2019). Understanding digital transformation: A review and a research agenda. *The Journal of Strategic Information Systems*, 28(2), 118–144. <https://doi.org/10.1016/j.jsis.2019.01.003>
- Westerman, G., Bonnet, D., & McAfee, A. (2014). *Leading digital: Turning technology into business transformation*. Harvard Business Review Press.
- Zaman, S. A. A., Vilkas, M., Zaman, S. I., & Jamil, S. (2025). Digital technologies and digitalization performance: the mediating role of digitalization management. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 36(2), 307–333. <https://doi.org/10.1108/JMTM-04-2024-0176>

2. Bölüm

Palyatif Televizyon: Türkiyede Yayın Yapan TV8 Kanalı Üzerine Bir İnceleme

Ahmet YILDIZ¹, Metin GÜLTEKİN²

Özet

Bu çalışmada, Byung-Chul Han'ın Palyatif Toplum yaklaşımından hareketle Türkiye'de yayın yapan TV8 kanalının yayın politikası ve program içerikleri incelenmiş, kanalın "palyatif televizyon" olarak kavramsallaştırılıp kavramsallaştırılamayacağı tartışılmıştır. Modern toplumlarda acının görünmez hale gelmesi, performans baskısının artması ve eğlence kültürünün yaygınlaşması bağlamında televizyonun toplumsal işlevi ele alınmıştır. Çalışmanın kuramsal çerçevesi modernleşme, acı, performans toplumu, televizyon ve medya sahipliği literatürü üzerine inşa edilmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılmış; TV8'in internet sitesinde yer alan sahiplik bilgileri, yayın politikaları ve program içerikleri sistematik biçimde incelenmiştir. Bulgular, TV8'in özellikle yarışma, magazin ve sağlıklı yaşam programları aracılığıyla bireyleri sürekli performansa, şeffaflığa ve haz odaklı yaşam biçimlerine yönlendirdiğini göstermektedir. Yarışma programlarının rekabetçi bireyciliği teşvik ettiği, magazin içeriklerinin mahremiyetin metalaşmasına katkı sunduğu ve sağlıklı yaşam programlarının ise acıdan kaçınma kültürünü yeniden ürettiği tespit edilmiştir. Sonuç olarak, TV8'in yayın anlayışının Byung-Chul Han'ın palyatif toplum yaklaşımıyla önemli ölçüde örtüştüğü ve bu nedenle "palyatif televizyon" kavramsallaştırmasının söz konusu kanal için açıklayıcı bir çerçeve sunduğu değerlendirilmiştir. Çalışma, Han'ın kuramsal yaklaşımını Türkiye'deki televizyon yayıncılığı bağlamında somutlaştırarak medya ve toplum ilişkisine yönelik literatüre katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Palyatif toplum, televizyon yayıncılığı, performans toplumu.

¹Öğr. Gör., Harran Üniversitesi, Siverek Meslek Yüksekokulu, Orcid:0000-0003-3992-2240

²Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Orcid:0000-0003-1686-3073

Giriş

Günümüz toplumlarında performans, önemli bir ölçüt haline gelmiştir. İnsanlar daha fazla kazanmak, daha başarılı olmak, daha iyi sonuçlar elde etmek ve daha mutlu görünmek amacıyla yaşamlarını birer gösteri nesnesine dönüştürülmesine razı olmaktadır. Okulda arkadaşlarıyla sınavda daha yüksek puan almak için yarışan öğrenciler, iş yerinde terfi almak için mücadele eden memurlar, statü kazanmak için sürekli çalışan akademisyenler, daha fazla ürün satmak için çabalayan pazarlamacılar ve sürekli mutluluk pozları paylaşarak herkesten daha mutlu olduklarını göstermeye çalışan bireyler; bu performans gösterisini sergileyen kişilerdir. Bu insanların motivasyonları her ne kadar mutlu ve pozitif olmaya yönelik inşa edilse de her bireyin içinde barındırdığı acı duygusu; genellikle göz ardı edilen, gösterilmeyen, gizlenen, geçiştirilen ve istenmeyen bir pozisyona sürükleyerek ötekileştirilmektedir.

Acı kavramı modern öncesi dönemde çok çeşitli anlamlar taşımaktadır. Günümüzde olduğundan farklı olarak acı salt kaçınılması gereken bir duygu olarak görülmemektedir. Olgunluk, güçlenme ve dayanıklılık gibi özellikler acı ile ilişkilendirilmiştir. Çekilen acılar neticesinde erişilen makamlar neredeyse bütün inançların ortak kültürel paydasını oluşturmaktadır. Ancak modernizm acıdan kaçınmayı salık vermektedir. Acı duygusunun kolektif karakter göstermesi halinde yaşanabilmesi muhtemel dönüşümlere karşın modernizm acının yalnızca bir motivasyon aracına dönüştürülebildiğinde anlamlı olacağını ileri sürmektedir.

Modernizm bireylerin yaşam biçimlerini geri döndürülemez biçimde dönüşüme uğratmıştır. Modern öncesi dönemde şiddet olgusu görünür olmakla beraber bireylerin toplumsal süreçlere uyumlu bir şekilde katılımı konusunda teşvik edici olmaktaydı. Otoritenin kurulumunda askeri güce dayalı şiddet ve öteki dünya üzerinden kilisenin kurduğu inançsal şiddet toplumsal düzenin korunmasına yardım etmiştir. Modern dönemde şiddet fiziksel alandan uzaklaştırılmıştır. Cezalandırma biçimleri farklılaşmış, başarı motivasyonu bireylerin ve dolayısıyla toplumların otoritenin istediği biçimde yönlendirilmesine katkıda bulunmuştur. Modernizm bu otoriteyi şeffaflaşma sayesinde gerçekleştirmiştir. Kitle iletişim araçlarının baş döndürücü bir hızla gelişmesi, bireylerin kendi yaşamlarını teşhire gönüllü oluşları; disiplin toplumunda ihtiyaç duyulan birçok şeyi boşa düşürmüştür. Birey, kendini performans gösterme zorunluluğu altında görmüş ve kendine has olan her şeyi paylaşarak şeffaflaşmıştır. Şeffaflık kendisine eşlik eden bir olumlulukla ilerlemektedir. Bu olumluluk içerisinde motivasyon sağlamaya yarayan acı dışında acıya yer yoktur. Şeffaflık bu noktada fiziksel olmayan bir şiddet biçimine dönüşmüştür.

Palyatif kavramı; tıbbi bir terim olarak hastaların yaşam kalitesini artırmayı amaçlayan, ileri evre hastalıkların belirtilerini ve semptomlarını hafifletmeye yönelik tıbbi ve sosyal destek hizmetlerini ifade eder. Bu yaklaşım, hastalığın tedavisinin mümkün olmadığı durumlarda veya hastalığın ilerlemiş evrelerinde uygulanır. Bu kavramı Byung-Chul Han, "Palyatif Toplum: Günümüzde Acı" adlı eserinde toplumsal yapıyı betimleyen bir metafor olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda eser, modern toplumda acı duygusunu ve bireylerin performansa dayalı olarak kendilerine uyguladıkları şiddeti sorgulamaktadır. Byung-Chul Han'a göre modern toplumda acı bir zayıflık göstergesi olarak görülür. Bu yüzden acıdan kaçınılması gerekir.

Acının görmezden gelinmesini sağlayacak önemli unsurlardan biri de hala yaygın olan ve düşünülenin aksini etkisini önemli oranda sürdüren bir kitle iletişim aracı olan televizyondur. Görüntü ve ses temelli bir kitle iletişim aracı olan televizyonun haber almak ve kültürlenmek dışında kalan ve bu çalışmaya da konu olmasını sağlayan en önemli özelliği aynı zamanda eğlence aracı olmasıdır. Televizyonlar; günümüzde haber, spor, belgesel kanalları gibi çeşitli temalar üzerinden yayın yapmaktadırlar. Bu noktada 2013 yılınca Acun Ilıcalı tarafından satın alınan ve "Türkiye'nin Eğlence Kanalı" olma iddiasındaki TV8 kanalı, yayın politikası ve program içerikleri ile Byung-Chul Han'ın acıdan kaçınan palyatif toplumuyla yakın bir ilişki oluşturmaktadır. Bu çalışmada palyatif toplum kavramından hareketle TV8 televizyon kanalının eğlence odaklı bir yayın politikası olması nedeniyle palyatif televizyon kavramsallaştırmasına girişilecektir.

1. Kavramsal Çerçeve

Metin, Modern toplumların dönüşümünü anlamak için acı, performans, medya ve sahiplik ilişkilerini birlikte ele almak gerekir. Geleneksel toplumsal yapılarda acı, bireyin olgunlaşması ve kolektif dayanışmanın güçlenmesi için anlamlı bir deneyim olarak kabul edilmiştir. Buna karşılık modernleşme süreçleri, rasyonelleşme ve verimlilik ilkeleri doğrultusunda acıyı görünmez kılan yeni bir toplumsal düzen kurmuştur. Bu düzen, bireyin üretkenliğini artırmayı amaçlayan performans baskısıyla şekillenmiş ve acı, modern bireyin gündelik yaşamından dışlanmıştır. Byung-Chul Han'ın palyatif toplum yaklaşımı, modern öznenin acıyla kurduğu ilişkiyi yeniden düşünmemizi sağlayarak bu dönüşümü açıklayan güçlü bir kuramsal çerçeve sunar. Han'a göre modern birey, kendi kendini sömüren bir performans öznesine dönüşmüş ve toplumsal acı duygusunu bastıran bir kültürel atmosfer içinde yaşamaya başlamıştır. Medya bu atmosferin en belirgin taşıyıcısıdır. Özellikle televizyon, eğlence odaklı içerikleri aracılığıyla acının toplumsal görünürlüğünü azaltan bir mekanizma olarak işlev görmektedir.

Aynı zamanda televizyonun tarihsel gelişimi ve medya sahiplik yapıları, içerik üretim süreçlerinin ekonomik ve siyasal güç ilişkileri tarafından nasıl belirlendiğini göstermektedir. Bu nedenle modern toplum, palyatif kültür, televizyon ve sahiplik ilişkilerinin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

1.1. Modern Toplum ve Acı İlişkisi

Toplumsal süreçlerde en büyük kırılma, şüphesiz geleneksel toplumdaki modern topluma geçişle yaşanmıştır. Modernleşme, bütün toplumsal süreçleri etkisi altına alan dönüştürücü bir olgu olarak nitelenebilir. Askeri alandan tutulmuş da müziğe kadar geniş bir alanda modern sıfatını kullandığımız birçok nokta bulunmaktadır. Modernleşme geri döndürülemez bir değişim ve dönüşüm sürecini de ifade ettiğinden “yeni olanı” tanımlamak için de aynı kavrama başvurulduğu görülmektedir. Günlük yaşamda geleneksel olanın karşısını ifade etmek için genellikle modern kavramına başvururuz (Van Der Loo & Van Reijen, 2003). Bu yönüyle modern olan, büyük oranda bugün ile ilişkili olan olarak da kullanılmaktadır. Avrupa merkezli gelişen aydınlanma düşüncesinden türeyen modernleşme dünyanın geri kalan kısmına da yayılmış ve geleneksel toplum düzenini ortadan kaldırmıştır. Bu yayılmanın dünyanın tümünde doğrusal olarak gerçekleştiğini söylemek pek mümkün değildir. Farklı coğrafyalarda farklı biçimlerde ilerleyen modernleşme hareketleri mevcuttur.

Sanayi Devrimi sonrası yaşanan gelişmeler başlarda modernitenin düşünürler tarafından geleneksel düzende aksayan ilişkilerin olumlu bir yöne evrileceği düşüncesinin hakim olmasına neden olmuştur. Comte ve Saint-Simon gibi düşünürler modernleşmeyi zorunlu evrimsel bir ilerleme olarak görmüşlerdir (Van Der Loo & Van Reijen, 2003). Bu iyimser tavrın son bulması ise modernleşmenin beraberinde getirdiği eşitsizliklerin derinleşmesi, yoksullaşma ve köksüzleşme nedeniyle zaman içerisinde aşınmıştır. Bununla birlikte toplumsal düzlemde önemli bir dönüşüm yaşandığı vurgusu belirginleşmektedir. Özellikle Alman düşüncesinde geleneksel olan ve modern olan arasındaki vurgunun belirginleştiği görülmektedir. Ferdinand Tönnies’in “cemaat ve toplum” dikotomisine göre, modernleşme ile beraber geleneksel toplumun inanç ve cemaat duygusunun yerini dinamizm, ticarileşme ve bilimselleşmeye almıştır (Günerigök, 2019). Yine aynı düzlemde Durkheim’in geleneksel ve modern toplumun belirgin farkını ifade ettiği mekanik ve organik dayanışma ikiliği; geleneksel toplumlarda dayanışma olgusunun kendiliğinden belli bir mekaniğe göre işlediğini, modern toplumda ise yeni ilişki biçimleri içerisinde daha tercihli organik bir dayanışma biçimi olduğunu vurgular (Kırılmaz & Ayparçası, 2016). George Simmel de toplumsal ilişkilerin geleneksel düzeleme göre daha araçsal

olduğunu ifade etmektedir (Ruggieri, 2017). Bu nedenle geleneksel davranış kalıplarının zayıfladığını ve zamanla kaybolacağını iddia eder.

Aklı ve dolayısıyla aydınlanmayı merkeze alan modernizm, Weber’de rasyonelleşme ile kendini gösterir. Weber; bu akılcılaşmanın daha öznel bir birey ve daha soyut bir toplum fikrine eşlik ederken bireylerin akılcılaşma sayesinde daha mükemmelleşen kurumlar üzerinden gerçekliğin daha doğru anlayabileceklerini ileri sürmektedir (Gedikli, 2022). Bu noktada dünyanın “büyüden arındırılması” düşüncesinin Weber’de baskın olduğu görülmektedir. Sözü edildiği üzere modernleşmenin aklı öncelediği ve bu nedenle geleneksel toplumdan ayrıştığı, ayrıca modernleşmenin evrimsel, rasyonel ve doğrusal bir karakter taşıdığı ifade edilmektedir. Ancak bu konuda düşünürlerin kültürel, ekonomik ve coğrafi düzelmede oluşabilecek farklılıkları görmezden geldikleri görülmektedir. Bu nedenle modernizme çeşitli itirazlar yükselmiştir.

Modernitenin ekonomi, demokrasi, kültür gibi alanlarının tamamında topyekun bir gelişme sağladığı düşüncesine geleneksel ve modern karşıtlığı üzerinden ulaşmış olsalar da bu düşünce bir çok noktadan eleştiriye uğramıştır. Bütün modern toplumlarda bütün toplumsal süreçler modernleşme konusunda aynı hızda ve eş zamanda yaşanmamaktadır. Farklı toplumlar kimi zaman demokrasi kimi zaman üretim biçimleri gibi alanlarda farklı modernleşme süreçlerini yaşamaktadırlar. Modernleşme ile ilgili yapılan belirlemeler modernleşmenin akılcılaşma sayesinde daha özgürleştirici olacağı, bununla birlikte büyü ve mitlerin etkisinden uzaklaşılarak bilimsel bir bakış açısının mümkün olacağını iddia etmiştir (Gültekin, 2016). Ancak akılcılaşma sayesinde büyü ve mitlerin etkisinden kurtulduğu düşünülen birey modernleşme süreçlerinin beraberinde getirdiği üretim ve tüketim ilişkilerinin tutsağı haline dönüşmüştür.

Modernleşme süreçleri ile ilgili yapılan açıklama girişimleri, genellikle ekonomik ilişkileri odağına almaktadır. Sanayi Devrimi sonrası yaşanan gelişmeler bu açıklamayı makul hale getirir de modernleşmenin birçok nedeni vardır. Özellikle Avrupa’da Coğrafi Keşifler sonrası oluşan refah, sanat alanında yeniliklere yol açan Rönesans ve kilise baskısının kırılmasını sağlayan Reform hareketleri modernitenin ortaya çıkmasında büyük oranda etkili olmuştur (Van Der Loo & Van Reijen, 2003). Modernleşme insan ilişkilerini daha da karmaşık hale getirmiştir. Hiç kimse tarafından oluşturulmamış gibi soyut düşünülen toplumun birey üzerindeki belirleyiciliği bu tartışmayı farklı bir noktaya taşımıştır. Bireylerin eylemlerinde özgür olduğu yanılgısı, (Han, 2022) modernleşmeyi bu anlamda eleştiriye uğratmaktadır.

Modernizm, Sanayi Devrimi ve kitlesel üretim gibi kavramların beraber yürüdüğü bir diğer önemli kavram da verimliliklerdir. Daha çok ürün elde

edilebilmesi çalışanların verimliliğine bağlıdır. Ancak modern dönemde kapitalist ilişki biçimlerinin verimlilik kavramını bir sömürü alanı olarak kullandıkları görülmektedir (Seymen, 2012). Verimlilik söz konusu olduğunda çalışanların birey olmaktan uzaklaşmaları zorunluluğu ortaya çıkar. İnsana has duygulanım biçimlerinin sistemin dışına itilmesi beklenir. Oysa modern çağdan önce acı, insanları üretime sürükleyen ve kolektif bir bilinç oluşturarak toplumsallaşmayı sağlayan en önemli unsurlardan biri olmuştur (Solmaz, 2022). Acı kavramı hem bireysel hem toplumsal süreçler açısından önem arz etmiştir. Tanrı ile olan ilişkisinde geleneksel birey emirleri yerine getirmeye çalışırken çeşitli acılar çekmesine karşın bu acıdan kaçınmaya çalışmaz. Geleneksel düzlemde Tanrı için çekilmiş olan eziyetler inanlar için kurtuluş vesilesi olmaktadır (Ülkü, 2015). Ayrıca Tanrısal bilgi konusunda derinleşmek isteyen kişilerin inzivalar yoluyla olgunlaşmaya çalışması bütün inanç sistemlerinin ortak uygulaması olarak görülebilir. Bununla beraber acıya hatta ölüme ilişkin önemli bir kabulleniş olduğu ama modern toplumda ise acıdan kaçınıldığı ve ölümün görmezden gelindiği söylenebilir (Ünal, 2011). Acıya ilişkin bütün bu dönüşümlerin altında bireyin sömürüye daha açık hale gelmesini sağlayan bir durum olduğunu söylemek gerekir.

Bedene şiddet uygulayarak yapılan cezalandırma yöntemleri yerini modern dönemle birlikte bedenin kapatılması gibi yöntemlere bırakmıştır (Sönmezer, 2023). Geleneksel düzlemde iktidarın oluşması ve bireylerin iktidarın istediği biçimde yönetilmesini sağlayan mekanizma, bedene aileni ve kaba bir şiddete yönelirken modernizmle birlikte beden üzerinde tahakküm kurma biçimi değişmiştir. Modern düzlemde bedene şiddet uygulamanın yerini bedeni kapatma alır. Bu durum beden üzerinde bir biyoiktidar kurulmasını sağlar (Han, 2022). Dolayısıyla acı ile kurulan ilişki akılcılaşmayı önceleyen modernist tavır, Tanrısal olanla bağı koparacağı ve iktidar kurma biçimlerini değiştirdiği için bedensel olan acı ile yüzleşmek zorunda kalınmadığından geleneksel tavrıdan için farklılaşmıştır.

1.2. Palyatif Televizyon

Palyatif kavramının tıbbi terim olarak kullanılmasından da çağrışımla palyatif toplumun acıyı bastırmaya çalışan veya onu göremezden gelen bir tavır takındığını söylemek gerekir. Ancak palyatif toplumu doğru anlayabilmek için bu kavramı ortaya atan Byung-Chul Han'ın toplumu nasıl ele aldığına bakmak gerekir. Han'ın eserlerinde toplumu tanımlama biçimine ve performans öznesi kavramını ele alış şekline bakılmalıdır. Han; toplumu yorgunluk, olumluluk, enformasyon, şeffaflık, ifşa ve kontrol toplumu gibi kavramlarla tanımlamıştır. Bu kavramların ortaya çıkardığı bireyi ise performans öznesi olarak

adlandırmıştır. Performans öznesi; başkalarının değil, kendi kendisinin sömürüsü altında olan bireyi ifade eder. Bu durum, bireyin kendisini sömürmesinin başkası tarafından sömürülmekten daha şiddetli ve korkutucu olduğunu vurgular (Han, 2017). Palyatif Toplum kavramsallaştırması, Covid-19 süreciyle birlikte literatüre yeni bir toplumsal tanımlama kazandırmış ve performans öznesi kavramsallaştırmasındaki eksiklikleri tamamlamıştır. Algofobi, acıya karşı yüksek duyarlılığı ifade eder ve acı daha gelmeden, gelme ihtimaline karşı bir tutum sergilemeyi içerir. Algofobinin yüksek olduğu bir toplumda, sorunlara getirilen çözümler geçici olur ve işe yaramaz; böyle bir toplum palyatif toplumdur (Han, 2024). Han'ın "Palyatif Toplum" adlı eseri, acının toplumsal boyutuna modern bir söylem kazandırır ve önceki eserlerini tamamlar niteliktedir. Yazar, önceki eserlerinde olumsuzluğa vurgu yapmış ancak bunu net ifadelerle belirtmemiştir. Olumsuzluk, insana ve doğaya ait olduğundan kıymetlidir ve her şeyin olumlu olması, toplumsal ve bireysel ilişkilerde sorunlara yol açar. Bu nedenle, olumsuzluk bir ihtiyaçtır ve acı için gereklidir.

Chulhan, "Palyatif Toplum" adlı eserinde ve diğer eserlerinde Michel Foucault'yu eleştirerek, düşünce sistemini ondan ayırmaktadır. Yazar; günümüzde özne, iktidar ve güç kavramlarının Foucault'nun tanımlamalarından uzak bir noktada tanımayarak Foucault'nun tanımlamalarının yetersiz olduğunu savunur. Han'a göre, acı ve olumsuzluk Foucault'nun disiplin toplumu anlayışından farklı bir şekilde performans toplumunda form değiştirmiştir (Han, 2022). Bu değişim, her toplumun kültürel kodlarında da görülmektedir ve bireylerin karakterine, yaşam şekline ve sanat tarzlarına yansımaktadır. Han; sanatın acının tüketildiği alanlardan biri olmasına rağmen sanatın tüketim nesnesi haline gelmesiyle kült değerın kaybolduğunu ve bunun tam anlamıyla gerçekleştiğini ifade eder. Ayrıca, Adorno'nun sanat ile ilgili düşüncelerine katılarak sanatın bu dünyadan olmadığı fikrini onaylar. Günümüzde sanatın hızla tüketilmek için üretildiğini ve bu eserlerin tekdüze, derinlikten yoksun ve acısız olduğunu belirtir. Han, "Şeffaflık Toplumu" adlı eserinde de benzer şekilde, her şeyin tüketilebilir olanla ilişkilendirildiğini ve çatışmaların giderek azalmasıyla farklılıkların kaybolacağını vurgular (Han, 2017). Çatışmanın olmadığı düzlem "aynının cehennemi" (Han, 2017) olacaktır.

Han, Palyatif toplumun acı algısındaki değişimlerin iki önemli sonuca yol açtığını belirtir: acının toplumsal dinamiğinin yok oluşu ve biz-yorgunluktan ben yorgunluğuna evrilişi (Han, 2015). Acı ve yorgunlukla kurulan bu tekil ilişki kapitalist sistem içerisinde yaşayan bireyin sistemin sorunlarına yönelmesi gereken bütün öfke ve olumsuz düşüncelerin bireyin kendisine yönelttiği görülmektedir. Performans göstermesi için motive edilmiş olan birey, yaşanan her türlü olumsuzluk ve başarısızlık durumundan kendini sorumlu tutacaktır.

Dolayısıyla toplumsal çelişkilerin yoğunlaşması sonrasında klasik Marksistlerin olmasını beklediği devrim yerini performans öznesine dönüşmüş olan bireyin depresyonuna bırakmıştır.

1.3. Televizyon ve Toplum

1873'te Andrew May'in ışık dalgalarını elektrik akımına dönüştürmesi ve ardından Paul Nipkow'un "döner disk" icadı, televizyon teknolojisinin temelini oluşturmuştur. 1890'larda C. Francis Jenkins, 1900'lerde Rignoux ve Fournier gibi bilim insanları tarafından yapılan ilk televizyon denemeleri, 1920'lerde Zworykin'in iconoscope'unu geliştirmesiyle devam etmiştir. 1926-1927 yıllarında Alexanderson, Baird ve Fransworth'un yayın denemeleri ve 1927'de New York ile Washington arasında ilk televizyon yayınının yapılması televizyon tarihindeki önemli adımlardır (Koçak, 2020). 1928'de Londra'da ilk deneme yayınları yapılmış, 1929'da BBC tarafından günde 15 dakikalık yayınlarla televizyon halka tanıtılmıştır. 1936'da İngiltere'de ilk düzenli televizyon yayınları başlamış, ardından ABD ve Sovyetler Birliği gibi ülkeler de televizyon yayınlarına geçmiştir. Fransa'da ise ilk televizyon yayınları 1930'larda başlamış ve 1935'te deneme stüdyoları kurulmuştur. ABD'de 1939'da Dünya Fuarı görüntülerinin aktarılması ve 1941'de ilk reklamın yayınlanması, bugünkü yayıncılık anlayışının temelini atmıştır (Koçak, 2020).

İkinci Dünya Savaşı, televizyon yayıncılığının gelişimini geçici olarak durdurmuş olsa da savaş sonrası dönemde televizyon hızla yaygınlaşmıştır. Televizyon yayıncılığındaki gelişim, karasal, video, kablolu ve uydu yayıncılığı gibi farklı formatlarda gerçekleşmiştir. 1947-1952 yılları arasında televizyon satışlarındaki artış, televizyonun toplumun geniş kesimleri tarafından benimsenmesini sağlamıştır. 1950'lerde Amerikan televizyonunda şov programlarının popülerleşmesi, televizyonun yeni bir endüstri haline gelmesine yol açmıştır. 1960'lara gelindiğinde dünya çapında televizyon izleyici sayısı 750 milyona ulaşmıştır (Cankaya, 1997).

Türkiye'de televizyon yayıncılığı, dünyadaki gelişmelerin gerisinde kalarak ancak 1952 yılında İTÜ stüdyolarında başlamıştır. İT TV, 1964-1968 yılları arasında sınırlı sayıda izleyiciye yayın yapmış, ardından TRT'nin kurulmasıyla ulusal düzeyde yayınlara geçilmiştir. 1968'de TRT, ilk deneme yayınlarına başlamış ve 1990'a kadar Türkiye'de tek televizyon yayın kuruluşu olmuştur. 1990'larda özel televizyon kanallarının kurulmasıyla televizyon yayıncılığı çeşitlenmiştir (Cankaya, 2003). 1980'lerde televizyon yayıncılığında yeni karasal frekansların açılması ve video teknolojisinin gelişmesi, televizyon yayıncılığında ilk değişimleri getirmiştir. Kablolu televizyon ve uydu yayıncılığı ise televizyon yayıncılığını daha erişilebilir ve çeşitli hale getirmiştir. Türkiye'de 1961

Anayasası ile TRT'ye verilen özerklik, 1971'de kaldırılmış ve tarafsızlık hükmü getirilmiştir. 1986'da TV-2 kanalının açılması ve daha sonra farklı TRT kanallarının yayına başlaması, yayınlarda çeşitliliği artırmıştır. Televizyon yayıncılığında deregülasyon süreci, 1970'lerde Avrupa'da yaşanan toplumsal, siyasal ve ekonomik dönüşümlere bağlı olarak başlamış, 1980'lerde ise daha belirgin hale gelmiştir. Deregülasyon süreci, televizyonun devlet tekelinden çıkarılarak özel sektörün de yayıncılığa katılmasını sağlamıştır. Türkiye'de de bu süreç, 1990'larda özel televizyon kanallarının kurulmasıyla başlamıştır (Koçak, 2021).

Televizyon, 20. yüzyılın başından itibaren hızla gelişen ve kısa sürede evrensel bir karakter kazanan önemli bir medya aracıdır. Görsel-işitsel içerikleri eş zamanlı iletebilmesi, onu diğer iletişim araçlarından ayıran temel özelliklerden biridir. Televizyonun tarihsel süreç içinde ortaya çıkışı, teknik ve kültürel gelişimi ve toplumu etkileme biçimleri derinlemesine incelemeye ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca Frankfurt okulunun kültür endüstrisinin önemli unsurları arasında saydıkları kitle iletişim araçlarından olan ve ses temelli yayın yapan radyo ve görüntü ve ses temelli televizyonun sayılması unutulmamalıdır.

Marshall McLuhan, Kanadalı bir düşünür olarak, teknolojiyi toplumsal değişimde en önemli etken olarak tanımlar. Özellikle televizyon, McLuhan'ın teknoloji konusundaki görüşlerinde önemli bir yer tutar. McLuhan, kitle iletişim araçlarının yükseliş ve düşüşlerini anlamak için tarihsel bir metodoloji kullanır ve teknolojik gelişmenin insan merkezli olduğunu savunur. Bu metodolojiye göre, insanlık tarihi kitle iletişim araçlarının icatlarına ve gelişimlerine göre şekillenir ve bu, insanlık tarihini "kitle iletişim araçları tarihi" olarak değerlendirir (Erdoğan, 2020). McLuhan, bu süreci "sözlü, yazılı ve elektronik kültür" olarak üç evreye ayırır ve her yeni iletişim teknolojisinin yeni bir uygarlık doğurduğunu ifade eder. Teknolojik determinizm anlayışıyla her yeni aracın insanın fiziksel ve bilişsel bir donanımının yerini aldığını belirtir. Marshall McLuhan, televizyonun izleyiciyi doğrudan iletişim sürecine dahil eden "soğuk" bir kitle iletişim aracı olduğunu savunur. Televizyonun "dokunma" duyusuna hitap eden bir araç olduğunu ve izleyicinin algılama süreçlerini etkilediğini belirtir. Bu nedenle televizyonun, diğer kitle iletişim araçlarından daha gelişkin, katılımcı ve demokratik bir araç olduğunu ileri sürer (Oskay, 2004).

Televizyonun birçok duyuyu aynı anda harekete geçiren bir kitle iletişim aracı olduğu ve bu nedenle insanların yalnız başına kitap veya yazı okuyan bireyler olmaktan çıktığı ifade edilmektedir. Günümüzde televizyonun insanları bir araya getirerek eski çağlardaki kabile toplumlarında olduğu gibi bir birliktelik oluşturduğunu ve bu şekilde tüm insanlığın "evrensel bir dünya köyü"nün üyeleri haline geldiğini özetlemektedir (Erdoğan, 2020).

Medya izleyicileriyle ilgili kültürel çalışmalar, medya sistemlerinin güç dinamiklerini ve izleyici deneyimlerini anlamaya odaklanır. Televizyon, enformasyon, anlam ve göstergelerin taşıyıcısı olarak kabul edilir ve televizyon kültürünün bir parçası olarak görülür. Televizyon yayıncılığı kapitalist bir ticari endüstri olarak ortaya çıkmıştır ve genellikle baskın kültürdeki hâkim grupların görüşlerini yansıtır. Ancak izleyicilerin sosyo-kültürel durumları ve kimlikleri, televizyon programlarını nasıl seçtiklerini ve izleme ritüellerini nasıl anlamlandırdıklarını etkiler. Bu nedenle, televizyonun anlamının ve kültürünün anlaşılması için izleyici deneyimlerinin dikkate alınması gerekir.

Modern toplum, sermaye ve üretim koşulları altında karmaşık ve çok boyutludur. Kitle iletişim araçları bu çoğulculuğu yansıtır ve toplumsal bilgi türlerini sıralar ve düzenler. Medya, toplumun normatif değerlendirmeleri ve tercih edilen anlamları belirler ve sunar. Bazı çalışmalar, medyanın suç işlediğini ve bunu meşrulaştırdığını öne sürer. Reijnders, televizyonun suç dünyasına olan saplantısını vurgular. Otoriter sistemlerde medya, siyasi erk tarafından kontrol edilir ve basın özgürlüğü yoktur. Totaliter-sosyalist sistemlerde medya, siyasal iktidarın denetimindedir ve parti amaçlarına hizmet eder. Liberal-özgürlükçü sistemlerde ise medya, serbest pazar koşullarında çalışır ve bireylerin rasyonel seçimlerine dayanır (Alemdar & Erdoğan, 2005). Demokratik toplumlarda medya, kamuoyunu bilgilendirme işlevini özgürce yerine getirmelidir. Medyanın mülkiyet yoğunlaşması ve ticari kaygılar nedeniyle siyasi iktidar ve reklam verenlerin etkisi altında kalması, medyanın halk karşısındaki sorumluluklarını sorgulayan temel tartışma konularıdır.

1.4. Sahiplik İlişkileri ve Yayın Politikaları

İletişimin ekonomi politiği, kitle iletişim kurumlarının mülkiyet ve sahiplik yapısına odaklanarak, bu yapıların medya içeriklerine ve medya-iktidar ilişkilerine nasıl yansıdığını inceler. Bu yaklaşım, Adorno, Chomsky, Herman, Murdock, Garnham, Golding ve Mosco gibi düşünürlerin eserleriyle şekillenmiştir ve Marksist ekonomi politik temellere dayanır. Marksist ekonomi politik, kapitalizmin özgürlük, serbest rekabet ve eşitlik görünümü altında aslında eşitsizlik ve sömürü ilişkilerine dayandığını savunur. Frankfurt Okulu düşünürleri bu eleştiriyi, kitle iletişim araçlarının işlev ve işleyişine de uyarlamışlardır. Bu bağlamda, büyük sermayenin sahipliğinde gelişen kitle iletişim kurumlarının siyasal ve ekonomik güçlerle işbirliği yaparak, egemen sınıfların kitleleri kandırma çabasına ortak olduğu eleştirel bir bakışla incelenir. Medya, kapitalist toplumlarda hem ekonomik hem de politik işlevleri olan endüstriyel bir kurumdur (Olkun, 2013). Sadece bilgi üretme aracı değil, aynı

zamanda kapitalizmin mantığı ve kurallarına göre hareket eden ticari işletmeler olarak değerlendirilir.

Ekonomi politik yaklaşım, iletişim ve kültür endüstrilerinin ürettiği ürünlerin kültürel boyutuna da odaklanır. İletişimsel içeriklerin üretilmesinde ekonominin ve politikanın medya ürünlerinin üretim, dağıtım ve tüketimini nasıl biçimlendirdiği üzerinde durur. Kültürel ürünlerin de birer meta olduğu kapitalist sistemde, medya sermayenin kârını maksimize etmeyi ve iktidarın kontrolünün devamlılığını sağlamayı amaçlar (Yaylagül, 2009). Bu süreç, radyo ve televizyonun kullanımı ile kitlelere daha çok ürün satma amacıyla yapılan araştırmalarla başlamıştır. Bu durum, eleştirel ekonomi politik yaklaşımın gelişmesine neden olmuştur. Mosco, medya endüstrilerinin zamanla aile şirketlerinden büyük endüstriyel ve kapitalist şirketlere dönüştüğünü ve geniş katılımlı yönetim kurulları tarafından yönetildiğini savunur. 1980'lerden itibaren medya şirketlerinin artan reklam gelirleri ve ekonomik yapı üzerindeki etkileri nedeniyle medya şirketlerine yatırım yapma eğilimi artmıştır. Garnham'a göre, medya ideolojik üretim sürecinde devletin bir parçası olarak değil, ekonomik ve politik yeniden üretim süreçlerinin bir parçası olarak ele alınmalıdır (Olkun, 2013).

Medya mülkiyetinde yaşanan yoğunlaşma, medya içeriğine olumsuz yönde etki etmekte ve içeriğin çeşitliliğini kısıtlamaktadır. Medya mülkiyetinin doğasına ve kontrolüne yönelik endişeler, modern kitle medyasının gelişiminden bu yana süregelmektedir. Rekabetçi bir medya yapısının gerekliliği ve çoğulculuk, medya alanında temel prensipler olarak kabul edilir. Ancak medya mülkiyetinde çoğulcu bir yapının oluşturulması, demokrasiyi korumak adına önemlidir. Medya mülkiyeti sorunsalı, mülkiyet gücünün nasıl kullanıldığıyla doğrudan ilişkilidir. Medya şirketlerinin sahiplik yapıları ve ekonomik yapılanmaları, içerik üzerindeki etkilerini örtbas eder. Medya, ekonomik olarak büyüyen şirketlerin faydaları ve maliyetleri incelenmelidir. Medya mülkiyet politikaları, siyasal aktörler tarafından yeterince eleştirel bir analiz yapılmamıştır. Küresel medya şirketleri, klasik kapitalizmin rekabetçi anlayışından vazgeçmiş ve tekelci pazar yapısına yönelmiştir (Bulut, 2009).

Medya endüstrisi, finansal örgütlenmeler, askeri kuruluşlar ve siyasal seçkinler gibi birçok güç merkeziyle bağlantılı bir güç merkezine dönüşmüştür. Medya, modern emperyalizm ve kolonyalizmin analizinde de önemli bir role sahiptir. Medya şirketleri, ekonomik olarak büyüyerek dünya ekonomisine büyük katkı sağlamış ve siyasal aktörler tarafından diğer ülkelere etki edebilmek adına kullanılmaya başlanmıştır. Medya alanında üretimin nasıl gerçekleştiği, ürünlerin tüketicilere nasıl ulaştığı ve izleyicilerin bilinçleri, davranışları ve gündelik pratikleri üzerindeki etkisi, ekonomi politik incelemelerin alanını oluşturur.

Medya mülkiyeti, demokratik toplumlar için önemli bir mesele olup, çoğulculuk ve rekabetin korunması gereklidir. Türkiye'de de benzer şekilde, belli başlı medya grupları gündemi belirleyerek içerikleri kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmektedir (Şeker, 2016). Bu şekillenme biçimleri kanalların yayın politikalarını da büyük oranda belirlemektedir.

2. Yöntem

Sosyal bilimler araştırma yöntemlerinde, bir çalışmada araştırma yöntemini veya metodunu belirlemeden önce araştırılacak olan problemi oluşturmak önemli görülmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmada araştırmanın problematiği değişen toplumsal sistem içerisinde bireyin acıdan kaçınmasını temel problem edinen palyatif toplum yaklaşımının sadece eğlence düzleminde yayın yapan bir televizyon kanalı olan TV8'in yayınladığı programların içerikleri üzerinden söz konusu kanalın palyatif Televizyon olarak kavramsallaştırılmasına girilecektir.

İçerik analizi yönteminde, araştırmanın sorusu açık bir tarzda belirtilmelidir. Araştırma sorusu değerlidir. Araştırma sorusu, akılcı, mantıksal, kuramla ilişkili, etraftaki olgularla bağlantılı ve uygulanabilir olmalıdır. Bu özellikler etrafında oluşturulan problem, araştırmacıya araştırmada nelerin konu kapsamına dahil olacağını ve araştırmaya işlevsellik kazandırması açısından birtakım fikirler sunmaktadır (Gökçe, 2006). Medya metinlerini sistematik bir biçimde incelemek amacıyla bu çalışmada içerik analizi metodu kullanılmıştır. Bu doğrultuda TV8 kanalının web sitesinde yer alan sahiplik durumu, yayınlanan program ve program içerikleri incelemeye tabi tutulmuştur.

2.1. Bulgular

Türkiye'deki televizyon yayıncılığının gelişimi, Avrupa ülkeleriyle benzerlik göstermiştir. TV8 kanalının dönüşümü de bu sürecin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Kanal, başlangıçta haber ve kültür-sanat içerikli programlarla yayın yaparken zamanla eğlence odaklı bir kanala dönüşmüştür. 1999-2003 yılları arasında haber kanalı olarak yayın yapan TV8, 2003-2013 yılları arasında haber ve eğlence karışımı bir kanal haline gelmiş ve 2013 itibarıyla tamamen eğlence kanalı olmuştur. Acun Ilıcalı 2013 yılında TV8'i satın almış ve bu kanalda toplumu rahatsız edici herhangi bir yayın olmayacağını deklare etmiştir. Ancak Kanalın web sitesinde yayın politikasına ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

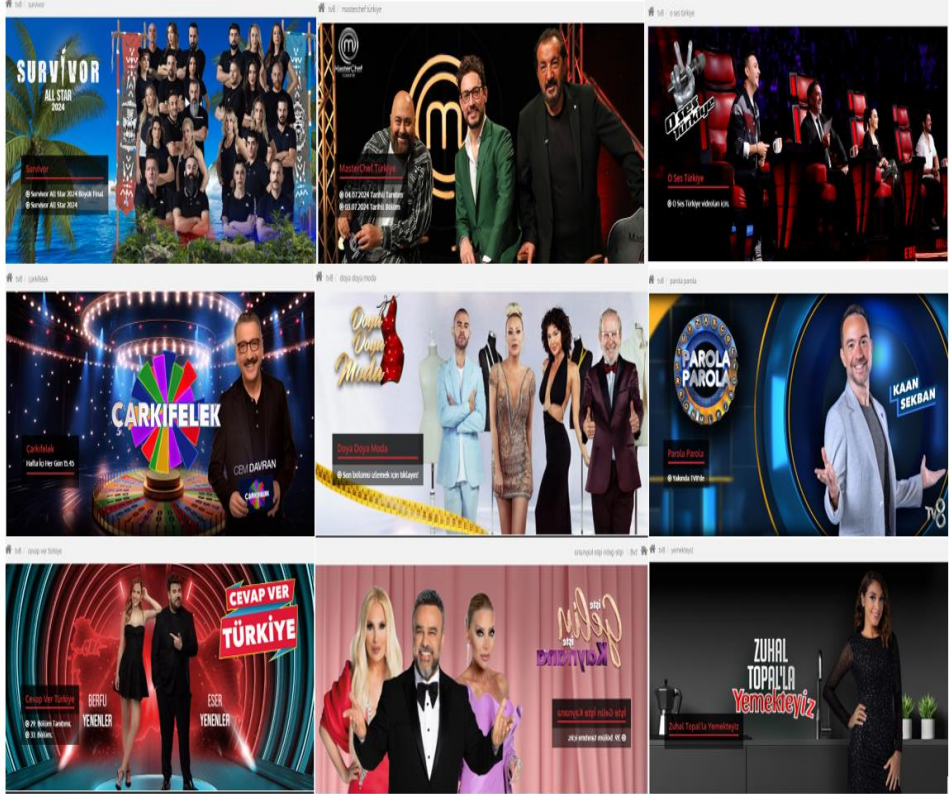
K�nyne	
MERSİS NUMARASI	0522-00790-2000-0018
TİCARET SİCİL MÜDÜRLÜĞÜ	İSTANBUL
TİCARET SİCİL NUMARASI	391280-0
ŞİRKET TİCARİ UNVANI	TV8 TV YAYINCILIK A.Ş. (Eski Unvan: MNG TV YAYINCILIK A.Ş.)
MERKEZİ	Kemerburgaz Yolu Cendere Mevki No:29 Ayazaga Sarıyer/İstanbul
YAZIŞMA ADRESİ	Konaklınegor Yolu Cendere Mevki No:29 Ayazaga Sarıyer/İstanbul
LOGO VE ÇAĞRI İŞARETİ	
ŞUBESİ VE ADRESİ	LEVİNT ŞUBESİ Levent Min. Hıyat Sok. No:4 Beşiktaş İstanbul
TAAHHUT EDİLEN VE CÖKEN SERMAYE MİKTARI	42.000.000,00 TL
KURULUŞ TESCİL TARİHİ	05/05/1996
VERGİ DAİRESİ	BOĞAZİÇİ KURUMLAR
VERGİ NUMARASI	6220000205
MESLEK GRUBU	30-BİLGİ, İLETİŞİM VE MEDYA
YAYIN LİSANS BİLGİLERİ VE YAYIN ORTAMLARI	U-TV SD, U-TV HD, İnternet TV, İnternet İBYH, T1, K-TV Çok İ
İLETİŞİM NUMARASI	0212 304 88 88
KEP ADRESİ	mngtv@net3.kep.tr
ELEKTRONİK POSTA ADRESİ	iletisim@net3.kep.tr
YÖNETİM KURULU BAŞKANI	ALİ ACUN İLİCALI
YÖNETİM KURULU BAŞKAN VEKİLİ	EBRU ATASAY/ TAHRANCI
YÖNETİM KURULU ÜYESİ	MUSTAFA TARIK
GENEL MÜDÜR	ASLI YAŞAROĞLU
BAĞIMSIZ DENETÇİ TİCARET UNVANI	MİĞİ BAĞIMSIZ DENETİM A.Ş. (V. NO: 231 007 4899)
ADRESİ	Polaris Plaza Arı Evran Cad. No:21 K:5 34398 Maslak/İstanbul
SORUMLU MÜDÜR	BULENT UÇAK -0 212 304 88 88
İZLEYİCİ TEMSİLCİSİ	EMİR ÇÖKAN -0 212 304 88 88

Şekil 1 TV8 Televizyon Kanalının Künyesi

TV8 kanalının sahiplik ilişkisine bakıldığında Türkiye’de televizyon yayıncılığı açısından birçok farklı formatın uyarlamalarını izletmiş olan Acun Ilıcalı’nın varlığı dikkat çekicidir. Spor muhabiri yaptığı dönemim ardından Türkiye’de magazin haberciliğinin önemli programlarından biri olan Televole’nin de sunuculuğu yapmış olan Acun Ilıcalı, Acun Medya şirketini kurarak yurt dışında çokça izlenen televizyon programlarını Türkiye’ye uyarlayarak önemli bir yol kat etmiştir. Uyarlama programların birçoğu yarışma programı iken kanalın yayın akışındaki diğer boşluklara da magazin programları serpiştirilmiştir.

TV8 kanalının en çok izlenen programları şüphesiz yarışma programlarıdır. Acun Medya yapımcılığında hazırlanan programlar genellikle yurt dışında en çok izlenen programların Türkiye’ye uyarlanmış versiyonlardır. Bu programlarda

motivasyon, başarı ve kazanma en üst perdeden işlenmektedir. Cevap Ver Türkiye, Çarkıfelek, Doya Doya Moda, İşte Gelin İşte Kaynana, MasterChef Türkiye, O Ses Türkiye, Parola Parola, Survivor, Yemekteyiz TV8’de yayınlanan yarışma programlarıdır.

Şekil 2 TV8’de Yayınlanan Yarışma Programları

TV8’deki yarışmaların ortak özellikleri şöyle özetlenebilir: Geleneksel yarışmalar entelektüel birikime dayanırken, yeni yarışmalarda şans, popülerlik ve çekicilik ön plandadır. İzleyicilere ve yarışmacılara para kazanma vaadi, bu programların çok izlenmesini sağlar. Gösterişli stüdyolarda gerçekleşen bu yarışmalarda bazen sunucu yarışmacılardan daha çok ilgi çeker. Yabancı patentli ve daha önce başka ülkelerde uygulanmış formatlar, yarışmaların şekillenmesini kolaylaştırır ve sponsorluklar masrafları azaltır. Sunucular genellikle ünlü kişilerden seçilir, bu da izlenme oranını artırır. Yarışmalar acımasız bir rekabete dayandığı için, yarışmacılar arasındaki gerilim de programın izlenmesine katkıda bulunur.

Yarışmaların etkileşimi ve yayında kalması birçok faktöre bağlıdır. Yarışmacıların renkliliği, ilginç hayat hikâyeleri veya sosyokültürel konumlandırmaları dikkate alınır. Bu programlar kapitalist ideolojiyi besler, sahip olma hırsını ve rekabetçi bireyciliği teşvik eder. En popüler cevapları veren, çoğunluğa uyan ve popülist davrananlar kazanır; en az popüler olanlar ise kaybeder. İzleyicilerin oy kullanarak katılımı, belli görüşleri kabul etmeyi teşvik eder (Geçer, 2018). Ayrıca yarışmacı olarak bulunan kişilerin başarı motivasyonu ile hareket eden birer performans öznesi olduğu gözden kaçmamalıdır. Yarışmalarda belli düzeyde rekabet kaçınılmazdır. Ancak bu yarışma programlarında yarışmacı olarak yer alan kişilerin başarısızlık durumlarında kendilerine ve rakiplerine yönelen öfke palyatif toplumda sömürüyü oluşturan kapitalist sisteme yönelmesi gereken eleştirinin bireyin kendisine dönmesi durumuna örnek teşkil edebilir. Ayrıca palyatif toplumda acıdan kaçınmanın en önemli özellik olduğu bilinmektedir (Han, 2024). Bu yarışma programlarında çekilen fiziksel ve ruhsal acılar birey için motivasyon kaynağı olup onu tekrar performans göstermeye sürüklediği için palyatif toplumla çelişki göstermez.

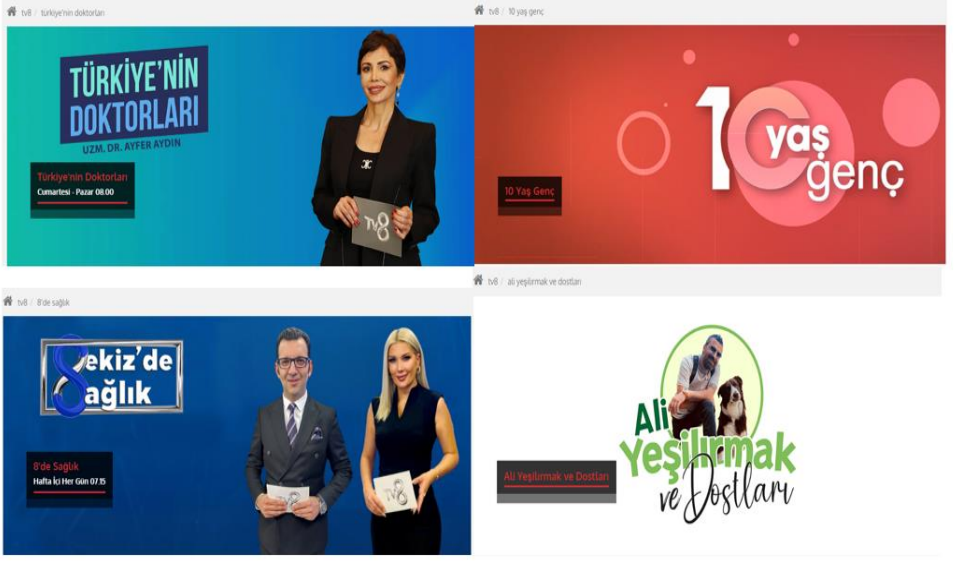
Kitle iletişim araçları kitle kültürünün ya da başka bir deyişle popüler kültürün yayılmasında önemli görevler üstlenirler. Sanatsal ve kültürel ürünlerin kopyalanabilip çoğaltılabilmesi bu araçlar sayesinde mümkün olmuştur. Bir süre sonra bu durum kültür endüstrisinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kültürel olanın seri üretimi ve dağıtımı gibi algılansa da yeni yaşam biçimlerini yani kültürleri yaymak asıl hedef olmuş ve yeni kapitalist düzlemi oluşturmuştur. Elbette bu düzlem kendi popüler figürlerini de yaratmıştır. Bu popüler figürlerin yaşam biçimleri toplum tarafından taklit edilmesi gereken yaşamlar olarak magazin programları aracılığı ile aktarılmıştır. TV8 Kanalında da yarışma programlarından arta kalan sürelerde Gazete Magazin, Aramızda Kalmasın, Gel Konuşalım ve Survivor Panorama programları kendine yer bulmuştur.

Şekil 3 TV8’de Yayınlanan Magazin Programları

Magazin programları kapitalist sistemi ulaşmayı hedeflediği şeffaflaşmaya hizmet etmektedir. Yeni medya araçlarının bireylerin yaşamlarını gözler önüne sermek için bir şeffaflık zorlamasına tabi tuttuğu bilinmektedir. Şeffaflık toplumu hep bir olumluluk üzerine kuruludur. Bu olumluluk ve şeffaflık bireyi birey olmaktan çıkaracak bir unsurdur. Çünkü Chulhan (2017)’e göre tamamen şeffaf olan yalnızca ölü olandır. TV8’de yer alan magazin programların isimleri de mahremiyetin delinmesine ilişkin fikir vermektedir. Bunlarla beraber TV8’in kendi yapımı olan Survivor yarışması sayesinde ünlü olan kişilerin yarışma boyunca ama yarışma dışında kalan sürede yaptıklarına ve yarışma performanslarına yönelik yorumlamalarda bulundukları Survivor Panorama programı kendi popüler kültürü içerisinde varlık imkanı verdiği kişilere ilişkin bir magazin programı olması açısından dikkat çekicidir.

Palyatif toplumun en çok kaçındığı duygu acı duygusudur. Dolayısıyla sağlık yaşam bu toplumun bireyleri için büyük önem arz etmektedir. Genç görünmek ve sağlıklı olmak için yapılan operasyonlar ve kozmetik müdahaleler popüler kültürün birer parçası haline gelmiştir. Beden günümüz toplumunda yaşayan bireyin vitrinidir. TV8 kanalında Türkiye’nin Doktorları, 10 Yaş Genç, Sekizde Sağlık ile Ali Yeşilirmak ve Dostları isimli programların yayınlandığı görülmektedir.

Şekil 4 TV8’de Yayınlanan Sağlıklı Yaşam Programları

Sağlıklı yaşam miti kapitalist düzenin aldatmacalarından biridir. Kapitalist üretim biçimlerinin tahrip ettiği doğa ve doğada yetişen besinlerin uğradığı tahribat sağlıklı yaşam miti ile maskelenmeye çalışılmaktadır. Bununla beraber Palyatif toplumda bireylerin sağlıklı yaşam uğruna yaşamdan vazgeçtikleri vurgulanmaktadır (Han, 2024). Pandemi döneminde en ağır biçimde hayatta kalabilmek adına yaşamdan vazgeçildiği önemli bir gerçektir. TV8 kanalında yayınlanan sağlıklı yaşam programlarına bakıldığında özellikle estetik, hayvan hakları ve bedensel sağlığa ilişkin yayınlar olduğu ve bu yayınlarda kaçınılması gerekenlere vurgu yapıldığı görülmektedir.

3. Tartışma

Bu çalışmada, TV8’in yayın politikaları ve içerikleri Byung-Chul Han’ın “palyatif toplum” kavramsallaştırması çerçevesinde incelenmiş ve kanalın modern toplumun acı ile kurduğu ilişkiye nasıl aracılık ettiği tartışılmıştır. Bulgular göstermektedir ki, TV8 özellikle yarışma, magazin ve sağlık programları aracılığıyla bireyleri sürekli performans sergilemeye, şeffaf olmaya ve acıyı bastırmaya yönelten bir yayın anlayışına sahiptir. Bu yönüyle kanal, Han’ın palyatif toplum kavramıyla büyük ölçüde örtüşmektedir.

Her şeyden önce, TV8’in yayın akışında merkezi bir yer tutan yarışma programları, bireyleri rekabetin zorunluluğu altında hareket eden “performans öznesi” konumuna yerleştirmektedir. Han’ın belirttiği gibi modern özne, artık dışsal bir baskının değil, kendi kendini sömürme biçimlerinin mahkûmudur (Han,

2017). Survivor, MasterChef Türkiye veya O Ses Türkiye gibi programlarda yarışmacıların motivasyonlarının başarı ve kazanma arzusuna endekslenmiş olması, bu öznenin tipik örneğini yansıtmaktadır. Başarıya ulaşamayanların yaşadığı hayal kırıklıkları ya da duygusal acılar ise, kolektif bir eleştiriye değil bireyin kendi yetersizliğine işaret eden kişisel bir sorun olarak sunulmaktadır. Böylece acı, toplumsal dönüşüm potansiyeli taşıyan bir olgu olmaktan çıkarak bireysel motivasyonun yeniden üretimine hizmet etmektedir.

Magazin programları açısından bakıldığında, TV8'in şeffaflık ideolojisine güçlü bir biçimde eklenildiği görülmektedir. "Aramızda Kalmasın", "Gel Konuşalım" veya "Survivor Panorama" gibi yapımlar, ünlülerin mahremiyetlerini kamuya açarak Han'ın "şeffaflık toplumu" (2017) kavramını doğrulamaktadır. Bu programlarda bireylerin özel yaşamları tüketim nesnesine dönüşmekte, izleyiciler ise sürekli gözetleyen ve değerlendiren bir konumda yer almaktadır. Böylelikle şeffaflık, özgürleştirici bir unsur olmaktan ziyade bireylerin kendilerini ifşa etmeye zorlandıkları yeni bir iktidar biçimine evrilmektedir.

Sağlık ve yaşam tarzı programları ise, palyatif toplumun "algofobi" olarak adlandırılan acıdan kaçış refleksini görünür kılmaktadır (Han, 2024). "Türkiye'nin Doktorları" veya "10 Yaş Genç" gibi yapımlarda sağlıklı, genç ve estetik görünümlü olma ideali yüceltilmekte; ölüm, hastalık ve yaşlanma gibi insana özgü olumsuzluklar görmezden gelinmektedir. Bu yaklaşım, bireylerin yaşamın doğal süreçlerine karşı tahammülsüz hale gelmesine yol açmakta ve acının dönüştürücü boyutunu tamamen silikleştirmektedir.

Bulguların literatürle karşılaştırılması da dikkate değerdir. Debord'un "Gösteri Toplumu" (1996) kavramıyla paralel biçimde, TV8'deki içerikler toplumsal ilişkileri gerçeklikten koparıp imaj ve performans üzerinden yeniden kurmaktadır. Frankfurt Okulu'nun kültür endüstrisi eleştirisi (Adorno & Horkheimer, 2002) ise bu bağlamda yeniden anlam kazanmaktadır; zira TV8, kültürel ürünleri kitlelere sunarken aynı zamanda kapitalist tüketim mantığını yeniden üretmektedir. Baudrillard'ın simülasyon kuramı da burada açıklayıcıdır: yarışma ve magazin programları, gerçeklik ile kurmaca arasındaki sınırları bulanıklaştırarak izleyiciyi sürekli bir tüketim döngüsüne dâhil etmektedir.

Türkiye bağlamında değerlendirildiğinde, TV8'in dönüşümü aynı zamanda özel televizyonculuğun ekonomi politik karakterini de yansıtmaktadır. Kanalın Acun Medya sahipliği altında uyarlama formatlara yönelmesi, Chomsky ve Herman'ın (2002) propaganda modelinde işaret ettiği reklam ve ticari çıkarların medya içerikleri üzerindeki belirleyiciliği ile örtüşmektedir. Dolayısıyla, TV8 yalnızca eğlence odaklı bir kanal değil; aynı zamanda neoliberal ekonomi politik koşulların ve kültür endüstrisinin Türkiye'deki en görünür yansımalarından

birdir. Tartışma bölümünden çıkan en önemli bulgu, TV8'in yalnızca bir televizyon kanalı değil, aynı zamanda palyatif toplumun Türkiye bağlamındaki somut bir tezahürü olduğudur. Acının bireysel başarısızlık olarak kodlanması, şeffaflık aracılığıyla mahremiyetin tüketim nesnesi haline gelmesi ve sağlık programlarıyla acının bastırılması, kanalın yayıncılık anlayışını palyatif bir yapı olarak konumlandırmaktadır. Bu yönüyle çalışma, Han'ın kuramsal çerçevesini yerel bağlamda somutlaştırarak literatüre katkı sunmaktadır.

4. Sonuç ve Öneriler

Televizyon, palyatif toplumun bir yansıması olarak görülebilir çünkü genellikle eğlence odaklı içerikleriyle insanları acı ve gerçeklikten uzaklaştırmaya yönelik bir rol oynamaktadır. TV8 gibi eğlence kanalları, izleyicilere sürekli bir eğlence sunma iddiasıyla hareket etmektedirler. Bu kanallar, genellikle dramatik gerçekliklerin ve zorlukların yerine daha hafif içerikler sunarak izleyiciyi gerçeklikten uzaklaştırmayı hedeflemektedirler. Byung-Chul Han'ın "Palyatif Toplum" kavramı, acının bastırılması ve göz ardı edilmesi üzerine kurulu bir toplum yapısını tanımlamaktadır. Televizyon ise bu yapının bir parçası olarak, izleyicilere sürekli olarak eğlence ve kaçış sunarak acıya karşı bir tür kaçınma mekanizması işlevi görmektedir. Bu, izleyicilerin gerçeklikten uzaklaşıp kendi iç dünyalarında daha az stresli bir alan yaratmalarına olanak tanımaktadır. Ancak televizyonun palyatif topluma katkısı sadece kaçış ve eğlence sağlamakla sınırlı değildir. Aynı zamanda, medya aracılığıyla sunulan gerçekliklerin ve gösterişli yaşamların sürekli teşhiri, izleyicilerin gerçeklik algılarını da etkileyebilmektedir. Bu durum, bireylerin kendi hayatlarını sürekli bir performans gibi görmelerine ve sosyal medyada yalnızca mutlu anları paylaşımlarına yol açabilmektedir.

TV8 kanalı, Byung-Chul Han'ın palyatif toplum kavramı bağlamında incelendiğinde, izleyicilere acı ve gerçeklikten kaçış sağlayarak, onları sürekli bir eğlence ve tüketim kültürü içinde tutar. Yayın politikasının belirgin olmayışı ve eğlence mottosu ile yayın yapıyor oluşu, yarışma programları aracılığı ile bireyin performans öznesine dönüştürülüyor oluşu, magazin programları aracılığı ile bireylerin yaşamlarını şeffaflaştırması ve sağlıklı yaşam programları aracılığı ile sağlıklı yaşam mitine vurgu yaparken acıdan kaçınmayı öncelemesi TV8 kanalı için palyatif özellikler taşıdığını söylemek açısından yeterli olabilir. Bu noktada söz konusu televizyon kanalı için palyatif televizyon kavramsallaştırması uygun görülebilir. Televizyonun palyatif toplum içindeki yeri, yalnızca eğlence sunan bir mecra olmasıyla açıklanamaz; aynı zamanda acının kültürel temsilini dönüştürmesiyle de ilişkilidir. Eğlence kanalları, özellikle de TV8 gibi ticarileşmiş yapılar, toplumsal gündemin sertliğini ve bireysel acı deneyimlerini

görünmez kılan bir medya ekosistemi yaratır. Günlük hayatta karşılaşılan ekonomik, psikolojik ve sosyolojik zorluklar ekranın dışında bırakılarak haz odaklı bir program akışı sürdürülür. Bu durum, Han'ın belirttiği olumsuzluğun bastırılması ve acının kültürel bir tabu haline gelmesi sürecini güçlendirir. Yarışmalar, reality formatlar ve magazin içerikleri, izleyiciye sürekli bir başarı, dönüşüm ve mutluluk anlatısı sunarak performans toplumunun estetiğini yeniden üretir. Bunun yanında sağlık programları aracılığıyla bedensel iyilik hali bir norm olarak sunulur ve acı, yalnızca kaçınılması gereken bireysel bir aksaklık gibi kodlanır. Bu eğilimler televizyonu, modern öznenin yalnızlaştırılması ve bireysel yüklerin toplumsal bağlamından koparılması açısından önemli bir araç haline getirir. Böylece televizyon, palyatif toplumun hem kültürel görünürlüğünü artırır hem de bireyin acı karşısında geliştirdiği kaçınma stratejilerini normalleştirir.

Medya içeriklerinin toplum üzerindeki uzun vadeli etkilerini incelemek, yalnızca bireylerin eğlence ve kaçış arayışlarını değil, bu eğilimlerin toplumsal değerler ve normlarla nasıl etkileşime girdiğini anlamaya yönelik önemli bir araştırma alanı sunmaktadır. Ayrıca, farklı televizyon kanallarının yayın politikalarını ve bu politikaların bireylerin yaşam biçimleri üzerindeki etkilerini karşılaştırmak, palyatif toplum olgusunun medya formatları aracılığıyla nasıl şekillendiğine dair daha kapsamlı bir bakış açısı geliştirebilir. Bununla birlikte, sosyal medya ve televizyonun kesişim noktalarındaki çalışmalar, bireylerin televizyon üzerinden inşa ettikleri "gerçeklik" algılarının sosyal medya ile nasıl pekiştiğini veya dönüştüğünü inceleyerek, medya ve bireysel kimlik ilişkisine dair derinlemesine analizler sunabilir.

Kaynakça

- Alemdar, K., & Erdoğan, İ. (2005). Öteki kuram. Erk Yayınları.
- Bulut, S. (2009). Medyada çokuluslu şirket egemenliğine doğru evrilme: Rupert Murdoch ve Fox TV. İçinde Sermayenin medyası medyanın sermayesi: Ekonomi politik yaklaşımlar. Ütopya Yayınevi.
- Cankaya, Ö. (1997). Düünden bugüne radyo-televizyon: Türkiye'de radyo-televizyonun gelişim süreci. Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Cankaya, Ö. (2003). Bir kitle iletişim kurumunun tarihi: TRT (C. 127). YKY.
- Geçer, E. (2018). Gerçekliğin paradoksal yenilgisi: Televizyon yarışmalarına eleştirel bir bakış. TRT Akademi, 3(6), 502–518.
- Gedikli, B. (2022). Karl Marx ve Max Weber'de modernite. Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12(2), 638–653.
- Gökçe, O. (2006). İçerik analizi: Kuramsal ve pratik bilgiler. Siyasal Kitabevi.
- Gültekin, M. (2016). İbn Haldun, modernlik ve modern sosyoloji. The Journal of Academic Social Science Studies, 51, 277–293.
- Günerigök, M. (2019). Cemaat sosyolojisi: Bir kavramın tarihsel serüveni. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(5), 287–297.
- Han, B.-C. (2015). Yorgunluk toplumu. Açılım Kitap.
- Han, B.-C. (2017). Şeffaflık toplumu. Metis.
- Han, B.-C. (2022). Psikopolitika (5. bs.). Metis.
- Han, B.-C. (2024). Palyatif toplum (6. bs.). Metis.
- Herman, E. S., & Chomsky, N. (2012). Rızanın imalatı: Kitle medyasının ekonomi politiğı. Bgst Yayınları.
- Kırılmaz, H., & Ayparçası, F. (2016). Modernizm ve postmodernizm süreçlerinin tüketim kültürüne yansımaları. İnsan ve İnsan, 3(8).
- Koçak, C. (2020). Kültür endüstrisi bağlamında dönüşen TV yayıncılığı: TV8 örneğı [Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi].
- Koçak, C. (2021). TV8'in "gerçeksi gösterilerinde" kimlik inşası. Erciyes İletişim Dergisi, 8(1), 399–419.
- Olkun, E. O. (2013). Türkiye'de medya sahiplik yapısındaki değışim: Milliyet ve Vatan gazeteleri örneğı [Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi].
- Ruggieri, D. (2017). Georg Simmel and the "relational turn": Contributions to the foundation of the Lebenssoziologie since Simmel. Simmel Studies, 21(1), 43–71.
- Seymen, R. (2012). Ricardo'dan Schumpeter'e kapitalizm. İktisat ve Toplum Dergisi, 43–44.
- Solmaz, E. (2022). Palyatif toplumlarda acı kavramını Byung-Chul Han'ın perspektifinden okumak. Toplumsal Politika Dergisi, 3(1), 118–128.

- Sönmezer, Z. (2023). Foucault'un biyoiktidar kavramsalını fenomenoloji üzerinden inceleme: "Hapishanenin doğuşu". *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, 9(30), 108–116.
- Şeker, N. T. (2016). Türkiye'de televizyon yayıncılığında eğlencenin egemenliği. *TRT Akademi*, 1(1), 32–49.
- Ülkü, S. (2015). Üç semavî dine ait prensiplerin muhasebe biliminin oluşumu üzerindeki muhtemel etkileri. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 171–197.
- Ünal, M. S. (2011). Zamansız ölüm: Geleneksel ve modern toplum karşıtlığında ölümün yeri. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 11(2), 121–133.
- Van der Loo, H., & Van Reijen, W. (2003). Modernleşmenin paradoksları. *İnsan Yayınları*.
- Yaylagül, L. (2009). Sinemanın ekonomi politiği. *İçinde Sermayenin medyası medyanın sermayesi: Ekonomi politik yaklaşımlar*. Ütopya Yayınevi.

3. Bölüm

Arşiv Belgeleri Işığında Karaman Rum Mektebi Binası¹

Ali TEKİN²

Öz

Eğitim, 19. yüzyılda Osmanlı ıslahat hareketleri doğrultusunda önemle üzerinde durulan alanlardan birisi olmuştur. Sırasıyla Tanzimat ve Islahat hareketleriyle birlikte eğitim alanında Osmanlı tebaası arasında eşitlik gözetilmiş, 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizâm-nâmesi ile taşrada eğitimin tabana yayılması hedeflenmişti. Erkek çocuklarının eğitimi dışında kız çocuklarının da eğitimi düşünülmüş ve o doğrultuda adımlar atılmıştı. Bu yüzyıl içerisinde azınlıklar da yasal düzenlemeler sayesinde kendi eğitim kurumlarını açmışlardı.

Bu çalışmada, bugün özgün işlevini kaybetmiş Karaman Rum Mektebi'nin arşiv belgelerinden hareketle inşa süreci, mimari detayları ile ele alınarak değerlendirilmiş ve Anadolu'daki Rum mektepleri arasındaki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Arşiv belgelerinden mektep binasının cephe çizimine, kat planlarına ve dönem yazışmalarına ulaşılmış ve bu belgeler vasıtasıyla yapının plan, malzeme ve cephe özellikleri ile tarihçesi tespit edilmiştir. Buna göre, mektep binasının dikdörtgen şemalı olduğu, plan olarak da koridor etrafında sıralanmış mekanlardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Topucak Mahallesi'nde Çeşmeli Kilisesi olarak bilinen yapının karşısında yer alan mektep, günümüzde konut olarak işlevini sürdürmektedir.

Anahtar kelimeler: *Karaman, Rum, Eğitim, Mektep, Arşiv Belgeleri*

¹ Bu çalışma "Beylikten Günümüze Karaman I. Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Sempozyumu'nda (7-8 Kasım 2024) sözlü olarak sunulmuş tam metin yayınlanmamıştır.

² Dr. Öğr. Üyesi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, El Sanatları Bölümü. ORCID: 0000-0002-9190-347X

Giriş

Osmanlı arşivleri, barındırdıkları belgelerle tarih, sanat tarihi ve mimarlık tarihi gibi alanların aydınlatılmasında araştırmacıların yararlandığı en temel başvuru kaynağı olmuştur. Çalışma, Osmanlı arşivinde bulunan Karaman Rum Mektebi binasının inşasına ilişkin bilgilerin analizi ve onu takiben yapılan arazi çalışmaları ile mektebin günümüzde tespit edilmesi ve sanat tarihi açısından benzerleriyle karşılaştırılmasını amaçlamaktadır. Özellikle çalışmada Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar olan süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim politikası irdelenmiş, Rum okulları özelinde ise Anadolu örnekleri, kaynaklar doğrultusunda verilmeye çalışılmıştır. Karaman Rum mektebine ilişkin bilgiler ise temelde arşiv vesikalarıyla ele alınmış, Anadolu örnekleri ile mukayese yoluna gidilmiştir.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Osmanlı Eğitime Genel Bakış

18. yüzyıl öncesinde Osmanlı'da eğitim esas olarak dini mektepler ve aynı nitelikteki birkaç eğitim kurumundan oluşmaktaydı. İlköğretim düzeyindeki mahalle mektepleri ve daha yüksek düzeyde medreseler, Müslüman Osmanlı tebaasına hizmet eden sivil eğitim kurumlarıdır (Somel, 2015, 38). Müslüman tebaanın içindeki azınlıkların bir kısmı ise Batı'ya gidip eğitim görmektedir (Büyükkarcı, 2003, 25). 18. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı devletinin askeri anlamda yenilenme ihtiyacıyla birlikte ilk modern askeri okullar kurulmuştur (Somel 2015, 35). Tanzimat'a kadar açılan, Mühendishane-i Bahrî-i Hümayûn (1773), Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn (1795), Tıbhane-i Amire ve Cerrahhane-i Mâmûre (1827), Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye (1834), Muzıka-i Hümayûn (1834), Darü'l-ulûmü'l- Hekimiyye-i Osmaniye ve Mektebi Tıbbiye-i Âliye-i Şâhâne (1838) gibi okullar askerî alandaki yenileşmenin tesisi için kurulmuştur (Tekeli, 1985, 465-466).

Osmanlı tarihinin önemli ıslahat hareketlerinden olan Tanzimat Fermanı (1839), Müslüman ve gayrimüslim arasında ırk ve din fark etmeksizin eşitlik gözetmesi (Eren, 1979, 719) açısından oldukça önemliydi. Fakat fermanda, eğitim kurumlarına ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır (Koçak, 1985, 485). Ferman, eşitlik ilkesi gereği kurulacak olan okulların Müslümanlarla birlikte, gayrimüslimlerin de bu haktan yararlanmasına zemin hazırlamıştır. Rüştîyeler (1838), Mekteb-i Maarif-i Adliye (1838), Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye (1839), askerî idadiler (1846), mülkiye rüştîyeleri (1874) (Tekeli, 1985, 466) ve Darü'l-Maarif (1849) (Tekeli, 1985, 467) bu dönemin ortaöğretim kurumlarıdır. İlköğretim okulu niteliği taşıyan ve askeri olmayan ilk kurumlar ise Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye'dir (Somel, 2015, 57).

Sultan Abdülmecid döneminde, 1845 yılında, özellikle eğitim konusuna ilişkin yayınlanan bir fermanla, imparatorluğun uygun olan her tarafında gerekli mektepler kurulması hedeflenmiştir (Berker, 1945, 13-14; Sakaoğlu, 1991, 71). Bu belge, aynı zamanda İstanbul dışında genel eğitimin yaygınlaşmasını sağlayarak, eğitimin önemini vurgulaması açısından önemlidir (Somel, 201, 60).

Islahat Fermanı'nın ilanı (1856) ile birlikte, Tanzimat Fermanı'ndan farklı olarak, imparatorluğun gayrimüslim tebaası kendi dil ve dinlerinde eğitim yapan ilk, orta ve yüksek dereceli okullar kurmaya başladılar. Ermeni, Rum, Bulgar ve Hristiyan Arapların kurduğu bu okullar her yere yayılmıştır (Koçak, 1985, 485; Sakaoğlu, 1991, 90; Ortaylı, 2008, 411). 1857'de Maarif-i Umumiye Nezâreti'nin kuruluşuyla birlikte, fermanla kararlaştırılan gayrimüslim eğitiminin, merkezî bir denetim altına alınması zarurietine ortaya çıktı (Tekeli, 1985, 467; Büyükkarcı, 2003, 25).

1862'de sıbyan mektepleri yerine yeni usule göre eğitim yapan iptidâî mektepler ve sultanîler (Darüşşafaka-1865, Galatasaray-1867) kurulmaya başlanmıştır. Orduya ilişkin becerileri veren yüksekokullar Erkân-ı Harbiye Mektebi (1864), Ameliyat Tatbikat Mektebi ve Askerî Tıbbiye Mektebi'nin (1869) yanı sıra ilk sivil yüksekokullar (Mekteb-i Mülkiye-1859, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-1866) da kurulmuştur. Eğitim sisteminin gelişmeye başlamasıyla birlikte öğretmen okullarının (Darümuallimîn-1847, Darümuallimin-i Sıbyan-1862) kurulması da gerekli görülmüştür. Bu eğitim seferberliğiyle birlikte kızların eğitimi de düşünülmüştür. Bu nedenle 19. yüzyıl içerisinde Ebe ve Kız Sanayi mektepleri, kız rüştiyeleri ve kız öğretmen mektepleri kurulmuştur (Tekeli, 1985, 468).

1869 yılında, Maarif Nizamnâmesi ile birlikte eğitim sisteminin sistemleştirilmesi hedeflenmiş ve ilk kez vilayetlerde de bir maarif teşkilâtı kurulmasını öngörülmüştür (Tekeli, 1985, 469-470). Bu nizamnâme, Müslümanlarla gayrimüslim azınlıkların birlikte İdadî ve Sultanî düzeyindeki okullarda eğitim görmelerine ve yabancıların da özel okul açmalarına olanak sağlamıştır (Koçak, 1985, 487; Somel, 2015, 116).

II. Abdülhamid döneminde, okul sayısında ve okullaşma oranında, önceki dönemlere göre daha çok artışın meydana geldiği bilinmektedir. Bir yandan geleneksel eğitim yapan sıbyan okulları modern eğitim yapan iptidailere çevrilmiş, bunun yanı sıra yeni iptidâî okullar da açılmıştır (Alkan, 2019, 311). Bu dönemde birçok sanat ve meslek okulunun da açıldığı bilinmektedir (Baytal, 2000, 30). Maliye, Hukuk, Sanayi ve Ticaret mekteplerinin yanı sıra, Darü'l-ameliyat (1881), Hendese-i Mülkiye (1883), Mülkiye Baytar Mektebi (1887), Nümune Bağı ve Aşı Ameliyat Mektebi (1887), Polis Dershanesi (1889) gibi

okullar açılmıştır (Tekeli, 1985, 471-472). Bu dönemde, maarif teşkilatı vilâyetlere kadar yayılmıştır (Kodaman, 1991, 37-38).

II. Meşrutiyet döneminde ilköğretim parasız ve zorunlu hale getirilmiş, ilköğretim için özel vergi konulmuş, vilâyetlerde kurulan özel idarelere bu konuda önemli sorumluluklar verilmiştir. 1912 yılında bir nizamname ile II. Abdülhamid döneminde ikinci plana atılan Darülfünun yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemede üniversite, Ulûm-i Şer'îyye, Hukuk, Fünun, Ulûm-i Tıbbiye Ulûm-i Edebiyye adları verilen beş şubeye ayrıldı. Darülfünun'daki bu gelişmelerin yanı sıra, yüksekokullarla meslek okullarının açılması ve çeşitlenmesi de süregelenmiştir. Gece Dersleri Mektepleri (1908), Rüşûmat Memurları Mektebi (1909), Polis Memurları Mektebi (1909), Dışçı Mektebi (1909), Muzika Mektebi (1910), Maliye Memurları Mektebi (1910), Kondüktör Mektebi (1911), Belediye Memurları Mektebi (1911), Kadastro Memurları Mektebi (1911), Evkaf Memurları Mektebi (1911), Darülbeyaz (1914), Terbiye-i Bedeniye Müslim Mektebi (1914), Tabib Müşavirliği Mektebi (1915), Şimendifer Memurları Mektebi (1915) ve Darü'l-elhan (1916) bu çeşitlenmenin örnekleridir (Tekeli, 1985, 473-474). Balkan harbinden sonra ise Ana mektepleri açıldı (Sâti, 2001, 206). II Meşrutiyet döneminin eğitim alanındaki en ilginç gelişmelerinden biri de azınlık okulları alanında görülmüştür. Meşrutiyetin ilânından sonra Hükümet, artık bir kanun devleti kurulacağını söyleyerek, azınlık okullarındaki keyfi yönetim ve öğretime el koymak istemiştir. (Ergün, 1996, 483-484).

I. Dünya Savaşı sırasında, 1915'te Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi yayımlanmıştır. Talimatnameye göre yabancı cemaat, cemiyet ve şirketlerin kendi adlarına okul açmaları yasaklanmıştır. Yabancıların özel okul açabilmeleri için okulun açılacağı yörede, mektebe ihtiyaç gösterecek derecede nüfusun olması ve o devletin ülkelerinde Türk tebaasının mektep açmasına izin vermesi gerekmektedir (Koçak, 1985, 489-490).

Osmanlı Devleti'nde Rum Okulları

Anadolu'da hakimiyet kurmuş olan iki devlet, Bizans ve Pontus, 15. yüzyılda Türkler tarafından ortadan kaldırıldıktan sonra, Ortodoks Rumlar Osmanlı tebaasına dahil olmuşlardır. Sultan II. Mehmed (Fatih) döneminde, Rumlara hoşgörüyle yaklaşmış ve ondan sonraki sultanlar tarafından da bu hoşgörü devam ettirilmiştir. Rumlar ise Patrikhane öncülüğü ve denetiminde bağımsız dini hayat ve dini kurumlar yanında, kendi bağımsız eğitim-öğretim kurumlarını da sürdürmüş ve geliştirmiştir (Mülayim, 1994, 347).

18. yüzyıldan itibaren Rumlar, zenginleşen tüccarlarının ve Avrupa'da oluşan fikirlerin de etkisiyle örgütlenmeye ve bağımsızlık fikriyle hareket etmeye

başladılar. Avrupa'nın ve milliyetçilik akımlarının etkisiyle azınlıkların eğitim hayatı etkilenmiştir (Kaya, 2017, 72-74).

19. yüzyılın ortalarında yasal düzenlemelerin gerçekleşmesiyle de özellikle Rumların eğitim faaliyetleri hızlanmıştır. Bu gelişmeler erkek çocukların eğitimiyle sınırlı kalmamış, kız çocuklarının eğitimine yönelik de önemli atılımlar sağlamıştır (Dağlar Macar, 2010, 801-802).

I. Meşrutiyet'ten sonra Rum okullarında öğretim programı Yunan okullarının bir benzeriydi ve Türkçe öğretime yer verilmemektedir. Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinde yaşayan Rumlar, eğitim ve öğretim kurumlarını, kendileri tarafından seçilen yöneticiler aracılığıyla yönetmişlerdir. Bunun dışında, Papaz ya da Piskopos ise okullardaki ruhanî otoriteyi temsil ediyordu (Koçak, 1985, 492).

1902-1903 yıllarında Ankara, Adana ve İstanbul dışındaki yerlerde, çeşitli kademelerde 821 Okul, 1905-1906 öğretim yılında ise Adalar ve Anadolu'da 1496 Rum okulu bulunduğu bilinmektedir. II. Meşrutiyetin başlamasından sonra bu okulların sayısı daha da artmıştır (Ergün, 1996, 495).

II. Meşrutiyetten sonra Rumlar, Trabzon, Mecidözü, Tosya, Bandırma, Karamürsel, Antalya, Lüleburgaz, Aksaray-Gelveri, Tarabya, Lâdik-Alayurd, Isparta, İzmir, İmroz, Gelibolu, Çarşamba, Niğde, Çatalca, Ayancık, Boğaziçi Yeniköy, Kemerburgaz, Seydiköy, Torul, Lüleburgaz-Mesutlu, Konya, Arnavutköy, Boyacıköy, İzmir-Tepecik, Bornova, Silivri, Erdek, Ürgüp, Kütahya, Giresun, Kadıköy, Büyükçekmece, Trabzon Tozluçeşme ve Büyükkada gibi yerlerde mektep inşası için girişimde bulunmuştur (Büyükkarcı, 2003, 69-112).

Mehmet Reşad döneminde (1909-1918) Rumlar, Osmanlı resmi makamlarına çok sayıda mektep açma isteğinde bulunmuşlardır (Büyükkarcı, 2003, 113).

1912 başlarında Hükümet azınlık, yabancı ve özel okullar açılırken yapılması gereken işlemleri çok basite indirgemıştır. Hükümet, okul binası yapmak için ruhsat alma usulünü kaldırmış ve okul açma ruhsatlarını da basitleştirerek, her vilâyetin kendisine bırakmıştır. Balkan Savaşı dolayısıyla bu karar pek uygulanamadığı gibi, 1914 yılına kadar gayrimüslimlerin Hükümetten pek önemli bir istekleri de olmamıştır (Ergün, 1996, 493-494).

Karaman'daki Rum Mekteplerine İlişkin Bilgiler

Karaman'da bir Rum mektebinin bulunduğu dair ilk kaynak, 1302/1884 tarihli Konya Vilayeti Sahnâmesidir. Buna göre Karaman'da bu tarihte, eğitim yapısı olarak 7 tekke, 59 sıbyan mektebinin yanı sıra bir de Rum Kilisesi Mektebi bulunmaktadır (KVS, 1302, 57; Doğan, 2017, 829). Rum Mektebi'nin derecesinin İbtidai, Rüşdi olduğu, 10 Erkek, 15 kız öğrencisinin bulunduğu ve 20

Mart 1889 tarihinde ruhsatname aldığı bilinmektedir (Doğan, 2017, 838). 1896 tarihli Konya Salnâmesi'ne (KVS, 1314, 244) ve Kamus ul Alam'a (1896) (Şemseddin Sami, 1314, 3645) göre yine şehirde 1 Rum mektebi yer almaktadır. 1904 yılı Salnâmesine göre Karaman'da 1 Rum Erkek İbtidâiye Mektebi bulunmaktadır (Yıldırım, 2018, 153). 1906 yılı Konya Salnâmesinde Rum İbtidâiye Mektebi'nin bulunduğu (KVS, 1322, 113; Akandere, 2019, 211) ve 1914 Salnâmesinde Rum Kız ve Erkek Mektebi (Yıldırım, 2018, 148) bulunduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmamıza konu olan Rum Mektebi, Osmanlı arşivinde tespit ettiğimiz binadır. 7 Aralık 1909 tarihinde, Rum kilisesi avlusunda misafirhane olarak inşa edilmek üzere belediye dairesinden alınan ruhsatla yapımına başlanmış ve binanın misafirhane olmayıp mektep olduğu anlaşılnca yapımına ara verilmiştir. Bu mektebin yine aynı kilise avlusundaki mektepten farklı olduğu anlaşılmıştır. Daha sonra yapılan incelemelerde eski mektebin Rumlara yeterli gelmediği, yapılmak istenen arsa çevresinde İslam ibadet mekânı bulunmadığı da göz önünde bulundurularak, yapımı için gerekli olan on bin kuruşun yardım yoluyla alınacağı bildirilmiştir. Ayrıca binanın duvarlarıyla çatısının tamamlandığı diğer yerlerinin bitmediği de aktarılmıştır. Aynı tarihte Bayındırlık memuru tarafından hazırlanan proje, Mektep binası hakkında da önemli bilgiler içermektedir. Belgede 1/50 ölçeğinde yapılmış cephe görüntüsüyle birlikte, 1/100 ölçeğinde yapılmış plan çizimleri bulunmaktadır (BOA, DH.MUI, 67/38; BOA, İ.MF, 35/16; BOA, BEO, 285375/3805; BOA, DH.İD, 2/30). Bir başka belgede inşaat giderleri için, Rum cemaati tarafından on dört bin dört yüz kuruş toplanması kararlaştırıldığı ve ruhsat alınarak yapımının gerçekleştirildiği geçmektedir. Yine bu belgeler arasında binanın ölçüleri de yer almaktadır (BOA, İ.MF, 16/35).

Belgede adı geçen mektebin derecesi bilinmemektedir, ancak 1904-1906 salnâmelerine göre şehirde Rum Erkek Mektebi'nin bulunması, 1909 tarihli belgede eski mektebin zikredilmesi ve 1914 yılında hem erkek hem de kız mektebinin bulunması sebebiyle zikredilen binanın kız mektebi olduğunu varsayabiliriz.

Rum Kilisesi ve Mektebi ile ilgili bir diğer kaynak İbrahim Hakkı Konyalı'ya aittir. Konyalı, Rum Kilisesi'ni anlatırken, kilisenin Ermeni Kilisesi'nin yol aşırı batısında olduğunu ve 35 yıl önce (20. yüzyılın ilk çeyreği) yıkıldığından bahseder. Arsasının icra memuru Ömer Şecî, ondan da Abdullah Okur tarafından alındığını ve bahçe haline getirildiğini de aktarmaktadır. Kilisenin karşısındaki mektebin ise hâlâ ayakta olduğunu ve ev haline getirildiğini, iki katlı, taş ve kerpiç binanın altında dört, üstünde üç oda ve bir de banyo dairesinin bulunduğunu da ilave eder. Mektep binasının kitabesi olmadığından, sokak kapısından girince solunda üstte haç bulunan gök mermerden bir taş bulunduğunu

da söylemektedir (Konyalı, 1967, 582). Sözü edilen mahalle bugünkü Topucak Mahallesi'dir. Mahallede Topucak Mescidi, Çeşmeli Kilise (Ermeni Kilisesi) Arapzade Cami, Ağa Cami, Yeni Hamam, Tartanlar evi, Ermeni ve Rum evleri (Karamanlis evi) yer almaktadır (İncekara, 2005, 288). Yaptığımız araştırmalarda Konyalı'nın bahsettiği konutun ve dolayısıyla Rum mektebinin Çeşmeli Kilise'nin karşısındaki konut olduğunu belirledik. Yine Konyalı'nın bahsettiği Rum Kilisesi'nin de Ermeni Kilisesi'nin batısındaki arazide olduğunu da söyleyebiliriz. Arazide yaptığımız araştırmalarda buradaki devşirme ve kabartma taşların varlığı da kilisenin yerinin burası olduğu tezini güçlendirmektedir.

Karaman Rum Mektebi Mimari Özellikleri

Arşiv belgelerindeki proje çizimlerinde yapının cephe, zemin ve bodrum kat planları yer almaktadır. Bodrum ve zemin kattan meydana gelen bina, ahşap malzemeye inşa edilmiştir. Üst örtü düz damdır. Dikdörtgen biçimindeki binanın (7,00x15,00 m) yüksekliği 5,00 m'dir. Projede ana cephenin yönü belirtilmemiştir. Fakat ana cephenin güney cephe olduğu anlaşılmaktadır. Bodrum katta kareye yakın ölçülerde 5,80x5,70 m ölçülerde iki oda ve 5,80x2,00 m ölçülerinde bir koridor yer almaktadır. Zemin katta ise yine kareye yakın ölçülerde 6,00x5,80 m ölçülerinde iki oda ve 6,00x2,00 m ölçülerinde bir hol bulunmaktadır (BOA, İ.MF, 35/16-2). Bodrum ve zemin kattaki odalarda karşılıklı atılmış ayaklarla üst örtü taşınmaktadır. Plana göre bodrum katta, batı cephenin köşesinde giriş kapısıyla bir adet pencere yer almaktadır. Zemin katın aynı cephesinde iki adet pencere vardır. Doğusunda ise bir adet pencere bulunmaktadır. Böylelikle bodrum kat beş adet, zemin kat ise yedi adet pencereyle aydınlanmaktadır. Bodrum ve zemin kat pencerelerinin içe doğru şevli olarak yapıldığı anlaşılmaktadır (BOA, İ.MF, 35/16).

27 Ağustos 1910 ve 31 Ağustos 1910 arasındaki yazışmalarda, binanın ahşap olmak üzere 7,00x14,00 m ölçülerinde olması kararlaştırılmış ve yüksekliği ise 8,00 m olarak belirtilmiştir (BOA, İ.MF, 35/16-4-5).

Yapının cephe tasarımına baktığımızda bodrum kata girişi sağlayan kapı tek kanatlıdır ve girişin iki yanında kareye yakın dikdörtgen formlu ikişer pencere bulunmaktadır. Cephe merkezinde yedi basamaklı çift taraflı bir merdivenle ulaşılan çift kanatlı bir kapı yer almaktadır. Kapının üzerinde iki adet dikdörtgen formlu pencere vardır. Kapının tepelik kısmı saçakla aynı hizada olup profillidir. Girişin sağına ve soluna da ikişer pencere yerleştirilmiştir. Zemin ve bodrum kat pencereleri boyut olarak farklıdır. Bodrum kat ile zemin katı yatay düzlemde bir silme kuşağı ayırmaktadır. Üst örtü, profilli bir saçakla sonlanmaktadır (BOA, İ.MF, 35/16).

Günümüzde Recep Uzun Evi olarak bilinen konutun, eski fotoğraflarından anlaşıldığı kadarıyla taş malzemeyle inşa edilip aralarda ahşap hatıllar kullanıldığı anlaşılmaktadır. Üzeri de kerpiç harçla sıvanıp badanalanmıştır. Dikdörtgen bir plana sahip konut, bodrum+bir kattan oluşmaktadır. Toprak düz dam şeklindeki konutun üstü örtüsü son onarımlarda galvaniz kaplamalı, kırma çatı şeklinde yenilenmiştir. Yapının kuzeyde ve güneyde birer kapısı bulunmaktadır. Kuzey cephenin genişliği 11,80 m'dir. Kuzey cephedeki girişe karşılıklı altı basamaklı taş merdivenle ulaşılan ve sepet kulplu kemerli bir niş içerisinde bulunan, yarım daire kemer alınlıklı, ahşap ve çift kanatlı kapı ile ulaşılmaktadır. Cephenin bodrum katındaki iki pencereden birinin varlığı kalan izlerden anlaşılmaktadır. Üstünde ise dikdörtgen formlu ikişer pencere yer almaktadır. Batı cephede iki, doğu cephede ise aynı formda pencereler vardır. Konutun güney cephesindeki girişe on bir basamaklı bir ahşap bir merdivenle ulaşılmaktadır. Bodrum kata girişi sağlayan düz lentolu ahşap bir kapı ile kapının ortasına açılmış bir adet pencere ile merdiven tarafında da bir pencere bulunmaktadır. Üst kat ise güneybatıda iki adet dikdörtgen formlu pencereyle ve güneydoğuda ise bir adet pencereyle aydınlanmaktadır. Girişin önü ahşap cumbayla kapatılmıştır. Çift kanatlı ahşap giriş kapı, yarım daire kemer alınlıklı sonlanmaktadır. Konut, iç sofalı plan özelliği göstermektedir. Sofanın batısında iki oda, doğusunda bir oda ile birlikte mutfak ve banyo gibi mekanlar yer almaktadır.

Değerlendirme

Karaman Rum Mektebi, arşiv belgelerindeki çizimlerden hareketle değerlendirme imkânı bulduğumuz ve günümüzde bir yapıdır. Binanın çizimlerini hazırlayan Bayındırlık memurunun, belgede yer alan mühründe isminin yazılı olduğu kısım okunamamaktadır.

Gayrimüslim okulları genellikle dini yapılara bitişik olup, kilise ve havraların birer uzantısı niteliğindedir (Ercan, 2001, 228). Karaman Rum Mektebi'nde de gördüğümüz bu uygulama Samsun Rum Erkek Mektebi, Samsun Rum Kız Mektebi, Samsun Rum İdadi Mektebi (1910) (Taşar, 2022, 248-251), Niğde Prodromos Rum Okulu (Özal & Saban, 2022, 77), Niğde Madala (Balıkköy) Rum Mektebi (Büyükkarcı, 2003, 780), Beyoğlu Rum İnas Mektebi (1875) (BOA, BEO, 2260/31; Erkan, 2009, 129), Çanakkale Rum Erkek Mektebi (Koyuncu, 2013, 115), Edirne Karaağaç Rum Mektebi (1903) (Yıldırım, 2019, 307), Kastamonu Tosya Rum Mektebi (Büyükkarcı, 2003, 653), Sinop Ayancık Rum Mektebi (Büyükkarcı, 2003, 795), Silivri Rum Mektebi (Büyükkarcı, 2003, 897) ve Erdek Marmara Rum Mektebi'nde (Büyükkarcı, 2003, 957) görülmektedir.

Kula Zafer Rum Mektebi'nin yakınında ise bir Şapel yapısı bulunmaktadır (Özer Baş vd. 2024, 714).

Karaman Rum Mektebi'nin mimari özelliklerine baktığımız zaman yerel üslupta yapıldığı anlaşılmaktadır. Alt ve üst kat planlarına göre yapı, ortadaki koridor esas alınarak iki yanında sıralanmış mekânlardan meydana gelmektedir. Bu plan tipinin Karaman evlerinde de (Karakap, 2005, 8) oldukça yaygın olarak tercih edildiğini söyleyebiliriz. Bugün mevcut haliyle konut haline getirilen yapının, iç sofalı plan özelliği gösterdiği anlaşılmaktadır. Koridor esaslı plan şemasını birçok mektep yapısında da görmekteyiz. Bu plan tipi, özellikle II. Abdülhamit döneminde yapılmış askeri rüşdiyelerde sıklıkla kullanılmıştır (İğüs, 2008, 246). Gümüşhane Rum Erkek Okulu (1875-1879) (Şentürk & Sarı, 2021, 775), Kastamonu Rum Mektebi (19. yüzyılın son çeyreği) (Göktaş Kaya & Özkurt, 2018, 53), Safranbolu Rum Mektebi (Göktaş Kaya & Özkurt, 2018, 53) ve Silivri Rum Mektebi'nde (1912) (Arama, 2019, 40) koridor esaslı plan karşımıza çıkmaktadır.

Rum Mektepleri incelendiğinde farklı kat sayılarının uygulandığını görmekteyiz. Karaman Rum Mektebi bodrum ve zemin kat olarak tasarlanmıştır. Aynı düzenlenmeyi Niğde Rum Erkek Mektebi'nde (1865) (Özal & Saban, 2022, 78), Çatalca Karacaköy Rum Mektebi'nde (19. yüzyıl) (Arama, 2019, 31), Edirne Yıldırım Rum İnas Mektebi'nde (1896) (Yıldırım, 2019, 356), Çanakkale-Bayramiç Rum Mektebi'nde (1905) (Kaya Doğanay, 2022, 178), Edirne Hristos Rum Sıbyan Mektebi'nde (1908) (Yıldırım, 2019, 387) ve Büyükçekmece Çöplüce Erkek ve Kız Rum Mektebi'nde (Arama, 2019, 39) görmekteyiz. Kula Zafer Rum Okulu (19. Yüzyıl) (Özer Baş vd. 2024, 714), Gümüşhane Rum Erkek Okulu (1875-1879) (Şentürk & Sarı, 2021, 771), Çatalca Oğlaklı Rum Mektebi (1896) (Arama, 2019, 30), Çatalca Elbasan Rum Mektebi (1901-1902) (Arama, 2019, 29), Çatalca Rum Mektebi (1910) (Arama, 2019, 56), Çatalca Arnavut Rum Mektebi (1910) (Arama, 2019, 25), Büyükçekmece Kilyos Rum Mektebi (1911) (Arama, 2019, 37), Silivri Rum Mektebi (1912) (Arama, 2019, 4), Samsun Rum İdadi Mektebi (Taşar, 2022, 251) ve Bartın Rum Okulu (Göktaş Kaya & Özkurt 2018, 53) zemin ve birinci kattan; Samsun Rum Erkek Mektebi (Taşar, 2022, 249) bodrum üzerine iki kattan ve Kırklareli Rum Okulu (20. yüzyılın başı) (Demirli, 2010, 17) ise zemin üzerine iki kattan meydana gelmektedir.

Arşiv belgelerine göre Karaman Rum Mektebi'nin ahşap olarak yapılması planlanmıştır. Anadolu'da yapılmış Rum mektepleri incelendiğinde Çatalca Çiftlik Köyü Rum Mektebi (1892) (Arama, 2019, 21), Çatalca Karacaköy Rum Mektebi (19. yüzyıl) (Arama, 2019, 31), Çatalca Kalikaratya Rum Mektebi (1911) (Arama, 2019, 22), Silivri Rum Mektebi (1912) (Arama, 2019, 40) ve Samsun Rum İdadi Mektebi (Taşar, 2022, 251) kâgir; Çatalca Oğlaklı Rum

Mektebi (1896) (Arama, 2019, 30), Çatalca Elbasan Rum Mektebi (1901-1902) (Arama, 2019, 29), Çanakkale Bayramiç Rum Mektebi (1905) (Kaya Doğanay, 2022, 178), Büyükçekmece Kilyos Rum Mektebi (1911) (Arama, 2019, 37), Samsun Rum Erkek Mektebi (Taşar, 2022, 248) ve Büyükçekmece Çöplüce Erkek ve Kız Rum Mektebi (Arama, 2019, 39) ise yarı kâgir olarak yapılmıştır. Yapının cephesindeki profilli silmeler dışında süsleme unsuru görülmemektedir.

Sonuç

18. yüzyılın sonlarından itibaren, eğitim alanında modern askeri mekteplerin açıldığı görülmektedir. Sivil mekteplerin açılması ise Tanzimat dönemiyle gerçekleşmiş ve Islahat döneminde ise gayrimüslim tebaaya yönelik mektepler açılmıştır. Bunlardan bir tanesi de Osmanlı arşiv belgeleri vasıtasıyla tespit edilen Karaman Rum Mektebi'dir.

II. Meşrutiyet döneminde Anadolu'da yaygınlaşan Rum mektepleri, Sultan Mehmet Reşad döneminde (1909-1918) de artarak devam etmiştir. Karaman Rum Mektebi'de (1910) bu dönemde açılan mekteplerden biridir. Arşiv belgeleri üzerinden değerlendirdiğimiz Karaman Rum Mektebi'nin mimari formu, 19 ve 20. yüzyıllarda inşa edilen eğitim yapılarıyla benzer bir planı yansıtmaktadır. Kız mektebi olduğunu düşündüğümüz yapının, bodrum ve zemin katları ihtiva ettiğini ve cephe tasarımıyla da yerel üslup özelliklerini yansıttığını söyleyebiliriz.

Sonuç olarak Karaman Rum Kilisesi'nin varlığının veya başka yapı gruplarının yapılacak kazılarla ortaya çıkacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Vesikaları

T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

1. BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 2260/31; 285375/3805.
2. BOA, Dahiliye İdare (DH.İD), 2/30.
3. BOA, Dahiliye Muhaberatı-ı Umumiye İdaresi (DH.MUI), 67/38.
4. BOA, İrade Adliye ve Mezahib (İ.AZN), 3/92; 11/22; 24/60.
5. BOA, İrade Dahiliye (İ. DH), 91219/1167.
6. BOA, İrade Maarif (İ.MF). 35/16.

Konya Vilayet Salnâmeleri

1. KVS, 1302, 1314, 1322.

2. Araştırma, İnceleme ve Telif Eserler

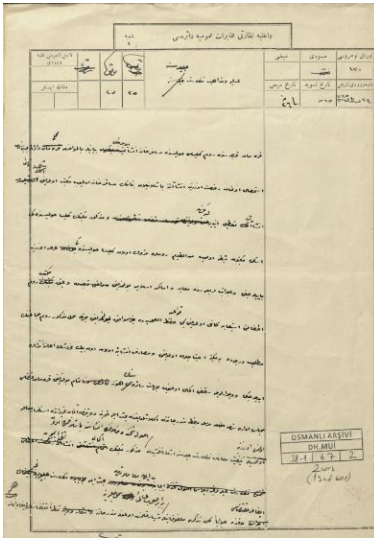
1. Akandere, O. (2019). Konya Vilayeti Salnamelerine Göre 1869-1914 Yılları Arasında Karaman Kazası (Mülki, İdari, Sosyal, Kültürel, İktisadi ve Ticari Yapısı). *Karaman Araştırmaları*. ed. Hüseyin Muşmal – Erol Yüksel – Mehmet Ali Kapar. 1, Palet Yayınları, 203-214.
2. Alkan, M.Ö. (2019). II. Abdülhamid Döneminde Eğitim ve İdeoloji. *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Siyaset - İktisat - Dış Politika - Kültür - Eğitim*. ed. Mehmet Bulut ve diğerleri, İZÜ Yayınları, 309-367.
3. Arama, F. (2019). *Çatalca Rum Okulu Restorasyon Projesi*. Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
4. Baytal, Y. (2000). Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 11, 23-32.
5. Berker, A. (1945). *Türkiye’de İlk Öğrenim I: 1839-1908*. Milli Eğitim Basımevi.
6. Büyükkarcı, S. (2003). *Türkiye’de Rum Okulları*. Yelken Yayınları.
7. Dağlar, M. O. (2010). Osmanlı Rum Eğitim Sistemi ve İstanbul Rum Kız Okulları (19. ve 20. Yüzyıl). *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri* 10/2, 771-817.
8. Demirli, M. (2010). *Kırklareli Rum Okulu Restorasyon Projesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi.
9. Doğan, H. (2017). Karaman Kazası’nda Eğitim Faaliyetleri (1898-1940). *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 15/1, 823-864.
10. Ercan, Y. (2001). *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukukî Durumları*, Turhan Kitabevi Yayınları.

11. Eren, C. (1979). Tanzimât. İslâm Ansiklopedisi: İslâm Alemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lügati. 11, Millî Eğitim Bakanlığı, 709-765.
12. Ergün, M. (1996). *İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*. Ankara.
13. Erkan, P. (2009). *Tanzimat'tan Cumhuriyete Galata-Şişli Güzergahındaki Gayrimüslim Cemaat Okulları*. Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi.
14. Göktaş Kaya, L. & Özkurt, M. (2018). 19.-20. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Eğitim Yapıları: Kastamonu Merkez Mekteb-i İdadi, Mekteb-i Sanayi, Rum Mektebi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 73, 37-56.
15. İğüs, E. (2008). *II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi, Eğitim Yapıları ve Askeri Rüüşdiyeler*. Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi.
16. İncekara, H. İ. (2005). Karaman Mahalleleri. *Karaman Tarihi ve Kültürü*. VI, Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 225-318.
17. Karakap, G. (2005). Karaman Evleri. *Karaman Tarihi ve Kültürü*. V, Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 1-125.
18. Kaya, Ö. (2017). *İmparatorluktan Cumhuriyete Azınlıklar*. Kronik Kitap.
19. Kaya Doğanay, F. (2002). 19. Yüzyıl ile 20. Yüzyıl Başlarında Bayramıç. *Turcology Research* 73, 170-185.
20. Koçak, C. (1985). Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. II, İstanbul: İletişim Yayınları, 485-494.
21. Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
22. Konyalı, İ. H. (1967). *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Karaman Tarihi Ermenek ve Mut Âbideleri*, Baha Matbaası.
23. Koyuncu, A. (2013). Tanzimat Dönemi Eğitim Reformları Işığında Çanakkale'de Gayrimüslim ve Ecnebi Mektepleri. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı* 15, 77-127.
24. Mülayim, A. (1994). Rum Okulları. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 6, 347-349.
25. Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. Cedit Neşriyat
26. Özal, G. & Saban, F. D. (2022). Niğde'deki Rum Okullarının Korunması Üzerine Bir İnceleme. *IDEALKENT* 35/13, 66-96.
27. Özer Baş, G.; Demir, İ.; Gölükçü, İ. (2024). Rum Mektepleri Bağlamında Kula Zafer Okulu'nun Tarihsel Gelişimi ve Mimari Özellikleri, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34/2, 705-722.
28. Sakaoğlu, N. (1991). *Osmanlı Eğitim Tarihi*. İletişim Yayınları.

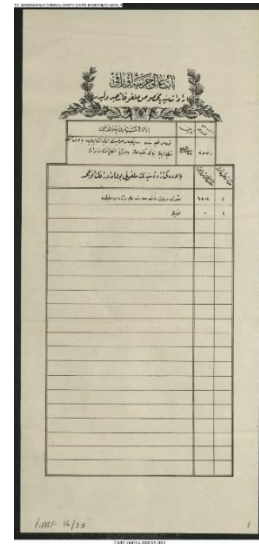
29. Sâtı. (2001). Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi. sad. Recai Doğan. *Dini Araştırmalar* 4/11, 199-207.
30. Şentürk, N. & Sarı, M. (2021). Gümüşhane Rum Erkek Okulu'nun Sanat Tarihi ve Tasarımı Açısından Değerlendirilmesi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi* 32, 770-775.
31. Somel, S. A. (2015). *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*. çev. Osman Yener. İletişim Yayınları.
32. Şemseddin Sâmî. (1314). *Kâmûsü'l-Alâm* 5, Mihran Matbaası.
33. Taşar, V. D. (2022). Tanzimat Sonrası Gayrimüslimlerin Mimari Faaliyetleri: Samsun Kasabası Kiliseleri (1866-1990). *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 8/15, 239-271.
34. Tekeli, İ. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. II: 456-475. İletişim Yayınları.
35. Yıldırım, Y. (2018). *Karaman 150 Yıl öncesine Bir Bakış*. Anı Bisküvi Kültür Yayınları.
36. Yıldırım, F. T.I. (2019). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim ve Edirne'de İnşa Edilen Eğitim Yapıları*. Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

3. İnternet Kaynakları

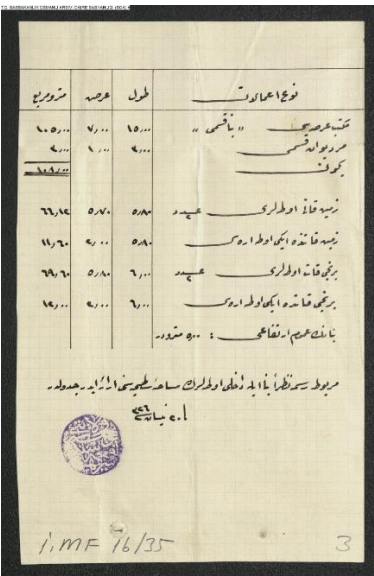
1. <https://earth.google.com/> Topucak Mahallesi Ermeni Kilisesi ve çevresi. Erişim: 22.09.2023.

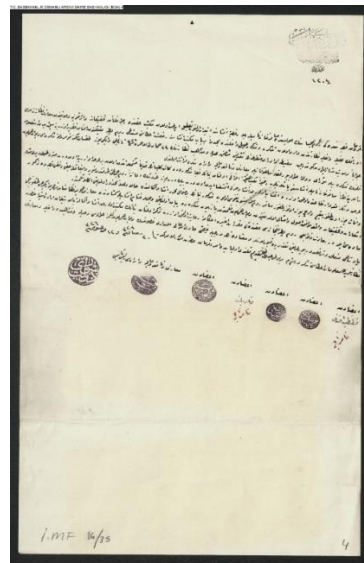
Belge-1: Rum Kilisesi
avlusunda inşa edilmek istenen binanın
mektepe olduğunun anlaşılmasıyla ilgili
belge (BOA, DH.MUİ. 67/38)

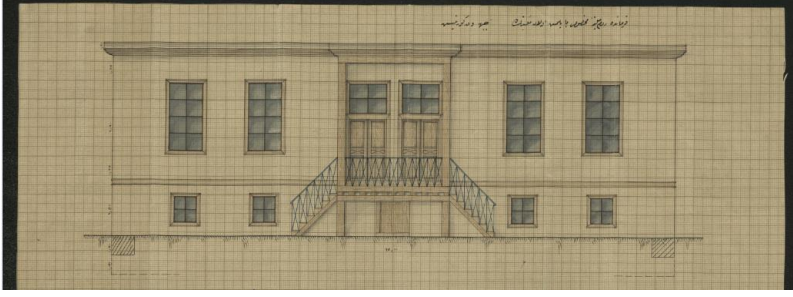
Belge-2: Rum Kilisesi avlusunda
bulunan binayla ilgili belge
(BOA, İ.MF. 35/16-1)

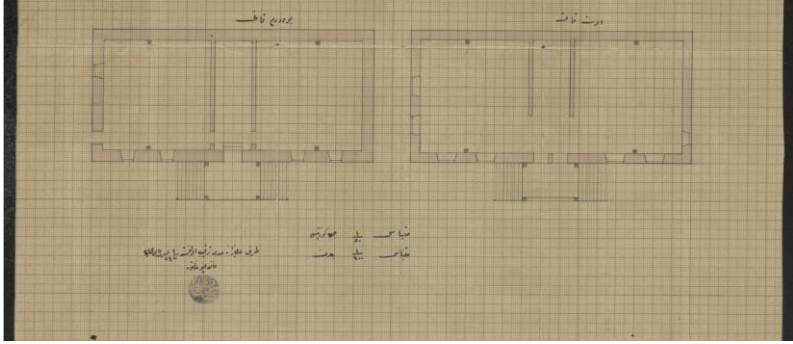
**Belge-3: Mektep binasının ölçü
cetveli
(BOA, İ.MF. 35/16-3)**

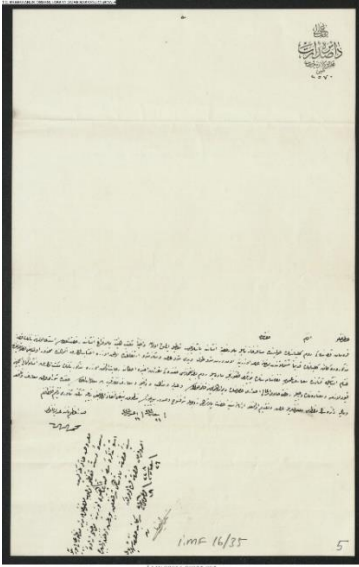
Belge-4: Mektebin yapımı hakkında belge
(BOA, İ.MF. 35/16-4)

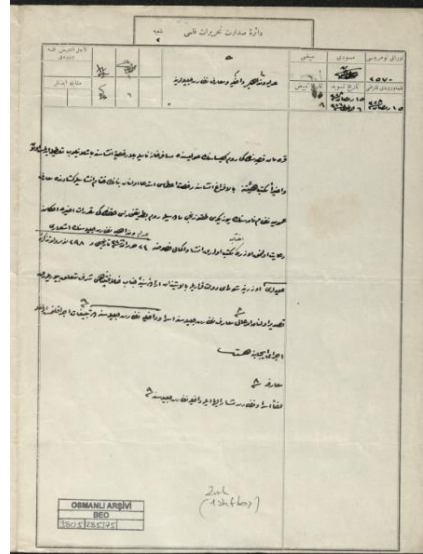
Belge-5: Mektebin cephe çizimi
(BOA, İ.MF. 35/16-2)

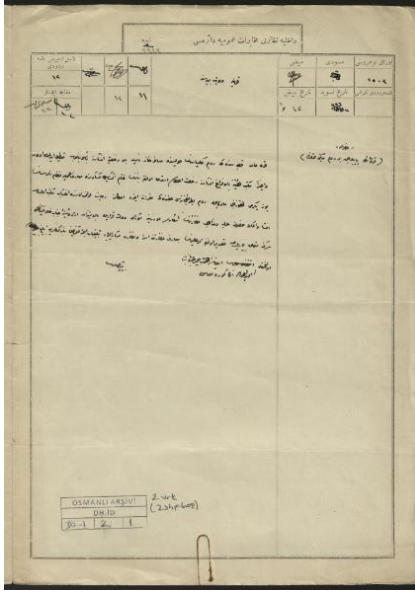
Belge-6: Mektebin zemin ve bodrum kat planları (BOA, İ.MF. 35/16-2)

Belge-7: Mektebin yapımı hakkında belge
(BOA, İ.MF. 35/16-5)

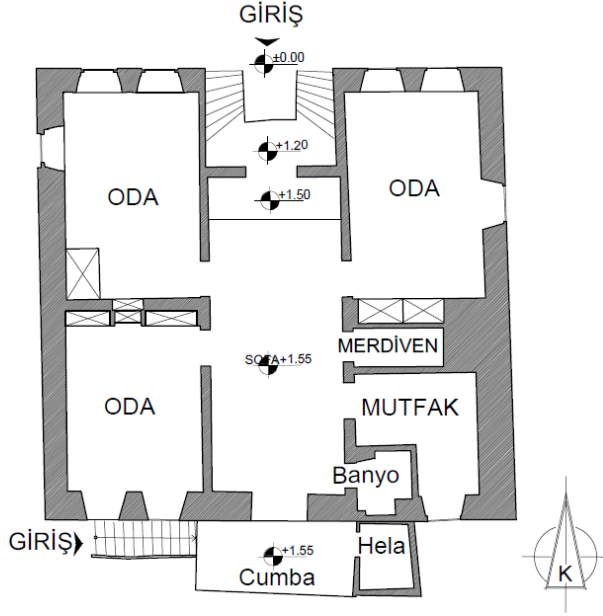
Belge-8: Mektebin yapımı hakkında belge
(BOA, BEO. 285375/3805-1)

Belge-9: Mektebin yapımı hakkında belge
(BOA DH.İD. 2/30-1)

Resim-1: Topucak Mahallesi Ermeni Kilisesi ve çevresi
(<https://earth.google.com/> (Erişim: 22.09.2023))

Resim-2: Recep Uzun Evi'nin şematik planı (Şekibe Burcu Mavili'den)

Resim-3: Mektebin (Recep Uzun Evi) kuzey cephesi

Resim-4: Batı cephesi

Resim-5: Doğu cephesi

Resim-6: Güney cephesi

Resim-7: Evin sofa bölümü

Resim-8: Rum kilisesinin bulunduğu arazi

Resim-9: Arazideki kalıntılar

Resim-10: Arazideki kabartma taş

Resim-11: Arazideki Bizans çift sütunu

Resim-12: Papaz Evi olduğu düşünölen yapı

Resim-13: Papaz Evi'nin iç görünümü

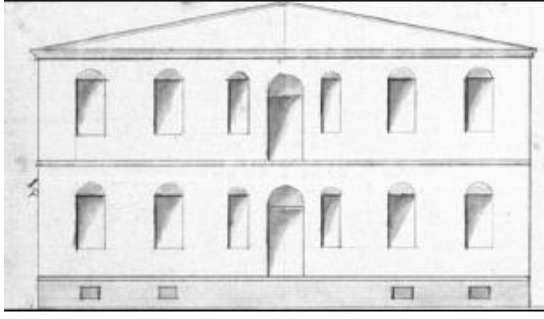
Resim-14: Aynı mahalledeki bir başka Rum evi

Belge-10: Edirne Yıldırım Rum İnas Mektebi
(BOA, İ.AZN. 11/22-1)

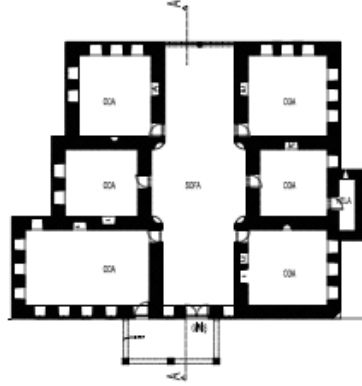
Belge-11: Bayramiç Rum Mektebi (Kaya Doğanay, 2022, 178)

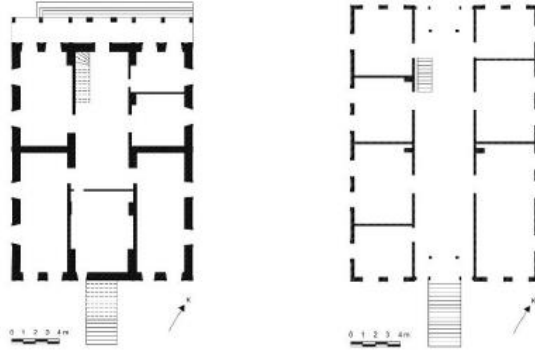
Belge-12: Samsun Rum Erkek Mektebi
(BOA, İ. DH, 91219/1167)

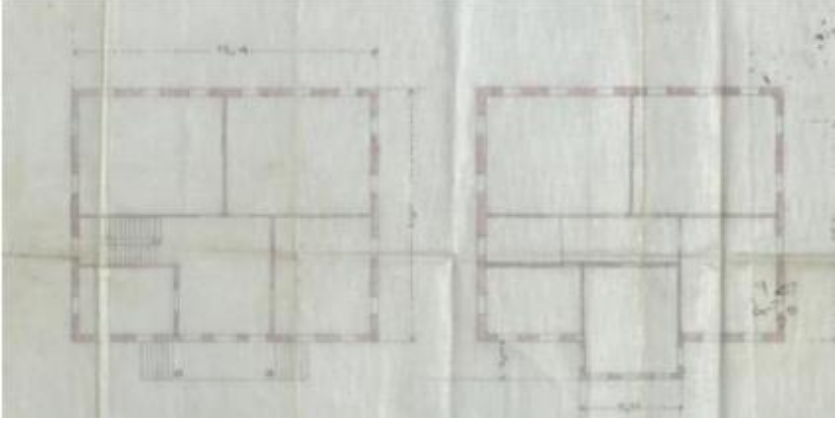
Belge-13: Çatalca Arnavud Rum Mektebi (BOA, İ.AZN. 3/92-2)

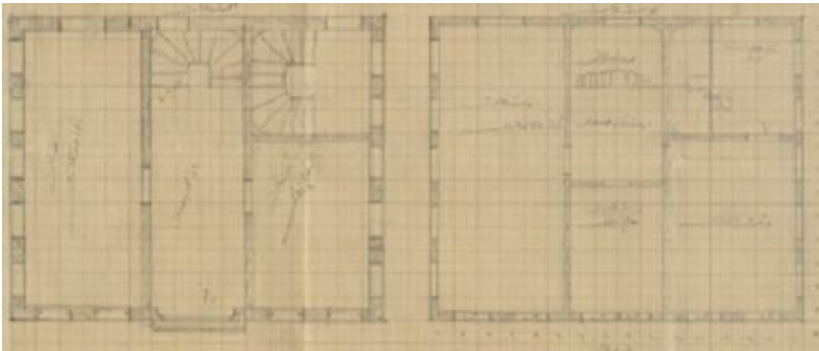
Resim-15: Safranbolu Rum Mektebi'nin planı
(Göktaş Kaya & Özkurt, 2018, 53)

Resim-16: Bartın Rum Mektebi planı
(Göktaş Kaya & Özkurt, 2018, 54)

Belge-14: Samsun Kız Rum Mektebi'nin planı (BOA, İ. AZN. 24/60)

Belge-15: Çatalca Arnavud Rum Mektebi'nin planı
(BOA, İ.AZN. 3/92-2)

4. Bölüm

Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucu Felsefesinde Güçler Birliği'nin Yeri ve Önemi

Alpaslan ÖZTÜRKÇİ¹

Giriş

Güçler birliği, milli egemenlik ilkesiyle beraber Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu felsefesinin temel iki sacayağından biridir. Atatürk'ün siyaset felsefesinin vazgeçilmez unsurlarından olan güçler birliği, yine Gazi'nin milli egemenlik anlayışıyla simbiyotik (ortak yaşamsal) bir içeriğe sahiptir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisinin kuramsal temelini de oluşturan millî egemenlik teorisinin doğal bir sonucudur. Bu teoriye göre bölünemez, parçalanamaz ve devredilemez bir yaklaşımla konumlandırılan egemenlik paradigmasının güçler birliğine de siyasal alan açan bir anlayışı barındırdığı açıktır (Eroğlu, 1984, s.137-139; Gözler, 2015, s. 108).

Güçler birliğinin Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu felsefesinde taşıdığı kuramsal değerine karşın, alan yazınında çoğunlukla güçler birliğinin dönemin koşullarının zorlamalarıyla pratik/pragmatik gerekçelerle yeni devletin yapısında yer aldığı düşüncesi hakimdir. Buradaki vurgu kurucu liderin devlet teorisinin aksine güçler birliğinin geçici bir ilke olarak ele alındığı ve olağan koşullarda varlığını sürdüremeyeceği ön kabulüne dayanmaktadır. Kuşkusuz ulusal kurtuluş savaşının verildiği koşullarda güçler birliği, kararların hızlıca alınmasında ve uygulanmasında kritik değerdedi. Bunun yanında amacı bir otoriteyi sınırlamaktan ziyade yeni bir otorite kurmak olan Ankara hükümetinin “milli davayı benimsetmek”(Bora, 2018, s. 128) motivasyonu da uyumluydu. Yeni bir paradigmayla teşkilatlandırılan devlet yönetiminde temel kanunların ve bireysel hayata yönelik inkılapçı pratiklerin yerleştirilmesinde oldukça kolaylaştırıcı bir faktördü. Bu kapsamda tepki oluşturabilecek kararların, güçler birliği ilkesiyle hareket eden TBMM tarafından kolaylıkla alınmasının, uygulanmasının eleştirileri yumuşatacağı ve sınırlayacağı açıktır. Yani genel olarak güçler birliği yeni devletin kuruluş koşullarıyla ve Kili'nin (2006, s. 328) deyimiyle “ulusal devrimci” çizgiyle uyumludur. Ancak güçler birliği kurucu lider için siyasal-ideolojik anlamda bütün bunları aşan bir içeriğe sahipti. Devlet

¹Doç. Dr.; Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Alpaslan6507@gmail.com, ORCID No: 0000-0003-2877-8415

felsefesinin temel yapıtaşlarından biriydi ve ulus devlet paradigmasıyla teşkilatlanan yeni devletin üst kurumlarının oluşturulmasının siyasi-hukuki araçlarındandı. Süreç içinde yeni devletin, yeni insanını yaratmakta başvurulan kolaylaştırıcı bir ilkeydi.

Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu felsefesinde ana belirleyici aktör olan Atatürk'ün Rousseau'dan da esinlenen bir yaklaşımla ele aldığı güçler birliğinin, devletin temel ve süreklilik arz edecek unsurlarından biri olarak konumlandığı gösterilmeye çalışılmaktadır. Çalışmada Rousseau'nun egemenlik yaklaşımından da etkilenecek güçler birliğine teorik temel oluşturan kurucu liderin, Türkiye'ye özgü koşulları göz ardı etmediği ve yer yer bu düşünürün bakış açısından farklı uygulamalara gittiği de tartışılacaktır. Çalışmada öncelikle güçler birliği ilkesinin yeni devletin yapısında hangi süreçler sonucunda ve nasıl yer aldığı incelenecektir. Daha sonra ise kurucu lider M. Kemal Atatürk'ün devlet felsefesinde ve siyaset teorisinde güçler birliğinin yeri ve önemi irdelenmeye çalışılacaktır. Çalışmada, doküman analizine uygun metodolojik bir çerçeve takip edilmiştir. Öncelikle birincil ve ikincil kaynaklar taranmış, tasnif edilmiştir. Daha sonra elde edilen veriler titizlikle analiz edilmiştir. Son olarak bulgular tartışılmış yorumlanmış ve çıkarımlara gidilmiştir.

1. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucu Felsefesinde Güçler Birliği

1.1. Güçler Birliği İlkesinin Yeni Devletin Yapısında Yer Alma Süreci

M. Kemal Paşa başlangıçtan itibaren siyasal gücü bir merkezde toplama ve onun üzerinden hareket etme stratejisini öncelemiştir. Gazi'nin TBMM'nin açılışından hemen sonra yaptığı, 24 Nisan 1920 tarihli konuşmasında geçen *“Milletin mukadderatı umumiyesine fiilen ve tamamen vaziyet edecek...”* bir meclis anlayışı ve *“...artık Meclisi Alinizin fevkinde bir kuvvet mevcut değildir”* (TBMMZC, D.1, C.1, s.32-39, 24. 04 1920) şeklindeki sözleri Türkiye'nin yeni bir siyasal paradigmayla karşı karşıya olduğunu habercisiydi. Bu ifadeler aynı zamanda yeni devletin kuruluş kodlarına yönelik çeşitli ipuçları da taşımaktaydı. Yeni devletin benimseyeceği hükümet sisteminin, güçler birliği ya da güçler ayrılığı ilkelerinden hangisinin uygulanacağına yönelik çarpıcı mesajlar içerir. Milletın mukadderatına fiilen el koyan ve en üstün egemenlik anlayışına sahip meclis vurguları, güçler birliğine yönelik güçlü atıflardır. Zaten yeni devletin merkez ve belirleyici kurumu olan TBMM, yasama, yürütme ve yargı (istiklal mahkemeleri örneğinde olduğu gibi) bütün iktidar erklerini kendinde toplayacaktır. Bir devlet ya da hükümet başkanı tanımayan ancak devlet başkanı yetkilerini kendi başkanına veren bir yapıda örgütlenen TBMM,

meclis hükümeti sistemini benimsedi. Bakanlar meclis içinden seçilmekte ve tek tek meclisten güvenoyu almak zorundaydı.

Meclis Hükümeti Sistemi ilk defa Fransa’da uygulanan bir modeldir. Ulusal Konvansiyon Meclisi’nde (1792-1795) uygulanmış, 1848 ve III. Cumhuriyet anayasalarında da yer almıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında Avusturya, Polonya, Letonya, Litvanya, Estonya gibi ülkelerde çeşitli zaman aralıklarında uygulanmıştır. Fransız ihtilali sırasındaki Konvansiyon Meclisi’nin M. Kemal Paşa tarafından belli bir hayranlıkla anıldığı bilinmektedir (Hanioğlu, 2011, s. 114; Akyol, 2012, s. 14-15). Bu sistem I. TBMM dönemiyle beraber Türkiye’de de uygulanmaya başlanacaktır. Atatürk, TBMM’nin Meclis Hükümeti Sistemini gelişmiş demokratik sistemlerin fevkinde görmekteydi. Atatürk’e göre, dünyada var olan hükümet sistemlerinden ileriye gitmek isteyenlerin bulacakları “şekil Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin şekli olacaktır” (Yazıcı ve Yazıcı, 2011, s. 247). Türkiye’de uygulanan hükümet sistemini çağdaşlarıyla karşılaştıran Gazi, şu analizi yapmaktadır:

“Efendiler, bizim hükümetimiz demokratik bir hükümet değildir, sosyalist bir hükümet değildir ve hakikaten kitaplarda mevcut olan hükümetlerin, mahiyeti ilmiyesi itibarıyla, hiçbirine benzemeyen bir hükümettir. Fakat hâkimiyeti milliyeyi, iradei milliyeyi yegâne tecelli ettiren bir hükümettir, bu mahiyette bir hükümettir. İlmî, içtimai noktasından bizim hükümetimizi ifade etmek lâzım gelirse; «Halk hükümeti» deriz” (TBMMZC, D.1, C.14, s. 428, 1 Aralık 1921).

M. Kemal Paşa’nın meclis hükümeti sistemini en üstün model olarak görmesinde “hâkimiyeti milliyeyi, iradei milliyeyi yegâne tecelli ettiren bir hükümettir.” ifadesi belirleyicidir. Bu yaklaşımın güçler birliği ilkesi ve TBMM’nin yetkileriyle yakın ilişkisi söz konusudur. TBMM bütün erkleri kendisinde toplayan bir organ olmasının yanında, bunları bizzat ifa eden en yüksek egemenlik yetkisine sahip bir güç merkezi olarak görülmekteydi. TBMM’ye tanınan bu geniş yetkilerin demokratik dayanağını ise güçler birliği ilkesi oluşturmaktaydı.

Güçler birliği ilkesinin yeni devletin kurucu unsurlarından biri haline gelmesinde önemli aşamalardan geçilmiştir. Bunlardan biri de güçler birliğinin 1921 Teşkilat-ı Esasiye’sinde yer almasıdır. Ulusal kurtuluş hareketi yerel kongreler, sonrasında ulusal kongre niteliği taşıyan Sivas Kongresi ve nihayet TBMM aşamalarından geçerek siyasal meşruiyet sürecini tamamlamıştı. 1921 Anayasası’nın kabul edilmesiyle söz konusu siyasal meşruiyete hukuki bir zeminde oluşturulmuş oluyordu. Böylece Tanör’ün (2015, s.247) deyimiyle ulusal kurtuluş hareketinin hukukilik eğilimi taçlandırılmış oluyordu.

1921 Anayasası geçiş anayasası hüviyetindeydi ve biri geçici olmak üzere 24 maddeden oluşan muhtevasıyla bir çerçeve anayasası niteliğindeydi. Yargılama ve kişi hak ve özgürlükleri gibi temel anayasal konuları kapsamamaktaydı (Tanör, 2015, s.253). Bununla birlikte anayasada güçler birliği ilkesi güçlü şekilde vurgulanmaktaydı. Bu bağlamda 1921 anayasanın aşağıda yer verilen maddeleri bu bağlamda kritik noktaları oluşturur:

Madde 2: İcra kudreti ve teşri salâhiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder.

Madde 3: Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve ‘Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti’ unvanını taşır (Anayasa Mahkemesi, anayasa.gov.tr. Erişim Tarihi: 24. 07. 2026; Çavdar, 2013: 2012)

2. maddeyle güçler birliği ilkesi anayasaya açık ve kesin şekilde girmiştir. Böylece güçler birliği Türk anayasa tarihinde bir anayasada ilk defa yer aldığı gibi yeni devletin kurucu felsefesinin temel sacayaklarından biri olma yolunda da kritik bir aşamayı geçmiştir. Bu maddeyle yasama ve yürütme kudreti tartışmasız bir şekilde TBMM’ye verilmiştir. Buradaki anayasal monopolizm de açıkça kendini göstermektedir. Bu da yeni devletin parçalanamaz, paylaşılamaz ve devredilemez milli egemenlik anlayışıyla uyumludur.

3. maddeyle güçler birliği vurgusu güçlendirilmiş ve yürütmenin de bu ilkenin çerçevesinde görev yapacağı ifade edilmiştir. Bu madde anayasanın 1. Maddesinde yer alan egemenliğin halka ait olduğu ve halkın bunu “bilfiil” kullanacağı vurgusuyla beraber düşünüldüğünde Türk anayasalcılığında devrimci bir kırılmayı işaret eder (Yarımbatman, 2021, s. 231). Bunun yanında Türkiye Devleti’nin “*Büyük Millet Meclisi tarafından idare*” olunacağı vurgusu meclisten müstakil bir hükümet olamayacağı yürütme gücünün bu organda olduğu sarıh bir şekilde gösterilmiştir. Hükümetin ismi de ‘*Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti*’ olarak ifade edilerek bu konudaki olası ayrışmaların önü alınmıştır. TBMM’nin birçok kararında görüleceği üzere İcra Vekilleri Heyeti’nin (hükümet) sorumluluk alanına giren konuların yürütülmesine bizzat meclis “memur” edilmiştir. Burada yürütmenin bağımsız bir erk olarak hareket etmesinin önüne geçme motivasyonu kendini açık etmektedir. Başka bir ifadeyle milli mücadelenin verildiği koşullarda iktidarın farklı erkler arasında bölünmesi engellemeye çalışılmaktadır. Bu yolla da siyasal güç tek merkezde toplanmıştır. Söz konusu güç yoğunlaşması milli mücadele sonrasında yeni devletin otoritesini kurmasında, ideolojisinin ve siyasal programının hayata geçirilmesinde de belirleyici olmuştur.

Güçler birliği ilkesinin devletin yapısında yer edinmesinde ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu felsefesinin temel sacayaklarından biri haline gelmesinde 1924 Anayasası da önemli bir aşamayı işaret eder. Fransız siyasal

düşüncesinden ve anayasasının ilkelerinden esinlenerek hazırlanan 1924 Anayasası, maddi ve şekli anlamda tam bir anayasa hüviyeti taşır (Kapani, 2001, s. 80; Yarımbatman, 2021, s. 250). Bu anayasada, anayasa hukuku ve siyaset teorisi bağlamında güçler birliği ilkesi üzerine oturtulmuştur. Anayasa'nın hemen başında yer alan birinci fasılın 3-7 maddeleri güçler birliği ilkesinin cumhuriyetin kurucu kodlarını ve felsefesini de hatırlatacak şekilde ancak 1921 Anayasası'na göre daha yumuşak bir çerçeveye ifade edilmektedir.

Madde 3: Hâkimiyet bilâkaydû şart milletindir.

Madde 4: Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin yegâne ve hakikî mümessili olup millet namına hakkı hâkimiyeti istimal eder.

Madde:5 Teşri salâhiyeti ve icra kudreti Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder.

Madde 6: Meclis, teşriî salâhiyetini bizzat istimal eder.

Madde 7: Meclis, icra salâhiyetini, kendi tarafından müntahap Reisicumhur ve onun tâyin edeceği bir İcra Vekilleri Heyeti marifetiyle istimal eder. Meclis, Hükûmeti her vakit murakabe ve iskat edebilir. (Anayasa Mahkemesi, anayasa.gov.tr. Erişim Tarihi: 24. 07. 2026; Ahmad, 2010, s. 16).

1924 Anayasası'nın yukarda yer verilen maddeleri birlikte analiz edildiğinde şu çıkarımlar yapılabilir. Birincisi, hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu kesin bir şekilde ifade edilerek 1921 Anayasası'nda yer alan milli egemenlik anlayışıyla tutarlı bir yaklaşım geliştirilmiştir. “Milletin yegâne ve hakikî mümessili” olan meclis egemenliğinin tek sahibidir. Egemenlik bölünemez ve parçalanamaz bir paradigmayla ele alınmıştır. İkincisi, cumhuriyetin kurucu felsefesine uygun ve milli egemenlik ilkesinin bir sonucu olarak güçler birliği ilkesi de anayasada yer almıştır. İcra kuvveti de “Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder” ifadesiyle bu durum açık bir şekilde vurgulanmıştır. Üçüncüsü, anayasada üstün güç olarak yürütme yerine TBMM'nin konumlandığı açıktır. “Meclis, Hükûmeti her vakit murakabe ve iskat edebilir” ifadeleriyle hükûmetin meclis kontrolünde olduğu ve meclisin hükûmeti istediği zaman düşürebileceği vurgulanmıştır. Ancak burada güçler birliğinin erkler arası ilişkiler bağlamında daha yumuşak bir perspektifle yorumlandığı görülmektedir. Çünkü 5. madde de yasama yetkisinin ve icra kudretinin mecliste tecelli ettiği ve toplandığı ifade edilirken, 7. madde de “Meclis, icra salâhiyetini, kendi tarafından müntahap Reisicumhur ve onun tâyin edeceği bir İcra Vekilleri Heyeti marifetiyle istimal eder” denilmektedir.

2. Atatürk'ün Devlet Felsefesinde ve Siyaset Teorisinde Güçler Birliği

Atatürk'ün dönemin batılı kaynaklarını yakından takip ettiği ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisine kuramsal bir temel oluşturmaya çalıştığı bilinmektedir. Batılı düşünürler arasında Atatürk üzerinde etkisi en belirgin düşünür Rousseau'dur. Kurucu liderin devlet felsefisi teorik temelini Rousseau'nun egemenlik ve güçler birliği yaklaşımlarında bulmuştur.

Rousseau'da egemenlik genel iradeyle (millî irade) yakından ilgilidir ve onun nasıl kullanılacağıyla arasında simbiyotik bir ilişki söz konusudur (Rousseau, 2013, s. 23). Rousseau egemenlik teorisini Atatürk tarafından da büyük takdirle anılan *Toplumsal Sözleşme* kitabında, doktriner düzeyde sunmaktadır. Buna göre millet, bireylerin rızası ve eşit katılımıyla oluşur. Ancak genel irade milleti oluşturan bireylerin tek tek tercihlerinin toplamından aşkın bir niteliğe sahiptir, toplumun ortak çıkarları tarafından belirlenen bir bütündür ve “bilenler” tarafından belirlenir (Rousseau, 2013, s. 14, 30, 35). Genel irade her şeyden önce düşünsel bir olgudur ve manevi bir kişilik sahibi olan milletin kollektif bilincidir. İşte millet toplumsal sözleşmeyle iradesinin bu güç tarafından kullanılmasına rıza gösterir. Burada egemenlik devredilemez ve bölünemez bir olgudur. İşte Rousseau, tarafından geliştirilen söz konusu egemenlik teorisi Atatürk tarafından yeni devletin yapısına çeşitli aşamalarla milli egemenlik ilkesi olarak yerleştirilmiş ve bu paradigma Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu felsefesinin temel sacayaklarından biri olmuştur. Atatürk'e göre milli hakimiyet ve milli irade kavramlarının bölünmezliği “bedahat-i riyaziye” (matematiksel) kesinliktir (Akyol, 2023, s.37). Güçler birliği ilkesi de devredilemez ve parçalanamaz milli egemenlik paradigmasının doğal bir sonucu olarak kurucu felsefenin diğer sacayağını oluşturmuştur. Kısa bir tarihsel süreç içinde devletin temel yapıtaşlarından biri olmuştur.

Atatürk'ün güçler birliği teorisini Rousseau'nun ve güçler ayrılığı ilkesini kuramsallaştıran Montesquieu'nun eserlerini Fransızca orijinallerinden okuduğu ve yakından incelediği bilinmektedir. Atatürk, cumhuriyet düşüncesinin oluşumunda Montesquieu'dan ve liberal fikirlerinden beslenmesine karşın cumhuriyetin kurucu felsefesini oluştururken Montesquieu'nun güçler ayrılığı yaklaşımını dışlamıştır. Ancak Atatürk ve Cumhuriyet'in kurucu kadroları üzerinde Rousseau etkisine karşın Gazi'nin bu düşünürün yaklaşımlarının birebir uygulayıcısı olduğunu ifade etmek objektif gerçeklikten uzak bir değerlendirme olacaktır. Üstelik birçok noktada Rousseau'nun politik paradigmasının tamamen hilafına uygulamalar söz konusudur. Şöyle ki, güçler birliğinin uygulanmasında Rousseau'nun yasamaya tanıdığı üstünlüğün tersine Atatürk, anayasa hukuku bağlamında aynı üstünlüğü yürütmeye tanır. Yine

Rousseau geliştirdiği halk egemenliğine uygun olarak doğrudan demokrasi taraftarıyken Atatürk temsili demokrasiye inanmaktadır.

Kurucu liderin henüz etrafında yeterli güç yoğunlaşmasının oluşmadığı ve ulusal kurtuluş savaşının bütün yoğunluğuyla devam ettiği bir konjonktürde, “İcra Vekilleri Heyeti” vazife ve salahiyetinin tayinine ilişkin kanun layihası görüşmelerinde TBMM’de yaptığı 1 Aralık 1921 tarihli konuşma, onun devlet anlayışında güçler birliği ilkesinin taşıdığı kritik rolü göstermesi açısından da dikkate değerdir. Kurucu liderin konuşmasında geçen “*Meclisi Âliniz ifayı vazifede hiçbir had hudut kabul etmez. Bircümle hukuku esasiyeyi yalnız ve ancak kendisi ifa eder*” (TBMMZC, D.1, C.14, 424, 1 Aralık 1921) ifadeleri devlet teorisi ve anayasa hukuku bağlamında milli egemenlik ve güçler birliğini tavizsiz olarak yer aldığını işaret etmektedir. Atatürk’ün siyasal anlayışında kuvvetler ayrılığı meşrutiyetin ürünüydü, “gayrimeşru ve gayri kanunidir” (Akyol, 2023, s.37). Atatürk’e göre “dünyada hükümet için meşru yalnız ve tek bir esas vardı. O da meşveretten ibaretti. Hükümet için şartı esas, şartı evvel yalnız ve yalnız meşveretti” (TBMMZC, D.1, C.14, 438, 1 Aralık 1921).

Devlet felsefesi ve siyaset teorisinde güçler birliğinin uygulanmasında fikirleri olduğuça berrak ve net olan kurucu liderin aşağıda yer verilen sözleri onun bu sistem içinde erkler hiyerarşisine yaklaşımını göstermesi bakımından çarpıcıdır:

“Efendiler, nazariye! meşrutiyetin mavazai olan filozoflar hakikaten kuvveti müstakil üç parçaya ayırırlar. Ve her birinin müstakili en ırcayı faaliyet eylemesini arzu ederler ve bunun teminine çalışırlar ve bu kuvvetlerin ismine de kuvei icraiye, teşriiye ve adliye derler. Bunların beynindeki muvazenet ve münasebeti düşündükleri zaman şöyle ifade ederler, derler ki: Kuvvei teşriiye kanun yapan bir kuvvettir. Bütün kanuni an o yapar. Heyeti icraiyenin mevcudiyet! ancak bu heyeti teşriiyesinin yaptığı kanunların içinde o kanunlarla kaim olduğuından dolayı kuvvei teşriiye, kuvvei icraiyenin fevkindedir. Yalnız burada bir kelime daha ilâve edeyim; usulü meşrutiyet de Hâkimiyeti Milliye, heyeti teşriiyede tecelli ettiriliyor, Heyeti Mebusanda tecelli ettiriliyor. Halbuki efendiler, Hâkimiyet! Milliye kuvvei teşriiyede değil, bu kuvvetin fevkinde tecelli eder o ise kuvvei icraiyeeye aittir. Kuvvei adliyeyi ele alalım, heyeti teşriiyesinin yaptığı kanunları, bilhassa hukuku şahsiyede, müstakillen hiçbir taraşın müdahalesi olmaksızın tatbik edecek kuvvet kuvvei adliyedir. şimdi ufak ve amelî bir noktayı hep beraber hatırlıyalım. Herhangi kuvvei adliye, kuvvei teşriiyesinin yaptığı kanunu tatbik edebilmek için, filân insanı çağırarak ve onu tecziye etmek için elindeki vasıta nedir? Polis ve jandarma değil mi efendiler? Polis ve jandarma ise kuvvei icraiyeedir. O halde kuvvei adliyenin noktai isnadı kuvvei icraiyeedir. Kuvvei icraiye kuvvei adliyeye zahir olmaktan teberri etsin,

kuvvei adliye âtidir, mahkûmu atalettir. Yoktur. Böyle bir kuvvetin istiklâli nerededir? rica ederim, böyle bir kuvvet nasıl müstakil olabilir. Rica ederim? Gelelim kuvvei teşriiye: Hakikat halde kuvvei teşriiye kanunu yapar. Fakat, yine kuvvei teşriiye yaptığı kanunun tatbikatını bizatihi temin ve tekeffül etmez ve taahhüd etmez. Halbuki efendiler her şey kanun yapmaktan ibaret değildir. Bilâkis her şey o kanunları tatbik etmek ve ettirmekten ibarettir. Fazla tafsilât vermeyim. Dünyada hakikati tarihiye hakikati keremiye olarak söylüyorum, hakikati ilmiye olmak üzere söylüyorum. Tatbik eden icra eden; karar verenden daima, daha kuvvetlidir (TBMMZC, D.1, C.14, 438, 1 Aralık 1921).

Görüldüğü üzere Atatürk'ün güçler birliği felsefesinde erkler arasında kesin bir hiyerarşi söz konusudur. Burada üstün güç olarak yürütme tanımlanmaktadır. Konuşmada yasama ve yargının faaliyetlerinin yürütmeye bağımlı olarak konumlandırılması da dikkat çekicidir. “*Hâkimiyet! Milliye kuvvei teşriyede değil, bu kuvvetin fevkinde tecelli eder o ise kuvvei icraiye aittir.*” *kuvvei adliyenin noktai isnadı kuvvei icraiye dir... Kuvvei icraiye kuvvei adliye ye zahir olmaktan teberri etsin, kuvvei adliye âtidir, mahkûmu atalettir. Yoktur.*” şeklindeki ifadeler yürütmeye kesin bir üstünlük ve merkezi bir konum sağlamaktadır. Bu yaklaşım Atatürk'ün bir uygulayıcı, siyaset adamı olmasıyla yakından ilintilidir. Erkler hiyerarşisi, yeni devleti radikal bir cumhuriyetçi paradigmayla yapılandırma stratejisine sahip olan kurucu liderin siyasal yol haritasıyla da uyumludur. Gazi'nin, milli mücadelenin verildiği ve TBMM'nin erkler hiyerarşisinde üstün olduğu hatta tek belirleyici olduğu 1921 yılında meclisin başkanı olarak bu konuşmayı yapması ayrıca çarpıcıdır ve Atatürk'ün devlet felsefesinde tutarlı teorik bir çerçeve ve politikanın söz konusu olduğunu gösterir. 1921 yılında yasamanın başı olarak yürütmeyi en üstün güç olarak konumlandıran kurucu lider, aslında siyasi bir risk almıştır. TBMM'nin yetkileri konusunda ne kadar hassas ve kıskanç olduğunu en iyi kendisi bilmektedir. Bu durum Atatürk'ün aslında siyasal hayatı boyunca kırmızı çizgileri iyi belirlenmiş ve köklü değişimlerin olmadığı tutarlı bir yol haritasına sahip olduğunu gösterir. Bu bağlamda her zaman etrafında güç yoğunlaşması oluşturma stratejisine göre hareket eden Atatürk, TBMM başkanı olduğu dönemde yeni devletin siyasal güç araçlarını mecliste toplamış, cumhuriyetin ilanı sonrasında cumhurbaşkanı olmasıyla beraber devletin merkezi Çankaya'ya kaymıştır. Böylece yürütme erkler hiyerarşisinde üstün noktaya gelmiştir. Başka bir ifadeyle güçler birliği paradigması kurucu liderin istediği düzleme oturmuştur. Aynı tutarlılığı siyasal hayatı boyunca sürdüren ve Türkiye Cumhuriyeti'nin “kurucu felsefenin omurgası” (Toprak, 2022, s. 18) olarak milli irade, milli egemenlik ve güçler birliğini savunan Atatürk, 1930'larda da milli egemenliğin “taksim tefrik, ferağ” olunamazlığını savunmakta, güçler

birliği hakkında ise “taksimi kuva nazariyesi bizim için esas değildir” demektedir (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 1961, s. 64; Yazıcı ve Yazıcı, 2011, s. 249). Bunun yanında Atatürk’ün hayattayken de yürürlükte olan 1924 Anayasası’nda güçler birliği yukarda tartışıldığı üzere açıkça yer almaktaydı. Güçler birliği ilkesi kurucu liderin düşünsel dünyasında ve kurucu ideolojide kuramsal tutarlılıkla yer almasına karşın, alan yazınında konunun çoğunlukla pratik/pragmatik gerekçelerle açıklanmaya çalışılması şaşırtıcıdır. Güçler birliğinin Atatürk düşünsel dünyasındaki ideolojik-teorik yönüne ise çoğunlukla hiç değinilmemektedir.

Siyasal hayatında iç politika-dış politika dengesine ve uyumuna büyük özen gösteren Atatürk’ün Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu felsefesinde güçler birliğine merkezi bir rol vermesi uluslararası konjonktürle de yakından ilintilidir. Tarihsel süreç içinde 17. Yüzyıldan başlayarak anayasalı yönetime geçen Avrupa devletlerinde anayasa hukuku uygulamaları güçler birliği ya da güçler ayrılığı ilkelerinden hangisinin benimsendiğine bağlı olarak inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. I. Dünya Savaşı sonrası parlamentoların güçlendiği ve güçler birliğinin ön plana çıktığı bir dönem olmuştur. Türkiye’de yeni devletin kurulduğu ve 1921 ve 1924 Anayasaları’nın yapıldığı kesit tamda bu döneme denk gelmektedir. Böylece Loewinstein’in deyişiyile “Rousseau’nun Montesquieu’ya galip geldiği”(Yazıcı ve Yazıcı, 2011: 241) bir tarihsel süreçte güçler birliği ilkesi Türkiye Cumhuriyetinin kurucu ideolojisinde belirleyici unsurlardan olmuştur.

Atatürk’ün güçler birliği tercihinde psiko-politik faktörler de etkilidir. Çünkü kuvvetler ayrılığı meşruiyeti ve eski rejimi (ancien regime) hatırlatmaktaydı. Rousseau’nun kuvvetler birliği tezi ise devlet teorisi ve anayasa hukuku bağlamında meşrutiyet rejiminden kopuşu işaret etmekteydi. Atatürk istibdat rejimi olarak tanımladığı Osmanlı Monarşisinin tek kişinin egemenliğine dayandığı için yıkıldığına inanıyordu. Buradan hareketle yeni rejimin Türk milleti ve onun temsilcisi TBMM’ye dayandırılması kurucu lider tarafından varoluşsal bir sorun olarak görüldüğu çıkarsaması yapılabilir. Bunun yanında egemenlik-özgürlük ilişkisinin Rousseau’cu bir yaklaşımla ele alınmasıyla devletin devamlılığı arasında pozitif bir korelasyon da görülmüş olmalıdır.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu lideri M. Kemal Atatürk, karmaşık siyasal yolculuğuna karşın düşünsel bağlamda oldukça berrak ve tutarlı bir çizgiye sahip olmuştur. Siyaset teorisi bağlamında milli egemenlik ve güçler birliği siyasal yaşamı boyunca savunduğu temel ilkeler olmuştur. Her iki ilkeyi de kurucusu olduğu devletin yapısına başarıyla yerleştirmiştir. Bu ilkelerin devlet yapısında yer alması Türk siyasal tarihi ve anayasa hukuku açısından ilktir ve ana bir kırılmayı işaret eder.

Buna karşın alan yazınında güçler birliğinin çoğunlukla politik koşulların zorlamalarıyla uygulamaya konulduğu öne sürülmüş ve tartışılmalıdır. Ancak güçler birliği ilkesi kurucu lider için her şeyden önce kuramsal ve ideolojik bir mesele olmuştur. Bu sebeple Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisinin vazgeçilmez unsurlarından biri olarak konumlandırılmıştır.

Güçler birliği ilkesi, 1921 ve 1924 Anayasaları'nda yer almış ve anayasa hukuku bağlamında da sağlam bir zemine oturmuştur. Millî mücadele yıllarında TBMM etrafında güç monopolizmi yaratarak kurtuluş hareketinin başarıya ulaşılmasında belirleyici faktörlerden olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurumsallaşmasında ve inkılapların yapılmasında da güçler birliği ilkesi siyasi-hukuki meşruiyet temeli oluşturmuştur.

Güçler birliği ilkesi ile Atatürk'ün siyasal hedefleri arasındaki simbiyotik ilişkide onu vazgeçilmez kılmıştır. Kurucu liderin önce yeni bir otorite kurmasında, sonrasında ise muasır medeniyet içinde Türk kimliğinin baskın olduğu bir ulus devlet yaratma projesinde güçler birliği kolaylaştırıcı bir faktör olmuştur.

Kurucu liderin güçler birliği felsefesi, Rousseau'dan etkiletmekle beraber birçok noktada da onunla tamamen farklılık arz eden bir içeriğe sahiptir. Doğrudan demokrasiden yana olan Rousseau yaklaşımını halk egemenliği teorisi üzerine oturturken, temsili demokrasiden yana olan Atatürk siyaset felsefesini milli egemenlik teorisine göre kurumsallaştırmıştır. Yine Rousseau'nun erkler arasında yaşamaya verdiği önceliğin aksine Atatürk erkler hiyerarşisinde yürütmenin baskın olduğu bir sistemi öngörmüştür. Egemenliğin bölünemez, parçalanamaz ve devredilemez olduğu anlayışında Atatürk ve Rousseau aynı paradigmayı paylaşan bir yaklaşıma sahiptir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu felsefesinde asıl belirleyici noktada bu olmuştur. Devlet söz konusu egemenlik anlayışıyla, milli egemenlik ve güçler birliği temelinde kurulmuş ve kurumsallaşmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2010). *Modern Türkiye'nin oluşumu* (M. B. Kılıçbay, Çev.; 12. bs.). Kaynak Yayınları.
- Akyol, T. (2012). *Atatürk'ün ihtilal hukuku*. Doğan Kitap.
- Akyol, T. (2023). *Neden 29 Ekim?*. Doğan Kitap.
- Anayasa Mahkemesi. (t.y.). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi*. Erişim tarihi: 24 Temmuz 2026, <https://www.anayasa.gov.tr>
- Anayasa Mahkemesi. (t.y.). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi*. Erişim tarihi: 24 Temmuz 2026, <https://www.anayasa.gov.tr>
- Atatürk, M. K. (1961). *Atatürk'ün söylev ve demeçleri I-III* (2. baskı). Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Bora, T. (2018). *Cereyanlar: Türkiye'de siyasî ideolojiler*. İletişim Yayınları.
- Eroğlu, H. (1984). Milli Egemenlik İlkesi ve Anayasalarımız. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(1), 137-163.
- Gözler, K. (2015). *Anayasa Hukukuna Giriş*. Ekin Yayınevi.
- Hanioglu, M. Ş. (2011). *Atatürk: An intellectual biography*. Princeton University Press.
- Kapani, M. (2001). *Politika bilimine giriş* (12. bs.). Bilgi Yayınevi.
- Kili, S. (2006). *Atatürk devrimi: Bir çağdaşlaşma modeli*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rousseau, J.-J. (2013). *Toplum sözleşmesi* (V. Günyol, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tanör, B. (2015). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri* (25. bs.). Yapı Kredi Yayınları.
- Toprak, Z. (2022). *Atatürk: Kurucu felsefenin evrimi*. Doğan Kitap.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (1920, 24 Nisan). *TBMM zabıt ceridesi* (Devre 1, Cilt 1).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (1921, 1 Aralık). *TBMM zabıt ceridesi* (Devre 1, Cilt 14).
- Yarımbatman, G. (2021). Demokratik Uğraklak'ların Hukuki Konsensüs'ü: Tek Partili Yıllarda Anayasal Düzen. Ed. Yunus Koç ve Adem Palabıyık. *Türkiye'de Tek Partili Yıllar (1923-1950)*. Pınar Yayınları.
- Yazıcı, A. ve Yazıcı, S. (2011). *Tarihsellik ve kuramsallık arasında: 1921 ve 1924 anayasaları*. *bilig*, (58), 241–260.

5. Bölüm

Türkiye’de İzafi Kiranın Gelir Eşitsizliği, Yoksulluk ve Gelir Sıralaması Üzerindeki Etkisi

Arkan YUSUFOĞLU¹

Özet

Bu çalışma, izafi kiranın Türkiye’de gelir eşitsizliği ve görelî yoksulluk göstergeleri üzerindeki etkisini incelemektedir. İzafi kira, konut sahibi olmanın veya piyasa kirası ödemedi barınmanın sağladığı ekonomik avantajı ifade etmekte, ancak hanenin eline geçen bir nakit akışı niteliği taşımamaktadır. Türkiye’de konut sahipliğinin yaygın, barınma maliyetlerinin ise yüksek olması, bu bileşenin gelir ölçümündeki önemini artırmaktadır. Çalışmada TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması’nın 2021–2024 panel veri seti kullanılarak hanehalkı kullanılabilir geliri ile bu gelirinden izafi kira bileşeninin çıkarılmasıyla oluşturulan izafi kira hariç gelirle karşılaştırılmıştır. Analiz, dört yıl boyunca panelde kalan aynı fertler üzerinden yürütülmüştür. Bulgular, izafi kiranın bütün yıllarda gelir eşitsizliği göstergelerini düşürdüğünü ve yoksulluk açığını azalttığını göstermektedir. Gini katsayısındaki görelî düşüş %2,1 ile %5,75 arasında değişmiştir. Buna karşılık görelî yoksulluk oranındaki değişim izafi kiranın medyan geliri ve bu bağlamda yoksulluk sınırını yukarı çekmesi nedeniyle daha sınırlı kalmıştır. Ayrıca fertlerin %11 ile %18’i farklı bir gelir grubuna geçmiştir. Konut statüsüne göre yapılan incelemede, grup içi eşitsizliğin azalırken ev sahibi ve kiracı gruplar arası farkların arttığı tespit edilmiştir. Sonuçlar, izafi kiranın refah ölçümünü geliştirdiğini, ancak nakit kullanma gücünü tam olarak yansıtmadığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İzafi Kira, Gelir Dağılımı, Görelî Yoksulluk,

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, arkan.yusufoglu@hbu.edu.tr ORCID: 0000-0002-5143-7152

Giriş

İzafi kira, konut sahibi olmanın veya piyasa kirasının altında bir bedelle barınmanın sağladığı ekonomik avantajı ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Ancak söz konusu değer hanenin eline geçen bir nakit akışından ziyade yapmış oldukları konut tüketimin tahmini karşılığıdır. İzafi kira gerçek refahın tespit edilebilmesi açısından gelire eklenmektedir. Aynı nakdi gelire sahip olup konut statüleri farklı olan hanelerin kullanılabilir kaynaklarının aynı olmayacağı açıktır.

TÜİK (2025) verilerine göre Türkiye’de kendi konutunda ya da kira vermeden/düşük kira ödeyerek barınanların oranı %73’ iken kiracıların oranı %27’dir. Bu Türkiye’de hanelerin büyük bir kısmının gelirleri hesaplanırken izafi kiranın eklendiği anlamına gelmektedir. Bu durum Covid19 sonrası Türkiye’de yüksek enflasyon döneminde yaşam maliyetlerinin artmasıyla birlikte değerlendirildiğinde izafi kiranın gelir ölçümüne katılması bu noktada önemli, ancak dikkatle değerlendirilmesi gereken bir sonuç doğurmaktadır. İlk olarak nakit geliri düşük olan ancak kendi konutunda oturanlar bakımından bu durum ölçülen genel eşitsizliğin azalması sonucunu yaratacaktır. Öte yandan izafi kira değeri nakde çevrilemediğinden hanenin gıda, enerji, sağlık veya diğer günlük ihtiyaçların karşılanmasında doğrudan kullanılamaz. Bu nedenle kendi konutunda yaşayan bazı haneler, izafi kira hesaba katıldığında gelir dağılımında daha üst bir konumda görünürken günlük harcamalarını karşılamakta zorlanmaya devam edebilir. Bu durum “konut zengini – nakit yoksulu” ikilemini ortaya çıkartmaktadır.

Bu ikili yapı sosyal politika tasarımı açısından da önem taşımaktadır. İzafi kiranın tamamen dışarıda bırakılması, kira ödemeyen hanelerin sahip olduğu barınma avantajının göz ardı edilmesine ve durumlarının olduğundan daha zayıf görünmesine neden olabilir. Buna karşılık izafi kiranın nakit gelirle aynı biçimde değerlendirilmesi, özellikle düşük gelirli ev sahiplerinin günlük ihtiyaçlarını karşılama gücünü olduğundan yüksek gösterebilir. Gelire dayalı yoksulluk göstergeleri veya sosyal politika hedefleme ölçütleri oluşturulurken bu ayrım dikkate alınmadığında, konut sahibi olduğu hâlde nakit sıkıntısı yaşayan bazı haneler ihtiyaç sahibi grupların dışında kalabilir. Bu nedenle izafi kira, hanelerin barınma avantajını gösteren önemli bir kaynak olmakla birlikte nakit kullanma gücünün doğrudan karşılığı olarak değerlendirilmemelidir.

Türkiye’de kullanılan hanehalkı kullanılabilir gelir tanımı ve bundan türetilen gelir dağılımı ve yoksulluk göstergeleri izafi kira bileşenini içermektedir. Çalışmanın temel araştırma sorusu, izafi kira bileşeninin Türkiye’de ölçülen gelir eşitsizliği ve göreceli yoksulluk üzerinde nasıl bir değişim yarattığıdır. Bu temel soru kapsamında izafi kira dâhil ve hariç gelir dağılımları arasında Gini ve diğer

eşitsizlik göstergelerinin nasıl değiştiği, yoksulluk oranı ile yoksulluk açığının ne ölçüde farklılaştığı ve fertlerin gelir grupları ile yoksulluk durumlarının değişip değişmediği araştırılmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde izafi kira kavramı, başlıca hesaplama yöntemleri ve gelir dağılımı ve yoksulluğa etkisine ilişkin literatür yer almaktadır. Üçüncü bölümde veri ve yöntem açıklandıktan sonra izafi kiranın gelir eşitsizliği, göreceli yoksulluk, gelir grupları arasındaki geçişler ve konut statüsüne göre eşitsizlik üzerindeki etkilerine ilişkin bulgular sunulmaktadır. Son bölümde ise çalışmanın temel sonuçları ve sınırlılıkları değerlendirilmektedir.

2. İzafi Kira Kavramı

İzafi kira, konut sahibinin kendi oturduğu konutun sağladığı barınma hizmetlerinden elde ettiği parasal olmayan ekonomik değeri ifade etmektedir. Canberra Group Handbook'ta izafi kira, sahibinin oturduğu konutların sağladığı konut hizmetlerinin net tahmini değeri olarak tanımlanmaktadır. Net değer, konut hizmetlerinin tahmini değerinden hanenin ev sahibi sıfatıyla katlandığı ilgili konut maliyetlerinin, ödenen faizler de dahil olmak üzere, çıkarılmasıyla elde edilmektedir (UNECE, 2011).

İzafi kira kavramı bazı çalışmalarda yalnızca kendi konutunda yaşayan hanelerle sınırlandırılmamakta; piyasa kirasının altında kira ödeyen veya konutta kira ödemediği yaşayan hanelerin sağladığı ekonomik avantajı da kapsamaktadır. Bu durumda izafi kira, hanenin tam piyasa kirasını ödememesi nedeniyle elde ettiği faydanın tahmini değeri olarak ele alınmaktadır. EU-SILC uygulamasında konut sahiplerinin yanı sıra indirimli kira ödeyen veya kirasız yaşayan haneler için de izafi kira hesaplanabilmektedir (Törmälehto ve Sauli, 2013).

İzafi kiranın ulusal hesaplarda ve hanehalkı gelir dağılımı çalışmalarında dikkate alınmasının uzun bir geçmişi bulunmaktadır (Yates, 1994; Frick ve Grabka, 2003). EU-SILC 2007 kesit verisi ise hemen hemen bütün Avrupa ülkeleri için hanelerin temel konutlarından elde edilen izafi kira tahminlerini ilk kez içeren veri seti olarak tanıtılmıştır. Söz konusu veriler, izafi kiranın gelir eşitsizliği, gelir yoksulluğu ve parasal olmayan yoksulluk göstergeleri üzerindeki etkilerinin ülkeler arasında karşılaştırılmasına imkân sağlamıştır (Törmälehto ve Sauli, 2010).

Konutun hem barınma hizmeti sunan bir tüketim malı hem de bir yatırım varlığı olması, izafi kira için farklı ölçüm yaklaşımlarının geliştirilmesine yol açmıştır. Kira eşdeğeri ve öznel değerlendirme yaklaşımları, konut sahipliği veya düşük kira ödemesi sayesinde elde edilen barınma hizmetine ağırlık vermektedir. Sermaye piyasası ya da kullanıcı maliyeti yaklaşımı ise konuta bağlanan sermayenin alternatif yatırım getirisini esas almaktadır. Bu yöntemler

konutun tüketim ve yatırım niteliğinin farklı yönlerini ölçüme yansıtmaktadır (Raitano, 2026).

İzafi kiranın gelir ölçümüne dahil edilmesindeki temel düşünce, aynı nakdi gelire sahip iki haneden kendi konutunda yaşayan veya piyasa kirasının altında bir bedelle barınan hanenin, piyasa kirası ödeyen haneye göre daha fazla ekonomik kaynağa sahip olmasıdır. Bununla birlikte bu avantaj, hanenin eline geçen bir nakit ödeme değildir; hanenin piyasa kirasını tam olarak ödememesi nedeniyle elde ettiği parasal olmayan konut hizmeti değeridir. Dolayısıyla izafi kiranın gelire eklenmesi, farklı konut mülkiyet durumlarındaki hanelerin ekonomik kaynaklarının daha karşılaştırılabilir bir biçimde ölçülmesini amaçlamaktadır.

İzafi kiranın ölçülmesinde literatürde üç temel yaklaşım öne çıkmaktadır: kira eşdeğeri yaklaşımı, sermaye piyasası veya kullanıcı maliyeti yaklaşımı ve öznel değerlendirme yaklaşımı (Frick vd., 2010). Bu yöntemlerden hangisinin uygulanacağı, özel kira piyasasının büyüklüğüne, konut özellikleri hakkındaki verilerin kapsamına, konut değerlerinin gözlenip gözlenememesine ve araştırmanın kullandığı gelir veya refah kavramına bağlı olarak değişmektedir.

Kira eşdeğeri yaklaşımında, konut sahibinin oturduğu konutla benzer özelliklere sahip bir konutun serbest piyasada ne kadar kira getireceği tahmin edilmektedir. Regresyona dayalı uygulamada ilk olarak özel ve sübvansiyonsuz kira piyasasındaki kiracıların ödedikleri kira; konutun büyüklüğü, niteliği, kullanım durumu, kalitesi ve konumu gibi değişkenlerle modellenmektedir. Elde edilen katsayılar daha sonra benzer özelliklere sahip konut sahiplerine uygulanmakta ve varsayımsal piyasa kirası tahmin edilmektedir. Aynı yöntem, piyasa kirasının altında kira ödeyen hanelere de uygulanabilmektedir (Frick vd., 2010).

Kira eşdeğerinin tahmininde yaygın biçimde hedonik regresyon modelleri kullanılmaktadır. Bu modeller, gözlenen kirayı konutun ve bulunduğu çevrenin özelliklerinin bir fonksiyonu olarak ele almaktadır. Piyasa kiracıları ile konut sahipleri arasında sistematik farklılıkların bulunması durumunda, yalnızca kiracı örneklemini üzerinden tahmin edilen model seçim yanlılığına açık olabilmektedir. Bu durumda konut mülkiyeti statüsüne seçilme sürecini ayrıca modelleyen Heckman tipi bir düzeltme uygulanabilmektedir (Frick vd., 2010; Törmälehto ve Sauli, 2013).

Kira eşdeğeri yaklaşımının diğer bir uygulama biçimi tabakalama yöntemidir. Bu yöntemde konutlar bölge, büyüklük, yapı türü, yapım yılı ve kalite gibi özelliklere göre gruplara ayrılmakta; konut sahiplerine veya piyasa dışı kiracılara bulundukları tabakadaki ortalama ya da medyan piyasa kirası atanmaktadır. Frick ve arkadaşları, tabakalamanın uygulamasının görece doğrudan olduğunu, ancak

aynı tabakadaki hanelere benzer değerlerin atanması nedeniyle bireysel konutlar arasındaki farklılıkları sınırlı ölçüde yansıtabileceğini belirtmektedir (Frick vd., 2010).

Türkiye’de TÜİK izafi kira kapsamına konutun mülkiyet şekli “ev sahibi”, “lojman” veya herhangi bir ücret ödenmeden kullanılan “diğer” konut biçiminde olan haneleri almaktadır. İzafi kira değeri hem hanenin aynı semt ve yerleşim yerindeki benzer bir konuta ilişkin kira beyanından hem de açıklayıcı değişkenlere dayalı bir regresyon modelinden hareketle hesaplanmaktadır. Bununla birlikte hanehalkı kullanılabilir gelirinin oluşturulmasında regresyon modeliyle tahmin edilen değerden konut kredisi faizleri çıkarılarak elde edilen net izafi kira kullanılmaktadır (TÜİK, 2024).

Sermaye piyasası yaklaşımında izafi kira, konutun kiraya verilmesi durumunda sağlayacağı piyasa kirası yerine, konuta bağlanan sermayenin alternatif bir finansal yatırımda sağlayabileceği getiri üzerinden hesaplanmaktadır. Bu yaklaşımda konut sahibi olmak, faiz veya temettü geliri sağlayabilecek başka bir varlığa yatırım yapma olanağından vazgeçilmesi biçiminde ele alınmaktadır (Frick vd., 2010). Bu yöntemde izafi kiranın isabetli şekilde tahmin edilebilmesi için uygun faiz oranı, amortisman oranı ve enflasyon oranı hakkında makul varsayımlarda bulunulmasının yanı sıra konutların değeri hakkında kesin bilgilere sahip olunması gerekmektedir (Balcázar vd., 2017).

Öznel değerlendirme yönteminde haneye, oturduğu konutu piyasadan kiralaması durumunda ne kadar kira ödeyeceği sorulmaktadır. Bu yöntem, hanenin kendi konutuna ve yerel kira piyasasına ilişkin bilgisinden yararlanmaktadır. Ancak konut sahiplerinin güncel piyasa kiralari hakkında yeterli bilgiye sahip olmamaları veya kendi konutlarının kira değerini olduğundan farklı değerlendirmeleri ölçüm hatasına neden olabilmektedir. Bu nedenle öznel değerlendirmeye elde edilen değerlerin piyasa verilerine veya ekonometrik tahminlere dayanan değerlerden farklılaşabileceği belirtilmektedir (Frick vd., 2010; Balcázar vd., 2017).

2.1. İzafi Kiranın Gelir Dağılımı ve Yoksulluğa Etkisi

İzafi kiranın gelir dağılımı ve yoksulluk ölçümlerine dahil edilmesinin etkisi, bu bileşenin hane kaynakları içindeki büyüklüğüne, konut statüleri arasındaki dağılımına ve yoksulluk sınırının yeni gelir tanımına göre yeniden hesaplanıp hesaplanmamasına bağlıdır (Balcázar vd., 2017). Ülke ve yöntem farklılıklarından kaynaklanan istisnalar bulunmakla birlikte çalışmaların çoğu, izafi kiranın düşük ve orta gelirli ev sahiplerinin ölçülen kaynaklarını oransal olarak daha fazla artırması nedeniyle eşitsizliği ve yoksulluğu azaltıcı yönde etkide bulunduğunu göstermektedir.

Erken dönem çalışmalardan Yates (1994), Avustralya’da izafi kiranın gelire eklenmesiyle Gini katsayısının 0,39’dan 0,38’e düştüğünü belirlemiştir. Saunders ve Siminski (2005) de Avustralya’da Gini katsayısının %3,3, P90/P10 oranının ise %2,2 azaldığını bulmuştur. En alt % 20’lik gelir grubunda bulunma oranı ipoteksiz ev sahiplerinde %19’dan %11’e, sosyal konut kiracılarında %51’den %38’e gerilemiştir.

Benzer sonuçlar karşılaştırmalı Avrupa çalışmalarında da elde edilmiştir. Frick ve Grabka (2003), izafi kiranın Almanya’da Gini katsayısını 0,2536’dan 0,2519’a düşürdüğünü, Birleşik Krallık’ta ise çok sınırlı bir artışa yol açtığını göstermiştir. Yaşlı yoksulluğu incelenen üç ülkede de azalırken en belirgin iyileşme Birleşik Krallık’ta gerçekleşmiştir. Frick vd. (2010), Belçika, Almanya, Yunanistan, İtalya ve Birleşik Krallık’ta eşitsizliğin azaldığını; yoksulluk oranındaki göreceli düşüşün ülkeler arasında %1,1 ile %16,7 arasında değiştiğini hesaplamıştır.

Törmälehto ve Sauli (2010, 2013), EU-SILC verilerinde izafi kira hariç ve dahil gelirleri karşılaştırarak eşitsizliğin ve özellikle yaşlı yoksulluğunun Avrupa ülkelerinin çoğunda azaldığını ortaya koymuştur. 2007 yılına dayanan ilk çalışma daha sonraki çalışmada 2007–2010 dönemine genişletilmiş ve temel dağılım sonucunun zaman içinde büyük ölçüde korunduğu görülmüştür. List (2023) de izafi kiranın Gini katsayısını ülkelere göre 0,01 ile 0,04 arasında azalttığını; Fransa ve Avusturya’daki etkinin ise sınırlı kaldığını belirlemiştir. Raitano (2026), EU-27 ortalamasında Gini katsayısının %4,2, yoksulluk riski oranının 1 yüzde puanı azaldığını bulmuştur.

Toplam eşitsizlik göstergelerindeki değişim, izafi kiranın hanelerin gelir sıralamasını ne ölçüde değiştirdiğini tek başına göstermemektedir. Yates (1994), Gini katsayısındaki düşüş sınırlı olmasına rağmen hanelerin %38’inin farklı bir gelir ondalığına geçtiğini ortaya koymuştur. Etki yalnızca ev sahipleri ile kiracılar arasında değil, ipotek borcu bulunan ve bulunmayan ev sahipleri arasında da farklılaşmıştır.

Maestri (2012), Avrupa genelinde hanelerin yaklaşık %18’inin vergi öncesi, %32’sinin ise vergi sonrası gelir sıralamasında farklı bir konuma geçtiğini belirlemiştir. Raitano’nun (2026) daha güncel sonuçlarında farklı bir gelir grubuna geçenlerin oranı ülkeler arasında %2,1 ile %34,4 arasında değişmiştir. Bu bulgular, Gini katsayısındaki sınırlı bir değişimin hane düzeyinde önemli yeniden sınıflandırmalarla birlikte ortaya çıkabileceğini göstermektedir.

İzafi kiranın etkileri yaş ve kuşaklar arası konum bakımından da farklılaşmaktadır. Marcinkiewicz ve Chybalski (2025), izafi kiranın medyan gelire oranı yükseldikçe yaşlı hanelerin yoksulluk riskinin azaldığını belirlemiştir. Alexeev (2020) ise izafi kiranın Avustralya’da kuşaklar arası gelir

hareketliliğini %22 azalttığını, ABD ve Almanya’da aynı büyüklükte bir değişim meydana gelmediğini göstermiştir.

İzafi kiranın dağılımsal etkisinin yönü ve büyüklüğü kullanılan tahmin yöntemine duyarlıdır. Fessler, Rehm ve Tockner (2014), Avusturya’da kira eşdeğeri yöntemiyle hesaplanan izafi kiranın Gini katsayısını 0,42’den 0,41’e düşürdüğünü; buna karşılık öznel değerlendirme yöntemi kullanıldığında katsayının 0,43’e yükseldiğini bulmuştur. Ceriani vd. (2023) de beş farklı tahmin yöntemini karşılaştırmış; izafi kiranın Arnavutluk, Irak ve Mauritius’ta genel olarak eşitsizliği azalttığını, ancak öznel değerlendirme yönteminin bazı ülkelerde eşitsizliği artırabildiğini göstermiştir. Buna karşılık yoksulluğun yaygınlığı, derinliği ve şiddeti incelenen bütün ülkelerde azalmıştır.

Tahmin yöntemine duyarlılık sosyal konut uygulamalarında daha da belirgindir. Hu ve Chou (2015), Hong Kong’da kamu konutlarının yoksulluk oranı üzerindeki etkisini regresyon yönteminde 3,7–4,1 yüzde puan, tabakalı yöntemde ise 5,0–7,2 yüzde puan olarak hesaplamıştır. Regresyon yöntemi yoksulluk açığını azaltırken tabakalı yöntemde açığın artması, aynı konut avantajının farklı ölçüm yöntemleri altında farklı sonuçlar doğurabileceğini göstermiştir. Maestri (2013) ve Verbist ve Grabka (2017) da özel izafi kira ile sosyal konut avantajlarının gelir grupları üzerindeki etkilerinin birbirinden farklılaştığını ortaya koymuştur.

Literatürdeki bütün sonuçlar eşitleyici değildir. Wolff ve Zacharias (2009), izafi kira ile konut dışı servetten elde edilebilecek gelir akımını birlikte içeren genişletilmiş refah ölçüsünün ABD’de ölçülen eşitsizliği artırdığını, ancak yaşlıların görece ekonomik konumunu iyileştirdiğini bulmuştur. Bu sonuç yalnızca izafi kiraya değil, kullanılan geniş refah tanımına ilişkindir.

Kilgariff vd. (2019) de İrlanda’da izafi kira ile konut maliyetleri ve diğer konut faydalarını birlikte değerlendirmiştir. Gini katsayısı kullanılabilir gelir için 0,37159 iken izafi kira ölçümünde 0,37339’a, konut maliyetleri ve faydalarının birlikte dikkate alındığı ölçümde 0,38595’e yükselmiştir. En alt gelir ondalığının gelir payı azalırken, düşük gelire fakat konut varlığına sahip yaşlı hanelerin görece konumu iyileşmiştir. Bu bulgular, izafi kiranın dağılımsal etkisinin konut sahipliği oranları, konut maliyetleri ve kullanılan refah kavramıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Türkiye özelinde tespit edebildiğimiz tek çalışmada Dayıoğlu ve Başlevent (2006), kentsel Türkiye’de izafi kiranın Gini, kareli değişim katsayısı ve Atkinson endeksine göre gelir eşitsizliğini azalttığını belirlemiştir. Atkinson ayrıştırması, toplam iyileşmeye en büyük katkının geçekondü yapılaşmasının daha yaygın olduğu bölgelerden geldiğini göstermiştir. Mevcut çalışma bu literatürü, aynı panel kitlesinde izafi kira hariç ve dahil gelirleri Gini ve

Genelleştirilmiş Entropi göstergelerinin yanı sıra göreceli yoksulluk, gelir grubu geçişleri ve konut statüsüne göre Theil ayrıştırması üzerinden karşılaştırarak genişletmektedir.

3. Türkiye’de İzafi Kiranın Gelir Dağılımı ve Yoksulluğa Etkisi

3.1. Veri ve Yöntem

Bu çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması’nın 2021–2024 araştırma dalgalarından oluşturulan dört yıllık panel mikro verisi kullanılmaktadır. Veri setindeki gelir değişkenlerinin referans yılı bir önceki takvim yılıdır. Analiz birimi ferttir. Hane düzeyinde ölçülen kullanılabilir gelir, OECD eşdeğerlik ölçeği katsayısına bölünerek eşdeğer fert başına kullanılabilir hane gelirine dönüştürülmüştür. Dağılım ve yoksulluk göstergeleri bu gelir değişkeni ve dört yıllık boylamsal fert ağırlığı kullanılarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla elde edilen sonuçlar, yıllık kesit örneklemelerinden hesaplanan resmî Türkiye göstergelerinin birebir yeniden üretimi olarak değil, dört yıl boyunca panelde kalan nüfusun dağılımsal görünümü olarak değerlendirilmelidir.

Dört yılın tamamında geçerli gelir, ağırlık ve eşdeğerlik ölçeği bilgisi bulunan ortak bir analitik örneklem oluşturulmuştur. Bu işlem sonucunda her gelir yılı için aynı 17.295 fertten oluşan dengeli panel elde edilmiştir. Ortak örneklemin ağırlıklı nüfus toplamı her yıl yaklaşık 17,9 milyon kişidir. Böylece yıllar arasındaki gösterge değişikliklerinin, gözlenen fertlerin örnekleme giriş ve çıkışlarından değil, aynı panel kitlesinin gelir dağılımındaki farklılıklardan kaynaklanması sağlanmıştır.

Konut statüsüne bağlı yapısal eksiklikler ile gerçek eksik değerler birbirinden ayrılmıştır. Piyasa kiracısı ve lojmanda yaşayan hanelerde izafi kira değişkeninin boş olması, bu gruplara izafi kira atanmamasından kaynaklanan yapısal bir durum olarak değerlendirilmiş ve sıfır kabul edilmiştir. Buna karşılık izafi kira alması beklenen ev sahibi ve kira ödemediği yaşayan hanelerdeki gerçek eksikler analitik örneklem dışında bırakılmıştır.

3.2. Gelir kavramının oluşturulması

Türkiye’de gelir dağılımı ve yoksulluk göstergelerinde kullanılan hanehalkı kullanılabilir gelir tanımı izafi kira bileşenini kapsamaktadır. GYKA mikro verisinde HG110 toplam kullanılabilir hane gelirini, HG010 ise izafi kira değişkenini göstermektedir. Bu nedenle çalışma izafi kirayı mevcut gelir tanımına sonradan ekleyen bir simülasyon değildir. Karşılaştırılan dağılımlardan biri izafi kira dahil kullanılabilir gelire, diğeri ise HG010 bileşeninin toplam

kullanılabilir gelirden çıkarılmasıyla oluşturulan karşı-olgusal gelir tanımına dayanmaktadır.

İzafi kira (IR) dahil toplam hanehalkı kullanılabilir geliri (HG110) şu şekilde tanımlanmıştır:

$$Y_{ht}^{IR} = HG110_{ht}$$

Nakdi hane geliri ise:

$$Y_{ht}^C = HG110_{ht} - HG010_{ht}$$

olarak hesaplanmıştır. Burada h haneyi, t gelir yılını göstermektedir.

Hane düzeyindeki kullanılabilir gelir, değiştirilmiş OECD eşdeğerlik ölçeği katsayısına bölünerek eşdeğer fert başına kullanılabilir hane gelirine dönüştürülmüştür.

$$y_{it}^{IR} = \frac{Y_{ht}^{IR}}{e_{ht}}$$

$$y_{it}^C = \frac{Y_{ht}^C}{e_{ht}}$$

Burada e_{ht} hanenin eşdeğerlik ölçeğidir.

Bu karşılaştırma, davranışsal veya nedensel bir etki tahmini değildir. Hanelerin konut statüsünün, işgücü arzının, tasarruf kararlarının veya konut tercihlerinin değiştiği varsayılmamaktadır. Analiz, aynı gözlemlerin iki farklı gelir kavramı altında nasıl sınıflandırıldığını ve ölçülen dağılımın nasıl değiştiğini ortaya koymaktadır.

3.3. Dağılım ve yoksulluk göstergeleri

Gelir eşitsizliği öncelikle ağırlıklı Gini katsayısıyla ölçülmüştür. Gini katsayısının farklı gelir bölgelerine duyarlılığının sınırlı olması nedeniyle analiz Genelleştirilmiş Entropi ölçüleriyle (Shorrocks, 1980) genişletilmiştir. Bu kapsamda dağılımın alt bölümüne daha duyarlı GE(0), Theil T olarak da bilinen GE(1) ve üst gelir kuyruğuna daha fazla ağırlık veren GE(2) hesaplanmıştır².

$$GE(\alpha) = \frac{1}{\alpha(\alpha - 1)} \sum_i p_i \left[\left(\frac{y_i}{\mu} \right)^\alpha - 1 \right], \quad \alpha \neq 0, 1.$$

Burada p_i normalize edilmiş fert ağırlığını, μ ise ağırlıklı ortalama geliri göstermektedir. GE(0) ve GE(1), ilgili limit ifadeleri kullanılarak hesaplanmıştır.

² GE(0) logaritmik bir gösterge olduğundan sıfır ve negatif gelirlerle doğrudan hesaplanamamaktadır. Ana hesaplamada sıfır veya negatif gelirler, ilgili yıl ve gelir tanımındaki ağırlıklı medyan gelirin binde biri kadar pozitif bir alt sınıra çekilmiştir. GE(1) ve GE(2) hesaplarında negatif gelirler sıfıra alt sınırlandırılmıştır.

Yoksulluk analizinde temel eşik, her gelir dağılımının kendi ağırlıklı medyan eşdeğer gelirinin yüzde 60'ı olarak belirlenmiştir:

$$z_t^C = 0.60 \text{ Medyan}_w(y_t^C)$$

$$z_t^{IR} = 0.60 \text{ Medyan}_w(y_t^{IR})$$

Yoksulluğun yaygınlığı FGT(0), derinliği ise FGT(1) göstergesiyle ölçülmüştür (Foster vd., 1984). Ayrıca izafi kiranın hane kaynaklarını artıran doğrudan etkisiyle görelî yoksulluk sınırını yükselten eşik etkisini ayırmak amacıyla, izafi kira dahil gelirler önce Nakdigelir dağılımının yoksulluk sınırı altında değerlendirilmiştir:

$$H_t^{IR|C} = P(y_t^{IR} < z_t^C).$$

Doğrudan kaynak etkisi:

$$DRE_t = H_t^{IR|C} - H_t^C,$$

Eşik etkisi ise:

$$TE_t = H_t^{IR} - H_t^{IR|C}$$

olarak tanımlanmıştır. Böylece görelî yoksulluktaki toplam değişim:

$$H_t^{IR} - H_t^C = DRE_t + TE_t$$

biçiminde ayrıştırılmıştır.

İzafi kiranın fertlerin dağılımdaki konumlarını değiştirme derecesini incelemek için ağırlıklı yüzdelik sıralar, %20'lik gelir grupları ve geçiş matrisleri oluşturulmuştur.

Son olarak Theil T endeksi (Theil, 1967) konut statüsüne göre grup içi ve gruplar arası eşitsizliğe göre ayrılmıştır:

$$T = T_W + T_B$$

Grup içi bileşen:

$$T_W = \sum_g s_g T_g,$$

Gruplar arası bileşen ise:

$$T_B = \sum_g s_g \ln\left(\frac{\mu_g}{\mu}\right)$$

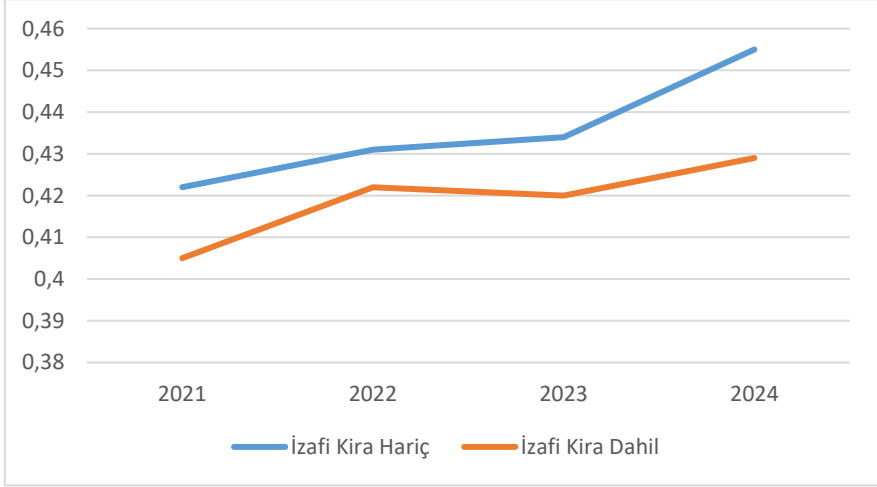
şeklinde hesaplanmıştır. Burada s_g konut statüsü grubunun toplam gelirden aldığı payı; T_g grubun kendi içindeki Theil endeksini; μ_g , grup ortalama gelirini göstermektedir.

3.2. Bulgular

İzafi kira dahil edildiğinde Gini katsayısı incelenen dört gelir yılının tamamında azalmaktadır. Dengeli panelde Gini katsayısı 2021'de 0,422'den

0,405'e, 2022'de 0,431'den 0,422'ye, 2023'de 0,434'ten 0,420'ye ve 2024'te 0,455'ten 0,429'a gerilemektedir. GYKA'nın yapısı gereği hesaplamalarda kullanılan gelirler bir önceki takvim yılına aittir.

Şekil 1. Gelir Tanımına Göre Gini Katsayısı

İzafi kira Gini Katsayısını dört yılın tamamında azaltmıştır. Azalma 2022'de 0,0090 (%2,10), 2024'te 0,0262 (%5,75) düzeyindedir. Bu sonuç, izafi kira tutarlarının nakdi gelirlere göre daha eşit dağılmasıyla ilişkilidir. İzafi kiranın nakdi gelire oranı alt gelir gruplarında üst gruplara göre belirgin biçimde daha yüksektir. Örneğin 2024'te bu oran en alt %20'lik gelir grubunda yaklaşık yüzde 24,9 iken en üst grupta %4,8 düzeyindedir. Dolayısıyla aynı mutlak izafi kira tutarı, düşük nakdi gelirli bir hanenin genişletilmiş gelirini oransal olarak daha fazla artırmaktadır.

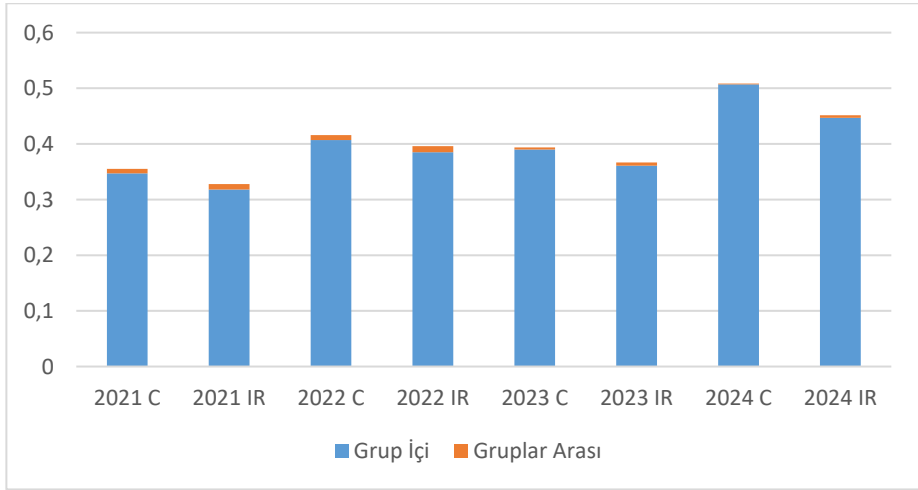
Genelleştirilmiş Entropi ölçüleri, Gini bulgusunun seçilen endekse özgü olmadığını göstermektedir. GE(0), Theil T ve GE(2) bütün yıllarda azalmaktadır. GE(0)'daki azalma 2021'de %10,5, 2022'de %5,8, 2023'te %7,0 ve 2024'te %11,7'dir. Theil T'deki azalma aynı yıllarda sırasıyla %7,8, %4,7, %6,8 ve %11,1'dir. Üst gelir kuyruğuna daha duyarlı GE(2) ise %7,9 ile %15,6 arasında azalmaktadır.

Tablo 2. GE(0), Theil T ve GE(2) sonuçları

Yıl	GE(0) C	GE(0) IR	Theil C	Theil IR	GE(2) C	GE(2) IR
2021	0,318	0,285	0,355	0,328	0,722	0,656
2022	0,330	0,311	0,416	0,396	1,240	1,150
2023	0,321	0,299	0,393	0,367	0,848	0,773
2024	0,358	0,316	0,508	0,452	2,040	1,730

GE(0)'ın ve GE(2)'nin birlikte azalması, izafi kiranın eşitleyici etkisinin yalnızca dağılımın alt bölümünde ortaya çıkmadığını göstermektedir. Düşük nakdi gelirli yararlanıcıların görece kaynakları artarken, izafi kira tutarlarının çok yüksek nakdi gelirlerle aynı oranda yükselmemesi üst gelir kuyruğundaki oransal farkları da daraltmaktadır. Özellikle 2024 yılında GE(2)'deki %15,6'lık azalma, eşitleyici etkinin üst kuyrukta da güçlü olduğunu göstermektedir. . İzafi kira tutarı üst gelirle aynı oranda artmadığı için genişletilmiş gelir dağılımının üst kuyruğu sıkışmaktadır

Şekil 2. Konut Statüsüne Göre Theil T Ayrıştırması

Theil ayrıştırması, izafi kiranın toplam eşitsizlik üzerindeki etkisi ile konut statüleri arasındaki dağılımsal etkisinin aynı yönde olmadığını ortaya koymaktadır. Her iki gelir tanımında da toplam eşitsizliğin çok büyük bölümü konut statüsü gruplarının kendi içindeki gelir farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Gruplar arası bileşenin toplam Theil içindeki payı nakdi gelir altında %0,28 ile %2,31 arasında, izafi kira dahil gelir altında ise %1,03 ile %3,04 arasında değişmektedir.

İzafi kira dahil edildiğinde grup içi eşitsizlik bütün yıllarda azalırken gruplar arası eşitsizlik artmaktadır. Toplam Theil değişimi 2021'de -0,0277, 2022'de -0,0197, 2023'te -0,0266 ve 2024'te -0,0564'tür. Buna karşılık gruplar arası bileşen aynı yıllarda sırasıyla 0,00173, 0,00212, 0,00215 ve 0,00323 artmaktadır. Grup içi bileşendeki azalma, gruplar arası artıştan daha büyük olduğu için toplam eşitsizlik gerilemektedir. İzafi kira, toplam dağılımı daha eşit hâle getirirken konut statüsüne dayalı ortalama gelir farklılığını büyüten iki farklı dağılımsal mekanizmayı aynı anda harekete geçirmektedir.

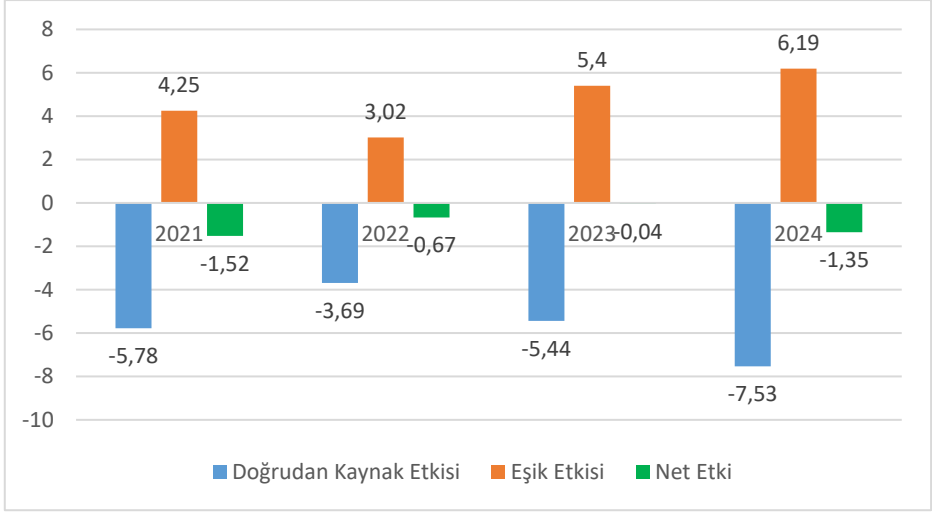
2024 yılında ev sahiplerinin ortalama eşdeğer geliri izafî kira dahil edildiğinde yaklaşık %13,2, kira ödemedен yaşayanların geliri %13,9 artarken kiracıların ortalama geliri değişmemektedir. Ev sahiplerinin grup içi Theil değeri 0,505'ten 0,429'a, kira ödemedен yaşayanlarınkі ise 0,851'den 0,717'ye düşmektedir. Kiracıların grup içi Theil değeri 0,338 düzeyinde değişmeden kalmaktadır. Dolayısıyla kiracıların toplam eşitsizliğe katkısındaki azalma, kendi içlerindeki gelir dağılımının daha eşit hâle gelmesinden değil, izafî kira dahil toplam gelir içindeki paylarının düşmesinden kaynaklanmaktadır.

Tablo 3. Gelir Tanımına Göre Yoksulluk Oranı ve Yoksulluk Açığı FGT(1)

Yıl	Yoksu lluk C	Yoksu lluk IR	FGT1 C	FGT1 IR	Nakdi medyan	IR dahil medyan	Nakdi %60 sınırı	IR dahil %60 sınırı
2021	%23,4	%21,9	0,0755	0,0688	25.592	28.687	15.355	17.212
2022	%22,2	%21,5	0,0654	0,0631	33.794	36.564	20.277	21.939
2023	%21,5	%21,5	0,0572	0,0559	58.692	65.687	35.215	39.412
2024	%22,3	%21,0	0,0618	0,0564	119.695	138.554	71.817	83.132

İzafî kiranın görelі yoksulluk oranı üzerindeki etkisi, eşitsizlik göstergelerine göre daha sınırlıdır. Farklı gelir tanımları altında net değişim 2021'de -1,52, 2022'de -0,67, 2023'te yaklaşık sıfır ve 2024'te -1,35 yüzde puandır. Yoksulluk açığını gösteren FGT(1) endeksinin ise dönem boyunca azaldığı görülmektedir. Yoksulluk oranının neredeyse değişmediği yıl olan 2023'te bile izafî kira, fertlerin yoksulluk sınırına olan ortalama uzaklığını azaltabilmektedir. İzafî kira dahil edildiğinde medyan gelir bütün yıllarda yükselmektedir. Örneğin 2024'te medyan gelir 119.695 TL'den 138.554 TL'ye, %60 medyan yoksulluk sınırı ise 71.817 TL'den 83.132 TL'ye çıkmaktadır. Bu nedenle izafî kiranın hane kaynaklarını artıran etkisinin bir bölümü yükselen görelі yoksulluk eşiği tarafından geri alınmaktadır.

Şekil 3. İzafi Kiranın Görelî Yoksulluk Etkisinin Ayrıştırılması

Sabit nakdi gelir yoksulluk sınırı kullanıldığında izafi kira güçlü bir yoksulluk azaltıcı etki göstermektedir. Doğrudan kaynak etkisi yıllar 2021’de -5,78, 2022’de -3,69, 2023’te -5,44 ve 2024’te -7,53 yüzde puandır. Buna karşılık eşik etkisi sırasıyla +4,25, +3,02, +5,40 ve +6,19 yüzde puandır. Özellikle 2023 yılında güçlü bir doğrudan gelir etkisi, neredeyse eşit büyüklükteki eşik etkisi tarafından dengelenmekte ve net görelî yoksulluk oranı hemen hemen değişmemektedir.

Tablo 4. İzafi Kiranın Gelir Grubu Sıralamasına Etkisi

Yıl	Aynı 20’lik grupta kalan (%)	Üst 20’lik gruba geçen (%)	Alt 20’lik gruba geçen (%)	Başka 20’lik gruba geçen toplam (%)	Ağırlıklı sıra korelasyonu
2021	85,80	7,09	7,10	14,20	0,989
2022	89,01	5,50	5,49	10,99	0,993
2023	82,91	8,38	8,71	17,09	0,983
2024	81,85	9,03	9,12	18,15	0,982
Dört yıl ortalaması	84,89	7,50	7,61	15,11	

İzafi kiranın dahil edilmesi, fertlerin yalnızca gelir düzeyini değil, dağılımdaki görelî konumlarını da değiştirmektedir. Yapılan analizde gelire izafi kira dahil edildiğinde gelir grubu değiştirenlerin oranı yıllar itibarıyla %11 ile %18 arasında değişmektedir. Başka bir deyişle fertlerin büyük bir çoğunluğu aynı gelir grubunda kalmaya devam etmektedir. Öte yandan aşağı ve yukarı yönlü

hareketlerin de görece simetrik oldukları ifade edilebilir. Ağırlıklı sıra korelasyonlarının 0,98'in üzerinde olması da dağılımın genel sıralamasının büyük ölçüde korunduğunu, buna karşılık nüfusun kayda değer bir bölümünün komşu gelir grupları arasında yeniden sınıflandırıldığını göstermektedir.

Tablo 5. Yoksulluk Statüsünün Statik Yeniden Sınıflandırılması

Yıl	Yoksulluktan çıkan ağırlıklı kişi	Çıkış oranı	Yoksulluğa giren ağırlıklı kişi	Giriş oranı	Sabit sınırdaki çıkış
2021	508.669	%12,1	235.675	%1,7	%24,6
2022	298.838	%7,5	179.671	%1,3	%16,6
2023	394.200	%10,2	387.457	%2,8	%25,4
2024	677.268	%16,9	435.718	%3,1	%33,8

Yoksulluk statüsündeki değişimler de çift yönlüdür. Nakdi gelire göre yoksul olup izafi kira dahil gelir altında yoksulluktan çıkanların başlangıçtaki yoksul nüfusa oranı 2021'de %12,1, 2022'de %7,5, 2023'te %10,2 ve 2024'te %16,9'dur. Nakdi gelire göre yoksul olmayan fakat izafi kira dahil dağılımın yükselen eşiği altında yoksul hale gelenlerin başlangıçtaki yoksul olmayan nüfusa oranı ise yüzde 1,3 ile yüzde 3,1 arasında değişmektedir. Bu yeniden sınıflandırmalar iki farklı gelir kavramı ve bunlara bağlı iki farklı görelî yoksulluk sınırı altında aynı fertleri karşılaştırılmaktadır. Dolayısıyla "yoksulluktan çıkış" ifadesi, fertlerin gerçek zaman içinde gelir artışı yaşadığı anlamına değil, izafi kira dahil edildiğinde aynı yıl içinde farklı sınıflandırıldığı anlamına gelmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, GYKA 2021–2024 panel verisinde izafi kiranın kullanılabilir gelirden çıkartılmasıyla elde edilen karşı-olgusal gelir dağılımını karşılaştırmıştır. Bulgular, izafi kiranın incelenen dönem boyunca ölçülen gelir eşitsizliğini azalttığını göstermektedir. Gini katsayısında görelî olarak %2,1 ile %5,75 arasında düşüşler gerçekleşmiştir. GE(0), Theil T ve GE(2) göstergelerinin de bütün yıllarda azalması, eşitleyici etkinin yalnızca Gini katsayısına özgü olmadığını ortaya koymaktadır.

Eşitsizlikteki bu azalma, izafi kira bileşeninin nakdi gelire oranının alt gelir gruplarında üst gruplara göre daha yüksek olmasıyla ilişkilidir. Bu oran en alt gelir grubunda yaklaşık %24,9, en üst grupta ise %4,8'dir. Bu nedenle izafi kira düşük gelirli olanların kaynaklarını oransal olarak daha fazla artırmaktadır.

İzafi kiranın görelî yoksulluk üzerindeki net etkisi, eşitsizlik göstergelerindeki değişime göre daha sınırlıdır. Görelî yoksulluk oranı yıllar itibarıyla 0 ile 1,52 yüzde puan arasında azalmış, yoksulluk açığı ise bütün yıllarda gerilemiştir. İzafi kira dahil gelir dağılımının medyanı yükseldiği için görelî yoksulluk sınırı da

artmaktadır. Yoksulluk sınırı yalnızca nakdi gelirle oluşturulduğunda doğrudan kaynak etkisi yoksulluk oranını 3,69 ile 7,53 yüzde puan arasında azaltırken, izafi kiranın eklenmesiyle yükselen eşik bu iyileşmenin 3,02 ile 6,19 puanlık bölümünü geri almaktadır. Özellikle 2023 iki etki birbirini dengelemiştir.

Toplam göstergelerdeki değişimin yanı sıra fert düzeyinde kayda değer bir yeniden sıralama ortaya çıkmaktadır. İzafi kira dahil ve hariç gelir tanımları karşılaştırıldığında farklı bir gelir grubuna geçenlerin oranı %11 ile %18 arasında değişmektedir. Genel sıralama büyük ölçüde korunsu da nüfusun önemli bir bölümü özellikle komşu gelir grupları arasında yeniden sınıflandırılmaktadır gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır. Bu bulgu, Yates (1994), Maestri (2012) ve Raitano'nun (2026) genel eşitsizlikteki sınırlı değişimlerle hane düzeyindeki daha geniş yeniden sıralamanın birlikte görülebileceğine ilişkin sonuçlarıyla uyumludur.

Theil ayrıştırması, izafi kiranın toplam eşitsizlik ile konut statüleri arasındaki eşitsizlik üzerinde farklı yönlerde etkide bulunduğunu göstermektedir. Konut statüsü gruplarının kendi içindeki eşitsizlik bütün yıllarda azalırken, gruplar arasındaki eşitsizlik artmaktadır. Başka bir ifadeyle izafi kira ev sahipleri ve kira ödemedi yaşayanlar arasındaki gelir farklılıklarını kendi grupları içinde daraltmakta; ancak bu grupların ortalama gelirlerini izafi kira almayan kiracılara göre yükselterek konut statüleri arasındaki ortalama gelir farkını büyötmektedir. Grup içi eşitsizlikteki azalma gruplar arası artıştan daha yüksek olduğu için toplam Theil endeksi gerilemektedir.

Bütün olarak değerlendirildiğinde izafi kira, panel kitlesinde toplam gelir eşitsizliğini azaltmakta ve yoksulluk açığını daraltmaktadır. Bununla birlikte göreceli yoksulluk üzerindeki net iyileşme yükselen yoksulluk sınırı tarafından önemli ölçüde sınırlandırılmakta; %20'lik gelir grupları ve yoksulluk statüsü bakımından çift yönlü yeniden sınıflandırmalar meydana gelmektedir. İzafi kira bu nedenle yalnızca toplam eşitsizlik göstergelerini değiştiren teknik bir gelir bileşeni değil, farklı konut statülerindeki hanelerin göreceli ekonomik konumlarının ölçölmesini etkileyen önemli bir kaynak olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Alexeev, S. (2020). The role of imputed rents in intergenerational income mobility in three countries. *Journal of Housing Economics*, 49, Article 101710. <https://doi.org/10.1016/j.jhe.2020.101710>
- Balcázar, C. F., Ceriani, L., Olivieri, S., & Ranzani, M. (2017). Rent-imputation for welfare measurement: A review of methodologies and empirical findings. *Review of Income and Wealth*, 63(4), 881–898. <https://doi.org/10.1111/roiw.12312>
- Ceriani, L., Olivieri, S., & Ranzani, M. (2023). Housing, imputed rent, and household welfare. *The Journal of Economic Inequality*, 21(1), 131–168. <https://doi.org/10.1007/s10888-022-09545-7>
- Dayıoğlu, M., & Başlevent, C. (2006). Imputed rents and regional income inequality in Turkey: A subgroup decomposition of the Atkinson index. *Regional Studies*, 40(8), 889–905. <https://doi.org/10.1080/00343400600984395>
- Fessler, P., Rehm, M., & Tockner, L. (2014). *The impact of housing non-cash income on the unconditional distribution of household income in Austria* (Working Paper Series No. 1718). European Central Bank.
- Frick, J. R., & Grabka, M. M. (2003). Imputed rent and income inequality: A decomposition analysis for Great Britain, West Germany and the U.S. *Review of Income and Wealth*, 49(4), 513–537. <https://doi.org/10.1111/j.0034-6586.2003.00102.x>
- Frick, J. R., Grabka, M. M., Smeeding, T. M., & Tsakloglou, P. (2010). Distributional effects of imputed rents in five European countries. *Journal of Housing Economics*, 19(3), 167–179. <https://doi.org/10.1016/j.jhe.2010.06.002>
- Foster, J., Greer, J., & Thorbecke, E. (1984). A Class of Decomposable Poverty Measures. *Econometrica*, 52(3), 761–766. <https://doi.org/10.2307/1913475>
- Hu, F. Z. Y., & Chou, K.-L. (2015). The antipoverty effect of public rental housing in Hong Kong. *Habitat International*, 46, 206–213. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2014.12.005>
- Kilgarrieff, P., Charlton, M., Foley, R., & O'Donoghue, C. (2019). The impact of housing consumption value on the spatial distribution of welfare. *Journal of Housing Economics*, 43, 118–130. <https://doi.org/10.1016/j.jhe.2018.11.002>
- List, E. (2023). Housing and income inequality in Europe: Distributional effects of non-cash income from imputed rents. *Review of Income and Wealth*, 69(2), 504–532. <https://doi.org/10.1111/roiw.12597>

- Maestri, V. (2012). *Imputed rent and income re-ranking: Evidence from EU-SILC data* (GINI Discussion Paper No. 29). Amsterdam Institute for Advanced Labour Studies.
- Maestri, V. (2013). Imputed rent and distributional effects of housing-related policies in Estonia, Italy and the United Kingdom. *Baltic Journal of Economics*, 13(2), 35–58. <https://doi.org/10.1080/1406099X.2013.10840532>
- Marcinkiewicz, E., & Chybalski, F. (2025). The impact of imputed rent on old-age poverty: The evidence from the Luxembourg Income Study. *Decision*, 52(4), 545–559. <https://doi.org/10.1007/s40622-025-00446-y>
- Onrubia, J., Rodado, M. C., & Ayala, L. (2009). How do services of owner-occupied housing affect income inequality and redistribution? *Journal of Housing Economics*, 18(3). doi:10.1016/j.jhe.2009.07.006
- Raitano, M. (2026). The influence of housing on inequality, poverty and individuals' income rankings in EU-27 countries. *Housing Studies*, 41(4), 785–815. <https://doi.org/10.1080/02673037.2025.2498378>
- Sauli, H., & Törmälehto, V.-M. (2010). The distributional impact of imputed rent. In A. B. Atkinson & E. Marlier (Eds.), *Income and living conditions in Europe* (pp. 155–178). Publications Office of the European Union.
- Saunders, P., & Siminski, P. (2005). Home ownership and inequality: Imputed rent and income distribution in Australia. *Economic Papers: A Journal of Applied Economics and Policy*, 24(4), 346–367. <https://doi.org/10.1111/j.1759-3441.2005.tb01008.x>
- Shorrocks, A. F. (1980). The Class of Additively Decomposable Inequality Measures. *Econometrica*, 48(3), 613–625. <https://doi.org/10.2307/1913126>
- Theil, H. (1967). *Economics and Information Theory*. North-Holland.
- Törmälehto, V.-M., & Sauli, H. (2010). *The distributional impact of imputed rent in EU-SILC*. Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2785/56240>
- Törmälehto, V.-M., & Sauli, H. (2013). *The distributional impact of imputed rent in EU-SILC 2007–2010*. Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2785/21725>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2024). *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Mikro Veri Seti (Panel), 2024* [Veri seti]. Ankara: TÜİK.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2025) Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistikleri, 2025. <https://veriportali.tuik.gov.tr/tr/press/53994>
- United Nations Economic Commission for Europe. (2011). *Canberra Group handbook on household income statistics* (2nd ed.). United Nations

- Verbist, G., & Grabka, M. M. (2017). Distributive and poverty-reducing effects of in-kind housing benefits in Europe: With a case study for Germany. *Journal of Housing and the Built Environment*, 32(2), 289–312. <https://doi.org/10.1007/s10901-016-9514-5>
- Wolff, E. N., & Zacharias, A. (2009). Household wealth and the measurement of economic well-being in the United States. *The Journal of Economic Inequality*, 7(2), 83–115. <https://doi.org/10.1007/s10888-007-9068-6>
- Yates, J. (1994). Imputed rent and income distribution. *Review of Income and Wealth*, 40(1), 43–66. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4991.1994.tb00044.x>

6. Bölüm

Havayolu Sektöründe Sadakat Programlarının Müşteri Bağlılığına Etkisi: Türk Hava Yolları Miles&Smiles Programı

Ateş BAYAZIT¹, Gamze ÖNER²

ÖZET

Bu çalışma, havayolu sektöründe sadakat programlarının müşteri bağlılığı üzerindeki etkisini kavramsal ve literatürel bir perspektiften sistematik biçimde incelemektedir. Çalışma; müşteri bağlılığının teorik boyutlarını davranışsal ve tutumsal bağlılık, Dick ve Basu'nun (1994) bağlılık matrisi ve Oliver'ın (1999) dört aşamalı modeli temel alarak sadakat programlarının bu boyutlara olan etkisini açıklayan mekanizmaları ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Sosyal Değişim Teorisi, Algılanan Değer Teorisi, Psikolojik Sahiplik Teorisi ve Geçiş Maliyetleri Teorisi programların işleyişini açıklayan kurucu çerçeveler olarak ele alınmaktadır. Ulusal ve uluslararası literatürün sistematik derlemesinden elde edilen bulgular; programların etkinliğinin evrensel bir formüle indirgenemeyeceğini, tasarım kalitesi, hizmet kalitesiyle bütünleşme ve kültürel bağlam tarafından koşullandırıldığını ortaya koymaktadır. THY Miles&Smiles programının analizi; programın davranışsal bağlılık yaratma kapasitesinin güçlü ve yapısal olduğunu, tutumsal bağlılık inşasında ise henüz tam potansiyeline ulaşılmadığını göstermektedir. Türkiye'ye özgü bulgular statü ve ayrıcalık algısının önceliği, mobil kanal yoğunluğu ve iş yolcusu segmentinin belirleyiciliği programa yönelik özgün bir strateji çerçevesinin ana hatlarını çizmektedir. Çalışma, Miles&Smiles programına yönelik bütüncül bir literatür değerlendirmesi sunması ve gelecekteki ampirik araştırmalar için test edilebilir bir teorik zemin oluşturması bakımından özgün bir akademik katkı niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Müşteri bağlılığı, sadakat programları, havayolu sektörü, Miles&Smiles, Türk Hava Yolları, sık uçan yolcu programları.

¹ Prof. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, Orchid No: 0000-0002-5467-9288. atesbayazit@hbv.edu.tr

² Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Finansman Programı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Orchid No: 0009-0008-4386-1552. oner.gamze@ogr.hbv.edu.tr

1.GİRİŞ

Küresel ticaretin derinleşmesi ve rekabetin çok boyutlu bir baskıya dönüşmesiyle birlikte işletmeler için müşteri bağlılığı, salt bir pazarlama hedefinin çok ötesine geçerek sürdürülebilir büyümenin stratejik mihenk taşına dönüşmüştür. Reichheld ve Sasser'ın (1990) klasik bulgusuna göre müşteri kayıp oranındaki yüzde beşlik bir azalma, işletme kârlılığını yüzde yirmi beş ile yüzde doksan beş arasında artırabilmektedir. Bu oran, yeni müşteri kazanımının mevcut müşteriyi elde tutmaya kıyasla beş ila yedi kat daha maliyetli olduğu düşünüldüğünde, bağlılık yatırımlarının rasyonelini son derece güçlü biçimde ortaya koymaktadır.

Havacılık endüstrisi, müşteri bağlılığı meselesinin en kritik düzeyde hissedildiği sektörlerin başında gelmektedir. Bunun yapısal açıdan birkaç belirleyici nedeni vardır. Birincisi, havayolu hizmetleri yüksek fiyatlı ve görece seyrek satın alınan hizmetler olduğundan her bir müşterinin ömür boyu değeri son derece yüksektir. İkincisi, özellikle iş seyahati yapan yolcuların aynı havayolunu sürekli tercih etme eğilimi; hem düzenli gelir akışı hem de prim fiyatlandırma gücü bakımından havayollarına önemli bir stratejik avantaj sağlamaktadır. Üçüncüsü ise havayolu hizmetinin duygusal yoğunluğunun yüksekliğidir: Havalimanındaki bekleme deneyiminden kabin hizmetine, statü tanınmasından kriz anındaki müşteri iletişimine kadar uzanan bu deneyim zinciri, müşteriyle marka arasında güçlü bir duygusal bağ kurulmasına zemin hazırlamaktadır. Bu yapısal özellikler bir araya geldiğinde, havayolu sektöründe sadakat programlarının başka hiçbir sektörde görülmeyen bir stratejik ağırlık kazandığı görülmektedir. IATA verilerine göre 2023 yılında küresel havayolu yolcu sayısı 4,35 milyara ulaşmış; sık uçan yolcu programlarının toplam üye sayısı ise 400 milyonu aşmıştır (IATA, 2024).

Peki neden Türkiye ve neden THY örneği? Bu sorunun yanıtı birkaç boyutlu bir özgünlük taşımaktadır. Türkiye, Asya ile Avrupa arasındaki coğrafi konumuyla küresel havacılıkta doğal bir aktarma merkezi olma avantajına sahip olmanın ötesinde; son iki on yılda gerçekleştirilen köklü dönüşümlerle bu potansiyeli fiilî bir rekabet üstünlüğüne dönüştürmüş bir ülkedir. 2023 yılında Türkiye havalimanlarını kullanan yolcu sayısı yaklaşık 210 milyona ulaşmış, THY ise uçtuğu ülke sayısı bakımından dünya genelinde ilk sıraya yerleşmiştir (SHGM, 2024). Öte yandan Türkiye'nin yüksek kredi kartı kullanım kültürü, Miles&Smiles programının banka ortaklıkları üzerinden günlük hayata entegrasyonunu olağanüstü hızlandırmakta; bu durum programı salt bir havacılık sadakat aracı olmaktan çıkarıp gündelik harcama alışkanlıklarına sinen çok kanallı bir ekosisteme dönüştürmektedir. THY Miles&Smiles ise bu ekosistemin merkezinde, 1992'deki mütevazı başlangıcından bugün 15 milyonu aşkın üyeye

ulaşan bir büyüme sergilemiş; Star Alliance üyeliği ve 800'ü aşkın destinasyonla küresel ölçekte özgün bir vaka konumuna yükselmiştir. Tüm bu nedenler, THY Miles&Smiles'ı Türkiye bağlamında sadakat programı araştırmaları için zorunlu bir referans noktası kılmaktadır.

Buna karşın alan yazın incelendiğinde, havayolu sadakat programlarını müşteri bağlılığı teorileriyle bütüncül biçimde ilişkilendiren ve THY Miles&Smiles'ı bu teorik çerçevede analiz eden kapsamlı bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

1.1 Çalışmanın Amacı

Bu çalışma; havayolu sektöründe sadakat programlarının müşteri bağlılığı üzerindeki etkisini kavramsal ve literatürel bir perspektiften inceleyen, bu incelemenin bulgularını THY Miles&Smiles programının yapısal gerçekliğiyle ilişkilendirerek Türkiye havacılık sektörüne özgü çıkarımlar üreten ve gelecekteki ampirik araştırmalar için teorik bir zemin hazırlayan sistematik bir literatür derlemesidir.

Çalışmanın bu genel amacı içinde yanıt aradığı dört temel araştırma sorusu şu şekilde somutlaştırılabilir: (1) Sadakat programları, müşteri bağlılığının boyutlarını davranışsal mı, tutumsal mı, yoksa her ikisini birden mi etkilemekte; bu etki hangi teorik mekanizmalar aracılığıyla gerçekleşmektedir? (2) Uluslararası ve ulusal literatür, havayolu sadakat programlarının etkinliğine ilişkin birbiriyle tutarlı bir tablo mı ortaya koymaktadır, yoksa bulgular bağlam ve tasarım farklılıklarına göre önemli ölçüde ayrışmakta mıdır? (3) THY Miles&Smiles programının yapısal özellikleri katman sistemi, ortaklık ekosistemi ve dijital altyapısı bu teorik çerçeveler ışığında nasıl değerlendirilebilir? (4) Türkiye havacılık sektörüne özgü dinamikler coğrafi konum, demografik yapı, kredi kartı kültürü ve marka imajı programın müşteri bağlılığı üzerindeki etkisini nasıl şekillendirmektedir?

Bu araştırma sorularına verilecek yanıtlarla, hem akademik literatürdeki boşlukları doldurmak hem de THY yöneticilerine ve sektör uygulayıcılarına somut bir stratejik çerçeve sunmak hedeflenmektedir.

1.2 Çalışmanın Önemi

Bu çalışmanın önemi birbirini tamamlayan üç eksen üzerinde şekillenmektedir.

Teorik özgünlük açısından: Müşteri bağlılığı ve sadakat programlarına ilişkin uluslararası literatür köklü ve geniş bir birikim oluşturmaya karşın bu birikimin Türkiye havacılık sektörü bağlamında sistematik biçimde derlenmesi ve değerlendirilmesi daha önce gerçekleştirilmemiştir. Mevcut Türkçe çalışmalar ağırlıklı olarak tek değişken odaklı, kesitsel tasarımlı anket araştırmalarından

oluşmakta; Oliver (1999), Kumar ve Shah (2004), Dreze ve Nunes (2009) gibi kurucu teorik çerçeveleri Miles&Smiles özelinde bütüncül biçimde ele alan bir derleme literatürde yer almamaktadır. Bu çalışma, söz konusu boşluğu kapamayı hedeflemektedir.

Sektörel özgünlük açısından: THY, son on beş yılda yalnızca Türkiye'nin değil dünyanın en fazla ülkeye uçan havayolu unvanını kazanmış; Miles&Smiles ise bu büyümenin sadakat boyutunu taşıyan stratejik bir platform olarak kritik bir işlev üstlenmiştir. Bu bağlamda Miles&Smiles'in rekabet üstünlüklerini ve gelişime açık alanlarını teorik bir çerçevede değerlendiren bir çalışma, sektör yöneticileri için doğrudan kullanılabilir içgörüler sunmaktadır. Özellikle dijital dönüşüm, kuşak farklılıkları ve sürdürülebilirlik baskısının programa yönelik stratejik öncelikleri yeniden şekillendirdiği günümüz konjonktüründe bu değerlendirmenin sektörel aciliyeti yadsınamaz.

Metodolojik özgünlük açısından: Bu çalışma, yalnızca mevcut literatürü sıralamakla kalmayıp her bir kaynağın metodolojik tasarımı, örneklem özelliklerini, temel bulgularını ve sınırlılıklarını disiplinli biçimde değerlendirmekte; ardından bu birikimi teorik modeller ve Miles&Smiles örneği arasında köprü kurarak sentezlemektedir. Bu yaklaşım, derleme çalışmalarından beklenen akademik katkı standardını yükseltmekte ve gelecekteki ampirik araştırmalar için test edilebilir hipotezlerin üretilebileceği bir teorik zemin oluşturmaktadır.

1.3 Çalışmanın Kapsamı

Bu çalışma, havayolu sektöründe sadakat programlarının müşteri bağlılığı üzerindeki etkisini literatürel ve kavramsal bir perspektiften ele alan bir derleme çalışması niteliği taşımaktadır. Çalışmanın kapsamı dört temel eksen üzerinde tanımlanmaktadır.

Sektörel kapsam: Çalışma yolcu havayolu taşımacılığı sektörüne odaklanmakta; kara, deniz ya da demiryolu taşımacılığı kapsam dışında tutulmaktadır. Kargo taşımacılığına özgü sadakat mekanizmaları da çalışmanın odağı dışında bırakılmıştır.

Coğrafi kapsam: Türkiye havacılık sektörü ve özellikle THY'nin operasyonel alanı merkeze alınmakta; uluslararası karşılaştırmalı verilerden destek alınmaktadır. Küresel karşılaştırma bölümünde ise Lufthansa Miles & More, Emirates Skywards, Singapore Airlines KrisFlyer ve British Airways Executive Club programları referans noktaları olarak kullanılmaktadır.

Zaman kapsamı: 1990-2024 yılları arasında yayımlanmış akademik makaleler, sektör raporları ve uluslararası kuruluşların belgeleri inceleme kapsamına alınmaktadır. Sadakat programlarının tarihsel gelişimine ilişkin

referanslar 1980'lere uzanmakla birlikte, sistematik literatür taraması 1990'ların ortasından itibaren yoğunlaşmaktadır.

Yöntemsel kapsam: Bu çalışma, birincil veri toplama içermeyen sistematik bir literatür derlemesidir. Mevcut ampirik ve teorik çalışmalar disiplinli biçimde değerlendirilerek kavramsal bir çerçeve inşa edilmektedir. Derleme çalışmalarının doğası gereği bu çalışmada tüm bulgular ikincil kaynaklara dayanmaktadır. Miles&Smiles üyelerinin güncel tutum ve davranışları doğrudan ölçülememekte; programa ilişkin çıkarımlar teorik aktarım yoluyla üretilmektedir. Bu durum nedensellik yerine kavramsal ilişkilendirme düzeyinde bir çıkarım gücü sunmakta olup çalışmanın amacı bu sınırlılıkla tutarlıdır.

Ayrıca incelenen uluslararası çalışmaların önemli bir bölümü Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Doğu Asya bağlamlarında yürütülmüştür. Türkiye'nin Hofstede boyutları çerçevesindeki kültürel profili yüksek güç mesafesi, kolektivist eğilimler, yüksek belirsizlikten kaçınma sadakat davranışlarını farklılaştırma potansiyeli taşımakta; bu durum uluslararası bulguların Türkiye'ye doğrudan aktarımında metodolojik bir dikkat gerektirmektedir.

THY Miles&Smiles'a ait üye segmentasyon dağılımı, statü yenileme oranları ve mil kullanım örüntüleri gibi stratejik veriler kamuya açık değildir. Bu kısıt, programın iç dinamiklerine ilişkin değerlendirmelerin derinliğini sınırlandırmakta ve bazı çıkarımların kamuya açık bilgilerden teorik yollarla türetilmesini zorunlu kılmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1 Müşteri Bağlılığı: Kavramsal Temeller, Boyutlar ve Teorik Modeller

Müşteri bağlılığı (customer loyalty), pazarlama literatüründe onlarca yıldır incelenen; ancak tanımı, ölçümü ve açıklayıcı mekanizmaları bakımından görece karmaşık bir yapı sergilemeyi sürdüren çok boyutlu bir kavramdır. Kavrama ilişkin ilk sistematik tanımlamalar 1970'li yıllara dayanmakta olup bu dönemde bağlılık ağırlıklı olarak tekrar satın alma sıklığıyla özdeşleştirilmiştir. Ne var ki bu davranışsal indirgemecilik, müşterinin neden aynı markayı tercih etmeye devam ettiği sorusunu yanıtsız bırakmakta ve bağlılık ile alışkanlık ya da zorunluluk arasındaki kritik ayrımı göz ardı etmektedir.

Bu soruna karşılık Oliver (1999), bağlılığı "tercih edilen bir ürün ya da hizmeti tutarlı biçimde yeniden satın alma veya bir işletmeyi sürekli olarak ziyaret etme yönünde, durumsal etkilerin ve rakiplerin pazarlama çabalarının potansiyel davranış değişimi yaratma kapasitesine rağmen sürdürülen derin bir taahhüt" olarak tanımlamıştır. Bu tanım, önceki davranışsal tanımlardan iki açıdan köklü biçimde ayrılmaktadır: Birincisi, bağlılığa derinlik boyutu

kazandırmakta; ikincisi ise "dış baskılara karşın sürdürülen" ifadesiyle bağlılığı sıradan bir alışkanlıktan ayıran direnç kapasitesine vurgu yapmaktadır.

Literatürde müşteri bağlılığı genel olarak iki temel boyutta ele alınmaktadır: Davranışsal bağlılık ve tutumsal bağlılık.

Davranışsal Bağlılık (Behavioral Loyalty): Müşterinin gözlemlenebilir satın alma örüntülerini tekrar satın alma sıklığı, harcama miktarı, çapraz satın alma eğilimi ve rakip tekliflere direnç kapsamaktadır (Dick & Basu, 1994). Havayolu bağlamında bu boyut; bilet yenileme oranları, uçuş başına ortalama harcama ve mil kullanım sıklığı gibi metriklerle ölçülmektedir. Davranışsal bağlılık görece kolay ölçülebilir olmakla birlikte, müşterinin bu davranışı neden sergilediği konusunda bilgi sunmamaktadır.

Tutumsal Bağlılık (Attitudinal Loyalty): Müşterinin bir markaya yönelik olumlu tutumunu, duygusal bağını, özdeşleşmesini ve çevresine tavsiye etme eğilimini ifade etmektedir (Zeithaml, Berry & Parasuraman, 1996). Bu boyut; marka sevgisi, güven ve kimlik entegrasyonu gibi psikolojik yapıları içermekte olup davranışsal bağlılığın motivasyonel öncülü olarak konumlandırılmaktadır. Net Promoter Score (NPS) ve marka savunuculuğu bu boyutun yaygın kullanılan operasyonel göstergeleri arasındadır.

Bu iki boyutun bir arada değerlendirilmesi, Dick ve Basu'nun (1994) klasik bağlılık matrisini doğurmaktadır. Matrise göre bağlılık dört kategoride tezahür etmektedir: Her iki boyutun da yüksek olduğu gerçek bağlılık (true loyalty) en değerli müşteri profilini temsil etmektedir. Güçlü tutumsal bağlılığa karşın düşük satın alma sıklığını yansıtan gizli bağlılık (latent loyalty) genellikle fiyat kısıtı ya da erişim zorluğundan kaynaklanmaktadır. Yüksek satın alma sıklığına rağmen tutumsal bağlılığın zayıf olduğu sahte bağlılık (spurious loyalty) ise çoğunlukla alışkanlık, geçiş maliyeti ya da alternatif yokluğundan beslenmektedir. Bu kategorilendirme, havayolu sadakat programları açısından son derece kritik bir çerçeve sunmaktadır: Özellikle kurumsal seyahat politikası kapsamında uçan iş yolcularının önemli bir bölümü sahte bağlılık kategorisine girmekte; programların asıl stratejik amacı ise bu sahte bağlılığı gerçek bağlılığa dönüştürmek olmaktadır. Ancak Kumar ve Shah'ın (2004) gösterdiği gibi bunu başarmak, salt maddi ödül mekanizmalarının çok ötesinde bir tasarım derinliği gerektirmektedir.

Oliver'ın (1999) dört aşamalı bağlılık modeli, iki boyutlu yaklaşımı daha ince bir süreç teorisine kavuşturmaktadır. Modele göre bağlılık hiyerarşik biçimde dört aşamadan geçerek gelişmektedir. Bilişsel aşamada müşteri, markayı fiyat, kalite ve özellik gibi performans bilgisine dayanarak değerlendirmekte; bu aşama rakip karşılaştırmasına en açık evredir. Duygusal aşamada markaya karşı bir sevgi ve tercih oluşmakta; bu aşama bilişsel kıyaslamadan çok daha güçlü bir

direnç üretmektedir. Güdüsel aşamada markaya yönelik somut bir tekrar satın alma taahhüdü kristalize olmaktadır. Eylemsel aşamada ise bu taahhüt, eylemsizliğin ve rakip tekliflerin üstesinden gelinerek fiili davranışa dönüşmektedir. Havayolu sadakat programları açısından bu modelin kritik çıkarımı şudur: Yalnızca bilişsel aşamaya hitap eden yani salt ödül hesabı yürüten bir program, müşteriye daha avantajlı bir rakip teklife karşı koruyamamaktadır. Gerçek bağlılık inşası için programın duygusal ve güdüsel aşamalara da sistematik biçimde etki etmesi gerekmektedir.

Hizmet sektörü yazınında müşteri bağlılığı üzerinde belirleyici olan başlıca öncüller şu şekilde sıralanmaktadır: algılanan hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti, güven, değer algısı, marka imajı ve geçiş maliyetleri (Parasuraman, Zeithaml & Berry, 1988; Fornell, 1992; Zeithaml vd., 1996). Havayolu sektörüne özgü öncüller olarak ise bu temel listeye ek olarak program esnekliği, ödül erişilebilirliği, statü hissi ve ittifak ağı büyüklüğü sayılabilir (Whyte, 2004; Carlsson & Löfgren, 2006). Bu öncüller, Miles&Smiles analizinin değerlendirme ölçütlerini oluşturmaktadır.

2.2 Sadakat Programları: Kavramsal Çerçeve, Teorik Mekanizmalar ve Tasarım Boyutları

Sadakat programları, işletmelerin mevcut müşterilerini elde tutmak, satın alma sıklığını artırmak ve uzun vadeli müşteri ilişkisi inşa etmek amacıyla tasarladıkları yapılandırılmış ödül ve tanınma sistemleri olarak tanımlanabilir (Uncles, Dowling & Hammond, 2003). Bu tanım, programların işlevini salt promosyon aracılığının ötesine taşıyarak stratejik bir ilişki yönetimi platformu olarak konumlandırmaktadır. Bu programlar müşteri davranışı üzerindeki etkisini hangi mekanizmalar aracılığıyla gerçekleştirmektedir? Bu sorunun yanıtı, programların neden işe yaradığını ya da yaramadığını kavramak açısından zorunlu bir teorik zemin oluşturmaktadır.

Sosyal Değişim Teorisi (Blau, 1964) bu mekanizmalar arasında en temel olanıdır. Teoriye göre bireyler, aldıkları faydaya karşılık sadık davranış sergileme eğilimindedir; ancak yalnızca bu değiş tokuşun adil algılanması koşuluyla. Sadakat programları özünde bu değiş tokuş ilişkisini yapılandırmaktadır. Bununla birlikte teorinin kritik bir uyarısı mevcuttur: Değiş tokuş salt ekonomik olmaktan çıkıp sosyal bir bağa dönüşmediği durumlarda ilişki, koşulların değişmesiyle kolayca çözülmektedir. Bu uyarı, yalnızca maddi ödüle dayanan programların neden uzun vadeli bağlılık yaratmakta yetersiz kaldığını açıklamaktadır.

Algılanan Değer Teorisi (Zeithaml, 1988), müşterilerin programı değerlendirirken yalnızca ödülün mutlak büyüklüğüne değil, ödülün

katlandıkları maliyete oranına baktığını ortaya koymaktadır. Bu teori bağlamında Hu ve arkadaşları (2010), havayolu yolcularında programın algılanan adalet boyutunun bağlılık üzerinde ödülün mutlak değerinden çok daha güçlü bir belirleyici olduğunu bulgulamıştır. Programın değeri artırılmadan yalnızca ödül miktarını artırmanın, algılanan adalet zaten düşükse bağlılığı anlamlı biçimde iyileştirmeyeceği bu bulgulardan çıkan kritik çıkarımdır.

Psikolojik Sahiplik Teorisi (Pierce, Kostova & Dirks, 2003), müşterilerin program aracılığıyla biriktirdikleri puan ve kazandıkları statü üzerinde güçlü bir "sahiplik hissi" geliştirdiklerini öne sürmektedir. Bu his, statü kaybına ya da birikmiş puanların değer yitirmesine karşı bir direnç tepkisi yaratmaktadır. Kahneman ve Tversky'nin (1979) Beklenti Teorisi ile birleştirildiğinde bu mekanizma daha da netleşmektedir: Müşteriler, bir kazanımı elde etmek için duyduklarından ortalama iki kat daha güçlü biçimde olası bir kaybı önlemek istemektedir. Statü yenileme dönemlerinde gözlemlenen "statü koşusu" (status run) davranışı, bu kayıptan kaçınma güdüsünün en somut tezahürüdür.

Geçiş Maliyetleri Teorisi (Burnham, Frels & Mahajan, 2003), sadakat programlarının yarattığı yapısal bağımlılığın mekanizmasını açıklamaktadır. Teoriye göre müşterinin bir sağlayıcıdan diğerine geçişi; prosedürel maliyetleri (yeni programa alışma süreci, puan transferinin güçlüğü), finansal maliyetleri (birikmiş ödüllerin kaybı) ve ilişkisel maliyetleri (kazanılmış statünün sıfırlanması) beraberinde getirmektedir. Yüksek geçiş maliyetleri davranışsal bağlılığı pekiştirmekte; ancak tutumsal bağlılığın eşlik etmediği durumlarda salt "sahte bağlılık" üretmektedir. Bu durum, programın uzun vadeli sürdürülebilirliğinin yalnızca geçiş maliyetlerine değil, gerçek değer yaratımına dayanması gerektiğini ortaya koymaktadır (Fornell, 1992).

Literatürde sadakat programları çeşitli sınıflandırma kriterleri çerçevesinde incelenmektedir. Ödül türü bakımından programlar; puan tabanlı, nakit iadeli (cashback), katmanlı (tiered) ve abonelik temelli olarak ayrılmaktadır. Kapsam bakımından ise tek işletme programları ile çok ortaklı koalisyon programları arasında bir ayrım söz konusudur. Liu ve Yang (2009), bu sınıflar arasındaki etkinlik farklılıklarının rastlantısal olmadığını göstermiştir: Yüksek harcama potansiyeli olan müşteriler katmanlı statü programlarına daha güçlü tepki verirken, orta harcama segmentindeki müşteriler nakit iade mekanizmalarını tercih etmektedir. Bu segmentasyon bulgusu, tek tip program tasarımının tüm müşteri tabanına eşit etkinlikte hitap edemeyeceğini açıkça ortaya koymaktadır.

Havayolu sadakat programlarında katmanlı yapı (tier system) özellikle kritik bir tasarım unsuru olarak öne çıkmaktadır. Bu yapıda müşteriler belirli bir dönemde gerçekleştirdikleri uçuş sayısı ya da mil miktarına göre kademeli statü seviyelerine yerleştirilmekte; her kademe beraberinde kademeli biçimde

genişleyen ayrıcalıklar getirmektedir. Dreze ve Nunes (2009), bu mekanizmanın yalnızca bir ödöl sistemi olmadığını; kimlik ve sosyal statü psikolojisini derinlemesine harekete geçiren bir motivasyon yapısı oluşturduğunu deneysel yöntemlerle ortaya koymuştur. Tanford'un (2016) meta-analizi bu bulguyu güçlü biçimde desteklemektedir: Statü sistemine sahip programlar ($d = 0,63$), statüsüz programlara ($d = 0,48$) kıyasla belirgin biçimde daha yüksek bağıllık etkisi sergilemektedir.

Sadakat programlarının etkinliğine ilişkin temel tartışma, Dowling ve Uncles'in (1997) "paradoks" tezi ile Bolton ve arkadaşlarının (2000) uzun dönemli pozitif bulguları arasında şekillenmektedir. Bu görünür çelişkinin çözümü Kopalle ve arkadaşlarının (2012) analizinde yatmaktadır: Program etkinliği, genel hizmet kalitesiyle program tasarımının bütünleşik kalitesinin bir fonksiyonudur. İyi bir program kötü hizmeti telafi edemez; kötü bir program ise iyi hizmeti tamamlayamaz. Bu sentez, kavramsal çerçevenin kilit çıkarımlarından biri olarak Miles&Smiles analizine doğrudan rehberlik etmektedir.

2.3 Havayolu Sektöründe Sadakat Programlarının Stratejik Yeri: Yapısal Özellikler ve Teorik Gerekeçe

Havayolu endüstrisi, sadakat programlarının en erken ve en sistematik biçimde uygulandığı, aynı zamanda bu programların en yüksek stratejik ağırlık taşıdığı sektörler arasındadır. Bu özgünlüğün yüzeysel bir açıklaması "rekabetin yoğun olması" olmakla birlikte, yapısal nedenlerin çok daha derin bir çerçevede ele alınması gerekmektedir. Kavramsal çerçevenin bu son alt bölümünde havayolu sektörünü diğer hizmet sektörlerinden ayırıtıran beş temel yapısal özellik teorik gerekçeleriyle birlikte ortaya konulmaktadır.

Müşteri ömür boyu değeri (CLV) olağanüstü yüksekliği: Havayolu hizmetleri, yüksek birim fiyatı ve görece düzenli satın alma sıklığı nedeniyle bireysel müşteri başına CLV'nin katlanarak yükseldiği bir kategoriye temsil etmektedir. Özellikle yılda on beş ya da daha fazla uçuş gerçekleştiren iş yolcuları için bu değeri, on yıllık bir ilişki perspektifinden bakıldığında onlarca bin dolarlık büyüklüğe ulaşabilmektedir. Reichheld ve Sasser'ın (1990) müşteri kayıp oranı ile kârlılık arasındaki ilişkiye dair bulguları, bu CLV yüksekliğiyle birleştiğinde havayolları için bağıllık yatırımlarının geri dönüş oranını olağanüstü cazip kılmaktadır.

Kurumsal seyahat segmentinin özgün yapısı: Havayolu hizmetlerinin önemli bir kısmı, seyahat masraflarını işvereni üstlenen çalışanlar tarafından satın alınmaktadır. Bu asimetri harcayanın ve ödeyenin farklı kişiler olması millerini biriktiren çalışanlar için programı son derece çekici kılarken hizmet bedelini

ödeyen şirketler açısından görünmez bir maliyet unsuru oluşturmaktadır. Söz konusu yapı, karşılıklı değer değişimine dayanmayan ama son derece güçlü davranışsal bir kilitleme mekanizması işlevi görmektedir (Carlsson & Löfgren, 2006).

Hizmet deneyiminin duygusal yoğunluğu: Havayolu seyahati, gündelik hizmet deneyimlerinin çoğunun aksine güçlü duygusal izler bırakan bir deneyimdir. Konfor, güvenlik, tanınma, stres ve zafer hissi gibi yoğun duygusal içeriklerin bir arada bulunduğu bu ortam, Oliver'ın (1999) modelindeki duygusal bağlılık aşamasına geçişi kolaylaştıran eşsiz bir zemin oluşturmaktadır. Bir iş yolcusunun kalabalık bir havalimanında ismiyle karşılandığı lounge deneyiminin yarattığı bağlılık etkisi ile sıradan bir alışverişte puan biriktirmenin etkisi arasında temelden farklı bir psikolojik derinlik söz konusudur.

Programların bağımsız gelir kaynağına dönüşmesi: Günümüzde büyük havayolu sadakat programları yalnızca müşteri tutma araçları olmaktan çıkmış; bağımsız gelir üreten stratejik iş birimleri haline gelmiştir. Biriktirilen millerin üçüncü taraflara bankalar, oteller, araç kiralama şirketleri satılması, havayollarının program üzerinden elde ettiği geliri temel uçuş gelirlerinden bağımsız kılmaktadır. Bazı tahminlere göre büyük ABD havayollarında sadakat programı gelirleri şirket toplam gelirinin yüzde otuzuna yaklaşmaktadır (Sorensen, 2019). Bu gerçeklik, programları salt bir pazarlama aracı değil stratejik bir iş modeli bileşeni olarak konumlandırmaktadır.

Ağ dışsallıklarının bağlılık etkisini güçlendirmesi: Havayolu ittifakları Star Alliance, Oneworld, SkyTeam sadakat programlarına başka hiçbir sektörde görülmeyen bir ölçek etkisi kazandırmaktadır. Lederman'ın (2007) ekonometrik analizi, programın büyüklüğünün sunulan destinasyon ve ortak sayısı müşteri kararları üzerinde bağımsız ve güçlü bir belirleyici olduğunu ortaya koymuştur. Bu ağ dışsallığı mekanizması, büyük ittifak üyelerinin küçük bağımsız havayollarına karşı yarattığı yapısal rekabet avantajını da açıklamaktadır.

Bu beş yapısal özellik bir arada değerlendirildiğinde, havayolu sadakat programlarının neden literatürde ayrı bir inceleme kategorisi oluşturduğu açıkça görülmektedir: Programlar; perakende ya da otelcilik sektöründeki muadillerinden farklı olarak, davranışsal kilitlenme, duygusal derinlik, ağ etkisi ve finansal bağımsızlık mekanizmalarını aynı anda bünyesinde barındırmaktadır.

3. LİTERATÜR TARAMASI

3.1 Yurt Dışında Yapılan Araştırmalar

Sadakat programları ve müşteri bağlılığı ilişkisini inceleyen uluslararası literatür, 1990'ların ortasından itibaren hızla genişlemiş; özellikle 2000'li yıllardan itibaren havayolu sektörüne özgü ampirik çalışmaların sayısında kayda

değer bir artış gözlemlenmiştir. Bu literatür içinde hem programların tasarım unsurlarını hem de müşteri psikolojisi üzerindeki etkilerini ele alan çalışmalar, konuya ilişkin çok katmanlı bir kavrayış zemini oluşturmaktadır.

Sadakat programları araştırmalarının temel taşlarından biri olan Dowling ve Uncles (1997), programların müşteri bağlılığını artırıp artırmadığını sorguladıkları çalışmalarında dikkat çekici bir çıkarıma ulaşmışlardır. Yazarlara göre sadakat programları, rakiplerden farklılaşma noktasında yapısal bir zafiyet taşımaktadır; zira benzer programlar sektör genelinde yaygınlaştığında rekabet avantajı kaçınılmaz biçimde aşınmaktadır. Bu görüş literatürde "sadakat programı paradoksu" olarak anılmakta ve programların etkinliğini sorgulamaya zemin hazırlamaktadır. Bununla birlikte aynı çalışmada yazarlar, programların doğru tasarlandığında müşteriyi rakibe geçiştiren caydırabileceğini teslim etmekte; etkinliğin programın kendisinden değil, program-hizmet kalitesi bütünlüğünden kaynaklandığını ileri sürmektedir.

Bolton, Kannan ve Bramlett (2000), finansal hizmetler sektörü üzerinden yürüttükleri panel araştırmasında sadakat programı üyeliğinin müşteri harcamalarını ve şirkete bağlılık süresini anlamlı biçimde artırdığını ortaya koymuştur. Çalışmanın en özgün katkısı, bu etkinin zamanla güçlendiğini göstermesidir. Programın uzun dönemli üyeler üzerindeki etkisi yeni üyelere kıyasla çok daha belirgin olup üyelik süresi arttıkça hem harcama miktarı hem de çapraz satın alma eğilimi yükselmektedir. Bu sonuç, sadakat programlarının kısa vadeli promosyon araçları değil, ilişki derinliği yaratan uzun vadeli yatırımlar olarak konumlandırılması gerektiği tezini güçlendirmektedir.

Kumar ve Shah (2004), davranışsal ve tutumsal bağlılığı birlikte ele aldıkları kapsamlı çalışmalarında yalnızca davranışsal ölçütlere dayanan bağlılık değerlendirmelerinin yanıltıcı olabileceğini savunmuşlardır. Yazarlar, "sahte bağlılık" (spurious loyalty) olgusuna dikkat çekerek müşterinin tekrar satın alma davranışının arka planında zorunluluk mu yoksa gerçek bir tercih mi yattığını ayırt etmenin kritik önemine vurgu yapmıştır. Çalışma, iki boyutu eş zamanlı güçlendirmenin pratik yollarını da tartışmakta; hizmet deneyimi kişiselleştirmesi, duygusal bağ kuran müşteri iletişimi ve ödül programı esnekliğinin tutumsal bağlılık üzerinde davranışsal mekanizmalara kıyasla çok daha kalıcı etkiler bıraktığını ileri sürmektedir.

Whyte (2004), Avustralya havayolu sektöründe yürüttüğü araştırmada sık uçan yolcu programlarına katılımın müşteri tutumları üzerindeki etkisini kesitsel bir anket çalışmasıyla incelemiş; program üyelerinin hem memnuniyet hem de tavsiye etme davranışı bakımından üye olmayanlara göre anlamlı ölçüde daha yüksek skorlar sergilediğini bulgulamıştır. Bununla birlikte Whyte, çalışmasının metodolojik sınırlılığına açıkça dikkat çekerek bu ilişkinin nedensellik mi yoksa

seçim yanlılığı (selection bias) kaynaklı bir korelasyon mu içerdiğini kesin biçimde saptamanın glğn vurgulamıştır. Bu metodolojik uyarı, alandaki ampirik çalışmaların byk çoğunluğu için geçerliliğini korumaktadır.

Carlsson ve Löfgren (2006), İşkandinav havayolu yolcuları üzerinde yürüttükleri tercih deneyi (choice experiment) alışmasında sık uçan yolcu programlarının bilet fiyatı esnekliği üzerindeki etkisini ölçmüştür. Araştırma bulguları, program üyelerinin fiyat değişikliklerine ye olmayanlara kıyasla yüzde otuz daha az duyarlı olduğuna işaret etmektedir. Başka bir deyişle sadakat programları, müşterileri rakip havayollarının fiyat indirimlerine karşı görece bir tampon kalkan işlevi görmekte ve bu sayede havayoluna prim fiyatlandırma imkn tanımaktadır.

Lederman (2007), ABD havayolu sektörüne ilişkin panel verisini kullanarak sık uçan yolcu programlarının pazar payı üzerindeki etkisini ekonometrik yöntemlerle tahmin etmiş; programın büyüklüğünün yani sunulan uçuş destinasyonu ve ortak sayısının müşteri kararlarını doğrudan etkilediğini ortaya koymuştur. Büyük ağa sahip havayollarının küçüklere karşı elde ettiği avantajın yalnızca uçuş sayısından değil, programın sunduğu mil kullanım esnekliğinden kaynaklandığını göstermektedir. Bu bulgu, Star Alliance yesi olarak 26 havayolunun ağına erişim imkn sunan Miles&Smiles'in yapısal konumunun rekabetçi stnliğn anlamak açısından doğrudan bağlam geçerliliği taşımaktadır.

Bridson, Evans ve Hickman (2008), perakende sadakat programlarını inceleyen araştırmalarında program kalitesinin müşteri memnuniyeti ve bağlılığı üzerindeki etkisini yapısal eşitlik modellemesiyle test etmiştir. 412 ye ile yürütülen çalışmada program kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerinde $\beta = 0,52$ düzeyinde güçlü ve doğrudan bir etki sergilediği bulunmuş; bu etkinin yarısından fazlasının davranışsal bağlılık yerine tutumsal bağlılık üzerinden gerçekleştiği saptanmıştır. Çalışma, dl değerinin tek başına yeterli olmadığını; programın kolaylığı, şeffaflığı ve adil olduğuna dair algının bağlılık çıktılarını belirleyen ayrı bir boyut oluşturduğunu göstermesi bakımından önemli bir metodolojik katkı sunmaktadır.

Dreze ve Nunes (2009), sadakat programlarındaki katmanlı yapının (tier system) müşteri psikolojisi üzerindeki etkisini deneysel yöntemlerle incelemiş ve son derece çarpıcı bulgulara ulaşmışlardır. Araştırmacılar, müşterilerin mevcut statülerini koruma konusunda yeni bir statü kazanmaya kıyasla çok daha güçlü bir motivasyon hissettiklerini saptamıştır. Bu bulgu, Kahneman ve Tversky'nin (1979) Beklenti Teorisi'nde tanımladığı kayıptan kaçınma (loss aversion) mekanizmasının sadakat programı bağlamındaki somut tezahürüdür. Çalışmada ayrıca statü sayısının ve katmanlar arası mesafenin müşteri katılımı

üzerinde doğrusal olmayan bir etki yarattığı gösterilmiş; çok sayıda statü kademesinin gerçek bir ayrışma yerine müşteri kafa karışıklığı yaratma riskini beraberinde taşıdığı vurgulanmıştır.

Liu ve Yang (2009), farklı sadakat programı yapılarının müşteri davranışları üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı olarak incelemiş ve puan tabanlı programların farklı müşteri segmentlerinde birbirinden önemli ölçüde ayrılan tepkiler doğurduğunu bulgulamıştır. Araştırma, yüksek harcama potansiyeline sahip müşterilerin çok katmanlı statü programlarına daha güçlü tepki verdiğini; buna karşılık orta harcama segmentindeki müşterilerin nakit iade (cashback) mekanizmalarını tercih ettiğini ortaya koymaktadır. Bu segmentasyon bulgusu, tek tip program tasarımının müşteri tabanının tamamına hitap edemeyeceğine ilişkin önemli bir politika çıkarımı sunmaktadır.

Hu, Huang ve Chen (2010), Tayvan havayolu yolcuları üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada sık uçan yolcu programlarının müşteri bağlılığına etkisini Algılanan Değer Teorisi çerçevesinde incelemiştir. 524 yolcuyla yürütülen anket çalışmasında, programın algılanan faydası ile müşteri bağlılığı arasında güçlü ve pozitif bir ilişki saptanmış ($\beta = 0,61$, $p < 0,001$); ancak bu ilişkinin havayolunun genel hizmet kalitesi değerlendirmesinden bağımsız olmadığı bulunmuştur. Çalışmanın önemli bir bulgusu, programın algılanan adalet boyutunun yani üyelerin biriktirdikleri puanlara karşılık sundukları değeri adil bulup bulmadıklarının bağlılık üzerinde ödül değerinden daha güçlü bir belirleyici olduğunu ortaya koymasıdır. Bu sonuç, ödül değerini artırmanın tek başına yeterli olmadığını; ödül-çaba dengesinin adil olarak algılanması gerektiğine işaret eden kritik bir tasarım ilkesi niteliği taşımaktadır.

Son dönem literatüründe dijitalleşmenin sadakat programlarına yansımaları da giderek daha fazla ilgi görmektedir. McCall ve Voorhees (2010), programların dijital kanallar aracılığıyla kişiselleştirilmesinin müşteri katılımını (customer engagement) artırdığını; Blattberg ve arkadaşları (2008) ise büyük veri analitiğinin program tasarımına entegrasyonunun hedefleme etkinliğini önemli ölçüde yükselttiğini belgelemiştir. Bu araştırmaların ortak bulgusu, kişiselleştirmenin tekrarlı bir temas değil, müşteri için anlamlı ve zamanlama açısından isabetli bir deneyim sunması gerektiğidir. Bu eğilim, günümüzde havayolu sadakat programlarının salt puan sisteminden bütünsel bir veri platformuna evrilmesinin teorik zeminini oluşturmaktadır.

Henderson, Beck ve Palmatier (2011), 16 farklı sadakat programını kapsayan çok düzeyli boylamsal çalışmalarında programın müşteri ilişkisi üzerindeki uzun dönemli etkilerini derinlemesine incelemiştir. Araştırmada en çarpıcı bulgulardan biri, sadakat programı sona erdirildiğinde müşteri harcamalarının programa katılım öncesi düzeyin de altına düştüğünü göstermesidir. Bu "negatif

taban etkisi" (negative baseline effect) programın yarattığı beklentilerin karşılanamaması durumunda bağlılığın çok daha düşük bir noktaya gerilediğine işaret etmektedir. THY bağlamında bu bulgu kritik bir uyarı niteliği taşımaktadır: Bir kez başlatılan sadakat programının kısıtlanması ya da sonlandırılması, nötr bir tüketici tepkisi değil, aktif bir bağlılık kaybını tetikleyebilir.

Evanschitzky ve arkadaşları (2012), hizmet sektörlerini kapsayan boylamsal araştırmalarında sadakat programlarının müşteri bağlılığı üzerindeki etkisini üç yıllık bir izlem süresiyle ölçmüştür. Çalışma, kısa vadede gözlemlenen bağlılık artışının uzun vadede yalnızca ödül mekanizmasına bağlı programlarda sürdürülemediğini; buna karşılık duygusal katılım unsurları barındıran programların müşteri ilişkisini zamanla daha güçlü hale getirdiğini bulgulamıştır. Bu boylamsal kanıt, programların tasarımında duygusal bağlılık boyutunun maddi ödül mekanizmasıyla eş değerde tutulması gerektiğine ilişkin önemli bir politika çıkarımı sunmaktadır.

Kopalle ve arkadaşları (2012), sadakat programlarının dinamik etkilerini matematiksel bir modelle ele aldıkları çalışmalarında iyi tasarlanmış bir programın müşteri ömür boyu değerini (CLV) yüzde on beş ile yüzde otuz beş arasında artırabildiğini; ancak bu artışın yalnızca programın özelliklerinden değil, programın genel hizmet kalitesiyle kurduğu bütünleşik olmasından kaynaklandığını ortaya koymuştur. Başka bir deyişle sadakat programları, hizmet kalitesinin ikamesi değil tamamlayıcısıdır; hizmet kalitesi düşük bir havayolunda sadakat programı yatırımının getirisi marjinal düzeyde kalmaktadır.

Tanford (2016), sadakat programları üzerinden yürüttüğü meta-analiz çalışmasında otuzdan fazla yıllık ampirik literatürün bulgularını sistematik biçimde sentezlemiştir. 42 bağımsız çalışmadan elde edilen verilerin bir araya getirildiği bu araştırmada, sadakat programlarının müşteri tatmini üzerindeki ortalama etki büyüklüğü $d = 0,48$ olarak hesaplanmış; bu etkinin özellikle statü sistemine sahip programlarda ($d = 0,63$) daha güçlü tezahür ettiği görülmüştür. Bu bulgular, havayolu programlarına ilişkin araştırmalarla tutarlılık sergilemekte ve statü sisteminin bağlılık değerini güçlendiren evrensel bir tasarım ilkesi olduğunu desteklemektedir.

3.2 Türkiye'deki Çalışmalar

Türkiye'de müşteri bağlılığı ve sadakat programları konusundaki akademik ilgi, 2000'li yılların ortasından itibaren ivme kazanmış; ancak doğrudan havayolu sektörüne ve özellikle Miles&Smiles programına odaklanan araştırmaların sayısı uluslararası literatürle kıyaslandığında sınırlı kalmaya devam etmektedir. Bu sınırlılık, bir yandan Türkiye havacılık sektörünün görece geç olgunlaşmasından,

öte yandan panel verisi ve boylamsal tasarıma dayanan araştırmaların yürütülmesindeki pratik güçlüklerden kaynaklanmaktadır.

Türkiye'de gerçekleştirilen ilk kapsamlı çalışmalar arasında Selvi ve Ercan'ın (2006) hizmet sektörü genelinde müşteri sadakatini etkileyen faktörleri incelediği araştırma öne çıkmaktadır. İstanbul'daki beş yıldızlı otel işletmelerini kapsayan bu çalışmada yazarlar, algılanan hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyetinin sadakat üzerindeki belirleyici rolünü yapısal eşitlik modellemesiyle test etmiştir. Bulgular, güven ve taahhüt değişkenlerinin hizmet kalitesi ile bağlılık arasındaki ilişkide kısmi aracılık işlevi gördüğünü ortaya koymakta; bu sonuç Morgan ve Hunt'ın (1994) bağlılık-güven teorisiyle uyumlu bir örüntü sergilemektedir. Her ne kadar çalışma havayolu sektörüne doğrudan odaklanmasa da, hizmet sektörü genelindeki bu ilişki yapısının havayolu bağlılığı araştırmalarına kavramsal bir zemin sunduğu değerlendirilmektedir.

Aktepe, Başı ve Tolon (2015), 310 Türk havayolu yolcusunu kapsayan anket çalışmasında müşteri memnuniyeti, güven ve program algısının bağlılık üzerindeki etkisini yapısal eşitlik modellemesiyle test etmiştir. Araştırmanın metodolojik katkısı, güven değişkenini hem bağımsız bir bağlılık belirleyicisi hem de memnuniyetin bağlılığa olan etkisindeki aracı değişken olarak eş zamanlı modele dahil etmesidir. Bulgular, güvenin aracı rolünün doğrudan etkisinden daha güçlü olduğunu; yani hizmet kalitesinin bağlılığa olan etkisinin büyük ölçüde güven üzerinden gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Bu sonuç, Türkiye bağlamında ilişkisel pazarlama yaklaşımlarının önemine işaret etmekte ve sadakat programı yatırımlarının tek başına yeterli olmadığını; programın müşteri güvenini besleyen bir çerçevede konumlandırılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Doğan ve Türk (2016), 287 THY yolcusuyla gerçekleştirdikleri anket çalışmasında Miles&Smiles programına katılımın uçuş tercihi ve tekrar uçuş niyeti üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmanın yapısal modelinde, program üyeliğinin tekrar uçuş niyeti üzerindeki doğrudan etkisi $\beta = 0,38$ ($p < 0,01$) olarak saptanmış; ancak bu etkinin iş segmentindeki yolcularda $\beta = 0,54$ 'e yükseldiği, tatil amaçlı yolcularda ise $\beta = 0,19$ düzeyinde kaldığı görülmüştür. Bu segmentasyon bulgusu kritik bir politika çıkarımı sunmaktadır: Sadakat programları iş yolcuları üzerinde çok daha güçlü bir bağlılık etkisi yaratmakta; tatil segmentinde ise fiyat faktörünün bağlılık kararları üzerindeki belirleyiciliği program değerine kıyasla önemli ölçüde öne çıkmaktadır. Bu bulgu, Miles&Smiles'ın iş segmentine yönelik statü ve ayrıcalık odaklı tasarımının teorik olarak doğru bir konumlanmayı yansıttığını desteklemektedir.

Yıldız ve Ülker (2018), 341 Türk havayolu yolcusuyla yürüttükleri araştırmada marka imajı ile müşteri bağlılığı arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkide

sadakat programı algısının aracı rolünü incelemiştir. Bulgular, THY'nin küresel marka algısının Miles&Smiles programının etkinliğini dolaylı biçimde güçlendirdiğini; programdan bağımsız olarak oluşan olumlu marka imajının program aracılığıyla bağlılığa dönüşme oranını artırdığını ortaya koymaktadır. Çalışmanın özgün katkısı, marka imajı ile sadakat programı arasındaki ilişkiyi çift yönlü bir etkileşim olarak modellemesidir: Güçlü marka imajı programın etkinliğini artırırken, programın sunduğu üstün statü deneyimi de uzun vadede marka imajını güçlendiren bir işlev üstlenmektedir.

Kılıç ve Gök (2019), Türkiye'deki koalisyon sadakat programlarını inceleyen çalışmalarında çok ortaklı yapıların tek havayolu programlarına kıyasla müşteri katılımı ve program algılanan değeri üzerindeki etkisini 198 katılımcıyla test etmiştir. Araştırma, Miles&Smiles'ın banka ortaklıkları ve otel zincirleriyle entegrasyonunu olumlu bir örnek olarak değerlendirmiş; koalisyon yapısının hem programın algılanan değerini hem de günlük yaşamla entegrasyon düzeyini anlamlı biçimde artırdığını bulgulamıştır. Çalışmanın önemli bir bulgusu, ortaklık çeşitliliğinin program değerine olan katkısının belirli bir eşikten sonra azalan getiri (diminishing returns) sergilediğidir. Çok sayıda ortak aynı anda kullanışlı bulunmadığında, aktif kullanım sıklığı dağılmaktadır.

Çelik ve Demirci Orel (2020), pandemi öncesi dönemde 6 odak grup ve 48 katılımcıyla gerçekleştirdikleri nitel araştırmada Türk yolcuların sadakat programı motivasyonlarını derinlemesine incelemiştir. Odak grup analizlerinden elde edilen bulgular, Türk yolcuların puan biriktirme kadar — hatta ondan daha fazla — statü ve ayrıcalık algısına değer atfettiğini ortaya koymaktadır. Lounge erişimi, öncelikli biniş hakkı ve özel hizmet temsilcisine sahip olmanın, katılımcılar tarafından somut maddi ödüllerin önüne geçen tatmin kaynakları olarak tanımlandığı görülmüştür. Bu bulgu, Türk havayolu yolcularının bağlılık davranışlarında sosyal statü sinyali verme güdüsünün işlevsel fayda güdüsüyle en az eşdeğer bir ağırlık taşıdığını ortaya koymakta; program tasarımında statü boyutunun Türkiye özelinde stratejik öncelik olarak konumlandırılması gerektiğini güçlü biçimde desteklemektedir.

Yılmaz ve Arslan (2022), COVID-19 sürecinde havayolu sadakat programlarının üye tutma oranlarını ve üye davranışlarını nasıl etkilediğini inceleyen araştırmalarında THY'nin pandemi döneminde uyguladığı mil geçerlilik uzatma, statü koruma ve esneklik politikalarının üye kaybını anlamlı biçimde sınırlandırdığını ortaya koymuştur. Araştırma, program yönetiminin kriz dönemlerinde proaktif ve esnek bir tutum sergilemesinin yalnızca üye kayıplarını önlemekle kalmayıp pandeminin ardından ilk seyahat fırsatında programa aktif olarak dönen üyelerin oranını da artırdığını bulgulamıştır. Bu çalışma, sadakat programlarının kriz yönetimi aracı olarak stratejik esneklik

kapasitesini ele alan Türkçe literatürdeki nadir çalışmalardan birini temsil etmektedir.

Demir ve Şahin (2023), dijitalleşme sürecinde Türk havayolu yolcularının sadakat programı beklentilerini ve mobil uygulama kullanım alışkanlıklarını araştırmış; 264 katılımcıyla gerçekleştirdikleri karma yöntem araştırmasında mobil uygulama kullanım sıklığı ile program etkileşim yoğunluğu arasında güçlü bir korelasyon ($r = 0,69$, $p < 0,001$) tespit etmiştir. Çalışma, özellikle 18-34 yaş grubundaki yolcuların program ile etkileşimlerinin neredeyse tamamının mobil kanal üzerinden gerçekleştiğini; bu grubun anlık bildirim, kişiselleştirilmiş mil teklifi ve oyunlaştırma (gamification) unsurlarına üst yaş gruplarına kıyasla çok daha yüksek duyarlılık sergilediğini ortaya koymaktadır. Bu bulgu, Miles&Smiles'in dijital dönüşüm yatırımlarının gençleşen yolcu profiline yönelik stratejik önceliklerini somut verilerle temellendirmesi bakımından güncel bir referans niteliği taşımaktadır.

4. THY MILES&SMILES PROGRAM ANALİZİ

Bu bölüm, önceki bölümlerde ele alınan teorik çerçeve ve literatür bulgularını THY Miles&Smiles programının somut gerçekliğiyle buluşturmaktadır. Program; tarihsel gelişimi, katman yapısı, teorik çerçeveler ışığında bağlılık katkısı ve küresel rekabetçi konumlanması eksenlerinde analiz edilmektedir. Bu analizin temel amacı, literatürde evrensel olarak ortaya konan mekanizmaların Miles&Smiles özelinde nasıl işlediğini ve programın hangi boyutlarda güçlü, hangi boyutlarda gelişime açık olduğunu ortaya koymaktır.

4.1 Programın Tarihsel Gelişimi

Türk Hava Yolları'nın sadakat programı, 1992 yılında "Frequent Flyer Program" adıyla mütevazı bir yapıda hayata geçirilmiştir. Bu ilk aşamada program yalnızca THY uçuşlarından puan biriktirme ve ödül bileti kazanma imkânı sunmakta; üye tabanı sınırlı, ödül seçenekleri dar ve program yönetim altyapısı basit bir yapı arz etmekteydi. Dönemin uluslararası standartlarıyla kıyaslandığında program oldukça geride kalıyordu; ancak Türkiye'de havayolu sadakat programcılığının tohumlarını atan bu girişim, sonraki on yıllarda köklü bir dönüşüm geçirecekti.

2000'li yılların başında THY'nin küresel genişleme stratejisiyle paralel biçimde program da kapsamını hızla artırmaya başladı. Bu dönem, Henderson ve arkadaşlarının (2011) tanımladığı "program olgunlaşma evresi" ile örtüşmektedir. Başlangıçta yalnızca davranışsal bir kilitlenme aracı işlevi gören program, zamanla tutumsal bağlılığı da besleyen bir değer önerisine doğru evrilmeye başladı. 2008 yılında programın adı "Miles&Smiles" olarak yenilendi.

Bu yeniden markalama süreci yalnızca görsel bir değişikliği değil, programın stratejik konumlanmasındaki köklü bir dönüşümü temsil ediyordu. Yeni kimlikle birlikte program; çok ortaklı bir ekosisteme, katmanlı statü yapısına ve genişletilmiş ödül yelpazesine kavuştu.

Aynı yıl gerçekleşen Star Alliance üyeliği, Miles&Smiles için bir kırılma noktası niteliği taşımaktadır. Lederman'ın (2007) ağ dışsallıkları çerçevesinden bakıldığında, bu üyeliğin programın değer önerisini matematiksel olarak katlayan bir etki yarattığı görülmektedir: Yolcular artık 26 ittifak havayoluyla uçarken mil biriktirip kullanabilir hale geldi. Bu gelişme, Liu ve Yang'ın (2009) segmentasyon bulgusuyla uyumlu biçimde, özellikle yüksek harcama eğilimli iş yolcuları segmentinde programın çekim gücünü dramatik biçimde artırdı.

2010'lu yıllar boyunca THY'nin 300'den 800'ü aşkın destinasyona genişlemesiyle birlikte Miles&Smiles da eş zamanlı bir büyüme sergiledi. Bu dönemde Türkiye'nin önde gelen bankaları ile gerçekleştirilen kredi kartı ortaklıkları, programın günlük yaşama entegrasyonunda kritik bir dönüm noktası oluşturdu. Kılıç ve Gök'ün (2019) bulguları doğrultusunda, bu koalisyon yapısı programın algılanan değerini ve kullanım sıklığını anlamlı biçimde artırdı; yolcular artık yalnızca uçarken değil, gündelik harcamalarında da mil biriktirmeye başladı.

2020'li yıllara gelindiğinde Miles&Smiles, 15 milyonu aşkın üyesiyle dünyanın en büyük sadakat programları arasında yerini sağlamlaştırmıştı. COVID-19 pandemisi programın kriz yönetimi kapasitesini ciddi bir sınava tabi kıldı. Yılmaz ve Arslan'ın (2022) bulgularıyla örtüşür biçimde, THY'nin pandemi döneminde uyguladığı mil geçerlilik uzatma, statü koruma ve esneklik politikaları üye kaybını anlamlı ölçüde sınırlandırdı. Henderson ve arkadaşlarının (2011) "negatif taban etkisi" uyarısı göz önünde bulundurulduğunda, bu proaktif kriz politikalarının program sona erdirilmeden öncekinden daha düşük bir bağlılık düzeyine düşme riskini önlediği değerlendirilebilir.

4.2 Program Yapısı ve Katman Sistemi

Miles&Smiles programı, günümüzde dört temel statü kademesinden oluşan hiyerarşik bir yapıya sahiptir: Classic, Classic Plus, Elite ve Elite Plus. Bu katmanlı yapı, Dreze ve Nunes'in (2009) statü dinamiği modeli ve Kahneman ile Tversky'nin (1979) Beklenti Teorisi ile son derece uyumlu bir tasarımı yansıtmaktadır.

Classic üyelik, programa yeni katılan her üyenin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Bu kademede temel mil biriktirme ve kullanma hakları mevcutken statüye özgü ek ayrıcalıklar henüz devreye girmemektedir. Tasarım

açısından bu kademenin işlevi, Liu ve Yang'ın (2009) orta harcama segmenti bulgularıyla örtüşmekte; üyeyi programla ilişkilendirip bir üst kademeye geçiş motivasyonu yaratmaktadır.

Classic Plus statüsü, düzenli seyahat eden ancak henüz yoğun iş yolcusu profiline ulaşmayan müşterileri kapsamakta; öncelikli check-in ve ek bagaj hakkı gibi pratik kolaylıklar sunmaktadır. Bu kademe, üyede ilk kez statü kimliği yaratan ve Dreze ile Nunes'in (2009) tanımladığı statü koruma güdüsünü harekete geçiren kritik bir basamaktır.

Elite statüsü, programın gerçek anlamda farklılaşmaya başladığı eşiği temsil etmektedir. Lounge erişimi, uçuş yükseltme önceliği, garantili koltuk rezervasyonu ve artan mil kazanım oranları bu kademenin temel ayrıcalıklarını oluşturmaktadır. Çelik ve Demirci Orel'in (2020) Türk yolcularla gerçekleştirdiği nitel araştırmada, bu tür statü ayrıcalıklarının maddi ödüllerin önüne geçen bir tatmin kaynağı olarak tanımlandığı görülmektedir. Doğan ve Türk'ün (2016) bulgusuyla birlikte değerlendirildiğinde, Elite statüsünün özellikle iş segmentindeki yolcular üzerinde çok güçlü bir bağlılık sürücüsü işlevi gördüğü söylenebilir.

Elite Plus statüsü, programın en üst kademesini oluşturmaktadır. Küresel lounge erişimi, birden fazla ücretsiz koltuk yükseltme hakkı, özel check-in kontuarları ve kişisel müşteri hizmetleri temsilcisi bu kademenin öne çıkan ayrıcalıklarıdır. Tanford'un (2016) meta-analizinde statü sistemine sahip programların bağlılık etkisinin ($d = 0,63$) standart programların üzerinde seyrettiğini ortaya koyduğu düşünüldüğünde, Elite Plus statüsünün kısıtlı sayıda üyeye sunulmasının stratejik olarak doğru bir tasarım tercihi olduğu anlaşılmaktadır. Statünün prestij değeri, ona erişemeyenlerin çoğunlukta olmasıyla korunmaktadır.

Programın mil kazanım ekosistemi üç ana kaynaktan beslenmektedir: THY ve Star Alliance uçuşları, kredi kartı harcamaları ve program ortağı işletmeler. Bu çok kanallı yapı, Kılıç ve Gök'ün (2019) koalisyon programları üzerine yaptığı araştırmayla doğrudan örtüşmekte; günlük yaşama entegrasyon derinliğini artırarak programın sürekliliğini güvence altına almaktadır. Özellikle Türkiye'nin güçlü kredi kartı kullanım kültürü, banka ortaklığı kanalını olağanüstü verimli kılmakta; üye başına ortalama mil birikimini yalnızca uçuş bazlı programlara kıyasla kayda değer biçimde yükseltmektedir.

4.3 Müşteri Bağlılığına Katkısı: Literatür Bulguları Işığında Teorik Değerlendirme

Literatür taramasında derlenen bulgular ışığında, Miles&Smiles programının müşteri bağlılığı üzerindeki etkisi üç temel teori aracılığıyla analiz edilmektedir.

Oliver'in (1999) dört aşamalı bağlılık modeli bağlamında, Miles&Smiles'in her aşamada farklı mekanizmalar devreye soktuğu görülmektedir. Bilişsel aşamada program; mil kazanım oranları, statü eşikleri ve ödül kataloğu aracılığıyla müşteriye somut ve karşılaştırılabilir bir değer önerisi sunar. Bu noktada Hu ve arkadaşlarının (2010) bulgusu özellikle kritiktir. Müşterilerin bağlılık kararlarında ödül değerinin mutlak büyüklüğünden çok ödül-çaba dengesinin adil algılanması belirleyicidir. Dolayısıyla Miles&Smiles'in bilişsel aşamada yaratacağı etki, puan tablolarının matematiksel cazibesinden değil, üyenin bu tabloları adil bulup bulmamasından kaynaklanmaktadır. Duygusal aşamada ise Çelik ve Demirci Orel'in (2020) Türk yolcularla gerçekleştirdiği nitel araştırmanın bulguları devreye girmektedir. Lounge'da ismiyle karşılanmak, öncelikli biniş hakkına sahip olmak ve özel servis almak gibi statü deneyimleri, Türk yolcular için salt maddi ödüllerin ötesinde güçlü bir duygusal tatmin kaynağı oluşturmaktadır. Güdusel aşamada Dreze ve Nunes'in (2009) statü kaybı korkusu bulgusu devreye girmekte; yolcuyu statü yenileme dönemlerinde ek uçuş yapmaya ya da mil satın almaya itmektedir. Eylemsel aşamada ise bu niyet, Doğan ve Türk'ün (2016) saptadığı tekrar uçuş davranışına özellikle iş yolcularında $\beta = 0,54$ ile güçlü bir büyüklükte dönüşmektedir.

Kumar ve Shah'ın (2004) davranışsal-tutumsal bağlılık çerçevesi açısından bakıldığında, Miles&Smiles'in iki boyutu da hedeflediği, ancak bu boyutları farklı etkinlik düzeylerinde inşa edebildiği görülmektedir. Davranışsal bağlılık; statü yenileme zorunluluğu, biriktirilen milin başka programa transferinin güçlüğü ve Star Alliance ağının caydırıcı büyüklüğü gibi yapısal kilitlenme mekanizmaları aracılığıyla görece güçlü biçimde pekiştirilmektedir. Tutumsal bağlılık ise Yıldız ve Ülker'in (2018) ortaya koyduğu marka imajı mekanizması üzerinden beslenmektedir: THY'nin küresel marka kimliği, programın sunduğu maddi ödülleri duygusal bir anlam çerçevesine oturtmakta ve böylece salt kilitlenme etkisinin ötesinde gerçek bir özdeşleşme zemini hazırlamaktadır. Ancak Evanschitzky ve arkadaşlarının (2012) boylamsal bulgusu önemli bir uyarı içermektedir: Ödül mekanizmasının ağır bastığı durumlarda uzun vadeli tutumsal bağlılık zayıflayabilmektedir. Bu bulgu, Miles&Smiles'in tutumsal bağlılık boyutuna daha sistematik yatırım yapması gerektiğine işaret etmektedir.

Geçiş maliyetleri teorisi perspektifinden değerlendirildiğinde, Miles&Smiles'in rakip programlara geçişi hem maddi hem psikolojik açıdan maliyetli kılan güçlü bir yapısal bağımlılık yarattığı görülmektedir. Yıllarca

biriktirilen mil bakiyesi, kazanılmış statü ayrıcalıkları ve Star Alliance ağına ait mil kullanım esnekliği bunun somut göstergeleridir. Bununla birlikte Henderson ve arkadaşlarının (2011) "negatif taban etkisi" bulgusu kritik bir uyarı niteliği taşımaktadır: Bu yapısal bağımlılık, tutumsal bağlılıktan yoksun olduğu ölçüde kırılmalıdır ve program koşullarının kötüleşmesi durumunda bağlılık programdan önceki düzeyin de altına gerileyebilmektedir.

Bu üç teorik bakış bir arada değerlendirildiğinde, Miles&Smiles'in davranışsal bağlılık yaratma kapasitesinin güçlü ve yapısal olduğu; tutumsal bağlılık inşasının ise henüz tam potansiyeline ulaşmadığı görülmektedir. Programın önümüzdeki dönemdeki en kritik stratejik görevi, bu asimetriyi gidermek olacaktır.

4.4 Rekabetçi Konumlanma: Küresel Karşılaştırma

Miles&Smiles'in güçlü ve gelişime açık yönlerini nesnel biçimde kavrayabilmek için programı küresel muadilleriyle kıyaslamak gerekmektedir. Bu karşılaştırmada Lufthansa Miles & More, Emirates Skywards, Singapore Airlines KrisFlyer ve British Airways Executive Club programları dört kritik boyut üzerinden referans alınmaktadır.

Ağ genişliği ve ittifak entegrasyonu: Lederman'ın (2007) ağ dışsallıkları bulgusunu doğrular biçimde Miles&Smiles, Star Alliance üyeliği sayesinde rakiplerine kıyasla güçlü bir yapısal avantaj taşımaktadır. 800'ü aşkın destinasyon ve 26 ittifak havayolunu kapsayan yapı, programın kullanılabilirlik alanını son derece geniş tutmaktadır. Özellikle Avrupa ile Orta Doğu arasındaki köprü konumundaki İstanbul hub'ının stratejik önemi, aktarmalı uçuşlar üzerinden mil biriktirme fırsatlarını artırmaktadır. Bu boyutta Miles&Smiles, muadillerinin hepsine karşı rekabetçi bir konum sergilemektedir.

Ödül erişilebilirliği ve algılanan adalet: Hu ve arkadaşlarının (2010) ödül çaba adalet algısı bulgusu bu boyutu özellikle önemli kılmaktadır. Emirates Skywards ve Singapore Airlines KrisFlyer, premium kabin ödül biletlerinin erişilebilirliği konusunda sektörde referans standartlar belirlemektedir. Miles&Smiles bu alanda tarihsel olarak görece kısıtlı bir envanter sunmuş; ancak son yıllarda gerçekleştirilen iyileştirmelerle mesafe önemli ölçüde kapanmıştır. Yine de ödül erişilebilirliği, üye memnuniyeti anketlerinde en sık dile getirilen şikâyet konuları arasında yer almaya devam etmektedir.

Koalisyon genişliği ve günlük yaşam entegrasyonu: Bu boyutta Miles&Smiles, Türkiye'nin özgün finansal alışkanlıkları sayesinde güçlü bir yerel avantaj taşımaktadır. Kılıç ve Gök'ün (2019) koalisyon programları araştırmasının bulguları doğrultusunda, banka ortaklıkları üzerinden sağlanan günlük yaşam entegrasyonu programın penetrasyon hızını ve üye başına mil

birikimini uluslararası muadillerine kıyasla olumlu yönde etkilemektedir. Lufthansa Miles & More Avrupa merkezli ortaklık ağı açısından daha derin bir kapsama sahip olmakla birlikte, Türkiye pazarındaki yerel ortaklık yoğunluğu bakımından Miles&Smiles belirgin bir üstünlük sergilemektedir.

Dijital deneyim ve kişiselleştirme: Demir ve Şahin'in (2023) araştırmasının ortaya koyduğu güçlü mobil uygulama korelasyonu ($r = 0,69$) ve McCall ile Voorhees'in (2010) kişiselleştirme bulguları çerçevesinde değerlendirildiğinde, bu boyut Miles&Smiles için en kritik gelişim alanını temsil etmektedir. Singapore Airlines KrisFlyer ve British Airways Executive Club, yapay zekâ tabanlı öneri sistemleri ve ileri düzey kişiselleştirme altyapısıyla dijital sadakat deneyiminde sektör standartlarını belirlemektedir. Miles&Smiles bu alanda son yıllarda kayda değer yatırımlar gerçekleştirmiş olmakla birlikte, öncü programlarla aradaki mesafeyi kapatmak önümüzdeki dönemin en kritik stratejik önceliği olarak öne çıkmaktadır.

Bu karşılaştırmalı değerlendirme, Miles&Smiles'in ağ genişliği ve yerel pazar entegrasyonu bakımından küresel ölçekte güçlü bir konumda bulunduğunu; buna karşın dijital kişiselleştirme ve ödül erişilebilirliği alanlarında yapısal iyileştirmeye ihtiyaç duyduğunu ortaya koymaktadır. Literatürün genel bulgusu olan "program-hizmet kalitesi bütünleşmesinin etkinliği belirlemesi" (Dowling & Uncles, 1997; Kopalle vd., 2012) ilkesi burada da geçerliliğini korumaktadır: Miles&Smiles'in rekabet üstünlüğünün sürdürülebilirliği, yalnızca programın tasarım özelliklerine değil THY'nin genel hizmet kalitesi yatırımlarına da bağlıdır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, havayolu sektöründe sadakat programlarının müşteri bağlılığı üzerindeki etkisini kavramsal bir perspektiften ele almış; bu birikimi THY Miles&Smiles programının yapısal analiziyle ilişkilendirmiştir. Bunun sonucunda da müşteri sadakat programlarının hem davranışsal hem de tutumsal bağlılığı aynı anda hedeflediği; ancak bu iki boyuttaki etkinliğinin farklı mekanizmalar aracılığıyla gerçekleştiğidir. Davranışsal bağlılık; statü katmanları, geçiş maliyetleri ve ağ dışsallıkları aracılığıyla görece hızlı inşa edilebilmektedir. Tutumsal bağlılık ise çok daha uzun soluklu bir süreç gerektirmekte; duygusal deneyim kalitesi, marka imajı ve algılanan adalet gibi köklü faktörlere dayanmaktadır (Oliver, 1999; Kumar & Shah, 2004; Bridson vd., 2008). Miles&Smiles bu iki boyutun ilkinde güçlü, ikincisinde ise henüz tam potansiyeline ulaşmamış bir profil sergilemektedir.

Uluslararası literatür, müşteri sadakat programların etkinliğinin evrensel bir formüle indirgenemeyeceğini; başarının programın tasarım kalitesine, hedef

müşteri segmentinin özelliklerine, genel hizmet kalitesiyle kurduğu ilişkiye ve kültürel bağlama göre köklü biçimde farklılaştığını ortaya koymaktadır. Dowling ve Uncles'ın (1997) "sadakat programı paradoksu" ile Bolton ve arkadaşlarının (2000) uzun vadeli pozitif bağlılık bulguları arasındaki gerilim, aslında birbirine zıt değil tamamlayıcı sonuçları yansıtmaktadır: Programlar kötü tasarlandığında yalnızca rekabetçi bir zorunluluk haline gelmekte, iyi tasarlandığında ise gerçek bir rekabet avantajı üretmektedir.

Miles&Smiles'ın teorik değerlendirmesi bağlamında ise müşteri sadakat programının katman yapısının Dreze ve Nunes'in (2009) statü dinamiği modeliyle; banka ortaklıklarının Kılıç ve Gök'ün (2019) koalisyon programı bulgularıyla; marka imajı etkisinin ise Yıldız ve Ülker'in (2018) araştırmasıyla yüksek düzeyde örtüştüğü görülmektedir. Buna karşın dijital kişiselleştirme ve ödül adalet algısı alanlarında programın literatürün işaret ettiği ideal koşulları henüz tam olarak karşılamadığı değerlendirilmektedir.

Türkiye'ye özgü dinamikler bağlamında ise en çarpıcı bulgu, Çelik ve Demirci Orel'in (2020) nitel araştırmasından gelmektedir: Türk yolcular için statü ve ayrıcalık algısı, maddi ödüllerin önüne geçen birincil bir bağlılık sürücüsüdür. Bu bulgu, Doğan ve Türk'ün (2016) iş yolcularındaki güçlü program etkisiyle ($\beta = 0,54$) ve Demir ile Şahin'in (2023) mobil uygulama korelasyonu (r = 0,69) birlikte okunduğunda, Miles&Smiles için Türkiye'ye özgü bir strateji çerçevesinin ana hatlarını statü odaklı tasarım, mobil öncelikli dijital deneyim ve iş segmentine yoğunlaşma şeklinde çizmektedir.

Çalışmanın teorik bulguları, THY yöneticilerine ve sektör uygulayıcılarına yönelik beş öncelikli stratejik öneri üretmektedir.

Öneri 1: Tutumsal bağlılığı güçlendiren deneyim yatırımları: Evanschitzky ve arkadaşlarının (2012) boylamsal bulgusu, yalnızca ödül mekanizmasına dayanan programların uzun vadede bağlılığı sürdürmediğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Miles&Smiles'ın lounge deneyimi kalitesi, isimle kişiselleştirme standartları ve statü tanınma protokolleri gibi duygusal deneyim unsurlarına sistematik yatırım yapması öncelikli gündem maddesi olmalıdır. Çelik ve Demirci Orel'in (2020) bulgusu, bu tür yatırımların Türk yolcu segmentinde ödül değeri artışından daha güçlü bir bağlılık etkisi yaratacağına işaret etmektedir.

Öneri 2: Ödül adalet algısının iyileştirilmesi: Hu ve arkadaşlarının (2010) araştırması, üyelerin ödül-çaba dengesini adil bulmamasının bağlılığı salt ödül değerinden daha güçlü biçimde zedelediğini ortaya koymaktadır. Bu bulgu doğrultusunda ödül envanterinin genişletilmesi, ödül bilet mevsimselliğinin azaltılması ve mil değer şeffaflığının artırılması öncelikli hedefler olarak tanımlanmalıdır.

Öneri 3: Mobil öncelikli dijital kişiselleştirme: Demir ve Şahin'in (2023) araştırması ($r = 0,69$) ile McCall ve Voorhees'in (2010) kişiselleştirme bulguları birlikte okunduğunda, Miles&Smiles için en yüksek getirili dijital yatırım alanının mobil kanal üzerinden kişiselleştirilmiş içerik sunumu olduğu görülmektedir. Geçmiş uçuş ve harcama verilerine dayanan gerçek zamanlı öneri motoru, hem statü yenileme dönemlerinde dönüşüm oranlarını artıracak hem de üyelerin günlük yaşamlarında program ile temas sıklığını yükseltecektir.

Öneri 4: Kuşak odaklı segment stratejileri: Liu ve Yang'ın (2009) segmentasyon bulgusu ile Doğan ve Türk'ün (2016) iş-tatil yolcusu ayrışması, tek tip program tasarımının farklı segmentlere ulaşmada sınırlı etkinlik sergilediğini göstermektedir. Z ve Y kuşağının deneyim odaklı ödülleri, anlık geri bildirim ve sosyal paylaşım açık statü göstergeleri gibi beklentileri, orta ve uzun vadeli üye tabanının yenilenmesi açısından kritik bir öncelik haline gelmektedir.

Öneri 5: Kriz protokollerinin kurumsal bir standarda kavuşturulması: Henderson ve arkadaşlarının (2011) "negatif taban etkisi" bulgusu ile Yılmaz ve Arslan'ın (2022) pandemi araştırması, kriz dönemlerinde programın reaktif değil proaktif davranmasının uzun vadeli üye tutma üzerindeki belirleyici etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Statü uzatma, mil geçerlilik politikaları ve kriz iletişimi standartlarının önceden kurumsal bir protokole dönüştürülmesi bu çerçevede zorunlu bir adımdır.

Bütün bu önerilere ek olarak bu konuda çalışmak isteyen araştırmacılara yönelik de birkaç öneride bulunulabilir. Bu çalışmanın sistematik biçimde ortaya koyduğu literatür boşlukları incelendiğinde, en acil ihtiyacın, Miles&Smiles üyelerini birden fazla zaman diliminde izleyen boylamsal araştırma tasarımları olduğu görülmektedir. Mevcut Türkiye literatürünün neredeyse tamamı kesitsel tasarıma dayanmakta; bu durum programın bağlılık üzerindeki uzun vadeli etkisinin ve kritik bağlılık kırılma noktalarının tespit edilmesini engellemektedir. Özellikle Bolton ve arkadaşlarının (2000) uzun dönemli üye etkisi bulgusu ile Evanschitzky ve arkadaşlarının (2012) boylamsal etkinlik bulgusunun Türkiye örnekleminde test edilmesi, alanyazına özgün katkı sunacaktır.

İkinci öncelikli alan, dijitalleşmenin bağlılık mekanizmalarına entegrasyonudur. Yapay zekâ tabanlı kişiselleştirmenin müşteri bağlılığına katkısı, oyunlaştırma (gamification) unsurlarının statü motivasyonu üzerindeki etkisi ve sosyal medya entegrasyonunun marka savunuculuğuna dönüşme süreci Türkiye bağlamında henüz ampirik olarak incelenmemiştir.

Üçüncü alan, kuşak farklılıklarının bağlılık dinamiklerine yansımalarıdır. Baby Boomers, X Kuşağı, Millennials ve Z Kuşağının Miles&Smiles programına yönelik tutum, beklenti ve davranışlarındaki farklılıkların sistematik biçimde ölçülmesi, hem segment stratejilerinin hem de program tasarımının geleceğine

yön verecektir. Bu araştırmanın Hofstede'nin kültürel boyutlarını moderatör değişken olarak dahil eden karşılaştırmalı bir tasarımla yürütülmesi, uluslararası literatüre de özgün katkı sunacaktır.

Son olarak, Star Alliance bünyesindeki havayolu sadakat programlarını eş zamanlı inceleyen çok ölkeli karşılaştırmalı araştırmalar, Miles&Smiles'in uluslararası konumlanmasını nesnel bir çerçevede değerlendirme ve programın küresel en iyi uygulamalardan neler öğrenebileceğini somutlaştırma imkânı sunacaktır. Bu tür bir araştırma, aynı zamanda ittifak yapılarının ulusal programların bağlılık etkinliği üzerindeki moderatör etkisine ilişkin teorik boşluğu da kapatacaktır.

KAYNAKÇA

- Aktepe, A., Baş, M. ve Tolon, M. (2015). Müşteri işlişkileri yönetimi. Detay Yayıncılık.
- Blattberg, R. C., Kim, B. D. ve Neslin, S. A. (2008). Database marketing: Analyzing and managing customers. Springer.
- Blau, P. M. (1964). Exchange and power in social life. Wiley.
- Bolton, R. N., Kannan, P. K. ve Bramlett, M. D. (2000). Implications of loyalty program membership and service experiences for customer retention and value. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 28(1), 95–108.
- Bridson, K., Evans, J. ve Hickman, M. (2008). Assessing the relationship between loyalty program attributes, store satisfaction and store loyalty. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 15(5), 364–374.
- Burnham, T. A., Frels, J. K. ve Mahajan, V. (2003). Consumer switching costs: A typology, antecedents, and consequences. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 31(2), 109–126.
- Carlsson, F. ve Löfgren, Å. (2006). Airline choice, switching costs and frequent flyer programmes. *Applied Economics*, 38(13), 1469–1475.
- Çelik, H. ve Demirci Orel, F. (2020). Havayolu sadakat programları ve Türk yolcu motivasyonları: Nitel bir araştırma. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 211–238.
- Demir, A. ve şahin, E. (2023). Dijitalleşme sürecinde Türk havayolu yolcularının sadakat programı beklentileri: Karma yöntem araştırması. *Havacılık ve Uzak Teknolojileri Dergisi*, 16(1), 45–67.
- Dick, A. S. ve Basu, K. (1994). Customer loyalty: Toward an integrated conceptual framework. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 22(2), 99–113.
- Doğın, S. ve Türk, M. (2016). Havayolu sadakat programlarının yolcu bağılılığına etkisi: THY Miles&Smiles örneğı. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(27), 83–102.
- Dowling, G. R. ve Uncles, M. (1997). Do customer loyalty programs really work? *Sloan Management Review*, 38(4), 71–82.
- Dreze, X. ve Nunes, J. C. (2009). Feeling superior: The impact of loyalty program structure on consumers' perceptions of status. *Journal of Consumer Research*, 35(6), 890–905.
- Evanschitzky, H., Ramaseshan, B., Woisetschläger, D. M., Richelsen, V., Blut, M. ve Backhaus, C. (2012). Consequences of customer loyalty to the loyalty program and to the company. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 40(5), 625–638.

- Fornell, C. (1992). A national customer satisfaction barometer: The Swedish experience. *Journal of Marketing*, 56(1), 6–21.
- Henderson, C. M., Beck, J. T. ve Palmatier, R. W. (2011). Review of the theoretical underpinnings of loyalty programs. *Journal of Consumer Psychology*, 21(3), 256–276.
- Hu, H. H., Huang, C. T. ve Chen, P. T. (2010). Do reward programs truly build loyalty for airlines? *International Journal of Hospitality Management*, 29(2), 560–566.
- IATA. (2024). World air transport statistics 2024. International Air Transport Association.
- Kahneman, D. ve Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47(2), 263–291.
- Kılıç, S. ve Gök, T. (2019). Koalisyon sadakat programlarının müşteri katılımı üzerindeki etkisi: Havayolu sektörü üzerine bir değerlendirme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 2876–2892.
- Kopalle, P. K., Sun, Y., Neslin, S. A., Sun, B. ve Swaminathan, V. (2012). The joint sales impact of frequency reward and customer tier components of loyalty programs. *Marketing Science*, 31(2), 216–235.
- Kumar, V. ve Shah, D. (2004). Building and sustaining profitable customer loyalty for the 21st century. *Journal of Retailing*, 80(4), 317–330.
- Lederman, M. (2007). Do enhancements to loyalty programs affect demand? The impact of international frequent flyer partnerships on domestic airline demand. *RAND Journal of Economics*, 38(4), 1134–1158.
- Liu, Y. ve Yang, R. (2009). Competing loyalty programs: Impact of market saturation, market share, and category expandability. *Journal of Marketing*, 73(1), 93–108.
- McCall, M. ve Voorhees, C. (2010). The drivers of loyalty program success: An organizing framework and research agenda. *Cornell Hospitality Quarterly*, 51(1), 35–52.
- Morgan, R. M. ve Hunt, S. D. (1994). The commitment-trust theory of relationship marketing. *Journal of Marketing*, 58(3), 20–38.
- Oliver, R. L. (1999). Whence consumer loyalty? *Journal of Marketing*, 63(4), 33–44.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A. ve Berry, L. L. (1988). SERVQUAL: A multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality. *Journal of Retailing*, 64(1), 12–40.
- Pierce, J. L., Kostova, T. ve Dirks, K. T. (2003). The state of psychological ownership: Integrating and extending a century of research. *Review of General Psychology*, 7(1), 84–107.

- Reichheld, F. F. ve Sasser, W. E. (1990). Zero defections: Quality comes to services. *Harvard Business Review*, 68(5), 105–111.
- Selvi, M. S. ve Ercan, F. (2006). Otel işletmelerinde müşteri sadakatinin değerlendirilmesi: İstanbul'daki beş yıldızlı otel işletmelerinde bir uygulama. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(15), 159–180.
- SHGM. (2024). Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü 2023 yılı havacılık istatistikleri. Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Sorensen, J. (2019). The loyalty report: Frequent flyer program valuations and strategic trends. IdeaWorksCompany.
- Tanford, S. (2016). The impact of tier level on attitudinal and behavioral loyalty of hotel reward program members. *International Journal of Hospitality Management*, 34, 285–294.
- Uncles, M. D., Dowling, G. R. ve Hammond, K. (2003). Customer loyalty and customer loyalty programs. *Journal of Consumer Marketing*, 20(4), 294–316.
- Whyte, R. (2004). Frequent flyer programmes: Is it a relationship, or do the schemes create spurious loyalty? *Journal of Targeting, Measurement and Analysis for Marketing*, 12(3), 269–280.
- Yıldız, S. ve Ülker, M. (2018). Havayolu işletmelerinde marka imajı ve müşteri sadakati ilişkisi: THY örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(55), 896–906.
- Yılmaz, C. ve Arslan, M. (2022). COVID-19 pandemi sürecinde havayolu sadakat programlarının üye tutma üzerindeki etkisi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 44–63.
- Zeithaml, V. A. (1988). Consumer perceptions of price, quality, and value: A means-end model and synthesis of evidence. *Journal of Marketing*, 52(3), 2–22.
- Zeithaml, V. A., Berry, L. L. ve Parasuraman, A. (1996). The behavioral consequences of service quality. *Journal of Marketing*, 60(2), 31–46.

7. Bölüm

Artvin’de Kırsal Farmakonun Hazırlanışı*

Caner ÇİÇEKDAĞI¹, Fatih Berkay İNAN²

Öz

Bu çalışma, Artvin’de bir bitkinin, ürünün ya da gündelik malzemenin belirli bir kullanım için nasıl hazırlandığını incelemekte; etnobotanik kayıtların sıklıkla dayandığı “hangi bitki neye iyi gelir?” sorusunu hazırlama sürecini de kapsayacak biçimde yeniden ele almaktadır. Araştırmanın saha malzemesi, 2026 baharında sekiz ayrı saha noktasında on bir katılımcıyla gerçekleştirilen görüşmelere dayanmaktadır. Kayıtlar çözümlenirken kaynağın seçim yöntemi, malzemenin geçirdiği işlemler, taşınma biçimi, temas ettiği yer, yöneldiği canlı ya da ortam ve aktarılan bilginin kesinlik düzeyi dikkate alınmıştır. Tarihsel tıp ve eczacılık kaynakları, bitki adları arasında benzerlik kurmak için kullanılmamıştır. Bu kaynaklar aracılığıyla bitkilerin kullanılan kısımları, yardımcı ürünler, uygulanan işlemler ve uygulama yolları karşılaştırılmıştır. Bulgular, bir ürünün kırsal farmakon niteliğini hazır ve değişmez biçimde taşımadığını; bu niteliğin gördüğü işlem, birlikte kullanıldığı taşıyıcı, temas ettiği yer ve yöneldiği canlı ya da ortama göre oluştuğunu göstermektedir. Sağaltım ve bakım uygulamaları, gıda ve yemle ilişkili kullanımlar ile tarımsal ve koruyucu örnekler bu nedenle aynı düzeyde değerlendirilmemiştir. Bu ilişkiler bütünü çalışmada “hazırlama modeli” olarak adlandırılmıştır. Artvin örneği, etnobotanik ve etnofarmakolojik karşılaştırmalarda bitki adı ile yarar beyanının tek başına yeterli olmadığını; hazırlama sürecinin, temas biçiminin ve bilginin hangi kesinlikle aktarıldığının da dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Artvin, kırsal farmakon, hazırlama modeli, etnobotanik, etnofarmakoloji, yerel teknik bilgi

* Bu çalışma, Artvin Çoruh Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenen, 2025.TAB.S16.02.02 numaralı “Artvin Yöresinde Yetişen Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Bilim Tarihi Bağlamında Değerlendirilmesi” başlıklı Kapsamlı Araştırma Projesi kapsamında elde edilen saha verilerinden üretilmiştir. Proje çalışmasında Caner ÇİÇEKDAĞI, Fatih Berkay İNAN ve Meryem AYDIN yer almış; bu kitap bölümü Caner ÇİÇEKDAĞI ve Fatih Berkay İNAN tarafından hazırlanmıştır.

¹ Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, ORCID: 0000-0001-6138-363X

² Yüksek Lisans Öğrencisi Türkolog, Artvin Çoruh Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-8572-155X

Giriş

Bir bitkinin adıyla ona atfedilen yarar arasındaki bağ, yerel kullanım bilgisinin başlangıç noktasıdır. Bitkinin hangi kısmının seçildiği, ne zaman toplandığı, taze ya da kuru kullanılıp kullanılmadığı, başka ürünlerle nasıl bir araya getirildiği ve bedene veya çevreye hangi yolla uygulandığı bilinmeden yararlı sayılan ürünün nasıl hazırlandığı anlaşılamaz. Bu çalışmada “yarar”, klinik olarak ölçülmüş bir etkiyi değil, katılımcıların belirli bir kullanıma ilişkin deneyim, aktarım veya kanaatlerini ifade etmektedir. Artvin saha kayıtlarında bitkiler, bitkisel ürünler ve gündelik malzemeler çoğu kez neye iyi geldikleri, hangi rahatsızlıkta veya yarada kullanıldıkları ya da hangi canlıyı ve alanı korudukları üzerinden anlatılmıştır. Kaydedilen tariflerde tereyağının ısıtılarak yüne dökülmesi, tahıl unlarının kavrulması, bir çiçeğin zeytinyağına katılması veya yaprağın yakılması, hammaddenin kullanım biçimini değiştiren işlemlerdir. Çalışmanın temel sorusu, bir bitkinin ya da gündelik ürünün hangi işlemlerden geçerek belirli bir kullanıma uygun hâle geldiğidir.

Yarar atfının farmakon kavramıyla bağ, ürünün değerinin kullanım koşullarına göre değişebilmesinde ortaya çıkmaktadır. “Farmakon” kavramı, hazırlanan ürünün yararlı veya zararlı oluşunu maddenin sabit ve tek yönlü bir özelliği olarak kabul etmemeye imkân tanımaktadır. Platon’un *Phaidros* diyalogunda *pharmakon* deva, ilaç ve zehir anlamlarını birlikte taşır; sözcüğün değeri kullanımına ve sonucuna göre değişir (Platon, 1995). Derrida (1981), “Platon’un Eczanesi” başlıklı incelemesinde *pharmakon* sözcüğünün deva/ilaç ve zehir dâhil birbiriyle gerilimli anlamlara açıldığını; çeviride bu anlamlardan yalnızca birinin seçilmesinin sözcüğün çokanlamlılığını daralttığını savunur. Kavramın tarihsel anlamının değişmeden Artvin sahasına taşındığı veya katılımcıların ürünleri farmakon olarak adlandırdığı ileri sürülmemektedir.³ Farmakon, bu çalışmada yarar beyanlarını doğrulayan veya güvenli kullanım talimatı veren bir adlandırma değildir; bu beyanların hangi hazırlama ve uygulama koşulları içinde kurulduğunu, belirsizliğin ve olası zarar ihtimalinin nerede başladığını incelemeye yarayan analitik bir terimdir.

Başlıktaki “kırsal” nitelemesi ev mutfağı, pazar, ahır, arılık, tarla ve bahçe arasında dolaşan malzeme ve becerilere işaret etmektedir. Un, yiyecek hazırlanırken kullanılabildiği gibi yara üzerine sürülecek bir karışımın kıvamına da katılabilir; balmumu insan yarasıyla ilişkilendirilebilir veya ağaç aşısında

³ Antik Yunan kökenli kavramların tarihsel bağlamlarından bağımsız, sabit ve tek anlamlı terimler olarak kullanılmaması gerekir. Daştan (2023, ss. 68–70), *physis/doğa* kavramının Antik Yunan düşüncesinde köken veya doğum, devinimin kaynağı, ilk madde ve öz ya da form gibi farklı anlam katmanları taşıdığını göstermektedir. Daştan’ın incelemesi farmakon kavramına ilişkin değildir; burada yalnızca Antik Yunan kökenli bir kavramın çağdaş bir saha bağlamına aktarılmasında anlam çoğulluğunun korunması gerektiğine ilişkin yöntemsel bir karşılaştırma olarak kullanılmaktadır.

kullanılabilir. Bu farklı kullanım alanları, farmakonun kırsal çevrede tek biçimli bir kategori olmadığını göstermektedir. Çalışmada sağaltım ve bakım uygulamaları “çekirdek”, gıda ve yem ile sağlık arasında hareket edenler “geçiş”, tarımsal ve koruyucu uygulamalar ise “sınır” alanları olarak karşılaştırılmaktadır.

Hazırlama işlemlerine verilen ağırlık, antropolojide teknik eylemin ele alınış biçimiyle ilişkilidir. Karıştırma, dökme, kavurma ve sarma gibi el, araç ve malzemenin birlikte çalıştığı süreçler; toplumsal olarak öğrenilmiş beden teknikleri (Mauss, 1973) ve malzeme, enerji, hareket ile bilginin iç içe geçtiği teknik sistemler (Lemonnier, 1992) olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, üretim ve kullanım sırasında malzemenin özelliklerinin izlenmesi gerektiği yönündeki antropolojik yaklaşım (Ingold, 2007) ile hazırlama şartlarının etnofarmakolojik incelemeye dâhil edilmesi gerektiği yönündeki metodolojik gereklilik (Etkin, 1988) birbirini tamamlamaktadır. Bu teorik sentez, Artvin tariflerindeki işlem sırasının basit bir mekanik eylem dizisi olarak değil; yerel kullanım bilgisinin ayrılmaz bir parçası olarak okunmasına yardımcı olmaktadır.

Artvin’in merkez köyleri üzerine yapılan etnobotanik çalışmalarda yörede kullanılan bitki kısımları, yerel adlar ve hazırlama biçimleri kaydedilmiştir (Erşen Bak & Çifci, 2020, 2022). Yörenin gastronomisi üzerine yapılan araştırmada da bitkilerin yemek, baharat ve içecek biçimindeki kullanımları ele alınmıştır (Oğan & Cömert, 2022). Buradaki inceleme, ürünlerin geçirdiği işlemleri ve uygulandıkları yerleri öne çıkarması bakımından bu çalışmalardan ayrılmaktadır. Aynı yerel adın farklı bitkilere verilmesi veya aynı ürünün yerleşimlere göre farklı biçimlerde hazırlanması, kullanım bilgisinin bitki adından ibaret olmadığını göstermektedir.

Tarihsel tıp ve eczacılık kaynakları, ürünlerin kullanılan kısımlar, yardımcı maddeler, işlemler ve uygulama yollarıyla birlikte kaydedildiğini göstermektedir. Dioscorides, Galen ve İbn Baytar’ın eserleriyle Osmanlı tıp ve eczacılık metinleri bu bakımdan karşılaştırma imkânı sunmaktadır (Dioscorides, 2000; Galen, 2003; İbn Baytar, 2022; Gümüşatam, 2022; Tuğ, 2023; Çağatay, 2024). Tarihsel kayıtlar ile Artvin anlatıları arasındaki karşılaştırma, doğrudan bir aktarım zinciri veya ortak köken iddiasına değil; kullanılan kısım, yardımcı ürün, işlem ve uygulama yolu düzeyindeki teknik benzerliklere dayanmaktadır.

Kaynağın seçilmesi, ürünün geçirdiği işlem, birlikte kullanıldığı taşıyıcı, temas ettiği yer, yöneldiği canlı veya ortam ve bilginin hangi kesinlikle aktarıldığı bu çalışmada birlikte değerlendirilmiştir. Bu ilişkiler bütünü “hazırlama modeli” olarak adlandırılmaktadır. Hazırlama modeli, bir ürünün belirli bir kullanım içinde nasıl biçim kazandığını ve sağaltım, gıda, bakım veya koruma alanlarından hangisine yerleştiğini karşılaştırmaya yarayan analitik bir çerçevedir. Çalışma,

Artvin örneğinde nihai yarar beyanından önce malzemenin geçirdiği işlemleri, taşıyıcıları, temas yollarını ve yöneldiği hedefi çözümlemeyi amaçlamaktadır.

1. Saha Malzemesi ve Çözümleme Yaklaşımı

Çalışmanın saha malzemesi, Artvin Çoruh Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenen proje kapsamında Nisan ve Mayıs 2026'da toplanmıştır. Ardanuç pazarı, Peynirli Köyü–Camandar Mahallesi, Aydıncöy (Danzot), Ortaköy (Berta), Kemalpaşa, Şavşat–Yavuzköy, Şavşat–Üzümlü Köyü ve Tütüncüler (Kartla) Köyü'nden oluşan sekiz saha noktasında on bir katılımcıyla görüşülmüştür. Katılımcılar; kırsal üretimi bizzat sürdüren tecrübeli çiftçiler, hayvancılar ve hane büyükleri gibi yerel adlar ile hazırlama ve kullanım ayrıntısı sağlayabilecek kişiler arasından amaçlı olarak belirlenmiş, görüşmeler gönüllülük temelinde gerçekleştirilmiştir. Amaçlı örneklem, Artvin nüfusunu temsil etmekten çok hazırlama ve kullanım ayrıntısı taşıyan anlatılara ulaşmayı sağlamış; ileri yaştaki katılımcıların ağırlığı geçmiş uygulamalar hakkında zengin veri üretirken kuşaklar arası karşılaştırmanın kapsamını daraltmıştır.

Veriler, serbest anlatı ile önceden hazırlanmış soruların birlikte kullanıldığı görüşmelerden, saha notlarından, bazı ses kayıtlarından ve fotoğraflardan elde edilmiştir. Çalışma başlangıcında etik kurul başvurusu planlanmış ancak araştırmanın bedensel müdahale, biyolojik örnek, klinik kayıt veya kişisel sağlık verisi içermeyen kültürel belgeleme niteliğinde değerlendirilmesi üzerine başvuru süreci tamamlanmamış ve çalışma için yazılı etik kurul onayı alınmamıştır. Görüşmeler öncesinde katılımcılara araştırmanın amacı ve verilerin kullanım biçimi açıklanmış, sözlü onamları alınmış ve kayıtlar K1–K11 kodlarıyla anonimleştirilmiştir.

Görüşme malzemesi yerel ad, kullanılan kısım veya ürün, hazırlama işlemi, kullanım amacı, katılımcı, yerleşim ve varsa fotoğraf ya da morfoloji bilgisi temelinde karşılaştırmalı bir envantere dönüştürülmüştür. İşlem sırası izlenebilen kayıtlar ile farmakon kavramının sınırını tartışmaya imkân veren örnekler bu çalışma için amaçlı olarak seçilmiştir. Botanik eşleştirmeler fotoğraf, morfoloji ve bölgesel literatürün birbirini desteklediği durumlarda tür düzeyinde yapılmış; yeterli dayanak bulunmadığında yerel ad korunmuş ve kesin tür adı verilmemiştir. Çözümleme, özgün not, ses kaydı veya görselin bulunduğu durumlarda bu malzemelere, diğer durumlarda envanter girdisine dayandırılmıştır.

Çözümleme iki aşamada yürütülmüştür. İlk aşamada malzeme, hazırlama işlemi, taşıyıcı, temas yolu ve kullanım hedefi kodlanmış; ikinci aşamada bu unsurlar arasındaki ilişkiler sağaltım, besleme ve koruma amaçları ile yarar ve

zarar ihtimalleri bakımından değerlendirilmiştir. Bu kodların kayıtlar arasında karşılaştırılmasıyla çekirdek, geçiş ve sınır alanları oluşturulmuştur.

Çalışmanın kapsamı, seçilen saha anlatılarındaki hazırlama ilişkilerini karşılaştırmakla sınırlıdır; bulgular Artvin genelinde yaygınlık, klinik etkililik veya kullanım önerisi olarak değerlendirilmemiştir. Tarihsel ve deneysel çalışmalar, saha beyanlarını doğrulamak amacıyla değil; kullanılan kısım, işlem, taşıyıcı ve temas yolu bakımından karşılaştırma alanı oluşturmak üzere değerlendirilmiştir. Bu nedenle farklı coğrafya ve dönemlere ait bulgular yerel uygulamanın etkililiğine ilişkin doğrudan kanıt olarak kullanılmamıştır.

2. Hazırlamanın Bilgisi

Ortaköy’de (Berta) 5 Nisan 2026 tarihinde K4’ten kaydedilen üç tarif, hazırlama bilgisinin kısa cümlelerde nasıl korunduğunu göstermektedir. K4, tereyağının kaynatılarak koyun yününe döküldüğünü ve ağrıyan yere sarıldığını anlatmıştır. Kına, yumurta ve balın karıştırılıp kırık bulunan bölgeye sarıldığını; ansli/asli adıyla andığı bitkinin ise ayı ve kurt gibi hayvanların açtığı yaralarda arpa unuyla pişirilerek kullanıldığını belirtmiştir. Ansli adı, bölgesel literatürde yer alan kayıtlar doğrultusunda (Öztürk vd., 2026) *Sambucus ebulus* L. ile olası düzeyde eşleştirilmiş olsa da, katılımcının anlattığı hazırlama süreci doğrudan bitkinin kendisine değil, bitkinin arpa unuyla pişirilerek kıvamlandırılmasına dayanmaktadır. Tariflerde ölçü ve süre verilmemiş, ancak işlemlerin sırası korunmuştur. Isıtma işlemi dökme işleminden, karıştırma sarmadan, pişirme ise yaraya yerleştirmeden önce gelmektedir.

Bu üç tarifte ürün, malzemelerin adları kadar yapılan işlerin sırasıyla tanımlanmaktadır. Mauss’un (1973) beden teknikleri yaklaşımı, karıştırma, dökme ve sarma gibi hareketlerin öğrenilmiş beden kullanımları olduğunu düşünmeye imkân vermektedir. Görüşme, bu hareketlerin kimden ve hangi yaşta öğrenildiğini açıklamamaktadır; buna karşılık tariflerin fiil dizisi, hazırlama bilgisinin yapılacak işlerin düzeniyle birlikte hatırlandığını düşündürmektedir. Lemonnier’nin (1992) teknik sistem yaklaşımında da hammadde, araç, enerji, hareket ve uygulayıcının bilgisi aynı süreç içinde ele alınmaktadır. Sarı yağ tarifinde tereyağı ile koyun yünü kullanılan malzemeleri, ısı enerji kaynağını, dökme ve sarma ise bedensel hareketleri oluşturmaktadır. Ansli/asli tarifinde arpa unu, bitkiyi yaraya uygulanabilecek kıvama getiren yardımcı üründür.

Hazırlama bilgisi, yazılı bir talimattan çok gündelik uygulama içinde öğrenilen ve fiil dizileriyle hatırlanan bir beceri niteliğindedir. Katılımcıların anlatılarında ısıtma, dökme, karıştırma, pişirme ve sarma işlemlerinin sırası korunmuştur. Tencere, sıcaklık, miktar ve bekleme süresi her kayıta açıklanmadığından çözümleme tarifleri yeniden uygulanabilir talimatlara

dönüştürmeye değil, kaydedilen işlem sıralarını ve teknik görevleri karşılaştırmaya yönelmiştir.

Etkin'e (1988) göre etnofarmakolojik kayıt, yerel ad ve kullanım amacının yanında hazırlama biçimini, miktarı, kullanım yolunu ve bağlamı da kapsamalıdır. Artvin kayıtlarında ölçü bilgisi çoğu kez eksik olsa da hazırlama fiilleri belirgindir. Sumağın öğütülmesi, tahıl unlarının kavrulması, kantaron çiçeğinin zeytinyağıyla bir araya getirilmesi ve tütün yaprağının yakılması, hammaddenin fiziksel biçimini ve kullanım yolunu değiştirmektedir. Bu işlemler aynı sonuca yönelmez; öğütme ile baharat, kavurma ile yiyecek, yağla karıştırma ile sürülebilir ürün hazırlanırken yakma işlemi, yaprağı kovana yöneltilen dumana dönüştürmektedir.

Tarihsel eczacılık kayıtlarında da kullanılan kısım, yardımcı ürün ve uygulama yoluyla birlikte dövme, eleme, kaynatma, süzme ve kıvam verme gibi işlemlere yer verilmiştir (Dioscorides, 2000; Levey, 1973; Riddle, 1985; İbn Baytar, 2022). Bal, yağ, balmumu, reçine ve un gibi ürünler karışımın kıvamını ve uygulanma biçimini düzenlemektedir. Bu çalışmadaki karşılaştırma, tarifleri aynı kökene bağlamak yerine hammaddenin işlemler ve yardımcı ürünler aracılığıyla uygulanabilir bir biçime nasıl getirildiğine odaklanmıştır.

Saha çalışmasından seçilen işlem dizileri; malzemenin teknik hazırlık sürecini, temas yolunu, hedefi ve kayıt niteliğinin bilgi statüsünü bütüncül bir yaklaşımla karşılaştırmak amacıyla Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1

Çekirdek Sağaltım Uygulamalarında Hazırlama Biçimleri

Ürün veya karışım	Hazırlama ve uygulama	Kayıt niteliği
Sarı yağ (tereyağı) ve koyun yünü	Tereyağı kaynatılır, koyun yününe dökülür ve yağ emdirilen yün ağrıyan bölgeye sarılır.	K4 tarafından uygulanmış bir tarif olarak aktarılmıştır.
Kına, yumurta ve bal	Kına, yumurta ve bal birlikte karıştırılır; hazırlanan karışım kırık bulunan bölgeye sarılır.	K4 tarafından kırık sargısı tarifi olarak aktarılmıştır.
Ansli/asli (iğmi; <i>Sambucus ebulus</i> L., mürver ile olası eşleştirme)	Bitki arpa unuyla pişirilir ve hayvandaki yaraya uygulanır.	K4 tarafından hayvan yarasına ilişkin bir uygulama olarak aktarılmıştır. Tür eşleştirmesi literatüre dayalı bir olasılıktır; saha teşhisi değildir.

Ürün veya karışım	Hazırlama ve uygulama	Kayıt niteliği
Kantaron (<i>Hypericum</i> spp.; tür düzeyi belirsiz)	Kantaron zeytinyağıyla bir araya getirilir ve insan yarası üzerinde kullanılır.	Katılımcının uyguladığı bir yara bakımı olarak aktarılmıştır.

Not. Tablo 2026, saha kayıtları temelinde yazarlar tarafından ChatGPT yapay zekâsı aracılığıyla hazırlanmıştır. Ansli/asli için verilen *Sambucus ebulus* L. eşleştirmesi Öztürk ve diğerlerinin (2026) Artvin Merkez’de kaydettiği ansli/iğmi adına dayanmaktadır ve saha teşhisi anlamına gelmemektedir. Diğer bilimsel karşılıklar da mevcut saha verilerinin sağladığı destek ölçüsünde verilmiştir. Kayıt niteliği, etkililiği veya güvenliği değil, anlatının deneyim ve kesinlik bakımından nasıl kurulduğunu göstermektedir.

Tablo 1’deki tarifler, farmakonun bu çalışmada neden hammaddenin adıyla özdeşleştirilmediğini açıklamaktadır. Tereyağının kaynatılıp yüne emdirilmesi, kınanın yumurta ve balla karıştırılması ve anslinin arpa unuyla pişirilmesi, hammaddeleri belirli sağaltım uygulamalarına uygun hâle getiren işlemlerdir. Bir ürünün farmakon olarak ele alınması işlem, taşıyıcı, temas edilen bölge ve hedef arasındaki ilişkiye dayanır. Farmakonun yarar ve zarar ihtimallerini birlikte taşıyan değeri bu kullanım koşullarında belirir. Hazırlama modeli, malzemenin belirli koşullarda sağaltım ürünü olarak kurulmasını ve koşullar değiştiğinde başka bir kullanım alanına geçebilmesini açıklayan ilişkiler bütünüdür ifade eder.

3. Taşıyıcı ve Temas

Ürün hazırlandıktan sonra hangi yüzeye, hangi taşıyıcıyla ve ne kadar süreyle temas edeceği önem kazanmaktadır. Sarma, sürme, yedirme ve dumanı yöneltme saha kayıtlarında karşılaşılan temas yollarıdır; bu yollar ürünün ulaşacağı bedeni, canlıyı veya ortamı belirlemektedir. Bu nedenle temas biçimi, ürünün yüzeyde alacağı biçimi ve dolayısıyla bu çalışmanın farmakon çözümlemesindeki yerini belirlemektedir.

Taşıyıcıların emicilik, akışkanlık, yapışkanlık ve kıvam gibi özellikleri temasın nasıl sürdürüleceğini etkilemektedir. Tablo 1’deki sarı yağ tarifinde koyun yünü ısıtılmış yağı taşımakta ve belirli bir bölgede tutmaktadır. Arpa unu, ansli/asli ile pişirilen karışımın yara yüzeyine yerleştirilebilecek bir kıvam almasına yardım etmektedir. Zeytinyağı kantaron çiçeğini yara yüzeyine yayılabilen bir ürüne dönüştürmekte; kına, yumurta ve bal bir araya geldiğinde sarılabilecek bir karışım oluşturmaktadır. Bu çözümleme, katılımcıların açıkladığı kullanım nedenlerinden bağımsız bir seçim gerekçesi üretmeden, taşıyıcıların tarif içindeki emme, yayma, kıvam verme ve yüzeyde tutma görevlerine odaklanmaktadır.

Koku, tat, renk, sıcaklık, yakıcılık ve doku gibi duyuşal özelliklerin yerel sağıaltım bilgisinde etkili olabildiğı farklı toplumlarda kaydedilmiştir (Geck vd., 2017; Leonti vd., 2002; Shepard, 2004). Bununla birlikte Bennett (2007), biçim veya duyuşal özellik ile kullanım arasında kurulan “işaretler öğretisi” açıklamalarının çoğı zaman uygulamadan sonra geliştiğini ve bilgiyi hatırlatıcı bir işlev kazanabildiğini belirtir. Bu nedenle Artvin kayıtlarında malzemenin görünüşünden hareketle kullanım nedeni üretilmemiş; balmumunun yapışkanlığı gibi özellikler seçim gerekçesi olarak değil, hazırlanmış ürünün yüzeyde nasıl davrandığını açıklayan maddi özellikler olarak değerlendirilmiştir.

Tarihsel tıp ve eczacılık kaynaklarında yumurtayla hazırlanan yakılar, kantaronun zeytinyağında bekletilmesiyle elde edilen yağlar ve balmumu ya da reçineyle kıvam verilen karışımlar yer almaktadır (İbn Baytar, 2022; Gümüşatam, 2022; Tuğ, 2023; Çağatay, 2024). Bu tarihsel örnekler, taşıyıcı ürünlerin karışımı yüzeye yayma, kıvamlandırma veya yüzeyde tutma görevlerinin farklı dönemlerde karşılaştırılabilir teknik örüntüler oluşturduğunu göstermektedir.

Sonuçta kırsal farmakonun hazırlanmış biçiminin temas yoluyla tamamlandığı; yün, un, yağ ve sargının ürünün ulaşacağı yüzeyi ve orada kalma biçimini düzenlediğı görülmektedir. Burada farmakonun değeri, kullanılan maddeyle birlikte ürünün yüzeye nasıl ulaştırıldığına ve temasın hangi koşullarda sürdürüldüğüne göre şekillenir. Çünkü sıcaklık, süre ve miktardaki değişiklikler yarar ve zarar ihtimallerini etkileyebilmektedir.

4. Sofradaki Farmakon

Ardanuç pazarında (Görsel 1) K1’in sumak, Berta’da K5’in tirimli, Tütüncüler/Kartla’da K10’un ise tutube adıyla aktardığı bitki, Türkçede sumak olarak bilinen *Rhus coriaria* L. ile yüksek olasılıkla eşleştirilmiştir (Erşen Bak & Çifci, 2022). K1, meyvenin ağaçtan toplanıp öğütüldüğünü, yemeklere ekşilik vermek amacıyla katıldığını ve şeker hastalığına iyi geldiğinin söylendiğini aktarmıştır. Öğütme işlemi meyveyi yemeğe katılabilecek bir baharata dönüştürmüş; sağlık beyanı ise ürünün mutfak kullanımıyla bedensel yarar düşüncesini bir araya getirmiştir.

Görsel 1

Ardanuç Pazarında Sumak Adıyla Kaydedilen Öğütülmüş Ürün (a) ve Karşılaştırma Amacıyla Rhus Coriaria L. Meyve Salkımı (b)

Not. Kaynak: (a) yazarlar tarafından çekilen saha fotoğrafı, 2 Nisan 2026; (b) Sumac fruit.JPG, BourrinOman, 2010, Wikimedia Commons, kamu malı. Tirimli ve tutube, aynı bitki için diğer saha alanlarında kaydedilen yerel adlardır.

K1'in ayrı ürünler olarak anlattığı sarol ve cancır eriği, yabani erik çevresinde kullanılan yerel adlar olarak kaydedilmiştir. Batı Küçük Kafkasya'da yapılan bir çalışmada her iki ad *Prunus divaricata* L. ile ilişkilendirilmiştir (Kazancı vd., 2021). Saha çalışmasında botanik örnek alınmadığından bu karşılık olası düzeyde tutulmuştur. Saroldan reçel veya marmelat, cancır eriğinden ise perverda hazırlanmaktadır. Koruk, K1'in kullanımında kıızılcıktan (*Cornus mas* L.) hazırlanan yerel bir ürün olarak kaydedilmiştir. Meyvenin pişirilmesi, kıvamının değiştirilmesi ve saklanabilir hâle getirilmesi, taze meyveden farklı bir ürün meydana getirmiştir.

Perverda (Görsel 2) adı kullanılan ürüne göre değişebilmiştir. Ardanuç'ta cancır eriğinden yapılan marmelat için kullanılan ad, Ortaköy'de kıızılcık, erik veya domatesle hazırlanan sosları da karşılamıştır. Perverdanın kimliği bu nedenle tek bir bitki türüne bağlanmamalıdır. Pişirme, kıvam verme ve saklama işlemleri farklı hammaddeleri aynı ürün adı altında bir araya getirmiştir. Perverda tarifleri bu nedenle hammadde, pişirme, kıvam verme ve saklama işlemleri düzeyinde karşılaştırılmıştır.

Moşul (Görsel 2), arpa, buğday ve mısır unlarının kavrulmasıyla hazırlanmış ve lohusalara yedirilen bir ürün olarak anlatılmıştır. Ortaköy’de moşışul adıyla kaydedilen tarifte buğday ve arpa unu karıştırılarak kavrulduğu, ortasına tereyağı konulduğu belirtilmiştir. İki tarifin temel işlemi tahıl unlarının kavrulmasıdır; kullanılan unlar ve tüketim bağlamları ise aynı kalmamıştır. Yerel adın söylenişindeki farklılık, tarifteki değişimle birlikte kaydedilmiştir.

Tahılların farmakon değeri; kavurma işlemi, lohusalık dönemi ve üründen beklenen yarar arasındaki ilişkide ortaya çıkmaktadır. Kavrulmuş karışımın lohusalık dönemine bağlanması, ürünün belirli bir kişi ve dönem için hazırlandığını göstermektedir. Özdemir (2025), mutfak kültürü dâhil birçok yazılı olmayan kültürel bilginin aile ortamında öğrenildiğini belirtmektedir. Tarifin iki yerleşimde farklı bileşenlerle anlatılması, hazırlama bilgisinin uygulama içinde değişebildiğini düşündürmektedir.

Görsel 2

Cancır Eriğinden Hazırlanan Perverda (a) İle Arpa, Buğday ve Mısır Unlarından Hazırlanmış Moşul (b).

Not. Kaynak: Yazarlar tarafından çekilen saha fotoğrafları, Ardanuç pazarı, 2 Nisan 2026.

Sağlıkla ilişkilendirilmeden aktarılan başka hazırlama biçimleri de kaydedilmiştir. Kurutulmuş asma/üzüm (*Vitis vinifera* L.) yaprağının kemikli veya etli yemeklere, dağ pancarının ise yemek ve çorbalara katıldığı belirtilmiştir. Dağ pancarı/yayla pancarı, bölgesel çalışmada dağ lahanası adıyla *Polygonum*

bistorta L. ile eşleştirilmiştir (Erşen Bak & Çıfci, 2020). Proje sırasında botanik örnek alınmadığından bu eşleştirme olası karşılık olarak değerlendirilmiştir.

Benzer şekilde, nişoş ile köndarın da kurutularak çorbalara katıldığı aktarılmıştır. Bölgesel botanik kayıtlara dayalı olası eşleştirmelerde nişoşun taş nanesi (*Micromeria fruticosa*), köndarın ise çorba kekiği (*Satureja spicigera* ve *S. hortensis*) olduğu belirtilse de (Erşen Bak & Çıfci, 2020, 2022), sahadaki kullanım bilgisi bitkinin kesin tür teşhisinden ziyade çorbaya koku ve lezzet verme işlevi etrafında şekillenmiştir. Proje sırasında gözlemlenen materyal kurutulmuş formda olduğundan, yerel adın işaret ettiği kullanım pratiği ön planda tutulmuştur.

Kurutma, öğütme, kavurma ve pişirme işlemleri malzemelerin saklanma ve tüketilme biçimlerini düzenlemiştir. Üzüm yaprağı, dağ pancarı, nişoş ve köndar, sağlık amacı belirtilmediği sürece mutfak alanında kalmaktadır. Sarol ve perverda, metinde doğrudan bir bedensel yarar beyanıyla ilişkilendirilmediği için hazırlama modelinin mutfak, saklama ve dolaşım yönünü göstermektedir. Sumakta aktarılan sağlık beyanı ve moşulun lohusalık dönemine özgü tüketimi ise gündelik yiyeceği sağlıklı ilişkilendirerek geçiş alanına taşımaktadır. Gündelik yiyeceğin farmakon değeri, kullanım amacı ve tüketicinin durumuyla birlikte kurulmuştur.

Tarihsel açıdan bakıldığında Galen (2003), tahıl, ekmek, baklagil, incir ve başka gündelik yiyecekleri beden üzerindeki etkileriyle birlikte ele almıştır. İbn Baytar'ın (2022) eserinde de bal, yağ, mercimek, incir ve ekmek gibi mutfak ürünleri müfred ilaçlar arasında yer almaktadır. Bu kayıtlar elbette Artvin'deki moşulun veya perverdanın tarihsel kökenini açıklamaz. Ancak karşılaştırma, yiyeceğin hazırlanışı, tüketicinin durumu ve beklenen sonuç arasındaki ilişkinin tarihsel tıp metinlerinde de yer aldığını göstermektedir.

Pazarda öğütülmüş, kurutulmuş veya kavanozlanmış biçimde sunulan ürünler ev mutfağındaki hazırlama bilgisini daha geniş bir dolaşıma taşımıştır. Sumağın öğütülerek, perverdanın kavanozlanarak, moşulun ise kuru karışım hâlinde sunulması, saklama ve taşıma biçimlerini ürünün bir parçası hâline getirmiştir. Özdemir (2024), Artvin'de yerel bilginin üretim, aktarım ve kalıplaşma süreçleriyle biçimlendiğini ve geleneksel ürünlerin kent kültürü ile ekonomik dolaşım içinde yeni sunumlar kazanabildiğini belirtmektedir. Pazar kaydının bu çalışma açısından önemi fiyat veya müşteri talebinden çok, hazırlanmış ürünün saklama, taşıma ve sunum biçiminin kullanım bilgisinin bir parçası hâline gelmesidir.

Sumak ve moşulda farmakon değeri; hazırlama biçimi, tüketicinin durumu ve ürüne eşlik eden yarar sözüyle kurulmuştur. Aynı ürün gündelik öğünün parçası

olarak kalabilmiş, belirli bir dönem veya bedensel beklentiyle ilişkilendirildiğinde gıda ile sağlık arasındaki geçiş alanına yerleşmiştir.

5. Hayvan, Kovan, Ağaç ve Bahçede Farmakon

Saha kayıtlarında hazırlanan ürünler yalnız insan bedenine değil; hayvana, arı kolonisine, ağaca ve yetiştirilen bitkiye de yönelmiştir. Hedefteki bu değişiklik, benzer malzemelerin yem, hayvan bakım ürünü, kovan uygulaması, ağaç aş malzemesi veya bahçe ürünü olarak farklı anlamlar kazanmasını sağlamaktadır. Bu bölümde pirindi, tütün yaprağı, balmumu ve ısırgan örnekleri; geçirdikleri işlemler, temas yolları ve yöneldikleri canlı veya ortam bakımından karşılaştırılmaktadır. Böylece hazırlama modelinin insan sağaltımından hayvan, kovan, ağaç ve bahçe bakımına doğru nasıl genişlediği izlenmektedir.

5.1. Hayvan Yemi ile Bakımında Pirindi

Tütüncüler (Kartla) Köyü’nde K11 tarafından anlatılan pirindi bu geçişin en kapsamlı örneklerinden biridir. Katılımcı, pirindinin çam üzerinde mantarı andıran biçimde yetişen asalak bir bitki olduğunu; dalının kaynatılıp içildiğinde “hastalıklara, hayvan hastalıklarına” iyi geldiğinin söylendiğini aktarmıştır. Görüşme cümlesinde kaynatılmış ürünü içenin insan mı hayvan mı olduğu açık kalmıştır. Bitkinin kuruduğunda hayvanlara yedirildiği ve besleyici sayıldığı ise daha kesin bir bilgi olarak verilmiştir. Katılımcı, bitkinin “tohum” olarak adlandırdığı kısmındaki sıvının ele yağ gibi geldiğini belirtmiş ve ellere iyi gelebileceği ihtimalini “belki” sözüyle ifade etmiştir.

Görsel 3

Pirindi Adıyla Kaydedilen ve Yüksek Olasılıkla Ökseotu (Viscum album L.) İle Eşleştirilen Örnek.

Not. Kaynak: Yazarlarca çekilen saha fotoğrafı, Tütüncüler (Kartla) Köyü, 17 Nisan 2026.

Görsel 3’teki saha örneği, fotoğraf ve morfolojik özellikler üzerinden yüksek olasılıkla ökseotu (*Viscum album* L.) ile eşleştirilmiştir. Erşen Bak ve Çifci (2022) de Artvin’in merkez köylerinde ökseotunun taze yapraklarının hayvan yemi olarak kullanıldığını kaydetmiştir. Bu bölgesel kayıt, pirindinin hayvan beslenmesindeki yerini desteklemektedir. Ökseotu meyvelerindeki “viscin” adı verilen maddenin yapışkan ve uzayabilen yapısı deneysel çalışmalarda açıklanmıştır (Azuma vd., 2000). Bu özellik, katılımcının “yağ gibi” biçimindeki duyuşsal betimlemesiyle maddi düzeyde örtüşmektedir. Karşılaştırma yarar beyanını değil, dokunma sırasında fark edilen yapışkan ve uzayabilen yapıyı açıklamaktadır.

Ökseotunun tarihsel tıp kayıtlarında hazırlanış biçimi de bu ayrımı desteklemektedir. Dioscorides’in (2000) *ixos*, İbn Baytar’ın (2022) ise “debâk/dıbk” başlığı altında ele aldığı ve Türkçe karşılığını ökse olarak verdiği ürünün meyvesi dövülmüş, yıkanmış ve kaynatılmış; balmumu ve reçineyle karıştırılarak şişlikler, iltihaplar ve eski yaralar için yakı hazırlanmıştır. Artvin kaydında dalın kaynatılması, kurutulan bitkinin hayvana yedirilmesi ve meyve çevresindeki sıvının dokunarak değerlendirilmesi öne çıkmaktadır. Tarihsel metinlerle saha anlatısı arasında aktarım ilişkisi kurulamasa da aynı olası bitkisel kaynağın farklı kısımlar ve işlemler aracılığıyla çeşitli kullanım biçimleri

kazandığı anlaşılmaktadır. Pirindinin kaynatılmış biçimi sağaltım alanına, kurutulmuş biçimi yem alanına, ellere ilişkin “belki” sözü ise henüz yerleşmiş tarife dönüşmemiş bir ihtimale karşılık gelmektedir.

5.2. Kovan Bakımında Tütün Dumanı

Ortaköy’de (Berta) K5 tarafından aktarılan tütün kaydı, farmakonun kovan çevresindeki biçimini göstermektedir. Katılımcı, Borçka ve Ardanuç taraflarında büyük yapraklı tütün yetiştirildiğini, yaprakların yakılarak dumanının arılardaki “varo” hastalığına karşı kullanıldığını anlatmıştır. Bitkinin türü belirlenmediği için kayıt *Nicotiana* spp. düzeyinde tutulmuştur. Yaprak miktarı, dumanın kovana verilme biçimi, uygulama süresi ve koloni koşulları kaydedilmemiştir.

Doğu Amhara’da yürütülen deneysel bir çalışmada tütün yaprağı dumanının *Varroa destructor* yükünü azalttığı bildirilmiştir (Tsegaye vd., 2024). Bu çalışma, tütün yaprağının yakılmasıyla oluşan dumanın parazite yöneltilen bir temas aracı olarak kullanılabileceğine karşılaştırmalı bir örnek sunmaktadır. Tarihsel tıp ve eczacılık metinlerinde duman ve tütsü de çeşitli maddelerin hedefe ulaştırılma yolları arasında yer alır (İbn Baytar, 2022; Gümüştam, 2022). Buradaki yakınlık tütüne dayalı bir tarihsel süreklilikten çok yanma sonucunda oluşan dumanın temas aracı olarak kullanılmasına ilişkindir. Yaprak, ateş, duman, kovan ve parazit arasındaki bu sıralama, tütünü belirli bir amaç için hazırlanmış ürüne dönüştürmektedir.

5.3. İnsan ve Ağaç Yüzeyinde Balmumu

K5’in balmumuna ilişkin anlatısı, kovan ürünü ile insan ve ağaç yüzeyi arasında başka bir ilişki kurmaktadır. Balmumunun iltihaplı yaralarda kullanıldığı ve ağaç aşısında birleşme yerine uygulandığı aktarılmıştır. Isıyla biçimlenebilmesi, suyu geçirmeyen bir tabaka oluşturması ve yüzeyde kalması, balmumunun bu iki kullanımındaki maddi özelliklerdir (Fratini vd., 2016). Ökseotunun balmumu ve reçineyle yakı hâline getirildiği tarihsel tarifler de balmumunun hazırlanmış ürünü yüzeyde tutan işlevine örnektir. İnsan yarası ile ağaç aşısı aynı biyolojik süreç değildir; her iki kullanımda da balmumu, kesilmiş ya da zedelenmiş yüzeye yöneltilmektedir. Balmumunun farmakon içindeki yeri, yöneldiği canlıya ve birlikte kullanıldığı malzemeye göre değişmektedir.

5.4. Bahçe Bakımında Isırgan

Ardanuç’ta K1 tarafından ısırganın (*Urtica* spp.) çürütülerek gübre yapıldığı ve bu ürünün kullanıldığı fidelere böcek gelmediği anlatılmıştır. Karışımın oranı, bekleme süresi ve toprağa ya da bitki üzerine nasıl uygulandığı kaydedilmemiştir. Isırgandan hazırlanan sulu özütlerin bitki gelişimi ve bazı besin öğeleri

üzerindeki etkileri deneysel olarak incelenmiş; ısırgan çayının bazı koşullarda yaprak biti yoğunluğunu azalttığı da belirlenmiştir (Maričić vd., 2021; Wulf vd., 2023). Bu çalışmalar, ısırganın sulu veya bekletilmiş özüt biçiminde hazırlanmasını bitki besleme ve zararlı yönetimiyle ilişkilendirmektedir. Artvin kaydıyla karşılaştırma, etkililikten çok hammaddenin bekletilerek bahçeye yöneltlen bir ürüne dönüştürülmesi düzeyinde kurulmuştur.

Bu örnekler kırsal farmakonun farklı alanlarını temsil etmektedir. Kaynatılmış pirindinin hastalıkla ilişkilendirilmesi ve tütün dumanının varroaya yöneltilmesi sağaltım ve bakım alanına yakındır. Pirindinin kurutularak hayvana yedirilmesi yem ile sağaltım arasındaki geçişte yer alırken; balmumunun ağaç aşısında, ısırganın ise gübre ve böcek uzaklaştırıcı olarak kullanılması farmakonun tarımsal ucuna işaret etmektedir. Malzemenin geçirdiği işlem, yöneldiği canlı, temas yolu ve anlatının kesinlik derecesi değiştikçe hazırlanan ürünün farmakon içindeki yeri de yapısal olarak değişmektedir. Teknik işlem ve doğrudan bedensel temasın geri plana geçtiği kayıtlarda ise hazırlama modeli koruyucu ve sembolik kullanım biçimlerine doğru genişlemektedir.

6. Farmakonun Sınırında

Bazı saha kayıtlarında bir rahatsızlığın giderilmesi amaçlanmış, ancak kaynağın niteliği, hazırlama işlemi veya uygulama biçimi tam olarak açıklanmamıştır. Maden çamuru, gazlı içecek ve kuşburnu dalındaki larva bu gruptadır. Kiraz ağacı kabuğu ile yılanı uzak tuttuğu söylenen çiçeklerde koruma, nesnenin taşınmasına veya belirli bir yerde bulunmasına bağlanmıştır. Bu örnekler, kırsal farmakonun hangi koşullarda sağaltım alanından uzaklaşmaya başladığını tartışmaya imkân vermektedir.

Ortaköy/Berta Köyü'nde K5, eski kurşun madeni çevresinden alınan çamurun hayvan yaralarında kullanıldığını aktarmıştır. Kaynağın belirli bir yerden seçilmesi kullanım bilgisinin parçasıdır ancak çamurun mineral bileşimi ile yaraya uygulanma biçimi kaydedilmemiştir. Bazı kil örneklerinin antibakteriyel özellik gösterebildiği, mineral bakımından benzer görünen başka killerin ise bakteri çoğalmasını destekleyebildiği bilinmektedir (Williams & Haydel, 2010). Bu nedenle Artvin kaydı, çamurun etkisinden çok kaynak yeri, malzeme seçimi ve bedensel kullanım arasındaki ilişkiyi belgelemektedir.

Aynı köyde hayvanların karın şişliğini gidermek amacıyla gazlı içecek kullanıldığı da söylenmiştir. Miktar, uygulama yolu ve bu ilişkinin dayandığı deneyim açıklanmamakla birlikte kayıt, üretim amacı gündelik tüketim olan endüstriyel bir ürünün yerel kullanım içinde hayvan sağaltımıyla ilişkilendirilmesini göstermektedir. Bu nedenle gazlı içecek örneği, gündelik tüketim ile sağaltım arasındaki geçiş alanında değerlendirilmiştir.

Tütüncüler (Kartla) Köyü’nde K11, kuşburnu dalında bir böceğin oluşturduğu “yuva” içinde bulunan kurtçuğun çocukların karın ağrısı için yenildiğini anlatmıştır. Botanik veya entomolojik inceleme yapılmadığından oluşumun ve larvanın türü kesinleştirilmemiştir. Farklı toplumlarda böceklerin ve başka omurgasızların sağlık uygulamalarına katıldığı bilinmektedir (Meyer-Rochow, 2017). Tütüncüler kaydında doğrudan kullanılan unsur larva, kuşburnu ise onun bulunduğu bitki ve toplama yeridir. Ağızdan kullanım kaydı sağaltım alanına yaklaşırken belirgin bir hazırlama işleminin bulunmaması örneği hazırlama modelinin sınırında tutmaktadır.

Kiraz ağacı kabuğu kaydında sağaltımın yerini koruma düşüncesi almıştır. K5, kabuğun iç tarafının nazara karşı boğalara veya başka hayvanlara takıldığını aktarmıştır. Artvin’in Sarıbudak Köyü’nde yapılan daha eski bir derlemede arpa, kömür, kiraz ağacı kabuğu ve kuşburnu dikeninin üçgen biçiminde bağlandığı; demir ve mavi boncukla birlikte hayvanın alına takıldığı kaydedilmiştir (Gökçimen, 2010). Doğu Karadeniz hayvancıları arasında hayvanlara nazar boncuğu, renkli ip ve çeşitli koruyucu nesneler takıldığı da aktarılmıştır (Aça, 2018). Bu kayıtlar kiraz kabuğunun koruyucu kullanımına bölgesel bir karşılık sunmakta ancak aralarında kesintisiz bir aktarım ilişkisi kurmaya yetmemektedir.

Kabuğun iç kısmının seçilmesi ve hayvanın üzerinde taşınacak biçime getirilmesi bir hazırlama işlemi içermektedir. Beklenen sonuç nazar adı verilen tehdidin uzak tutulmasıyla anlatılmış, temas ise nesnenin hayvan üzerinde taşınmasıyla kurulmuştur. Kiraz kabuğu bu nedenle çekirdek farmakon içinde değerlendirilmemiş; koruyucu bir nesnenin hazırlanması ve hayvanla temasının kurulması bakımından sınır kaydı olarak ele alınmıştır.

Aydıncöy’de (Danzot) K3, “dağ sarı çiçeği” bulunan yere; Ortaköy’de (Berta) K5 ise “altın çiçeği” konulan yere yılan gelmediğini aktarmıştır. Fotoğraf veya botanik örnek bulunmadığından bu adların aynı türe karşılık geldiği söylenemez. Katılımcılar koruyucu sonucu koku, tat veya başka bir duyuşsal özellikle açıklamamış; çiçekler ise belirli bir mekânda bulunmalarıyla yılanın uzak kalması arasında kurulan ilişki üzerinden anlatılmıştır. Bu kayıtlar, bitkisel nesneye bağlanan mekânsal koruma düşüncesini temsil etmektedir.

Bu kayıtlar hazırlama modelinin farklı çalışma biçimlerini göstermektedir. Maden çamuru, gazlı içecek ve larva doğrudan bedensel bir kullanımla ilişkilendirilirken teknik ayrıntıların sınırlı olduğu örnekleri; kiraz kabuğu ve sarı çiçekler ise taşıma, yerleştirme ve koruma etrafında kurulan sembolik ilişkileri temsil etmektedir. Çekirdek, geçiş ve sınır ayrımı, bu uygulamaları doğruluk bakımından hiyerarşik biçimde sıralamak için değil; malzeme, işlem, temas, hedef ve anlam arasındaki farklı ilişki biçimlerini karşılaştırmak için kullanılmaktadır.

Sonuç

Artvin’de kaydedilen uygulamalardan çıkan temel sonuç, kırsal farmakonun hazırlanma sırasında meydana geldiğidir. Bir bitkinin veya gündelik ürünün adı ile ona atfedilen yarar, kullanım bilgisinin başlangıcını vermektedir. Kullanılan kısmın seçilmesi, ısıtılması, kavrulması, başka bir ürünle karıştırılması, sarılması, yakılması veya bekletilmesi sonucunda malzeme belirli bir kullanıma uygun hâle gelmektedir. Aynı kaynak farklı işlemlerden geçtiğinde yemek, yem, sağaltım ürünü, koruyucu nesne veya tarımsal yardımcı olarak kullanılabilir. Farmakon değeri bu nedenle malzeme, işlem, taşıyıcı, temas yolu, hedef ve kullanım amacı arasındaki ilişkide kurulmaktadır.

“Hazırlama modeli” kavramının açıklama gücü de bu ilişkiden doğmaktadır. Kavram, tarifteki işlemleri sıralamanın ötesinde bir malzemenin hangi koşullarda kullanım ürünü hâline geldiğini izlemeyi sağlamıştır. Aynı malzeme farklı hazırlama biçimleriyle başka kullanım alanlarına geçebilmekte, farklı malzemeler ise benzer teknik görevler üstlenebilmektedir. Yün ve sargı, ürünü yüzeyde tutarken yağ yayılmasını, un ve yumurta kıvam kazanmasını, duman ise temasın hava yoluyla kurulmasını sağlamaktadır. Taşıyıcı, hazırlanmış ürünün maddi biçimini; temas yolu da ürünün nereye, nasıl ve ne kadar süreyle yöneltileceğini belirlemektedir. Bu ilişkiler bilinmeden “iyi gelir” sözünden hareketle ürünün niteliği, etkisi veya güvenliği değerlendirilemez. Etnobotanik kaydın karşılaştırma birimi böylece, bitki adından hazırlanmış ürüne ve onu meydana getiren işlem dizisine doğru genişlemektedir. Farmakonun zarar yönü bu çözümlemede ürünleri zararlı ilan eden bir sonuç değil; sıcaklık, miktar, süre, taşıyıcı ve uygulama yolu değiştiğinde yarar değerinin de değişebileceğini hatırlatan bir koşulsallık ilkesi olarak kullanılmıştır.

Çekirdek, geçiş ve sınır alanları, kayıtların farmakon içindeki konumlarının dereceli biçimde kurulduğunu göstermiştir. Hazırlama işlemi, temas yolu ve sağaltım amacı belirginleştikçe kayıt çekirdek alana yaklaşmakta; bu unsurlar belirsizleştğinde ise geçiş veya sınır alanında konumlanmaktadır. Gıda ve sağlık, yem ve hayvan bakımı, kovan ve bahçe işleri kırsal kullanım içinde birbirine temas eden alanlardır. Bir ürünün bu alanlardan hangisine yerleşeceği malzemenin adına göre önceden belirlenmemektedir. Çünkü hazırlanma amacı, yöneltildiği canlı veya ortam ve kullanım sırasında ona yüklenen değer, sonucu değiştirir. İnsan bedeninden hayvana, arı kolonisine, ağaca ve yetiştirilen bitkiye uzanan kayıtlar, kırsal bakımın ortak bir malzeme ve beceri çevresinde yürütüldüğünü düşündürmektedir. Koruyucu ve sembolik uygulamalar ise farmakon kavramının sınırını belirlemekte; çevrede yararlı sayılan her nesnenin aynı kategori altında toplanmasını önlemektedir.

Tarihsel tıp ve eczacılık kaynaklarıyla kurulabilen en güçlü yakınlık işlem düzeyinde bulunmuştur. Yağda bekletme, balmumu veya reçineyle kıvam verme, yakı hazırlama, sarma, yüzeyde tutma ve dumanla temas kurma gibi teknikler farklı dönemlerde kaydedilmiştir. Bu benzerlikler kesintisiz bir aktarım ilişkisini değil, malzemelerin hangi işlemlerle kullanılabilir hâle getirildiğini dönemler arasında karşılaştırma imkânını göstermektedir. Aynı veya benzer bitkisel kaynağın farklı kısımları seçildiğinde ve başka işlemlerden geçirildiğinde ayrı farmakon biçimleri ortaya çıkmaktadır. Bu sonuç, tarihsel karşılaştırmanın bitki adlarının eşleştirilmesiyle tamamlanamayacağını; kullanılan kısım, yardımcı ürün, işlem ve uygulama yolunun da izlenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bilginin hangi kesinlikle aktarıldığı da hazırlama modelinin ayrılmaz bir parçasıdır. Uygulandığı anlatılan bir tarif, başkasından duyulan bir söz ve kişisel ihtimal aynı kanıt ağırlığını taşımamaktadır. Pirindi anlatısındaki yerleşmiş yem bilgisi ile “belki” sözüyle ifade edilen el kullanımının ayrılması, anlatım kipinin bağımsız bir kayıt unsuru olduğunu göstermiştir. Tariflerdeki işlem sıraları, yerel bilginin sözle aktarılan yarar beyanları kadar el, araç ve malzemeyle yürütülen uygulamalar içinde taşındığını düşündürmektedir. Anlatım kipinin kayda eklenmesi, gelecekteki çalışmalarda tariflerin kimden öğrenildiği, uygulama içinde nasıl değiştirildiği ve kuşaklar arasında hangi biçimlerde aktarıldığı sorularının da sistemli biçimde izlenmesine imkân verecektir.

Çalışmanın yöntemsel katkısı, yerel kullanım bilgisinin kaydedilmesinde sorulan soruları genişletmesi olmuştur. Bitki adı ve yarar beyanına kaynak yeri, kullanılan kısım, işlem sırası, taşıyıcı, temas yolu, hedef canlı ve anlatım kipi eklendiğinde tarifler arasındaki yakınlıklar daha sağlıklı değerlendirilebilmektedir. Böyle bir kayıt düzeni, aynı yerel adın farklı türler için kullanıldığı veya aynı ürünün yerleşimlere göre başka biçimlerde hazırlandığı durumlarda özellikle önemlidir.

Hazırlama modeli, gelecekteki saha araştırmalarında sınanabilecek ve geliştirilebilecek analitik bir karşılaştırma çerçevesi sunmaktadır. Artvin örneği, “hangi bitki neye iyi gelir?” sorusunu kullanılan kısım, işlem, taşıyıcı, temas yolu, hedef ve anlatım kipini kapsayacak biçimde genişletmeyi önermektedir. Bu bakımdan kırsal farmakon, malzemeye içkin ve değişmez bir özellik olarak değil; malzeme, teknik işlem, taşıyıcı, temas yolu, kullanım hedefi ve sosyokültürel bağlam arasındaki ilişkiler içinde biçimlenen dinamik bir düzen olarak ele alınmalıdır.

Kaynakça

- Aça, M. (2018). Doğu Karadeniz hayvancıları ve çobanlarının geleneksel veterinerlik uygulamalarına dönük tespit ve değerlendirmeler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 61, 127–144. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat3851>
- Azuma, J.-I., Kim, N.-H., Heux, L., Vuong, R., & Chanzy, H. (2000). The cellulose system in viscins from mistletoe berries. *Cellulose*, 7(1), 3–19. <https://doi.org/10.1023/A:1009223730317>
- Bennett, B. C. (2007). Doctrine of signatures: An explanation of medicinal plant discovery or dissemination of knowledge? *Economic Botany*, 61(3), 246–255. [https://doi.org/10.1663/0013-0001\(2007\)61\[246:DOSAEO\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1663/0013-0001(2007)61[246:DOSAEO]2.0.CO;2)
- BourrinOman. (2010). *Sumac fruit.JPG* [Fotoğraf]. Wikimedia Commons. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sumac_fruit.JPG
- Çağatay, Ö. (2024). Osmanlı ordusunda sağlık organizasyonunun işleyişi ve orduda kullanılan ilaçlar ile sağladığı faydalar (On sekizinci yüzyıl örneği). *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 25(1), 107–136. <https://doi.org/10.26650/oba.1318591>
- Daştan, U. (2023). Presokratik “doğa” algısı ve bu algının günümüz bilim felsefesine yansımaları. *Journal of Literature and Humanities*, 71, 68–76. <https://doi.org/10.5152/AUJFL.2023.23129>
- Derrida, J. (1981). *Dissemination* (B. Johnson, Çev.). University of Chicago Press.
- Dioscorides, P. (2000). *Dioscorides de materia medica: Being an herbal with many other medicinal materials* (T. A. Osbaldeston & R. P. A. Wood, Çev.). Ibdid Press.
- Erşen Bak, F., & Çifci, K. (2020). Artvin’in merkez köylerinde bazı tıbbi bitkilerin yöresel kullanımları. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 21(2), 318–329. <https://doi.org/10.17474/artvinofd.782235>
- Erşen Bak, F., & Çifci, K. (2022). Artvin’in merkez köylerindeki bazı bitkilerin etnobotanik özellikleri. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 23(2), 50–62. <https://doi.org/10.17474/artvinofd.1128335>
- Etkin, N. L. (1988). Ethnopharmacology: Biobehavioral approaches in the anthropological study of indigenous medicines. *Annual Review of Anthropology*, 17, 23–42. <https://doi.org/10.1146/annurev.an.17.100188.000323>
- Fratini, F., Cilia, G., Turchi, B., & Felicioli, A. (2016). Beeswax: A minireview of its antimicrobial activity and its application in medicine. *Asian Pacific Journal of Tropical Medicine*, 9(9), 839–843. <https://doi.org/10.1016/j.apjtm.2016.07.003>

- Galen. (2003). *Galen: On the properties of foodstuffs* (O. Powell, Çev.). Cambridge University Press.
- Geck, M. S., Cabras, S., Casu, L., Reyes García, A. J., & Leonti, M. (2017). The taste of heat: How humoral qualities act as a cultural filter for chemosensory properties guiding herbal medicine. *Journal of Ethnopharmacology*, 198, 499–515. <https://doi.org/10.1016/j.jep.2017.01.027>
- Gökçimen, A. (2010). Artvin ilinin Sarıbudak Köyü'nde nazarla ilgili inanışlar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11(27), 197–201. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunitaed/issue/2866/39164>
- Gümüştam, G. (2022). Risâle-i Mu'âlece'ye göre on altıncı yüzyıl Osmanlı tıbbında bitkisel tedavi şekilleri ve terminoloji. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 23(2), 261–290. <https://doi.org/10.26650/oba.1054321>
- İbn Baytar. (2022). *Tercüme-i Müfredât* (B. İlter, Haz.). Sağlık Bilimleri Üniversitesi. https://sbu.edu.tr/FileFolder/Dosyalar/eb408a43/2023_8/ibnbaytarweb-e8aa8acf.pdf
- Ingold, T. (2007). Materials against materiality. *Archaeological Dialogues*, 14(1), 1–16. <https://doi.org/10.1017/S1380203807002127>
- Kazancı, C., Oruç, S., & Mosulishvili, M. (2021). Ethnoveterinary and fodder plants used among transhumant communities around Georgia–Turkey border, in the Western Lesser Caucasus. *Ethnobotany Research and Applications*, 21, Article 28, 1–26. <https://doi.org/10.32859/era.21.28.1-26>
- Lemonnier, P. (1992). *Elements for an anthropology of technology* (Anthropological Papers No. 88). Museum of Anthropology, University of Michigan.
- Leonti, M., Sticher, O., & Heinrich, M. (2002). Medicinal plants of the Popoluca, México: Organoleptic properties as indigenous selection criteria. *Journal of Ethnopharmacology*, 81(3), 307–315. [https://doi.org/10.1016/S0378-8741\(02\)00078-8](https://doi.org/10.1016/S0378-8741(02)00078-8)
- Levey, M. (1973). *Early Arabic pharmacology: An introduction based on ancient and medieval sources*. E. J. Brill.
- Maričić, B., Radman, S., Romić, M., Perković, J., Major, N., Urlić, B., Palčić, I., Ban, D., Zorić, Z., & Goreta Ban, S. (2021). Stinging nettle (*Urtica dioica* L.) as an aqueous plant-based extract fertilizer in green bean (*Phaseolus vulgaris* L.) sustainable agriculture. *Sustainability*, 13(7), Article 4042. <https://doi.org/10.3390/su13074042>
- Mauss, M. (1973). Techniques of the body (B. Brewster, Çev.). *Economy and Society*, 2(1), 70–88. <https://doi.org/10.1080/03085147300000003>

- Meyer-Rochow, V. B. (2017). Therapeutic arthropods and other, largely terrestrial, folk-medicinally important invertebrates: A comparative survey and review. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 13, Article 9. <https://doi.org/10.1186/s13002-017-0136-0>
- Oğan, Y., & Cömert, M. (2022). Artvin yöre gastronomisinde tıbbi ve aromatik bitkiler. *Aydın Gastronomy*, 6(1), 29–38. https://doi.org/10.17932/IAU.GASTRONOMY.2017.016/gastronomy_v06i1003
- Özdemir, M. (2024). Yerel ve geleneksel bilginin kent kültürüne etkisi: Artvin örneği. İçinde 10. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi bildiriler kitabı: Genel konular* (ss. 269–292). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yaşayan Miras ve Kültürel Etkinlikler Genel Müdürlüğü.
- Özdemir, M. (2025). Geleneksel kültürün yaratımı ve aktarımında aile kurumunun işlevleri. *Ombudsman Akademik*, Özel Sayı 3 (Aile), 137–165. <https://doi.org/10.32002/ombudsmanakademik.1695792>
- Öztürk, A., Kayhan, M., & Kılıç, E. (2026). Artvin yöresinde geleneksel ormancılık terimleri. *Avrasya Terim Dergisi*, 14(1), 1–40. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ejatd/issue/104779/1841147>
- Platon. (1995). *Phaedrus* (A. Nehamas & P. Woodruff, Çev.). Hackett Publishing Company.
- Riddle, J. M. (1985). *Dioscorides on pharmacy and medicine*. University of Texas Press. <https://doi.org/10.7560/715448>
- Shepard, G. H., Jr. (2004). A sensory ecology of medicinal plant therapy in two Amazonian societies. *American Anthropologist*, 106(2), 252–266. <https://doi.org/10.1525/aa.2004.106.2.252>
- Tsegaye, A., Desale, E., Tsegaye, A., Lemma, M., Grmay, A., Bihonegn, A., & Ibrahim, Y. (2024). Evaluation of the efficiency of different biotechnical techniques for the control of Varroa mite in Eastern Amhara. *Frontiers in Environmental Microbiology*, 10(3), 61–65. <https://doi.org/10.11648/j.fem.20241003.12>
- Tuğ, R. (Haz. ve Çev.). (2023). *Hekimbaşı Hayatizade Mehmed Emin Efendi döneminde Osmanlı sarayında uygulanan ilaç terkipleri*. Türkiye Bilimler Akademisi. <https://doi.org/10.53478/TUBA.978-625-8352-76-4>
- Williams, L. B., & Haydel, S. E. (2010). Evaluation of the medicinal use of clay minerals as antibacterial agents. *International Geology Review*, 52(7–8), 745–770. <https://doi.org/10.1080/00206811003679737>

Wulf, F., Podhorna, J., Bandte, M., Büttner, C., & Rybak, M. (2023). The use of stinging nettle tea (*Urtica* sp.) to control *Aulacorthum solani* and *Macrosiphum euphorbiae* on *Ranunculus asiaticus*. *Folia Horticulturae*, 35(2), 287–296. <https://doi.org/10.2478/fhort-2023-0021>

8. Bölüm

Safranbolu (Karabük) Şehrinde Meydana Gelen Trafik Kazalarının Cbs Kullanılarak Karşılaştırılması (2020 ile 2024)*

Senanur AÇAR¹, Güzin KANTÜRK YİĞİT²

Giriş

Dünya nüfusundaki artış ve kentleşme eğiliminin hız kazanması, ulaşım altyapısının genişlemesini ve motorlu taşıt kullanımının yaygınlaşmasını beraberinde getirmiştir. Bu gelişmelere bağlı olarak trafik yoğunluğu her geçen yıl artarken trafik kazaları da küresel ölçekte önemli bir halk sağlığı ve güvenlik sorunu olarak varlığını sürdürmektedir. Teknolojik ilerlemeler, yaşam standartlarının yükselmesi ve konfor beklentileri, özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde özel otomobil sahipliğinin hızla artmasını sağlamıştır. Trafik hacmindeki bu artış, ulaşım sistemlerinde çeşitli sorunlara neden olmuştur. Bu sorunların başında, aşırı hız, emniyet kemeri kullanımının ihmal edilmesi ve alkollü araç kullanımı gibi insan kaynaklı etkenler gelmektedir (Özen, Genç, & Kaya, 2014). Nitekim, Dünya Sağlık Örgütü tarafından yayımlanan verilere göre, her yıl dünya genelinde 1,19 milyondan fazla kişi trafik kazaları sonucunda yaşamını kaybetmekte, yaklaşık 50 milyon kişi ise hafif ya da ağır düzeyde yaralanmaktadır (WHO, 2023). Kazaların etkileri yalnızca can kaybı ve yaralanmalarla sınırlı kalmayıp, bireylerin fiziksel ve psikolojik sağlıklarını da olumsuz etkilemekte; sağlık hizmetleri, sigorta sistemleri, iş gücü kayıpları ve ekonomik verimlilik üzerinde de ciddi yükler oluşturmaktadır (İlçi, 2013; Maltaş, Özen, & Saraçoğlu, 2019; Geçer & Coşkun, 2025). Bu nedenle, trafik kazalarının yoğunlaştığı ve tehlikeli kesimler olarak tanımlanan kara noktalarının belirlenmesi ve bu alanlarda gerekli iyileştirme önlemlerinin hayata geçirilmesidir (İlçi, 2013; Demir, Adıgüzel, Erkal, & Kavlak, 2024).

* İletişim yazarı: Senanur AÇAR, e-posta: senanur.acrr@gmail.com

Sorumlu yazarın tezinden oluşturulan bu çalışma, VII. Uluslararası Coğrafya Eğitimi Kongresi (UCEK)'nde sunulan bildiriden yararlanarak hazırlanmıştır.

¹ Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Karabük
ORCID:0009-0008-2523-5881

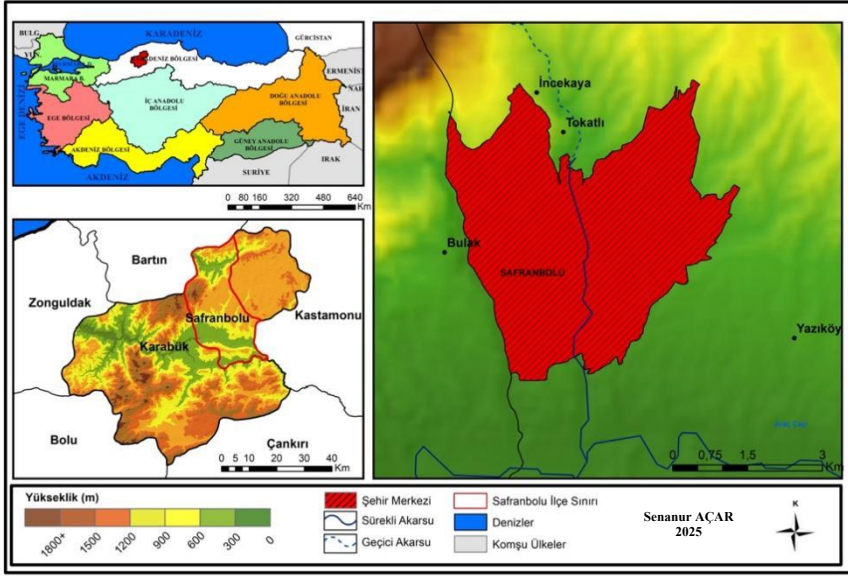
² Prof. Dr.,
Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Karabük
ORCID: 0000-0001-6137-6018

Trafik güvenliğinin artırılmasına yönelik çalışmaların temelini, kaza kara noktalarının doğru şekilde belirlenmesi oluşturmaktadır. Literatürde, bir noktanın kara nokta olarak tanımlanabilmesi için, ilgili konumun belirlenen eşik değerlerini karşılaması gerekmektedir. Bu eşik değerleri, kazaların türü ile trafik hacmi dikkate alınarak hesaplanan birim araç başına düşen kaza sayısına göre belirlenmektedir (Zambak, 2006). Bu tanımdan hareketle, trafik kaza kara noktalarının belirlenmesinde, belirli bir bölgede veya yol kesiminde meydana gelen kazaların sayısı, tekrarlanma durumu ve şiddeti esas alınarak çeşitli analiz yöntemleri kullanılmaktadır. Tablo (sayı-oran) yöntemi, kaza sayılarını yol tipi, hava durumu, zaman gibi değişkenlerle ilişkilendirerek analiz etmektedir. Eşdeğer ağırlık yöntemi, kazaları şiddet derecelerine göre ağırlıklandırarak özellikle ölümlü ve ağır yaralanmalı kazalara daha fazla önem vermektedir. Oran-kalite kontrol yöntemi ise kaza oranlarını belirli standartlarla karşılaştırarak trafik güvenliği açısından risk taşıyan bölgelerin belirlenmesini sağlamaktadır (Saplıoğlu & Karaşahin, 2006). Trafik kaza kara noktaları genellikle trafik güvenliğinin yetersiz olduğu ve kaza riskinin yüksek seyrettiği sahalardır (Dereli, ve diğerleri, 2015). Özellikle ölümlü ve yaralanmalı kazaların azaltılması ya da belirli bir düzeyin altına indirilmesi açısından bu alanların doğru biçimde tespit edilmesi büyük önem taşımaktadır. Kara noktalar çoğunlukla kavşaklar, dar yol kesimleri, yaya geçitleri, okul çevreleri ve yoğun trafik akışına sahip caddeler gibi alanlarda yoğunlaşmaktadır (Zambak, 2006). Bu tür alanlarda araç ve yaya hareketliliğinin fazla olması, kaza olasılığını artıran temel unsurlar arasında yer almaktadır. Trafik kaza analizleri sayesinde kazaların nedenleri ve etkileri ortaya konulmakta, elde edilen bulgular doğrultusunda trafik akışının düzenlenmesi, işaretleme ve sinyalizasyon sistemlerinin iyileştirilmesi gibi çeşitli önlemler geliştirilebilmektedir. Bunun yanı sıra, teknolojik gelişmeler, hem araç içi güvenlik sistemleri hem de akıllı trafik yönetim uygulamaları aracılığıyla trafik güvenliğinin artırılmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Özellikle kent içi ve karayolu ulaşımında kullanılan akıllı ulaşım sistemleri, trafik akışının daha etkin yönetilmesini sağlayarak kaza riskinin azaltılmasına yardımcı olmaktadır (Kınalıoğlu & Deniz, 2024).

Çalışma alanı olarak Karabük iline bağlı Safranbolu şehrinde 2020 ile 2024 yıllarında meydana gelen trafik kazaları ele alınmıştır. Safranbolu, idari açıdan Karabük iline bağlı Karadeniz Bölgesinin Batı Karadeniz bölümünde yer alan bir ilçedir. Karabük Merkez ilçesine 8,5 km, Bartın'a 77,8 km, Kastamonu'ya 109 km ve Zonguldak'a 109 km uzaklıkta yer alır (Harita 1).

Safranbolu fiziki coğrafya özellikleri bakımından değerlendirildiğinde, Karadeniz ikliminin etkisi altında yer almakta olup yağış rejimi bakımından en fazla yağışı sonbahar mevsiminde, en düşük yağış miktarını ise ilkbahar

döneminde almaktadır. İlçede hâkim rüzgâr yönü kuzey olup, hidrografik açıdan en önemli akarsu Araç Çayı'dır (Ayvazpınarı, 2020).

Harita 1: Safranbolu şehrinin lokasyon haritası

İdari yapılanma bakımından ise Safranbolu, 1927 yılına kadar Kastamonu iline bağlı kalmış, bu tarihten sonra Zonguldak il sınırları içerisinde yer almış, 1995 yılında Karabük'ün il statüsü kazanmasıyla birlikte Karabük iline bağlanmıştır (Özdemir, 2011b).

Safranbolu'nun topoğrafik ve iklim özellikleri, geleneksel kent dokusu ile mimari yapının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Eğimli arazi koşullarına uyum sağlayacak şekilde taş temel ve ahşap karkas sistemle inşa edilen konutlar, güneşlenme ve hâkim rüzgâr yönü dikkate alınarak planlanmıştır. Bu mimari anlayış, Safranbolu'nun iklim ve coğrafi koşullarına uyumlu bir yerleşim düzeninin benimsendiğini göstermektedir (Belder, 2025).

Safranbolu şehir merkezinde 18. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar inşa edilen yaklaşık 2.000 geleneksel evin 800'ü koruma altındadır. Bu yapılar, Çarşı ve Bağlar olmak üzere iki bölgede yoğunlaşmış; Çarşı kesimi kışlık, Bağlar ise yazlık yerleşim alanı olarak kullanılmıştır (Aydın & Altay, 2022). Bu evler yalnızca mimari değil, aynı zamanda sosyal yaşamı da yansıtmaktadır. Safranbolu'ya ulaşımın sınırlı olması, geleneksel yaşamın diğer bölgelere göre daha güçlü korunmasını sağlamıştır. Evler, sokağın doğal çizgisine uyumlu olarak yüksek bahçe duvarları içine inşa edilmiş; İslam kültüründeki mahremiyet anlayışının etkisiyle zemin katlarda penceresiz taş duvarlar tercih edilmiştir

(Özdemir, 2011a). Bu mimari yapıya paralel olarak, toplumsal yaşam da geleneksel değerler etrafında şekillenmiştir. Safranbolu halkı, kapalı aile yaşantısı ile gelenek ve göreneklerine sıkı sıkıya bağlı bir sosyal yaşantıyı 20. yüzyılın ilk yarısının sonuna kadar devam ettirmiştir. Bu geleneksel yaşam biçiminin sürdürülebilmesinde, ilçenin doğal ve coğrafi koşulları da belirleyici olmuştur.

Safranbolu'nun sahip olduğu bu zengin tarihi, mimari ve ekonomik değerler, ilçeyi önemli bir turizm merkezi haline getirmiştir. Safranbolu, sahip olduğu zengin tarihi, kültürel ve doğal değerleriyle Karadeniz Bölgesi'nin önemli turizm merkezlerinden biri haline gelmiştir. Turizm potansiyelini oluşturan doğal ve kültürel kaynakların tamamı henüz etkin biçimde değerlendirilememektedir (Aydın, Çepni, & Turgut, 2017).

Türkiye'de karayolu ulaşım altyapısında gerçekleştirilen iyileştirmeler, turistik destinasyonlara erişimi kolaylaştırarak ziyaretçi hareketliliğinin artmasını sağlamıştır. Bu kapsamda, Karabük-Bartın karayolunda yapılan ulaşım yatırımları sayesinde Safranbolu şehir merkezine erişilebilirlik önemli ölçüde artmıştır. Özellikle Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlerden ulaşımın kolaylaşması, Safranbolu'nun tercih edilen turizm merkezlerinden biri hâline gelmesinde etkili olmuş ve şehir merkezine yönelik turizm hareketliliğini artırmıştır (Özdemir, 2011c). Özellikle UNESCO Dünya Mirası Listesinde yer alan tarihi bir kent olması nedeniyle turizm sezonlarında ziyaretçi sayısının önemli ölçüde artması, Safranbolu'nun sınırlı ulaşım kapasitesi ve tarihi kent dokusu üzerinde ilave baskı oluşturmaktadır.

Çalışma için Karabük İl Emniyet Müdürlüğünden temin edilen kaza koordinat verileri temin edilmiştir. Kazaların mekânsal yoğunluk analizi yapılmış, CBS desteğiyle kaza kara noktaları belirlenerek haritalar oluşturulmuştur. Bu doğrultuda, Safranbolu ilçesinde 2020 ile 2024 yıllarında meydana gelen trafik kazaları; mekânsal, zamansal ve sosyo-demografik özellikleri açısından analiz edilmiştir. CBS destekli mekânsal istatistiksel yöntemler, trafik kaza kara noktalarının daha doğru ve hassas biçimde belirlenmesine olanak sağlayarak riskli bölgelerin analizinde etkin bir araç sunmaktadır. CBS, hata payını azaltmakta, güvenilir analizler üretilmesine katkı sağlamakta ve trafik güvenliğine yönelik planlama ile karar verme süreçlerine bilimsel bir temel oluşturmaktadır (Doğru & Aydın, 2018; Kınalıoğlu & Deniz, 2024). Karabük ilinde motorlu kara taşıtı sayısı 2020 yılında 67.165 iken 2024 yılında 79.895'e yükselmiş, dört yıllık dönemde yaklaşık %18,95 oranında artış göstermiştir. İncelenen çalışma alanı Safranbolu olmakla birlikte, motorlu kara taşıtı sayısına ilişkin veriler il düzeyinde yayımlandığından ilçe bazında ayrıntılı değerlendirme yapılamamıştır. Bununla birlikte, Karabük ilindeki taşıtların önemli bir

bölümünün nüfus ve ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı Karabük Merkez ve Safranbolu ilçelerinde bulunduğu değerlendirilmektedir. Bu nedenle il genelinde gözlenen taşıt sayısındaki artışın, Safranbolu'daki trafik hacmi ve ulaşım hareketliliği üzerinde de etkili olduğu söylenebilir (Tüik, 2026).

Tüm bu özellikler dikkate alındığında yaya ve araç trafiğinde yaşanan bu yoğunlaşma, trafik akışını olumsuz etkileyerek trafik kazası riskinin artırmaktadır. Bu nedenle çalışmanın önemi, yalnızca Safranbolu'da yaşayan nüfus açısından değil, aynı zamanda ilçeyi ziyaret eden yerli ve yabancı ziyaretçilerin can ve mal güvenliği açısından büyük önem arz etmektedir.

Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmada Safranbolu şehir merkezinde 2020 ve 2024 yıllarında meydana gelen trafik kazalarının mekânsal dağılışını analiz etmek ve bu dağılış üzerinde etkili olan fiziki ve beşeri coğrafya faktörlerini ortaya konmak amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında, trafik kazalarının mekânsal olarak yoğunlaştığı riskli bölgelerin kara noktaların belirlenmesi ve elde edilen bulgular doğrultusunda öncelikli müdahale gerektiren alanların tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

Araştırmada kullanılan trafik kazası verileri, Karabük İl Emniyet Müdürlüğündeki resmi trafik kazası kayıtlarından elde edilmiştir. Verilerin analiz öncesinde düzenlenmesi, sınıflandırılması ve uygun bir veri tabanı yapısında ilişkilendirilmesi, analiz sonuçlarının güvenilirliğini artırmıştır.

Araştırmanın evrenini, Safranbolu şehir merkezi sınırları içerisinde 2020 ve 2024 yıllarında meydana gelen tüm trafik kazaları oluşturmaktadır. Çalışmada 2020 ve 2024 yıllarına ait resmi kayıtlarda yer alan trafik kazalarının tamamı analiz edilmiştir. Bu nedenle araştırma tam sayım esasına dayanmaktadır. Araştırmada kullanılan veriler resmi trafik kazası kayıtlarına dayandığından, kayıt altına alınmayan veya eksik bildirilen kazalar değerlendirme kapsamı dışında kalmıştır.

Araştırmanın mekânsal analiz aşamasında CBS tabanlı analizlerden yararlanılmıştır. Trafik kazalarının kara noktalarının belirlenmesi için ArcGIS 10.4.1 yazılımı kullanılmış ve mekânsal yoğunluk analizleri Kernel Density (Çekirdek Yoğunluk) yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. CBS tabanlı mekânsal analizler, trafik kazalarının belirli alanlarda kümelenme eğilimlerinin belirlenmesine olanak sağlayarak trafik güvenliği ve ulaşım planlamasına yönelik karar verme süreçlerine bilimsel bir altyapı sunmaktadır.

Analiz sürecinde, trafik kazalarına ait konumsal veriler öncelikle Microsoft Excel ortamında düzenlenmiş, daha sonra Google Earth aracılığıyla coğrafi konumları doğrulanarak ArcGIS 10.4.1 ortamına aktarılmıştır. ArcGIS'te uygulanan Kernel Density analizi ile trafik kazalarının yoğunlaştığı bölgeler

belirlenmiş ve kara noktalar mekânsal olarak ortaya konulmuştur. Mekânsal analiz kapsamına girmeyen kaza türü, sürücü özellikleri, araç türü, zaman ve benzeri değişkenler ise Microsoft Excel programında tablo ve grafikler yardımıyla betimsel istatistikler kullanılarak değerlendirilmiştir.

Safranbolu Şehrinde Meydana Gelen Trafik Kazalarının Zamansal, Sosyo-Demografik ve Mekansal Analizi (2020 ve 2024)

Günlük yaşamda farklı nedenlerle ortaya çıkan trafik kazaları, geçici ya da kalıcı sakatlıklara yol açabildiği gibi ölümlerle de sonuçlanabilmektedir. Bu kazaların yol açtığı maddi ve manevi kayıplar, yalnızca bireysel düzeyde değil; ekonomik, sosyal ve toplumsal boyutlarda da önemli etkileri olmaktadır. TÜİK'in açıkladığı 2025 yılı Karayolu Trafik Kaza İstatistiklerine göre, Türkiye genelinde toplam 1.549.574 trafik kazası meydana gelmiş, bu kazaların 288.321'i ölümlü/yaralanmalı nitelikte gerçekleşmiştir. Söz konusu kazalar sonucunda 6.035 kişi hayatını kaybederken, 403.937 kişi yaralanmıştır. Ülke genelinde günde ortalama 789,9 ölümlü/yaralanmalı kaza, 16,5 ölüm ve 1.106,7 yaralanma yaşanmıştır (TÜİK, 2026).

Trafik kazalarının oluşumunda, çevresel faktörler belirleyici bir role sahiptir. Bir bölgenin jeolojik yapısı, topoğrafik özellikleri ve meteorolojik koşulları; trafik akışı ile kaza oluşum süreçleri üzerinde doğrudan etkili olmaktadır. Özellikle hava koşulları çevresel faktörler arasında öne çıkmakta olup; sıcaklık değişimleri, aydınlatma durumu, gece-gündüz koşulları, sis, hava kirliliği, nem, rüzgâr, yağış ve kar gibi etkenler yol yüzeyini ve araç performansını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu durum, sürücülerin algı, dikkat ve tepki sürelerini değiştirerek trafik kazası riskinin artmasına neden olabilmektedir.

Bu nedenle, Safranbolu şehrinde kaydedilen trafik kazalarının sağlıklı biçimde analiz edilebilmesi için yalnızca kaza sayılarının değil, kazaların nedenleri, sonuçları, meydana geldikleri mekânsal ve zamansal koşulların birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, ilçenin iklim özellikleri, yol ağının morfolojik yapısı, sürücülerin alkol durumu ile kazaların gerçekleştiği ay, gün ve saat gibi zamansal değişkenlerin belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra, Safranbolu'nun tarihî kent dokusu içinde yer alan dar ve geometrik açıdan sınırlı yol kesimlerinde; yolun bölünmüşlük durumu, şerit sayısı ve genişliği, boyuna eğim, kavşak düzenlemeleri, yol yüzey kaplaması ve sanat yapıları gibi mühendislik özelliklerinin yetersizliği, kaza riskini artıran temel unsurlar arasında yer almaktadır. Ayrıca, ilçede meydana gelen trafik kazalarının değerlendirilmesinde sürücülerin yaş ve cinsiyet gibi demografik özelliklerinin dikkate alınması, farklı sürücü gruplarına ait risk düzeylerinin karşılaştırılabilmesine olanak sağlamaktadır. Öte yandan, Safranbolu'da

kazaların yoğunlaştığı alanlara yakın konumlandırılmış ve etkin biçimde planlanmış acil müdahale ve kurtarma hizmetleri, trafik kazalarının can ve mal kaybı üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılmasında kritik bir rol üstlenmektedir.

Çalışma alanında 2020 ve 2024 yıllarına ait trafik kazası verileri incelendiğinde meydana gelen kazaların tümü yaralanmayla sonuçlanmıştır. Bu yıllarda trafik kazalarının olay yerinde ölüm sayısı 0 olmasına karşın, kaza sayısı ve yaralı sayısında artış yaşandığı görülmektedir.

Tablo 1: Safranbolu şehrinde meydana gelen trafik kaza, ölü ve yaralı sayıları (2020 ve 2024)

	Kaza Sayısı	Toplam Ölüm	Toplam Yaralı
2020	53	0	72
2024	179	0	221

2020 ile 2024 yılları arasında Safranbolu ilçesinde meydana gelen trafik kazalarına ait veriler incelendiğinde, kaza sayılarında yıllar itibarıyla artış olduğu görülmektedir. 2020 yılında 53 olan toplam kaza sayısı, 2024'te 179 olarak kaydedilmiştir. Yaralanmalı kaza sayısı 2020 yılında 72 yaralı iken, 2024 yılında 221 yaralıya ulaşmıştır. Yaralı sayılarının kaza sayılarıyla paralel biçimde arttığı görülmektedir (Tablo 1).

Aylara göre trafik kazası dağılımı incelendiğinde, 2020 yılında kazalar görece düşük sayılarda ve yıl geneline daha dengeli dağılmışken, 2024 yılında hemen her ayda kaza sayılarının arttığı, özellikle Ağustos ayında en yüksek sayıya ulaştığı görülmektedir (Tablo 2).

Tablo 2: Safranbolu şehrinde meydana gelen trafik kazalarının aylara göre

	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A
2020	4	1	4	5	3	1	8	4	4	9	4	6
2024	13	10	16	19	15	17	17	22	13	15	14	8

dağılımı (2020 ve 2024)

Kazaların Ağustos ayında yoğunlaşmasının temel nedenini özellikle yaz aylarında sıcaklığın yüksek olması ve sürücülerin sıcaktan etkilenerek dikkatlerinin dağılması olarak açıklanabilmektedir. Ayrıca yaz mevsiminde araç lastiklerinin sıcaktan etkilenerek yumuşaması, yoldaki asfaltların erimesi ve fiziksel bozulmalara uğraması kazalara etki eden diğer sebepler arasında yer almaktadır (Karakaş, 2009). Bu bulgular, Safranbolu'da trafik kazalarının yalnızca yıllara göre değil, aynı zamanda mevsimsel ve aylık düzeyde de

değişkenlik gösterdiğini; özellikle yaz ve sonbahar aylarında riskin arttığını ortaya koymaktadır.

Tablo 3: Safranbolu şehrinde meydana gelen trafik kazalarının günlere göre dağılımı (2020 ve 2024)

	P	S	Ç	P	C	C	P
2020	5	11	10	10	7	5	5
2024	24	18	33	28	31	25	20

Haftanın günlerine göre trafik kazalarının dağılımı incelendiğinde, kazaların genel olarak hafta içi günlerde (Pazartesi-Cuma) daha yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle Çarşamba, Perşembe ve Cuma günleri, daha çok kazanın meydana geldiği günler olarak öne çıkmaktadır. Her iki yılda da hafta sonuna göre hafta içi günlerdeki artış daha belirgin hale gelmiş; 2020 yılında en çok kaza Salı günü, 2024 yılında Çarşamba ve Cuma günleri en riskli günler arasında yer almıştır. Hafta sonlarında da (Cumartesi-Pazar) kaza sayıları yüksek olmakla birlikte, hafta içi günlerin trafik kazaları açısından daha riskli olduğunu ortaya koymaktadır (Tablo 3).

Safranbolu şehrinde saat aralıklarına göre trafik kazalarının dağılımı incelendiğinde, kazaların gündüz ve akşamüstü saatlerinde yoğunlaştığı görülmektedir (Tablo 4). 2020 yılında toplam 38 kaza kaydedilirken, bu sayı 2024 yılında 179'a yükselmiş; böylece incelenen dönem içinde kaza sayısında yaklaşık 4,7 kat oranında bir artış meydana gelmiştir.

Tablo 4: Safranbolu şehrinde meydana gelen trafik kazalarının saatlere göre dağılımı (2020 ve 2024)

	2020	2024
00.00-01.59	5	20
02.00-03.59	0	19
04.00-05.59	0	5
06.00-07.59	0	1
08.00-09.59	0	2
10.00-11.59	5	13
12.00-13.59	6	13
14.00-15.59	5	14
16.00-17.59	13	38
18.00-19.59	4	21
20.00-21.59	0	22
22.00-23.59	0	11

Her iki yıla ait verilerin 16.00-17.59 saatlerinde 2020 yılında 13, 2024 yılında ise 38 kaza olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, söz konusu saat aralığının hem iş ve okul çıkışlarının yoğunlaştığı hem de trafik hacminin arttığı bir zaman dilimine denk gelmesiyle açıklanabilmektedir. Ayrıca bu saatlerin gün batımına yakın bir döneme rastlaması nedeniyle görüş koşullarının değişkenlik göstermesi de kaza riskini artıran etmenler arasında değerlendirilebilir. Dikkat çekici bir diğer bulgu, gece saatlerine ait kaza sayılarındaki değişimdir. 2020 yılında gece saatlerinde (22.00-05.59) toplam 5 kaza meydana gelirken, 2024 yılında bu sayı 24'e ulaşmıştır.

2020 yılı verilerinde 02.00-09.59 saatleri arasında hiç kaza kaydedilmemişken, 2024 yılında bu zaman diliminde belirgin bir artış gözlenmiştir. Benzer şekilde, 20.00-23.59 saat aralığında 2020 yılında hiç kaza kaydedilmemişken, 2024 yılında bu dilimde toplam 33 kaza meydana gelmiştir. Bu bulgu, gece saatlerindeki trafik hacminin ve dolayısıyla kaza riskinin, incelenen dönem içinde önemli ölçüde arttığına işaret etmektedir.

Tablo 5: Safranbolu şehrinde meydana gelen trafik kazalarının hava durumuna göre dağılımı (2020 ve 2024)

	2020	2024
Açık	42	152
Sis/Duman	0	0
Yağmur	6	17
Kuvvetli Rüzgar	0	0
Kar	0	0
Bulutlu	5	10
Sulusepken	0	0

Safranbolu ilçesinde 2020 ve 2024 yıllarında meydana gelen trafik kazaları hava durumu açısından incelendiğinde, kazaların büyük bölümünün açık hava koşullarında gerçekleştiği görülmektedir. Özellikle 2024 yılında açık havada gerçekleşen kaza sayısında dikkat çekici bir artış yaşanmıştır (Tablo 5). Yağışlı hava koşulları incelendiğinde, yağmur sırasında meydana gelen kazaların açık havaya kıyasla daha sınırlı olmakla birlikte, 2024 yılında artış eğilimi gösterdiği belirlenmiştir. Bulutlu hava koşullarında gerçekleşen kazalar ikincil düzeyde kalmıştır. Sis/duman, kuvvetli rüzgâr, kar ve sulu sepek gibi olumsuz hava koşullarında hiç kaza meydana gelmediği görülmektedir. Bu durum, söz konusu hava koşullarında sürücülerin daha temkinli davranması ve trafik hacminin azalmasıyla ilişkilendirilebilir.

Safranbolu şehrinde 2020 ile 2024 yılları arasında meydana gelen trafik kazalarına karışan bireylerin cinsiyet dağılımı incelendiğinde, her iki cinsiyet grubunda da kaza sayılarının arttığı gösterdiği tespit edilmiştir.

Tablo 6: Safranbolu şehrinde meydana gelen trafik kazalarının cinsiyete göre dağılımı (2020 ve 2024)

	2020	2024
Erkek	51	166
Kadın	20	85

2020 yılı, COVID-19 pandemisine bağlı kısıtlamaların ve azalan hareketliliğin etkisiyle hem erkek (51) hem de kadın (20) kaza sayılarının düşük seyrettiği yıllar olarak kayıtlara geçmiştir. Kısıtlamaların kalkması ve hareketliliğin artmasıyla birlikte kaza sayıları her yıl kademeli olarak yükselmiş; 2024 yılı, her iki grup için de (Erkek: 166, Kadın: 85) en yüksek değerlere ulaştığı yıl olmuştur (Tablo 6).

Tablo 7: Safranbolu şehrinde meydana gelen trafik kazalarının yol yüzeyine göre dağılımı (2020 ve 2024)

	2020	2024
Kaygan	0	0
Buzlu	0	0
Islak/Nemli	8	27
Karlı	0	0
Kuru	45	179

Safranbolu şehir merkezinde 2020 ve 2024 yıllarında meydana gelen trafik kazalarının yol yüzeyine göre dağılımı incelendiğinde; kazaların çoğunluğunun, "kuru" zemin koşullarında gerçekleştiği tespit edilmiştir ve elde edilen bulgu literatürü desteklemektedir (Tercan & Beşdok, 2018). Bu durum literatürde 'güvenlik algısı paradoksu' ile açıklanmaktadır. Sürücüler, olumsuz yol koşullarında (kar, buz vb.) risk algıları yükseldiği için daha temkinli bir sürüş sergileyip hızlarını düşürürken; kuru ve açık hava koşullarında 'ortamın güvenli olduğu' algısıyla rehavete kapılmakta, dikkat seviyelerini düşürmekte ve hız limitlerini aşma eğilimi göstermektedirler (Peltzman, 1975). Kuru zeminden sonra en fazla kaza "ıslak/nemli" yol yüzeylerinde meydana gelmiştir. Buna karşın, "karlı", "buzlu" ve "kaygan" zeminlerde kaza gerçekleşmemiştir (Tablo 7).

Safranbolu şehrinde 2020 ile 2024 yılları arasında meydana gelen trafik kazalarına karışan kazazedelerin yaş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde,

kaza olaylarından en fazla etkilenen kesimin gençler olduğu, ancak yıllar bazında hemen her yaş grubunda artış eğilimi yaşandığı görülmektedir.

Tablo 8: Safranbolu şehrinde meydana gelen trafik kazalarına karışan kazazedelerin yaşlarına göre dağılımı (2020 ve 2024)

	2020	2024
0-4	3	3
5--9	3	10
10--14	4	13
15-19	12	46
20-24	21	62
25-29	17	37
30-34	6	24
35-39	6	36
40-44	3	26
45-49	14	24
50-54	5	24
55-59	7	15
60-64	3	11
65-69	3	8
70-74	2	10
75-79	0	2
80+	1	4

Özellikle 20-24 yaş grubu en çok kazaya karışan gruptur. Onları 25-29 yaş grubu bireylerin takip ettiği tespit edilmiştir. 20-24 yaş grubundaki kazazede sayısı 2020 yılında 21 iken, 2024 yılında bu sayı 62'ye ulaşmıştır (Tablo 8). Sürücü olma ihtimali bulunmayan 0-14 yaş aralığındaki çocukların da kaza istatistiklerinde yer alması, trafik güvenliği sorununun sadece araç kullananları değil, yolcu ve yaya konumundaki bireyleri de doğrudan etkilediğini kanıtlar niteliktedir. Benzer şekilde, hareket kabiliyeti sınırlı olabilen 65 yaş ve üzeri grubundaki kazazede sayılarında da yıllara göre dalgalı bir artış tespit edilmiştir (Tablo 8). Ayrıca, lise ve üniversite çağına denk gelen 15-19 yaş grubunda 2020 yılında 12 olan kazazede sayısının 2024 yılında 46'ya yükselmesi, gençlerin trafikteki risklere daha açık hale geldiğini göstermektedir. 15-24 yaş aralığındaki bireyler, ehliyet alma süreciyle birlikte trafiğe aktif katılım sağlasalar da, trafik akışını doğru okuma, risk algılama ve ani tehlikelere karşı refleks geliştirme konusundaki tecrübe yetersizliği nedeniyle kaza riskine karşı daha savunmasız kalmaktadır. Bu durum söz konusu yaştaki gençlerin sadece sayısal olarak trafiğe katılımıyla değil, aynı zamanda risk alma eğilimi ve deneyim eksikliği gibi çok boyutlu dinamiklerin birleşimiyle açıklanmaktadır.

Tablo 9: Safranbolu şehrinde meydana gelen trafik kazalarına karışan kazazedelerin eğitim düzeyine göre dağılımı (2020 ve 2024)

	2020	2024
İlkokul	11	11
İlköğretim	1	7
Ortaokul	8	3
Lise ve Dengi Okul	35	80
Önlisans	7	6
Lisans	7	29
Eğitim Enstitüsü	1	0
Yüksek Lisans	0	0
Doktora	0	1
Bilinmiyor	2	80

Safranbolu şehir merkezinde 2020 ile 2024 yılları arasında meydana gelen trafik kazalarına karışan bireylerin eğitim düzeyleri incelendiğinde, eğitim durumu tespit edilebilen gruplar içerisinde en yüksek kaza yoğunluğunun "Lise ve Dengi Okul" mezunlarında olduğu görülmektedir. Lise mezunu kazazede sayısı 2020 yılında 35 iken, bu sayı yıllar içerisinde artış göstererek 2024 yılında 80'e ulaşmıştır. Benzer bir artış eğilimi, sayısal olarak daha düşük seyretmekle birlikte "Lisans" mezunlarında da gözlemlenmiş; 2020 yılında 7 olan vaka sayısı 2024 yılında 29'a yükselmiştir. Buna karşın ilkokul, ortaokul ve ilköğretim mezunu gruplarda kaza sayıları yıllara göre daha durağan bir seyir izlemiştir (Tablo 9).

Tabloda dikkat çeken en kritik bulgu ise eğitim durumu "Bilinmiyor" olarak kaydedilen verilerdeki artıştır. 2020 yılında sadece 2 olan kayıt dışı veya belirsiz veri sayısı, 2024 yılına gelindiğinde 80'e ulaşarak, en yüksek kategori olan lise mezunları ile eşit seviyeye gelmiştir. Bu durum, doğrudan bireylerin eğitim düzeyiyle ilişkilendirilmemeli; daha çok veri toplama ve kayıt süreçlerinden kaynaklanabilecek eksiklikler çerçevesinde değerlendirilmelidir. Kaza anında ilgili bilgiye ulaşılamaması, kişilerin sağlık durumları nedeniyle beyan alınamaması, bilgilerin doğrulanamaması ya da veri giriş sürecinde eksik kayıt yapılması gibi nedenlerle eğitim durumu "Bilinmiyor" olarak sisteme işlenmiş olabilir.

Safranbolu şehrinde 2020 ve 2024 yıllarında meydana gelen trafik kazalarının kusur durumuna göre dağılımı incelendiğinde, her iki yılda da kazaların büyük çoğunluğunun sürücü kusurundan kaynaklandığı görülmektedir. Sürücü kusuru nedeniyle meydana gelen kaza sayısı 2020 yılında 57 iken, 2024 yılında 199'a yükselmiştir. Sürücü kusurunun bulunmadığı kazalar da 2020 yılında 20 iken 2024 yılında 78'e yükselmiştir (Tablo 10).

Tablo 10: Safranbolu şehrinde meydana gelen trafik kazalarının kusur durumuna göre dağılımı (2020 ve 2024)

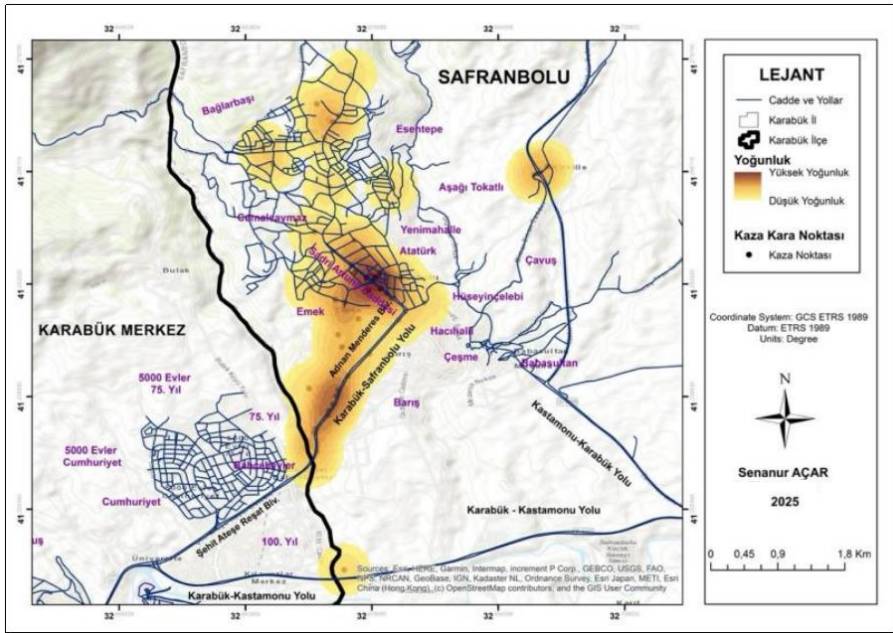
	2020	2024
Araç kusuru	0	0
Sürücü kusuru	57	199
Sürücü kusuru yok	20	78
Yaya kusuru	5	37
Yolcu kusuru	1	0
Yol kusuru	0	1
Yol kusuru yok	19	39

Benzer şekilde, yaya kusurunun etkili olduğu kaza sayısı 5'ten 37'ye çıkarken, yol kusurunun bulunmadığı kazalar 19'dan 39'a yükselmiştir. Buna karşılık, araç kusurundan kaynaklanan herhangi bir kaza her iki yılda da kaydedilmemiş, yol kusurunun etkili olduğu yalnızca 1 kaza 2024 yılında tespit edilmiş, yolcu kusurunun etkili olduğu kaza ise yalnızca 2020 yılında 1 kez görülmüştür (Tablo 10).

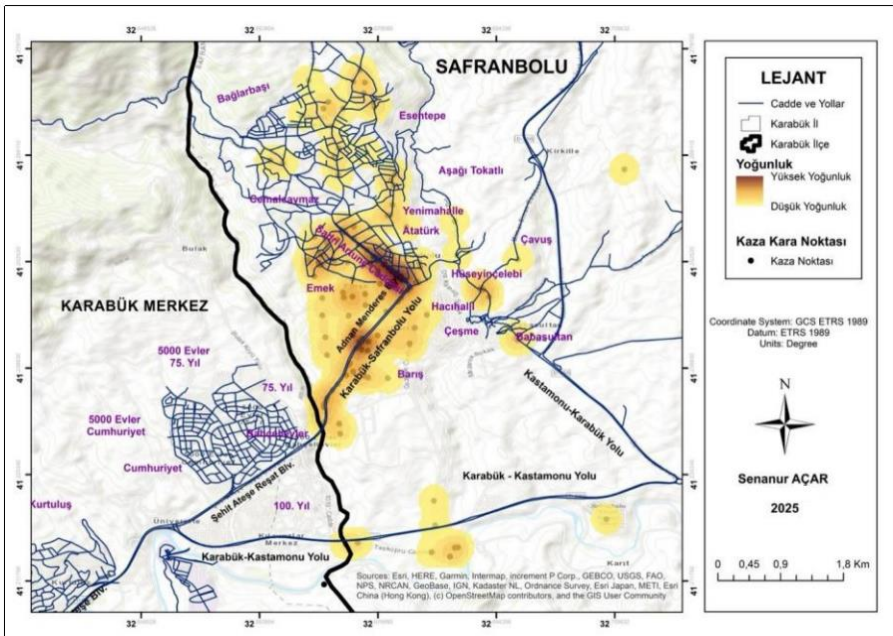
Elde edilen bulgular, Safranbolu şehrinde meydana gelen trafik kazalarında insan faktörünün, özellikle de sürücü kaynaklı hataların, diğer kusur türlerine göre çok daha belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Araç ve yol kaynaklı kusurların oldukça düşük düzeyde kalması, kazaların oluşumunda altyapı veya araç teknik özelliklerinden ziyade sürücü davranışlarının daha etkili olduğunu göstermektedir.

Safranbolu şehrinde yaşanan trafik kazalarının mekansal dağılımı için yapılan yoğunluk (Kernel Density) analizleri sonucunda, Sadri Artunç Caddesi ile Adnan Menderes Bulvarı boyunca ve bu aksların Karabük-Safranbolu Yolu ile kesişim noktalarında belirgin "sıcak bölgeler" oluşturarak kümелendiği tespit edilmiştir (Harita 2, 3).

2020 yılına ait yoğunluk haritası incelendiğinde; pandemi tedbirlerinin en katı şekilde uygulandığı bu dönemde kentsel hareketliliğin zorunlu olarak azalmasının, kaza sıcak noktalarında mekansal bir daralmaya yol açtığı görülmektedir. Haritaya yansıyan bu düşük yoğunluk değerleri, COVID-19 kapsamındaki sokağa çıkma yasaklarına bağlı olarak trafik hacminin asgari düzeye inmesiyle doğrudan ilişkilidir (Harita 2).

Harita 2: Safranbolu Şehir Merkezi Trafik Kazaları Yoğunluk Haritası (2020)

Harita 3: Safranbolu Şehir Merkezi Trafik Kazaları Yoğunluk Haritası (2024)

2024 yılı trafik kaza kara noktaları haritası göstermektedir ki; risk sadece Adnan Menderes Bulvarı ve Sadri Artunç Caddesi üzerinde yoğunlaşmamış, aynı zamanda şehrin güneyindeki çevre yolu bağlantıları ile kuzeydeki yerleşim alanlarına doğru da 'mekansal bir saçılma' sergilemiştir (Harita 3).

SONUÇ

Bu çalışmada, Safranbolu şehrinde 2020 ve 2024 yılları arasında meydana gelen trafik kazalarının mekânsal ve zamansal dağılımı CBS destekli yöntemlerle incelenmiştir. Bulgulara göre 2020'den 2024'e trafik kaza ve yaralı sayılarında belirgin bir artış yaşanırken; incelenen yıllarda ölümlü kaza kaydedilmediği tespit edilmiştir. Bu durum kazaların ağırlıklı olarak maddi hasarlı ve hafif yaralanmalı nitelikte kaldığına işaret etmektedir. Zamansal analizde, kaza yoğunluğunun 2020 Ekim ayında, 2024'te ise Ağustos ayında en yüksek düzeye ulaştığı; 2024 kış mevsimindeki kaza sayılarının 2020 kış mevsimine kıyasla belirgin biçimde arttığı görülmüştür. Haftanın günlerine göre, 2020'de Salı günü öne çıkarken, 2024'te Çarşamba ve Cuma günlerinin en yoğun günler olduğu tespit edilmiştir. Saatlik dağılımda, her iki yılda da kazaların en yoğun biçimde 16.00-17.59 saat aralığında gerçekleştiği; 2020 yılında gece saatlerinde (02.00-03.59 ve 20.00-23.59) neredeyse hiç kaza kaydedilmemişken, 2024 yılında bu saat dilimlerinde ciddi bir artış yaşandığı belirlenmiştir. Kazaların büyük bölümünün olumsuz hava koşullarında beklenmesinin aksine, açık hava ve kuru zemin koşullarında meydana geldiği tespit edilmiştir. Bu durum sürücülerin olumsuz hava koşullarında daha dikkatli davranmaları ve güvenlik algılarının artmasıyla ilişkilidir ve Gerald J. S. Wilde'nin *Risk Homeostazi Teorisi* ile açıklanabilir (Wilde, 1982). Kazazede profilinde erkekler her iki yılda da baskın grubu olmakla birlikte, 2024 yılında kadın oranında görece bir artış görülmüştür. Yaş grubu olarak 20-24 ve 15-19 öncelikli risk grupları olarak belirlenmiştir. Kusur analizinde sürücü kusuru her iki yılda da temel belirleyici olmaya devam etmekte, ancak yaya kusurunda 2024 yılında gözlenen artış, yaya güvenliğinin de öncelikli konu haline geldiğini göstermektedir. CBS destekli mekânsal analizler, Sadri Artunç Caddesi ile Adnan Menderes Bulvarı aksları ve bu aksların Karabük-Safranbolu Yolu ile kesiştiği noktalarda belirgin kara noktalar oluştuğunu ortaya koymuştur. 2020 yılındaki mekânsal daralmanın COVID-19 kısıtlamalarıyla ilişkili olduğu değerlendirilirken, 2024 yılına gelindiğinde kaza riskinin ana aks çevresinden çevre yolu bağlantılarına ve kuzeydeki yerleşim alanlarına doğru mekânsal olarak yayıldığı görülmüştür.

Öneriler

Safranbolu ölçeğinde gerçekleştirilen mekansal ve istatistiksel analizler ışığında, trafik güvenliğinin artırılmasına yönelik öneriler;

- Kernel Density analizleri ile belirlenen kara noktalar, özellikle Sadri Artunç Caddesi ile Adnan Menderes Bulvarı'nın Karabük-Safranbolu Yolu ile kesiştiği kesimler, öncelikli müdahale alanları olarak ele alınabilir; bu noktalarda hız kesici düzenlemeler, ek trafik işaretlemesi ve kavşak iyileştirmeleri hayata geçirilebilir.
- Gece saatlerinde (özellikle 20.00-23.59 ve 02.00-03.59 aralıklarında) gözlenen kaza artışına yönelik olarak, ana akslar üzerindeki sokak aydınlatması güçlendirilebilir ve gece saatlerinde denetim/kontrol noktaları artırılabilir.
- 16.00-17.59 saat aralığında yoğunlaşan kazalar dikkate alınarak, bu saat diliminde okul ve iş çıkışı trafiğinin yoğunlaştığı güzergahlarda geçici trafik yönlendirme veya ek personel görevlendirmesi yapılabilir.
- Yaz aylarında turistik hareketliliğin artmasıyla ilişkilendirilen kaza yoğunluğuna karşı, sezonluk trafik denetimleri sıklaştırılabilir ve turistik güzergahlarda uyarı/yönlendirme tabelaları konumlandırılabilir.
- Sürücü kusurunun kazaların temel belirleyicisi olması nedeniyle, bölgede sürücülere yönelik trafik kuralları ve güvenli sürüş bilinçlendirme eğitimleri düzenlenebilir; ehliyet yenileme veya ceza puanı uygulamalarına bağlı ek eğitim modülleri getirilebilir.
- Genç ve genç yetişkin (15-24 yaş) kazazede oranının yüksekliği göz önünde bulundurularak, okullarda ve sürücü kurslarında bu yaş grubuna özel trafik güvenliği eğitim programları uygulanabilir.
- Yaya kusurundaki artış dikkate alınarak, yoğun kaza görülen aks üzerinde yaya geçitleri iyileştirilebilir, kaldırım ve aydınlatma altyapısı güçlendirilebilir, gerekli görülen noktalarda alt/üst geçit uygulamalarına gidilebilir.
- Kentin güney ve kuzey kesimlerine doğru gözlenen mekânsal kaza saçılması dikkate alınarak, çevre yolu bağlantıları ve yeni yerleşim alanlarına yönelik trafik güvenliği planlaması ana aks ile eş zamanlı olarak yürütülebilir.
- Kaza kayıtlarındaki eksik bildirim sorununun (özellikle eğitim düzeyi değişkeninde) giderilmesi amacıyla, kaza tutanağı düzenleme süreçlerinde veri giriş standartları gözden geçirilebilir ve ilgili personele veri kalitesi konusunda düzenli eğitimler verilebilir.
- İleride yapılacak çalışmalarda, CBS tabanlı analizlerin gerçek zamanlı trafik verileri ve akıllı ulaşım sistemleriyle bütünleştirilmesi yoluyla, kara nokta tespiti ve önlem planlaması daha dinamik bir yapıya kavuşturulabilir.

Kaynakça

- Aydın, F. (2018). Kültürel Turizmin Ekonomik, Sosyal ve Çevresel Etkilerine Yönelik Bir Araştırma: Safranbolu Örneği. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 461-474.
- Aydın, F., & Altay, T. (2022). Safranbolu'nun turizm coğrafyası. R. Jančić (Ed.), *International Paris Conference on Social Sciences – VII Proceedings Book* içinde (s. 88-112). Paris: IKSAD Institute Publishing House.
- Aydın, F., Çepni, O., & Turgut, T. (2017). Investigation of alternative tourism types and sights via geographic information systems: The example of Safranbolu. *ISPRS Annals of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, IV-4/W4, 97–100.
- Ayvazpınarı, B. (2020). Safranbolu'nun şehir coğrafyası. Yüksek lisans tezi, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı.
- Belder, C. (2025). Safranbolu tarihi çarşısının oluşumu, gelişimi ve korunmasında coğrafyanın önemi. Yüksek lisans tezi, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kültürel Miras ve Miras Alan Yönetimi Ana Bilim Dalı, Karabük.
- Demir, H., Adıgüzel, S., Erkal, E., & Kavlak, M. Ö. (2024). Trafik Kazalarının Analiz ve Yorumlanmasında Coğrafi Bilgi Sistemlerinin Kullanımı. *GSI Journals Serie C: Advancements in Information Sciences and Technologies*, 7(2), 82-97.
- Deniz, T., & Ersöz, D. (2020). Safranbolu city place names: Space, identity and culture. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*(42), 527–542.
- Dereli, M. A., Erdoğan, S., Soysal, Ö., Çabuk, A., Uysal, M., Tiryakioğlu, İ., . . . Arslan. (2015). Coğrafi Bilgi Sistemleri Destekli Trafik Kaza Kara Nokta Belirleme: Ampirik Bayes Uygulaması. *Harita Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 7(2), 36-42.
- Doğru, E., & Aydın, F. (2018). Coğrafi Bilgi Sistemleri yardımıyla trafik kazalarının analizi: Karabük Merkez İlçe örneği. *TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı (International Geography Symposium on the 30th Anniversary of TUCAUM Proceedings)* (s. 355–369). Ankara: Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi (TÜCAUM).
- Geçer, H. S., & Coşkun, E. (2025). Trafik kazalarının iş zekâsı aracı ile analizi: Sakarya ili örneği. *Trafik ve Ulaşım Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 86–104.

- İlçi, V. (2013). Trafik kaza kara noktalarının mekânsal istatistiksel yöntemlerle belirlenmesi: Afyonkarahisar-Konya örneği. Yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Karakaş, E. (2009). Elazığ şehrindeki trafik kazalarıyla iklim ilişkisinin analizi. *Nature Sciences*, 4(3), 53-69.
- Kınalıoğlu, İ., & Deniz, M. (2024). Coğrafi bilgi sistemleri destekli mekânsal istatistiksel yöntemler kullanılarak Konya şehrinde trafik kaza kara noktalarının belirlenmesi. *Gelecek Vizyonlar Dergisi (Future Visions Journal)*, 8(2), 100-131.
- Maltaş, A., Özen, H., & Saraçoğlu, A. (2019). Ağ tarama ve K-ortalama kümeleme yöntemleri ile kaza kara noktalarının belirlenmesi: İstanbul D100 Karayolu örneği. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 25(6), 672-682.
- Özdemir, Ü. (2000). Safranbolu'da köy meskenleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 6(4), 159-171.
- Özdemir, Ü. (2011a). Safranbolu'nun kültürel miras kaynakları ve korunması. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 16(26), 129-142.
- Özdemir, Ü. (2011b). Safranbolu ve Safran Tarımı/Safranbolu and Agriculture of Safran. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 7(5), 295-308.
- Özdemir, Ü. (2011c). Ulaşım coğrafyası açısından önemli bir güzergâh: Karabük-Bartın karayolu. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 13(19), 213-230.
- Özdemir, Ü. (2022). İnsan-Mekân Etkileşimi Açısından Safranbolu Platosu. İ. Canbulat (Ed.) içinde, *Safranbolu Çarşısı: Bir Küçük Anadolu Şehrinin Sosyoekonomisi* (s. 56-71). Ankara, Türkiye: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Özdemir, Ü., Güner, İ., & Kopar, İ. (2007). Safranbolu platosunda geçici kır yerleşmeleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 7(7), 133-152.
- Özen, E., Genç, E., & Kaya, Z. (2014). Trafik kazalarının nedenlerine ilişkin düşünceler ve trafikte farkındalık: Uşak ili örneği. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-19.
- Peltzman, S. (1975). The effects of automobile safety regulation. *Journal of Political Economy*, 83(4), 677-725.
- Saplıoğlu, M., & Karaşahin, M. (2006). Coğrafi bilgi sistemi yardımı ile Isparta ili kentiçi trafik kaza analizi. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 12(3), 321-332.
- Tercan, E., & Beşdok, E. (2018). Trafik kazalarına etki eden faktörler arasındaki ilişkilerin tba biplot analiz yöntemi ile değerlendirilmesi. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 103-111.
- Tüik. (2026). <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr> adresinden alındı

- TÜİK. (2026). Karayolu trafik kaza istatistikleri, 2025. 2026 tarihinde Türkiye İstatistik Kurumu: <https://veriportali.tuik.gov.tr/tr/press/58133> adresinden alındı
- WHO. (2023). Global status report on road safety 2023. Kurum raporu, World Health Organization, Geneva, Switzerland.
- Wilde, G. J. (1982). The theory of risk homeostasis: Implications for safety and health. *Risk Analysis: An International Journal*, 2(4), 209-225.
- Zambak, M. (2006). Konya şehir merkezindeki kaza kara noktalarının analizi. Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi.

9. Bölüm

Yöresel Gastronomi Algısı: Emirdağ Yöresel Lezzetlerinin Aşçılık Öğrencileri Açısından Değerlendirilmesi

İrem ÇAFA¹

Özet

Yöresel mutfaklar, gastronomi turizminin gelişmesi, kültürel mirasın korunması ve destinasyon kimliğinin güçlendirilmesi açısından önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda gastronomi eğitimi alan öğrencilerin yöresel lezzetlere yönelik algılarının belirlenmesi, gelecekte gastronomik mirasın korunması ve tanıtılması açısından önem taşımaktadır. Bu araştırmanın amacı, Afyon Kocatepe Üniversitesi Emirdağ Meslek Yüksekokulu Aşçılık Programı öğrencilerinin Emirdağ yöresel lezzetlerine yönelik algı düzeylerini belirlemek ve bu algıların çeşitli demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymaktır. Araştırma nicel araştırma yaklaşımı kapsamında tarama modeli kullanılarak yürütülmüştür. Araştırmanın verileri, Emirdağ yöresel lezzetlerine uyarlanan anket ölçeği ile gönüllü olarak araştırmaya katılan 77 aşçılık öğrencisinden elde edilmiştir. Elde edilen veriler IBM SPSS Statistics 22.0 programı kullanılarak analiz edilmiş; tanımlayıcı istatistiklerin yanı sıra Bağımsız Örneklem t-Testi, Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve anlamlı farklılıkların belirlenmesi amacıyla Tukey HSD testi uygulanmıştır. Ölçeğin güvenirlik katsayısı Cronbach's Alpha değeri $\alpha=0,972$ olarak hesaplanmış ve ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğu belirlenmiştir. Araştırma bulguları, öğrencilerin Emirdağ yöresel lezzetlerine yönelik genel algılarının yüksek düzeyde olumlu olduğunu göstermektedir. Analiz sonuçlarına göre öğrencilerin algıları cinsiyet ve geldikleri coğrafi bölge değişkenlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir. Erkek öğrencilerin yöresel lezzet algıları kadın öğrencilere göre daha yüksek bulunurken, İç Anadolu Bölgesi'nden gelen öğrencilerin algı düzeylerinin Akdeniz Bölgesi'nden gelen öğrencilere kıyasla daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Buna karşılık sınıf düzeyi, aylık harcama miktarı ve sektörel deneyim değişkenleri bakımından anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Araştırma sonuçlarının Emirdağ yöresel mutfağının tanıtılması, gastronomi eğitiminin geliştirilmesi ve yerel gastronomik mirasın sürdürülebilirliğine yönelik uygulamalara katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Emirdağ, yöresel lezzet, gastronomi eğitimi, aşçılık öğrencileri, yöresel mutfak.

¹Öğretim Görevlisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, icafa@aku.edu.tr, 0000-0003-0439-0512

Perception of Local Cuisine: An Evaluation of Emirdağ Local Cuisine from the Perspective of Culinary Students

Abstract

Local cuisine constitutes one of the fundamental elements contributing to the development of gastronomy tourism, the preservation of cultural heritage, and the strengthening of destination identity. In this context, determining the perceptions of students receiving gastronomy education toward local cuisine is of considerable importance for the preservation and promotion of gastronomic heritage in the future. The aim of this study is to determine the perception levels of students enrolled in the Culinary Program at Emirdağ Vocational School of Afyon Kocatepe University regarding the local cuisine of Emirdağ and to examine whether these perceptions differ according to various demographic variables. The study was conducted using the survey model within the framework of a quantitative research approach. The research data were collected from 77 culinary students who voluntarily participated in the study through a questionnaire adapted to the local cuisine of Emirdağ. The collected data were analyzed using IBM SPSS Statistics 22.0. In addition to descriptive statistics, an Independent Samples *t*-test, One-Way Analysis of Variance (ANOVA), and Tukey's Honestly Significant Difference (HSD) test were employed to identify statistically significant differences among the groups. The reliability of the measurement scale was assessed using Cronbach's Alpha coefficient, which was calculated as $\alpha = 0.972$, indicating a high level of internal consistency. The findings revealed that the students had generally positive perceptions of the local cuisine of Emirdağ. The results further indicated that these perceptions differed significantly according to gender and the geographical region from which the students originated. Male students demonstrated significantly higher perception levels than female students, while students from the Central Anatolia Region exhibited higher perception levels than those from the Mediterranean Region. In contrast, no statistically significant differences were found with respect to class level, monthly expenditure, or sectoral experience. The findings are expected to contribute to the promotion of Emirdağ's local cuisine, the improvement of gastronomy education, and the development of practices aimed at ensuring the sustainability of local gastronomic heritage.

Keywords: Emirdağ, local cuisine, gastronomy education, culinary students, local food culture.

1. Giriş

Turizm sektöründe son dönemlerde yaşanan değişimler, turistlerin seyahat motivasyonlarının zaman içerisinde önemli ölçüde çeşitlendiğini göstermektedir. Günümüzde turistler yalnızca doğal ve tarihi çekicilikleri ziyaret etmekle kalmayıp, aynı zamanda ziyarette bulunduğu destinasyonun yaşam biçimini, kültürünü ve yerel değerlerini deneyimlemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda gastronomi, destinasyonların sahip olduğu kültürel mirası yansıtan en önemli çekicilik unsurlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Gastronomik deneyimler; turistlerin destinasyona ilişkin memnuniyetlerini artırmakta, destinasyon imajını güçlendirmekte ve tekrar ziyaret etme niyetlerini olumlu yönde etkilemektedir. Bu nedenle gastronomi, günümüzde sadece yiyecek ve içecek tüketimiyle sınırlı olmayan; destinasyon pazarlaması, kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilir turizm açısından stratejik öneme sahip çok boyutlu bir olgu olarak değerlendirilmektedir (Henderson, 2009; Harrington, Ottenbacher & Löwenhagen, 2015).

Gastronomi turizmi, bireylerin belirli bir destinasyonu ziyaret etmesinde yöresel yiyecek ve içeceklerin temel motivasyon unsurlarından biri olduğu turizm türü olarak tanımlanmaktadır. Bu turizm türü yalnızca yerel yemeklerin tüketimini değil, üretim süreçlerinin gözlemlenmesini, geleneksel pişirme tekniklerinin öğrenilmesini, yerel üreticilerle etkileşim kurulmasını ve destinasyonun gastronomik kültürünün bütüncül olarak deneyimlenmesini kapsamaktadır. Tüm bu yönleriyle gastronomi, turistlerin destinasyon deneyiminin ayrılmaz bir parçası hâline gelmekte ve destinasyonların diğer rakip destinasyonlardan farklılaşmasında önemli rol oynamaktadır. Özellikle deneyime dayalı ürünlerin ekonomik boyutlarının anlaşılmasıyla birlikte gastronomik unsurlar, destinasyonların rekabet avantajı elde etmelerinde temel bileşenlerden biri olarak kabul edilmektedir (Kivela & Crotts, 2006).

Gastronomi turizminin en önemli bileşenlerinden birini ise yerel mutfaklar oluşturmaktadır. Yöresel veya yerel mutfak kavramı, belirli bir coğrafyada yetiştirilen ürünler, geleneksel üretim teknikleri, pişirme yöntemleri ve kültürel alışkanlıkların birleşimi sonucunda oluşan özgün gastronomik değerler olarak tanımlanabilmektedir. Bu değerler yalnızca beslenme ihtiyacını karşılayan unsurlar olmayıp toplumların tarihsel gelişimini, yaşam biçimini, kültürel kimliğini ve sosyal hafızasını da yansıtmaktadır. Bu nedenle yerel mutfaklar, somut olmayan kültürel mirasın önemli bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmekte, korunmaları ve gelecek kuşaklara aktarılmaları kültürel sürdürülebilirlik açısından büyük önem taşımaktadır. Yerel mutfakların korunmasının aynı zamanda destinasyonların markalaşmasına, kırsal kalkınmaya ve yerel ekonominin gelişimine katkı sağladığı da literatürde geçen önemli

bilgiler arasında yer almaktadır (Bessière, 1998; Eriksen, 2013; Çam & Çılgınoğlu, 2021; Coşkun, Bişiren & Gençer, 2024).

Literatürde gastronomik kimliğin destinasyonların rekabet gücünü artıran temel faktörlerden biri olduğu vurgulanmaktadır. Destinasyonların sahip oldukları özgün yemek kültürü, turistlerin destinasyona yönelik algılarının şekillenmesinde ve destinasyon sadakatinin oluşmasında etkili olmaktadır. Özellikle yerel ürünler ve coğrafi işaretli gıdalar, destinasyonların özgün kimliğini destekleyen önemli gastronomik kaynaklar arasında gösterilmektedir. Bu nedenle birçok ülke ve destinasyon, gastronomik değerlerini turizm pazarlama stratejilerinin merkezine yerleştirmekte olup, yerel mutfak kültürünü ekonomik kalkınmanın önemli araçlarından biri olarak değerlendirmektedir (Kivela & Crofts, 2006; Lai, Khoo-Lattimore & Wang, 2018; Sims, 2009).

Benzer şekilde yerel gastronomi ve destinasyon ilişkisini inceleyen uluslararası araştırmalar da gastronomik deneyimin turizm bölgesinin imajının oluşmasında oldukça önemli bir belirleyici olduğunu göstermektedir. Kivela ve Crofts (2006), gastronomik deneyimin turistlerin destinasyona yönelik memnuniyetlerini ve tekrar ziyaret etme niyetlerini doğrudan etkilediğini ortaya koymuştur. Sims (2009) ise yerel yiyeceklerin destinasyonun özgün kimliğini yansıtan en önemli unsurlardan biri olduğunu ve turistlerin otantik deneyim arayışlarında yerel mutfakların belirleyici rol oynadığını ifade etmektedir. Benzer biçimde Harrington (2005), bölgesel mutfak kültürünün coğrafi, kültürel ve tarihsel özelliklerin birleşimiyle oluştuğunu; bu nedenle her destinasyonun gastronomik kimliğinin kendine özgü olduğunu belirtmektedir. Bu çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde, yerel mutfakların yalnızca gastronomik bir unsur değil, destinasyon markalaşması, kültürel sürdürülebilirlik ve bölgesel kalkınma açısından da stratejik bir değer taşıdığı anlaşılmaktadır.

Yerel mutfakların destinasyon markalaşmasına, kültürel mirasın korunmasına ve gastronomi turizminin gelişimine sağladığı katkılar dikkate alındığında, bu değerlerin sürdürülebilirliğinde rol üstlenecek nitelikli insan kaynağının yetiştirilmesi büyük önem taşımaktadır (Bessière, 1998; Kim & Iwashita, 2016). Yöresel mutfak kültürünün korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması yalnızca yerel yönetimler veya turizm işletmelerinin sorumluluğunda olmayıp, bu alanda eğitim alan bireylerin bilgi, beceri ve farkındalık düzeyleriyle de doğrudan ilişkili olmaktadır (Şengül & Türkan, 2015). Özellikle gastronomi ve aşçılık eğitimi alan öğrenciler, meslek yaşamlarında yerel mutfak kültürünü uygulama, geliştirme ve tanıtmaya potansiyeline sahip olmaları nedeniyle eğitim sürecinin en önemli parçaları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda gastronomi ve aşçılık eğitimi, sadece mesleki yeterlilik kazandıran bir eğitim süreci değil, yerel gastronomik

mirasın sürdürülebilirliğini destekleyen stratejik bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Hegarty, 2006; Çekiç & Oğan, 2023).

Toplumların kalkınmasında ve bireylerin yaşam standartlarının yükseltilmesinde temel bir yatırım aracı olarak görülen eğitim, ülkelerin çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmasındaki en büyük itici güç olarak kabul edilmektedir (Polat Üzümcü, 2015). Turizm sektörünün temel ihtiyacını karşılayacak nitelikli iş gücünün sağlanması amacıyla Türkiye’de farklı kademelerde turizm ve mutfak eğitimi verilmektedir. Bu eğitim basamaklarının ön lisans düzeyindeki kritik bir parçası ise otel, lokanta ve ikram hizmetleri bölümü altında yer alan aşçılık programlarıdır (Çekiç & Oğan, 2023). Mutfak alanındaki bu eğitim süreçleri, yalnızca teknik becerilerin kazanılmasını değil, aynı zamanda mutfak sanatlarının bilimsel ve teorik temellerinin oluşturulmasını da kapsamaktadır (Hegarty, 2006).

Yöresel mutfakların korunması ve gelecek kuşaklara aktarılmasında gastronomi ve aşçılık eğitiminin önemli bir işlev üstlendiği kabul edilmektedir. Özellikle aşçılık ve gastronomi eğitimi alan öğrenciler, gelecekte yiyecek ve içecek sektöründe görev alacak profesyoneller olmaları nedeniyle yerel mutfak kültürünün sürdürülebilirliğinde önemli paydaşlar olarak değerlendirilmektedir. Eğitim sürecinde öğrencilerin yerel mutfaklara ilişkin bilgi, deneyim ve farkındalık düzeylerinin artırılması; yalnızca mesleki yeterliliklerinin gelişmesine değil, yerel gastronomik mirasın korunmasına ve tanıtılmasına da katkı sağlamaktadır. Bu nedenle gastronomi eğitimi, teknik becerilerin kazandırılmasının yanı sıra öğrencilerin kültürel değerlere yönelik duyarlılık geliştirmesini hedefleyen bütüncül bir eğitim süreci olarak ele alınmaktadır (Gökçe, 2016).

Son yıllarda gastronomi ve aşçılık eğitimi alan öğrencilerin yöresel mutfaklara yönelik algı ve tutumlarını inceleyen araştırmaların sayısında dikkat çekici bir artış yaşanmaktadır. Bu çalışmaların temel amacı, geleceğin şefleri ve gastronomi profesyonelleri olarak görülen öğrencilerin yerel mutfak kültürüne ilişkin algı düzeylerini belirlemek, bu algıları etkileyen faktörleri ortaya koymak ve çeşitli demografik değişkenler açısından farklılaşıp farklılaşmadığını incelemektir (Çekiç & Oğan, 2023). Pek çok çalışmanın bulguları, gastronomi öğrencilerinin yöresel lezzetlere yönelik olumlu tutum geliştirmelerinin, yerel ürünlerin profesyonel mutfaklarda ve restoran menülerinde daha fazla yer almasına, gastronomik mirasın korunmasına, yerel mutfak kültürünün sürdürülebilirliğinin desteklenmesine ve destinasyonların gastronomi turizmi kapsamında rekabet avantajı elde etmesine önemli katkılar sağlayabileceğini ortaya koymaktadır (Aslan vd., 2014; Büyükkalvarcı vd., 2016; Toksöz & Aras, 2016).

Bu kapsamda gerçekleştirilen en güncel çalışmalardan biri olan Oğan ve Denk (2025), Atatürk Üniversitesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü öğrencilerinin Erzurum yöresel lezzetlerine yönelik algılarını incelemiştir. Araştırma sonucunda öğrencilerin Erzurum mutfağına ilişkin genel algılarının yüksek düzeyde olduğu belirlenmiş; özellikle yöresel yemekleri deneme isteği, başkalarına tavsiye etme eğilimi ve yöresel mutfakın kültürel değerine ilişkin farkındalıklarının güçlü olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca araştırmada cinsiyet ve staj yapma durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar tespit edilirken, bazı demografik değişkenler açısından anlamlı farklılık bulunmamıştır. Araştırmacılar, gastronomi öğrencilerinin yerel mutfakın tanıtımında "kültürel elçiler" olarak önemli bir rol üstlenebileceğini vurgulamaktadır.

Türkiye'de gerçekleştirilen diğer araştırmalar incelendiğinde ise çalışmaların büyük bölümünün Gaziantep, Hatay, Erzurum, Konya ve Afyonkarahisar gibi gastronomik kimliği güçlü destinasyonlar üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir (Çınar & Işın, 2023; Çafa & Madenci, 2024; Çelik, Kart & Sandıkçı; Sormaz, 2024). Bu araştırmalarda genel olarak yerel mutfakların destinasyon tercihlerini olumlu etkilediği, gastronomi öğrencileri ile turistlerin yöresel lezzetlere yönelik algılarının yüksek olduğu ve gastronomik mirasın korunmasına ilişkin farkındalığın giderek arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte mevcut çalışmaların önemli bir kısmı il düzeyinde gerçekleştirilmiş olup, gastronomik potansiyele sahip ilçeler üzerine yapılan araştırmaların oldukça sınırlı olduğu dikkat çekmektedir. Özellikle Emirdağ gibi kendine özgü mutfak kültürüne sahip ilçelere yönelik akademik çalışmaların yok denecek kadar az olması, bu alanda önemli bir araştırma boşluğunun bulunduğunu göstermektedir.

Afyonkarahisar'ın gastronomi alanında ulusal ve uluslararası düzeyde tanınırlık kazanmasına rağmen, ilin gastronomik çeşitliliğini oluşturan ilçelerin sahip olduğu mutfak kültürüne yönelik bilimsel araştırmaların sınırlı sayıda olması dikkat çekmektedir (Baytok vd., 2013; Aydın, 2015; Mutlu, 2022; Sandıkçı vd., 2024). Ancak Emirdağ mutfağı; geleneksel et yemekleri, hamur işleri, süt ürünleri ve göç kültürünün mutfaka yansıyan özgün örnekleriyle Afyonkarahisar gastronomisinin önemli bileşenlerinden biridir. Bu nedenle Emirdağ yöresel mutfağına ilişkin algının özellikle ilçede aşçılık eğitimi alan öğrenciler açısından değerlendirilmesi hem gastronomi eğitimi literatürüne hem de yerel gastronomik mirasın sürdürülebilirliğine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Tüm bu değerlendirmeler sonucunda hazırlanan bu araştırma, mevcut literatürde belirlenen söz konusu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Çalışmada Afyon Kocatepe Üniversitesi Emirdağ Meslek Yüksekokulu Aşçılık Programı öğrencilerinin Emirdağ yöresel lezzetlerine yönelik algıları

incelenmekte; bu algının cinsiyet, sınıf düzeyi, coğrafi bölge, sektörel deneyim ve aylık harcama miktarı gibi demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığı analiz edilmektedir. Bu yönüyle araştırmanın hem gastronomi ve aşçılık eğitimi alan yazınına hem de Emirdağ yöresel mutfağının tanıtımına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, mesleki formasyonlarının en kritik döneminde olan aşçılık adaylarının yöresel lezzetlere olan bakış açılarını, eğitimlerini sürdürdükleri Emirdağ ilçesi örneği üzerinden tespit etmektir.

2. Gastronomi ve Yöresel Mutfak Kavramı

Gastronomi; gıda ürünlerinin tarla, çiftlik veya ahır gibi üretim alanlarından başlayarak mutfaktaki hazırlık, pişirme ve sunum aşamalarına uzanan, toplumların yeme-içme kültürünü (tüketim alışkanlıkları, öğün düzeni, hazırlama teknikleri vb.) şekillendiren norm ve kurallar bütünüdür (Hegarty, 2006). Gastronomi yalnızca yemek hazırlama sürecini değil, gıdanın bilimsel, kültürel ve duysal boyutlarını birlikte ele alan disiplinler arası bir alan olarak değerlendirilmektedir (Van der Linden vd., 2008). Yeme-içme yani mutfak kültürü, bir medeniyeti diğerlerinden ayıran, o topluma özgü değerleri yansıtan temel bir kültürel bileşendir (Çalışkan, 2013). Gastronominin temel yapı taşlarını oluşturan yöresel mutfaklar, ülkelerin turizm çekiciliğini artıran en stratejik unsurların başında gelmektedir (Özdemir, 2008).

Yöresellik kavramı, genel anlamıyla bir tüketim maddesinin sadece belirli bir lokasyona ait üretimi ve tüketimiyle tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, geleneksel yöntemlerin modern yaklaşımlarla harmanlanmasıyla ortaya çıkan ürünler “yöresel” olarak nitelendirilmekte (Eriksen, 2013) ve toplumun kültürel mirasını doğrudan yansıtmaktadır. Nitekim FAO (2009), yerel halkın geleneksel bilgi birikimiyle; tarımsal faaliyetler veya doğrudan doğadan toplama yoluyla, dışa bağımlı olmaksızın eriştiği gıdaları “yöresel yiyecekler” kapsamında değerlendirmektedir. Harrington (2005) yöresel mutfağın inançlar, tarih, gelenekler ve yerel hammaddelerle inşa edildiğini vurgularken, Toksöz ve Aras (2016) mutfağın bizzat kültürün bir yansıması olduğunu belirtmektedir. Bu bakış açısı, dünyadaki her kültürel yapının kendi özgün mutfak kimliğini oluşturduğunu kanıtlar niteliktedir.

Yöresel mutfakların oluşumunda; coğrafi koşullar, dini inançlar, milli etkiler, gelenekler, yeme-içme alışkanlıkları, tarihsel süreç ve mevsimsel değişimler belirleyici rol oynamaktadır (Şengül & Türkan, 2015). Türk mutfağının sahip olduğu zenginlik de bu faktörlerin bir sonucu olarak kabul edilmektedir. Anadolu’nun tarih boyunca pek çok medeniyete ve kültüre ev sahipliği yapması, yaşanan göç hareketleri, değişken coğrafi şartlar ve ekonomik faaliyet çeşitliliği, Türkiye’de farklı yöresel mutfakların doğmasına zemin hazırlamaktadır (Gökçe, 2016). Coğrafya, kültür ve yiyecek arasında güçlü bir bağ bulunmakta ve yöresel ürünler, ait oldukları bölgeye dair önemli kültürel ipuçlarını barındırmaktadır (Coşkun vd., 2014).

Küreselleşme süreci, yerel kimliklerin ve özgünlüğün korunması gerekliliğini doğurarak 'yerellik' vurgusunu güçlendirmektedir (Flack, 1997). Bu noktada yerel mutfak, destinasyonların kültürel kimliğini yansıtan somut bir araç konumuna gelmektedir. Literatürde yerel ürünlerin tanımı ise farklı perspektiflerden ele alınmıştır: Bianchi ve Mortimer (2015) bu ürünleri coğrafi sınırla ilişkilendirirken, Stolzenbach vd. (2013) geleneksel temellere ve duyuşal özelliklere odaklanmıştır. Bu bakış açısını geleneklerin sürdürülebilirliği eksenine taşıyan Büyükşalvarcı vd. (2016) ile paralel olarak Şengül ve Türkay (2016), yerel gıdaları belirli tekniklerle hazırlanan, toplum tarafından benimsenmiş ve bölgeyi temsil eden sembolik değerler olarak tanımlamaktadır.

Turizm açısından bakıldığında, yerel mutfak destinasyon deneyiminin vazgeçilmez bir parçası olduğu görülmektedir (Henderson, 2009; Özdemir & Seyitoğlu, 2017; Putri & Wijoyo, 2023). Yerel mutfak, bir destinasyonun otantik kimliğini ve tarihsel bağlamını yansıtan bir araç olarak kabul edilmektedir (Harrington vd., 2015). Turistlerin yerel lezzetlerle etkileşime girmesi, kültürel dokuyu daha yakından deneyimlemelerine (Chang vd., 2011) ve destinasyonla daha güçlü bağ kurmalarına yardımcı olmaktadır (Kivela & Crotts, 2006). Bu deneyim, turistlerin bölge algısını şekillendirerek unutulmaz anılar oluşturma potansiyeli taşımaktadır (Mason & Paggiaro, 2012).

Sonuç olarak yöresel mutfak; yalnızca bir bölgenin sosyal bağlarını ve kültürel mirasını yansıtan bir araç olmakla kalmayıp (Bessière, 1998), toplumsal üretim ve tüketim pratiklerine dair tarihsel bir kayıt niteliği taşımaktadır (Kim & Iwashita, 2016). Gastronomi disiplini, söz konusu mutfak pratiklerini tarihsel, kültürel ve ekonomik boyutlarıyla ele alarak (Aslan vd., 2014) yemek kültürü ile destinasyon arasındaki etkileşimi analiz etmektedir (Van der Linden vd., 2008). Destinasyon rekabetçiliği açısından kritik bir öneme sahip olan bu ilişki, ziyaretçilerin yerel kültürü deneyimleme süreçlerini doğrudan şekillendirmektedir (Çam & Çılgınoğlu, 2021). Dolayısıyla, bu kültürel mirasın korunması ve etkin pazarlama stratejileriyle desteklenmesi, özellikle Türkiye gibi gastronomik potansiyeli yüksek destinasyonların marka değerinin güçlendirilmesi adına stratejik bir gerekliliktir olarak kabul edilmektedir.

3. Afyonkarahisar ve Emirdağ Mutfak Kültürü

İsmi, haşhaş özsuğunu temsil eden "opium" teriminin "afion" şeklinde evrilmesiyle alan Afyonkarahisar, tarih boyunca Hititlerden başlayarak Frig, Lidya, Pers, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı gibi oldukça büyük medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Milli Mücadele dönemindeki kritik rolüyle öne çıkan şehir, merkezinde bulunan kale yapısına atfen 2015 yılından bu yana "Afyonkarahisar" adıyla anılmaktadır (Çınar & Işın, 2023).

Arkeolojik birikimi, asırlık mimari dokusu, milyonlarca yıllık mağaraları, termal kaynakları, peri bacaları, açık hava tapınakları ve köklü el sanatlarıyla Afyonkarahisar, "deniz dışı" turizm destinasyonları arasında öne çıkan bir cazibe merkezi olarak kabul edilmektedir. Anadolu'nun batı yakasında doğal bir kavşak noktası konumunda bulunması, şehri hem doğuyu batıya hem de kuzeyi güneye bağlayan stratejik bir konuma yerleştirerek turizm potansiyelini güçlendirmektedir (Afyonkarahisar Belediyesi, 2019a).

Afyonkarahisar mutfağı; Orta Asya, Balkanlar ve Mezopotamya'dan gelen kültürel mirasın Anadolu'nun yerel dokusuyla sentezlenmesiyle oldukça katmanlı ve özgün bir kimlik kazanmıştır. Bölge, idari açıdan Ege Bölgesi sınırları içerisinde yer almasına karşın, söz konusu bölgenin baskın zeytinyağı ve ot odaklı mutfak kültüründen belirgin biçimde ayrılmaktadır. Bu özgün mutfak kimliğinin temelinde ise yöredeki tarımsal faaliyetlerin ve hayvancılığın birincil geçim kaynağı olması yatmaktadır. Afyonkarahisar mutfak kültürü ağırlıklı olarak hamur işleri ve et odaklı lezzetlerle şekillenmiş özgün bir yapı sergilemektedir. Bu gastronomik dokuda haşhaş ve haşhaş yağı temel bir bileşen olarak öne çıkarken; nohut ve buğday bazlı 'göce' ile ince çekilmiş bulgur olan 'dügü', mutfağın vazgeçilmez unsurlarıdır. Bölgesel mutfak envanterinde; göce tarhanası, bütüm et, ramazan kebabı, paçık ve duvaklı gibi et odaklı yemekler ile ilibada dolması, ekşili bamya ve çeşitli düğülü musakkalar gibi sebze ağırlıklı lezzetler geniş bir yer tutmaktadır. Hamur işi kategorisinde ise arabaşı, ağzı açık, haşhaşlı bükme, ocak bükmesi, katmer ve cızdırma gibi çeşitler öne çıkmaktadır. Ayrıca, coğrafi işaret potansiyeli taşıyan Afyonkarahisar kaymağı ve kaymaklı ekmek kadayıfı, geleneksel sofraların tamamlayıcıları olarak mutfak kültürünün ayrılmaz parçalarını oluşturmaktadır (Aydın, 2015).

Yalnızca patlıcan kullanılarak hazırlanan 22 farklı yemek çeşidinin tespit edildiği kentte, toplamda 100'ü aşkın yöresel yemek türü bulunmaktadır. Bu mutfak çeşitliliği, geleneksel düğün, doğum ve asker uğurlama törenlerinde de belirgin bir şekilde gözlemlenebilmektedir (Afyonkarahisar Belediyesi, 2019b). Afyonkarahisar'ın bu birikimi, 31 Ekim 2019 tarihinde UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı'na gastronomi kategorisinde kabul edilmesiyle uluslararası bir tescil kazanmıştır. Bu sayede Türkiye'nin üçüncü, dünyanın ise 36. gastronomi şehri olan Afyonkarahisar ulusal olduğu gibi uluslararası düzeyde de büyük bir ilgi odağı haline gelmiştir. Bölgenin verimli toprakları ve iklim çeşitliliği, gastronomi literatüründe coğrafi işaret tescili almış pek çok yerel ürünle de desteklenmektedir (Çafa & Madenci, 2024). Bu ürünlerin listesi Tablo 1.'de sunulmuştur.

Tablo 1. Afyonkarahisar İlinin Tescillenmiş Coğrafi İşaretli Gastronomi Ürünleri

İşaret Türü	Ürünün Adı	Tescil Tarihi
Mahreç İşareti	Afyon Ağzı açığı	29.04.2021
Mahreç İşareti	Afyon Bükmesi	29.04.2021
Mahreç İşareti	Afyon Kaymaklı Ekmek Kadayıfı	11.12.2019
Menşe Adı	Afyon Kaymağı	10.07.2009
Mahreç İşareti	Afyon Kebabı	29.04.2021
Mahreç İşareti	Afyon Lokumu	25.01.2021
Menşe Adı	Afyon Manda Yoğurdu	27.07.2021
Mahreç İşareti	Afyon Pastırması	02.08.2005
Mahreç İşareti	Afyon Patlıcan Böreği	29.04.2021
Mahreç İşareti	Afyon Sucuğu	02.08.2005
Mahreç İşareti	Afyon Velense Hamur Aşı	29.04.2021
Mahreç İşareti	Afyon İlibada Sarması	10.03.2021
Mahreç İşareti	Afyonkarahisar Ak Pide	30.11.2022
Mahreç İşareti	Afyon Göce Köftesi	15.11.2021
Mahreç İşareti	Afyonkarahisar Haşhaş Ezmesi	19.01.2024
Mahreç İşareti	Afyonkarahisar Haşhaşlı Katmer	01.12.2022
Mahreç İşareti	Afyon Hurma Baklavası	23.05.2022
Mahreç İşareti	Afyon Mercimekli Pilav	23.05.2022
Mahreç İşareti	Afyonkarahisar Nişan-Gelin Kurabiyesi	01.05.2023
Menşe Adı	Afyonkarahisar Patatesli Ekmeği	30.07.2018
Mahreç İşareti	Afyonkarahisar Çullama Köfte	17.03.2021
Mahreç İşareti	Afyon Övmesi	23.05.2022
Mahreç İşareti	Bolvadin Fırın Eti	24.02.2023
Mahreç İşareti	Bolvadin Mantısı	01.12.2022
Mahreç İşareti	Dinar Taptama Köfte	06.06.2022
Mahreç İşareti	Emirdağ Dolgulu Köftesi	26.05.2021
Mahreç İşareti	Emirdağ Güveci	19.01.2021
Mahreç İşareti	Emirdağ Koyun Yoğurdu	06.09.2021
Mahreç İşareti	Emirdağ Yumurtalı Pidesi	26.05.2021
Mahreç İşareti	Sandıklı Alacaşı	30.01.2023
Mahreç İşareti	Sandıklı Haşhaşlı Tahinli Pidesi	19.01.2024
Mahreç İşareti	Sandıklı Kapama Yemeği	17.12.2021
Mahreç İşareti	Sandıklı Kürek Helvası	20.01.2022
Mahreç İşareti	Sandıklı Leblebisi	20.10.2022
Mahreç İşareti	Sandıklı Saç Eti	20.01.2022
Menşe Adı	Sultandağı Kirazı	08.01.2021
Menşe Adı	Çay İlçesi Vişnesi	10.09.2007
Mahreç İşareti	İscehisar Mermer Kebabı	07.07.2023
Mahreç İşareti	Şuhut Keşkeği	11.12.2018
Menşe Adı	Şuhut Patatesi	05.04.2022

Kaynak: www.ci.turkpatent.gov.tr

Afyonkarahisar'ın coğrafi işaret tescilli ürün envanteri, et ürünlerinin baskınlığıyla öne çıksa da hamur işleri ve tarımsal ürünler de bu gastronomik zenginliğin kurucu unsurları arasında yer almaktadır. Hamur işi kategorisinde; bükme, ağzı açık, velense hamur aşısı ve Afyonkarahisar patatesli ekmeği coğrafi işaret koruması altında tescillenmiş ürünlerdir. Bu tescilli ürünlerin yanı sıra; katmer çeşitleri, haşhaşlı pide, haşhaşlı lokul, cızdırma ve şebit gibi yöresel lezzetler de bölge mutfağının yoğun tüketim alışkanlıklarını temsil etmektedir (Baytok vd., 2013). Öte yandan, bölgedeki manda yetiştiriciliği, mutfak kültürünün kimliğini şekillendiren temel faktörlerden biri olmuştur. Manda sütünden elde edilen Afyon kaymağı doğrudan tüketiminin ötesinde lokum, kaymaklı şeker, Şuhut keşkeği ve ekmek kadayıfı gibi çok sayıda lezzetin ana bileşeni olarak işlev görmektedir. Benzer şekilde, manda eti kullanımı da coğrafi işaretli Afyon sucuğuna karakteristik ve ayırt edici niteliğini kazandıran temel unsuru teşkil etmektedir (Çelik, Kart & Sandıkçı, 2021).

Afyonkarahisar'ın gastronomik kimliğinin inşasında, ilçelerin kendilerine özgü mutfak pratiklerinin belirleyici bir rolü bulunmaktadır. Bu bağlamda, coğrafi işaretli ürün çeşitliliğiyle dikkat çeken Emirdağ; geleneksel yemekleri, hayvansal ürünleri ve özellikle göç kültürü ile şekillenen mutfak mirası sayesinde bölge gastronomisinin temel bileşenlerinden biri konumundadır. Emirdağ mutfağı, hem kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılması hem de gastronomi turizminin bölge ekonomisine katkı sağlaması bakımından kayda değer bir potansiyel sunmaktadır. Tarihsel süreçte Oğuz boylarına mensup Türkmen aşiretlerinin yerleşimiyle şekillenen ilçe, farklı toplulukların etkileşimiyle özgün bir kültürel doku kazanmıştır. Kökeni Musluculu Türkmenlerine dayanan yerleşim yeri; 1866 yılında "Aziziye" ismini almış, 1932 yılından itibaren ise coğrafi konumunu aldığı Emirdağ adıyla anılmaya başlanmıştır. Bölgeye farklı dönemlerde gerçekleşen göç hareketlerinin taşıdığı kültürel miras, bugün Emirdağ mutfağının temel karakterini oluşturan temel unsurları teşkil etmektedir (Gürbüz, 2017).

Ekonomisi tarımsal üretim (arpa, buğday, patates, pancar, ayçiçeği ve haşhaş) ve hayvancılık faaliyetlerine dayanan Emirdağ'da, özellikle küçükbaş hayvancılık stratejik bir konuma sahiptir. Bölge gastronomi kültüründe koyun sütünün rolü oldukça belirleyicidir; yoğun kıvamı, yüksek yağ oranı ve karakteristik kaymak tabakasıyla öne çıkan koyun yoğurdu, sadece temel bir gıda ürünü değil, aynı zamanda bölge ekonomisinin dikkat çekici unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2021). Yöresel coğrafyanın sunduğu bu tarımsal ve hayvansal kaynaklar; Emirdağ koyun yoğurdu, yumurtalı pide, dolgulu köfte, ıslama, tıblama ve koca köfte gibi temel lezzetlerin yanı sıra, yöreye özgü pirinç ve yemiş dondurmaları gibi özgün bir

gastronomi yelpazesini ortaya çıkarmıştır (Mutlu, 2022). Bu zengin mutfak kültürü, bölge halkı için güçlü bir aidiyet unsuru teşkil ettiği kadar, destinasyon bazlı turizm faaliyetleri için de keşfedilmeyi bekleyen önemli bir gastronomi değeri olma niteliği taşımaktadır (Kılıç & Gönenç Güler, 2024; Sandıkçı vd., 2022).

4. Yöntem

4.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada, aşçılık programı öğrencilerinin Emirdağ yöresel lezzetlerine yönelik algı düzeylerini belirlemek ve bu algıların çeşitli demografik özellikler bakımından farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak amacıyla nicel araştırma modeli benimsenmiştir. Araştırma, betimsel nitelikte olup nicel araştırma desenlerinden tarama modeli kullanılarak yürütülmüştür. Tarama modeli, araştırmacı tarafından belirlenmiş evrende yer alan katılımcıların belirli bir konuya dair görüş, tutum ve algılarının mevcut durumunun ortaya konulmasını amaçlayan araştırmalarda yaygın olarak tercih edilen yöntemlerden biridir (Karasar, 2018).

4.2. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu araştırmanın temel amacı, Afyon Kocatepe Üniversitesi Emirdağ Meslek Yüksekokulu Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü Aşçılık Programı öğrencilerinin, Emirdağ yöresel lezzetlerine yönelik algı düzeylerini belirlemek ve analiz etmektir. Öğrencilerin yöresel lezzetlere ilişkin algıları; duyuşsal beğeni, merak ve öğrenme isteği, sağlık ve güven algısı, sosyal statü ve prestij ile kalite ve değer algısı boyutları çerçevesinde incelenmiştir. Araştırma, aşçılık eğitimi alan öğrencilerin yerel mutfak kültürüne yönelik bakış açılarını ortaya koyarak literatüre katkı sağlamasının yanı sıra, gastronomi eğitimi veren kurumlar, yerel yönetimler ve turizm paydaşlarına uygulamaya dönük stratejik öneriler sunması bakımından önem arz etmektedir.

4.3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırma, Afyon Kocatepe Üniversitesi Emirdağ Meslek Yüksekokulu Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü Aşçılık Programında öğrenim gören öğrenciler ile sınırlandırılmıştır. Çalışmanın kapsamı, Emirdağ yöresel mutfağı ile kısıtlı tutulmuş; diğer yöresel mutfaklar inceleme alanı dışında bırakılmıştır. Çalışma kapsamında öğrencilerin cinsiyet, sınıf düzeyi, aylık harcama miktarı, sektörel deneyim ve geldikleri coğrafi bölge değişkenleri üzerinden algı farklılıkları incelenmiştir. Araştırma verileri, anket yöntemiyle belirli bir zaman

diliminde elde edilen verilerle sınırlı olduğundan, elde edilen bulgular yalnızca çalışma grubunu oluşturan örneklem ile sınırlı tutulmuştur.

4.4. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Afyon Kocatepe Üniversitesi Emirdağ Meslek Yüksekokulu Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü Aşçılık Programı öğrencileri oluşturmaktadır. Evren, araştırmacının sonuçlarını genellemeyi amaçladığı birey veya birimlerin tamamını ifade etmektedir (Karasar, 2018). Araştırmada, olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kolayda örnekleme yöntemi, araştırmacının tarafından ulaşılabilir ve araştırmaya katılmaya gönüllü kişilerden oluşan örneklem grubunu seçmesine dayanan, zaman ve maliyet açısından avantaj sağlayan bir örnekleme yöntemidir (Yıldırım & Şimşek, 2021). Bu doğrultuda araştırmanın örneklemini, veri toplama sürecinde ulaşılabilen ve araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden Afyon Kocatepe Üniversitesi Emirdağ Meslek Yüksekokulu Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü Aşçılık Programı'nda öğrenim gören 77 öğrenci oluşturmuştur. Örneklem içerisinde hem birinci hem de ikinci sınıf öğrencilerine yer verilerek farklı eğitim düzeylerindeki öğrencilerin görüşlerinin araştırmaya yansıtılması amaçlanmıştır.

4.5. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak iki kısımdan meydana gelen yarı yapılandırılmış bir anket formu kullanılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde katılımcıların cinsiyet, yaş, sınıf seviyesi, sektörel deneyim süresi, ikamet edilen coğrafi bölge ve aylık harcama düzeyi gibi demografik değişkenlerine ilişkin verileri elde etmeyi hedefleyen sorulardan oluşturulmuştur.

Anketin ikinci bölümünde ise Oğan ve Denk (2025) tarafından geliştirilen ve "Gastronomi ve Mutfak Sanatları Öğrencilerinin Erzurum Yöresel Lezzet Algıları Üzerine Bir Araştırma" başlıklı çalışmada kullanılan ölçek esas alınmıştır. Söz konusu ölçek, araştırmanın amacı doğrultusunda Emirdağ yöresel lezzetlerine uyarlanmış ve gerekli düzenlemeler yapılarak son hâli oluşturulmuştur. Ölçekte katılımcıların Emirdağ yöresel yemeklerine ilişkin algılarını belirlemeye yönelik 5'li Likert tipinde derecelendirilmiş ifadeler yer almaktadır.

4.6. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın uygulanabilmesi için Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan 20.05.2026 tarih ve 2026/267 sayılı karar ile etik kurul onayı alınmıştır. Etik kurul onayının

ardından araştırma verileri, Google Formlar aracılığıyla hazırlanan çevrim içi anket formu kullanılarak gönüllülük esasına göre katılımcılardan toplanmıştır.

Bu araştırmada kullanılan ölçek, Oğan ve Denk (2025) tarafından geliştirilen ölçekten yararlanılarak Emirdağ yöresel lezzetlerine uyarlanmıştır. Ölçek maddeleri araştırmanın amacı doğrultusunda yeniden düzenlenmiş ve kapsam geçerliğinin sağlanmasına özen gösterilmiştir. Araştırmalarda geçerlik, kullanılan veri toplama aracının ölçmeyi hedeflediği özelliği ne derece doğru ölçtüğünü ifade etmektedir (Ticehurst & Veal, 2000).

Araştırma kapsamında elde edilen verilerin analizinde IBM SPSS Statistics 22.0 paket programı kullanılmıştır. Öncelikle katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin frekans ve yüzde dağılımları ile ölçek maddelerine ilişkin aritmetik ortalama (M) ve standart sapma (SS) değerleri hesaplanmıştır. Ölçeğin iç tutarlılığı Cronbach's Alpha katsayısı ile değerlendirilmiş ve $\alpha=0,972$ değeri elde edilerek ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğu belirlenmiştir. Güvenirlilik ise, bir ölçme aracının benzer koşullar altında tekrar uygulanması durumunda tutarlı sonuçlar verebilme düzeyini ifade etmektedir (Malhotra, 1999).

Verilerin parametrik testlere uygunluğunu değerlendirmek amacıyla normallik analizi gerçekleştirilmiş; çarpıklık (-0,410) ve basıklık (-0,477) değerlerinin $\pm 1,50$ aralığında bulunması nedeniyle verilerin normal dağılım gösterdiği kabul edilmiştir. Bu doğrultuda iki kategorili bağımsız değişkenler (cinsiyet ve sektörel deneyim) için Bağımsız Örneklem t-Testi, üç ve daha fazla kategoriye sahip bağımsız değişkenler (sınıf düzeyi, aylık harcama miktarı ve coğrafi bölge) için ise Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) uygulanmıştır. ANOVA sonucunda anlamlı farklılık tespit edilen değişkenlerde farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla Tukey HSD çoklu karşılaştırma testi kullanılmıştır. Araştırmada tüm istatistiksel analizlerde anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olarak kabul edilmiştir.

5. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde, araştırmaya katılan öğrencilerin demografik özelliklerine, kullanılan ölçeğin güvenilirlik ve normallik analizlerine, ölçek maddelerinin betimsel istatistiklerine ve demografik değişkenlerin ölçek puanları üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan fark testlerine (t-testi ve ANOVA) ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

5.1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Araştırma örneklemini oluşturan katılımcıların cinsiyet, yaş, sınıf düzeyi, deneyim durumu, aylık harcama miktarı ve geldikleri bölgelere göre frekans (N)

ve yüzde (%) dağılımları incelenmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Dağılımlar

Değişken	Gruplar	Frekans (N)	Yüzde (%)	Değişken	Gruplar	Frekans (N)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Erkek	15	19,5	Aylık Harcama	0-5.000 TL	23	29,9
	Kadın	62	80,5		5.001-10.000 TL	36	46,8
Yaş	18-24 Yaş Arası	73	94,8		10.001-15.000 TL	13	16,9
	25 Yaş ve Üzeri	4	5,2		15.000 TL Üzeri	5	6,5
Sınıf	1. Sınıf	37	48,1	Bölge	Ege Bölgesi	29	37,7
	2. Sınıf	30	39		İç Anadolu Bölgesi	16	20,8
	Mezun Durumunda	10	13		Akdeniz Bölgesi	11	14,3
Deneyim	Evet	55	71,4		Karadeniz Bölgesi	7	9,1
	Hayır	22	28,6		Marmara Bölgesi	7	9,1
					Güneydoğu Anadolu B.	6	7,8
					Doğu Anadolu Bölgesi	1	1,3

Araştırmaya 77 aşçılık programı öğrencisi katılmıştır. Katılımcıların %80,5'i kadın (n=62), %19,5'i ise erkek (n=15) öğrencilerden oluşmaktadır. Yaş dağılımı incelendiğinde öğrencilerin büyük çoğunluğunun (%94,8) 18-24 yaş aralığında yer aldığı görülmektedir. Katılımcıların %48,1'i birinci sınıf, %39'u ikinci sınıf ve %13'ü mezun durumundadır. Öğrencilerin %71,4'ü daha önce sektör deneyimine sahip olduğunu belirtirken, %46,8'inin aylık harcama miktarı 5.001-10.000 TL aralığındadır. Coğrafi bölge bakımından en yüksek katılım Ege Bölgesi'nden (%37,7), ardından İç Anadolu Bölgesi'nden (%20,8) gerçekleşmiştir.

5.2. Güvenilirlik ve Normallik Analizi Bulguları

Araştırmada veri toplama aracı olarak tercih edilen 37 maddelik ölçeğin iç tutarlılığını test etmek amacıyla Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı hesaplanmıştır. Yapılan analiz sonucunda ölçeğin genel güvenilirlik katsayısı $\alpha = 0,972$ olarak saptanmıştır. Sosyal bilimler alan yazınında kabul gören 0,70 sınırının oldukça üzerinde olan bu değer, ölçeğin araştırma grubu üzerinde yüksek derecede güvenilir ve iç tutarlılığı güçlü bir ölçüm aracı olduğunu ortaya koymaktadır.

Demografik değişkenlere yönelik fark testlerinde parametrik mi yoksa non-parametrik mi testlerin uygulanacağına karar vermek amacıyla ölçek toplam puanının normallik dağılım özellikleri incelenmiştir. Yapılan analizde veri setinin Çarpıklık (Skewness) değeri -0,410 ve Basıklık (Kurtosis) değeri -0,477 olarak hesaplanmıştır. Alan yazında çarpıklık ve basıklık değerlerinin $\pm 1,5$ (veya ± 2) sınırları içerisinde kalmasının normal dağılım için yeterli bir kanıt sayılması doğrultusunda, verilerin normal dağılım sergilediği varsayılmıştır. Bu doğrultuda, hipotezlerin test edilmesinde parametrik test yöntemlerinin (Bağımsız Örneklem t-Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi) kullanılması kararlaştırılmıştır.

5.3. Ölçek Maddelerine İlişkin Betimsel İstatistikler

Katılımcıların ölçek maddelerine verdikleri yanıtların genel eğilimlerini ve katılım düzeylerini saptamak amacıyla aritmetik ortalama (M) ve standart sapma (SS) değerleri hesaplanarak Tablo 3'te detaylandırılmıştır.

Tablo 3. Ölçek Maddelerine İlişkin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Dağılımları

Emirdağ Yöresel Lezzetlerine Yönelik Algı Düzeyi İfadeleri	Ortalama (M)	Standart Sapma (SS)
Emirdağ yöresel lezzetlerini yemenin beni mutlu ettiğini düşünürüm.	3,05	0,944
Emirdağ yöresel lezzetlerini yemenin bana zevk verdiğini düşünürüm.	3,06	0,908
Emirdağ yöresel lezzetleri yemenin ruh halimi olumlu yönde değiştirdiğini düşünürüm.	3,01	0,98
Emirdağ yöresel lezzetlerine hayran olduğumu düşünürüm.	2,69	0,936
Emirdağ yöresel lezzetlerini yemenin beni heyecanlandırıldığını düşünürüm.	2,79	1,056
Emirdağ yöresel lezzetlerinin bende onu arzulama hissi uyandırdığını düşünüyorum.	2,62	1,026

Genel olarak, Emirdağ yöresel lezzetleri hakkında daha fazla bilgi edinmek isterim.	3,39	1,114
Emirdağ yöresel lezzetlerini daha çok merak ettiğimi düşünürüm.	3,08	1,036
Emirdağ yöresel lezzetini yemek, yeni şeyler öğrenmede bir fırsat olduğunu düşünürüm.	3,36	1,075
Daha çeşitli Emirdağ yöresel lezzetleri denemek isterim.	3,48	1,021
Emirdağ yöresel lezzet kültürüne dair bilgilerimin arttığını düşünürüm.	3,34	0,954
Yöresel lezzet alışkanlığımı Emirdağ yemek deneyimi ile öğrendiğimi düşünürüm.	2,75	1,172
Emirdağ yöresel lezzetlerinin hijyenik olduğunu düşünüyorum.	3,27	0,898
Emirdağ yöresel lezzetlerinin beni sağlıklı kıldığını düşünüyorum.	3,13	0,908
Emirdağ yöresel lezzetlerinin güvenli olduğunu düşünüyorum.	3,4	0,782
Emirdağ yöresel lezzetlerinin iyi beslenme sağladığını düşünüyorum.	3,25	0,814
Emirdağ yöresel lezzetleri bana yöre mutfak deneyimini başkalarına gösterme şansı verir.	3,32	0,818
Tanınmış yöresel lezzetlerini yerken yüksek sosyal statüye sahip olduğumu düşünürüm.	3,05	0,887
Emirdağ yöresel lezzet deneyimi fotoğrafını başkasına göstermeye değerdir.	3,32	0,924
Tanınmış Emirdağ yöresel lezzetleri yemenin bana prestij kazandırdığını düşünüyorum.	3,04	0,979
Emirdağ yöresel lezzetlerinin malzeme çeşitliliği sağladığını düşünüyorum.	3,27	0,941
Emirdağ yöresel lezzetlerinin kaliteli malzemelerden üretildiğini düşünüyorum.	3,47	0,867
Emirdağ yöresel lezzetlerinin çekici tatlar sunduğunu düşünüyorum.	3,26	0,894
Emirdağ yöresel lezzetlerinin oldukça lezzetli olduğunu düşünüyorum.	3,36	0,945
Emirdağ yöresel lezzetlerinin yüksek bir kalite standardı sağladığını düşünüyorum.	3,12	0,873
Genel olarak, Emirdağ yöresel lezzetlerinin makul fiyatlı olduğunu düşünüyorum.	3,27	0,982
Emirdağ yöresel lezzetlerinin ödediğim paranın karşılığını verdiğini düşünüyorum.	3,27	0,912
Emirdağ yöresel lezzetlerini sınıf arkadaşım ile yerken arkadaşlığımın arttığını düşünürüm.	2,95	1,037

Yöresel lezzetlerini yemenin eğitim aldığım insanlarla etkileşim kurmama yardımcıdır.	3,31	0,892
Emirdağ yöresel lezzetlerini çok iyi bulmaktayım.	3,17	0,88
Turizm destinasyonu olarak Emirdağ zengin bir yemek kültürü sunmaktadır	3,16	0,947
Turizm destinasyonu olarak Emirdağ'ın çeşitli yiyecekler sunduğunu düşünüyorum.	3,17	0,979
Turizm destinasyonu olarak Emirdağ geleneksel yemek kültürü sunmaktadır.	3,23	0,999
Turizm destinasyonu olarak Emirdağ'ın lezzetli yemekler sunduğunu düşünüyorum.	3,19	1,014
Turizm destinasyonu olarak Emirdağ'ın eşsiz yemekler sunduğunu düşünüyorum.	3,05	0,958
Diğer insanlara Emirdağ yöresel lezzetleri hakkında olumlu şeyler söyleyeceğim.	3,44	0,966
Aileme, çevreme ve/veya arkadaşlarıma Emirdağ yöresel lezzetlerini önereceğim.	3,43	0,909

Tablo 3 verileri dikkate alındığında, 5'li Likert tipindeki ölçek maddelerinin puan ortalamalarının 2,62 ile 3,48 basamakları arasında değiştiği belirlenmiştir. Örneklem grubunun en yüksek katılım düzeyine ulaştığı ifadenin “*Daha çeşitli Emirdağ yöresel lezzetleri denemek isterim.*” maddesi ($M = 3,48, SS = 1,02$) olduğu, bu maddeyi sırasıyla “*Emirdağ yöresel lezzetlerinin kaliteli malzemelerden üretildiğini düşünüyorum.*” ($M = 3,47, SS = 0,86$) ve “*Diğer insanlara Emirdağ yöresel lezzetleri hakkında olumlu şeyler söyleyeceğim.*” ($M = 3,44, SS = 0,96$) maddelerinin izlediği tespit edilmiştir. Öte yandan, katılımcıların en mesafeli yaklaştığı ve en düşük ortalamaya sahip olan ifadenin ise “*Emirdağ yöresel lezzetlerinin bende onu arzulama hissi uyandırdığını düşünüyorum.*” maddesi ($M = 2,62, SS = 1,02$) olduğu; bu ifadeyi ise sırasıyla “*Emirdağ yöresel lezzetlerine hayran olduğumu düşünürüm.*” ($M = 2,69, SS = 0,93$) ve “*Yöresel lezzet alışkanlığımı Emirdağ yemek deneyimi ile öğrendiğimi düşünürüm.*” ($M = 2,75, SS = 1,17$) maddelerinin takip ettiği saptanmıştır.

5.4. Cinsiyet ve Deneyim Değişkenlerine Göre t-Testi Bulguları

Katılımcıların genel ölçek puanlarının ikişer kategorili bağımsız değişkenler olan cinsiyet ve deneyim durumuna göre anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığını belirlemek amacıyla Bağımsız Örneklem t-Testi (Independent Samples t-Test) uygulanmış ve bulgular Tablo 3'te paylaşılmıştır.

Tablo 4. Yöresel Lezzet Algılarına Ait Puanların Cinsiyet ve Deneyim Değişkenlerine Göre t-Testi Sonuçları

Değişken	Gruplar	N	Ortalama (M)	Standart Sapma (SS)	t değeri	p değeri
Cinsiyet	Erkek	15	3,55	0,69	3,365	,001*
	Kadın	62	3,02	0,51		
Deneyim	Evet	55	3,16	0,55	1,162	0,249
	Hayır	22	3,02	0,64		

* $p < 0.05$

Tablo 4 sonuçlarına göre, katılımcıların genel ölçek puanlarında cinsiyet değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma saptanmıştır [$t(75) = 3,365; p < .05$]. Ortalamalar incelendiğinde, erkek öğrencilerin ölçek puan ortalamalarının ($M = 3,55, SS = 0,69$), kadın öğrencilerin puan ortalamalarına ($M = 3,02, SS = 0,51$) göre belirgin biçimde daha yüksek olduğu görülmektedir.

Aynı tabloda yer alan deneyim değişkeni incelendiğinde ise, konuyla ilgili deneyim sahibi olan öğrenciler ($M = 3,16$) ile deneyim sahibi olmayan öğrencilerin ($M = 3,02$) puan ortalamaları arasındaki farkın istatistiksel açıdan anlamlı bir boyutta olmadığı tespit edilmiştir [$t(75) = 1,162; p > .05$]. Diğer bir ifadeyle, deneyim faktörü ölçek tutumu üzerinde ayırt edici bir rol oynamamaktadır. Bu sonuç, öğrencilerin yöresel lezzet algılarının deneyim durumundan bağımsız olarak benzer düzeyde olduğunu göstermektedir.

5.5. Sınıf, Aylık Harcama ve Bölge Değişkenlerine Göre ANOVA Bulguları

Üç ve daha fazla kategori barındıran sınıf düzeyi, aylık harcama miktarı ve katılımcıların geldikleri bölge değişkenlerinin genel ölçek puanı üzerindeki etkisini belirlemek üzere Tek Yönlü Varyans Analizi (One-Way ANOVA) gerçekleştirilmiştir. Elde edilen istatistiksel çıktılar Tablo 5'te toplu olarak özetlenmiştir.

(Not: Bölgelere göre yapılan analizde, sadece 1 katılımcıya sahip olması sebebiyle matematiksel tutarlılık ve varyans hesaplanabilirliği adına Doğu Anadolu Bölgesi analize dahil edilmemiştir).

Tablo 5. Genel Ölçek Puanlarının Sınıf, Aylık Harcama ve Bölge Değişkenlerine Göre ANOVA Sonuçları

Değişken	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi (df)	Kareler Ortalaması	F değeri	p değeri	Anlamlı Fark (Tukey)
Sınıf	Gruplar Arası	2,200	2	1,100	2,518	,088	Yok
	Grup İçi	32,321	74	0,437			
	Toplam	34,521	76				
Aylık Harcama	Gruplar Arası	0,287	3	0,096	0,204	,893	Yok
	Grup İçi	34,234	73	0,469			
	Toplam	34,521	76				
Bölge	Gruplar Arası	5,074	5	1,015	2,483	,040*	İç Anadolu> Akdeniz
	Grup İçi	28,613	70	0,409			
	Toplam	33,687	75				

* $p < 0.05$

Tablo 5'te yer alan ANOVA bulguları ayrı ayrı analiz edildiğinde; katılımcıların öğrenim gördükleri sınıf düzeyleri [$F(2,74) = 2,518; p > .05$] ile ölçek puanları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Benzer şekilde, katılımcıların aylık harcama miktarlarının da ölçek puanlarında anlamlı bir değişim yaratmadığı saptanmıştır [$F(3,73) = 0,204; p > .05$].

Buna karşın, öğrencilerin geldikleri coğrafi bölge değişkeni ile genel ölçek puanları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık saptanmıştır [$F(5,70) = 2,483; p < .05$]. Elde edilen bu anlamlı farkın tam olarak hangi bölgelerden kaynaklandığını doğrulamak amacıyla yapılan ileri analitik testlerden Tukey HSD post-hoc testi sonuçlarına göre; İç Anadolu Bölgesi'nden gelen öğrencilerin ölçek puan ortalamalarının ($M = 3,47$), Akdeniz Bölgesi'nden gelen öğrencilerin puan ortalamalarına ($M = 2,65$) kıyasla anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ($p = ,018$). Diğer bölgelerin kendi aralarındaki ikili kombinasyonlarında ise istatistiksel olarak anlamlı başka bir farklılaşma saptanmamıştır.

Katılımcıların yaş değişkenine göre dağılımları incelendiğinde, örneklemin büyük bir çoğunluğunun (%94,8, $N = 73$) 18-24 yaş aralığında yoğunlaştığı, diğer yaş gruplarında ise istatistiksel analiz yapılabilecek düzeyde yeterli katılımın olmadığı ($N_{25-34} = 2$, $N_{35-44} = 1$, $N_{45+} = 1$) görülmüştür. Gruplar arasındaki katılımcı sayılarının aşırı dengesiz olması ve bazı gruplarda tek bir katılımcının bulunması, varyansların homojenliği ve istatistiksel varsayımların karşılanmasını

engellemektedir. Bu nedenle, hatalı ve yanlı (biased) sonuçların önüne geçebilmek amacıyla yaş değişkeni fark testlerine (ANOVA) dahil edilmemiştir.

6. Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada, Afyon Kocatepe Üniversitesi Emirdağ Meslek Yüksekokulu Aşçılık Programı öğrencilerinin Emirdağ yöresel lezzetlerine yönelik algıları çeşitli demografik değişkenler açısından incelenmiş ve elde edilen veriler çalışmaya katılım sağlayan öğrencilerin genel olarak yöresel lezzetlere karşı olumlu bir algıya sahip olduklarını ortaya koymuştur. Öğrencilerin Emirdağ mutfağına ait yöresel ürünleri deneyimleme isteği, bu ürünlerin kaliteli malzemeler kullanılarak hazırlandığına yönelik güvenleri ve söz konusu lezzetleri çevrelerine tavsiye etme eğilimleri, yerel gastronomik değerlere yönelik olumlu bir yaklaşım sergilediklerini göstermektedir. Bu sonuç, gastronomi eğitimi alan öğrencilerin yerel mutfak kültürüne ilişkin farkındalıklarının yüksek olduğunu ortaya koyan önceki araştırmalarla benzerlik göstermektedir. Özellikle gastronomi öğrencilerinin yöresel mutfaklara yönelik olumlu tutum geliştirmelerinin, kültürel mirasın korunması ve gastronomik değerlerin gelecek nesillere aktarılması açısından önemli olduğu vurgulanmaktadır.

Araştırma bulguları, Afyon Kocatepe Üniversitesi Emirdağ Meslek Yüksekokulu Aşçılık Programı öğrencilerinin, Emirdağ yöresel lezzetlerine yönelik algılarının genel anlamda yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Öğrencilerin bu lezzetleri deneyimleme arzusu, ürün kalitesine duydukları güven ve bölge mutfağını tavsiye etme eğilimleri, yerel gastronomik değerlere karşı güçlü bir olumlu yaklaşım sergilediklerini göstermektedir. Bu sonuç, gastronomi öğrencilerinin yerel mutfak kültürüne yönelik farkındalığını vurgulayan mevcut literatürle (Oğan ve Denk, 2025) paralellik arz etmekte; öğrencilerin bu mutfak kültürünü mesleki yaşamlarına entegre etme potansiyeline sahip olduklarını kanıtlamaktadır.

Cinsiyet değişkeni incelendiğinde elde edilen bulgular, kadın öğrencilerin aksine erkek öğrencilerin yöresel lezzet algısının anlamlı düzeyde daha yüksek olduğunu göstermektedir. Literatürde cinsiyet değişkenine dair karmaşık sonuçların bulunduğu düşünüldüğünde bu farklılığın bireysel ilgi alanları, geçmiş gastronomik deneyimler, ailevi faktörler ve kültürel geçmiş gibi çok boyutlu etkilerden kaynaklandığı söylenebilir. Bu nedenle, cinsiyete dayalı farklılıkların net bir nedensellik çerçevesine oturtulabilmesi için gelecek dönemlerde farklı örneklemelerle yapılacak araştırmalar önem taşımaktadır.

Katılımcıların geldikleri coğrafi bölge değişkeni incelendiğinde, İç Anadolu Bölgesi'nden gelen öğrencilerin algı puanlarının Akdeniz Bölgesi'nden gelenlere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Elde edilen bu veri, Emirdağ mutfağının İç Anadolu mutfak geleneğiyle olan tarihsel ve kültürel benzerliği ve damak tadı aşinalığı ile doğrudan ilişkilidir. Buna karşın, tüm bölgelerden gelen katılımcıların

genel algısının olumlu seyretmesi, Emirdağ mutfağının bölgesel sınırları aşan, geniş bir kabul görme potansiyeline sahip olduğunu doğrulamaktadır.

Sınıf düzeyi, aylık harcama miktarı ve sektörel deneyim gibi değişkenlerde ise anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Bu durum, yerel lezzetlere yönelik olumlu tutumun belirli bir alt gruba özgü olmadığını, araştırmaya katılan öğrencilerin genelinde ortak bir eğilim olarak belirdiğini göstermektedir. Bu bulgu, gastronomi öğrencilerinin yerel mutfaklara yönelik tutumunun demografik özelliklerden ziyade, almış oldukları gastronomi eğitimi ve kültürel farkındalık süreçleriyle şekillendiği yönündeki görüşleri desteklemektedir.

Genel sonuçlar ışığında, geleceğin mutfak profesyonelleri olacak bu öğrencilerin, yerel gastronomi kültürünün korunması ve sürdürülebilirliğinde kilit birer "elçi" oldukları görülmektedir. Gastronomi ve aşçılık eğitiminin yalnızca teknik beceri aktarımı değil, aynı zamanda kültürel miras bilinci geliştirme süreci olduğu gerçeği, Emirdağ örneğinde somut karşılığını bulmuştur. Sonuç olarak, aşçılık öğrencilerinin yerel mutfağı tanıyan, sahiplenen ve profesyonel uygulamalarına yansıtan bireyler olarak yetişmeleri, Emirdağ mutfağının marka değerinin güçlendirilmesi ve gelecek nesillere aktarılması için stratejik bir gerekliliktir.

Araştırmanın elde edilen bulguları, Emirdağ yöresel mutfağına yönelik öğrenci algısının yüksek olduğunu ve bu durumun kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarımı açısından umut verici bir potansiyel taşıdığını ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar ışığında, gastronomi eğitiminde yerel mutfak kültürlerinin teorik bilginin ötesine taşınarak uygulamalı müfredatla daha güçlü bir şekilde harmanlanması; öğrencilerin "tarladan tabağa" (farm-to-table) değer zincirini deneyimlemeleri adına yerel üretim alanlarına yönelik teknik gezilerle desteklenmesi önerilmektedir. Ayrıca, yerel yönetimlerin ve sektör paydaşlarının, öğrencileri gastronomi festivalleri ve atölye çalışmaları gibi tanıtım faaliyetlerinde aktif paydaşlar haline getirerek mesleki aidiyetlerini pekiştirmeleri; profesyonel mutfaklarda yerel ürünlerin modern menülere entegrasyonu konusunda "usta-çırak" temelli iş birlikleri geliştirmeleri, bölgesel gastronomik değerlerin sürdürülebilirliği açısından stratejik bir zorunluluk arz etmektedir. Bu bağlamda, gelecek çalışmalarda farklı örneklem grupları ve yöntemler kullanılarak yerel lezzet algısının sektörel yansımalarının derinlemesine incelenmesi, literatüre katkı sağlayacak bir diğer önemli gereksinim olarak değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Afyonkarahisar Belediyesi. (2019a). *Turizm*.
<http://www.afyon.bel.tr/icerikdetay/10/485/turizm.aspx>
- Afyonkarahisar Belediyesi. (2019b). *Yemek kültürümüz*.
<http://www.afyon.bel.tr/icerikdetay/284/504/yemek-kulturumuz.aspx>
- Aslan, Z., Güneren, E., & Çoban, G. (2014). Destinasyon markalaşma sürecinde yöresel mutfakların rolü: Nevşehir örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2(4), 3–13.
- Aydın, E. (2015). *Gastronomi turizminin şehir markalaşmasına etkisi: Afyonkarahisar ili örneği* (Yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Baytok, A., Pekyaman, A., Yılmaz, H., Başat, T. H., Emren, A., Çelik, T., Çelik, E., Kara, A. M., Gürel, N., & Uyan, M. (2013). *Afyonkarahisar yemek kültürü*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları.
- Bessière, J. (1998). Local development and heritage: Traditional food and cuisine as tourist attractions in rural areas. *Sociologia Ruralis*, 38(1), 21–34.
- Bianchi, C., & Mortimer, G. (2015). Drivers of local food consumption: A comparative study. *British Food Journal*, 117(9), 2282–2299.
- Büyükkşalvarcı, A., Şapcılar, M. C., & Yılmaz, G. (2016). Yöresel yemeklerin turizm işletmelerinde kullanılması durumu: Konya örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4(4), 165–181.
- Chang, R. C., Kivela, J., & Mak, A. H. (2011). Attributes that influence the evaluation of travel dining experience: When East meets West. *Tourism Management*, 32(2), 307–316.
- Coşkun, C., Bişiren, A., & Gençer, K. (2024). Coğrafi işaretli yiyecek ve içeceklerin gastronomi turizmine etkileri. *Turizm ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 4(1), 203–217.
- Çafa, İ., & Madenci, B. (2024). Vejetaryen beslenmenin yöresel ürünlere uyarlanabilirliği: Vejetaryen Afyon ağız açığı. İçinde Y. Seçim, S. Aras, S. Uslu, & Z. Yetiş (Ed.), *Kültürel değerler, yöresel mutfak ve turizm* (ss. 125–140). Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları.
- Çalışkan, O. (2013). Destinasyon rekabetçiliği ve seyahat motivasyonu bakımından gastronomik kimlik. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 1(2), 39–51.
- Çam, O., & Çılgınoğlu, H. (2021). Yöresel mutfakların gastronomi turizmindeki önemi: Kastamonu mutfakları örneği. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 176–192.

- Çekiç, İ., & Oğan, Y. (2023). A critical outlook on the problems of formation and content of gastronomy and culinary arts education. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 407–420. <https://doi.org/10.18506/anemon.1274966>
- Çınar, Z., & Işın, A. (2023). Afyonkarahisar. İçinde *Gastronomi ve mutfak kültürleri*.
- Eriksen, S. N. (2013). Defining local food: Constructing a new taxonomy—Three domains of proximity. *Acta Agriculturae Scandinavica, Section B – Soil & Plant Science*, 63(1), 47–55.
- FAO. (2009). *Indigenous peoples' food systems: The many dimensions of culture*. Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- Flack, W. (1997). American microbreweries and neolocalism: “Ale-ing” for a sense of place. *Journal of Cultural Geography*, 16(2), 37–53.
- Gökçe, N. (2016). Türkiye’de yöresel mutfaklar. İçinde E. Zencir (Ed.), *Yöresel mutfaklar* (ss. 2–33). Anadolu Üniversitesi Basımevi.
- Gürbüz, D. Ö. (2017). “Ben giderim oduna” (Yaşar) türküsünün yaratılış hikâyesi, müzikal yapısı ve icrası. İçinde M. Özarslan (Ed.), *III. Uluslararası Genç Halkbilimciler Sempozyumu Bildirileri* (ss. 125–135). Hacettepe Üniversitesi Türk Halkbilimi Bölümü Yayınları.
- Harrington, R. J. (2005). *Food and wine pairing: A sensory perspective*. Wiley.
- Harrington, R. J., Ottenbacher, M., & Löwenhagen, N. (2015). Are culinary and hospitality service attributes key predictors of returning visits for culinary tourism locations? *Journal of Gastronomy and Tourism*, 1(1), 45–55.
- Hegarty, J. A. (2006). Developing subject fields in culinary arts, science, and gastronomy. *Journal of Culinary Science & Technology*, 4(1), 5–13.
- Henderson, J. C. (2009). Food tourism reviewed. *British Food Journal*, 111(4), 317–326.
- Karasar, N. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler* (33. bs.). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kılıç, B., & Gönenç Güler, E. (2024). The place and importance of geographical indication products in gastronomic gifting. İçinde E. Gönenç Güler & M. Sandıkçı (Ed.), *VI. International Gastronomy Tourism Studies Congress Proceedings Book* (ss. 111–125). UGTAK Yayınları.
- Kim, S., & Iwashita, C. (2016). Cooking identity and food tourism: The case of Japanese udon noodles. *Tourism Recreation Research*, 41(1), 89–100.
- Kivela, J., & Crotts, J. C. (2006). Tourism and gastronomy: Gastronomy's influence on how tourists experience a destination. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 30(3), 354–377.

- Lai, M. Y., Khoo-Lattimore, C., & Wang, Y. (2018). A perception gap investigation into food and cuisine image attributes for destination branding from the host perspective: The case of Australia. *Tourism Management*, 69, 579–595. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2018.06.033>.
- Malhotra, N. K. (1999). *Marketing research: An applied orientation* (3rd ed.). Prentice Hall.
- Mason, M. C., & Paggiaro, A. (2012). Investigating the role of festivalscape in culinary tourism: The case of food and wine events. *Tourism Management*, 33(6), 1329–1336.
- Mutlu, H. (2022). *Afyonkarahisar gastronomi envanteri oluşturularak gastronomi rotalarının belirlenmesi* (Doktora tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. (Tez No. 751940)
- Özdemir, B., & Seyitoğlu, F. (2017). A conceptual study of gastronomical quests of tourists: Authenticity or safety and comfort? *Tourism Management Perspectives*, 23, 1–7.
- Özdemir, G. (2008). *Destinasyon pazarlaması*. Detay Yayıncılık.
- Polat Üzümcü, T. (2015). Otel yöneticilerinin turizm eğitime yönelik algıları: Kocaeli ili otel yöneticileri üzerinde bir araştırma. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(2), 123–150.
- Putri, N. J. A., & Wijoyo, N. T. A. (2023). Global image through local cuisine: Exploring culinary diversity in global tourism. *Deleted Journal*, 1(2), 138–144.
- Sandıkçı, M., Pamukçu, H., Oktay, K., & Kılıç, B. (2024). The role of gastronomic factors in Afyonkarahisar city awareness. İçinde E. Gönenç Güler & M. Sandıkçı (Ed.), *VI. International Gastronomy Tourism Studies Congress Proceedings Book* (ss. 1129–1142). UGTAK Yayınları.
- Sims, R. (2009). *Food, place and authenticity: Local food and the sustainable tourism experience*. *Journal of Sustainable Tourism*, 17(3), 321–336. <https://doi.org/10.1080/09669580802359293>.
- Stolzenbach, S., Bredie, W. L., & Byrne, D. V. (2013). Consumer concepts in new product development of local foods: Traditional versus novel honeys. *Food Research International*, 52(1), 144–152.
- Şengül, S., & Türkan, O. (2015). Doğu Karadeniz mutfak kültürünün sürdürülebilirliği: Sorunlar ve çözüm önerileri. İçinde *Doğu Karadeniz Bölgesi Sürdürülebilir Turizm Kongresi Bildiri Kitabı* (ss. 599–606). Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Şengül, S., & Türkay, O. (2016). Akdeniz mutfak kültürünün gastronomi turizmi bağlamında değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4(1), 86–99.

- Ticehurst, G. W., & Veal, A. J. (2000). *Business research methods: A managerial approach*. Longman.
- Toksöz, D., & Aras, S. (2016). Turistlerin seyahat motivasyonlarında yöresel mutfağın rolü. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4(2), 174–189.
- Türk Patent ve Marka Kurumu. (2021). *Emirdağ koyun yoğurdu (Mahreç işareti No. 883)*. <https://ci.turkpatent.gov.tr/>
- Van der Linden, E., McClements, D. J., & Ubbink, J. (2008). Molecular gastronomy: A food fad or an interface for science-based cooking? *Food Biophysics*, 3, 246–254.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

10. Bölüm

Türkiye’de Kişi Başı Sağlık Kurumlarına Başvurunun Yüksek Olmasının Olası Nedenleri: Hastalık Hastası mı Olduk?

İzzet AYDEMİR¹, Ferhat BOLUKÇU²

Özet

Türkiye’de kişi başına yıllık 12,2 hekime başvuru sayısı, OECD ortalamasının (6,3) yaklaşık iki katı olup, dünyada Güney Kore’den sonra ikinci sıradadır. Başvuruların yalnızca %43,3’ü birinci basamak aile sağlığı merkezlerine yapılırken, %56,7’si daha yoğun olan ikinci ve üçüncü basamak hastanelere gerçekleştirilmektedir. Bu çalışma, söz konusu yüksek başvuru oranının nedenlerini, yapısal etkenler, sistem organizasyon sorunları ve hizmet sunumundaki nitelik eksiklikleri ekseninde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Literatür bulguları, yüksek başvuru oranının basitçe “toplumun hasta olması” veya “hastalık hastalığı” ile açıklanamayacağını göstermektedir. Başlıca nedenler şunlardır: (1) Düşük sağlık okuryazarlığı (nüfusun %53,9’u yetersiz/sınırlı düzeyde); (2) Kronik hastalıkların yaygınlığı ve demografik yaşlanma; (3) Sevk zincirinin olmaması nedeniyle hastaların doğrudan üst basamak kurumlara başvurması; (4) Kısa muayene süreleri (ortalama 3-5 dakika) ve buna bağlı olarak tamamlanamayan tedaviler; (5) Hekimleri niceliksel olarak fazla hasta bakmaya teşvik eden performans dayalı ödeme sistemi; (6) Randevu sistemindeki tıkanıklıkların acil servislere yönelmeyi artırması; (7) Genel Sağlık Sigortası’nın yarattığı ahlaki tehlike ve maliyet bilincinin düşüklüğü; (8) Düşük kurumsal güven nedeniyle aynı şikâyetle farklı sağlık kurumlarına başvurma; (9) Hipokondrik/siberkondrik davranışlar ve kültürel faktörler. Sonuç olarak, Türkiye’deki yüksek başvuru oranı, erişimin kolaylığından çok, hizmetin kalitesizliği ve verimsizliğinin bir yansımasıdır. Hasta birinci başvurusunda çözüm bulamadığı için aynı şikâyetle defalarca sisteme geri dönmektedir. Çözüm önerileri arasında birinci basamağın güçlendirilmesi, etkin bir sevk zinciri kurulması, performans sisteminin nitelik odaklı revize edilmesi, sağlık okuryazarlığının artırılması ve maliyet bilincini geliştirecek sigorta düzenlemeleri yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık hizmetleri kullanımı, hekime başvuru sayısı, sağlık okuryazarlığı, sevk zinciri, performans dayalı ödeme, ahlaki tehlike, Türkiye

¹ Doç. Dr. Bingöl Üniversitesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0003-4222-2659, iaydemir@bingol.edu.tr, 0536 684 50 35

² Dr. Sağlık Bakanlığı, Ankara İl Sağlık Müdürlüğü, ORCID: 0000-0002-4062-6193, bolukcuferhat@gmail.com, 0532 476 64 51

Potential Reasons for the High Number of Annual Health Care Visits per Capita in Türkiye: Have We Become Hypochondriacs?

Abstract

In Turkey, the number of annual physician visits per capita is 12.2, nearly twice the OECD average of 6.3, ranking second highest in the world after South Korea. Only 43.3% of these visits are made to primary care (family health centers), while 56.7% are directed to more resource-intensive secondary and tertiary hospitals. This study aims to analyze the potential reasons for this high visit rate by examining structural factors, system organization problems, and deficiencies in service quality. Findings from the literature indicate that the high visit rate cannot be simply attributed to "higher disease burden" or "widespread hypochondria" among the population. The main contributing factors include: (1) Low health literacy (53.9% of the population has inadequate or problematic-limited levels); (2) High prevalence of chronic diseases and demographic aging; (3) Lack of an effective referral chain, allowing patients direct access to secondary/tertiary hospitals; (4) Short consultation times (averaging 3-5 minutes), leading to incomplete diagnoses and treatments; (5) Performance-based payment systems that incentivize physicians to see more patients quantitatively rather than qualitatively; (6) Centralized appointment system bottlenecks, pushing patients toward emergency departments; (7) Moral hazard induced by universal health insurance and low cost-awareness; (8) Low institutional trust, causing patients to seek multiple opinions for the same complaint; (9) Hypochondriacal and cyberchondriacal behaviors, along with cultural factors. In conclusion, Turkey's high per capita visit rate reflects not ease of access but rather poor quality and inefficiency of the services provided. Patients return repeatedly because their initial visit fails to resolve their health problem. Proposed policy solutions include strengthening primary care, establishing an effective referral system, revising performance-based payments to reward quality, improving population health literacy, and implementing insurance reforms that enhance cost-consciousness without hindering access to necessary care.

Keywords: Healthcare utilization, physician visit rate, health literacy, referral system, performance-based payment, moral hazard, Türkiye

1. GİRİŞ

Yetkililerden biri, “Bir yılda 300 kere doktora giden hastamız var... ‘Alışkanlığım’ diyor.” Bir ülkede hastaneler uğranacak yer haline gelmişse orada sadece sağlıktan bahsetmek doğru değildir. Orda hayatın ritmi değişmiştir. Oysa sağlık, sadece hastanede bulunacak bir şey değil, aksine hastanene gitmemeyi başarabilmekle ilgilidir. Ama biz sanki tersini yaşıyoruz. Sistem büyüyor, hastaneler artıyor, erişim kolaylaşıyor...Ama sağlıklı kalma becerimiz aynı hızda artmıyor (Uysal, 2026). Sağlık hizmetlerine erişim ve bu hizmetlerin kullanım düzeyi, bir ülkenin sağlık sisteminin performansını ve toplumun sağlık algısını yansıtan temel göstergelerden biridir. Bu bağlamda en sık başvuru alan ölçütlerden biri, bir yıl içinde kişi başına düşen ortalama hekime başvuru sayısıdır. Dünya genelinde bu oran, sağlık sisteminin yapısına, koruyucu sağlık hizmetlerinin etkinliğine, hastalıkların yaygınlığına ve toplumun sağlık okuryazarlık düzeyine bağlı olarak önemli farklılıklar göstermektedir.

Türkiye’de kişi başına doktora müracaat sayısı 2002 yılında 3.1 iken; 2024 yılında bu sayının 12,2 ile OECD ortalamasının (yaklaşık 6,3) neredeyse iki katıdır ve dünyada Güney Kore’den (18.0) sonra ikinci sıradadır. Başvuruların yalnızca %43,3’ü birinci basamakta (Aile Sağlığı Merkezleri) yapılırken, %56,7’si yoğunluğun daha fazla olduğu ikinci/üçüncü basamak hastanelere yapılmıştır (Sağlık Bakanlığı 2025). İlk bakışta yüksek başvuru oranı, sağlık hizmetlerine erişimin kolaylığı veya toplumdaki hastalık yükünün fazlalığı ile açıklanabilir, ancak bu rakam, sağlık hizmetlerine olan talebin yüksekliğini göstermekle birlikte, meslek örgütleri ve uzmanlara göre etkin bir tedavi sürecinden ziyade, sistemdeki derin yapısal sorunların ve verimsizliklerin bir yansımasıdır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de hekime başvuru oranının yüksek olmasının olası nedenlerini, akademik bir perspektif ve yetkili kaynakların verileri ışığında detaylı olarak analiz etmektir. Çalışmada, yüksek başvuru oranı; talebi şekillendiren yapısal etkenler (sağlık okuryazarlığı, kronik hastalıkların yaygınlığı), sağlık sisteminin yönetim ve organizasyon sorunları (etkisiz sevk zinciri, birinci basamağın yetersizliği, randevu sistemindeki tıkanıklıklar) ve hizmet sunumundaki nitelik sorunları (kısa muayene süreleri, tamamlanamayan tedaviler, performans dayalı ödeme sistemi) olmak üzere birkaç ana eksenle ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise bu verimsizlik döngüsünden çıkış için önerilen politika değişikliklerine yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI: TEMEL NEDENLER

Bireylerin sağlık hizmetlerini kullanma ve tüketme davranışları çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Bu faktörler genel olarak arz kaynaklı ve talep kaynaklı olmak üzere iki temel başlık altında incelenmektedir. Aşağıda, Türkiye’de bireylerin

kişi başına hekime veya sağlık kurumlarına aşırı düzeyde başvurmalarına yol açan başlıca faktörler, literatür bulguları ışığında başlıklar halinde değerlendirilmiştir.

2.1. Düşük Sağlık Okuryazarlığı

Hastaların acil müdahale gerektiren durumları basit şikayetlerden ayırt etmekte zorlanması, gereksiz başvuruları artırmaktadır. 2023 verilerine göre, nüfusun %53,9'unun sağlık okuryazarlığı "yetersiz" veya "sorunlu-sınırlı" düzeydedir. Bu durum, hastaların basit bir nezle ile daha ciddi bir rahatsızlığı ayırt etmekte zorlanmasına ve gereksiz yere sağlık kuruluşlarına başvurmasına neden olmaktadır. Ancak yüksek sağlık okuryazarlığına sahip olmak da bireylerde sağlık algı fazlalığını yaratarak bireylerin sağlıklarına değer verdiklerinin bir göstergesi olarak daha fazla başvuru ile sonulanmalarına neden olabilir.

2.2. Kronik Hastalıkların Yaygınlığı

Diyabet, hipertansiyon ve obezite gibi düzenli takip gerektiren hastalıkların görülme sıklığındaki artış, sağlık sistemi üzerinde sürekli bir talep baskısı oluşturmaktadır. Diyabet, hipertansiyon ve obezite gibi düzenli takip gerektiren hastalıkların görülme sıklığı arttıkaa, sağlık sistemi üzerinde sürekli bir talep baskısı oluşmaktadır. Yaşanan demografik değişimler de bireylerin yaşlanmasına neden olarak aşırı sağlık hizmetleri kullanımına neden olmaktadır. Ayrıca eşlik eden hastalıkların (co-morbidite) olması da bireylerin daha fazla sağlık hizmetleri kullanımına yol açmaktadır.

2.3. Kolay Erişim ve Popülist Politikalar

Sağlık hizmetlerine erişimin (sayısal olarak) kolaylaştırılması, kısa vadede olumlu görünse de uzun vadede kapasitenin üzerinde bir talep yaratarak "kışkırtılmış talep" olgusunu ortaya çıkarmaktadır. Türkiye'deki yüksek başvuru oranı basitçe "hastaların çok hasta olması" ile açıklanamaz. Daha çok, bireylerin sağlık sisteminde nasıl ve ne zaman yol alması gerektiğine dair bilgi eksikliğinin (düşük sağlık okuryazarlığı) ve sistemin bu davranışı ödüllendiren yapısının bir kombinasyonudur. Yani sistemin kullanıcı dostu olarak tasarlanması bireylerin aşırı sağlık hizmetleri tüketimi ile sonuçlanmaktadır. Hekim ve sağlık kurumu seçme özgürlüğünün bireylere tanınması sistemin kullanıcı dostu olduğunun belirgin örneklerinden biridir.

2.4. Sevk Zincirinin Olmaması

Hastaların herhangi bir ön tanı veya sevk olmaksızın doğrudan ikinci ve üçüncü basamak hastanelere (Eğitim Araştırma,  niversite hastaneleri) başvurabilmesi, bu merkezlerdeki yükü katlanarak artırmaktadır. Başvuraların %56,7'si bu üst basamak kurumlara yapılmaktadır. Bu durum, sağlık sisteminin en temel prensiplerinden

birinin, yani “basamaklandırmanın” işlemediğini göstermektedir. Etkili bir sevk zinciri olmadan, her hastane her hastaya aynı anda hizmet vermeye çalışan bir "alışveriş merkezine" dönüşmekte, bu da verimsizliği ve tekrar eden başvuruları körüklemektedir.

2.5. Randevu Sistemindeki Tıkanıklıklar (MHRS)

Merkezi Hastane Randevu Sistemi'nde (MHRS) randevu bulamayan hastalar, çözümü doğrudan acil servislere başvurmakta veya farklı hastanelerde şansını denemekte, bu da aynı hasta için birden fazla başvuru kaydı oluşmasına neden olmaktadır.

2.5. Kısa Muayene Süreleri

Dünya Sağlık Örgütüne (DSÖ) göre ortalama poliklinik muayene süresi 20 dakikadır. Bu oranın altında muayene süresinin olması istenmeyen sonuçlar yaratarak hizmet kalitesini doğrudan etkileyebilmektedir. Türkiye’de yoğun hasta yükü altında hekimlerin ortalama muayene süresinin 3-5 dakikaya düşmesi, hastanın şikayetlerinin tam olarak dinlenememesi ve yeterli fizik muayene yapılamamasına yol açmaktadır.

2.6. Tamamlanamayan Tedaviler ve Aşırı Tetkik

Kısa muayene sonucunda hekimler kesin tanıya ulaşmak yerine sıklıkla ileri tetkikler (MR, BT, kan tahlili) istemekte; hasta bu tetkiklerin sonuçlarıyla tekrar farklı bir hekime başvurmakta ve tedavi süreci uzamaktadır. Diğer bir ifadeyle; kısa muayene süresi, hekimin hastayı tam olarak değerlendirememesine ve sorunu tek seansta çözememesine yol açar. Bu durum, hastanın aynı şikayetle tekrar tekrar başvurmasına neden olarak başvuru sayısını yapay olarak şişirir. Kısa muayene → Tanı koyamama/ Tedavi edememe → Hasta tekrar başvurur. Sistem, "hastayı bir seansta çözüp iyileştirmek" yerine, "sürekli olarak sisteme geri dönmesini" teşvik eden bir mekanizmaya sahiptir.

2.7. Performansa Dayalı Ödeme Sistemi

Hekimlerin maaşlarının bir kısmının muayene ettikleri hasta sayısına ve istedikleri tetkiklere bağlı olması (performans sistemi), nitelikli ve çözüm odaklı bir muayeneden ziyade niceliksel olarak fazla hasta bakmaya teşvik etmektedir. Dış hekimliği gibi branşlarda, 10 dakikada bir yeni hasta randevusu verilmesi bu sorunun somut bir örneğidir.

2.8. Kültürel Faktörler

Bazı kültürlerde hastalık belirtilerine karşı aşırı duyarlılık veya her belirtinin ciddi bir hastalık habercisi olduğu inancı, gereksiz doktor ziyaretlerine ve tetkiklere yol açabilir. Bazı toplumlarda sık sık sağlık kuruluşlarına başvurmak, “sağlığına düşkün olma” göstergesi olarak algılanabilir. Özellikle kolektivist kültürlerde yaşlılar veya aile büyükleri tarafından “bir doktora görün” baskısı, gereksiz başvuruları teşvik edebilir. Kültürel faktörler tek başına belirleyici olmasa da aşırı kullanımın anlaşılmasında önemli bir bileşendir.

2.9. Sağlık Hizmet Sunucularına Duyulan Güvenenin Düşük Olması

Düşük güven, doğrudan aşırı kullanıma yol açmaz; ancak hasta tarafından kontrol edilme ihtiyacı, kaygı, belirsizlik toleransının düşüklüğü ve önceden yaşanmış olumsuz deneyimler ile birleştğinde bu sonucu doğurur. Hastalar, birinci hekimin tanı ve tedavisine güvenmezse, aynı şikâyetle başka hekimlere veya hastanelere yönelir. Bu, muayene, tetkik ve tedavilerin gereksiz yere tekrarlanmasına neden olur. Hastalar, “Acaba bir şey atlandı mı?” endişesiyle, daha fazla tetkik (MR, tomografi, ileri kan testleri vb.) talep edebilir ya da farklı basamaklardaki kurumlara müracaat edebilirler. Güvensizlik, hastaların aynı anda hem devlet hastanesine hem özel merkeze hem de geleneksel/tamamlayıcı tıp uygulayıcısına gitmesine yol açabilir. Her bir sunucu farklı tedaviler önerdiğinde, hasta bunların hepsini bir arada uygulayarak aşırı kullanım yapar. Bazı hastalar, ayakta tedavi edilebilecek bir durumda “Benim hastaneye yatırılmam gerekir” düşüncesiyle hekimi ikna etmeye çalışır. Hekime güvenmediği için onun “Yatış gerekmez” kararını yetersiz bulur ve başka bir hekimden yatış ister. “Bana antibiyotik yazmıyor, iyi bakmıyor” algısı, hastanın daha fazla ilaç veya görüntüleme talep etmesine yol açar. Hekim bu talebi reddettiğinde hasta başka bir hekime yönelir – ta ki isteği karşılanana kadar.

2.10. Hipokondrik (Siberkondria) Davranışlar

Hipokondrik bireyler, semptomlarını internette araştırır (siberkondri), en kötü senaryoya odaklanır ve "ben de tam olarak bu hastalığa sahibim" sonucuna varır. Bu durum, hekime gittiklerinde belirli bir tanı veya tetkik talep etmelerine yol açar. Hipokondrik davranışlar (hastalık hastalığı veya hastalık anksiyetesi bozukluğu), aşırı sağlık hizmeti kullanımının en önemli bireysel psikolojik belirleyicilerinden biridir. Hastalar, normal fizyolojik hisleri (kalp atışındaki hafif bir değişim, gaz sancısı, kas seğirmesi) ciddi bir hastalığın habercisi olarak yorumlar. Bu nedenle sık ve tekrarlayan hekim ziyaretlerinde bulunurlar. Hekimin "Bir şeyiniz yok" açıklaması hipokondrik hasta için yeterli değildir. "Nasıl emin olabiliriz?" sorusuyla daha ileri tetkik isterler. Tüm bunlar bireylerin daha fazla sağlık hizmetleri kullanmalarına yol açmaktadır.

2.11. Acil Hizmetlerin Yoğun Kullanımı ve Koruyucu Hekimliğin Olmaması

Acil hizmetlere yıllık başvurusu ülke nüfusunun yaklaşık 2,5 katı olduğu vurgulanmaktadır. Bu oran OECD ve AB ülkelerinin çok üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Aynı şekilde koruyucu sağlık hizmetlerinden çok tedavi edici hizmetlere ağırlık verilmesi sağlıklı bir ortam yaratarak hastalıkları finanse eden bir sistemin varlığı bireylerin daha fazla sağlık kurumlarına gitmelerine yol açmaktadır.

2.11. Genel Sağlık Sigortası Etkisi

Sigorta kapsamında olan bireyler özellikle ahlaki tehlike kavramı kapsamında sağlık hizmetleri tüketimini artırmaktadır. *Ahlaki tehlike*, sigorta kapsamına sahip olan bireylerin, sağlık hizmetlerinin kendilerine maliyeti düştüğü için, tıbben gerekli olandan daha fazla hizmet talep etme eğilimini ifade eder. GSS, hastaneye gittiğinde veya ilaç aldığı anda bireyin cebinden çıkan parayı (katkı payı) azalttığı için, sağlık hizmetini adeta "ucuzlamış" bir meta gibi daha fazla tüketme eğilimi doğar. Diğer taraftan; GSS birçok temel hizmeti karşılarsa da ruh sağlığı, dış tedavileri, fizik tedavi ve özel hastane muayeneleri gibi alanlarda tam kapsam sağlamamaktadır. Bu durum, bireylerin ihtiyaç duyduğu hizmet için özel hastanelere yönelerek mükerrer kullanıma yol açmaktadır.

2.12. Yaşam Tarzı

Sağlık, bir hak olmanın ötesinde bireysel bir sorumluluk olarak kabul edilmelidir. Ancak ne yazık ki bireylerin sağlıkları hakkında inisiyatif almamaları, riskli davranışlardan kaçınmamaları ve olumsuz davranışları hayatlarına entegre etmemenin sonucu olarak çeşitli kronik hastalıklara maruz kalabilmektedirler. Tedavi sonrası hekim önerilerine dikkat etmemek, sedanter yaşam tarzı, alkol ve sigaradan kaçınılmaması, yağlı, şekerli ve tuzlu yiyeceklerin aşırı kullanımı sonucu sağlık bireyler meydana gelirler. Dolayısıyla bu davranışların sonucunda da daha fazla sağlık hizmetlerini talep eder hale gelirler.

2.13. Sağlık Statüsü

Olumsuz sağlık statüsüne sahip bireylerin bir kısmı zaten haklı olarak daha fazla hizmet kullanır. Yani, yılda 20 kez doktora giden bir kalp yetmezliği hastasının bu başvurularının çoğu gerekli ve uygundur. Ancak çeşitli sosyoekonomik faktörler bireylerin sağlık statüsünü olumsuz etkileyerek aşırı şekilde sağlık hizmetleri kullanımını doğrudan artırabilir. Kısacası hasta isek daha çok doktora gideriz.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Özetle, Türkiye'deki 12,2'lik başvuru oranı, sağlık hizmetlerine erişimin fazla olduğu anlamına gelmez; aksine, erişilen hizmetin kalitesizliğinin ve yetersizliğinin bir göstergesidir. Bir hasta, birinci başvurusunda sorununa çözüm bulamadığı için ikinci, üçüncü ve dördüncü kez başvurmak zorunda kalmaktadır. Bu durum, hem hastalar için zaman ve emek kaybı hem de sağlık sistemi için ciddi bir maliyet ve verimsizlik unsuru oluşturmaktadır. Uzman ve meslek örgütlerinin ortak görüşü aşağıda belirtilmiştir.

- Birinci Basamağın Güçlendirilmesi: Aile hekimlerinin üzerindeki hasta yükünün azaltılması ve önleyici sağlık hizmetlerine ağırlık verilmesi,
- Etkin Sevk Zincirinin Kurulması: Hastaların doğrudan hastanelere değil, öncelikle aile hekimlerine yönlendirilmesi ve bu sürecin dijital altyapıyla desteklenmesi,
- Performans Sisteminin Gözden Geçirilmesi: Hekimleri nicelikten ziyade nitelikli ve çözüm odaklı muayeneye teşvik eden yeni bir ücretlendirme modeline geçilmesi,
- Sağlık Okuryazarlığının Artırılması: Topluma yönelik, hangi durumda nereye başvuracakları konusunda farkındalık kazandıracak eğitim ve kampanyaların düzenlenmesi,
- Maliyet bilincinin oluşması: Özellikle sigorta kapsamında olan bireyler, maliyet bilincinden yoksun olarak gereksiz sağlık hizmetleri tüketiminde bulunmaktadır. Sigorta sisteminin yeniden revize edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

1. Bahçetepe S. (2025). Sağlık Bakanlığı 2024 İstatistik Yıllığı Bülteni yayımlandı: Başvuruda rekor var, tedavide sonuç yok. <https://www.birgun.net/haber/saglik-bakanligi-2024-istatistik-yilligi-bulteni-yayimlandi-basvuruda-rekor-var-tedavide-sonuc-yok-659008> (Erişim Tarihi: 04.2026).
2. Graf M, Baumgardner JR, Neumann U, Brewer IP, Chou JW, Fendrick AM. (2024). Economic evidence on cost sharing and alternative insurance designs to address moral and behavioral hazards in high-income health care systems: a systematic review. *Journal of Market Access & Health Policy*, 12(4): 342-368.
3. Özşarı H. (2025). 2014'ten 2024'e sağlık okuryazarlığı. <https://halukozsari.com/2025/02/2014den-2024e-saglik-okuryazarligi/> (Erişim Tarihi: 04.05.2026).
4. Özsever A. (2026). Aile hekimi ve hemşireler dert küpü. <https://haber.sol.org.tr/yazarlar/atilla-ozsever/aile-hekimi-ve-hemsireler-dert-kupu-405828> (Erişim Tarihi: 04.05.2026).
5. Sağlık Bakanlığı (2020). Türkiye'nin sağlık okuryazarlığı düzeyi ölçüldü. <https://sggm.saglik.gov.tr/TR,57003/turkiyenin-saglik-okuryazarligi-duzeyi-olculdu.html> (Erişim Tarihi: 04.05.2026).
6. Sağlık Bakanlığı. (2025). Sağlık İstatistik Yıllığı, 2024. <https://www.saglik.gov.tr/TR-114952/saglik-istatistikleri-yilligi-2024.html> (Erişim Tarihi: 03.05.2026).
7. Uysal İ. (2026). Hastane yolu: Alışkanlık mı mecburiyet mi? <https://www.yenicaggazetesi.com/hastane-yolu-aliskanlik-mi-mecburiyet-mi-1024818h.htm> (Erişim Tarihi: 02.04.2026).
8. Türk Tabipler Birliği (2024). Sağlık Bakanlığı'nın randevu sistemi konusunda kamuoyuna açıklama yapmasını ve sorularımıza yanıt vermesini istiyoruz. https://www.ttb.org.tr/haber_goster.php?Guid=982fed0e-0d11-11ef-a546-564d7f977587 (Erişim Tarihi: 04.05.2025).
9. Yuan H, Han J, Luo R. (2025). The moral dilemma of healthcare service utilization: a perspective from the consolidation of urban and rural resident health insurance policy in China. *Health Economics Review*, 15(10): 15:10. <https://doi.org/10.1186/s13561-025-00591-1>

11. Bölüm

Bilimsel Çalışmanın Temelleri

Kaan TAŞ¹

Özet

Bilimsel çalışmalar, bilgi üretiminin, geliştirilmesinin ve gelecek kuşaklara aktarılmasının temel araçlarından biridir. Günümüzde üniversiteler, araştırma kurumları ve bilim insanları tarafından farklı disiplinlerde çok sayıda bilimsel çalışma yürütülmekte ve yayımlanmaktadır. Ancak bilimsel bilginin güvenilir, geçerli ve akademik çevreler tarafından kabul edilebilir olması, belirli yöntemsel ve etik kurallara uygun olarak hazırlanmasına bağlıdır. Bu nedenle bilimsel araştırma süreçlerinin, akademik yazım ilkelerinin ve kaynak kullanımına ilişkin kuralların bilinmesi araştırmacılar açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmada bilimsel çalışmanın temel kavramları, yapısı ve hazırlanma süreci ele alınmıştır. Öncelikle bilim kavramı farklı kuramsal yaklaşımlar çerçevesinde incelenmiş; Karl Popper'in yanlışlanabilirlik ilkesi ve Thomas Kuhn'un paradigma değişimi kuramı gibi bilim felsefesinin temel görüşlerine yer verilmiştir. Ayrıca bilimsel bilginin nesnellik, güvenilirlik, olgusallık, mantıksallık, genellenebilirlik ve değişebilirlik gibi temel özellikleri açıklanmıştır.

Çalışmada lisans ve yüksek lisans eğitiminin bilimsel araştırma süreçleriyle ilişkisi değerlendirilmiş, araştırma sorusunun ve hipotezin bilimsel çalışmalardaki merkezi rolü vurgulanmıştır. Bunun yanında bilimsel yöntemin temel basamakları; gözlem yapma, problem belirleme, veri toplama, hipotez kurma, verileri analiz etme ve sonuçlara ulaşma süreçleri bağlamında ele alınmıştır. Araştırma türleri kapsamında nicel, nitel ve karma araştırma yaklaşımları açıklanmış; temel ve uygulamalı araştırmalar ile kesitsel ve boylamsal çalışmalar arasındaki farklılıklar ortaya konulmuştur.

Bilimsel çalışmaların biçimsel yapısı da çalışmanın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu kapsamda kapak sayfası, içindekiler bölümü, sayfa düzeni ve biçimlendirme kuralları gibi akademik yazımın temel unsurları açıklanmıştır. Ayrıca birincil ve ikincil kaynak kavramları tanımlanmış; bilimsel çalışmalarda kaynak gösterme ve alıntılama süreçlerinin önemi üzerinde durulmuştur.

¹ Öğr. Gör., Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi/ Yabancı Diller Yüksekokulu, Adana/Türkiye, ktas@atu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9757-7249

Doğrudan ve dolaylı alıntı yöntemleri açıklanarak akademik dürüstlük ilkesinin bilimsel araştırmalar açısından taşıdığı önem vurgulanmıştır.

Son olarak çalışmada, dijitalleşmenin ve yapay zekâ destekli araçların akademik araştırma süreçlerine etkilerine değinilmiş; araştırmacıların yalnızca geleneksel bilimsel yöntemlere değil, aynı zamanda güncel akademik etik ilkelerine de hâkim olmaları gerektiği ifade edilmiştir. Böylece çalışma, özellikle lisans ve lisansüstü düzeyde eğitim gören öğrenciler ile bilimsel araştırma yapmaya başlayan araştırmacılara bilimsel yazım ve araştırma süreçleri konusunda temel bir rehber sunmayı amaçlamaktadır.

1. Giriş

Bilimsel bilgi üretimi ve paylaşımı, çağdaş toplumların gelişiminde temel rol oynayan faaliyetlerden biridir. Üniversiteler, araştırma merkezleri ve çeşitli bilimsel kuruluşlar tarafından her yıl farklı disiplinlerde çok sayıda makale, tez, bildiri ve araştırma raporu yayımlanmaktadır. Ancak bilimsel bir çalışmanın akademik çevreler tarafından kabul görebilmesi yalnızca yeni bilgiler sunmasına değil, aynı zamanda belirli bilimsel ve etik kurallara uygun olarak hazırlanmasına da bağlıdır.

Bilimsel çalışmalar, geçmişte üretilen bilgilerin üzerine inşa edilir ve bu bilgilerin eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilerek geliştirilmesini amaçlar. Bu nedenle bilimsel araştırma süreci; problem belirleme, araştırma sorusu oluşturma, hipotez geliştirme, veri toplama, analiz yapma ve sonuçlara ulaşma gibi sistematik aşamalardan oluşmaktadır. Araştırmacının bu süreçleri bilimsel yöntem ilkelerine uygun biçimde yürütmesi, elde edilen sonuçların güvenilirliğini ve geçerliliğini doğrudan etkilemektedir.

Özellikle lisans ve lisansüstü düzeyde öğrenim gören öğrenciler, bilimsel çalışma hazırlama sürecinde araştırma konusu belirleme, kaynak tarama, alıntılama, akademik dil kullanımı ve kaynakça düzenleme gibi konularda çeşitli güçlüklerle karşılaşabilmektedir. Bu durum, bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik yazım kurallarına ilişkin temel bilgilerin sistematik bir biçimde ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Dijital teknolojilerin gelişmesi ve yapay zekâ destekli uygulamaların akademik çalışmalarda yaygın olarak kullanılmaya başlanması, bilimsel yazım süreçlerine yeni fırsatlar sunarken aynı zamanda etik açıdan yeni sorumluluklar da ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle günümüz araştırmacılarının yalnızca geleneksel bilimsel yöntemleri değil, aynı zamanda dijital akademik etik ilkelerini de bilmeleri önem taşımaktadır.

Bu bölümün amacı, bilimsel çalışmanın temel kavramlarını açıklamak, bilimsel araştırma sürecinin temel aşamalarını tanıtmak ve akademik yazım kurallarına ilişkin genel bir çerçeve sunmaktır. Bu kapsamda bilim kavramı, bilimsel yöntemin temel özellikleri, araştırma türleri, bilimsel çalışmaların yapısal özellikleri, kaynak gösterme ve alıntılama ilkeleri ile akademik dürüstlük konuları ele alınacaktır.

2. Kuramsal Çerçeve

2.1 Bilim Nedir?

Bilim, tek bir cümleyle tam olarak özetlenemez; ancak güncel birçok çalışma, ortak temel unsurları şöyle tanımlamaktadır: sistematik bir yaklaşım, kanıtlara dayalı olma, toplumsal bağ ve dünya ile gerçeklik hakkında güvenilir bilgi üretme

hedefi. Bu bakış açısı, felsefe, eğitim araştırmaları ve çeşitli disiplinlerden gelen tanımları bir araya getirmektedir.

TDK Güncel Türkçe Sözlük'te bilim şu şekilde tanımlanır:

"Evrenin veya olayların bir bölümünü konu olarak seçen, deneye dayanan yöntemler ve gerçeklikten yararlanarak sonuç çıkarmaya çalışan düzenli bilgi."
<https://sozluk.gov.tr/>

Modern bilim felsefesinin en önemli isimlerinden olan Karl Popper'a göre bir bilginin "bilimsel" olabilmesinin en temel şartı **"yanlışlanabilirlik"** ilkesidir.

Popper'a göre, eğer bir iddia ya da teori hiçbir şekilde aksini kanıtlayacak bir deneye veya gözleme tabi tutulamıyorsa, o bilimsel değildir. Bilim, mutlak doğruları bulduğunu iddia etmez; aksine sürekli olarak kendi doğrularını sınar ve geliştirir (Popper, 1959, s.33-39).

Bilimsel ilerlemenin nasıl gerçekleştiğini açıklayan en önemli kaynaklardan biri Thomas Kuhn'un "Paradigma Değişimi" teorisidir.

Kuhn'a göre bilim, düz bir çizgide sürekli birikerek ilerlemez. Belli dönemlerde kabul gören ortak inanç ve yöntemler (paradigmlar) vardır. Zamanla bu yöntemler yeni soruları açıklayamaz hale geldiğinde "bilimsel kriz" çıkar ve yeni bir bakış açısı (yeni bir paradigma) eskisinin yerini alır (Örn: Newton fiziğinden Einstein'ın görelilik teorisine geçiş) (Kuhn, 2012, s.52-76).

Bilim, doğa ve toplum olgularını mantıklı ve düzenli bir şekilde anlamak amacıyla gözlem, deney ve analiz yoluyla elde edilen, sistematik bir şekilde düzenlenmiş bir bilgi sistemidir (Ron & Escalona, 2023).

Bilim, gözlem, deney ve analizle elde edilen, düzenli ve sistematik bir bilgi bütünüdür (Qotrunnada et al., 2025, s. 10–11).

2.1.2 Bilimin Temel Özellikleri Nelerdir?

Bilimsel bilgi, gözlenebilir ve test edilebilir kanıtlara (ampirik kanıt) ve mantıklı akıl yürütmeye dayanır (Milasari et al., 2021, s. 217–219).

Olgusalılık: Doğrudan veya dolaylı olarak gözlemlenebilen, test edilebilen olaylara dayanır.

Mantıksallık: Bilimsel açıklamalar kendi içinde tutarlı, akla uygun ve çelişkisiz olmalıdır.

Genellenebilirlik: Tek bir olayla sınırlı kalmaz; benzer olayları açıklayabilecek genel yasalar veya teoriler (Örn: Yerçekimi Kanunu) ortaya koymaya çalışır.

Değişebilirlik (Dinamiklik): Bilim dogmatik değildir. Yeni kanıtlar ortaya çıktığında eski teoriler terk edilebilir veya güncellenebilir.

Özcülük, nesnelerin, kavramların ya da canlı türlerinin kendilerini oldukları şey yapan, zaman içinde değişmeyen, gizil ve tanımlayıcı değişmez bir "öz"e

(*essence*) sahip olduğunu; nesnenin yüzeysel nitelikleri veya dış görünüşü değişse dahi bu derin içsel yapının onun kimliğini belirlediğini savunan felsefi ve psikolojik yaklaşımdır (Gelman, 2003).

Francis Bacon'dan bu yana gelen geleneksel tanıma göre bilim; olgu ve olaylardan hareketle, belirli yöntemlerle **yasalara ve teorilere ulaşmaya çalışan**, denetlenebilir bilgi üretme faaliyetidir.

- Bilimi mümkün kılan temel şartlar; rasyonel ve mantıksal düşünme ile mutlaka **deney ve araştırmaya dayalı** olmaktadır.
- Bilimsel faaliyetin sosyal ve ahlaki koşulu, kişisel eğilim ve çıkarlardan sıyrılmış bir "**değer yargılarından arınmışlık**" halidir.
- Bilimi bilim olmayandan ayıran temel farklar; bilginin **denetlenebilir, yöntemi i, evrensel ve yasa bilgisi** olmasıdır.

Bilim nedir sorusuna cevap ararken, bunun yanı sıra bilim başlığı altında belli kavramların da açıklanması gerekmektedir:

Nesnellik: Bilimsel araştırmalarda elde edilen verilerin, araştırmacının kişisel görüşlerinden, değer yargılarından ve önyargılarından bağımsız olarak değerlendirilmesini ifade eder (Freese & Peterson, 2018, s. 291).

Güvenirlik, eğitimde genellikle bir testin değil, **testten elde edilen puanların** belirli bir örneklem, zaman ve uygulama koşulu altındaki tutarlılığı olarak ele alınır. Bu yüzden güvenilirlik sabit ve mutlak bir özellik değildir; örneklem özellikleri, uygulama bağlamı, zaman ve hata kaynaklarına göre değişen dereceli bir özelliktir (Williams & Young, 2021, ss. 710–713).

2.1.3 Lisans Eğitimi ve Yüksek Lisans Tezi

Bu iki tezin süreçleri aslında aynıdır, ancak aradaki fark, lisans tezine kıyasla yüksek lisans tezinin daha uzun sürmesidir. Türkiye'deki Eğitim Bilimleri Fakültesi'nde, genellikle üniversiteden mezun olmadan önce bir lisans tezi yazılır. Hem lisans hem de yüksek lisans tezi için çıkış noktası elbette araştırma sorusudur; çünkü bu soru sayesinde bir hipotez oluşturulabilir ve uygun kaynaklar araştırılabilir. Örnek olarak Türkiye'deki eğitim sistemini ele alabiliriz; zira Türkiye'de yüksek lisans eğitimi 4 dönem sürer. İlk iki dönemde, yazılı çalışmaları ayrıntılı bir şekilde nasıl yazılacağına dair hazırlık niteliğinde çeşitli dersler alınır.

Yüksek lisans, lisans derecesinden sonra gelen ve belirli bir alanda bilgiyi derinleştirmeyi amaçlayan bir yükseköğretim kademesidir (Cadaniuc, 2025, s. 250–251).

Literatürde yüksek lisans eğitiminin işlevi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar yüksek lisans lisans eğitiminin doğal bir devamı olarak değerlendirirken, bazıları bu eğitim düzeyini doktora çalışmalarına

ve akademik kariyere hazırlık sağlayan bir geçiş aşaması olarak tanımlamaktadır (Kovalev, 2023, s. 47–49).

Yüksek lisans derecesinin bireylere sağladığı katkılar ülkelere, disiplinlere ve işgücü piyasalarının özelliklerine göre değişebilmektedir. Bazı araştırmalar yüksek lisans eğitiminin mesleki kimliği, uzmanlaşmayı ve kariyer fırsatlarını güçlendirdiğini ortaya koyarken, bazı çalışmalar ekonomik getirilerin bağlama göre farklılaştığını ve ücret etkisinin her zaman olumlu olmadığını göstermektedir (Rudaev & Busygin, 2021, s. 86–103).

Ayrıca literatürde yüksek lisansın amacı ve statüsü konusunda tam birlik yoktur; özellikle bazı ulusal sistemlerde işlevinin belirsizleştiği ve uygulamasının tartışmalı olduğu belirtilir.

2.1.4 Lisans Eğitiminin Temel Yapısı

Resmî kaynaklar ve üniversite yönetmeliklerine göre lisans eğitiminin çerçevesi şu şekildedir:

- Süre ve Kredi Yükü: Tıp (6 yıl), Diş Hekimliği ve Eczacılık (5 yıl) gibi istisnalar hariç standart süre 4 yıldır. Avrupa Kredi Transfer Sistemi (AKTS / ECTS) baz alınarak, bir öğrencinin mezun olabilmek için 4 yılda toplam 240 AKTS kredisini tamamlaması gerekir.
- Akademik derece: Başarıyla tamamlandığında mezunlara "Lisans Diploması" verilir ve mezun olunan bölüme göre *Mühendis*, *Mimar*, *Psikolog*, *Öğretmen* gibi mesleki unvanlar kazanılır.
- Müfredat Düzeni:
 - İlk Yıllar: Temel teorik dersler, zorunlu ortak dersler (Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Türk Dili vb.) ve alana giriş dersleri ağırlıktadır.
 - Son Yıllar: Tamamen uzmanlık alanına yönelik seçmeli dersler, laboratuvar çalışmaları, bitirme projeleri ve zorunlu stajlar yer alır.

Türkiye'de lisans eğitiminin ne olduğunu, nasıl işlediğini ve haklarınızı yasal olarak tanımlayan başlıca kaynaklar şunlardır:

1. 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu (Resmî Gazete)

Türkiye'deki tüm üniversite eğitiminin "anayasa"sı bu kanundur. Kanunun 3. maddesinin (r) fıkrasında lisans eğitimi tam olarak şöyle tanımlanır:

"Lisans: Ortaöğretime dayalı, en az sekiz yarıyıllık bir programı kapsayan bir yükseköğretimdir." Bu kaynak; öğrencilerin haklarını, sınav düzenini, disiplin yönetmeliğini ve eğitimin genel amacını yasal güvenceye alır.

2. Üniversitelerin "Önlisans ve Lisans Eğitim-Öğretim Yönetmelikleri"

Her üniversitenin YÖK framework'üne bağlı kalarak hazırladığı kendi yönetmeliği vardır. Eğitim hayatınız boyunca karşılaşacağınız şu soruların cevapları bu kaynakta yer alır:

- Geçme notu kaç? (Harf notları, Çan eğrisi sistemi)
- Bütünleme veya yaz okulu kuralları nelerdir?
- Devamsızlık sınırı nedir? (Genelde teorik derslerde %70, uygulamalı derslerde %80 devam zorunluluğu vardır).

3. Bologna Süreci ve Türkiye Yükseköğretim Yeterlilikler Çerçevesi (TYYÇ)

Avrupa genelinde eğitim standartlarını eşitlemeyi amaçlayan uluslararası bir kaynaktır. Bu sisteme göre lisans eğitimi "**6. Düzey**" olarak adlandırılır. TYYÇ kaynaklarında bir lisans mezununun sadece teorik bilgiye değil; *eleştirel düşünme, problem çözme, takım çalışması ve mesleki etik* gibi yetkinliklere de sahip olması gerektiği vurgulanır.

4. Önlisans ve Lisans Arasındaki Fark Nedir?

Üniversite tercih dönemlerinde sıkça karıştırılan bu iki kavramı YÖK kaynaklarına göre basit bir tabloyla özetleyebiliriz:

Özellik	Önlisans Eğitimi	Lisans Eğitimi
Eğitim Süresi	2 Yıl (4 Yarıyıl)	4 Yıl (8 Yarıyıl)
Eğitim Verilen Kurum	Meslek Yüksekokulları (MYO)	Fakülteler / Yüksekokullar
Odak Noktası	Pratik mesleki beceri ve ara eleman yetiştirme	Teorik altyapı, analitik düşünme ve uzmanlık
AKTS Kredisi	Toplam 120 AKTS	Toplam 240 AKTS
Dikey Geçiş (DGS)	DGS sınavı ile 4 yıllığa geçiş hakkı vardır	Doğrudan yüksek lisansa başvurabilir

Lisans eğitimi size sadece bir meslek öğretmekle kalmaz; o mesleğin bilimsel arka planını, araştırma yöntemlerini ve entelektüel altyapısını kazandırır. Kariyerinizde yükselmek veya akademik dünyada ilerlemek (yüksek lisans/doktora yapmak) istiyorsanız, geçmeniz gereken ana kapı lisans eğitimidir.

2.1.5 Bilimsel Yöntemin Basamakları

Bilimsel bir araştırmanın sağlıklı ilerleyebilmesi için takip edilen standart metodoloji şu adımlardan oluşur:

1. Gözlem Yapmak ve Soruyu Tanımlamak: Evrende veya doğada bir olayın fark edilmesi (Örn: "Nesneler neden yere düşüyor?").
2. Veri Toplamak: Sorulan soruyla ilgili mevcut kaynakları, literatürü ve gözlemleri incelemek.
3. Hipotez Kurmak: Soruna geçici bir çözüm veya açıklama önermek.
4. Deney ve Gözlemlerle Sınamak: Hipotezin doğru olup olmadığını anlamak için kontrollü deneyler tasarlamak ve veri toplamak.
5. Analiz ve Sonuç: Elde edilen verilerin hipotezi destekleyip desteklemediğini incelemek. Desteklemiyorsa yeni bir hipotez kurulur; destekliyorsa süreç teorileşmeye doğru gider.

Bilimsel yöntemin temel basamakları incelendiğinde, araştırma sürecinde hipotez, teori ve kanun kavramlarının birbirinden farklı işlevlere sahip olduğu görülmektedir. Bu kavramlar günlük dilde sıklıkla birbirinin yerine kullanılsa da bilimsel açıdan farklı anlamlar taşımakta ve araştırma sürecinin farklı aşamalarını temsil etmektedir. Bu nedenle söz konusu kavramlar arasındaki metodolojik farklılıkların açık bir şekilde ortaya konulması önem taşımaktadır. Aşağıdaki tabloda hipotez, teori ve kanun kavramları tanımları, kanıt düzeyleri, değişebilirlikleri ve bilimsel araştırmadaki işlevleri bakımından karşılaştırmalı olarak sunulmuştur.

Bilimsel Yöntem Kavramları

Hipotez, Teori ve Kanun Arasındaki Temel Metodolojik Farklar

Özellik	Hipotez	Teori (Kuram)	Kanun (Yasa)
Nedir?	Bilimsel bir probleme yönelik henüz test edilmemiş geçici çözüm önerisidir.	Geniş çapta test edilmiş, kanıtlarla desteklenmiş kapsamlı açıklama modelidir.	Belirli koşullarda doğa olaylarının nasıl gerçekleştiğini gösteren bağıntılardır.
Odaklandığı Soru	“Bunun sebebi X olabilir mi?”	NEDEN ve NASIL oluyor? (Mekanizmayı açıklar)	NE oluyor? (Olgunun kendisini tanımlar)
Kanıt Düzeyi	Düşüktür, henüz başlangıç aşamasındadır.	Çok yüksektir, farklı disiplinlerden gelen binlerce kanıtlarla desteklenir.	Çok yüksektir, gözlemlere ve tekrarlanabilir deneylere dayanır.
Matematiksel Dil	Genelde düz yazı ve tahmin cümlesi şeklindedir.	Geniş anlatılar, modeller ve mantıksal çerçeveler içerir.	Genellikle net, kısa ve matematiksel formüllerle ifade edilir ($F = m \times a$ gibi).
Değişebilirlik	Deneyler sonucunda kolayca çürütülebilir veya değiştirilebilir.	Yeni kanıtlar ışığında güncellenebilir, geliştirilebilir ve kapsamı daralabilir.	Yeni ve daha hassas gözlemlerle geçerlilik sınırları değişebilir veya güncellenebilir.
Hiyerarşik Durumu	Doğrulanırsa teorilerin veya kanunların inşasında bir tuğla olur.	Bilimin ulaşabileceği en üst düzeydir. Kanuna dönüşmez.	Teoriden daha üstün değildir. Teorinin açıkladığı olgusal özetlerdir.
Örnek	“C vitamini tüketimi hücre yenilenmesini hızlandırır.”	Görelilik Teorisi / Hücre Teorisi: Kütleçekiminin veya yaşamın arkasındaki nedenleri/mekanizmaları açıklar.	Kütleçekim Kanunu / Termodinamik Kanunları: Cisimlerin birbirini hangi güçle çektiğini matematiksel olarak hesaplar.

Tablo incelendiğinde hipotez, teori ve kanun kavramlarının bilimsel araştırma sürecinde farklı işlevlere sahip olduğu görülmektedir. Hipotez, araştırmanın başlangıç aşamasında test edilmeyi bekleyen geçici bir önerme niteliği taşıırken, teori çok sayıda bilimsel kanıtla desteklenen kapsamlı bir açıklama modelidir. Kanun ise belirli koşullar altında gözlenen olaylar arasındaki düzenli ilişkileri tanımlamaktadır. Dolayısıyla bu üç kavram birbirinin devamı ya da hiyerarşik basamakları değil, bilimsel bilgi üretim sürecini tamamlayan farklı metodolojik yapılardır.

2.1.6 Bilimsel Çalışma Türleri

Nicel (Kantitatif) Çalışmalar: Nicel araştırmalar, olguları sayısal veriler ve istatistiksel yöntemler aracılığıyla inceleyen araştırmalardır (Büyüköztürk vd., 2018).

Nitel (Kalitatif) Çalışmalar: Nitel araştırmalar, insan davranışlarını, toplumsal süreçleri ve deneyimleri derinlemesine anlamayı amaçlayan araştırmalardır. Bu araştırmalarda gözlem, görüşme ve doküman incelemesi gibi veri toplama tekniklerinden yararlanılır (Yıldırım & Şimşek, 2016, s. 41–45).

Karma (mixed) araştırmalar: nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin tek bir araştırma süreci içerisinde bütünleştirilerek kullanıldığı bir yaklaşımdır. Bu yöntem, araştırma probleminin hem sayısal boyutlarının hem de katılımcı deneyimleri ve süreçlere ilişkin derinlemesine yönlerinin birlikte incelenmesine olanak sağlamaktadır (Creswell, 2014, s. 14–18).

Araştırmanın nihai hedefinin pratik bir fayda üretmek mi yoksa teorik altyapıyı geliştirmek mi olduğuna göre ayrılır:

Temel Araştırmalar (Teorik): Temel araştırmalar, belirli bir pratik sorunu çözmekten çok bilimsel bilginin geliştirilmesine ve kuramsal yapının genişletilmesine odaklanan araştırmalardır. Bu araştırmaların temel amacı, yeni teoriler üretmek, mevcut teorileri sınamak ve bilimsel bilgi dağarcığına katkı sağlamaktır (Karasar, 2020, s. 24–26).

Uygulamalı araştırmalar, temel araştırmalar sonucunda elde edilen kuramsal bilgilerin gerçek yaşam problemlerinin çözümünde kullanılmasını amaçlayan araştırmalardır. Bu tür araştırmaların temel hedefi, mevcut bilgi birikiminden yararlanarak belirli bir soruna çözüm üretmek, yeni yöntemler geliştirmek veya uygulamaya dönük sonuçlar elde etmektir (Karasar, 2020, s. 26–28).

Kesitsel (cross-sectional) araştırmalar, verilerin belirli bir evrenden veya örneklemden tek bir zaman noktasında toplandığı araştırmalardır. Bu tür araştırmalar, incelenen olgunun mevcut durumunu belirlemeyi amaçlamakta ve

belirli bir zaman dilimindeki özelliklerin betimlenmesine olanak sağlamaktadır (Büyüköztürk vd., 2018, s. 16–18).

Boylamsal (longitudinal) araştırmalar, aynı bireylerin, grupların veya örneklemelerin belirli zaman aralıklarında tekrar tekrar incelendiği araştırmalardır. Bu araştırmalar, incelenen olguların zaman içerisindeki değişimini, gelişimini ve eğilimlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Boylamsal çalışmalar sayesinde değişkenler arasındaki ilişkilerin zamana bağlı olarak nasıl şekillendiği daha ayrıntılı biçimde analiz edilebilmektedir (Büyüköztürk vd., 2018, s. 18–20).3.

2.1.7 Bilimsel Çalışmaların Yapısı

3.1 Kapak Sayfası

Bilimsel bir çalışmanın kapak sayfasında aşağıdaki bilgiler yer almalıdır:

Çalışmanın başlığı ve alt başlığı

- Yazarın adı
- Yazarın e-posta adresi
- Dönem sayısı (örn. 6. dönem öğrencisi)
- Öğrenci numarası
- Çalışmanın kapsamında yazıldığı dersin adı
- Ders türü (örn. Yüksek Lisans Tezi)
- Akademik unvanıyla birlikte öğretim üyesinin adı
- Dersin verildiği dönem
- Üniversite ve enstitünün adı
- Çalışmanın teslim tarihi

Başlık sayfasının nasıl olması gerektiğine dair sabit kurallar yoktur. Önemli olan, tüm bilgileri içermesidir.

Bir sonraki bölümde biçimlendirme konusu ele alınacaktır.

3.2 Biçimlendirme

3.2.1 Sayfa Düzeni

Sayfa düzeni ile ilgili olarak aşağıdaki kurallar geçerlidir:

- Yazı tipi: Times New Roman (dipnotlarda da)
 - Yazı boyutu: 12 pt, dipnotlarda 10 pt
 - Satır aralığı: 1,5
 - Her iki kenarda ve üstte ve altta 2,5 cm girinti
 - Sayfa numaraları (sayfa numaralandırması içindekiler bölümünden başlar)
- Görüldüğü gibi, bilimsel bir çalışmada pek çok kurala uymak gerekir.

Bilimsel çalışmalarda dikkat etmemiz gereken önemli bir nokta da içindekiler bölümüdür; bu bölümde bu konuya değinilecektir.

3.2.2 İçindekiler

İçindekiler, hipotezlerimizi bilimsel ifadelerle ekillendirebilmemiz ve bunları gerekelendirebilmemiz için kullanılır. Böylelikle bilim insanları da tezimizi veya makalemizi okumadan önce genel bir bakış atabilirler.

Tez Bölümleri ve Genel zellikleri

BÖLÜM ADI	GENEL İşLEVİ VE AMACI	ORTALAMA SAYFA ORANI	BU BÖLÜMDE NELER YER ALIR?
Kapak	çalışmanın kimliğini, ait olduğu kurumu ve sahipliğini resmİ olarak belgeler.	1 Sayfa	çalışmanın tam başlığı, yazar adı/soyadı, kurum veya niversite bilgisi, anabilim dalı, teslim tarihi ve danışman bilgileri.
İçindekiler	çalışmanın yapısal haritasını ve hiyerarşik düzenini okuyucuya sunar.	1–2 Sayfa	Ana başlıklar, alt başlıklar, ekler listesi, tablo ve şekil listeleri ile bunların ilgili sayfa numaraları.
Giriş	Araştırmanın teorik zeminini hazırlar ve konuyu sınırlandırır.	%15–%20	Araştırma problemi, çalışmanın amacı, önemi, varsayımlar ve sınırlılıklar, literatür zeti ve araştırmanın hipotezleri.
Yöntem	Araştırmanın metodolojik olarak nasıl yürütüldüğünü ve tekrarlanabilirliğini açıklar.	%15–%20	Araştırma modeli, evren ve örneklem, veri toplama araçları ve verilerin analiz yöntemleri.
Bulgular	Araştırma sürecinde elde edilen ham verileri nesnel bir şekilde ortaya koyar.	%25–%30	Toplanan verilerin istatistiksel, matematiksel veya betimsel analiz sonuçları; tablolar, grafikler ve hipotez testleri.
Sonuç	Araştırmadan elde edilen bulguları değerlendirir, yorumlar ve genel çıkarımlara ulaşır.	%10–%15	Araştırmanın temel sonuçları, hipotezlerin değerlendirilmesi, literatürle karşılaştırmalar, çalışmanın katkıları, sınırlılıkları ve gelecekte yapılacak araştırmalara yönelik neriler.

Tablo incelendiğinde, bilimsel bir araştırmanın belirli bir sistematik çerçeve içerisinde yürütüldüğü görülmektedir. Her bölüm, araştırma sürecinde farklı bir işlev üstlenmekte ve çalışmanın bilimsel bütünlüğüne katkı sağlamaktadır. Giriş bölümü araştırmanın teorik temelini oluştururken, yöntem bölümü araştırmanın nasıl gerçekleştirildiğini açıklamaktadır. Bulgular bölümünde elde edilen veriler nesnel bir biçimde sunulmakta, sonuç bölümünde ise bu bulgular yorumlanarak araştırmanın temel çıkarımlarına ulaşılmaktadır. Bu yapı, araştırmanın planlı, tutarlı ve bilimsel ölçütlere uygun biçimde yürütülmesini sağlayan temel çerçeveyi oluşturmaktadır.

3.2.3 Kaynak Gösterimi

Burada doğal olarak şu soru ortaya çıkıyor: Bilimsel bir kaynak nasıl olmalıdır? Burada iki tür kaynak göze çarpmaktadır:

- Birincil kaynaklar; Bunlar, resim, metin veya çeşitli materyallerin görülebildiği kaynaklardır. Örneğin; tezimde resimler, tablolar, metinler ve çeşitli alıştırma türleri kullandım; bunlara birincil kaynaklar diyoruz.
- İkincil kaynaklar: Bunlar, argümanları, analizleri vb. görebildiğimiz kaynaklardır.

Bu bağlamda, Türkiye’de birçok öğretmenin tezlerinde ikincil kaynakları tercih ettiğini söyleyebilirim; zira çoğunlukla ders kitapları karşılaştırılır ya da yabancı dil öğretimine uygun olup olmadıkları farklı bakış açılarından değerlendirilir.

Bir sonraki bölümde, “Kaynak gösterme” kavramının üst kavramı olan “Alıntı” ile yakından ilişkili olduğuna dikkat çekmek istiyorum.

3.2.4 Alıntılama ve Akademik Dürüstlük

Başkalarının fikirlerini, bulgularını veya tanımlarını kendi fikirlerimizden ayırt edebilmek için, alıntı yaptığımız kısımları açıkça belirtmeliyiz. Akademik ve bilimsel çalışmaların en temel etik direği **alıntılama (citation)** mekanizmasıdır. Başkalarının fikirlerini, bulgularını, metodolojilerini, verilerini veya tanımlarını kendi özgün fikirlerimizden kesin sınırlar ve kurallarla ayırt edebilmek için, faydalandığımız tüm kısımları açıkça belirtmek zorundayız. Bu zorunluluk, yalnızca yasal bir telif hakkı meselesi değil, aynı zamanda bilimin kümülatif (birikimli) ilerleme doğasının bir gereğidir.

Doğrudan (Blok) Alıntı: Başka bir kaynaktaki ifadenin kelimesi kelimesine, hiçbir değişiklik yapılmadan aynen aktarılmasıdır. Genelde tırnak işareti ("...") içinde verilir veya kelime sayısı fazlaysa metin içeriden bloklanarak yazılır.

Dolaylı Alıntı (Açıklama / Paraphrasing): Başka bir yazarın fikrini, onun cümlelerini taklit etmeden, tamamen **kendi özgün cümlelerinizle ve yapınızla** yeniden ifade etmektir. En çok karıştırılan nokta şudur: *Fikri kendi cümlelerinizle yazsanız bile, fikir başkasına ait olduğu için mutlaka atıf yapılması gerekir.*

Bilimsel standartlara (Örn: APA, MLA, Harvard sistemleri) göre alıntılama çift aşamalı bir güvenlik mekanizmasıdır:

1. **Metin İçi Atıf (In-text Citation):** İddianın geçtiği cümlelerin hemen sonunda yazarın soyadı ve yayın yılı (bazen sayfa numarası) belirtilir. *Örnek:* "...araştırma modelini belirler (Karasar, 2020)."

2. **Kaynakça (References):** Metin içinde atıf yapılan tüm kaynakların, çalışmanın en sonunda alfabetik olarak tüm künye bilgileriyle (eser adı, yayıncı, cilt/sayı no) listelenmesidir. Metin içinde olup kaynakçada olmayan ya da kaynakçada olup metin içinde geçmeyen hiçbir eser bulunmamalıdır.

SONUÇ

Bilimsel araştırma, insanlığın bilgi birikimini geliştiren ve toplumsal ilerlemeye katkı sağlayan sistematik bir süreçtir. Bu süreçte bilimsel bilgi; gözlem, deney, analiz ve eleştirel düşünme yoluyla üretilmekte, elde edilen bulgular ise nesnellik, geçerlilik ve güvenilirlik ilkeleri doğrultusunda değerlendirilmektedir. Bilimin sürekli gelişen ve kendini yenileyen yapısı, araştırmacıların mevcut bilgileri sorgulamalarını ve yeni açıklamalar ortaya koymalarını gerekli kılmaktadır.

Bu bölümde bilim ve bilimsel bilgi kavramları ele alınmış, bilimsel araştırmanın temel özellikleri açıklanmış ve araştırma türleri nicel, nitel ve karma yaklaşımlar çerçevesinde incelenmiştir. Ayrıca temel ve uygulamalı araştırmalar ile kesitsel ve boylamsal araştırma desenleri tanıtılarak farklı araştırma yaklaşımlarının amaçları ve kullanım alanları ortaya konulmuştur. Bunun yanında nesnellik ve güvenilirlik gibi bilimsel araştırmanın temel kalite ölçütleri üzerinde durulmuştur.

Günümüzde bilimsel çalışmalar yalnızca yeni bilgi üretmeyi değil, aynı zamanda toplumsal, ekonomik ve teknolojik problemlere çözüm geliştirmeyi de amaçlamaktadır. Bu nedenle araştırmacıların bilimsel yöntem ilkelerine hâkim olmaları, uygun araştırma desenlerini seçmeleri ve etik kurallara bağlı kalmaları büyük önem taşımaktadır. Nitelikli bilimsel araştırmaların artması hem akademik bilginin gelişmesine hem de toplumların karşılaştığı sorunların çözümüne önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2018). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri* (24. bs.). Pegem Akademi.
- Cadaniuc, A. (2025). Studying the opinion of ASEM students on continuing their studies at the master's degree. *Simpozion Științific al Tinerilor Cercetători*, 1. <https://doi.org/10.53486/sstc2024.v1.37>
- Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4. bs.). SAGE Publications.
- Freese, J., & Peterson, D. (2018). The emergence of statistical objectivity: Changing ideas of epistemic vice and virtue in science. *Sociological Theory*, 36(4), 289–313. <https://doi.org/10.1177/0735275118794987>
- Gelman, S. A. (2003). *The essential child: Origins of essentialism in everyday thought*. Oxford University Press.
- Karasar, N. (2020). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler* (35. bs.). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Köhler, C., & Hartig, J. (2017). Reliability and validity. *International Encyclopedia of Human Geography*. <https://doi.org/10.4135/97815264438472>
- Kovalev, V. V. (2023). Magistracy in the mirror of the Russian higher education reform. *Caucasian Science Bridge*, 6(2), 46–57. <https://doi.org/10.18522/2658-5820.2023.2.4>
- Kuhn, T. S. (2012). *The structure of scientific revolutions* (4. bs.). The University of Chicago Press.
- Miller, M. (2019). Reliability in educational assessments. *Education*. <https://doi.org/10.1093/obo/9780199756810-0228>
- Özlem, D. (2001). Bilim nedir? Ne değildir?. *Dergi Adı Belirtilmemiş*, 2(1), 7–18.
- Popper, K. (1959). *The logic of scientific discovery*. Hutchinson.
- Qotrunnada, D., Nurmalasari, E., Mubarak, I., Halib, M. A. A., & Maspuroh. (2025). The nature of philosophy of science. *Bibliotheca: Journal of Philosophy*, 1(1), 9–16. <https://doi.org/10.61166/bibliotheca.v1i1.3>
- Ron, M., & Escalona, E. (2023). The dynamic nature of scientific knowledge: An epistemological look at the research activity of human hand anthropometry. *Community and Interculturality in Dialogue*. <https://doi.org/10.56294/cid202372>
- Rudaev, G. S., & Busygin, S. V. (2021). The dependence of the salary level on the availability of a master's degree in Russia. *World of Economics and Management*, 21(1), 86–103. <https://doi.org/10.25205/2542-0429-2021-21-1-86-103>

- Türk Dil Kurumu. (t.y.). Bilim. *Güncel Türkçe Sözlük* içinde. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Türkiye Bilimler Akademisi. (2001). *Bilimsel araştırmada etik ve standartlar*. TÜBA Yayınları.
- Williams, A. M., & Young, J. (2021). Reliability generalization meta-analyses in mathematics education research: A research synthesis. *International Journal of Education in Mathematics, Science and Technology*, 9(4), 709–735. <https://doi.org/10.46328/ijemst.1434>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. bs.). Seçkin Yayıncılık.

12. Bölüm

Ulusal ve Uluslararası Mevzuat Açısından Plastik Kirliliği ile Mücadele Politikaları¹

Andre Emmanuel BİTJİCK², Kemal YAMAN³

1.GİRİŞ

Plastik kirliliği, iklim değişikliği, aşırı tüketim, biyoçeşitlilik kaybı ve insan sağlığına yönelik derin tehditleri kapsayan küresel bir meta-krizin kapısı görevi görmektedir (Sutherland, 2025). Günümüzde plastik kirliliği, basit artık yönetimi sorununu çok ötesine geçmektedir. Bu malzemelerin üretimi son on yıllarda istikrarlı bir şekilde üstel bir artış göstermiştir ve 1960'ların başlarındaki 15 milyon tondan 2023'te yaklaşık 410 milyon tona ulaşmıştır (PlasticsEurope, 2023). Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'ne (OECD), hiçbir önlem alınmazsa 2060 yılına kadar toplam üretimin neredeyse üç katına çıkarak 1,2 milyar tona ulaşacağını tahmin etmektedir (OECD, 2022). Bu ürünlerin günlük yaşamdaki yaygınlığı, bilinen ve bilinmeyen çevresel ve sağlık üzerindeki etkileri, bilim insanları, politika yapımcılar ve uluslararası mevzuat alanında özel bir ilgi çekmektedir. Plastik kirliliğiyle mücadele politikalarının oluşturulması, hem uluslararası hem de ulusal düzeyde eylemlerin koordine edilmesini küresel bir yaklaşım benimsemelidir. Uluslararası toplum ve giderek artan sayıda hükümet, plastik üretimini ve kullanımını azaltmak ve plastik atıkları ortadan kaldırmak amacıyla ekonomik, düzenleyici ve yapısal politikalar benimsemiştir.

Böylece, son otuz yıl boyunca, tek kullanımlık plastiklere ilişkin (AB) 2019/904 sayılı Direktif, Ambalaj ve Ambalaj atıklarına ilişkin 2025/40 sayılı Yönetmeliği (AB), Bale Sözleşmesi ve Gemilerden Kaynaklanan Kirliliğin Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme (MARPOL) gibi çok sayıda bölgesel düzenleme ve uluslararası anlaşma kabul edilmiştir. Aynı şekilde, Avrupa, Asya ve Afrika ülkeleri, tek kullanımlık plastiklerin üretiminden geri dönüşümüne kadar kullanımını düzenleyen yasalar hazırlamıştır. Ulusal düzeyde, Türkiye gibi bir devlet, günümüzde plastik atık yönetimi konusunda güçlü bir mevzuata sahip ülkeler arasında yer almaktadır. Ancak, plastik

¹ Bu çalışma ikinci.yazarın Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde tamamlanan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Bilim Uzmanı, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,ORCID: 0009-0008-3143-5898

³ Prof. Dr., Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0001-9844-4264

kirliliğiyle mücadele politikalarının etkinliği, yaygın plastik kirliliği karşısında büyük ölçüde yetersiz ve belirsiz kalmaktadır. Plastik yaşam döngüsüne ilişkin bağlayıcı bir uluslararası anlaşmanın olmaması, gelişmekte olan ülkelerde atık yönetimi için uygun altyapıların eksikliği ve devletler, sivil toplum ve bilim insanları arasındaki işbirliğinin bulunmaması, plastik kirliliğiyle mücadele politikasının temel sınırlılıklarını oluşturmaktadır (Maes ve diğerleri, 2023).

Bu çalışma, uluslararası mevzuatın karşı karşıya olduğu zorlukları gözler önüne sermekte ve uluslararası iş birliğini ile hukuki çerçevelerin uyumlaştırılmasını güçlendirebilecek düşünce unsurlarını formüle etmektedir. Bu hedefe ulaşmak amacıyla öncelikle plastik kirliliğiyle mücadele politikasını düzenleyen uluslararası mevzuatı tanımlayarak başlamakta; ardından, 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun kabulünden bu yana plastik kirliliği açısından öne çıkan Türk mevzuatını incelemektedir. Son olarak, plastik atıklarla mücadele politikasını, katkısı, sınırlılıkları ve eksiklikleri bağlamında değerlendirmektedir.

2.ULUSLARARASI MEVZUAT

Uluslararası mevzuat, çevre koruma alanında uluslararası ilişkileri şekillendirmek için temel bir araç teşkil etmektedir. Uluslararası ilişkilerde adalet ve hakkaniyet arayışını somutlaştıran hem pragmatik hem de rasyonel olarak geniş çapta kabul görmektedir (He, 2025). Plastik kirliliğiyle mücadele bağlamında, plastik atıkların küresel yönetimi, çevrenin korunması ve döngüsel ekonomiyi teşvik ederek insanlığın ortak çıkarlarının gözetilmesi şeklindeki temel bir hedefi izlemektedir. Bu çerçevede, son otuz yıl boyunca plastik kirliliği sorununu çözmek amacıyla çok sayıda bölgesel düzenleme ve uluslararası sözleşme yürürlüğe koymuştur.

2.1. Avrupa Birliği'nde Çevre Mevzuatı

Avrupa Birliği (AB), plastik kirliliğiyle mücadelede önde gelen bir aktör olarak öne çıkmıştır. Bu stratejik yönelim, işlenmemiş hammaddelere olan bağımlılığı azaltmayı, ürünlerin kullanım ömrünü uzatmayı ve atık üretimini en aza indirmeyi amaçlayan bir dizi politika ve düzenlemeye dayanmaktadır.

2.1.1. Avrupa Yeşil Mutabakatı

Avrupa Yeşil Mutabakatı (AYM), AB'nin 2050 yılına kadar dünyanın ilk "iklim-nötr" kıtası olma hedefini merkezine alan kapsamlı bir büyüme ve sürdürülebilirlik stratejisidir. Üretimden ticarete, enerjiden tarıma kadar tüm sektörlerde köklü bir dönüşüm öngörerek sera gazı emisyonlarını sıfırlamayı amaçlar. Yeşil Mutabakat ayrıca döngüsel ekonominin gelişimini teşvik

etmektedir. Bu ekonomik model, ürün ve malzemelerin yeniden kullanımı, onarımı, geri dönüşümü ve geri kazanımını destekleyerek kaynak israfını sınırlamayı amaçlamaktadır. Amaç, atık üretimini azaltmak, hammadde kullanımını sınırlandırmak, böylece doğal kaynakları korumak ve sera gazı emisyonlarını düşürmektedir (Avrupa Komisyonu, 2019).

2.1.2. Tek Kullanımlık Plastik Direktifi

Avrupa Parlamentosu (AP) ve Konseyi'nin 5 Haziran 2019 tarih ve 2019/904 sayılı Avrupa Direktifi, plastik kirliliğiyle mücadelede kamu politikalarının önemli araçlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Bu yasa tek kullanımlık plastiklerin çevresel etkilerini azaltmayı amaçlamaktadır. Belli başlı tek kullanımlık ürünleri (pamuklu çubuklar, çatal bıçak takımı, tabaklar, pipetler vb.) yasaklamakta ve şişeler, bardaklar ve gıda ambalajları gibi diğer ürünlerin çevresel etkilerini azaltmaya yönelik tedbirler getirmektedir. Bu yönetmeliğe göre, plastik şişe kapakların 2025 yılı sonuna kadar %25, 2030 yılına kadar ise %30 oranında geri dönüştürülmüş malzemelerden üretilmesi ve şişe ile kapağın bir tek ürün olarak üretilmesi gerekeceğinden bu uygulama ekotasarımı da teşvik etmektedir. Bazı tek kullanımlık plastiklerin üreticileri çöplerin temizlenmesini finanse etmek zorundadır. Ayrıca Avrupa Direktifi tek kullanımlık plastiklerin zorunlu etiketlenmesi yoluyla tüketici bilgilerini de geliştirmektedir (Avrupa Parlamentosu ve Konseyi 2019, s. 10-12).

2.1.3. Ambalaj ve Ambalaj Atıkları Direktifi

Ambalaj ve Ambalaj atıklarına ilişkin 2025/40 sayılı Yönetmeliği (AB), AB'nin plastik atık yönetimi politikasında önemli bir reformun başlangıcını işaret etmektedir. Ulusal mevzuata aktarılması gereken 94/62/EC sayılı Direktifin aksine, (AB) 2025/40 sayılı Tüzük, AB üye Devletlerinde doğrudan uygulamaktadır. Bu yönetmeliğin amacıyla, Avrupa yeşil mutabakatı ile döngüsel ekonomi eylem planı'nın hedeflerine uygun olarak plastik atıkları azaltmak ve döngüsel ekonomiye geçişi teşvik etmeyi amaçlamaktadır (Avrupa Parlamentosu ve Konseyi, 2025, s. 1-2).

Bu yönetmeliğin en önemli yeniliği, yeni plastik ambalajların üretiminde geri dönüştürülmüş plastiğin zorunlu olarak kullanılmasıdır. Üreticilerin fosil yakıtlara olan bağımlılığını azaltmak amacıyla, yönetmelik plastikler için kademeli olarak ulaşılması gereken hedefler içeren katı geri dönüştürülmüş içerik gereklilikleri getirmiştir. 2030 yılına kadar, 1,5 kg'dan hafif taze meyve ve sebze ambalajları, tek porsiyonluk soslar ve otelcilik sektöründeki minyatür kozmetik ürünleri gibi bazı tek kullanımlık plastik ambalajlar Avrupa pazarında. Ambalaj atıklarının azaltılması için aşamalı hedefler belirlemekte

olup bu hedefler 2030'a kadar %5, 2035'e kadar %10 ve 2040'a kadar %15 azaltılması şeklinde belirlenmiştir yasaklanacaktır (Avrupa Parlamentosu ve Konseyi, 2025, s. 20).

Ayrıca, bu yönetmelik üreticilerin belirli yükümlülüklerini tanımlamaktadır. Üreticiler ve ithalatçılar, ambalajların ağırlık ve hacimlerinin asgari düzeye indirilmesini sağlamak zorundadır. Sağlık sorunlarını en aza indirmek için, gıda ambalajında belirli eşiklerin üzerinde kirleticilerin bulunması yasaklanmıştır. 2029 yılına kadar Üye Devletler, tek kullanımlık metal ve plastik içecek ambalajları için ayrı toplama sistemleri kurmak zorunda olacak ve %80 toplama oranı bağlayıcı bir hedef olacaktır. Bu hedefe ulaşmak için, geri dönüşüm verimliliğini garanti altına almak ve ambalaj atıklarının kirliliğini sınırlamak için depozito sistemlerinin veya diğer benzer mekanizmaların devreye sokulması da dahil olmak üzere çeşitli çözümler uygulanabilecektir (Avrupa Parlamentosu ve Konseyi, 2025, s. 41-75). Bu önlemler 12 Ağustos 2026 tarihinden itibaren tam olarak ve 2040 yılına kadar da aşamalı olarak uygulanacaktır.

2.1.4. Atık Çerçeve Direktifi

AB'nin atık yönetimine ilişkin temel mevzuatını oluşturan 2008/98/EC sayılı Atık Çerçeve Direktifi, plastik atıkların çevresel etkilerinin azaltılmasına yönelik kapsamlı bir politika çerçevesi sunmaktadır. Direktif, atık yönetiminin yalnızca bertaraf faaliyetlerinden ibaret olmadığını, ürünlerin yaşam döngüsü boyunca kaynak verimliliğinin artırılmasını esas alan bütüncül bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu kapsamda plastik atıkların yönetiminde öncelik, atığın oluşumunu engellemeye ve kaynak kullanımını azaltmaya verilmektedir. Direktifin 4. maddesinde tanımlanan atık hiyerarşisi, kamu politikalarının temelini oluşturarak atık oluşumunun önlenmesi, yeniden kullanıma hazırlanması, geri dönüşüm, diğer geri kazanım yöntemleri ve bertaraf olmak üzere beş aşamalı bir öncelik sıralaması öngörmektedir. Bu yaklaşım, özellikle tek kullanımlık plastik ürünlerin kullanımının azaltılması ve yeniden kullanılabilir ürünlerin yaygınlaştırılması açısından önemli bir politika aracı olarak değerlendirilmektedir (Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Birliği Konseyi, 2008, s. 10).

Direktif, plastik atıkların çevre ve bireylerin sağlığı üzerindeki risklerinin en aza indirilmesinin önemini de vurgulamaktadır. 13. maddeye göre, *“Üye devletler, atık yönetiminin insan sağlığını tehlikeye atmadan ve çevreye zarar vermeden, özellikle de su, hava, toprak, yaban hayatı veya bitki örtüsü için risk oluşturmadan gerçekleştirilmesini sağlamak üzere gerekli önlemleri alacaktır (...).”* (Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Birliği Konseyi, 2008, s. 14). Bu

kurallar, mikroplastiklerin (MP'lerin) çevredeki kalıcılığı ve ekosistemler üzerindeki etkileri göz önüne alındığında, plastik atıkların etkin bir şekilde toplanması, ayrıştırılması ve geri dönüştürülmesinin çevre politikalarının temel öncelikleri arasında yer alması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bu kanun, plastik kirliliğiyle mücadelede üreticilerin sorumluluğunu da güçlendirmektedir. Böylece, üreticiler, ürünlerinin kullanımından kaynaklanan atıkların yönetimine katkıda bulunmakla yükümlüdür. 14. maddesine göre kirleten öder ilkesine uygun olarak, *“atık yönetiminin maliyetleri, atığın ilk üreticisi veya atığın mevcut ya da önceki sahibi tarafından karşılanır.”* (Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Birliği Konseyi, 2008, s. 14). AB üye Devletleri, gerekli gördükleri durumlarda bu maliyetlerin tamamını veya bir kısmını plastik ambalaj üreticilerine aktarabilirler.

Ayrıca, AP ve AB Konseyi'nin 30 Mayıs 2018 tarihli Direktifi (AB) 2018/851 ile getirilen değişiklikler, AB döngüsel ekonomi modelini güçlendirmektedir. Döngüsel ekonomi modeli, plastik ürünlerin mümkün olduğunca uzun süre ekonomik sistem içerisinde tutulmasını, yeniden kullanılmasını ve geri dönüştürülmesini hedeflemektedir. 1. maddeye göre, *“Bu direktif, (...) kaynak kullanımının genel etkilerini azaltmaya ve bu kullanımın verimliliğini artırmaya yönelik önlemleri belirlemektedir, bu döngüsel ekonomiye geçiş ve Birliğin uzun vadeli rekabet gücü için hayati önem taşımaktadır.”* (Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Birliği Konseyi, 2018, s. 121). Böylece plastik atıklar, artık sadece çöp olarak değil, ekonomik değeri olan bir kaynak olarak görülmektedir. Bu yaklaşım, doğal kaynak tüketimini azaltmaya, sera gazı emisyonlarını düşürmeye ve sürdürülebilir üretim ve tüketim modellerini teşvik etmeye katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda, 2008/98/CE sayılı Direktif, plastik atık yönetimine çerçeve oluşturan ve aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma ve döngüsel ekonomi hedeflerini destekleyen stratejik bir kamu politikası aracıdır.

2.2. Basel Sözleşmesi

1989 yılında kabul edilen ve 1992 yılında yürürlüğe giren Tehlikeli Atıkların Sınırlar Ötesi Taşınması ve Bertaraf Edilmesinin Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi'nin amacı, tehlikeli ve diğer atıkların sınırlar ötesi taşınması, bertaraf edilmesi ile geri dönüşümünden doğabilecek tehlikeleri ortadan kaldırmaktır. Günümüzde, tehlikeli atıkların sınır ötesi hareketlerinin kontrolüne ilişkin bağlayıcı nitelikteki başlıca küresel hukuki araçtır (Ricard, 2022, s. 18). Önsözde, plastikler gibi tehlikeli atıkların ve bu atıkların sınır ötesi taşınmasının çevre ve sağlık üzerinde oluşturduğu risk vurgulanmaktadır. Bu nedenle, bu sözleşmeye taraf olan üye devletler, *“Tehlikeli atıkların ve diğer*

atıkların yanı sıra bu atıkların sınır ötesi taşınmasının insan sağlığına ve çevreye verebileceği zararların bilincinde olarak, bu atıkların oluşturduğu tehlikelerin, miktar ve/veya tehlike potansiyeli açısından asgari düzeye indirilmesi gerektiğini belirtmektedir (...)". (Basel Sözleşmesi Sekreterliği, 2014, s. 5).

2019 yılındaki 14. araflar Konferansı'ndan önce, plastik sorunu Sözleşme' de özellikle ele alınmamıştır. Ancak, dünya çapında plastik üretiminin hızla artması, uluslararası atık ticaretindeki artış ve gelişmekte olan ülkelere yönelik plastik atıkların kitlesel transferi, mevcut yasal çerçevenin yetersizliklerini ortaya çıkarmıştır. Bu soruna yanıt olarak, Sözleşme' ye taraf olan Devletler, plastik atıkları Sözleşme'nin uygulama alanına dahil etmeyi amaçlayan bir dizi değişiklik getirmiştir. Böylece, Basel Sözleşmesi Taraflar Konferansı, Sözleşmenin II, VIII ve IX eklerinde değişikliklerin kabul edilmesini sağlamıştır (UNEP, 2019, s. 1-2). Artık, kirlenmiş plastik içeren ürünler veya karışık plastik atıklar, geri dönüştürülemeyenler de dahil olmak üzere, hem Ek II uyarınca özel inceleme gerektiren atıklar, hem Ek VIII uyarınca tehlikeli atık kategorileri, hem de Ek IX kapsamında yer alan atıklar (yeşil liste) olarak sınıflandırılmaktadır. Buna karşılık, tehlikeli olmayan, temiz, ayrıştırılmış ve geri dönüşüme yönelik olanlar belirli koşullar altında dolaşımına devam edebilirken, karışık veya kirlenmiş plastik atıklar için ithalatçı ülkelerin önceden onayı alınması gerekmektedir. Bu değişiklikler, ihracatçı ülkeleri, ithalatçı ülkelerde bulunan arıtma tesislerinin çevreye duyarlı bir yönetim sağlamak için gerekli teknik kapasiteye sahip olup olmadığını doğrulamaya mecbur kılarak, bu ülkelerin sorumluluğunu daha da güçlendirmektedir (Basel Sözleşmesi Sekreterliği, 2014, s. 14-15).

2.4. Seçilmiş Ülkelerin Ulusal Düzenlemeleri

2.4.1. Avrupa Mevzuatı

Doğrusal ekonomiyi döngüsel ekonomiye dönüştürmeyi amaçlayan kapsamlı bir yaklaşım aracılığıyla, Fransa, Almanya, İngiltere gibi Avrupa ülkeleri plastik atık üretimini azaltmayı amaçlayan kanunlar kabul etmiştir.

2.4.1.1. Fransa Mevzuatı

Plastik kirliliğinin yarattığı zorlukların farkında olan Fransa, bu soruna koordineli ve aşamalı bir yaklaşımla mücadele etmeyi taahhüt etmiştir. Bu bağlamda bir dizi mevzuat kabul edilmiş olup bunların başında, israfla mücadele ve döngüsel ekonomi ilişkin 10 Şubat 2020 tarihli 2020-105 sayılı kanun (AGEC) yer almaktadır (Grosvalet, 2025). Azaltma, yeniden kullanım ve geri dönüşüme odaklanan AGEC kanunu, Fransa topraklarında belirli

plastiklerin satışını yasaklayarak plastik kullanımını düzenlemektedir. Bu kanun, plastik ambalaj üreticileri ve ithalatçılarına çeşitli yükümlülükler getirmektedir. AB gerekliliklerine uygun olarak, bu kanun 2040 yılına kadar tek kullanımlık plastiklerin olarak kaldırılmasını öngörmektedir (Fransa Cumhuriyeti, 2020, s. 1).

2020 yılından bu yana, tek kullanımlık bazı plastik ürünler piyasadan aşamalı olarak kaldırılmaktadır. Bunlar arasında bardaklar, tabaklar, plastik poşetler, meyve ve sebze ambalajları vb. yer almaktadır. Ayrıca, kanunla yasaklanan plastik ürünleri üreten veya piyasaya süren her gerçek kişi 3.000 Euro, her tüzel kişi ise 15.000 Euro para cezasına çarptırılabilir (Fransa Cumhuriyeti, 2020, s. 28). 22 Nisan 2024 tarihli 2024-364 sayılı kanunla değiştirilen ve tamamlanan Çevre Kanunu'nun L.541-10. maddesi uyarınca, plastik ambalaj üreticileri, ithalatçıları ve dağıtıcıları, bir yıl boyunca piyasaya sürdükleri plastik ambalaj miktarını beyan etmek zorundadır. Ayrıca, faaliyetlerinden kaynaklanan plastiklerin toplanması, ayrıştırılması ve geri dönüşümünü finanse etmek yükümlüdürler (Fransa Cumhuriyeti, 2024, s. 1-3)

2.4.1.2. Almanya Mevzuatı

Almanya, plastik kirliliğiyle mücadelede aktif bir rol oynamaktadır. 2021 yılından bu yana, tek kullanımlık plastiklerin kullanımına ilişkin 2019/904 sayılı Avrupa Direktifi uyarınca, Almanya tek kullanımlık plastiklerin satışını yasaklanmıştır. Bu yasak, tabaklar, çatal bıçaklar, pipetler, bardaklar, pamuklu çubuklar, kalınlığı 15 ila 50 mikrometre arasında olan ince plastik poşetler, karıştırıcılar ve ayrıca paket servis yemeklerinde kullanılan bazı PS ürünleri kapsamaktadır (Almanya, 2021, s. 2). Çevre örgütü Deutsche Umwelthilfe (DUH) ve MeadWestvaco (MWV) şirketi tarafından yapılan bir araştırma, Almanya'nın en fazla plastik atık üreten AB ülkelerinden biri olduğunu ortaya koymuştur. Her yıl kahve ve paket yemekler, meyve ve sebzeler gibi tek kullanımlık ambalajlarda yaklaşık 18 milyar ürün saklanmaktadır. Bu da yılda yaklaşık 1,3 milyon ton plastik ambalaj atığı anlamına gelmektedir (Emundts, 2026).

Sürdürülebilir bir döngüsel ekonomiyi teşvik etmek amacıyla, Alman Ambalaj kanunu (VerpackG2) değiştirilmiştir. 1 Ocak 2023 tarihinden itibaren, bu reformlar, restoranları, yemek şirketleri, restoranlar, kafeler ve teslimat hizmetlerinin, müşterilerine tek kullanımlık ambalajlara alternatif olarak yeniden kullanılabilir ambalajlar sunmasını zorunlu kılmaktadır (Bundesregierung, 2022). Almanya'nın tek kullanımlık plastik kirliliğiyle ilgili yasasındaki en önemli yenilik, teneke kutular ve PET plastik şişeler gibi tek kullanımlık ambalajlar için depozito (Pfand) sisteminin getirilmesidir. Şu anda,

0,1 ila 3 litrelik tek kullanımlık ambalajlarda içecekleri piyasaya süren dağıtıcılar, her ambalaj için 0,25 Euro depozito almaktadır (Bundesregierung, 2022). Bu nedenle, depozito, son tüketiciye teslimata kadar dağıtımın her aşamasında tahsil edilmeli ve ambalajın iadesi üzerine geri ödenmelidir.

2.4.1.3. İngiltere Mevzuatı

İngiltere'deki plastiklerle ilgili mevzuatı esas olarak tek kullanımlık plastiklerin yasaklanması ve vergi önlemlerine dayanmaktadır. 1 Ekim 2023 tarihinden itibaren, çevre korumaya ilişkin 982 sayılı Yönetmeliğin doğrudan uygulanması kapsamında, İngiliz hükümeti tek kullanımlık plastiklerin satışını ve dağıtımını resmen yasaklamıştır. PS çatal bıçak takımı, tabaklar, yiyecek veya içecek kapları, kâseler ve yiyecek satışı için kullanılan tepsiler yasaklanmıştır (United Kingdom, 2023). Bu karar, Birleşik Krallığın plastik kirliliğiyle mücadele olan bağlılığını göstermektedir.

İngiltere Çevre, Gıda ve Tarım Bakanlığı (Defra) göre, ortalama bir İngiliz her yıl yaklaşık 37 adet çatal bıçak takımı ve 18 adet tek kullanımlık plastik tabak kullanmaktadır. Toplamda, İngiltere her yıl 4,3 milyar adet çatal bıçak takımı ve 1,1 milyar adet tabak kullanmaktadır. (Treisman, 2023). İngiltere'de tek kullanımlık plastiklerin yasaklanması, ahşap, cam veya çelikten yapılmış yeniden kullanılabilir alternatiflerin kullanımını teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Bu yönetmeliği ihlal ettiği tespit edilen her türlü gerçek veya tüzel kişi, yargılama sonucunda para cezasına çarptırılabilir. Ayrıca, Birleşik Krallık hükümeti 2021 yılında tek kullanımlık plastik ambalajlara uygulanan bir vergi kabul etmiştir. Bu vergi her mali yıl için yenilenmektedir. 2025 mali yılı için ton başına 223,69 sterlin (£) olarak belirlenen bu vergi, 2026 yılında 228,82 £ olmaktadır. Bu vergi, Birleşik Krallık'ta üretilen veya ithal edilen ve %30'dan az geri dönüştürülmüş plastik içeren plastik ambalajlara uygulanmaktadır (HM Revenue ve Customs 2025).

2.4.2. Afrika Mevzuatı

Plastik kirliliği, Afrika ülkelerinin kontrolünün ötesinde bir sorundur. Bu devasa üretimine hızlı kentleşme, ekonomik büyüme ve atık yönetimi altyapısının eksikliği gibi faktörler neden olmaktadır (Singh vd., 2023, s. 12). Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda (BMGA) Kenya Cumhurbaşkanı William Ruto, plastik atıkların özellikle tarım ve turizm gibi sektörler üzerindeki ciddi etkisini açıklamış ve bu sektörler kirlilik nedeniyle yılda yaklaşık 13 milyar dolar kaybettiğini belirtmiştir. Dünyada 7 milyar tondan fazla plastik atık üretilirken, Afrika ülkeleri proaktif ve yerel çözümler bulmanın gerekliliğini kabul etmektedir. Birçok Afrika ülkesi, plastik kirliliğini azaltmak için sıkı

yasalar kabul etmiştir. 2017 yılında Kenya, tek kullanımlık plastik poşetleri yasaklayarak dünyadaki en sıkı yasaklardan birini uygulamaya koymuştur. Sonuçlar oldukça önemliydi; yasağın yürürlüğe girmesinden bu yana plastik atıklarda %80’lik bir azalma kaydedilmiştir (Kenya Cumhuriyeti, 2020, s. 5). Güney Afrika da plastik kirliliğiyle mücadele etmek için çeşitli yenilikçi stratejiler benimsemiştir. Kenya’da olduğu gibi, Güney Afrika da plastik poşetlere vergi getirmiştir. Tablo 1’de görüldüğü gibi, dokuz başka ülke de benzer politikalar uygulamaya koymuştur. Bu şekilde Afrika’daki plastik kirliliği ile ilgili kanunları önleyici, teşvik edici ve baskıcı önlemlerle tanımlanmaktadır (Nkoué ve Thayoh, 2026, s. 19). Genel olarak Afrika’da plastik atık yönetimi, önleyici, teşvik edici ve caydırıcı tedbirlere dayanmaktadır. Bu durum, Afrika’yı tek kullanımlık plastik yasaklarının en yüksek en yüksek benimsenme oranına haline getirmektedir (Omondi ve Asari, 2024, s. 4).

Tablo 1: Afrika’da ülkelerinde alınan önlemlerin özeti

Ülke	Yıl	Plastik Kirliliğine Politika Tepkileri
Ruanda	2008 ve 2019	Tek kullanımlık plastiklerin üretimesin, ithal edilmesi, kullanılması ve satılması yasaklamıştır.Sanayi kuruluşları için 300.000 ile 10.000.000 FRW arasında para cezası. Plastik atıkları izin kamu veya özel alanlara atan kişi için 50.000 FRW para cezası.
Etiyopya	2007 ve 2025	Kalınlığı 0,03 mm’den az olan kolay ayrışabilen plastik poşetlerin veya ayrışamayan plastik poşetlerin üretiminin ve ithalatının yasaklanması.Plastik poşet kullananlara 2.000 ila 5.000 ETB arasında para cezası verilmektedir.
Senegal	2015 ve 2020	30 mikrondan küçük tüm plastik poşetlerin yasaklanması. Tek kullanımlık plastik üreticileri için 5 ila 10 milyon XOF para cezası ve üç ila altı ay hapis cezası veya bu iki cezadan biri. Tek kullanımlık plastik kullanan kişi için 50.000 ila 100.000 XOF para cezası ve bir ila üç ay hapis cezası veya bu iki cezadan biri verilmektedir.
Kamerun	2012	Kalınlığı 60 mikron veya daha az olan, biyolojik olarak parçalanamayan düşük yoğunluklu plastik ambalajların satışının veya ücretsiz dağıtımının yasaklamaktadır.
Fas	2016	Kulpu veya Kulpsuz plastik poşetlerin üretimi, ithalatı, ihracatı, satılması ve kullanılması yasaklamaktır.Kulplu veya kulpsuz plastik poşet dağıtan herkese 200.000 ila 1.000.000 MAD para cezası verilecektir. Kulplu veya kulpsuz plastik poşet kullanan ise 20.000 ila 100.000 dirhem para cezası verilecektir.
Fildişi Sahili	2013	Tek kullanımlık plastiklerin üretimesin, ithal edilmesi, kullanılması ve satılması yasaklamıştır. Tek kullanımlık plastikleri sokağa atan herkese 100.000 ila 1.000.000 XOF para cezası ve bir ila üç yıl hapis cezası verilmektedir. Aynı ceza plastik poşet üreten, ithal eden, satan veya kullanan geçerlidir.
Zimbabve	2010 ve 2012	30 mikrometreden daha ince plastik poşetlerin üretilmesi, ithal edilmesi ve dağıtımının yasaklanması. Bu önlemleri ihlal eden herkes, 150.000 ZWG geçmeyen para cezasına veya 12 aydan az hapis cezasına çarptırılabilir.
Eritre	2002 ve 2005	2 mikrometreden daha ince plastik poşetlerin üretilmesi, ithal edilmesi ve dağıtımının yasaklanması
Uganda	2019 ve 2020	30 mikrometreden daha ince plastik poşetlerin üretilmesi, ithal edilmesi ve dağıtımının yasaklanması GÜS sisteminin uygulanması

2.4.3. Asya Mevzuatı

2.4.3.1. Çin Mevzuatı

Dünyanın en büyük plastik üreticisi olan Çin, son yıllarda tek kullanımlık plastiklerin kullanımını azaltmak için birçok önlem almıştır. 16 Ocak 2020 tarihinde, Çin Ulusal Kalkınma ve Reform Komisyonu ile Çin Ekoloji ve Çevre Bakanlığı, çevreye zararlı plastiklerin üretimini ve kullanımını yasaklamayı ve önemli ölçüde azaltmayı amaçlayan yasaları ortaklaşa yayımlamıştır. Böylece bu yasak, kalınlığı 0,025 mm'den az olan ultra ince plastik alışveriş poşetlerini ve kalınlığı 0,01 mm'den az olan PE tarımsal malç filmlerini kapsamaktadır. Bu kanun ayrıca tek kullanımlık plastik tabak ve bardakların takımlarının, biyolojik olarak parçalanamayan plastik poşetlerin ve kargo teslimat için kullanılan plastik ambalajlarının kullanımını da yasaklamaktadır (Liu ve vd, 2021, s. 602). Ayrıca, 2020 kanun sürdürülebilir alternatiflerin kullanımını teşvik etmektedir. Bu nedenle, Çin hükümeti alışveriş merkezlerini, süpermarketleri ve eczaneleri tüketicilere çevre dostu bez poşetler, kâğıt poşetler ve biyolojik olarak parçalanabilir alışveriş poşetler sunmaya davet etmektedir.

2.4.3.2. Japonya Mevzuatı

Japonya, dünyanın en büyük plastik atık üreticilerinden biridir. 2022 yılında, Japonya tek başına toplam plastik atığın %3'ünü üretmiştir (Houssini ve vd, 2025, s. 3). Plastik atık yönetim sisteminin etkinliğine rağmen, tek kullanımlık plastiklerin çevresel yüksek kalmaya devam etmektedir. Bu ürünlerin etkisini azaltmak amacıyla Japonya, plastiğin tüm yaşam döngüsünü kapsayan bir kanun kabul etmiştir. Bu çerçevede, 1 Nisan 2022 tarihinde itibaren yürürlükte olan Plastik Kaynakların dolaşımı kanun, çatal bıçak takımı ve içecek aksesuarları (pipetler, karıştırıcılar) gibi tek kullanımlık plastik ürünlerin kullanımını düzenlemektedir. Plastik üreticileri ve perakendecileri, kullanılmış ürünlerin toplaması ve geri dönüşüm için bir planı geliştirmeleri gerekmektedir. Kullanılmış plastiklerin toplanmasının ardından, her bölgenin belediyeleri, geri dönüştürücülerle işbirliği içinde, plastik atıkların geri dönüşümüne gerçekleştirmektedir (Japonya Çevre Bakanlığı, 2022, s. 1-1).

2.4.3.3. Hindistan Mevzuatı

2019 yılında düzenlenen dördüncü BM Çevre Asamblesi'nde Hindistan, plastik kirliliğini kademeli olarak azaltma taahhüdünü açıklamıştır. Yıllar sonra, Hindistan Çevre, Orman ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Hindistan'daki plastik atık yönetiminde değişiklikler getiren yönetmelikleri kabul etmiştir. 2021 yılında yürürlüğe giren Plastik Atık Yönetimi Yönetmeliği, pamuklu çubuklar, plastik şeker çubukları, tabaklar, bardaklar, camlar, pipetler, tepsiler, şeker

kutuları için ambalaj filmleri, sigara paketleri, 60 g/m²'den daha ince dokunmamış plastikler, 120 mikrondan daha ince plastik poşetler vb. olmak üzere 15'ten fazla tek kullanımlık plastik ürünün kullanımını yasaklamaktadır (Hindistan Çevre Orman ve İklim Değişikliği Bakanı, 2021, s. 1-6).

Tablo 2: Hindistan'daki plastik endüstrisine uygulanan geri dönüştürülmüş plastik kullanım oranı

Plastik ambalaj kategorisi	2025-26	2026-27	2027-28	2028-29 ve sonrası
Kategori I ⁴	%30	%40	%50	%60
Kategori II ⁵	%10	%10	%20	%20
Kategori III ⁶	%5	%5	%10	%10

Kaynak: Hindistan Çevre Orman ve İklim Değişikliği Bakanı, (2026). The Plastic Waste Management (Amendment) Rules, 2026

Ayrıca, Tablo 3'te gösterildiği gibi, Asya'daki altı diğer ülke, tek kullanımlık plastiklerin kullanımını azaltmayı, karton poşet veya bez çantalar gibi yeniden kullanılabilir veya biyolojik olarak parçalanabilir alternatiflerin kullanımını teşvik etmeye ve GÜS ilkesini uygulamaya yönelik önlemler almıştır. Sonuç olarak, Asya'da plastik kirliliğiyle mücadele politikalarının uygulanması ve etkin bir şekilde hayata geçirilmesi, Türkiye için de geçerli olan önemli zorluklardır.

⁴ Kategori I, Sert plastik ambalajları kapsar (şişeler, kaplar vb.)

⁵ Kategori II, Esnek plastik ambalajları kapsar (poşetler, filmler vb.)

⁶ Kategori III, çok katmanlı plastik ambalajları (MLP) kapsar (cips paketleri, bisküvi paketleri, çamaşır deterjanı poşetleri vb.)

Tablo 3: Doğu ve Güney Doğu Asya ülkelerindeki önlemlerin özeti

Ülke	Plastik Kirliliğine Politika Tepkileri
Endonezya	2008 yılından bu yana, Endonezya'nın plastik kirliliğine mücadele politikası, GÜS ilkesine dayanmaktadır, GÜS sistemini uygulamaya koymuştur
Filipinler	2011 yılında Filipinler'deki yerel yönetimler, tek kullanımlık plastiklerin kullanımını ve dağıtımını yasaklamış, karton poşet veya bez çantalar gibi yeniden kullanılabilir alternatifleri teşvik etmiştir 2022 yılında Filipinler, GÜS sistemini uygulamaya koymuştur
Tayland	Tayland'ın plastik kirliliği politikası, aşamalı bir yaklaşıma dayanmaktadır. Bu yaklaşım, Plastik Atık Yönetimi Yol Haritasına (2018-2030) dayanmaktadır. Bu yol haritası, 36 mikrondan daha ince plastik poşetleri, polistiren gıda ambalajlarını ve plastik pipet ve bardakları yasaklamaktadır. Hedef, 2027 yılına kadar plastik atıkların %100'ünü geri dönüştürmektir
Malezya	Malezya'da plastik kirliliğiyle mücadele, iki yol haritasının (2018-2030 ve 2021-2030) uygulanmasına aşamalı bir yaklaşıma dayanmaktadır. Bu yol haritaları, plastik kirliliğine vergiler getiriyor, tek kullanımlık plastiklerin kullanımını yasaklamakta ve biyolojik olarak parçalanabilir poşetlerin üretimini artırmayı amaçlamaktadır
Singapur	Singapur, 2019 yılında GÜS sistemini uygulamaya koymuştur. Amacı, mağazalarda tek kullanımlık plastik poşetlerin kullanımını azaltmak ve plastik ambalaj üreticilerini, ürünlerinin üretiminden itibaren azaltma, yeniden kullanım ve geri dönüşüm ilkelerini benimsemeye teşvik etmektir Temmuz 2023'te, Sürdürülebilir ve Çevre Bakanlığı, Ulusal Çevre Ajansı (NEA) ile iş birliği içinde tek kullanımlık plastik poşetlere bir vergi getirmiştir.
Vietnam	50 cm x 50 cm'den küçük ve tek katmanlı film kalınlığı 50 mikrometreden az olan biyolojik olarak parçalanamayan plastik poşetlerin üretimi ve ithalatı, 1 Ocak 2026 tarihinden itibaren Vietnam'da yasaklamıştır

3. TÜRKİYE MEVZUATI: ULUSLARARASI STANDARTLARININ ULUSAL DÜZEYDE UYGULANMASI

Küresel bir problem hâline gelen çevre kirliliği, özellikle plastik atıklarla ilgili sorunlar, sadece AB'nin değil; tüm dünyanın gündeminde yer almaktadır. Bu nedenle, sürdürülebilirlik ve çevre koruma konularında Türkiye'de dahil tüm devletler ve şirketler sorumluluk almalıdır. Plastikğin çevre ve insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri göz önüne alındığında Türkiye, 2017 yılında Cumhurbaşkanının eşi Emine Erdoğan tarafından başlatılan Sıfır Atık projesinin devamı niteliğinde bir atık yönetimi politikası oluşturmuştur. Hedef, 2035 yılına kadar çevredeki plastik atık miktarını azaltmak ve ambalaj atıklarının %60'ini geri dönüştürmektir (Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2022, s. 8). Bu hedefe ulaşmak için çeşitli önlemler ve eylemler hayata geçirilmiştir.

3.1. 2872 Sayılı Çevre Kanunu

11 Ağustos 1983-18132 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan bu kanun, tüm ulusal çevre mevzuatının çatısını oluşturmaktadır. Bu Kanunun amacı, bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamaktır. 2872 sayılı kanun, 23 Aralık 2025 tarihli ve 66745475-020-14432744 sayılı Bakanlık Kararnamesi ile güncellenen Plastik Poşetlerin Ücretlendirilmesine İlişkin Usul ve Esaslar ile geri kazanım katkı payı (GEKAP) mekanizmasının kaynağını oluşturmaktadır.

23 Aralık 2025 tarihli Kararname’nin 8. maddesi uyarınca plastik poşetlerin ücretsiz dağıtımı yasaklanmış ve ücretli hale getirilmiştir. 1 Ocak 2026 tarihinden 2026 yılının sonuna kadar ise satışa tabi tüm poşetler için uygulanacak ücret adet başına vergiler dahil 1 TL olup daha az veya daha fazla bir ücret uygulanamayacaktır (Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2025a, s. 5). Bu önlemlerle, 2019 ile 2025 yılları arasında yaklaşık 2.844.596 ton plastik atık oluşumunun önüne geçilmiştir (Çetin , 2026a). Ancak bu vergi, ince hijyen poşetleri, eczane poşetleri, kargo poşetleri, gümrüksüz satış mağazalarında kullanılan poşetleri ile canlı su ürünleri ve tohumlu bitkiler için kullanılan poşetlerde uygulanmayacaktır. Ayrıca, kanuna aykırı olarak ücretsiz poşet dağıtan satış noktalarına metrekaresine başına 143,75 TL idari para cezası uygulanacaktır.

Geri Kazanım Katılım Payı (GEKAP), çevre kirliliğini azaltmak ve atıkların geri dönüşümüne katkı sağlamak amacıyla 2872 sayılı Çevre Kanunu kapsamında oluşturulan yasal bir uygulamadır. GEKAP kuralları ve ilkeleri 2020 yılında yürürlüğe girmiş olup, en son güncelleme 2025 yılında yapılmıştır. GEKAP, çevreye duyarlı üretim ve tüketimi teşvik etmek amacıyla belirli ürünlerin üreticiler tarafından piyasaya sürülmesi sırasında Devlet tarafından tahsil edilen bir vergidir. GEKAP’ın amacı, özellikle bu ürünlerin satışına uygulayarak, ambalajlı ürünlerin geri dönüşüm süreçlerine katkıda bulunmaktır. Plastik ambalaj ürünleri ve plastik poşetler gibi birçok ürün GEKAP’a tabidir. GEKAP tam olarak AB’nin benimsediği "kirleten öder" ilkesinin Türkiye’deki yasal karşılığıdır. Geri Dönüşüm Katkı Payı (GEKAP) uygulamasının bir parçası olarak, “Plastik Poşetler ve Diğer Torbalar” başlıklı bölümün 1. paragrafı uyarınca, plastik torbaları beyan edilmesi ve ilgili tutarın ödenmesi yükümlülüğü satış noktalarına aittir. Bu nedenle, tüketicilere ücret karşılığında sunulan plastik poşetler GEKAP tabi olup, bu yükümlülük, satış noktaları sorumludur (Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2025b, s. 1- 12).

3.2. Tek kullanımlık plastiklerin yasaklanması

Plastik kirliliğiyle mücadele etmek, ulusal mevzuatın tek kullanımlık plastiklere ilişkin 2019 tarihli Avrupa Direktifi ile uyumunu sağlamak ve döngüsel ekonomiye etkili bir geçişi hazırlamak amacıyla, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tek kullanımlık plastiklere ilişkin bir yönetmelik taslağı hazırlamıştır. Bu yönetmelik 2026 yılı, Türkiye’de tek kullanımlık plastiklerle mücadelenin başlangıç noktası haline gelmiştir. Tek kullanımlık plastiklere ilgili taslak yönetmeliğe göre, plastik kirliliğine katkıda bulunan bazı tek kullanımlık plastiklerin ve okso-bozunur olarak parçalanabilir plastiklerin satışı, Eylül 2026’dan itibaren yasaklanacaktır. Bunlar arasında plastik tabaklar, pipetler, içecek bardakları ve kapları, plastik saplı pamuklu çubuklar ve genişletilmiş polistirenden yapılmış gıda kapları yer almaktadır. Ayrıca, bu yasak biyobozunur ve geri dönüştürülmüş malzemelerden üretilen tek kullanımlık plastikler için de geçerlidir (Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2026, s. 2-3).

Bu plastik ürünlerin piyasadan çekilmesi, her yıl yaklaşık 1,5 milyon ton CO₂ eşdeğeri emisyonun önlenmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda atık yönetimi maliyetlerinde yaklaşık 44 milyon dolarlık bir tasarruf sağlayacaktır. Ayrıca, tek kullanımlık plastiklerin yerine cam, metal, ahşap ve karton gibi alternatiflerin kullanımını teşvik etmek amacıyla halkı tüketici farkındalığı düzenlenecektir (Çetin, 2026b).

3.3. Sıfır Atık Yönetmeliği

12 Temmuz 2019 tarih ve 30829 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Sıfır Atık Yönetmeliği, Türkiye’nin çevre politikasının önemli bir düzenleyici aracını teşkil etmektedir. 1. madde göre, bu yönetmeliğin amacı, *“hammadde ve doğal kaynakların etkin yönetimi ile sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda atık yönetimi süreçlerinde çevre ve insan sağlığının ve tüm kaynakların korunmasını hedefleyen sıfır atık yönetim sisteminin kurulmasına, yaygınlaştırılmasına, geliştirilmesine, izlenmesine, finansmanına, kayıt altına alınarak belgelendirilmesine ilişkin genel ilke ve esasların belirlenmesidir”* (Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2019, s. 1).

Yönetmelik ayrıca atıkların kaynağında ayrıştırılarak toplanmasını zorunlu kılmaktadır. Kâğıt, plastik, cam, metal, organik atıklar ve diğer geri dönüştürülebilir atıklar ayrı toplanarak geri dönüşüm ve geri kazanım tesislerine gönderilmektedir. Bu uygulama, plastik atıkların çevreye kontrolsüz bir şekilde bırakılmasını önlemeyi ve geri dönüşüm oranlarını artırmayı amaçlamaktadır. Plastik atıkların kaynağında ayrıştırılması, ulusal çevre politikasının önemli bir unsurudur. Bu amaçla, Sıfır Atık Yönetmeliği’nin 14. maddesi, özel toplama

ekipmanlarının kullanılmasını öngörmektedir. Plastik şişeler, plastik kutular, plastik kaplar, plastik kapaklar, lastik poşetler gibi plastik atıklar için genellikle sarı renkli kullanılmaktadır (Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2019, s. 7). Bu kaynağında ayrıştırma yöntemi çeşitli avantajlar sunmaktadır. Plastik atıkların kaliteli bir şekilde toplanmasını sağlayarak, bunların işlenmesini ve geri dönüşümünü kolaylaştırmaktadır. Bu yönetmelik, Türkiye'nin atık önleme, atık üretimi, kaynak verimliliğinin artırılması ve geri dönüşümün teşvik edilmesine dayalı sürdürülebilir atık yönetimi modeline yaklaşmasını sağlamaktadır.

3.4. Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği

Yönetmelik, 26 Haziran 2021 tarihli ve 31523 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu düzenleme, 2872 sayılı Çevre Kanunu ile uyumlu olarak hazırlanmış olup, ambalaj atıklarının oluşumunun önlenmesi, kaynağında ayrı toplanması, yeniden kullanılması, geri dönüştürülmesi ve geri kazanılmasına ilişkin usul ve esasları belirlemektedir. 1. madde göre, bu yönetmeliğin temel amacı, çevrenin sürdürülebilir bir şekilde korunmasını ve değerinin artırılmasını sağlamaktadır. Bu nedenle, bu yönetmelik ambalaj atıklarının oluşumunun önlenmesini, önlenemeyen ambalaj atıklarının yeniden kullanım, geri dönüşüm ve geri kazanım yöntemleri kullanılarak bertaraf edilecek miktarının azaltılmasına sağlamaktadır. Bu yönetmelik ayrıca, döngüsel ekonomi ve kaynak verimliliği ilkelerine dayalı depozito yönetim sisteminin uygulanmasını da sağlamaktadır (Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2021).

Plastik ambalajlar konusunda, yönetmeliğin 21. maddesi, 2026 yılında %55, 2031 yılında %55 ve 2031 sonra da %55 olmak üzere yıllık geri dönüşüm oranlarına ulaşılmasını öngörmektedir. Genişletilmiş üretici sorumluluğu ilkesi kapsamında ambalaj üreticileri, tasarım aşamasından itibaren son aşamaya kadar daha az atık üreten ve kolayca geri dönüştürülebilen çevre dostu ambalajlar üretmeleri gerekmektedir. Bu kapsamda, plastik poşetin üzerinde çevreci slogan ve sıfır atık logosunun belirtilmesi gerekir. Mümkün olması halinde, Madde 10'da tanımlandığı şekliyle Türkiye Çevre Ajansı (TÜÇA) tarafından belirlenen Ulusal Ambalaj Depozito Yönetim Sistemi'ne ilişkin kriterlere uygun şekilde işaretleme ve etiketleme yapılması gerekmektedir (Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2021). Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından belirlenen koşullara uygun olarak, bu sistem piyasaya sürülen ambalajların kullanım/tüketiminden sonra depozitoların iade edilmesine dayanmaktadır. Piyasaya sürülen ürünlere uygulanacak

depozito ücretleri, ambalajın üzerinde ve tüm satış ile teslimat belgelerinde belirtilmelidir.

3.5. Zorunlu Depozito Yönetim Sistemi

Zorunlu Depozito Yönetim Sistemi (DYS), 1 Temmuz 2026 tarihinde yürürlüğe girmiş olup, ambalaj atıklarını kontrol altına almayı ve geri dönüşüm oranlarını artırmayı hedeflemektedir. Sistem, geri dönüşümü teşvik etmek ve döngüsel ekonomiyi güçlendirmek amacıyla 0,1 L ile 3 L arasındaki tek kullanımlık içecek ambalajlarını (plastik, cam ve alüminyum) hedef almaktadır. Zorunlu Depozito Yönetim Sistemi'ne (DYS) tabi olan ambalajlar artık sadece çöp olarak değil, ekonomik değeri olan bir kaynak olarak görülmektedir. DYS, tüketicinin plastik şişe veya diğer tek kullanımlık ambalajlarda paketlenmiş bir ürünü satın alırken ödediği depozito esasına dayanmaktadır. Ambalajın DYS iade edilmesi durumunda depozito tüketicie geri ödenmesini sağlamaktadır. Bu yeni süreç kapsamında şişeler gibi tek kullanımlık ambalajların etiketlerinde DYS logosu ile her ambalaja özel benzersiz bir barkod belirtilmesi gerekmektedir. Ambalajların toplama noktaları tarafından geri alınması, yalnızca ambalajların TÜÇA tarafından belirlenen asgari yapısal formunu koruması, etiket veya ambalaj üzerindeki barkod ile diğer görsellerin formu bozulmamış olarak teslim edilmesi durumunda gerçekleştirilebilmektedir (Türkiye Çevre Ajansı, 2025, s. 4-5).

Depozito İade Makineleri (DİM), zorunlu depozito sisteminin sahadaki en önemli bileşenlerinden biridir. Bu makineler, ambalajları barkod üzerinden tanımlamakta ve sisteme kaydetmektedir. Sistemde kullanılmak üzere DİM, hizmete alınmadan önce belirli şartları karşılamalıdır. Bu makineler, DYS tarafından belirlenen teknik, işlevsel ve güvenlik kriterlerine uygun olarak tasarlanmalı ve Ajans tarafından belirlenen kriterleri karşılayacak şekilde makine üreticileri veya tedarikçileri sistemine kayıtlı olmalıdır (Türkiye Çevre Ajansı, 2025, s. 18). DİM, üreticinin kimliğini göstermeden hiçbir logo, isim veya markanın görünmeyecek şekilde belirli standartlara göre tasarlanmalıdır.

4.SONUÇ ve ÖNERİLER

Plastik kirliliğinin yol açtığı çevresel, ekonomik, sosyal ve bireysel sağlık risklerine ilişkin farkındalık sürekli olarak artmaktadır. Bu durum, uluslararası düzeylerde çok sayıda ve çeşitli düzenleyici araçların geliştirilmesine yol açmıştır. Gönüllü ya da zorunlu olsun, az ya da çok sıkı uygulanan plastik atıklarla mücadele politikası, küresel ölçekte plastik kirliliğinin azaltılmasına önünü açmış ve önemli ilerlemeler kaydedilmesini sağlamıştır. Uluslararası ve bölgesel mevzuat yoluyla yapılan çalışmalar, plastiklerin üretimi, pazarlanması,

kullanımı ve geri dönüşümünün yanı sıra tehlikeli plastik atıkların küresel ticaretinin düzenlenmesine odaklanmaktadır. Ulusal düzeyde, Türkiye Cumhuriyeti'nin girişimi, plastik poşet kullanımına vergi uygulayarak, bazı tek kullanımlık plastiklerin tamamen veya kısmen kullanımını yasaklayarak ya da kullanım sonrası plastik ambalajların iadesine sağlayan zorunlu depozito yönetim sisteminin benimsenmesi plastik kirliliğini sınırlamayı hedeflemektedir. Uluslararası mevzuattaki ilerlemelere rağmen, bu kirlilikle mücadele politikaları, ilgili düzenlemelerin uygulanmasında hâlâ birçok zorluk ve sistemik eksiklikle karşı karşıya görülmüştür. AB Direktifleri, yalnızca ulaşılması gereken hedefleri belirlemekle yetinmekte ve bu hedeflere ulaşmak için kullanılacak yöntem ve araçların seçimini üye ülkelere bırakmaktadır. Benzer şekilde, uluslararası sözleşmelerin bağlayıcı olmaması da plastik kirliliğiyle mücadele politikasının başarısını kolaylaştırmamaktadır. Afrika ve Asya'da plastik atıklarla mücadele politikaları, esas olarak tek kullanımlık plastik poşetlerin yasaklanmasına dayanmaktadır. Ancak bu önlemler, bölgesel düzeyde yeterince koordine edilememektedir. Nitekim her ülke, yasaklanan plastik poşetlerin kalınlığı konusunda kendi kriterlerini belirlemektedir. Bu düzenleme çeşitliliği, kamu politikalarının uyumlaştırılmasını sınırlar ve plastik kirliliğiyle mücadele amacıyla yürütülen eylemlerin etkinliğini azaltmaktadır.

Plastiklerin üretiminden imhasına kadar olan süreçte düzenlenmesi için, tüm yönetim seviyelerinde ve plastiklerin yaşam döngüsü boyunca hedefli, tutarlı ve bütünleşmiş politika çözümlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Müzakereleri devam eden yeni birçok taraflı çevre anlaşması Küresel Plastik anlaşması, şimdiye kadar oldukça parçalanmış olan uluslararası yönetim ortamını yeniden şekillendirmek açısından hayati önem görülmektedir. Bağlayıcı bir uluslararası antlaşma bulunmadığı durumlarda, aşağıdaki eylem planları önerilmiştir.

1- Uluslararası anlaşmaların güçlendirilmesi: Plastik kirliliğine ilişkin uluslararası anlaşmaların güçlendirilmesi için, Birleşmiş Milletler (BM) üye devletlerinin, özellikle sanayileşmiş ülkeler ile büyük petrol üreticilerinin (Rusya, İran ve Suudi Arabistan) kendi kişisel çıkarlarını değil, çevrenin refahını ön planda tutmaları gerekmektedir. Böylece, plastik kirliliğine dair bağlayıcı nitelikte uluslararası bir anlaşmaya ulaşılabilecektir.

2- Teknik işbirliği ve kapasite geliştirme: Teknik iş birliği ve kapasite geliştirme, gelecekteki küresel plastik anlaşmasının etkinliğinin temel bir dayanağını teşkil etmektedir. OECD'nin vurguladığı üzere, politikaların başarılı bir şekilde uygulanması, kamu ve özel sektör kaynaklı çeşitli finansman kaynaklarının harekete geçirilmesini ve sermaye akışlarının, yeniden kullanım sistemlerinin geliştirilmesi ve ekolojik teşvik edilmesi dâhil olmak üzere, plastiklerin yaşam döngüsü boyunca müdahalelere yönlendirilmesini

gerekecektir. Uluslararası dayanışmaya yönelik güçlü bir bağlılık ve yeterli finansman olmaksızın, en savunmasız ülkelerin plastiklerin döngüsel ekonomisine geçişin dışında kalma riski bulunmaktadır.

3- Mevcut yasal çerçevenin titizlikle uygulanması: Plastik kirliliği konusunda uluslararası bir anlaşma düşünülse de Ağustos 2025'te Cenevre'deki toplantı olumsuzla sonuçlanmıştır. Bu nedenle, her ülkenin plastik ürünlerle ilgili düzenlemelerini titizlikle uygulaması hayati öneme sahiptir.

4- Yeni politika araçlarının benimsenmesi: Yasaklar ve vergilendirme de dahil olmak üzere politika araçları, bu giderek büyüyen küresel endişeyi ele almak için gereken çözümlerden sadece bazılarıdır. Uzun vadede, plastik kirliliği ve mikroplastikler konusundaki eğitim, bilinçlendirme ve farkındalık girişimleri en iyi strateji ve yaklaşımları temsil edebilmektedir.

5- Yasadışı üretime yönelik yaptırımların sıkılaştırılması: Ulusal düzeyde, devletler, daha ağır para cezaları ve daha uzun hapis cezaları öngörerek plastiklerin yasadışı üretimine yönelik yaptırımları güçlendirmelidir.

Hem ulusal hem de uluslararası düzeyde yukarıda önerilen eylem planlarının sıkı bir şekilde uygulanması plastik kirliliğinden kaynaklı çevre ve insan sağlığı sorunlarının en aza indirgenmesinde önemli katkısı olacaktır. Bu konudaki en önemli açmaz uluslararası düzeyde bir antlaşmanın olmamasıdır. Buna rağmen bu sorunun farkında olan ülkeler her geçen gün bu sorunla baş edebilmek için yeni önlemler hayata geçirmekte ve eylem programları hazırlamaktadırlar.

KAYNAKÇA

- Almanya. (2021). Ordinance prohibiting the placing on the market of certain single-use plastic products and products made from oxo-degradable plastic (Single-Use Plastics Ordinance – EWKVerbotsV), *Resmi Gazete OJ 20.01.2021*. 2.
- Avrupa Komisyonu. (2019). Communication From The Commission The European Green Deal. Resmi Gazete OJ 11.12.2019. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52019DC0640> (Son erişim tarihi: 15.07.2026).
- Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Birliği Konseyi. (2008). Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives. Resmi Gazete OJ 22.11.2008, 10-14.
- Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Birliği Konseyi. (2018). Directive (EU) 2018/851 OF THE EUROPEAN Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directive 2008/98/EC on waste. Resmi Gazete OJ 14.6.2018, 121.
- Avrupa Parlamentosu ve Konseyi. (2019). Directif on the reduction of the impact of certain plastic products on the environment. *Resmi Gazete OJ 05.06.2019*, 10-12.
- Avrupa Parlamentosu ve Konseyi (2025). Yönetmelik on packaging and packaging waste, amending Regulation 2019/1020 and Directif (AB) 2019/904, and repealing Directif 94/62/EC. *Resmi Gazete OJ 19.12.2024*, 1-75.
- Basel Sözleşmesi Sekreterliği. (2014). Convention de Bâle sur le contrôle des mouvements transfrontières de déchets dangereux et de leur élimination. 5-15.
- Bundesregierung. (2022). Mehrweg fürs Essen zum Mitnehmen. <https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/archiv-bundesregierung/mehrweg-fuers-essen-to-go-1840830> (Son erişim tarihi: 09.07.2026).
- Çetin, F. S. (2026a). Türkiye’de çevre kirliliğinin önlenmesi amacıyla yürütülen çalışmalar kapsamında plastik poşetlerin ücretlendirilmesi uygulamasıyla 2019-2025 döneminde 2 milyon 844 bin 596 ton plastik atık oluşumunun önüne geçildi. *Yeşil Ekonomi*. <https://www.aa.com.tr/tr/yesilhat/sifir-atik/plastik-poset-uygulamasiyla-2-8-milyon-ton-atigin-olusumu-engellendi/1829436> (Son erişim tarihi: 12.03.2026).
- Çetin, F. S. (2026b). Türkiye, yeni döngüsel ekonomi planı kapsamında tek kullanımlık plastikleri yasaklamaya hazırlanıyor.

<https://www.aa.com.tr/en/turkiye/turkiye-moves-to-ban-single-use-plastics-under-new-circular-economy-plan/3859789> (Son erişim tarihi: 28.03.2026).

- Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2019). Sıfır Atık Yönetmeliği 30829 Sayılı, Resmi Gazete. 1–7.
- Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2021). Ambalaj atıklarının kontrolü yönetmeliği. 31523 sayılı Resmi Gazete.
- Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2022). Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğünün 2022, Yıl 1 Sayı 3, 8.
- Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2025a). Plastik Poşetlerin Ücretlendirilmesine İlişkin Usul Ve Esaslarda Değişiklik Yapılmasına Dair Usul ve Esaslar. 66745475-020-14432744 sayılı Resmi Gazete. 5.
- Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2025b). Geri Kazanım Katılım Payına İlişkin Yönetmeliğin Uygulanmasına Dair Usul ve Esaslarda Değişiklik Yapılmasına Dair Usul ve Esaslar, 66745475-020- 13214251 sayılı Resmi Gazete. 1–12.
- Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2026). Tek Kullanımlık Plastiklere İlişkin Yönetmelik. 2–3.
- Emundts, L. (2026). Reusable Packaging Could Save 710,000 Tonnes Of Waste In Germany, Study Finds. <https://www.esmmagazine.com/packaging-design/reusable-packaging-could-save-710000-tonnes-of-waste-in-germany-study-finds-308719> (Son erişim tarihi: 09.07.2026).
- (Son erişim tarihi: 22.04.2026).
- Fransa Cumhuriyeti. (2020). Law No. 2020-105 of 10 February 2020 on the Fight against Waste and the Circular Economy (AGEC). Resmi Gazete OJ 11.02.2020. 1–28.
- Fransa Cumhuriyeti. (2024). Code de l'environnement, art. L541-10. Resmi Gazete OJ 24.04.2024. 1–3.
- Grosvalet, P. (2025). Lutte contre la pollution plastique Question écrite n°04686-17elégislature. <https://www.senat.fr/questions/base/2025/qSEQ250504686.html> (Son erişim tarihi: 09.07.2026).
- He, Z. (2025). A correct understanding of the fundamental characteristics and functions of international law. <https://www.sengcheng.com/article/94439.html> (Son erişim tarihi: 09.07.2026).
- Hindistan Çevre Orman ve İklim Değişikliği Bakanı. (2021). Plastic waste management rules, 2021.571 Sayılı, Resmi Gazete OJ 12.08.2021. 1–6.
- Hindistan Çevre Orman ve İklim Değişikliği Bakanı. (2026). The Plastic Waste

- Management (Amendment) Rules, 2026. 237(E) Sayılı, Resmi Gazete OJ 31.03.2026. 12–15.
- HM Revenue ve Customs. (2025). Plastic Packaging Tax (PPT) statistics background and references. GOV.UK. <https://www.gov.uk/government/statistics/plastic-packaging-tax-ppt-statistics/plastic-packaging-tax-ppt-statistics-background-and-references> (Son erişim tarihi: 10.07.2026).
- Houssini, K., Li, I., ve Tan, Q. (2025). Complexities of the global plastics supply chain revealed in a trade-linked material flow analysis. *Communications Earth & Environment*, 3.
- İMO. (2002). MARPOL 73/78: Consolidated edition 2002. Articles, Protocols, Annexes and Unified Interpretations of the International Convention for the Prevention of Pollution from Ships, 1973, as modified by the Protocol of 1978 relating thereto. International Maritime Organization. 414.
- İMO. (2022). MARPOL Annex V. Bahamas Maritime Authority, 10(2022), 1–11.
- Japonya Çevre Bakanlığı. (2022). The Plastic Resource Circulation Act. 1–1. <https://www.env.go.jp/content/900452895.pdf> (Son erişim tarihi: 11.04.2026).
- Kenya Cumhuriyeti. (2020). The implementation plan for the ban on single-use plastics in protected areas, Nairobi: Government Printer. 5.
- Liu, J., Yang, Y., An, L., Liu, Q., Ding, J. (2021). The Value of China's Legislation on Plastic Pollution Prevention in 2020. *Bulletin of Environmental Contamination and Toxicology* 108, 602.
- Maes, T., Wienrich, N., Weiland, L., ve Cowan, E. (2023). A little less conversation: How existing governance can strengthen the future global plastics treaty. *Cambridge Prisms: Plastics*, 1, e22.
- Nkoué, E, M., ve Thayoh, A, N. (2026). La lutte contre la pollution par les déchets plastiques dans les Etats Africains. *Revue Africaine de Droit de l'Environnement (RADE)*. 19-28.
- OECD. (2022). Global plastic waste set to almost triple by 2060. <https://www.oecd.org/en/about/news/press-releases/2022/06/global-plastic-waste-set-to-almost-triple-by-2060.html> (Son erişim tarihi: 15.07.2026).
- Omondi, I., ve Asari, M. (2024). Policy design and plastic waste prevention in Africa. *Sustainability*, 16(1), 4.
- PlasticsEurope. (2023). Plastics – the fast Facts 2023. <https://plasticseurope.org/fr/knowledge-hub/plastics-the-fast-facts-2024/> (Son erişim tarihi: 15.07.2026).

- Ricard, P. (2022). Le droit international et la lutte contre la pollution marine par les déchets de matières plastiques. 18.
- Singh, R., Solanki, M., ve Singh, S. (2023). Plastic Waste Management İn Africa. *Centre for Science and Environment (CSE)*, 12.
- Sutherland, S. (2025). Plastic: The gateway to our meta-crisis. *Cambridge Prisms: Plastics*, 3, e37.
- Türkiye Çevre Ajansı. (2025). Zorunlu Depozito Yönetim Sistemi Uygulamalarına İlişkin Usul ve Esaslar, 4-18.
- Treisman, R. (2023). England will ban single-use plastic plates and cutlery for environmental reasons. <https://www.kuow.org/stories/england-will-ban-single-use-plastic-plates-and-cutlery-for-environmental-reasons> (Son erişim tarihi: 10.07.2026).
- UNEP. (2019). BC-14/12: Amendments to Annexes II, VIII and IX to the Basel Convention. 1-2.
- United Kingdom. (2023). The Environmental Protection (Plastic Plates etc. and Polystyrene Containers etc.) (England) Regulations 2023. 982 Sayılı. <https://www.legislation.gov.uk/ukxi/2023/982> (Son erişim tarihi: 10.07.2026).

13. Bölüm

Enerji Dönüşümünde Yenilenebilir Enerjinin ve Karbon Ticaretinin Rolü

Leyla BAŞTAN TÖKE¹

1. Giriş

Ekonomik büyüme ve sanayileşme faaliyetlerinin fosil enerji kaynaklarına dayalı bir sistemde yürütülmesi atmosferde sera gazı salınımının artmasına ve çevresel sorunlar ile karşı karşıya kalınmasına sebep olmaktadır. Bu durum dünya genelinde düşük karbon içeren ve düşük maliyetli enerji altyapısındaki eksiklikten kaynaklanmaktadır (Ritchie, Rosado, & Roser, 2023). Diğer taraftan bu kaynakların sınırlı rezerve ve eşit dağılıma sahip olmaması da enerji ithalatının artmasına zemin hazırlayarak enerji arz güvenliğini sağlama konusunda ülkeleri yeni politika arayışlarına yönlendirmektedir.

Artan çevresel kaygılar, enerji arz güvenliğinin korunması ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile ekonomik büyüme sürecinin kolektif bir yapıda yürütülmesi çabaları enerji politikalarının küresel boyutta yeniden düzenlenmesini zorunlu hale getirmektedir. Bu süreçte fosil yakıtlara dayalı enerji sistemlerinin sebep olduğu çevresel sorunlar ve ekonomik riskler, ülkeleri enerji dönüşümü konusunda hızlanmaya teşvik etmektedir. Tablo 1.'de fosil yakıtlar ile yenilenebilir enerjinin karşılaştırmalı olarak sahip oldukları avantaj ve dezavantajlar özetlenmektedir:

Tablo 1. Fosil yakıtlar ile yenilenebilir enerjinin karşılaştırılması

Fosil yakıtlar	Karşılaştırma ölçütü	Yenilenebilir enerji
Petrol, kömür, doğal gaz	Türleri	Güneş, rüzgâr, jeotermal, hidroelektrik, okyanus enerjisi
Bitki ve hayvan kalıntılarının fosilleşmesi ile oluşur	Kaynağı	Doğal olarak sürekli yenilenebilen kaynaklar
Oluşumu çok uzundur (milyonlarca yıl sürer)	Oluşum Süresi	Sürekli olarak kendini yenileme potansiyeli vardır
Rezervler sınırlıdır	Kaynak Potansiyeli	Bol ve sürdürülebilir kaynak potansiyeli vardır
Sebebi olduğu karbon içeriği çok yüksektir	Karbon İçeriği	Sebebi olduğu karbon emisyon miktarı azdır
Küresel ısınmayı artırır, piyasa dalgalanmalarına ve çevresel-ekonomik kayıplara neden olur	Uzun Dönemli Etkileri	Daha fazla istihdam, daha sağlıklı çevre ve toplum, sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlar
Zamanla maliyetleri artar	Maliyet	Uzun vadede daha düşük ve daha istikrarlı maliyet sunar

Kaynak. (United Nations, 2023)

¹ Arş. Gör. Dr., KTO Karatay Üniversitesi, Enerji Yönetimi Bölümü, leyla.toke@karatay.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2377-0249

Tablo 1.'de fosil yakıtlar ile yenilenebilir enerjinin sahip olduğu özellikler sunulmuştur. Fosil yakıtların rezervleri kısıtlı potansiyele sahip olup, oluşumu da çok uzun yıllar sürmektedir. Ayrıca içeriğinin yüksek miktarda karbona sahip olması, kullanım esnasında sera gazı salınımını artırmaktadır. Bu sebeple ülkelerin çevresel sorunları önlemeye yönelik koydukları hedefler kapsamında yenilenebilir enerjiye geçiş sürecini güçlendirmeleri gerekmektedir.

Çevre sorunları ile mücadele için uluslararası düzeyde geliştirilen politikalar aracılığıyla enerji dönüşümü sürecinin aksamadan sürdürülmesi hedeflenmektedir. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) kapsamında Kyoto Protokolü ile başlayıp Paris İklim Anlaşması ile temeli oluşturulan taahhütler günümüzde de kapsamlı bir şekilde devam etmektedir. Bu doğrultuda belirlenen hedefler, karbon nötrlük vaadi içermektedir. Karbon nötrlük, “salınımı yapılan karbon ile karbon yutaklarındaki karbon emilimi arasında sağlanan denge” olarak tanımlanmaktadır. Bu dengenin sağlanması için ise iki alternatif vardır. İlk alternatif olarak karbon emisyonları azaltılmalıdır. İkinci olarak ise yenilenebilir veya temiz enerjiye yatırım, enerji verimliliği çalışmalarına yatırım, düşük karbon içeren teknolojilere yatırım ve emisyon ticaret sisteminin benimsenmesi ile karbon dengelemesi sağlanmalıdır (European Parliament, 2023). Dolayısıyla enerji dönüşümü yaklaşımını benimseyen ülkeler fosil yakıtlardan yenilenebilir enerji kaynaklarına dayanan bir geçiş sürecini benimserken aynı zamanda piyasa yapılarının, yatırım modellerinin ve enerji politikalarının da yeniden düzenlenmesine odaklanmaktadır. Bu doğrultuda yenilenebilir enerji piyasaları ve karbon ticaret sistemleri düşük karbon içeren ekonomik dönüşüm sürecinde birbirini tamamlayan iki bileşen olarak öne çıkmaktadır.

Bu çalışmada enerji dönüşümünü sağlamanın yalnızca yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanım kapasitesini artırmaya değil, aynı zamanda etkili ve verimli bir şekilde yürütülen karbon piyasasının oluşturulmasına ve bu iki bileşenin bütüncül bir şekilde yürütülmesine bağlı olduğunu vurgulamak amaçlanmaktadır. Bölüm kapsamında ilk olarak yenilenebilir enerji piyasalarının küresel ölçekte gösterdiği gelişim, bu ilerlemenin sağladığı çevresel katkılar değerlendirilmiştir. Ardından karbon piyasalarının gelişim süreci ve bu sistemin işleyişi incelenmiştir. Enerji dönüşümü başarısının sağlanması açısından yenilenebilir enerji piyasası ve karbon ticaret sistemlerinin bütüncül bir mekanizma olarak yönetilmesinin sağlayabileceği katkılar değerlendirilmiştir.

2. Enerji Dönüşümü Mekanizmalarının Gelişimi

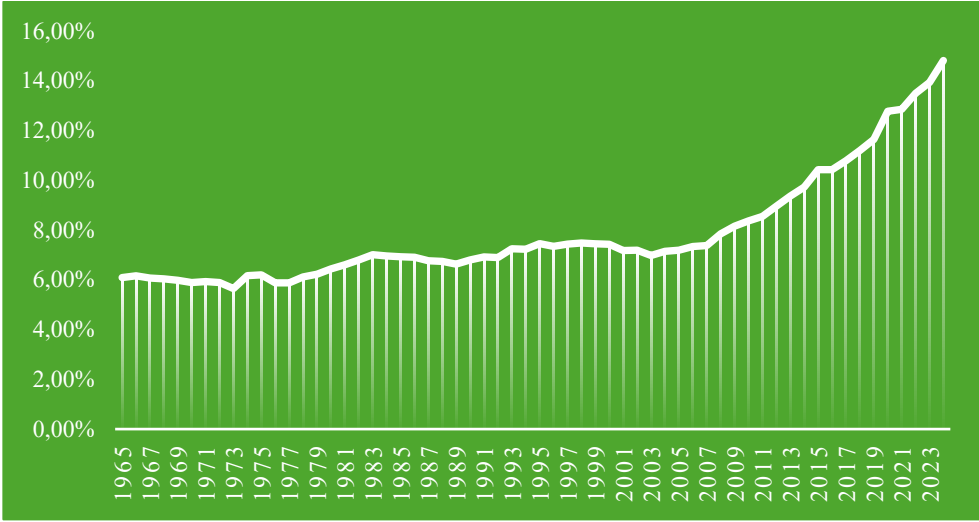
Enerji dönüşümü çabalarının öneminin artması, iklim değişikliğinin küresel bir sorun olarak mücadele alanı haline gelmesi, enerji arz güvenliğinin sağlanmasının ülkeler açısından kritik bir hedef haline gelmesi ve sürdürülebilir büyüme

hedeflerine ulaşılabilmesi açısından enerji sistemlerinin dönüştürülmesi gerekmektedir. Bu süreçte yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına dayanan bir sistemin oluşturulmasının yanında enerji üretim ve tüketim süreçlerinin de yeniden yapılandırılmasını kapsayan mekanizmaların sisteme dahil edilmesi, söz konusu enerji dönüşümünü çok daha güçlü bir hale getirecektir. Bu kapsamda yenilenebilir enerji piyasalarının ve emisyon ticaret sistemlerinin geliştirilmesi enerji dönüşümünün temel bileşenleri olarak öne çıkmaktadır.

2.1. Yenilenebilir Enerji Piyasalarının Gelişimi

Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının yaygınlaştırılması, çevresel sorunların azaltılması ve enerji talebinin karşılanmasında enerji ithalatına bağımlılığın azaltılması açısından enerji dönüşüm sisteminin merkezinde yer almaktadır. Artan enerji talebinin fosil enerji kaynakları ile karşılanması, ülkelerin ekonomik açıdan büyümesini desteklerken iklim değişikliğine sebep olduğu bilinen sera gazı miktarını yoğun bir şekilde artırmaktadır. Bu sebeple günümüz enerji politikalarının enerji arzında kesintiyi önlemeye ek olarak çevresel sürdürülebilirliği sağlayacak kalkınma hedeflerini de kapsayacak şekilde oluşturulması ülkelerin ortak hedefi haline gelmiştir.

Üretilen enerjinin düşük maliyetle, kesintisiz bir biçimde, güvenilir ve çevreye zarar vermeden üretimi yenilenebilir enerji kaynakları ile sağlanabilmektedir (Lund, 2007). Yenilenebilir enerji kaynakları, sürdürülebilir kalkınma hedefleri kapsamında önemi giderek artan bir konuma sahiptir. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmayı ve enerji güvenliğine yönelik sorunları minimize etmeyi hedefleyen ülkeler kendi enerji portföylerini optimize etmekte ve yenilenebilir enerji pazarında rekabetçi konum elde etmeye çalışmaktadırlar (Feng, Liu, & Yang, 2024). Bu pazarda genişlemenin özetlenebilmesi amacıyla oluşturulan yenilenebilir enerji tüketim grafiği Şekil 1.'de yer almaktadır:

Şekil 1. Yenilenebilir kaynaklardan elde edilen birincil enerji tüketiminin payı

Kaynak. (Our World in Data, 2024)

Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımındaki değişim durumunun gösterildiği Şekil 1.'de yer alan veriler incelendiğinde kullanımda bir artış eğiliminin söz konusu olduğu görülmektedir. Bu durum enerji dönüşüm çabalarının gelecekte de devam edeceğini gösterir niteliktedir. Bununla birlikte ülkeler tarafından belirlenen iklim hedeflerine ulaşılabilmesi için mevcut büyüme hızına ivme kazandırılması gerekmektedir.

Çevresel sorunlara karşı dünyanın pek çok yerinden ülkeler, kirliliği azaltma amacıyla Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) ve Kyoto Protokolü'nün uygulamalarına dahil olmuştur (Zhang, Li, Luo, & Gao, 2020). Kyoto Protokolü uygulamaları ile yenilenebilir enerji pazarında hızlı bir büyüme dönemine girilmiştir (Sinha, Tiwari, & Saha, 2024). Kyoto Protokolü'nün ardından tüm ülkeleri kapsayıcı nitelikte bir sisteme dayanan, küresel sıcaklık artışını 1,5°C ile sınırlandırmayı hedefleyen Paris İklim Anlaşması ile 2015 yılında uluslararası bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu anlaşma ile Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nde olduğu gibi emisyonları azaltmak ve iklim değişikliği sorununun önüne geçebilmeye yönelik eylemleri artırmak teşvik edilmiştir (Greenwalt, Raasakka, & Alverson, 2018). Uluslararası düzeyde yol gösterici olması amacıyla düzenlenen bu anlaşma üç önemli uzun vadeli hedef üzerine kurulmuştur. Bu hedefler maddeler halinde şöyle özetlenebilmektedir:

- İklim değişikliği sorununun etkilerini azaltabilmek için küresel sıcaklık artışını azaltmak, sanayi öncesi seviyelerin 2°C altında olmak ve bunu yine sanayi öncesi seviyelerin 1,5°C sınırlandırılması hedefine devam etmek.

- Anlaşmada belirlenen uzun vadeli hedeflere ulaşılabilmesi için yürütülen ortak ilerlemeleri düzenli olarak değerlendirmek.
- İklim değişikliğinin etkilerinin azaltılabilmesi ve iklim etkilerine uyum açısından gelişmekte olan ülkelere ihtiyaç duydukları finansman desteğini sağlamak (United Nations).

Paris İklim Anlaşması ile küresel ölçekte emisyonları azaltma ve iklim değişikliği sorununun önüne geçme hedefinden kaynaklı olarak enerji dönüşümü çabalarının da ortak bir hedef haline gelmiştir. Bu hedef doğrultusunda dünyanın pek çok yerinden ülke, küresel boyutta tehdit edici sonuçlara sebep olması beklenen çevresel sorunlara çözüm bulabilmek amacıyla Paris Anlaşması'nın küresel sıcaklıkları indirgeyebilmek amacıyla emisyonları azaltmaya yönelik politikalarını hayata geçirmeye çabalamaktadır (Liu, Ding, Hu, & Qin, 2023). Bununla beraber yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımında Şekil 1.'de de görüldüğü gibi olumlu yönde hareketlenmeler gözlemlenir hale gelmiştir.

Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının yaygınlaştırılması gerekliliğine odaklanan dönüşüm 2030 yılına ait belirlenen öngörüler de etkilemiştir. Uluslararası Enerji Ajansı (International Energy Agency-IEA) tarafından 2025 yılında hazırlanan Yenilenebilir Enerji Raporu'na göre yenilenebilir enerji kapasitesinin 2030 yılında kadar iki katına çıkması beklenmektedir. Dahası bu artışın “Çin, Avrupa Birliği (AB) ve Japonya'da gerçekleşen toplam enerji üretim kapasitesinin küresel enerji karışımına eklenmesine eşdeğer” olduğu da ilgili raporda belirtilmektedir (IEA, 2025).

Özetlemek gerekirse, yenilenebilir enerjiye geçişi sağlama çabaları; çevresel sorunların önüne geçmeye yönelik kaygıların artması, enerji ithalatçısı konumundaki ülkelerin enerji arz güvenliğini sağlaması, teknolojik gelişmelerin artması ve ekonomik açıdan sürdürülebilirliğin sağlanması gibi hedefler sebebiyle hız kazanmaktadır. Bu durum enerji piyasalarındaki işleyişi de etkilemektedir. Küresel düzeyde ülkelerde yenilenebilir enerji piyasasında yaşanacak ilerlemeye yönelik yapılan tahminler şöyle özetlenebilmektedir (IEA, 2025):

- 2030 yılında ABD, Endonezya, Japonya, Türkiye, Kenya ve Filipinler'deki büyümeye bağlı olarak 2024 yılına kıyasla üç kat daha fazla jeotermal kapasite artışının yaşanması muhtemeldir.
- Çin, yenilenebilir enerjiye yönelik kapasite artışının yaklaşık %60'ına sahiptir ve 2035 yılına kadar ulaşmayı planladığı hedeflerine 2030 yılına kadar ulaşması beklenmektedir.
- Hindistan, Avrupa ve gelişmekte olan ülkelerin çoğunda yenilenebilir enerjiye yönelik olumlu ilerleme söz konusu olacaktır.

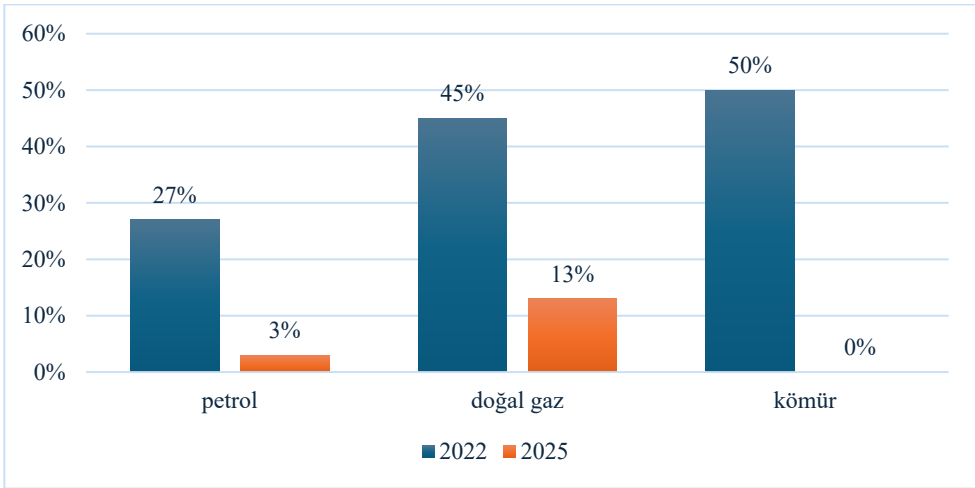
- Hindistan, 2030 yılına kadar ulaşmayı planladığı hedefler doğrultusunda yenilenebilir enerjiye yönelik ikinci en büyük pazar olmak için faaliyetlerini yürütmektedir. Kapasitesini 2,5 kat artırmayı hedeflemektedir.
- Almanya, İspanya, İtalya ve Polonya'daki güçlü kurumsal enerji satın alma anlaşmalarının katkısıyla ve güneş enerjisi kapasite kurulumlarının katkısıyla yenilenebilir enerji açısında olumlu ilerleme söz konusudur.
- Suudi Arabistan'da güneş enerjisi sektöründe yaşanan büyüme sayesinde Orta Doğu ve Kuzey Afrika için %25 oranında yukarı doğru ilerleme revize edilmiştir.
- Güneydoğu Asya'da güneş enerjisi ve rüzgâr enerjisi kurulumlarında hızlanma söz konusudur.
- 2030 yılına kadar yenilenebilir enerji kapasitesinin 2022 yılının 2,6 katına ulaşması öngörülmektedir.
- 2030 yılına kadar yenilenebilir enerji kaynaklarının küresel düzeyde elektrik arzının %30'unu karşılaması beklenmektedir.
- Ulaşım sektöründeki yenilenebilir enerji payının 2030 yılında %6'ya çıkması beklenmektedir.
- Isınma ihtiyacının karşılanmasında %14 paya sahip olan yenilenebilir enerji kaynaklarının payının %18'e ulaşması beklenmektedir.

Öngörüler, yenilenebilir enerji dönüşümünün yakın dönemde de devam edeceği yönündedir. İlerleme ülkeler açısından değerlendirildiğinde; dönüşümün yalnızca gelişmiş ekonomiye sahip ülkelerde gerçekleşmeyeceğini ve gelişmekte olan ülkelerde de dönüşümün yaşanmaya devam edeceğini söylemek mümkündür. Diğer taraftan yenilenebilir enerji kapasitesinde yaşanması beklenen artış ve toplam elektrik arzının %30'unun yenilenebilir enerji kaynakları ile karşılanabilir hale gelmesi fosil yakıtlara olan bağımlılığın önemli ölçüde azalacağını göstermektedir. Son olarak ısınma ve ulaşım sektöründe de yenilenebilir enerjinin payındaki artış beklentisi, enerji dönüşümünün daha zor olduğu alanlarda da ivmeleneyeceğine işaret etmektedir.

İklim açısından ilk nötr kıta olmayı hedefleyen AB, iklim ve enerji politikalarını düzenleme çalışmalarına 1990'lı yıllarda başlamıştır (Skjærseth, 2021). İklim ve enerji politikalarına yönelik devam eden gelişmelerle 2019 yılında Avrupa Yeşil Mutabakatı ile dönüşüm sürecine girilmiştir. Bu girişim ile AB'yi modern, rekabetçi ve verimli kaynak kullanımını gerçekleştirebilen bir ekonomiye dönüştürmek esas hedef olarak belirlenmiştir. Avrupa Yeşil Mutabakatı ile 2030 yılına kadar emisyonları %50 oranında azaltmayı hedefleyen AB, Avrupa İklim Yasası ile 2050

karbon nötr hedefini de yasal hale getirmeyi planlamaktadır (European Commission, 2019).

Avrupa Yeşil Mutabakatı kapsamında uygun fiyatlı ve güvenli enerji arzının sağlanması, entegre ve dijitalleşmiş AB enerji piyasasının geliştirilmesi, ağırlıklı yenilenebilir kaynaklara dayalı bir enerji sektörünün geliştirilmesi ve enerji verimliliğine öncelik verilmesi amaçlanmaktadır. Bu süreçte 2020 yılında “Hidrojen Stratejisi, Yenileme Dalgası Stratejisi, Metan Stratejisi, Açık Deniz Yenilenebilir Enerji Stratejisi ve Enerji Sistemleri Entegrasyon Stratejisi” gibi sektörel stratejiler de oluşturulmuştur (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs Directorate for EU Affairs, 2024). Ardından 2022 yılında RePowerEU enerji planı başlatılmıştır. Bu planda enerji tasarrufunun sağlanması, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve temiz enerjinin üretilmesi gerektiği tekrar vurgulanmıştır. Ayrıca Avrupa Komisyonu’nun aşamalı olarak Rusya’dan yaptığı fosil yakıt ithalatını sonlandırması hedeflenmiştir ve bu hedef doğrultusunda AB’nin Rusya’dan ithal ettiği gazın payı büyük oranda azaltılmıştır (European Commission). Avrupa’dan Rusya’ya gerçekleşen enerji ithalatının 2022-2025 dönemindeki değişim durumu Şekil 2.’de gösterilmektedir:

Şekil 2. AB’nden Rusya’ya gerçekleşen enerji ithalatı

Kaynak. (European Commission)

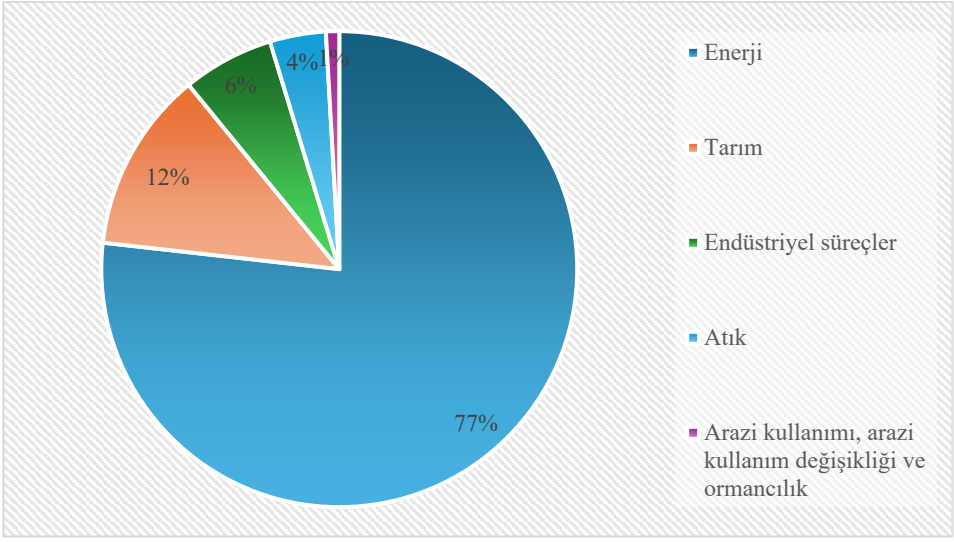
2022 yılında Rusya’nın Ukrayna’yı işgaliyle küresel enerji piyasasındaki dengelerin bozulmasından dolayı Avrupa Komisyonu, Rusya’ya olan enerji bağımlılığını sonlandırmak, enerji tasarrufu yapabilmek ve yeşil enerjiye geçiş sürecini hızlandırabilmek amacıyla oluşturduğu RePowerEU eylem planı ile ithal edilen enerjideki değişim durumunun özetlendiği Şekil 2.’de yer alan veriler

incelendiğinde AB'nin enerji ithalatındaki bağımlılık oranını büyük oranda azalttığı görülmektedir. Rusya'dan kömür ithalatını sonlandırmış olan AB, 2022 yılında %27 oranında petrol ithalatı yaparken 2025 yılında bu oranı %3'e düşürmüştür; 2022 yılında %45 oranında olan doğal gaz ithalatını 2025 yılında %13'e düşürmüştür.

Özetle, yenilenebilir enerji teknolojisinin 2030 yılına kadar elektrik, ısınma ve ulaşım ihtiyaçlarının karşılanması sürecinde payının artması beklenmektedir. Son yıllarda hızla artan politika desteği ve maliyetlerdeki düşüş nedeniyle temel yenilenebilir enerji teknolojisinin yayılımı da hızlandığı için temiz enerjide hızlı bir büyüme söz konusudur. Yenilenebilir enerji kaynakları için yapılacak yatırımlar, ekonomilerin tamamını destekleyecek nitelikte avantajlara sahiptir. Özellikle uzun vadede gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme sürecinin hızlanmasını destekleyecek nitelikte olması yenilenebilir enerji yatırımlarının önemini artırmaktadır (Çemrek & Çelikay, 2020). Bu sebeple fosil yakıtlara göre sahip olduğu avantajlar sebebiyle yenilenebilir enerji kaynaklarının ikinci sınıf kaynak olarak görülmesi yerine artan yatırımlar ve işleyen mevzuatlarla desteklenmesi gerekmektedir (Musa, Zhonghua, Ibrahim, & Habib, 2018).

2.2. Karbon Piyasası ve Ticaretinin Gelişimi

Çağımızın en belirleyici sorunlarından biri iklim değişikliğidir (Behr, Cosenza, Nowak, & Orgen, 2026). İklim değişikliğinden kaynaklanan çevresel sorunların önüne geçilmesi yönünde sera gazlarının azaltılması tüm dünya genelinde endişe verici bir konu olarak politika yapıcılarının odaklandığı bir konu haline gelmiştir (González, 2008). Bu sebeple sera gazı emisyonlarının azaltılması için öncelikle emisyonların hangi sektörden kaynaklandığını tespit etmek gerekmektedir. Şekil 3.'te emisyonların kaynağı olarak kabul edilen 5 sektörün sebep olduğu emisyon oranları gösterilmektedir:

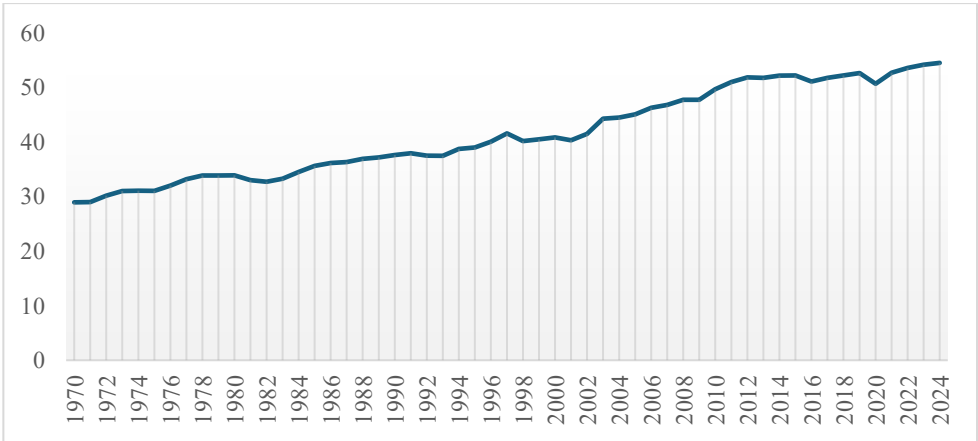

Şekil 3. Sektörel emisyon oranları

Kaynak. (ClimateWatch)

2023 yılında farklı sektörlerden kaynaklanan emisyon oranlarının yer aldığı Şekil 3.'te en fazla emisyonu sebep olan sektörün enerji sektörü olduğu görülmektedir. Enerji sektörü, dünya genelinde salınımı gerçekleşen sera gazı emisyonlarının %76,6'sına sebep olmuştur. Bu durum emisyonların azaltılması için çözüm sunulması gereken en önemli sektörün enerji sektörü olduğunu kanıtlamaktadır.

Dünya genelinde emisyonların azaltılması ortak hedef olarak belirlense de salınımı gerçekleşen sera gazı emisyonlarının yıllara göre değişim seyri Şekil 4.'te yer almaktadır:

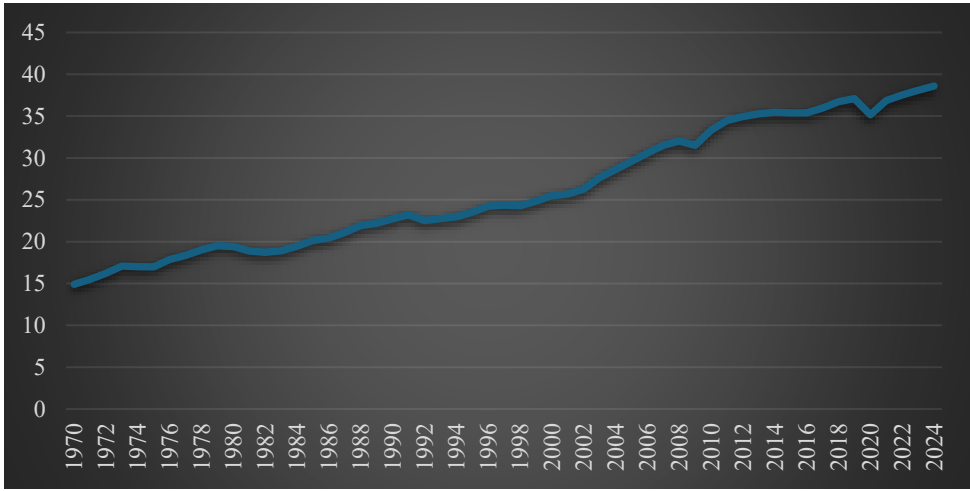

Şekil 4. Yıllık sera gazı emisyonları

Kaynak. (Our World in Data, 2025)

Şekil 4.'te 1970 yılından 2024 yılına kadar geçen süreçte dünya genelinde sera gazı emisyonlarının miktarındaki değişim gösterilmektedir. Elde edilen verilere göre küresel düzeyde emisyon salınım miktarında bir azalmanın sağlandığını söylemek mümkün değildir. Öyle ki, 1970 yılında 28,90 milyar ton CO₂ eşdeğerinde sera gazı emisyon salınımı gerçekleşirken bu oran 2024 yılında 54,43 milyar ton CO₂ eşdeğerine yükselmiştir.

Şekil 5.'te ise fosil yakıt kullanımı ve sanayi faaliyetlerinden kaynaklanan CO₂ emisyonlarının 1970-2024 dönemindeki değişimi gösterilmektedir:

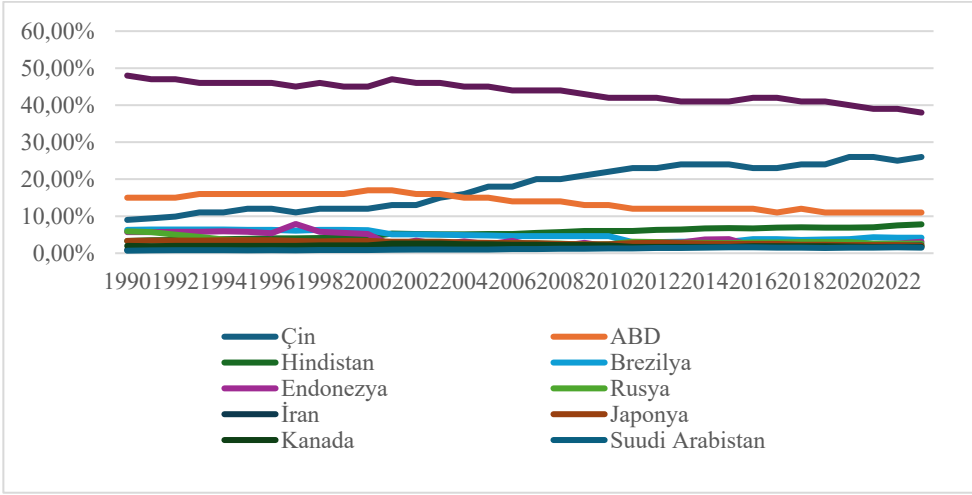

Şekil 5. Yıllık CO₂ emisyonları

Kaynak. (Our World in Data, 2025)

Dünya genelinde 1970-2024 yılları arasında sanayi faaliyetleri ve fosil yakıt kullanımından kaynaklanan sera gazları sınıfında yer alan CO₂ emisyonlarındaki değişime bakıldığında sera gazı emisyonlarının değişim grafiğinde olduğu gibi CO₂ emisyonlarındaki değişim oranında da genel itibariyle küresel ölçekte bir azalmanın sağlandığını söylemek henüz mümkün değildir. 1970 yılında 14,90 milyar ton CO₂ emisyon salınımı gerçekleşirken bu oran 2024 yılında 38,60 milyar tona yükselmiştir. CO₂ emisyonunda azalmanın sağlanması için fosil yakıt kullanımı azaltılmalıdır. Böylelikle genel sera gazı emisyonlarında da azalma sağlanabilecektir.

İklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin önüne geçebilmek amacıyla emisyon miktarında azalmayı sağlamak bütün ülkelerin ortak sorumluluğudur. Ancak emisyonlarda gözlemlenen bu artışta her ülke aynı sorumluluğa sahip değildir. Şekil 6.'da 1990-2023 yılları arasında emisyon salınımının ülkeler arası oransal dağılımı yer almaktadır:

Şekil 6. Küresel tarihsel emisyonlar

Kaynak. (ClimateWatch)

Ülkelerin iklim ilerlemesi hakkında bilgi edinimi sağlanması amacıyla oluşturulan Dünya Kaynakları Enstitüsü (WRI) İklim İzleme Platformu'ndan elde edilen verilerle oluşturulan Şekil 6.'da 1990-2023 döneminde ülkelerin sebep oldukları emisyon oranları incelendiğinde emisyonların büyük kısmının 10 ülkeden kaynaklandığı görülmektedir. Bunun yanında 1990-2003 döneminde en fazla emisyonu ABD sebep olurken; 2003-2023 döneminde en fazla emisyonu Çin'in sebep olduğu gözlemlenmektedir. 10 ülke dışında kalan diğer ülkelerin sebep olduğu toplam emisyon oranı ise 1990 yılında %48 iken 2023 yılında %38'e düşmüştür. Buna karşılık 2023 yılında yalnızca Çin, emisyonların %26'sına sebep olmuştur.

Emisyon miktarındaki artış, iklim değişikliği sorununa sebep olurken iklim değişikliği de sürdürülebilir kalkınma için sorun oluşturmaktadır. Bu kapsamda karbon ticareti ise iklim değişikliğine sebep olan CO₂ emisyonlarını azaltarak düşük karbonlu kalkınmayı kolaylaştırmakta ve uygun maliyetli bir alternatif olarak kabul edilmektedir (Ding, Huang, & Zhang, 2022).

Karbon ticaretinin kavramsal temelleri, şirketlerin sebep oldukları kirliliklerin maliyetlerine katlanmaya zorlamanın sosyal faydalarını vurgulayan Pigou ile 1920 yılında başlamış ve mülkiyet haklarının ve emisyonların ticaretine izin verilmesinin olumlu sonuçlar doğurabileceğini gösteren Coase tarafından geliştirilmiştir (Hepburn, 2007). Karbon ticareti mekanizmasının oluşmasına zemin hazırlayan uluslararası iklim rejiminin düzenlenmesi açısından yasal olarak birbirini tamamlayan üç aşama mevcuttur. Bu aşamalar şöyle özetlenebilmektedir: Uluslararası iklim sorunları üzerine oluşturulan ilk bağlayıcı sözleşme, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'dir. Bu sözleşme ile sera gazı

yoğunluğunu azaltmak için iş birliklerinin geliştirilmesi ve ülkelerin “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar” ilkesine göre eylemlerini planlaması hedeflenmiştir. Sözleşme, gelişmiş konumda olan ülkelerin emisyon salınımlarının gelişmekte veya az gelişmiş ülkelere kıyasla daha fazla sorumluluk alması yaklaşımına dayandırılmıştır (Çıtak, 2006).

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi paralelinde 1997 yılında Kyoto Protokolü imzaya açılmış olup 2005 yılında Montreal’de resmi olarak başlamış ve 2006 yılında Nairobi’de devam etmiştir. 2005 yılında resmi görüşmeler neticesinde benimsenen yeni rejim, emisyonları azaltmaya yönelik yeni hedefler ve bu hedeflere uygun yeni politikaları içermiştir (González, 2008). Bu protokol, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi maddelerine dayanarak özellikle gelişmiş ülkelere “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk ve ilgili yetenekler” ilkesi gereğince daha büyük bir sorumluluk getirmiştir (United Nations Climate Change, 2026). Kyoto Protokolü’ne taraf olup sera gazı emisyon miktarını azaltmayı taahhüt eden ülkelerin hedeflerine ulaşabilmesi için Temiz Kalkınma Mekanizması (CDM), Ortak Uygulama (JI) ve Emisyon Ticareti (ET) olmak üzere üç piyasa tabanlı mekanizma getirilerek günümüzde “karbon piyasası” olarak tanımlanan yapının temeli oluşturulmuştur. Protokolün 17. maddesine dayanan emisyon ticaret sistemi ile emisyon birimleri fazla olup bu hakkı kullanmayan ülkelerin sahip oldukları bu fazla kapasiteyi, emisyon sınırını aşan başka ülkelere satılmasına izin verilmiştir (United Nations Climate Change). Karbon emisyonlarının verimli bir şekilde azaltımını sağlayan şirketler, piyasadaki fazla olan izinlerini emisyonlarını azaltamayan şirketlere satmaktadırlar. Emisyon izinlerinin satışı ile karbon ticaret piyasasındaki faaliyetler başlamış olmaktadır (Tsai, 2020). İklim değişikliği sorunu ile mücadele kapsamında emisyonların azaltılması hedeflerine ulaşılabilmesi için yalnızca çevresel önlemlerin değil ekonomik araçlarında geliştirilmesi gerekmektedir. Bu hedef doğrultusunda geliştirilen karbon piyasaları, emisyonların azaltılmasını teşvik eden en önemli politika araçlarından biridir. Bireylerin veya kurumların faaliyetlerinden kaynaklanan emisyonları azaltma veya denkleştirme amacıyla oluşturulan bu piyasalarda sera gazı emisyonlarına ekonomik bir bedel yükleyerek bu salınımın maliyetini artırmak ve düşük karbonlu teknolojiye geçişi hızlandırmak amaçlanmaktadır (Çıtak, 2006).

Paris İklim Anlaşması ile küresel ölçekte bütün ülkeleri kapsayan uzun vadeli bir şekilde iklim değişikliği ve olumsuz etkileri ile mücadele hedefleri belirlenmiştir. Anlaşma, bütün ülkeleri birlikte çalışmaya yönlendirmiştir. Bu doğrultuda gelişmiş ekonomik yapıya sahip ülkelerin gelişmekte olan ekonomik yapıya sahip ülkelere iklim değişikliğinin olumsuz etkilerini indirgeme ve uyum çabaları konusunda destek olmaları için yol haritası sunmuş ve ülkelerin hedeflerinin şeffaf bir şekilde izlenmesi için de bir çerçeve oluşturmuştur (United Nations). Anlaşmanın 6.

maddesi ile beraber karbon piyasalarının uluslararası boyutta geliştirilmesi sağlanmıştır. Anlaşma gereğince emisyonların azaltımı kapsamında “ev sahibi tarafın emisyon düzeylerinin azaltılmasına katkı sağlayacak azaltım faaliyetlerinin desteklenmesi ve bu faaliyetlerden elde edilen emisyon azaltımlarının, başka bir taraf tarafından kendi ulusal katkı beyanının yerine getirilmesinde kullanması” desteklenmiştir. (UNFCCC, 2016).

Emisyon ticaret sistemi, pek çok ülke tarafından karbon emisyonunu azaltmak amacıyla gün geçtikçe artan oranda kullanılmaktadır (Zhang, Li, Luo, & Gao, 2020). Küresel ölçekte değerlendirme yapıldığında AB ETS, bugüne kadar oluşturulan en kapsamlı emisyon programı olarak kabul edilmektedir (Hepburn, 2007). 2005 yılında kurulup ilk ve küresel boyutta en büyüklerden olan bu sistem, kirliliğe sebep olanların emisyonları için ödeme yapmasını gerekli hale getirerek AB emisyonlarını azaltırken temiz çevreye geçiş sürecinde finansal desteğin de elde edilmesini sağlamaktadır (European Commission). Karbon piyasasında karbon ticareti için Uluslararası Pazar ve AB Emisyon Ticaret Sistemi olmak üzere iki ana pazar vardır ve AB ETS, AB’nin iklim değişikliği ile mücadele kapsamında devreye aldığı, dünyadaki en büyük sera gazı emisyon kredisi ticaret sistemidir (Amine, Yassaa, Boudjema, & Aliouat, 2016). 17 Temmuz 2026 tarihinde AB’nin 2040 iklim hedeflerine ulaşabilmesi amacıyla yeni bir revizyon önerisinde daha bulunulmuştur. Yeni bir Endüstriyel Karbonsuzlaştırma Bankası olarak belirlenen bu öneri ile “bir Yatırım Teşvik Programı ve İnovasyon Fonu ile Modernizasyon Fonu kapsamında devam eden finansman yoluyla endüstriyel karbonsuzlaştırmaya önemli ek destek sağlanarak, AB ETS’sini bir yatırım itici gücü olarak güçlendirmek” hedeflenmektedir (European Commission).

İklim değişikliğinin önüne geçilebilmesi için, karbon yoğun ürünlere vergi uygulanması ya da emisyon ticareti yoluyla karbon fiyatlandırması yapılmalıdır (Mirzaeia & Bekri, 2017). Karbon fiyatlandırmasının kullanımının asıl sebeplerinden biri daha düşük maliyetle çevresel etkinliği ve iklim politikasının hem sosyal hem de politik açıdan kabul edilebilirliğini sağlamaktır (Baranzini, ve diğerleri, 2017). Karbon piyasalarının rolünü ve ülkelerin karbon fiyatlandırma mekanizmalarındaki güncel durumunun analizini sunan Uluslararası Karbon Eylem Ortaklığı (International Carbon Action Partnership, ICAP) tarafından yayınlanan 2026 Durum Raporu verilerine göre dünya çapında aktif 41 ETS sistemi faaliyet göstermektedir. Bununla beraber emisyonların %26’sı ETS kapsamına dahil edilmiştir. Ayrıca 7 ETS geliştirme aşamasında olup 9 ETS de değerlendirme aşamasındadır (ICAP, 2026). Türkiye İklim Kanunu ile ETS kavramı ile Türkiye’de de gündeme gelmiştir. Türkiye ETS’nin yönetmelik taslağı 22 Temmuz 2025 yılında yayınlanmış olup, sistemin 2026-2027 döneminde pilot uygulama dönemi ile işletilmesi ve 2028 yılından sonra devreye girmesi planlanmaktadır (T.C.

Çevre,Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2022). 2026 yılı verilerine göre G20 ülkelerinden 14 tanesinde halihazırda ETS mevcut olup 2 ülke için daha sistemin geliştirilmesi çalışmalarına devam edilmektedir. Japonya, Hindistan ve Vietnam'da üç ulusal sistemin devreye alınması beklenmektedir. Bunun yanında Türkiye'nin dahil olduğu 16 ülke için daha çalışmalar mevcuttur (ICAP, 2026).

Sonuç olarak karbon ticareti, uzun zamandır tartışılan bir konu olsa da bu sistem sayılı ülke tarafından uygulanarak karbon emisyonları azaltılmaya çalışılmaktadır. CO₂ emisyonlarının azaltılması, alternatif enerji kaynaklarının geliştirilmesinin teşviki ve fosil enerji kaynaklarına yönelik olan bağımlılığın azaltılabilmesi için karbon emisyon ticaretinin oluşturulması önemli bir alternatiftir. Karbon piyasalarının tarihsel gelişimi, çevre ekonomisinin teorik yaklaşımlarından uluslararası iklim anlaşmalarına ve günümüzün küresel karbon fiyatlandırma sistemlerine kadar uzanan çok boyutlu bir dönüşüm sürecini kapsamaktadır. Başlangıçta çevresel sorunların önüne geçilmesi amacıyla geliştirilen karbon piyasaları, günümüzde temiz enerji dönüşümünü destekleyen, yenilenebilir enerji yatırımlarına yönlendiren ve düşük karbon içeren ekonomik büyümeyi destekleyen temel politika mekanizmalarından biri haline gelmiştir. Bu çerçevede, enerji dönüşümünün başarısı; yenilenebilir enerji piyasalarının güçlendirilmesine, karbon ticaret mekanizmalarının verimli bir şekilde yürütülmesine ve bu mekanizmaların bütüncül bir şekilde birbirini tamamlayan iki bileşen olarak değerlendirilmesine bağlıdır. Bu yaklaşım, düşük karbon içeren ekonomiye geçişin hızlandırılması ve küresel ölçekte belirlenen iklim hedeflerine ulaşılması açısından kritik öneme sahiptir.

Sonuç

Enerji, üretimin sekteye uğramadan devam edebilmesi için temel girdi niteliğinde olsa da bu girdi ihtiyacının ağırlıklı olarak fosil yakıtlar aracılığıyla giderilmesi; ülkelerin dışa bağımlılık oranını, ekonomik büyüme sürecini ve sera gazı emisyonlarındaki artışı etkilemektedir. Fosil yakıtlara dayanan enerji sistemlerinin sebep olduğu sorunlar, ülkelerin benimsediği enerji politikalarının düşük karbon emisyonuna sebep olacak sistemlere dönüşümünü zorunlu hale getirmektedir.

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ile gündeme gelen yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı ve karbon ticaret sistemlerini geliştirme çabaları bahsedilen sorunların çözülebilmesi açısından birbirini tamamlayan iki önemli alternatif olarak ön plana çıkmaktadır. Bu süreçte yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına ve emisyonların azaltılmasına dayanan piyasa temelli mekanizmalar, enerji piyasalarının daha sürdürülebilir bir yapıya dönüşmesine katkı sağlamaktadır. Yenilenebilir enerji piyasasının gelişimi, yalnızca çevresel kaygılara dayanan bir olgu değildir. Bu piyasada gerçekleşen ilerleme; ülkelerin teknolojik açıdan ilerlemesini, enerji arz güvenliğinin artırılmasını, fosil yakıta dayanan enerji

ithalat bağımlılığının azalmasını ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin desteklenmesini de sağlamaktadır.

Enerji dönüşümünü destekleyen diğer bir alternatif ise çevresel maliyetlerin fiyatlandırılmasına dayanan karbon ticaret sistemidir. Bu sistemle beraber sera gazı emisyonlarının azaltılması teşvik edilmektedir. Sebep olunan fazla emisyon miktarından dolayı ilave maliyete katlanma gerekliliği, daha temiz yatırım kararı alınması konusunda tetikleyici bir mekanizma olarak emisyon azaltım hedeflerine ulaşılmasını teşvik etmektedir. Gelecekte enerji politikalarında başarıya ulaşılması; yenilenebilir enerji yatırımlarında sürekliliğin sağlanmasına, karbon fiyatlandırma mekanizmalarının etkinliğinin sağlanmasına, bu sistemlerin yaygınlaştırılmasına ve uluslararası iş birliğinin güçlendirilmesine bağlıdır.

Kaynakça

- Amine, A., Yassaa, N., Boudjema, R., & Aliouat, B. (2016). A new method for cost of renewable energy production in Algeria: Integrate all benefits drawn from fossil fuel savings. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 56, 1150-1157.
- Baranzini, A., Bergh, J. C., Carattini, S., Howarth, R. B., Padilla, E., & Roca, J. (2017). Carbon pricing in climate policy: seven reasons, complementary instruments, and political economy considerations. 8(4), WIREs Climate Change.
- Behr, P., Cosenza, R., Nowak, E., & Orgen, P. (2026). Are all COPs busted? The role of climate policy events for carbon pricing in compliance and voluntary markets. *Energy Economics, In Press, Journal Pre-proof*.
- Çemrek, F., & Çelikay, F. (2020). Yenilenebilir Enerji Piyasaları ve Politikaları. H. N. Bayraç, & F. Çemrek (Dü) içinde, *Enerji Ekonomisi ve Politikaları* (s. 57-87). İstanbul: Ekin Yayınevi.
- Çıtak, O. S. (2006). Karbon Ayak İzi'nin Ne Kadarı Finansal Piyasalarda: Karbon Piyasalarının Performansı ve Karbon Merkez Bankasının Kurulması. *Maliye Finans Yazıları*, 105, 31-46.
- ClimateWatch. (n.d.). *Historical GHG Emissions*. Temmuz 8, 2026 tarihinde ClimateWatch: <https://www.climatewatchdata.org/> adresinden alındı
- Ding, Q., Huang, J., & Zhang, H. (2022). Time-frequency spillovers among carbon, fossil energy and clean energy markets: The effects of attention to climate change. *International Review of Financial Analysis*, 83, 1-20.
- European Commission. (2019). *The European Green Deal Striving to be the first climate-neutral continent*. <https://commission.europa.eu/> adresinden alındı
- European Commission. (n.d.). *About the EU ETS*. Temmuz 21, 2026 tarihinde https://climate.ec.europa.eu/eu-action/carbon-markets/about-eu-ets_en adresinden alındı
- European Commission. (n.d.). *REPowerEU-Affordable, secure and sustainable energy for Europe*. https://commission.europa.eu/topics/energy/repowerEU_en adresinden alındı
- European Parliament. (2023, April 12). *What is carbon neutrality and how can it be achieved by 2050?* Temmuz 3, 2026 tarihinde European Parliament: <https://www.europarl.europa.eu/topics> adresinden alındı
- Feng, C., Liu, Y.-Q., & Yang, J. (2024). Do energy trade patterns affect renewable energy development? The threshold role of digital economy and economic freedom. *Technological Forecasting & Social Change*, 203, 1-13.

- González, P. D. (2008). Policy implications of potential conflicts between short-term and long-term efficiency in CO₂ emissions abatement. *Ecological Economics*, 65(2), 292-303.
- Greenwalt, J., Raasakka, N., & Alverson, K. (2018). Building Urban Resilience to Address Urbanization and Climate Change. *Resilience-The Science of Adaptation to Climate Change* (s. 151-164). içinde Elsevier.
- Hepburn, C. (2007). Carbon Trading: A Review of the Kyoto Mechanisms. *Annual Review of Environment and Resources*, 32, 375-393.
- ICAP. (2026). *Emissions Trading Worldwide Status Report 2026*. International Carbon Action Partnership, Berlin. https://icapcarbonaction.com/system/files/document/260610_ICAP_SR26_Web.pdf adresinden alındı
- IEA. (2025). *Renewables 2025-Analysis and forecasts to 2030*. Fransa: IEA. IEA. adresinden alındı
- Liu, B., Ding, C. J., Hu, J., & Qin, C. (2023). Carbon trading and regional carbon productivity. *Journal of Cleaner Production*, 420, 1-12.
- Lund, H. (2007). Renewable energy strategies for sustainable development. *Energy*, 32(6), 919-919.
- Mirzaeia, M., & Bekri, M. (2017). Energy consumption and CO₂ emissions in Iran, 2025. *Environmental Research*, 154, 345-351.
- Musa, S. D., Zhonghua, T., Ibrahim, A. O., & Habib, M. (2018). China's energy status: A critical look at fossils and renewable options. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 81, 2281-2290.
- Our World in Data. (2024, Ocak). *Renewable Energy*. 3 7, 2026 tarihinde ourworldindata: <https://ourworldindata.org/renewable-energy> adresinden alındı
- Our World in Data. (2025). *Annual CO₂ emissions*. <https://ourworldindata.org/> adresinden alındı
- Our World in Data. (2025). *Greenhouse gas emissions*. https://ourworldindata.org adresinden alındı
- Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs Directorate for EU Affairs. (2024). *European Green Deal*. https://www.ab.gov.tr/european-green-deal_53729_en.html adresinden alındı
- Ritchie, H., Rosado, P., & Roser, M. (2023). *Energy*. Temmuz 3, 2026 tarihinde Our World in Data: <https://ourworldindata.org/energy> adresinden alındı
- Sinha, A., Tiwari, S., & Saha, T. (2024). Modeling the behavior of renewable energy market: Understanding the. *Energy Economics*, 130, 1-22.

- Skjærseth, J. B. (2021). Towards a European Green Deal: The evolution of EU climate and energy policy mixes. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 21, 25-41.
- T.C. Çevre,Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2022). *Türkiye Emisyon Ticaret Sistemi Yönetmeliği taslağı yayımlandı*. <https://iklim.gov.tr/turkiye-emisyon-ticaret-sistemi-yonetmeliği-taslağı-yayımlandı-haber-4519> adresinden alındı
- Tsai, W.-H. (2020). Carbon Emission Reduction—Carbon Tax, Carbon Trading, and Carbon Offset. *Energies*, 13(22), 1-7.
- UNFCCC. (2016). *The Paris Agreement*. Temmuz 21, 2026 tarihinde https://unfccc.int/sites/default/files/resource/parisagreement_publication.pdf adresinden alındı
- United Nations. (2023, Ağustos). *Why invest in renewable energy*. United Nations-Climate Action: <https://www.un.org/> adresinden alındı
- United Nations Climate Change. (2026, Mart 31). *The Kyoto Protocol*. Temmuz 21, 2026 tarihinde <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-kyoto-protocol> adresinden alındı
- United Nations Climate Change. (n.d.). *Emissions Trading*. Temmuz 7, 2026 tarihinde <https://unfccc.int/process/the-kyoto-protocol/mechanisms/emissions-trading> adresinden alındı
- United Nations. (n.d.). *The Paris Agreement*. Climate Action: <https://www.un.org/en/climatechange/paris-agreement> adresinden alındı
- Zhang, Y., Li, S., Luo, T., & Gao, J. (2020). The effect of emission trading policy on carbon emission reduction: Evidence from an integrated study of pilot regions in China. *Journal of Cleaner Production*, 265, 1-10.

14. Bölüm

Coğrafi İşaretli Ürün ve Gastronomide Robotik Yaklaşımlar: Kuram, Uygulama ve Gelecek Perspektifleri

Mahmut BARAKAZI ¹

1.Giriş

Toplumların kültürel kimliğini yansıtan en önemli unsurlardan biri olarak karşımıza çıkan gastronomi, destinasyonun iklimi, coğrafi yapısı, üretim biçimi ve tarihsel birikimi, o bölgeye özgü yiyecek ve içeceklerin oluşmasında belirleyici rol oynamaktadır. Bu özgün değerlerin korunması amacıyla geliştirilen coğrafi işaret sistemi ise yerel ürünlerin kimliğini korumanın yanı sıra kırsal kalkınmaya, gastronomi turizmine ve kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılmasına da önemli katkılar sunmaktadır. Son yıllarda teknolojiye yaşanan hızlı gelişmeler, gastronomi sektörünü de önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. Otomasyon sistemleri, yapay zekâ uygulamaları ve robot teknolojileri gibi yenilikler, üretimden servise kadar birçok aşamada kullanılmaya başlanmış olmakla birlikte yiyecek içecek işletmelerin verimliliğini artırmakta ve hizmet kalitesinin geliştirilmesine de önemli katkılar sağlamaktadır. Özellikle standart üretimin ön planda olduğu mutfaklarda robotik sistemlerin yaygınlaşması, gastronominin geleceğine ilişkin yenilikçi yaklaşım tartışmalarını net bir biçimde ortaya koymaktadır (Parvez, 2025). Bununla birlikte, coğrafi işaretli ürünler yalnızca belirli bir reçeteden oluşan gıdalardan ibaret değildir. Aynı zamanda geleneksel bilgi, ustalık becerisi ve kültürel değerlerin somut birer temsilcisi gibi pek çok fonksiyonu içerisinde barındırmaktadır. Bu bakımdan robotik teknolojilerin bu ürünlerin üretim süreçlerine nasıl bütünleşmiş elde edileceği, ürünün özgünlüğünü ve otantikliğini nasıl etkileyeceği önemli bir araştırma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yapılan bu kitap bölümü çalışması ile coğrafi işaretli ürünler ve robotik gastronomi arasındaki ilişkiyi çok yönlü bir bakış açısıyla ele alınması amaçlamaktadır. Çalışmada robotik teknolojilerin üretim, hazırlama, pişirme, kalite kontrolü ve sunum süreçlerindeki kullanım olanakları değerlendirilirken, geleneksel üretim yöntemlerinin korunması, kültürel mirasın sürdürülebilirliği ve tüketici beklentileri de birlikte ayrıntılı olarak incelenmektedir. Bu bağlamda

¹ Doç. Dr., Harran Üniversitesi, Turizm Fakültesi
Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölüm Başkanı
mahmutbarakazi@harran.edu.tr,

teknolojik yenilikler ile gastronomik miras arasında kurulabilecek dengeye ilişkin bilimsel bir çerçevenin daha net bir biçimde sunulması hedeflenmektedir. Disiplinler arası bir yaklaşımla hazırlanan bu çalışma da gastronomi, turizm, gıda teknolojisi, robotik sistemler ve kültürel miras alanlarında çok yönlü benzerlik ve farklılıkların ele alındığı görülmektedir. Aynı zamanda, geleceğin mutfak teknolojilerinin yerel ve coğrafi işaretli ürünler üzerindeki etkilerine yönelik yeni araştırmalara katkı sağlayacak yenilikçi bir kaynak oluşturması beklenmektedir.

1.1. Coğrafi İşaret Kavramı

Küreselleşme ile birlikte üretim süreçlerinin standartlaşması ve benzer ürünlerin dünyanın birçok bölgesinde yaygınlaşması sonucunda yerel ürünlerin korunmasını daha önemli hâle gelmektedir. Tüketiciler kaliteli ürünlerin yanı sıra belirli bir yöreye ait kimlik taşıyan, üretim hikâyesi bulunan ve güvenilirliği tescillenmiş ürünlere yönelik özel ilgi göstermektedir. Bu gelişmeler, coğrafi işaret sisteminin ekonomik ve kültürel önemini artırırken yerel turizm yöneticilerinin de dikkatini çekmeyi başarmıştır (Shahzad ve Wang, 2025). Coğrafi işaret, belirli bir coğrafi alanla özdeşleşmiş, ünü, kalitesi veya diğer karakteristik özellikleri bulunduğu yöreden kaynaklanan ürünleri tanımlayan fikri mülkiyet hakları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir ürünün coğrafi işaret tescili alabilmesi için belirli özelliklerinin üretildiği bölgenin doğal koşulları, beşerî unsurları veya geleneksel üretim yöntemleri ile doğrudan ilişkili olması gerekmektedir (Türk Patent, 2026). Coğrafi işaret yalnızca ürünün adını koruyan hukuki bir mekanizma olmanın ötesinde gıda veya ürün üretim bilgisinin korunmasını, kalite standartlarının sürdürülmesini, tüketici güveninin artırılmasını ve yerel ekonomilerin desteklenmesini sağlayan kontrol odaklı önemli bir araçtır. Bu yönüyle coğrafi işaret sistemi, kültürel mirasın korunması ve ekonomik kalkınmayı sağlayarak refah unsuru oluşturmayı amaçlayarak iki bileşeni aynı çatı altında buluşturan bütüncül bir yaklaşım sergilemektedir. 21. yüzyılda tarımsal ürünlerden süt ürünlerine, et ürünlerinden tatlılara kadar çok sayıda ürün coğrafi işaret kapsamında korunduğu dikkate alındığında bu ürünler yalnızca ekonomik değer taşımamakta olduğu saptanırken aynı zamanda ait oldukları toplumların tarihini, yaşam biçimini ve gastronomik kültürünü de üst düzeyde temsil ettiği gözlemlenmektedir (Crespo-Moncada vd., 2025).

1.2. Coğrafi İşaret Türleri ve Gastronomideki Önemi

Türkiye'de coğrafi işaretler genel olarak menşe adı ve mahreç işareti olmak üzere iki temel kategori altında değerlendirilmektedir. Menşe adı, ürünün tüm üretim aşamalarının belirli bir coğrafi sınır içerisinde gerçekleştirilmesini ifade ederken ürünün karakteristik özellikleri tamamen bulunduğu bölgenin iklimi,

toprağı, doğal kaynakları ve geleneksel bilgi birikiminden kaynaklanmaktadır. Mahreç işareti ise ürünün en az bir üretim aşamasının ilgili coğrafi bölgede gerçekleştirilmesi yeterli olarak kabul görmektedir. Ürünün ünü veya belirgin özelliği yine ilgili yöre ile ilişkili olması yeterli görülürken üretimin bazı aşamaları farklı bölgelerde gerçekleştirilebilmektedir (Türk Patent, 2026). Bu farklılıklar, gastronomi alanında da göze çarpmaktadır. Bu gastronomik ürünlerin özgünlüğü tamamen yöresel hammadde kaynaklı olabileceği gibi bazılarında ise geleneksel üretim tekniği belirleyici olabilmektedir.

Gastronomi yalnızca beslenme ihtiyacını karşılayan bir faaliyet olmadığını son yıllarda ortaya koyduğu etkenlerle sıklıkla dile getirmektedir. Bununla birlikte kültürel kimliği, tarihsel birikimi ve toplumsal yaşam biçimini yansıtan önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Coğrafi işaretli ürünler de bu kültürel yapının en görünür temsilcileri arasında yer alması sebebiyle iki konu arasındaki yakın ilişki giderek daha fazla dikkat çekmektedir. Yerel ve otantik ürünlerin korunması, gastronomik çeşitliliğin sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşıdığı gibi coğrafi işaret tesciline sahip ürünler, yöresel mutfakların tanıtılmasına da katkı sağlamaktadır. Destinasyonların gastronomi turizmi açısından rekabet gücünü artırmakta ve birçok turist ziyaret ettiği bölgeyi yalnızca tarihi veya doğal güzellikleri için değil, o bölgeye özgü lezzetleri deneyimlemek amacıyla da seyahat etmeyi tercih etmektedir. Bunun yanı sıra coğrafi işaretli ürünler üreticilere doğrudan ve dolaylı olarak ekonomik avantaj sağlamakta ve kırsal kalkınma başta olmak üzere geleneksel üretim bilgisinin gelecek kuşaklara aktarılmasına katkıda bulunmaktadır. Böylece yerel üreticiler korunurken tüketiciler de güvenilir ve izlenebilir ürünlere doğrudan ulaşabilmektedir (Cei vd., 2018).

Coğrafi işaret sisteminin sağladığı pek çok avantaja rağmen uygulamada veya gerçekleştirme sürecinde çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalılabilmektedir. İlk olarak standart üretimin sağlanamaması ve denetim mekanizmalarının yeterince etkin işletilememesi yüzünden nitelikli coğrafi ürüne ulaşılamamaktadır. Ayrıca tüketicilerin coğrafi işaret konusunda yeterli bilgiye sahip olmaması da bir başka sorundur. Daha sonrasında ise hızlı kentleşme, geleneksel üretim yöntemlerinin terk edilmesi ve genç nüfusun kırsal alanlardan uzaklaşması gibi değişimler, birçok yerel ürün değeri taşıyan coğrafi ürünlerin sürdürülebilirliği açısından riskler oluşturmaktadır. İnsan emeğine dayalı üretimin azalması ve deneyimli ustaların sayısının giderek düşmesi de geleneksel bilgi birikiminin korunmasını zorlaştıran hususlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ve benzeri sorunlar, yeni teknolojilerin özellikle kalite kontrolü, üretim standardizasyonu ve izlenebilirlik alanlarında nasıl kullanılabileceği sorusunu gündeme son yıllarda sıklıkla getirmektedir (Török vd., 2020).

2.1. Robotik Gastronomi

Bilim ve teknolojide yaşanan gelişmeler, günlük yaşamın birçok alanında olduğu gibi gastronomi sektöründe de önemli ciddi düzeyde değişimlere yol açmıştır. Geleneksel mutfak uygulamaları, dijital teknolojiler, otomasyon sistemleri ve yapay zekâ destekli çözümlerle yeniden şekillenmeye başlayarak bu dönüşümün en dikkat çekici yönlerini ortaya koymaktadırlar. Robotik sistemlerin mutfak ve yiyecek-içecek hizmetlerinde kullanılmaya başlanması ile birlikte yiyecek ve içeceklerin hazırlanması, pişirilmesi, paketlenmesi, servis edilmesi ve kalite kontrol süreçlerinde robotik sistemler ile yapay zekâ teknolojilerinin kullanılması daha fazla tercih edilmeye başlanmıştır. Bu gelişimin temel amacı, üretim süreçlerini daha verimli, güvenli ve sürdürülebilir hâle getirirken ürün kalitesinde standartlaşmayı sağlamak olarak ifade edilmektedir (Seyitoğlu vd., 2025). Robotik gastronomi yalnızca insan emeğinin yerini alan bir teknoloji olarak değerlendirilmenin ötesinde fiziksel olarak tekrarlanan işlemlerin otomatikleştirilmesi sayesinde çalışanların daha fazla yaratıcılık, reçete geliştirme ve müşteri deneyimi gibi alanlara odaklanmasına olanak sağlayan destekleyici ve geliştirici bir sistem olarak görülmesi gerekmektedir.

2.2. Gastronomide Dijital Dönüşüm ve 5.0 Yaklaşımı

Dijital dönüşüm, gastronomi sektöründe üretim ve hizmet anlayışını önemli ölçüde değiştirmiştir. Akıllı mutfak ekipmanları, nesnelerin interneti, sensör teknolojileri, büyük veri analitiği ve yapay zekâ uygulamaları işletmelerin karar alma süreçlerine katkı sunmaktadır. Modern mutfaklarda ise sıcaklık kontrolü, pişirme sürelerinin otomatik yönetimi, stok takibi, enerji tüketiminin izlenmesi ve hijyen denetimleri dijital sistemler aracılığıyla gerçekleştirilebilmektedir. Böylece hem operasyonel maliyetler azalmakta hem de ürün kalitesinin sürekliliği sağlanmaktadır. Özellikle son yıllarda zincir restoranlar ve büyük ölçekli üretim tesisleri, standart ürün kalitesini koruyabilmek amacıyla dijital teknolojilere önemli yatırımlar yapmaktadır. Bununla birlikte küçük ve orta ölçekli işletmeler de uygun maliyetli otomasyon çözümleri sayesinde dijital dönüşüm sürecine dâhil olmaya başlayarak rekabeti başka bir seviyeye taşımaktadır (Verna vd., 2025).

Sanayi devrimlerinin gelişimine paralel olarak gastronomi sektörü de farklı dönüşüm evrelerinden geçmiştir. Mekanik üretim sistemlerinden otomasyona, dijitalleşmeden yapay zekâ uygulamalarına uzanan bu kritik süreçte Gastronomi 5.0 yaklaşımı ile yeni bir boyut ortaya çıkmıştır. Gastronomi 5.0, teknolojiyi insanın yerine geçen bir unsur olarak değil, insanı destekleyen bir araç olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu yaklaşımda la birlikte verimlilik, sürdürülebilirlik, kişiselleştirilmiş hizmet ve yüksek kaliteyi aynı anda

sağlayabilmenin yolları aranmaktadır. Bu kapsamda robotik sistemler, yapay zekâ algoritmaları, veri analitiği ve akıllı sensörler birlikte çalışarak mutfak süreçlerini optimize edilmesi hedeflenirken en son verilecek olan nihai kararın ve gastronomik yaratıcılığın insan tarafından verilmesi, Gastronomi 5.0 anlayışının temel ilkelerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Cantarelli da Silva vd., 2025).

2.3. Gastronomide Kullanılan Robotik Sistemler

Günümüzde gastronomi sektöründe farklı amaçlara hizmet eden birçok robotik sistem kullanılmakta ve daha fazlası da yolda gelmektedir. Birincil olarak hazırlıma robotları, doğrama, karıştırma, yoğurma ve porsiyonlama gibi işlemleri belirli standartlar çerçevesinde gerçekleştirirken ikincil olan pişirme robotları, sıcaklık, süre ve pişirme tekniklerini önceden belirlenmiş programlara göre uygulayarak ürünlerin aynı kalite düzeyinde hazırlanmasına katkı sağlamaktadır. Devamında ise servis robotları, restoranlarda siparişlerin masalara ulaştırılması, boş tabakların toplanması ve müşteri yönlendirmesi gibi görevleri başarılı bir biçimde üstlenmektedir. Bunun yanı sıra görüntü işleme sistemleri sayesinde ürünlerin renk, şekil, pişme derecesi ve sunum kalitesi de otomatik olarak değerlendirilebilmekte ve anlık veriler sayesinde bilgi olarak yiyecek içecek işletmelerine önemli veriler sunmaktadır (Berezina vd., 2019).

Robotik sistemlerin gastronomi sektörüne sağladığı en önemli katkılardan biri üretimde standardizasyonun sağlanmasıdır. Aynı reçetenin aynı koşullarda uygulanabilmesi, özellikle yoğun üretim yapan işletmeler açısından büyük önem taşımaktadır. Bunun yanında hijyen standartlarının yükselmesi, üretim hatalarının azalması, iş güvenliğinin artırılması ve enerji kullanımının optimize edilmesi robotik sistemlerin diğer önemli avantajları arasında yer almaktadır. Ayrıca veri toplama ve analiz imkânı sayesinde işletmeler tüketici tercihlerini daha doğru değerlendirebilmekte, üretim planlamasını daha etkin şekilde gerçekleştirebilmektedir. Ancak robot teknolojileri birçok avantaj sunmasına rağmen gastronominin tüm süreçlerinde insan emeğinin tamamen ortadan kaldırılması kısa zamanda mümkün görünmemektedir. Özellikle yöresel mutfaklarda kullanılan geleneksel teknikler, ustalık deneyimi ve duyuşal değerlendirme becerileri hâlen büyük ölçüde insan bilgisini gerektirmektedir. Hamurun kıvamını hissetmek, baharat dengesini damak tadına göre ayarlamak veya ürünün pişme derecesini deneyimle değerlendirmek gibi uygulamalar robotlar açısından hâlâ önemli zorluklar içerdiği dikkate alındığında bazı sınırlılıklar göze çarpmaktadır. Bunun yanında yüksek yatırım maliyetleri, teknik bakım gereksinimleri, yazılım güncellemeleri ve çalışanların teknolojiye uyum

süreci de işletmeler açısından dikkate alınması gereken hususlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Spence, 2023).

Coğrafi işaretli ürünlerin üretiminde robot teknolojilerinin kullanımı, klasik endüstriyel üretimden farklı bir yaklaşım sergilemektedir. Çünkü bu coğrafi ürünlerin değeri yalnızca son görünüşünde veya formunda üründe değil, üretim sürecinde kullanılan geleneksel bilgi, yöresel malzeme ve ustalık becerisiyle de yakından ilişkilidir. Bu nedenle robotik sistemlerin özellikle hijyen, kalite kontrol, izlenebilirlik, paketlenme ve lojistik gibi destekleyici süreçlerde kullanılması daha uygun görülmektedir. Buna karşılık ürünün karakteristik özelliklerini belirleyen kritik üretim aşamalarında insan deneyiminin korunması da bir başka önemli husustur. Dolayısıyla robotik gastronomi ile coğrafi işaret sistemi birbirine rakip olmaktan ziyade aslında doğru planlandığında birbirini tamamlayan iki yaklaşım olarak değerlendirilebilmektedir (Singgalen vd., 2025).

2.4. Coğrafi İşaretli Ürünlerde Robotik Uygulanabilirlik Modeli (CİRUM)

Bu çalışma kapsamında geliştirilen Coğrafi İşaretli Ürünlerde Robotik Uygulanabilirlik Modeli (CİRUM), coğrafi işaretli ürünlerin üretim süreçlerinde robotik teknolojilerin hangi düzeyde kullanılabileceğini değerlendirmek amacıyla önerilen kavramsal bir çerçevedir. Modelin temel amacı, robotik sistemlerin kullanımını ya tamamen kabul etmek ya da tamamen reddetmek yerine, süreç bazlı bir analiz yaparak uygunluk düzeyini belirlemektir. Böylece hem teknolojik verimlilik hem de geleneksel üretim değerlerinin korunması birlikte ele alınabilmektedir. CİRUM modeli beş temel boyuttan oluşmaktadır: *Süreç Standardizasyon Düzeyi*, Üretim sürecinin ne kadarının ölçülebilir, tekrarlanabilir ve otomasyona uygun olduğunu ifade eder. Standartlaşma arttıkça robotik kullanım potansiyeli de artmaktadır. *El Becerisi Bağımlılığı*, Ürünün üretiminde insan dokunuşu, ustalık ve deneyim gereksiniminin düzeyini ifade eder. El becerisi yüksek olan ürünlerde robotik kullanım sınırlı alanlarda önerilmektedir. *Duyusal Karar Gereksinimi*, Tat, koku, doku ve görsel değerlendirme gibi duyuşsal unsurların üretim sürecindeki etkisini ifade eder. Duyusal karar gereksinimi arttıkça insan faktörünün önemi artmaktadır. *Kültürel Özgünlük Düzeyi*, Ürünün geleneksel kimliğini oluşturan kültürel ve tarihsel unsurların yoğunluğunu ifade eder. Bu boyut, robotik sistemlerin sınırlarını belirleyen en kritik faktörlerden biridir. *Operasyonel Uygulanabilirlik*, Robotik sistemlerin maliyet, altyapı, bakım ve teknik yeterlilik açısından uygulanabilirlik düzeyini ifade etmektedir.

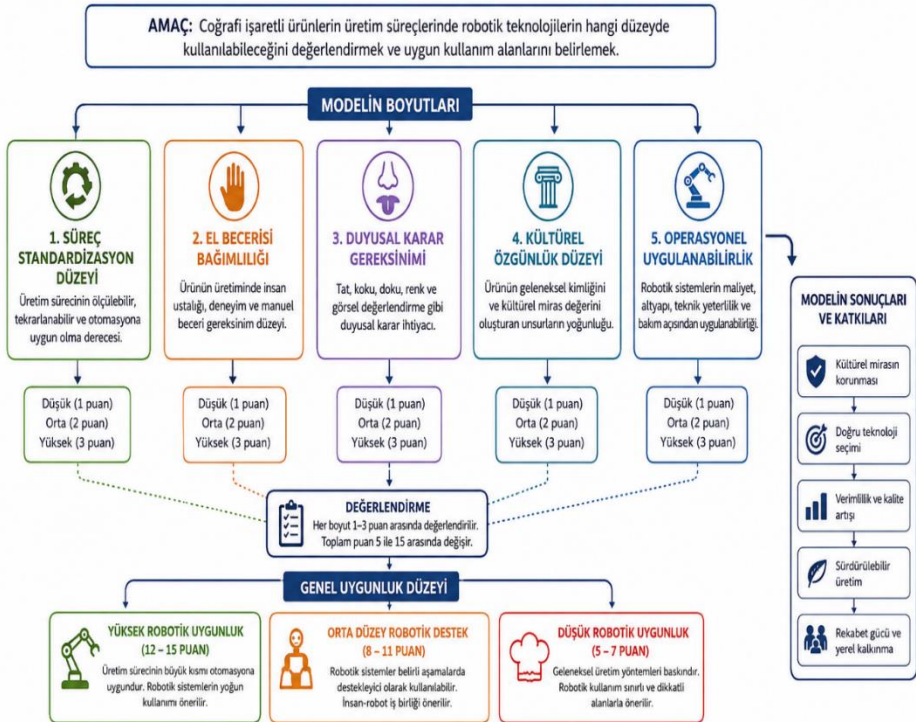
Modelin boyutlarına ve katkılarına bakıldığında, modelde her bir boyut düşük, orta ve yüksek olmak üzere üç seviyede değerlendirilir. Genel değerlendirme sonucunda ürünler üç ana gruba ayrıldığı görülmektedir;

- **Yüksek Robotik Uygunluk:** Üretim sürecinin büyük kısmı otomasyona uygun olan ürünler
- **Orta Düzey Robotik Destek:** Robotların destekleyici rol üstlenebileceği ürünler
- **Düşük Robotik Uygunluk:** Geleneksel üretim yöntemlerinin baskın olduğu ürünler

CİRUM modeli, coğrafi işaretli ürünlerin korunması ile teknolojik dönüşüm arasındaki dengeyi analiz etmeye yönelik sistematik bir yaklaşım sunmaktadır. Bu model sayesinde robotik gastronomi uygulamaları, ürünün kültürel değerine zarar vermeden planlanabilir. Ayrıca model, ilerleyen çalışmalarda nicel hale getirilerek ölçek geliştirme çalışmalarına, akademik makalelere ve saha araştırmalarına temel oluşturabilecek esnek bir yapı sunmaktadır (Şekil 2.1.)

Şekil 2.1. Coğrafi İşaretli Ürünlerde Robotik Uygulanabilirlik Modeli (CİRUM)

Kavramsal Çerçeve

Not: Modeldeki her boyut eşit ağırlıktır. İhtiyaca göre farklı ağırlıklandırmalar yapılabilir.

Kaynak: Yazar tarafından geliştirilmiştir.

Şekil 1’de CİRUM modeli, coğrafi işaretli ürünlerin üretim süreçlerinde robotik teknolojilerin hangi düzeyde kullanılabileceğini değerlendirmek amacıyla geliştirilmiş kavramsal bir çerçevedir. Modelin temel yaklaşımı, robot kullanımını tamamen kabul etmek ya da tamamen reddetmek yerine, sürecin özelliklerine göre kademeli bir değerlendirme yapmaktır. Bu kapsamda model beş temel boyut üzerinden analiz gerçekleştirmektedir. İlk olarak üretim sürecinin ne kadar standart olduğu incelenirken işlemler ne kadar ölçülebilir ve tekrar edilebilir ise robotik sistemlerin kullanım potansiyeli o kadar artmaktadır. İkincil olarak el becerisi bağımlılığı ele alınır; ustalık, deneyim ve manuel müdahale gerektiren süreçlerde robotların kullanım alanı daha sınırlı kalmaktadır. Üçüncül boyut, duyuşsal karar gereksinimidir. Bu boyutta tat, koku, doku ve görsel değerlendirme gibi unsurların yoğun olduğu süreçlerde insan faktörü daha belirleyici olmaktadır. Dördüncü olarak kültürel özgünlük düzeyi değerlendirilirken ürünün geleneksel kimliğini oluşturan unsurlar güçlendikçe robotik müdahalenin dikkatli planlanması gerekmektedir. Beşinci boyut ise operasyonel uygulanabilirlik yaklaşımı esas alınmaktadır. Maliyet, altyapı ve teknik yeterlilik gibi faktörler robotik sistemlerin sahada ne ölçüde kullanılabileceğinin belirlenmesi hedeflenmektedir. Her bir boyut düşük, orta ve yüksek olmak üzere puanlanmakta ve toplam değerlendirme sonucunda ürünler düşük, orta ve yüksek robotik uygunluk düzeylerine göre ayrılmaktadır. Bu yaklaşım sayesinde coğrafi işaretli ürünlerde teknoloji kullanımı, ürünün kültürel değerini zedelemeyen, kontrollü ve sistematik bir şekilde planlanabilmesi amaçlanmaktadır.

3. Coğrafi İşaretli Ürünlerde Robotik Gastronomi Uygulamaları

Coğrafi işaretli ürünlerde robotik gastronomi uygulamaları, mevcut aşamada teorik olarak mümkün olmakla birlikte her ürün için aynı düzeyde uygulanabilir değildir. Bu nedenle robotik teknolojilerin kullanımı, ürünün üretim sürecindeki aşamalara göre ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Özellikle hazırlık, pişirme, kalite kontrol, paketleme ve lojistik gibi süreçlerde robotik sistemler daha etkin şekilde kullanılabilmektedir (Chakravorty, 2025);

Hazırlık aşaması, doğrama, yıkama, ayıklama, tartma ve karıştırma gibi işlemleri kapsamaktadır. Bu süreçler genellikle tekrarlayan ve standartlaştırılabilir nitelikte olduğu için robotik sistemlerin en verimli kullanılabildiği alanlardan biridir. Özellikle endüstriyel mutfaklarda kullanılan robotik doğrama ve karıştırma sistemleri, ürün kalitesinde tutarlılığı artırmakta ve insan hatasını minimize etmektedir. Ancak coğrafi işaretli ürünlerde kullanılan hammaddelerin seçimi ve ön hazırlık sürecinde insan gözü ve deneyimi hâlen kritik öneme sahiptir.

Piştirme aşaması, gastronominin en hassas süreçlerinden biridir. Sıcaklık, süre ve piştirme tekniği gibi değişkenlerin doğru yönetilmesi ürün kalitesini doğrudan etkilemektedir. Robotik piştirme sistemleri, bu değişkenleri sensörler aracılığıyla kontrol ederek standart bir ürün elde edilmesini sağlar. Bununla birlikte coğrafi işaretli ürünlerde piştirme süreci çoğu zaman kültürel bir bilgiye dayanır. Örneğin belirli bir yemeğin kıvamı, rengi veya kokusu yalnızca teknik parametrelerle değil, ustalık deneyimi ile de şekillenmektedir. Bu nedenle piştirme aşamasında robotik sistemlerin destekleyici rol üstlenmesi daha uygun bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir.

Robotik gastronominin en güçlü olduğu alanlardan biri ise *kalite kontrol süreçleridir*. Bu süreçte, görüntü işleme teknolojileri, sensörler ve yapay zekâ algoritmaları sayesinde ürünlerin renk, boyut, pişme derecesi ve sunum kalitesi objektif olarak değerlendirilebilmektedir. Coğrafi işaretli ürünlerde kalite standardının korunması büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda robotik sistemler, ürünün belirlenen kriterlere uygunluğunu kontrol ederek hem üretici hem de tüketici açısından güvenilirlik sağlamaktadır. Ayrıca dijital izlenebilirlik sistemleri sayesinde ürünün hangi aşamalardan geçtiği kayıt altına alınabilmektedir.

Paketleme ve dağıtım süreçleri, robotik teknolojilerin en yaygın kullanıldığı alanlardan biridir. Otomatik paketleme sistemleri, ürünlerin hijyenik koşullarda hazırlanmasını sağlarken, aynı zamanda hız ve verimlilik kazandırmaktadır. Coğrafi işaretli ürünlerde ambalajlama, ürünün kimliğini yansıtan önemli bir unsurdur. Bu nedenle robotik sistemler burada estetik ve standartlaştırılmış bir paketleme sağlarken, tasarım ve marka kimliği unsurları insan kontrolünde şekillenmelidir.

Robotik gastronomi uygulamaları farklı coğrafi işaretli ürünlerde farklı düzeylerde uygulanabilmektedir. Örneğin, Urfa Kebabı üretiminde etin hazırlanması ve porsiyonlanması robotik sistemlerle standartlaştırılabilirken, baharat dengesi ve piştirme süreci ustalık gerektirmektedir. Gaziantep Baklavası üretiminde ise hamur açma ve kesme işlemleri otomasyona uygun olsa da şerbet oranı ve katman dengesi geleneksel bilgiye dayanmaktadır. Malatya Kayısısı kurutma ve paketleme süreçlerinde robotik sistemler yüksek verimlilik sağlarken, ürün seçimi ve kalite ayrımı insan deneyimi gerektirmektedir. Ezine Peyniri üretiminde ise süt işleme ve hijyen kontrol süreçleri otomasyona uygun olmakla birlikte olgunlaşma süreci büyük ölçüde doğal koşullara bağlıdır. Coğrafi işaretli ürünlerde robotik gastronomi uygulamaları, üretim süreçlerinin tamamında değil belirli aşamalarında daha etkin sonuçlar vermektedir. Bu nedenle en uygun yaklaşım, insan emeği ile robotik sistemlerin birlikte çalıştığı hibrit üretim modelleri üzerinde durmak daha faydalı olacağı düşüncesi bulunmaktadır.

4. Robotik Gastronominin Boyutları

Gastronomi alanında robotik sistemlerin yaygınlaşması, yalnızca teknik bir dönüşüm ibaret olmamaktadır. Aynı zamanda kültürel, etik ve sosyoekonomik sonuçları olan çok boyutlu bir değişim olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle coğrafi işaretli ürünler söz konusu olduğunda bu dönüşüm daha hassas bir hâle dönüşmektedir. Çünkü bu ürünler bir gıda maddesinin ötesinde yerel bilgi, ustalık geleneği ve kültürel kimliğin taşıyıcı izlerini taşımaktadır. Bu nedenle robotik gastronomi uygulamaları değerlendirilirken verimlilik ve maliyet unsurların yanı sıra aynı zamanda kültürel sürdürülebilirlik ve toplumsal etkiler de dikkate alınması gerekmektedir (Moshayedi vd., 2024).

Coğrafi işaretli ürünlerin önemli bir kısmı, nesilden nesile aktarılan usta-çırak ilişkisiyle şekillenmiş geleneksel üretim bilgisine de dayanmaktadır. Bu bilgi çoğu zaman yazılı olmanın aksine deneyim, gözlem ve pratik uygulama yoluyla öğrenilmektedir. Robotik sistemlerin yaygınlaşması, bu geleneksel öğrenme modelini dönüştürme potansiyeline sahiptir. Üretim süreçlerinin otomasyona geçmesi, ustalık bilgisinin yeni nesillere aktarım biçimini değiştirebilmektedir. Ayrıca, bu durum bir yandan bilgi kaybı riskini gündeme getirirken diğer yandan bu bilginin dijital ortamlarda kayıt altına alınması gibi yeni fırsatlar da sunma şansı ortaya koymaktadır. Coğrafi işaretli ürünler, somut olmayan kültürel mirasın önemli bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Bu ürünlerin üretiminde kullanılan teknikler, malzeme seçimi ve pişirme yöntemleri, ait oldukları toplumların kültürel kimliğini yansıtmaktadır. Robotik sistemlerin bu süreçlere dahil edilmesi ile birlikte kültürel özgünlüğün korunması açısından dikkatli bir planlama gerektirmektedir. Standartlaştırma ile kültürel çeşitlilik arasında bir denge kurulmadığı durumlarda ürünlerin özgün karakteri zayıflayabilme tehlikesi ile karşı karşıya kalınmaktadır. Bu nedenle robotik uygulamalar, kültürel mirası ortadan kaldıran sebeplerden ziyade onu destekleyen bir araç olarak tasarlanması ve buna göre planlanması gerekmektedir (Azizan vd., 2026).

Robotik gastronominin son yıllarda yaygınlaşması ile birlikte iş gücü yapısında değişimler meydana gelmektedir. Özellikle tekrarlayan ve standartlaştırılmış işlerde insan emeğine olan ihtiyaç azalırken teknoloji yönetimi, bakım ve veri analizi gibi yeni iş alanları istihdam fırsatı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu dönüşüm, bazı meslek gruplarında daralmaya neden olabilirken yeni beceri alanlarının gelişmesine de imkân sağlamaktadır. Ancak bu sürecin sağlıklı bir şekilde yönetilebilmesi için çalışanların yeni teknolojilere uyum sağlayacak şekilde eğitilmesi ve hizmet içi eğitimlerle desteklenmesi büyük önem taşımaktadır (Barakazi, 2022).

Tüketicilerin robotik sistemlerle üretilmiş gıdalara yönelik algısı, bu teknolojilerin yaygınlaşmasında belirleyici bir faktör olarak karşımıza

çıkılmaktadır. Bazı tüketiciler robotik üretimi hijyen ve standartlaşma açısından avantajlı görürken bazıları ise geleneksel yöntemlerin yerini almasını olumsuz değerlendirebilmektedir. Coğrafi işaretli ürünlerde ise tüketici beklentisi daha da hassas hâle gelebilmektedir. Çünkü bu ürünlerden beklenen yalnızca lezzet olmanın ötesinde aynı zamanda “geleneksel ve doğal üretim” algısıdır. Bu nedenle robotik sistemlerin kullanımı şeffaf bir şekilde açıklanmalı ve ürünün özgünlüğü konusunda tüketicide güven oluşturulmalıdır. Robotik gastronomi uygulamaları, mevcut gıda mevzuatı ve coğrafi işaret koruma sistemleri açısından yeni düzenlemeleri de gerekli kılabilir. Özellikle ürünün “orijinallığı” ve “üretim yöntemi” kriterlerinin robotik sistemlerle nasıl uyumlaştırılacağı önemli bir hukuki tartışma alanı olarak sıklıkla dile getirilmektedir. Coğrafi işaret tescilinde üretim yönteminin belirli standartlara bağlanmış olması, robotik sistemlerin kullanımını tamamen engellememektedir. Ancak sınırlarını netleştirerek bu düzenleyici kurumların teknolojik gelişmelere uyum sağlayan esnek politikalar geliştirmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Çünkü robotik gastronomi, istihdam ve etik açıdan da çeşitli tartışmaları beraberinde getirmektedir. Bu tartışmaların merkezinde “insan emeğinin değeri”, “kültürel otantiklik” ve “teknolojinin sınırları” yer almaktadır. Özellikle coğrafi işaretli ürünlerde, bir yemeğin robot tarafından üretilmesi durumunda onun “geleneksel ürün” olarak kabul edilip edilemeyeceği sorusu da dikkat çekmektedir. Bu durum, gastronomide özgünlük ve otantiklik kavramının yeniden tanımlanmasını gerekli kılmaktadır (Zhu ve Chang, 2020).

5. Robotik Gastronomide Vaka Analizleri

Coğrafi işaretli ürünlerde robotik gastronomi uygulamalarının teoriden pratiğe nasıl yansıdığını değerlendirmek için vaka analizleri önemli bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Vaka analizleri, robotik gastronominin her ürün için aynı şekilde uygulanamayacağını tespit ederken ürünün kültürel yapısı, üretim tekniği ve tüketici beklentilerine göre değişkenlik gösterdiğini de ortaya koymaktadır (Romanchenko ve Tarasenko, 2025).

5.1. Türkiye Örnekleri

Gaziantep Baklavası, çok katmanlı yapısı ve ince hamur açma tekniği ile yüksek ustalık gerektiren bir üründür. Bu üründe hamur açma, kesme ve porsiyonlama gibi işlemler robotik sistemlerle standart hale getirilebilirken şerbet oranı, katman dengesi ve pişirme süresi gibi kritik aşamalar geleneksel bilgiye dayanmaktadır. Bu nedenle Gaziantep baklavası üretiminde hibrit model en uygun yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. *Urfa Kebabı* ise üretiminde et seçimi, baharat dengesi ve şişe dizim süreci büyük önem taşımaktadır. Robotik sistemler özellikle etin parçalanması,

gramajlama ve hijyen kontrolünde etkili olabilirken lezzet dengesi ve pişirme sürecinde insan ustalığı belirleyici olmaya devam etmektedir. Bu durum, özellikle geleneksel kebab kültüründe robotik kullanımın destekleyici düzeyde kalması gerektiğini göstermektedir. *Malatya Kayısı*, üretiminde robotik sistemler daha geniş bir kullanım alanına sahiptir. Meyve sınıflandırma, kalite ayrımı, kurutma süreci kontrolü ve paketlenme aşamalarında otomasyon yüksek verimlilik sağlamaktadır. Bu ürün grubu, coğrafi işaretli ürünler arasında robotik uygulamalara en uygun alanlardan biri olarak değerlendirilmektedir. *Ezine Peyniri* ise üretiminde süt işleme, pastörizasyon ve hijyen kontrol süreçleri otomasyona uygun olmakla birlikte, olgunlaşma süreci doğal koşullara bağlı olduğu için tamamen robotik kontrol mümkün değildir. Bu nedenle üretim süreci yarı otomatik sistemlerle desteklenebilmektedir.

5.2. Uluslararası Örnekler

Japonya, gastronomide robotik sistemlerin en yoğun kullanıldığı ülkelerden biridir. Özellikle büyük şehirlerde hizmet veren robot restoranlarda sipariş alma, hazırlık ve servis süreçleri büyük ölçüde otomasyonla yürütülmektedir. Bu sistemler, özellikle standardizasyon ve hız açısından başarılı olsa da yerel ve geleneksel ürünlerde aynı etkinliği göstermemektedir. *Fransa*, gastronomi kültürü açısından güçlü bir geleneksel yapıya sahiptir. Fransa mutfağında coğrafi işaretli ürünlerin büyük bir kısmı el işçiliğine dayalıdır. Bu nedenle robotik sistemler daha çok destekleyici alanlarda (mutfak hijyeni, stok yönetimi, paketlenme) kullanılmaktadır. *İspanya* ise özellikle turizm yoğun bölgelerde gastronomide otomasyonun yaygın olduğu ülkelerden biridir. Büyük restoran zincirlerinde robotik sistemler standart menü üretiminde kullanılmakta, ancak yerel coğrafi işaretli ürünlerde geleneksel yöntemler korunmaktadır.

Bu kitap çalışması kapsamında yapılan vaka analizleri, robotik gastronominin uygulama düzeyinin ürünün yapısına göre değiştiğini göstermektedir. Standart üretime uygun ürünlerde robotik sistemler yüksek verimlilik sağlarken kültürel ve duyuşal yoğunluğu yüksek ürünlerde insan faktörü hâlen belirleyici konumdadır. Bu durum, coğrafi işaretli ürünlerde tek tip bir üretim modelinin mümkün olmadığını gösterirken bunun yerine ürün bazlı hibrit yaklaşımların geliştirilmesi gerektiğini ortaya konulmaktadır. Ulusal ve uluslararası örnekler birlikte değerlendirildiğinde, robotik gastronominin coğrafi işaretli ürünler için tamamen bir dönüşümden ziyade seçici bir entegrasyon süreci olduğu görülmektedir. Bu süreçte başarı, teknolojinin ne kadar kullanıldığıyla sınırlı kalmayıp doğru yerde ve doğru aşamada kullanılmasıyla ilişkilidir.

6. Robotik Gastronomide Coğrafi İşaretli Ürünlerin Gelecek Perspektifi

Gastronomi sektörü, teknolojik gelişmelerin en hızlı yansıdığı alanlardan biri hâline gelmiştir. Özellikle yapay zekâ, nesnelerin interneti, büyük veri analitiği ve robotik sistemler, mutfak süreçlerini yeniden tanımlamaktadır. Bu dönüşüm yalnızca üretim süreçlerini değil, aynı zamanda tüketim alışkanlıklarını ve gastronomi kültürünü de yakından etkilemektedir. Coğrafi işaretli ürünler açısından bu dönüşüm, hem önemli fırsatlar sağlarken hem de dikkatle yönetilmesi gereken riskleri beraberinde getirmektedir. Bu nedenle geleceğin gastronomi anlayışı, teknoloji ile kültürel miras arasında dengeli bir yapı kurmayı zorunlu hale dönüştürmektedir. Gastronomi 5.0 yaklaşımı ile insan merkezli teknoloji kullanımını temel almaktadır. Bu anlayışta robotlar ve yapay zekâ sistemleri, insanın yerini almak için değil, insanı desteklemek için kullanılmaktadır. Yeni mutfak yapısı, sensörlerle donatılmış pişirme sistemleri, otomatik stok yönetimi, veri temelli reçete optimizasyonu ve kullanıcı davranışlarını analiz eden akıllı sistemlerden oluşurken bu yapı, hem verimliliği artırmakta hem de kişiselleştirilmiş gastronomi deneyimlerine çeşitli olanaklar sağlamaktadır (Hassoun vd., 2024). Geleceğin en önemli teknolojilerinden bir diğeri ise “dijital ikiz” sistemleridir. Bu sistemler, gerçek mutfak ortamının sanal bir kopyasını oluşturarak üretim süreçlerinin simülasyonunu mümkün kılmaktadır. Dijital ikiz mutfaklar sayesinde tarifler önceden test edilebilmekte, pişirme süreçleri optimize edilmekte ve hata oranı minimum seviyeye indirilmektedir. Coğrafi işaretli ürünler açısından bu teknoloji, geleneksel tariflerin korunması, saklanması ve standardizasyonu açısından önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir (Wu vd., 2026).

Yapay zekâ tabanlı sistemler, gastronomi alanında yeni reçetelerin geliştirilmesi, mevcut tariflerin optimize edilmesi ve kullanıcı tercihleri doğrultusunda kişiselleştirilmiş menülerin oluşturulmasında da önemli rol oynamaktadır. Bu sistemler, coğrafi işaretli ürünlerin üretiminde standart reçete kontrolü sağlayarak kalite tutarlılığını artırabilmektedir. Ancak bu durum, geleneksel üretim bilgisinin tamamen algoritmalara devredilmesi anlamına gelmemektedir. Bunun aksine, yapay zekâ sistemleri insan bilgisini destekleyen bir araç olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Nitekim son yıllarda giderek daha fazla ön plana çıkan Nesnelerin interneti (IoT) teknolojisi, mutfak ekipmanlarının birbirleriyle iletişim kurmasını mümkün kılmaktadır. Bu sayede sıcaklık, nem, pişirme süresi ve stok durumu gibi veriler gerçek zamanlı olarak takip edilebilmektedir. Akıllı mutfak sistemleri, özellikle büyük ölçekli üretim yapan işletmelerde verimliliği artırırken, gıda israfını azaltma ve enerji tasarrufu sağlama açısından da önemli katkılar sunmaktadır. Yine, Coğrafi işaretli ürünlerin korunmasında en önemli konulardan biri olan izlenebilirliği sağlayan Blokzincir teknolojisi, ürünün üretimden tüketime kadar olan tüm sürecini kayıt altına alarak şeffaflık sağlamaktadır. Bu sistem sayesinde tüketiciler, satın

aldıkları ürünün gerçekten coğrafi işaret standartlarına uygun olarak üretilip üretilmediğini doğrulayabilmektedir. Bu durum hem güveni artırmakta hem de sahte ürünlerle mücadelede önemli bir araç sunmaktadır. Tüm bu gelişmeler olumlu olarak görülse de bazı riskler taşımaktadır. Çünkü geleceğin gastronomi anlayışı yalnızca teknolojik gelişmelere değil, aynı zamanda sürdürülebilirlik ilkelerine de dayanmak zorundadır. Gıda israfının azaltılması, enerji verimliliği, yerel üretimin desteklenmesi ve çevresel etkilerin minimize edilmesi bu yaklaşımın temel unsurlarıdır. Coğrafi işaretli ürünler, yerel üretimi destekledikleri için sürdürülebilir gastronomi açısından önemli bir rol oynamaktadır. Robotik ve dijital sistemler ise bu süreci daha verimli ve izlenebilir hâle getirebilmesi doğru ve etkin bir yönetim planına ihtiyaç duymaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada coğrafi işaretli ürünler ile robotik gastronomi arasındaki ilişki çok boyutlu bir perspektifle ele alınmıştır. Elde edilen bulgular, robotik sistemlerin gastronomi sektöründe önemli bir dönüşüm yarattığını, ancak bu dönüşümün tüm süreçlerde aynı şekilde uygulanabilir olmadığını göstermektedir. Coğrafi işaretli ürünlerin yalnızca ekonomik değeri olan gıdalardan ibaret olmadığı görülmektedir. Kültürel miras, geleneksel bilgi ve yerel kimlik taşıyıcı özelliklere sahip olan bu ürünlerin üretiminde robotik teknolojilerin kullanımı, standart endüstriyel üretimden farklı bir yaklaşım gerektirmektedir. Çalışma kapsamında geliştirilen CİRUM modeli, robotik teknolojilerin coğrafi işaretli ürünlerde hangi düzeyde kullanılabileceğini değerlendirmek için kavramsal bir çerçeve sunmaktadır. Bu model, süreçlerin standardizasyon düzeyi, el becerisi bağımlılığı, duyuşsal karar gereksinimi, kültürel özgünlük ve operasyonel uygulanabilirlik boyutlarını dikkate alarak hibrit üretim modellerinin gerekliliğini ortaya koyarken daha fazla bilimsel çalışmaya ihtiyaç duyması nedeniyle sınırlı veriler ortaya koymaktadır.

Çalışma kapsamında ele alınan vaka örnekleri ise robotik gastronominin özellikle hazırlık, kalite kontrol ve paketlenme gibi alanlarda yüksek verimlilik sağladığını; buna karşılık pişirme ve duyuşsal değerlendirme gibi alanlarda insan faktörünün hâlen vazgeçilmez olduğunu göstermektedir. Robotik gastronomi, teknolojik bir yenilik olmanın ötesinde kültürel ve toplumsal bir dönüşüm sürecin izlerini taşımaktadır. Coğrafi işaretli ürünler açısından bu dönüşüm, hem fırsatlar hem de riskler barındırırken en uygun yaklaşım, teknolojiyi tamamen reddetmek ya da sınırsız şekilde kabul etmek yerine, dengeli ve kontrollü bir entegrasyon modeli geliştirmektir. Bu model, hem üretim verimliliğini artırmalı hem de kültürel mirasın korunmasına katkı sağlamaktadır. Bu çalışma, gastronomi, robotik ve kültürel miras alanlarını bir araya getiren disiplinler arası bir yaklaşım sunmaktadır. Literatürde genellikle ayrı ayrı ele alınan coğrafi işaretli ürünler ve robotik gastronomi

kavramları, bu kitapta bütüncül bir çerçevede değerlendirilmektedir. Ayrıca çalışmanın en önemli akademik katkılarında birisi de Coğrafi İşaretli Ürünlerde Robotik Uygulanabilirlik Modeli (CİRUM)'un sınırlı da olsa ortaya konulmasıdır. Bu model, literatürdeki boşluğu katkı sağlayarak robotik sistemlerin gastronomide kullanımını sistematik bir değerlendirme çerçevesine dikkat çekmektedir. Ayrıca çalışma, coğrafi işaretli ürünlerde teknolojik dönüşümün yalnızca verimlilik boyutuyla değil, aynı zamanda kültürel, etik ve sosyoekonomik boyutlarıyla da ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle yapılan çalışma, sadece teknik bir analiz olmanın yanı sıra kültürel sürdürülebilirlik perspektifi de sunmaktadır. Son olarak bu kitap çalışması, gelecekte yapılacak akademik çalışmalara fikir oluşturabilecek bir referans çerçeve sunmaya çalışmaktadır. Özellikle gastronomi 5.0, akıllı mutfak sistemleri ve dijital gıda üretimi alanlarında yeni araştırmalar için teorik bir zemin ortaya koyarak yeni fikirlerin gelişmesine kaynak çabası içerisindedir. Çünkü gastronomi, son yıllarda bir üretim alanı olmaktan çıkıp kültürel kimliğin en güçlü yansımalarından birisi olduğunu sosyolojik ve toplumsal açıdan kanıtlamaktadır. Teknolojik gelişmeler bu alanı dönüştürürken temel hedef bu kimliği korumak ve gelecek nesillere aktarmaktır. Robotik gastronomi bu süreçte bir tehdit olmamaktadır. Tam tersine doğru yönetildiğinde güçlü bir destek aracı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışma kapsamında elde edilen bulgular doğrultusunda aşağıdaki bazı öneriler geliştirilmiştir;

- Coğrafi işaretli ürünlerde robotik teknolojilerin kullanımı tamamen serbest veya tamamen kısıtlı bir yaklaşım yerine, ürün bazlı değerlendirme modelleri ile düzenlenmelidir. Her ürünün üretim süreci ayrı ayrı analiz edilerek robotik uygunluk düzeyi belirlenmesi beklenmektedir.
- Üretim süreçlerinde insan emeğinin ve ustalık bilgisinin korunmasına yönelik eğitim programları geliştirilmelidir. Özellikle genç neslin geleneksel üretim bilgisini öğrenmesi teşvik edilmelidir.
- Robotik sistemlerin kullanıldığı üretim süreçlerinde şeffaflık sağlanmalı ve tüketici bilgilendirilmelidir. Coğrafi işaretli ürünlerin özgünlüğü konusunda güven mekanizmaları güçlendirilmelidir.
- Üniversiteler, araştırma merkezleri ve sektör temsilcileri arasında iş birliğini artırarak gastronomi 5.0 kapsamında ortak araştırma projeleri geliştirmelidir.
- Son olarak, blokzincir, yapay zekâ ve nesnelerin interneti gibi teknolojilerin coğrafi işaretli ürünlerde izlenebilirlik ve kalite kontrol amacıyla kullanımı yaygınlaştırılmalıdır.

Kaynakça

- Azizan, M. A., Ishak, N., & Desa, H. (2026). Digital Guardians: The Role of AI and Robotics in Protecting Construction Heritage. *Journal of Robotics, Networking and Artificial Life*, 11(3), 242-246.
- Barakazi, M. (2022). The use of Robotics in the Kitchens of the Future: The example of Moley Robotics'. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 10(2), 895-905.
- Berezina, K., Ciftci, O., & Cobanoglu, C. (2019). Robots, artificial intelligence, and service automation in restaurants.
- Cantarelli da Silva, R., Bacharini Lima, L., Batistela dos Santos, E., & Akutsu, R. D. C. (2025). The Use of Industry 4.0 and 5.0 Technologies in the Transformation of Food Services: An Integrative Review. *Foods*, 14(24), 4320.
- Cei, L., Defrancesco, E., & Stefani, G. (2018). From geographical indications to rural development: A review of the economic effects of European Union policy. *Sustainability*, 10(10), 3745.
- Chakravorty, A. (2025). Robotics and Automation in Food Manufacturing. In *Food and Industry 5.0: Transforming the Food System for a Sustainable Future* (pp. 107-129). Cham: Springer Nature Switzerland.
- Crespo-Moncada, B., Posada-Izquierdo, G. D., Velásquez-Rivera, J., Molina-Villamar, J., & García-Gimeno, R. M. (2025). Geographical Indication Labels for Food Products: A Literature Review. *Encyclopedia*, 5(3), 115.
- Hassoun, A., Jagtap, S., Trollman, H., Garcia-Garcia, G., Duong, L. N., Saxena, P., ... & Aït-Kaddour, A. (2024). From Food Industry 4.0 to Food Industry 5.0: Identifying technological enablers and potential future applications in the food sector. *Comprehensive reviews in food science and food safety*, 23(6), e370040.
- Moshayedi, A. J., Roy, A. S., Liao, L., Khan, A. S., Kolahdooz, A., & Eftekhari, A. (2024). Design and development of FOODIEBOT robot: From simulation to design. *IEEE access*, 12, 36148-36172.
- Parvez, M. O. (2025). The algorithmic appetite: reflections on the future of robotic chefs in the restaurant industry. *Journal of Culinary Science & Technology*, 23:3,349-353
- Romanchenko, S., & Tarasenko, S. (2025). Analysis of robotics use cases in restaurants. *Economics for Ecology: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, Sumy, June 13–14, 2025*
- Seyitoğlu, F., Fusté-Forné, F., Yiğit, S., & Engin, S. (2025). Robot chefs: the impacts, compatibility and suitability. *British Food Journal*, 127(1), 307-323.

- Shahzad, S., & Wang, B. (2025). Geographical Indications and Sustainable Development: Bridging Policy Gaps in Pakistan's GI Framework for Socio-Economic Growth. *Sustainability*, 17(11), 5114.
- Singgale, Y. A., Kartikawangi, D., & Winayu, B. N. R. (2025). Digital Mapping of Fermented Foods for the Advancement of Gastronomy Tourism in Indonesia. *Journal of Information Systems and Informatics*, 7(2), 999-1022.
- Spence, C. (2023). Robots in gastronomy: Psychological and financial considerations. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 32, 100707.
- Török, Á., Jantyik, L., Maró, Z. M., & Moir, H. V. (2020). Understanding the real-world impact of geographical indications: A critical review of the empirical economic literature. *Sustainability*, 12(22), 9434.
- Türk Patent, (2026). <https://ci.turkpatent.gov.tr/sayfa/co%C4%9Fafi-i%C5%9Faret-nedir>. Erişim Tarihi: 29,05,2026.
- Wu, Q., Gao, K., Long, D., A Clausi, D., Li, J., & Chen, Y. (2026). KitchenTwin: Semantically and Geometrically Grounded 3D Kitchen Digital Twins. In *Proceedings of the IEEE/CVF Conference on Computer Vision and Pattern Recognition* (pp. 9632-9640).
- Zhu, D. H., & Chang, Y. P. (2020). Robot with humanoid hands cooks food better? Effect of robotic chef anthropomorphism on food quality prediction. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 32(3), 1367-1383.

15. Bölüm

Borçluluk, Utanç ve Ekonomik Yalnızlaşma: Önleyici Finansal Sosyal Hizmet Perspektifinden Yapısal Bir Model Önerisi

Muhammet BENER¹

1. Giriş

Modernite, bireyi üretim süreçlerindeki konumundan ziyade tüketim kapasitesi üzerinden tanımlayan yeni bir toplumsal düzen inşa etmiştir. Zygmunt Bauman'ın (2006) ifadesiyle bu yeni yapının merkezinde tüketici, merkeze uzak olan çevre kısımlarında ise tüketim oyununa katılma yeterliliğini kaybeden kusurlu tüketiciler yer almaktadır. Çağdaş kapitalist sistemde borçluluk, ekonomik bir darboğazın ötesine geçerek, bireyin toplumsal sisteme uyumunu zorlaştıran bir yetersizliğe dönüşmüştür. Tüketim pratikleri üzerinden kurulan sosyal ağların, borç kıskacındaki birey için erişilemez hale gelmesi, ekonomik anlamda yoksulluk yaşayan bireyin toplumsal alandan dışlanmasına neden olmaktadır.

Bu makro dışlanma mekanizmasının mikro sosyolojik düzlemdeki yansıması, utanç hissine bağlı bir kimlik zedelenmesidir. Erving Goffman'ın (2014) damgalanma (stigma) teorisi bağlamında borçluluk, modern toplumda saklanması ve yönetilmesi gereken ahlaki bir kusur ile örselenmiş bir kimlik olarak deneyimlenir. Geleneksel toplumlarda bir dayanışma pratiği olan borç ilişkisi, günümüz finansal sisteminde ödenemediği takdirde bireyi itibarsızlaştıran bir yüke dönüşmektedir. Böylece damgalanan birey, toplumun kendisine yönelttiği başarısızlık etiketini içselleştirir ve maruz kaldığı ekonomik krizi yapısal bağlamından kopararak kendi kişisel yetersizliği şeklinde kodlar.

Kusurlu bir tüketici ilan edilmenin ve damgalanmanın yarattığı bu olumsuz ruh hali, bireyin toplumsal dünyasıyla, sosyal çevresiyle kurduğu arkadaşlık ya da akrabalık bağını önemli ölçüde zedeler. İtibar kaybıyla başa çıkma ve utancı gizleme niyetinde olan, Goffman'ın ifadesiyle bilgi kontrolünü sağlamak isteyen borçlu birey, radikal bir savunma mekanizması geliştirerek sosyal geri çekilme yoluna gider. Çay içmek, misafir ağırlamak veya topluluklara katılmak gibi en temel sosyalleşme davranışları, tanıdık birisiyle karşılaşma korkusu nedeniyle

¹ Öğr. Gör. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi
muhammetbener@sdu.edu.tr, 0000-0002-6648-9844

terk edilir. Nihayetinde yalnızlaşma, özgür bir tercihten çok, borcun ve utancın yarattığı olumsuz psiko-sosyal baskının bir sonucu haline gelir.

Bu çalışma, borçluluğun günümüzdeki yansımalarını, utanç ve sosyal izolasyon sarmalı üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda araştırma, damgalanmanın getirdiği sessiz izolasyona karşı, finansal sosyal hizmet ekseninde kurgulanacak yeni müdahale politikalarının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve: Tüketim Toplumunda Borçluluğun Sosyolojisi

Tarihsel ve sosyolojik açıdan ele alındığında borç, insanlık tarihi boyunca toplumsal ilişkileri düzenleyen temel mekanizmalardan biri olmuştur. Geleneksel toplumlarda borçlanma pratikleri, bireyler arasındaki güven ilişkisini pekiştiren ve toplumsal dayanışmayı güçlendiren bir işleve sahipti. İmece usulü yardımlaşmalar, karşılık beklemeden verilen aile içi destekler veya dini/ahlaki bir motif taşıyan karz-ı hasen (güzel borç/faizsiz borç) gibi uygulamalar, kriz anlarında bireyi koruyan birer sosyal güvenlik ağıydı. Modernleşme, kentleşme ve kapitalist ilişkilerin yaygınlaşmasıyla beraber bu yüz yüze, geleneksel dayanışma ağları büyük ölçüde çözülmüştür.

Toplumsal güvenin yerini kurumsal sözleşmelere bırakması, bireyi ekonomik darboğazlarda ailesi veya komşusu yerine, doğrudan finansal kurumlara yönelmek zorunda bırakmıştır. Bu kırılma, borcu bir dayanışma ve bağ kurma aracı olmaktan çıkarıp, bireyi yalnızlaştıran ve kurumlara bağımlı kılan rasyonel bir yapıya dönüştürmüştür. Oysa tarihsel ve sosyolojik bağlamda ele alındığında, borç alma ve verme pratiği insanlık tarihi kadar eski bir olgu ve özünde kültürel bir mirastır. Kaynakların sınırlı olduğu bir dünyada gelirin ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalması, bireyleri alternatif bir kaynak arayışına itmektedir. Literatürde de ifade edildiği üzere, bireyin bu arayışı bütünüyle "içinde bulunduğu toplumun normlarına göre" şekillenmekte, ihtiyaçların karşılanabilmesi, o "toplumun dayanışmasına ya da çözülmesine göre değişkenlik" göstermektedir. Geleneksel yapıda toplumsal dayanışmanın bir yansıması olarak geri verilmek üzere alınan bir değer (para, ziynet, eşya) işlevi gören bu sosyokültürel pratik, günümüzün kurumsal mekanizmaları içinde dayanışma vasfını tamamen yitirmiştir (Demirel, 2020: 10-11).

Başka bir ifadeyle günümüz tüketim toplumunda borçluluk, geleneksel yöntemlerin çoğunlukla terkedilmesiyle, kitleleri ekonomik düzene bağlayan sistematik bir yönetim mekanizmasına dönüşmüştür. Lazzarato'nun (2014) kavramsallaştırmasıyla bu süreç, neoliberal ekonomi politikalarının egemen hale geldiği 1970'lerden bugüne değin kamusal alanda "borçlandırılmış insan" figürünü görünür kılmıştır. Bu yeni öznenin imal edilmesindeki en erişilebilir

araç olan kredi kartı, sağladığı tüketim cazibesi üzerinden bireyleri borç ekonomisiyle bütünüyle gündelik ve kesintisiz bir ilişki içine çekmektedir (akt. Güler, 2017, s. 207). Nitekim günümüzde kredi kartları, esnek hesaplar ve ihtiyaç kredileri, refahı artırmanın olağan yolları gibi sunularak bireylerin gelecekteki emeklerini doğrudan ipotek altına almaktadır.

İpotek altına alınan bu gelecek, Lazzarato'nun perspektifinde işaret edilen "borçlandırılmış insan" inşasının nihai aşamasıdır. Zira sistem, bireyleri sürekli borçlandırarak onları itaatkâr, durmaksızın çalışmak zorunda olan ve mevcut ekonomik düzene bütünüyle entegre olmuş özneler haline getirir. Şüphesiz ki toplumdaki her birey bu finansal kısılcın içerisine bütünüyle hapsolmuş değildir. Kredi araçlarını kullanmayı bütünüyle reddeden veya kullansa dahi harcamalarını mevcut geliriyle sınırlandırarak, geleneksel tabirle "ayağını yorganına göre uzatarak", finansal dengesini koruyan rasyonel bir kesim varlığını sürdürmektedir. Ne var ki sistemin kışkırttığı tüketim baskısı karşısında iradesi daha kırılgan olan kitleler, bu borç sarmalının içine hızla çekilmektedir. Tüketim standartlarını koruma çabasının getirdiği bu yapısal borçluluğun yanı sıra, söz konusu zafiyetlerin tetiklediği hızlı zenginleşme arzusuyla girilen riskli yollar da bireyleri sistemin dışına itmektedir. Kumar bağımlılığı, plansız ticari girişimler sonucu iş batırma veya spekülâtif alanlarda para kaybetme gibi ani çöküşler, bireyin hem mevcut sermayesini hem de gelecekteki kredisini yok eder. Tüketim baskısı altındaki birey, biriken borçlarını kapatmak için daha yüksek faizli ve riskli yeni borçlanma kanallarına yönelerek içinden çıkılmaz bir finansal döngüye hapsolür.

Yaşanan bu değişim, borcun temel anlamını ve yapısını bütünüyle değiştirmiştir. Antropolog David Graeber'in (2015) vurguladığı üzere borç, tarih boyunca dini ve ahlaki bir kavram, bir günah veya suç ile eşdeğer tutulmuştur. Modern finansal kapitalizmde ise borçlanmak, temel ihtiyaçları karşılamak ve toplumsal görünürlüğü sürdürmek için adeta bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu zorunluluk, kültürel kodlarımızda yer alan "borç yiğidin kamçısıdır" anlayışıyla da birleştiğinde, günümüz tüketim toplumunda yeni bir mala sahip olmanın en önemli itici gücü olmaktadır. Toplumdaki "borca girmeden iş, ev ya da araba sahibi olunmaz" şeklindeki yaygın kabul, insanları kolayca banka kredilerine yöneltmektedir. Sistemin dayattığı yaşam standartları bireyi borçlanmaya mecbur bırakır. Ne var ki, borçlanmanın kendisi bu kadar normalleştirilmiş ve teşvik edilmişken, borcun ödenememesi durumunda ortaya çıkan tablo hala o eski ahlaki kodlarla yargılanmaya devam etmektedir. Sistemin yarattığı ekonomik bir zorunluluğun çöküşü, bütünüyle bireyin kişisel başarısızlığı ve ahlaki yetersizliği olarak görülür. Eskiden mahalle baskısıyla ve güvenle şekillenen "borcuna sadık olma" erdemi, günümüzde bankaların belirlediği katı bir kredi notuna

dönüşmüştür. Sonuç olarak borç, sisteme katılmanın zorunlu bir bileti işlevini görürken, geri ödenemediği noktada bireyi ağır bir ahlaki yükün ve toplumsal dışlanmanın ortasında bırakır. Kredi notu sıfırlanan ve kurumsal sistemden dışlanan bireyin yaşadığı bu çaresizlik, onu gündelik hayatta çok daha yıkıcı yollara başvurmak zorunda kalacağı tehlikeli bir borç sarmalının içine çeker.

2.1. Borç Sarmalı ve Finansal Dışlanmanın Gündelik Pratikleri

Yüksek miktarda borç yükü altındaki birey, öncelikle ailesi, akrabaları, komşuları ve iş arkadaşlarından oluşan geleneksel dayanışma ağlarına başvurmaktadır. Bu noktada beklediği desteği bulamayan kişi, kurumsal finans ve bankacılık sistemine yönelmekte, alınan kredinin ana parasına eklenen faizlerle birlikte çok daha ağır bir ekonomik yükün altına girmektedir. Mevcut borçların büyüklüğü karşısında çekilen yeni krediler genellikle finansal tahribatı onarmaya yetmemektedir. Artan taksit ödemelerinin aksamasıyla birlikte birey, bankacılık sisteminde yasal takibe (kara liste) düşerek kurumsal kredi kanallarının bütünüyle dışına itilmektedir.

Finansal sistemden dışlanan ve günü gelen ödemeleri için acil nakit ihtiyacı duyan borçlu, içinde bulunduğu sarmaldan çıkabilmek adına kayıt dışı ve bir o kadar yıkıcı yollara başvurmak zorunda kalmaktadır. Bu aşamada, aşırı faiz oranlarıyla çalışan tefeciler gibi enformel borçlanma kanalları devreye girer. Gündelik nakit akışını sağlamak için sıklıkla başvurulanan bir diğer başa çıkma stratejisi ise, taksitle satın alınan teknolojik aletlerin (telefon, televizyon) veya otomobil gibi araçların piyasa değerinin çok altında, peşin fiyatla zararına satılmasıdır. Günü kurtarmaya yönelik bu geçici ve irrasyonel tedbirler, borç döngüsünü kırmak yerine yapısal bir sarmala dönüştürerek kümülatif borç yükünü aylar içinde katlayarak artırır.

Türkiye'nin sosyolojik gerçekliğinde, özellikle Anadolu bağlamında bu sarmalın sonu genellikle ağır bir mülksüzleşme süreciyle bitmektedir. Bireyin kendi evini ve arabasını kaybetmesiyle başlayan bu çöküş, ebeveynlerine ait mülklerin satılmasına kadar uzanan derin bir hane içi yıkıma dönüşebilmektedir. Tüm yasal, ekonomik ve ailesel sınırların aşıldığı bu tükenmişlik evresinde birey, rasyonel karar alma yetisini bütünüyle kaybederek panik halinde radikal yollara sivrulur. Biriken devasa borcu tek seferde kapatma hayaliyle yasa dışı bahis ve kumar oynamak veya define aramak gibi riskli, geleneksel suç unsuru taşıyan pratiklere yönelim, bireyin sürüklendiği bu çaresizliğin en somut göstergeleridir.

3. Duyguların Sosyolojisi Bağlamında "Utanç" ve Damgalanma (Stigma)

Gündelik hayatın akışı içerisinde gerçekleştirilen küçük ölçekli alışveriş pratikleri, salt ekonomik birer eylem olmalarının ötesinde, bireyin toplumsal ilişkiler ağındaki konumunu ve duygusal durumunu şekillendiren mikro-sosyolojik alanlardır. Geleneksel mahalle kültürünün yapıtaşlarından biri olan veresiye defterine yazdırma alışkanlığından, günümüz modern tüketim toplumunun vazgeçilmezi olan kredi kartı kullanımına kadar uzanan bu gündelik borçlanma pratikleri, karmaşık bir duygusal arka plana sahiptir. Büyük ve devasa kredilerin aksine, çok daha sıradan görünen bu küçük çaplı borçla satın alma ilişkileri, güven ve itibarın gündelik düzeyde sürekli test edildiği zeminlerdir. Ödemelerde yaşanan en ufak bir aksaklık, satıcı ile alıcı arasındaki ilişkiyi gererek borçluyu kendi sosyal çevresinde "yüzü olmamak" hissiyle baş başa bırakır. Bu durum, borçlunun gündelik karşılaşmalardan kaçınmasına, sosyal geri çekilme yaşamasına ve nihayetinde utanç temelli bir sosyal lekeye maruz kalmasına zemin hazırlar.

Borç ilişkisindeki bu mikro gerilimlerin, gündelik dedikodular ve ayıplamalar yoluyla nasıl yapısal bir dışlanmaya ve utanca dönüştüğü hususu literatürde net bir şekilde ortaya konmaktadır:

"Özellikle kişinin toplumsal sermayesinin en önemli bileşeni olan toplumsal itibar ve güvenilirliğine halel getiren ikna edici hikâyeler oluşturacak bu imalar yahut doğrudan veya gıyabında ayıplamalar, sosyal teorideki damgalama olgusuna örnek teşkil etmektedirler. Goffman'ın tanımı ile 'sosyal açıdan tamamen kabul görme vasfından menedilmiş bireyin durumu' olan damgalama, kişinin bir satıcı ile içerisinde olduğu borç ilişkisini zora düşüreceği gibi başka satıcılarla olabilecek muhtemel borç ilişkilerine de sirayet etmektedir." (Karakaya, 2021, s. 138).

Gündelik alışverişlerdeki yüz yüze ilişkilerin zedelendiği mikro ölçekli damgalanma pratikleri, günümüz finansal kapitalizminin devasa borç mekanizmaları söz konusu olduğunda yerini çok daha yapısal ve makro ölçekli bir toplumsal dışlanmaya bırakmaktadır. Geçmişte toplumsal dayanışma ağları, bu tür çöküşleri engellemek üzere çeşitli onarıcı mekanizmalar geliştirmiştir. Örneğin Osmanlı toplumunda anonim hayırseverlerin bakkallardaki "zimem defterlerini" (veresiye hesaplarını) satın alarak silmesi veya borcundan dolayı hapse düşmüş kişilerin borçlarını ödeyerek onları özgürlüklerine kavuşturduğu "mahkûm azadı" uygulamaları, borçluyu damgalanmaktan kurtaran güçlü pratiklerdi. Günümüzde de çeşitli sivil toplum kuruluşları, benzer refleksleri ayakta tutmaya çalışmaktadır. Ne var ki, sistemin kıskırttığı tüketim arzusuyla oluşan devasa borçlanmalar, geleneksel zimem defteri mantığıyla

kapatılamayacak boyutlara ulaşmıştır. Bireyin makro ölçekli bu finansal çöküşü artık onarılabilir bir ahlaki zafiyetten ziyade, yasal yaptırımlarla, icra süreçleriyle ve nihayetinde özgürlüğün kısıtlanmasıyla (hapis veya tazyik hapsi gibi) sonuçlanan, borçluyu bütünüyle sistem dışına iten katı bir dışlanma sürecine dönüşmektedir.

Borçluluğun toplumsal ilişkilerde yarattığı bu tahribatı anlamak, salt makro ekonomik verilerle mümkün olmamaktadır. Bireyin borcunu ödeyememe süreci, ekonomik bir iflas tablosunun ötesine geçerek kimlik inşasını ve sosyal statüsünü olumsuz etkileyen bir kriz halini alır. Bu noktada Erving Goffman'ın (2014) damgalanma (stigma) kavramı, borçlu bireyin toplumsal alandaki görünürlüğünü ve maruz kaldığı dışlanmayı analiz etmek için önemli bir teorik zemin sunar. Goffman'a göre damga, bireyi olağan ve kabul edilebilir bir konumdan bütünüyle itibarını kaybetmiş, örselenmiş bir kimliğe indirgeyen olumsuz yaftalamadır. Modern toplumda borçlarını zamanında ödeyemeyen, alacaklılardan saklanmak zorunda kalan veya yasal takiplerle karşılaşan birey, toplumun gözünde güvenilmez, iradesiz veya sorumsuz olarak etiketlenir. Yaşanan bu finansal zorluk, toplumsal ilişkiler ağında hızla bir karakter zafiyeti olarak kodlanır ve birey, damgalanmış bir kimlikle baş başa kalır.

Bu damgalanma süreci, yoksulluğu ve borç batağını bireyde ahlaki anlamda yetersizlik ve itibar kaybı hissine dönüştürür. Toplum, ekonomik refahı çoğunlukla çalışkanlık ve ahlaki doğruluğun bir ödülü olarak sunma eğilimindedir dolayısıyla yaşanan maddi çöküş, tembellik, vizyonsuzluk veya ahlaki bir sapmanın cezası olarak algılanır. Alacaklıların (ki bunlar bazen yakın akrabalar, komşular veya mahalle esnafı olabilir) gözündeki değerini yitiren birey, sosyal sermayesini hızla kaybeder. İtibar kaybı, bireyin çevresiyle kurduğu bağları zedeleyerek onu güvensiz bir alana hapseder. Gündelik hayatta karşılaşılan alaycı bakışlar, mesafeli tutumlar veya doğrudan maruz kalınan suçlamalar, borçlunun ahlaki bir yargılamanın tam ortasında durduğunu hissetmesine yol açar. Utanç, dışarıdan dayatılan bir duygu formundan çıkarak, bireyin kendi benliğini değerlendirme biçimi haline gelir.

Sürecin en yıkıcı aşaması, bireyin içine düştüğü bu finansal çöküşü bütünüyle içselleştirmesiyle başlar. Finansal krizlerin kökeninde tek taraflı bir yapısal sorundan ziyade, makro ölçekli krizler ile bireysel zaafaların tehlikeli bir kesişimi yatmaktadır. Küresel salgınlar, bölgesel savaşlar, Hürmüz Boğazı gibi uluslararası ticareti kilitleyen jeopolitik krizler veya Türkiye'nin yaşadığı yıkıcı depremlerin yarattığı sosyo-ekonomik sarsıntılar, piyasalardaki öngörülebilirliği ciddi ölçüde zedelemiştir. Ancak böylesine kırılgan bir zeminde, bireyin kişisel hırsları, iş bilmezliği ve kısa yoldan zengin olma arzusu da yıkımın baş aktörlerindendir. Agresif bankacılık politikaları, yüksek faiz oranları ve yasal

sınırların dışına taşan tefecilik ağları, birer tuzak işlevi görürken, tüketim baskısı altındaki birey, çok da rasyonel olmayan spekülâtif riskler olarak bu tuzaklara adeta gönüllü olarak çekilmektedir. Döviz kurlarının dalgalandığı bir ortamda hesapsızca borçlanıp iflasın eşiğine gelen bir müteahhit veya piyasa gerçeklerini göz ardı edip sermayesini eriten küçük esnafın durumu, olumsuz ekonomik iklimle birlikte ticari bir körlüğün ve açgözlülüğün de sonucudur. Dahası, hızlı köşeyi dönme hevesiyle yasal veya yasa dışı bahis platformlarına, sanal kumar batağına sürüklenen bireylerin yaşadığı çöküş, kişisel irade zayıflığının ve hırsın ekonomik yıkımla nasıl bütünleştiğini açıkça göstermektedir.

Ne var ki, çöküş gerçekleştiğinde devreye giren mekanizma, krizin arka planındaki bu karmaşık makro dinamikleri görünmez kılarak faturayı bütünüyle bireyin karakterine keser. Bu aşamada birey, sadece ekonomik bir kayıp yaşamakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal bir lekelenme süreciyle de yüzleşir. Literatürde damga (stigma), en temel haliyle "sosyal açıdan tamamen kabul görme vasfından men edilmiş bireyin durumu" olarak tanımlanmaktadır (Atbaş, 2021, s. 264). Borçlarını ödeyemeyen birey, alacaklılarının ve çevresinin gözünde istenmeyen özelliklerle ilişkilendirilerek eski statüsünü yitirir ve "diğerlerinden dışlanır, reddedilir ve ayrımcılığa açık hale gelir" (Özmen ve Erdem, 2018, s. 199). Toplum, kişinin yaşadığı finansal tıkanıklığı salt bir şanssızlık veya sisteme dayalı bir hata olarak okumak yerine, bunu tembellik, sorumsuzluk veya ahlaki bir zafiyet olarak kodlar. Böylece damgalama süreci, "sosyal sınırlar yaratılarak damgalananın dışlanmasına ve sosyal hayatının kısıtlanmasına neden olan bir çeşit ayrımcılık mekanizması" (Sankır'dan akt. Özmen ve Erdem, 2018, s. 200) işlevi görür.

Çevresi tarafından sürekli kişisel hataları, hırsı, yanlış tercihleri veya plansız harcamaları yüzünden eleştirilen birey, bir süre sonra bu dışsal yargıları kayıtsız şartsız kabul ederek kendi kendini cezalandırmaya başlar. Pandeminin, savaşların veya katı faiz politikalarının yarattığı yapısal zorluklar zihinlerden silinirken çöküş, bütünüyle kişinin kendi ahlaki ve zihinsel yetersizliğinin bir sonucu olarak meşrulaşır. Makro sorunlar ile kişisel hataların birbirine karıştığı ve nihayetinde bireysel utanca dönüştüğü bu evre, borçlu bireyin hakkını arama, sistemi sorgulama veya toplumsal dayanışma talep etme gücünü tamamen elinden alır. Kendi hırslarının ve yanlış kararlarının suçluluğuyla ezilen birey, mevcut utancını gizleyebilmek, damgalanmanın getirdiği yargılayıcı bakışlardan kaçabilmek ve gündelik hayatta sürekli olarak "aldatıcı görünüm" (Atbaş, 2021, s. 264) sergileme yorgunluğundan kurtulmak adına kendini yalıtılmış bir alana hapseder. Bu durum da karşımıza borçluluğun en sarsıcı sosyolojik dinamiği olan ekonomik yalnızlaşma ve sosyal izolasyon pratiğini çıkarır.

4. Bir Savunma Mekanizması Olarak Sosyal Geri Çekilme ve Yalnızlaşma

Günümüz toplumlarında bireyler arası ilişkiler ve sosyalleşme süreçleri büyük ölçüde tüketim pratikleri üzerinden gerçekleşmektedir. Dışarıda arkadaşlarla bir çay içmek, evde misafir ağırlamak, bayram ziyaretlerinde bulunmak veya yakınların düğün merasimlerine katılıp altın takmak gibi sıradan toplumsal ritüeller, belirli bir ekonomik altyapı ve harcama kapasitesi gerektirir. Borç batağındaki birey için aidiyet kurmanın ve toplumsal bağları sürdürmenin bu en temel yolları, birer kaygı kaynağına dönüşebilir. Birey, çevresiyle kurduğu ilişkinin asgari maddi gerekliliklerini dahi yerine getiremeyeceğini fark ettiğinde, bir zamanlar içinde yer aldığı sosyal ağlardan yavaş yavaş kopmaya başlar. Ekonomik sermayenin yitirilmesi, toplumsal ilişkileri besleyen sosyal sermayenin de erimesine yol açarak bireyi derin bir yoksunluğun içine çeker.

Bu kopuş sürecini hızlandıran ve mekânsal bir boyuta taşıyan birçok etken vardır. Alacaklılarla yüz yüze gelme korkusu yaşayan borçlu birey, mali bir yükümlülüğü yerine getirememenin utancına ek olarak batırdığı işi, aldığı yanlış kararları, "beceriksiz" yaftası yemiş olmanın yarattığı toplumsal dışlanmışlık hissi ve hırsları nedeniyle çevresinden gelen sitemkâr sorularla yüzleşme korkusuyla da mücadele eder. İnsanlar, ekonomik bir başarısızlığın ardından çevresindekilerin "nasıl gidiyor?", "işler açıldı mı?" gibi görünürde masum ancak derinde borçlu bireye başarısızlığını hatırlatan sorularını birer saldırı veya sorgulama olarak algırlar. Nitekim borçluluğun bireylerin ruhsal ve fiziksel sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri, onların sosyal çevrelerini bir yargılama sahası olarak görmelerine ve derin bir kaygı yaşamalarına zemin hazırlamaktadır (Richardson vd., 2013). Psikoloji literatüründe "geri çekilme", bireyin kaygı verici durumlardan, benliği tehdit eden olaylardan ve yetersizlik hissini tetikleyen çevrelerden kendini korumak için kullandığı bir savunma mekanizması olarak tanımlanır (Türk, 2026). Bu noktada yalnızlaşma, bir tercihten öte, bireyin benliğini daha fazla örselenmekten korumaya çalıştığı bir sığınma biçimine dönüşür. Mahalle sokakları, kahvehaneler veya dost meclisleri, borçlunun kendi gözündeki başarısızlık imajını sürekli aynalayan tekinsiz alanlara dönüşür. Bu nedenle birey, kötü hatıraları tetikleyecek her türlü sosyal etkileşimden kaçınarak, ekonomik çöküşünü duygusal bir yalıtılmışlıkla telafi etmeye çalışır.

Bireyin toplumsal hayattan bütünüyle çekilmesi, kendi iradesiyle seçtiği huzurlu bir yalnızlık arayışı olmaktan ziyade, utancı yönetmek için geliştirdiği radikal bir savunma mekanizmasıdır. Damgalanmanın getirdiği ahlaki yargılamalardan, acıma dolu bakışlardan veya alaycı tavırlardan kaçmanın en etkili yolu, toplumun gözünden bütünüyle uzaklaşmak ve görünmez olmaktır. İtibarını koruyamayan birey, hiç olmazsa başarısızlığını ve utancını

gizleyebilmek adına kendi sosyal hapishanesini bizzat inşa eder. Geliştirilen bu geri çekilme stratejisi, dışarıdan bakıldığında borçlunun sessizce durumu kabullenmesi gibi görünse de özünde bireyi derin bir psiko-sosyal tecridin içine hapseden yıkıcı bir süreçtir. Tüketim çılgınlığının kısmen dışına itilen ve utancıyla baş başa kalan birey için yalnızlaşma, ekonomik çöküşün bedelini sosyal bir silinişle ödeme halidir.

Ekonomik yalnızlaşma ve sosyal izolasyon hem bireyin kendi dünyasını hem de en mahrem ve korunaklı alan olan aile yapısını derinden sarsan bir domino etkisini tetiklemektedir. Birey, dış dünyadan çekildikçe ev içindeki çatışmalar ve ailenin üzerindeki baskı artmakta, bu durum, izolasyonu daha da derinleştiren bir sarmala dönüşmektedir. Bu bağlamda, ailenin ekonomik kriz karşısındaki tepkileri, dayanışma pratikleri ve izolasyonun aile içi ilişkilere nasıl yansıdığı hususu, araştırmamızın bir sonraki aşamasını oluşturan "Kırılğan Gruplarda Borçluluk Deneyimi: Aile İç Dinamikler ve Sosyal İzolasyon" başlığında ele alınacaktır.

5. Kırılğan Gruplarda Borçluluk Deneyimi: Aile İç Dinamikler ve Sosyal İzolasyon

Borçluluk krizi toplumun her kesimini etkilese de telafî mekanizmalarının yetersiz kaldığı ve sosyo-ekonomik ağların zayıf olduğu kırılğan gruplarda çok daha yıkıcı sonuçlar doğurmaktadır. Kırılğanlık, tek bir demografik kategoriye indirgenemeyecek kadar çok boyutludur; yoksul aileler, tek ebeveyn olarak kadınlar, yaşlılar, işsizler, engelliler veya süregelen hastalığı olan bireyler için ekonomik güvencesizlik, bütçelerinde yaşanan sıkıntılara ek olarak, psikolojik dayanıklılığı ve toplumsal bağları zayıflatan en temel bir tehditlerden biridir (Burvill, 2024). Bu dezavantajlı konumlara borç yüküyle girmek veya bu evrede ekonomik bir batağa sürüklenmek, bireyin onurlu bir hayat sürme beklentisini yerle bir eder. İş gücü piyasasına katılımın önündeki engeller nedeniyle bozulan bütçeyi onarma ihtimalinin ortadan kalktığı bu noktada ekonomik şoklar, söz konusu gruplar için çözülemez bir açmaza dönüşerek bireyi çaresizliğe iter (Fernández-López vd., 2024).

Bu çıkmazın travmatik yansımaları, bireyin taşıdığı dezavantajlı kimliklerin (stigma) kesişiminde daha da ağırlaşır. Örneğin, yeni iş kurmaya çalışırken iflas eden bir genç, toplumsal önyargılarla boğuşan eski bir hükümlü veya yerel ağlardan dışlanan bir göçmen için borçluluk, halihazırda zayıf olan aidiyet hissini tamamen yok eder. Benzer şekilde, yasa dışı bahis ve sanal kumar bağımlılığının ya da madde kullanımının tetiklediği finansal çöküşler, bireyin haysiyetini ve ekonomik özerkliğini hızla tüketir. Türkiye bağlamında, sosyal yardımlara, emekli maaşlarına veya düzensiz gündelik gelirlere bağımlı olan bu bireylerin,

haciz veya icra gibi süreçlerle ellerindeki son güvenceyi de yitirmeleri, onları bütünüyle başkalarının inisiyatifine terk eder (Kılınçarslan, 2023). Kendi temel ihtiyaçlarını karşılayamayan ve çevresine borçlanmaktan çekinen birey, sosyal yapı içerisindeki statüsünü ve görünürlüğünü tamamen kaybeder. Hayatta kalma çabası, yerini ağır bir mahcubiyete ve mutlak bir içe kapanmaya bırakır (Seefeldt, t.y.).

Kırılğan gruplarda karşılaşılan borçluluğun arka planında sıklıkla gerilimli aile içi dinamikler ve asimetric para transferleri yatmaktadır. Kriz anlarında aile, bir dayanışma ağı olmaktan çıkıp krizin derinleştiği bir çatışma alanına dönüşebilir. Yetişkin çocuklarının borçları için emekli maaşını teminat gösteren yaşlılar, çocuklarını yoksulluktan korumaya çalışırken aşırı borçlanan tek ebeveynli anneler veya hanenin kısıtlı kaynaklarını kumar batağında tüketen bireyler, aile sisteminde onarılması güç tahribatlar yaratır (Aydoğan Balyemez vd., 2026). Geleneksel kültürden beklenen destek, güven ve şefkat rolleri tersyüz olur; ekonomik enkaz, hane içinde şiddetli çatışmalara, hayal kırıklıklarına ve sessiz küslüklere yol açar. Kendi hataları veya çaresizlikleri yüzünden haneyi yoksullaştıran yahut ailenin yükünü tek başına omuzlayıp tükenen birey, yaşadığı bu güven sarsıntısını ve utancı çevresine açıklayamaz. Nihayetinde birey hem aile içi ilişkilerden koparak hem de utancını gizlemek üzere dış dünyadan saklanarak, sosyal izolasyonu ve yalnızlaşmayı yegâne korunma stratejisi olarak benimser.

Bu geri çekilme hali, zamanla psikolojik bir içe kapanma olmaktan çıkarak radikal bir mekânsal yer değiştirmeye dönüşebilir. Borçlu birey veya aile, alacaklıların baskısından, çevrenin yargılayıcı bakışlarından ve omuzlarına yüklenen başarısızlık damgasından tamamen kurtulabilmek amacıyla evini, mahallesini, şehrini ve hatta kimi durumlarda ülkesini değiştirmek zorunda kalabilir. İşsizlik ve yoksulluğun getirdiği sosyal ilişkileri yitirme ve toplumdan dışlanmışlık hissi, bu mekânsal yer değiştirmeyi fiziksel bir baş etme çabası ve yeni bir sosyal izolasyon aracı haline getirir (Gürsoy, 2024, s. 19). Birey, yeni ve isimsiz bir coğrafyada görünmez olmayı umarak ekonomik çöküşünün izlerini silmeye çalışır.

Ancak mekânsal kaçışın ve sosyal tecridin yetersiz kaldığı, ekonomik güvencesizliğin yarattığı ağır psikolojik stresin aşılamadığı durumlarda, bu kaçış trajik bir biçimde intiharla sonuçlanabilmektedir. İşsizlik, geçim sıkıntısı ve ticari başarısızlıklar, bireylerin kendilerini yetersiz, değersiz ve çaresiz hissetmelerine yol açarak depresyon ve derin umutsuzluk sarmalları yaratmaktadır (Gürsoy, 2024, s. 17). Özellikle ekonomik kriz ve durgunluk dönemlerinde iflasların ve işsizliğin artması, bireyler üzerindeki psikolojik baskıyı gittikçe arttırarak, toplumsal kuralların ve bağların tamamen koptuğu anomik intiharlara zemin hazırlamaktadır (Dilber ve Uysal, 2020, s. 731). Türkiye bağlamında yapılan

araştırmalar, geçim sıkıntısının, enflasyona dayalı baskıların ve ticari iflasların, özellikle geleneksel olarak ailenin geçimini sağlamakla yükümlü addedilen erkekler üzerinde yıkıcı bir rol oynadığını ve intihar riskini belirgin şekilde artırdığını göstermektedir (Erbay ve şentürk, 2022, s. 97, 104). Dolayısıyla intihar, ekonomik çöküşün ve sosyal izolasyonun aşılamadığı noktada, ağır utançtan ve ıkışsızlıktan nihai bir kaçış yolu olarak belirmektedir

6. Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Perspektifinden Müdahale nerileri

Borçluluğun yarattığı utanç ve sosyal izolasyon sarmalı, geleneksel yardım modellerinin ötesine geçen büyük ölçekli yapısal müdahaleleri zorunlu kılmaktadır. Mevcut sosyal politika anlayışı genellikle yoksulluğu temel ihtiyaçların karşılanması düzeyinde ele almakta, ağır borç yükünün getirdiği psiko-sosyal tahribatı ve mekânsal ie kapanmayı göz ardı etmektedir. Avrupa Yaşam ve alışma Koşullarını İyileştirme Vakfı (Eurofound) tarafından yayımlanan rapora göre, aşır borçlanma finansal bir sorun olmanın yanında yoksulluk, sosyal dışlanma, fiziksel ve ruhsal sağlık sorunları, işsizlik ve aile içi stres ile i içe geçmiş karmaşık bir ağın parçasıdır (Dubois ve Anderson, 2010). Bu nedenle, sosyal müdahale süreçlerinde bireyi suçlayan ve finansal krizi kişiisel bir başarısızlık olarak kodlayan yaklaşımların hızla terk edilmesi gerekmektedir. Bunun yerine, ekonomik güvencesizliği yapısal bir kriz olarak tanıyan, farklı sosyal hizmet alanlarını (istihdam, barınma, sağlık vb.) kapsayan bütüncül müdahaleler geliştiren ve bireyin zedelenen itibarını onarmayı hedefleyen hak temelli bir bakış açısına ihtiyaç vardır (Dubois ve Anderson, 2010).

Bu doğrultuda, literatürde Margaret Sherraden ve meslektaşlarının temellerini attığı "Finansal Sosyal Hizmet" (Financial Social Work) ve finansal kapasite inşası modeli en güçlü ve işlevsel müdahale aracı olarak öne çıkmaktadır (Sherraden, Birkenmaier ve Collins, 2018). Finansal sosyal hizmet yaklaşımı, bireylere bütçe yapmayı öğreten basit bir iktisadi danışmanlıktan ibaret değildir. Nitekim Krumer-Nevo, Gorodzeisky ve Saar-Heiman (2016), yoksulluk ve borç sarmalındaki bireylerin güçlendirilmesinde finansal sosyal hizmetin, yapısal eşişsizlikleri gözetken ve borcun yarattığı duygusal yüklerle başa çıkmayı da içeren kritik bir rol oynadığını belirtmektedir. Uygulama sahasında sosyal hizmet uzmanları, danışanların hukuki ve ekonomik haklarını öğrenmelerini sağlarken, toplum tarafından onlara yöneltilen kusurlu tüketiciler etiketini kırmalarına ve kaybettikleri özerkliği yeniden kazanmalarına yardımcı olurlar. İrlanda rneği üzerinden yapılan araştırmalar, bu tür borç danışmanlığı hizmetlerinin bireylerin hem alacaklılarla müzakere etme becerisini artırdığını hem de onlara psiko-sosyal bir rahatlama sağlayarak krizle baş etme kapasitelerini de doğrudan

güçlendirdiğini ortaya koymaktadır (Stamp, 2012). Buna ek olarak, borç danışmanlığı alan bireylerin en çok "yargılanmadan konuşabilecekleri birinin olmasından", "alternatif seçeneklerin sunulmasından" ve "alacaklılarla başa çıkma yeteneklerinin artırılmasından" fayda sağladığı görülmektedir (Dubois ve Anderson, 2010).

Buradan hareketle, yerel yönetimlerin ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın "Borç Danışmanlığı ve Psiko-Sosyal Destek Merkezleri" kurması, mevcut borçluların finansal süreçlerini yönetebilmesi ve henüz borçlanmamış risk altındaki bireylerin önleyici müdahalelerle korunması adına önemli bir adım olacaktır. Özellikle ileri yaşlılar, engelliler, eski hükümlüler ve işsizler gibi kırılgan gruplara yönelik önleyici sosyal hizmet mekanizmalarının devreye sokulması, yasal hakların öğretilmesi, bankalar veya diğer alacaklılarla yürütülecek müzakere süreçlerinde arabuluculuk üstlenilmesi ve maaş haczi gibi tehditlere karşı hukuki bir kalkan sağlanması hayati önem taşımaktadır. Bu merkezlerin, bürokratik kafa karışıklığını önlemek ve damgalanma korkusunu azaltmak amacıyla "tek kapı" politikasıyla hizmet vermesi erişilebilirliği büyük ölçüde artıracaktır (Dubois ve Anderson, 2010, s. 15). Türkiye'deki sosyal politika literatürü ve uygulamasında henüz yeterince yaygınlaşmamış olan tek kapı modeli, hukuki danışmanlık, finansal yapılandırma, psikolojik destek ve sosyal yardım gibi farklı uzmanlık gerektiren hizmetlerin, parçalı ve birbirinden kopuk kurumsal yapılar yerine tek bir merkezden, entegre bir biçimde sunulmasını ifade etmektedir. Borçlu bireyin her bir sorun (örneğin, icra takibi için adliyeye, gıda yardımı için vakfa, psikolojik destek için hastaneye) için ayrı bir kuruma gidip çöküş hikâyesini ve yaşadığı utancı defalarca anlatmak zorunda kalması, yardım arama davranışını sekteye uğratan en büyük damgalanma mekanizmalarından biridir. Tek kapı modeli, karmaşık bürokratik ağlar içinde bir tek temas noktası yaratarak bireyin tüm bu hizmetlere yargılanmadan, mahremiyeti gözetilerek ve kurumlar arası yönlendirme labirentlerinde yorulmadan ulaşmasını sağlar (Dubois ve Anderson, 2010, s. 15). Ayrıca, sivil toplum kuruluşları, sendikalar ve işverenler gibi aktörlerin de dâhil olduğu erken yönlendirme mekanizmalarının kurulması, krizin derinleşmeden engellenmesi için kritik bir adımdır (Dubois ve Anderson, 2010, s. 17). Kapsamlı bir sosyal politika, bireyin borcunu hukuki boyutta yapılandırırken, onu yeniden toplumsal hayata dâhil edecek sosyal reçetelendirme mekanizmalarını da eşzamanlı olarak devreye sokmalıdır. Borç krizinin doğrudan bir sosyal hizmet müdahale alanı olarak kabul edilmesi, utanca dayalı sessiz yalnızlaşmayı durduracak ve kırılgan bireylerin toplumsal dayanışma ağlarına yeniden tutunabilmesinin önünü açacaktır.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma, günümüz tüketim toplumlarında borçluluğun hem bir bütçe açığı veya geçici bir nakit sıkıntısı hem de bireyi toplumsal ilişkiler açısından koparan ve temel bir tehdit içeren sosyolojik bir kriz olduğunu ortaya koymaktadır. Goffman'ın damgalanma (stigma) teorisi ve Bauman'ın "kusurlu tüketici" kavramsallaştırması ışığında incelendiğinde borçluluk, çağdaş birey için yönetilmesi gereken ekonomik bir risk olmanın yanında, toplumdan gizlenmesi gereken ahlaki bir kusur olarak deneyimlenmektedir. Ödeme güçlüğüne getirdiği başarısızlık hissini ve toplumsal itibar kaybını çoğunlukla içselleştiren birey, alacaklılarla yüzleşme veya tüketim odaklı sosyalleşme pratiklerine asgari düzeyde dahi katılamama kaygısı sonrasında, radikal bir savunma mekanizması geliştirerek kendi yalıtılmış kabuğuna çekilmektedir.

Sürecin yarattığı bu yıpratıcı yalıtılmışlığı kavramsal bir çerçeveye oturtabilmek adına, çalışmanın teorik tartışmaları ve bulguları ışığında literatüre **"ekonomik yalnızlaşma"** kavramı önerilmektedir. Ekonomik yalnızlaşma, bireyin ekonomik kırılganlık, itibar kaybı ve ağır borçluluk deneyimi nedeniyle sosyal ilişkilerden gönüllü ya da zorunlu olarak geri çekilmesi ve toplumsal aidiyet bağlarının zayıflaması süreci şeklinde tanımlanabilir. Bu yeni kavramsallaştırma, yalnızlığın her zaman bireysel veya psikolojik bir eğilimden ibaret olmadığını, utanç, damgalanma korkusu ve finansal yetersizliklerin birleşimiyle üretilen, sistemsal ve yapısal bir tecrit hali olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Toplumsal yapı içindeki dezavantajlı konumları nedeniyle, halihazırda dışlanma riski taşıyan kırılgan gruplar için ekonomik yalnızlaşma, çok daha yıkıcı ve çok katmanlı bir sarmala dönüşmektedir. İşsizler, yoksul aileler, tek ebeveynli haneler, göçmenler, eski hükümlüler veya madde ve kumar bağımlılığı ile mücadele eden bireyler, taşıdıkları dezavantajlı kimliklerin üzerine eklenen "başarısız/borçlu" etiketiyle çifte bir damgalanmaya maruz kalmaktadırlar. Bu gruplarda karşılaşılan ekonomik güvencesizlik, bireylerin onurlu bir yaşam sürme kapasitesini bütünüyle felç ederken (Fernández-López vd., 2024, s. 1046), hane içi çatışmaları tetiklemekte ve aile sistemindeki tahribatı daha ağır boyutlara taşımaktadır (Aydoğan Balyemez vd., 2026). Çevresiyle olan güven bağları kopan, yasal takipler veya icra baskısıyla köşeye sıkışan kırılgan birey, utancını gizleyebilmek adına mekânsal bir yer değiştirmeye (Gürsoy, 2024, s. 19) veya bütünüyle dış dünyadan koparak radikal bir sosyal tecride yönelmektedir. Bu sosyal yalıtılmışlığın aşılamadığı, ekonomik stresin kronikleştiği ve itibarın onarılamadığı durumlarda, toplumsal kuralların ve aidiyet bağlarının tamamen çözüldüğü anomik intiharlar, trajik ve nihai bir kaçış yolu olarak ortaya çıkabilmektedir (Dilber ve Uysal, 2020, s. 731; Erbay ve Şentürk, 2022, s. 97).

İtibarını koruma çabasıyla sessizliğe bürünen bu kırılgan grupların yeniden topluma kazandırılması için, bireyi suçlayan ve krizi kişisel bir ahlaki zafiyete veya iradesizliğe indirgeyen geleneksel yardım modellerinin gözden geçirilmesi gerekmektedir. Avrupa Yaşam ve Çalışma Koşullarını İyileştirme Vakfı'nın da altını çizdiği üzere borçluluk, yoksulluk, ruhsal sağlık sorunları ve aile içi şiddetle iç içe geçmiş bir krizdir ve yapısal müdahaleler gerektirir (Dubois ve Anderson, 2010, s. 3). Uygulama sahasında bireyin zedelenen onurunu onarmayı, utanç sarmalını kırmayı ve hak temelli bir yaklaşımla bireyi güçlendirmeyi hedefleyen önleyici "Finansal Sosyal Hizmet" (Sherraden, Birkenmaier ve Collins, 2018) yaklaşımı, makro sosyal politika mekanizmalarına ivedilikle dâhil edilmelidir. Bu yaklaşım, bireylere borç yönetimi becerisi kazandırmakla kalmayıp, alacaklılarla müzakere süreçlerinde arabuluculuk yaparak bireyin üzerindeki ağır psiko-sosyal baskıyı hafifletmeyi amaçlar (Stamp, 2012, s. 94). Söz konusu destek mekanizmalarının, damgalanma korkusunu engellemek ve bürokratik engelleri aşmak amacıyla entegre bir "tek kapı" (one-door) modeliyle sunulması (Dubois ve Anderson, 2010, s. 15), kırılgan grupların bu hizmetlere erişilebilirliğini hayati ölçüde artıracaktır.

Bu teorik çerçevenin pratiğe yansımalarını tam anlamıyla görebilmek ve yapısal çözüm yolları üretebilmek için, gelecek araştırmalarda "ekonomik yalnızlaşma" kavramını merkeze alan nitel saha çalışmalarına da ihtiyaç duyulmaktadır. Farklı kırılgan grupların borçluluk süreçlerindeki utanç deneyimlerini, alacaklılardan kaçma stratejilerini ve hane içi sessiz çatışmaları anlamlandırmak üzere tasarlanacak fenomenolojik araştırmalar, meselenin mikro dinamiklerini gün yüzüne çıkaracaktır. Sahadan elde edilecek bu derinlemesine veriler, sosyal politikalarda günöbirlik aynî veya nakdî yardımların ötesine geçerek, insan onurunu ve toplumsal entegrasyonu merkeze alan önleyici, hak temelli ve yapısal müdahale modellerinin kurgulanmasına zemin hazırlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Atbaş, A. E.** (2021). Damga: Örselenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar [Kitap İncelemesi]. *Mutalaa*, 1(2), 264-268.
- Aydoğan Balyemez, D., Eryiğit-Madzwamuse, S. ve Kayabol, N. B. A.** (2026). Türkiye'de düşük gelirli aileler ekonomik baskılarla nasıl başa çıkıyor? Çok sistemli bir aile dirençliliği modeli. *Journal of Family and Economic Issues*. <https://doi.org/10.1007/s10834-026-10104-9>
- Bauman, Z.** (2006). *Çalışma, tüketicilik ve yeni yoksullar* (Ü. Öktem, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Burvill, G.** (2024). *Büyük Britanya'da finansal güvensizlik: Tek ebeveynler arasında borç, karar verme ve finansal direnç üzerine karma yöntem analizi* [Doktora tezi, The University of Manchester]. The University of Manchester Research Portal. Erişim tarihi 18 Temmuz 2026, <https://research.manchester.ac.uk/en/studentTheses/financial-insecurity-in-great-britain-a-mixed-methods-analysis-of/>
- Demirel, Y.** (2020). *Kredili hayatlar: Toplumsal dayanışma ve borçlanma kültürü üzerine sosyolojik bir araştırma* [Yüksek lisans tezi, Üniversite Adı]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Dilber, T. ve Uysal, D.** (2020). İşsizlik ve intihar arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16(3), 729-744.
- Dubois, H. ve Anderson, R.** (2010). *Managing household debts: Social service provision in the EU*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (Eurofound).
- Erbay, E. ve Şentürk, G.** (2022). Does food inflation cause suicide in Turkey?. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18(2), 96-108.
- Fernández-López, S., Álvarez-Espino, M., Rey-Ares, L. ve Castro-González, S.** (2024). Tüketici finansal kırılganlığı: İnceleme, sentez ve gelecekteki araştırma gündemi. *Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 38, 1045–1084. <https://doi.org/10.1111/joes.12573>
- Goffman, E.** (2014). *Damga: Örselenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar* (Ş. Geniş, Çev.). Heretik Yayınları.
- Gürsoy, H. B.** (2024). Türkiye'de işsizlik ile geçim sıkıntısı ve ticari başarısızlık nedenli intihar ilişkisi: Zaman serisi analizi. *Paradigma: İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 13(1), 16-28.
- Graeber, D.** (2015). *Borç: İlk 5000 yıl* (M. Eren, Çev.). Everest Yayınları.
- Güler, M. A.** (2017). Borçla yönetmek: 2000'li yıllarda Türkiye'de borçlanma ve borçluluk. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (Gazi Akademi Genç Sosyal Bilimciler Sempozyumu 2017 Özel Sayısı), 192-219.

- Karakaya, M. F.** (2021). *Bir toplumsal ilişki biçimi olarak borçla satın alma: Tarihsel ve mikro-sosyolojik bir inceleme* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Kılınçarslan, P.** (2023). Sosyal politika: Cinsiyet, devlet ve toplum üzerine uluslararası çalışmalar. *Social Politics*, 30(4), 973-996. <https://doi.org/10.1093/sp/jxad031>
- Krumer-Nevo, M., Gorodzeisky, A. ve Saar-Heiman, Y.** (2016). Debt, poverty and financial social work. *International Social Work*, 17(5). <https://doi.org/10.1177/1468017316649330>
- Lazzarato, M.** (2014). *Borçlandırılmış insanın imali: Neoliberal durum üzerine bir deneme* (H. Yücel, Çev.). Açılım Kitap.
- Lazzarato, M.** (2016). *Aşağılıkların yönetimi* (A. U. Kılıç, Çev.). Açılım Kitap.
- Özmen, S. ve Erdem, R.** (2018). Damgalamanın kavramsal çerçevesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 185-208.
- Richardson, T., Elliott, P. ve Roberts, R.** (2013). The relationship between personal unsecured debt and mental and physical health: A systematic review and meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 33(8), 1148-1162.
- Seefeldt, K. S.** (t.y.). *American Journal of Sociology*. Erişim tarihi 18 Temmuz 2026, <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/681932>
- Sherraden, M. S., Birkenmaier, J. ve Collins, J. M.** (2018). *Financial capability and asset building in vulnerable households: Theory and practice*. Oxford University Press.
- Stamp, S.** (2012). The impact of debt advice in response to financial difficulties in Ireland. *Social Policy and Society*, 11(1), 93-104. <https://doi.org/10.1017/S1474746411000443>
- Türk, M. E.** (2026, 15 Nisan). Geri çekilme (savunma mekanizması). *Psikogözlük Psikoloji Sözlüğü*. Erişim tarihi 18 Temmuz 2026, <https://psikogozluk.com/Psikoloji%20S%C3%B6zl%C3%BC%C4%9F%C3%BC/geri-cekilme-savunma-mekanizmasi/>

16. Bölüm

Türkiye’de Tekstil Sektöründe Sosyal Politika Endeksi: Sendikalaşma, Ücret, Kadın İstihdamı ve Kayıt Dışılık Temelli Bölgesel Bir Analiz

Yücel UYANIK¹, Murat ATAN²

1. Giriş

Tekstil ve hazır giyim sektörü, Türkiye ekonomisinde üretim, istihdam, ihracat ve bölgesel kalkınma açısından stratejik öneme sahip emek yoğun sektörlerden biridir. Sektör, özellikle kadın istihdamı, düşük vasıflı işgücü talebi, küçük ve orta ölçekli işletme yoğunluğu, kayıt dışı çalışma riski, ücret düzeyleri ve iş sağlığı ve güvenliği sorunları bakımından sosyal politika alanının temel inceleme konularından biri olarak öne çıkmaktadır. Bu yönüyle tekstil sektörü yalnızca ekonomik büyüme ve dış ticaret performansı bakımından değil, aynı zamanda emeğin korunması, sosyal güvenlik kapsamı, sendikal örgütlenme, toplumsal cinsiyet eşitliği ve insana yakışır iş koşulları bakımından da değerlendirilmesi gereken çok boyutlu bir yapıya sahiptir.

Türkiye’de tekstil sektörü tarihsel olarak sanayileşme sürecinin önemli taşıyıcılarından biri olmuş; İstanbul, Bursa, Denizli, Gaziantep, Kahramanmaraş, İzmir, Adana, Tekirdağ, Uşak ve çevresinde yoğunlaşan üretim merkezleriyle bölgesel kalkınma dinamikleri üzerinde belirleyici rol oynamıştır. Ancak sektörün bölgesel yapısı homojen değildir. Bazı iller yüksek üretim kapasitesi, ihracat gücü, kurumsallaşmış işletme yapısı ve görece güçlü sendikal örgütlenme imkânlarıyla öne çıkarken; bazı illerde düşük ücret, kayıt dışılık, güvencesiz istihdam, kadın emeğinin kırılganlığı ve iş güvenliği sorunları daha belirgin hale gelmektedir. Bu farklılıklar, tekstil sektörünün sosyal politika açısından il düzeyinde karşılaştırmalı olarak analiz edilmesini gerekli kılmaktadır.

Sosyal politika alan yazınında emek piyasalarının korunması, sosyal güvenlik kapsamının genişletilmesi, gelir güvencesinin sağlanması, çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve sendikal hakların güçlendirilmesi temel politika alanları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda sendikalar, yalnızca ücret pazarlığı yapan örgütler değil; aynı zamanda sosyal koruma mekanizmalarının

¹ Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, y.uyanik@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6424-3672

² Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, murat.atan@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2485-9456

güçlendirilmesine, kayıt dışılığın azaltılmasına, iş sağlığı ve güvenliği standartlarının geliştirilmesine ve çalışanların sosyal haklara erişiminin artırılmasına katkı sunan kurumsal aktörlerdir. Tekstil sektöründe sendikal örgütlenme düzeyi, işçilerin pazarlık gücü ve sosyal haklara erişimi açısından önemli bir gösterge niteliğindedir. Bununla birlikte Türkiye’de sendikalaşma, ücret, kadın istihdamı, kayıt dışılık ve iş güvenliği göstergelerini birlikte ele alan il bazlı bütünsel çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’de tekstil sektörünün sosyal politika performansını 81 il düzeyinde karşılaştırmalı olarak ölçmeye yönelik bir Tekstil Sosyal Politika Endeksi (TSPE) geliştirmektir. Endeks kapsamında sendikalaşma kapasitesi, ücret düzeyi, kadın istihdamı, kayıtlı istihdam, kayıt dışılık, işsizlik, iş sağlığı ve güvenliği göstergeleri ile sosyal koruma değişkenleri birlikte ele alınacaktır. Böylece tekstil sektörünün yalnızca ekonomik üretim kapasitesi değil, çalışanların sosyal haklara erişimi ve emeğin korunması bakımından ortaya koyduğu bölgesel farklılıklar analiz edilecektir.

Çalışmada ikinci verilere dayalı nicel bir araştırma tasarımı benimsenmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu, Sosyal Güvenlik Kurumu, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve ilgili kurumsal veri kaynaklarından elde edilecek göstergeler kullanılarak 81 il için çok boyutlu bir karar matrisi oluşturulacaktır. Endeksin ağırlıklandırma aşamasında Critic ve Entropy nesnel ağırlıklandırma yöntemlerinden yararlanılması; illerin sıralanmasında ise EDAS ve MARCOS gibi çok kriterli karar verme teknikleri kullanılmıştır. Böylece yöntemsel açıdan yalnızca tek bir sıralama üretmek yerine, farklı ağırlıklandırma ve sıralama yaklaşımlarına dayalı karşılaştırmalı ve dayanıklı bir endeksleme çerçevesi geliştirilmiştir.

Çalışmanın akademik katkısı üç düzeyde ortaya çıkmaktadır. İlk olarak, tekstil sektörünü sosyal politika perspektifinden il düzeyinde ölçen bütünsel bir endeks önererek alan yazındaki önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Mevcut çalışmalar çoğunlukla tekstil sektörünü üretim, ihracat, rekabet gücü veya istihdam hacmi açısından ele alırken, bu çalışma sektörü sendikalaşma, ücret, kadın emeği, kayıt dışılık ve sosyal koruma göstergeleriyle birlikte değerlendirmektedir. İkinci olarak, çalışma sosyal politika alan yazına ölçülebilir ve karşılaştırılabilir bir “sektörel sosyal politika performansı” yaklaşımı kazandırmaktadır. Bu yönüyle TSPE, yalnızca betimleyici bir gösterge seti değil, politika önceliklerinin belirlenmesine yardımcı olabilecek analitik bir araç niteliği taşımaktadır. Üçüncü olarak, çok kriterli karar verme yöntemlerinin sosyal politika analizlerinde kullanımını genişleterek çalışma ekonomisi, bölgesel kalkınma ve sosyal politika literatürleri arasında yöntemsel bir köprü kurmaktadır.

Çalışmanın politika katkısı da önemlidir. Elde edilecek bulgular, tekstil sektöründe hangi illerin sosyal politika açısından güçlü, kırılgan veya müdahale gerektiren yapıya sahip olduğunu ortaya koyacaktır. Bu sayede sendikalar, kamu kurumları, yerel yönetimler, işveren örgütleri ve sosyal politika yapımcıları için bölgeye özgü politika önerileri geliştirilebilecektir. Özellikle kadın istihdamının artırılması, kayıt dışılığın azaltılması, ücret güvencesinin güçlendirilmesi, iş güvenliği standartlarının yükseltilmesi ve sendikal örgütlenmenin desteklenmesi bakımından il düzeyinde hedeflenmiş politika tasarımlarına katkı sunulması beklenmektedir.

Bu çerçevede çalışma, Türkiye’de tekstil sektörünün sosyal politika haritasını ortaya koymayı ve sektörel kalkınmanın yalnızca üretim ve ihracat performansı üzerinden değil, emeğin korunması ve sosyal adalet ilkeleri üzerinden de değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Böylece çalışma, tekstil sektöründe ekonomik rekabet gücü ile sosyal politika kapasitesi arasındaki ilişkinin bölgesel düzeyde anlaşılmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

2. Kuramsal Çerçeve ve Alan Yazın

Tekstil sektörü, emek yoğun üretim yapısı, kadın emeğine dayalı istihdam kompozisyonu, düşük ücret baskısı, kayıt dışılık riski ve sendikal örgütlenme sorunları nedeniyle sosyal politika alan yazınında özel bir öneme sahiptir. Sosyal politika açısından sektörün önemi yalnızca istihdam yaratma kapasitesinden değil, yaratılan istihdamın niteliğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle tekstil sektörünün sosyal politika performansının değerlendirilmesinde ücret düzeyi, kayıtlı istihdam, kadın istihdamı, iş sağlığı ve güvenliği, sendikal örgütlenme ve sosyal koruma kapasitesi birlikte ele alınmalıdır.

ILO’nun “insana yakışır iş” yaklaşımı, bu çalışmanın temel kuramsal dayanaklarından birini oluşturmaktadır. ILO’ya göre insana yakışır iş; istihdam fırsatları, yeterli kazanç, güvenli çalışma ortamı, sosyal güvenlik, eşit fırsatlar, iş ve aile yaşamının uyumu ile sosyal diyalog ve çalışan temsili gibi çok boyutlu göstergeler üzerinden izlenmelidir (International Labour Organization [ILO], 2013). Bu çerçeve, tekstil sektörünün yalnızca üretim ve ihracat performansı bakımından değil, çalışanların sosyal haklara erişimi ve emeğin korunması bakımından da değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada geliştirilecek Tekstil Sosyal Politika Endeksi (TSPE), ILO’nun insana yakışır iş yaklaşımıyla uyumlu biçimde çok boyutlu bir sosyal politika ölçüm aracı olarak kurgulanmaktadır.

Sendikalar ve toplu pazarlık kurumları, sosyal politika sisteminin emek piyasası ayağında merkezi bir rol oynamaktadır. Sendikal örgütlenme, işçilerin pazarlık gücünü artırarak ücretlerin iyileştirilmesine, çalışma sürelerinin

düzenlenmesine, sosyal yardımların genişletilmesine ve iş sağlığı ve güvenliği standartlarının güçlendirilmesine katkı sağlayabilir. OECD, toplu pazarlık ve sosyal diyalogun işgücü piyasalarını daha kapsayıcı hale getirme potansiyeline sahip olduğunu; özellikle teknolojik, demografik ve yeşil dönüşüm gibi yeni riskler karşısında çalışanların korunmasında tamamlayıcı bir politika aracı işlevi gördüğünü vurgulamaktadır (OECD, 2025). Bu bağlamda sendikalaşma, yalnızca endüstri ilişkileri alanına ait bir değişken değil, aynı zamanda sosyal politika kapasitesinin önemli bir göstergesidir.

Tekstil sektörü açısından sendikalaşma daha da kritik hale gelmektedir. Çünkü sektör, küçük ölçekli üretim birimleri, fason üretim ilişkileri, taşeronlaşma ve düşük ücretli istihdam biçimleri nedeniyle güvencesiz çalışma riskinin yüksek olduğu alanlardan biridir. Türkiye’de tekstil ve hazır giyim sektöründe kayıt dışı istihdam, düşük ücret ve sosyal güvenlik kapsamı dışında çalışma biçimleri, özellikle atölye tipi üretim ve gündelik çalışma ilişkileri içinde daha görünür hale gelmektedir. Clean Clothes Campaign tarafından hazırlanan Türkiye tekstil sektörü profili, hazır giyim sektöründe kayıt dışı istihdam tahminlerinin önemli düzeylere ulaşabildiğini ve bunun ücret, sosyal güvenlik ve işçi hakları bakımından ciddi kırılğanlıklar yarattığını göstermektedir (Clean Clothes Campaign, 2022). Bu nedenle kayıt dışılık, TSPE kapsamında olumsuz yönlü temel göstergelerden biri olarak değerlendirilmelidir.

Kayıt dışı istihdam, sosyal politika açısından yalnızca vergi ve prim kaybı sorunu değildir; aynı zamanda sosyal güvenlik hakkından mahrumiyet, iş kazası ve meslek hastalığı risklerinin görünmezleşmesi, düşük ücret ve iş güvencesizliği anlamına gelmektedir. Türkiye’de kayıt dışı istihdamın nedenleri arasında işsizlik, yüksek işgücü maliyetleri, denetim yetersizliği, düşük eğitim düzeyi, ekonomik krizler ve işgücü piyasasının parçalı yapısı öne çıkmaktadır (Mahiroğulları, 2017). Bu bağlamda kayıt dışılığın yüksek olduğu bölgelerde sosyal politika kapasitesinin zayıfladığı; kayıtlı istihdamın güçlü olduğu bölgelerde ise sosyal güvenlik, sendikal haklar ve ücret güvencesi açısından daha olumlu bir yapının oluştuğu ileri sürülebilir.

Kadın istihdamı, tekstil sektörünün sosyal politika analizinde ayrı bir önem taşımaktadır. Tekstil ve hazır giyim sektörü, tarihsel olarak kadın emeğinin yoğun kullanıldığı sektörlerden biri olmakla birlikte, kadınların istihdam biçimleri çoğu zaman düşük ücret, kayıt dışılık, sınırlı yükselme olanakları ve iş-yaşam uyumu sorunlarıyla iç içe geçmektedir. ILO, hazır giyim üretiminde kadınların istihdamdaki ağırlığının yüksek olduğunu; ancak bu yoğunlaşmanın her zaman güvenceli ve nitelikli istihdam anlamına gelmediğini belirtmektedir (ILO, 2023). Türkiye’de de kadın istihdamının artırılması, kayıt dışılığın azaltılması ve kadınların sosyal güvenlik kapsamına alınması, ulusal istihdam politikalarının

temel öncelikleri arasında yer almaktadır (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2025). Bu nedenle TSPE’de kadın istihdam oranı olumlu yönlü, kadın işsizliği ve kadın kayıt dışılığı ise olumsuz yönlü göstergeler olarak değerlendirilebilir.

Ücret düzeyi, sosyal politika performansının en temel göstergelerinden biridir. Ücret, yalnızca çalışanın emeğinin karşılığı değil, aynı zamanda hane refahı, yoksulluk riski, sosyal dışlanma ve yaşam standardı üzerinde doğrudan etkili bir değişkendir. ILO’nun Küresel Ücret Raporu, ücret eşitsizliklerinin ülkeler içinde ve arasında devam ettiğini, ücret politikalarının sosyal adalet ve kapsayıcı büyüme açısından merkezi bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır (ILO, 2024). Tekstil sektörü gibi emek yoğun sektörlerde düşük ücret baskısı, özellikle kadınlar, gençler, göçmenler ve düşük vasıflı çalışanlar açısından sosyal kırılganlığı artırabilmektedir. Bu nedenle il düzeyinde ortalama ücret veya prime esas kazanç göstergesi, TSPE’nin temel bileşenlerinden biri olarak kullanılmalıdır.

İş sağlığı ve güvenliği göstergeleri de sosyal politika endeksinin önemli bir boyutunu oluşturur. Tekstil sektöründe uzun çalışma süreleri, yoğun üretim temposu, makine kullanımı, kimyasal maddelere maruz kalma, ergonomik riskler ve atölye koşulları iş kazası ve meslek hastalığı risklerini artırabilmektedir. ILO’nun insana yakışır iş çerçevesinde güvenli çalışma ortamını temel göstergeler arasında değerlendirmesi, iş güvenliği değişkenlerinin TSPE’ye dâhil edilmesini kuramsal olarak desteklemektedir (ILO, 2013). Bu kapsamda iş kazası oranı, meslek hastalığı bildirimi veya sektörel iş güvenliği göstergeleri endeksin olumsuz yönlü bileşenleri olarak kullanılabilir.

Bu çalışmanın alan yazındaki özgün konumu, tekstil sektörünü tekil göstergeler üzerinden değil, çok boyutlu bir sosyal politika endeksi aracılığıyla değerlendirmesinden kaynaklanmaktadır. Mevcut çalışmalar genellikle tekstil sektörünün ihracat, üretim kapasitesi, rekabet gücü, istihdam hacmi veya çalışma koşulları açısından ayrı ayrı ele almaktadır. Buna karşılık TSPE yaklaşımı, sendikalaşma, ücret, kadın istihdamı, kayıt dışılık, iş güvenliği ve sosyal koruma değişkenlerini aynı analitik çerçevede birleştirerek bölgesel düzeyde karşılaştırılabilir bir sosyal politika performansı ölçümü sunmayı amaçlamaktadır. Böylece çalışma, sosyal politika alan yazına sektörel ve bölgesel temelli yeni bir endeks önerisi kazandırmaktadır.

Endeks geliştirme sürecinde çok kriterli karar verme yöntemlerinin kullanılması, çalışmanın yöntemsel katkısını güçlendirmektedir. Çok kriterli karar verme yöntemleri, birden fazla ve farklı yönlü göstergenin aynı karar matrisi içinde değerlendirilmesine olanak sağlar. CRITIC yöntemi, kriterler arasındaki karşıtlık ve bilgi yoğunluğunu dikkate alarak nesnel ağırlık üretmektedir (Diakoulaki et al., 1995). Entropy yöntemi ise karar matrisindeki

bilgi çeşitliliğinden hareketle kriter ağırlıklarını belirlemektedir. EDAS ve MARCOS yöntemleri de alternatiflerin ortalama çözüme veya uzlaşık çözüme göre konumunu değerlendirmeye imkân tanıyan güncel sıralama yaklaşımlarıdır (Keshavarz Ghorabae et al., 2015; Stević et al., 2020).

Bu yöntemsel çerçeve, sosyal politika analizlerinde önemli bir avantaj sağlamaktadır. Çünkü sosyal politika performansı tek bir değişkenle açıklanamayacak kadar çok boyutludur. Bir ilin tekstil sektöründe yüksek istihdam yaratması, o ilin sosyal politika açısından güçlü olduğu anlamına gelmeyebilir. Eğer aynı ilde düşük ücret, yüksek kayıt dışılık, zayıf sendikal örgütlenme ve yüksek iş kazası oranı varsa, üretim kapasitesi sosyal politika kapasitesine dönüşmemiş olabilir. Bu nedenle TSPE, illeri yalnızca ekonomik büyüklüklerine göre değil, emeğin korunması, sosyal güvenlik, kadın istihdamı, ücret güvencesi ve sendikal kapasite açısından değerlendirmeyi mümkün kılar.

Sonuç olarak bu çalışmanın kuramsal temeli, insana yakışır iş, sosyal diyalog, sendikal temsil, kayıtlı istihdam, toplumsal cinsiyet eşitliği ve bölgesel sosyal politika kapasitesi kavramları üzerine kurulmaktadır. Literatür, tekstil sektörünün sosyal politika açısından kırılgan ancak stratejik bir alan olduğunu göstermektedir. Bu çalışma ise söz konusu kırılganlığı 81 il düzeyinde ölçülebilir hale getirerek, sosyal politika yapıcılarını, sendikaları, yerel yönetimleri ve işveren örgütleri için kanıta dayalı politika geliştirme imkânı sunmayı hedeflemektedir.

3. Yöntem ve Veri Seti

3.1. Araştırmanın Tasarımı

Bu çalışma, Türkiye'de tekstil sektörünün sosyal politika performansını bölgesel düzeyde ölçmeye yönelik çok boyutlu bir değerlendirme modeli geliştirmeyi amaçlamaktadır. Geleneksel sosyal politika analizleri çoğunlukla tek bir göstergeye (örneğin istihdam, ücret veya sendikalaşma oranı) odaklanmakta ve sosyal politika performansını bu göstergeler üzerinden yorumlamaktadır. Oysa sosyal politika; çalışma yaşamı, gelir dağılımı, sosyal güvenlik, toplumsal cinsiyet eşitliği, iş sağlığı ve güvenliği, sendikal haklar ve kayıtlı istihdam gibi birbirini tamamlayan çok sayıda bileşenden oluşan bütüncül bir yapıya sahiptir (Esping-Andersen, 1990; ILO, 2013). Bu nedenle sosyal politika kapasitesinin tek bir değişken üzerinden değerlendirilmesi, iller veya bölgeler arasındaki gerçek farklılıkların ortaya konulmasını güçleştirmektedir.

Tekstil sektörü bu açıdan oldukça özgün bir araştırma alanı sunmaktadır. Türkiye ekonomisinin üretim, ihracat ve istihdam bakımından lokomotif sektörlerinden biri olan tekstil ve hazır giyim sanayi, aynı zamanda kadın emeğinin yoğun kullanıldığı, sendikal örgütlenmenin bölgesel farklılıklar gösterdiği, kayıt dışı istihdam riskinin görece yüksek olduğu ve çalışma

koşullarının sosyal politika açısından sürekli tartışıldığı sektörlerden biridir. Dolayısıyla sektörün yalnızca ekonomik performansı değil, çalışanların sosyal haklara erişimi ve emeğin korunması bakımından ortaya koyduğu performansın da ölçülmesi gerekmektedir. Bu gereklilik, çalışmanın temel hareket noktasını oluşturmaktadır.

Bu araştırmada, Türkiye'nin 81 ili karar verme birimi (Decision Making Unit—DMU) olarak ele alınmaktadır. Her il, tekstil sektöründeki sosyal politika performansını temsil eden çok sayıda gösterge bakımından değerlendirilmekte ve bu göstergeler kullanılarak Tekstil Sosyal Politika Endeksi (TSPE) oluşturulmaktadır. Böylece her ilin tekstil sektörüne ilişkin sosyal politika kapasitesi tek bir endeks değeri ile ifade edilmekte; iller kendi aralarında karşılaştırılabilir hale getirilmektedir. Endeks yaklaşımı, farklı ölçü birimlerine sahip çok sayıdaki değişkenin ortak bir performans ölçüsüne dönüştürülmesine olanak tanıdığı için sosyal politika analizlerinde giderek daha fazla kullanılmaktadır (OECD, 2008).

TSPE'nin oluşturulmasında Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yaklaşımı benimsenmiştir. ÇKKV yöntemleri, birbirinden farklı özelliklere sahip kriterlerin aynı analiz çerçevesinde değerlendirilmesini sağlayan ve özellikle ekonomik, sosyal ve çevresel göstergelerin birlikte kullanıldığı performans analizlerinde yaygın olarak tercih edilen yöntemlerdir (Zavadskas & Turskis, 2011). Tekstil sektörünün sosyal politika performansı da ücret düzeyi, sendikalaşma, kadın istihdamı, kayıt dışılık, iş güvenliği ve sosyal koruma gibi farklı yönlü kriterlerden oluştuğu için klasik istatistiksel yöntemlerden ziyade çok kriterli değerlendirme yaklaşımının kullanılması daha uygun görülmüştür.

3.2. Araştırmanın Yöntem Bilimsel Yaklaşımı

Çalışmada nesnel ağırlıklandırma ve alternatif sıralama süreçleri birbirinden ayrılmıştır. İlk aşamada kriterlerin önem düzeyleri CRITIC ve Entropy yöntemleri kullanılarak hesaplanmaktadır. Her iki yöntem de karar vericinin sübjektif değerlendirmesine ihtiyaç duymadan doğrudan veri matrisinden hareketle kriter ağırlıklarını belirleyen objektif ağırlıklandırma teknikleri arasında yer almaktadır. Böylece araştırmacı kaynaklı öznel değerlendirmelerin önüne geçilmekte ve kriter ağırlıkları tamamen veri setinin içerdiği bilgiye dayalı olarak hesaplanmaktadır.

CRITIC yöntemi kriterler arasındaki değişkenlik ve korelasyon yapısını birlikte dikkate alırken (Diakoulaki et al., 1995), Entropy yöntemi her kriterin bilgi içeriğini esas almaktadır (Shannon, 1948). İki yöntemin birlikte kullanılması, kriter ağırlıklarının farklı matematiksel yaklaşımlar altında karşılaştırılmasına ve sonuçların dayanıklılığının test edilmesine olanak

sağlamaktadır. Literatürde son yıllarda nesnel ağırlıklandırma yöntemlerinin birlikte kullanılması, tek bir yöntemin doğurabileceği olası yanlılıkları azaltan önemli bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir.

Kriter ağırlıklarının belirlenmesinden sonra illerin sosyal politika performanslarının sıralanmasında EDAS (Evaluation based on Distance from Average Solution) ve MARCOS (Measurement of Alternatives and Ranking according to Compromise Solution) yöntemlerinden yararlanılacaktır. Her iki yöntem de son yıllarda çok kriterli karar verme literatüründe yaygın biçimde kullanılan sıralama teknikleri arasında yer almakta ve farklı referans noktaları üzerinden alternatiflerin performansını değerlendirmektedir. EDAS yöntemi alternatiflerin ortalama çözüme olan uzaklığını dikkate alırken (Keshavarz Ghorabae et al., 2015), MARCOS yöntemi ideal ve anti-ideal çözümler arasındaki uzaklık performansı esas almaktadır (Stević et al., 2020). Bu iki yöntemin birlikte kullanılması, sıralama sonuçlarının yöntem bağımlılığını azaltmakta ve elde edilen bulguların sağlamlığını artırmaktadır.

Araştırmanın metodolojik yaklaşımı dört temel aşamadan oluşmaktadır.

İlk aşamada, Türkiye'nin 81 ili için tekstil sektörüne ilişkin sosyal politika göstergeleri derlenmekte ve karar matrisi oluşturulmaktadır. Karar matrisinde yer alan değişkenler farklı ölçü birimlerine sahip olduğundan ikinci aşamada normalizasyon işlemi uygulanarak tüm göstergeler karşılaştırılabilir hale getirilmektedir. Böylece ücret, iş kazası oranı, kadın istihdam oranı ve kayıt dışılık gibi farklı ölçeklerde ölçülen göstergeler ortak bir değerlendirme düzlemine taşınmaktadır.

Üçüncü aşamada kriter ağırlıkları CRITIC ve Entropy yöntemleri ile ayrı ayrı hesaplanmaktadır. Böylece hem kriterlerin içerdiği bilgi miktarı hem de kriterler arasındaki karşılıklı ilişki yapısı dikkate alınarak objektif ağırlıklar elde edilmektedir. Son aşamada ise elde edilen ağırlıklar kullanılarak EDAS ve MARCOS yöntemleri aracılığıyla illerin sosyal politika performansları sıralanmaktadır. Böylece her il için TSPE değeri hesaplanmakta ve Türkiye'nin tekstil sektörüne ilişkin sosyal politika haritası oluşturulmaktadır.

Çalışmanın önemli metodolojik yeniliklerinden biri, nesnel ağırlıklandırma ile alternatif sıralama yöntemlerini hibrit bir karar modeli içerisinde birlikte kullanmasıdır. Literatürde sosyal politika alanındaki çalışmaların büyük çoğunluğu betimleyici istatistikler, panel veri modelleri veya regresyon analizleri üzerine kuruludur. Buna karşılık bu araştırma, sosyal politika performansını çok kriterli karar verme yaklaşımıyla ölçerek farklı disiplinler arasında metodolojik bir köprü kurmaktadır. Böylece sosyal politika alan yazınına yalnızca yeni bir endeks önerisi sunulmamakta, aynı zamanda sosyal göstergelerin çok kriterli

analiz teknikleriyle değerlendirilmesine yönelik özgün bir metodolojik çerçeve geliştirilmektedir.

Araştırmanın ikinci önemli katkısı, değerlendirme birimi olarak coğrafi bölgeleri veya Düzey-2 istatistiki bölgeleri yerine doğrudan 81 ili esas almasıdır. Türkiye'de tekstil sektörünün mekânsal yapısı dikkate alındığında aynı bölge içerisinde yer alan iller arasında dahi üretim kapasitesi, sendikal örgütlenme, kadın istihdamı ve kayıt dışılık bakımından önemli farklılıklar bulunmaktadır. İl düzeyindeki analiz yaklaşımı, bu heterojen yapının daha ayrıntılı biçimde ortaya konulmasına olanak sağlayarak bölgesel sosyal politika tasarımlarına daha güçlü deneysel kanıtlar sunacaktır.

Son olarak, geliştirilen TSPE yalnızca akademik bir performans göstergesi olarak değil, aynı zamanda politika yapıcılar açısından karar destek aracı olarak tasarlanmıştır. Endeks sayesinde hangi illerin sosyal politika bakımından güçlü, hangilerinin ise kırılgan yapıya sahip olduğu nesnel biçimde belirlenebilecek; sendikal örgütlenmenin güçlendirilmesi, kayıt dışılığın azaltılması, kadın istihdamının artırılması ve iş sağlığı ile güvenliği standartlarının iyileştirilmesine yönelik bölgesel politika öncelikleri ortaya konulabilecektir. Bu yönüyle çalışma, çok kriterli karar verme yöntemlerini sosyal politika analizlerine bütünleştirerek hem teorik hem de uygulamalı alan yazına önemli katkılar sunmayı hedeflemektedir.

3.2.1. CRITIC Yöntemi ile Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesi

Bu çalışmada Tekstil Sosyal Politika Endeksi (TSPE) kapsamında kullanılan kriterlerin önem derecelerinin belirlenmesinde ilk nesnel ağırlıklandırma yöntemi olarak CRITIC yöntemi tercih edilmiştir. CRITIC yöntemi ilk kez Diakoulaki, Mavrotas ve Papayannakis (1995) tarafından geliştirilmiş olup, çok kriterli karar verme problemlerinde karar vericinin sübjektif değerlendirmelerine ihtiyaç duymadan kriter ağırlıklarının doğrudan veri matrisinden hesaplanmasına olanak sağlayan nesnel ağırlıklandırma yöntemlerinden biridir. Yöntemin temel varsayımı, bir kriterin karar sürecine katkısının yalnızca sahip olduğu değişkenlikten değil, aynı zamanda diğer kriterlerle olan ilişki yapısından da etkilendiğidir.

Geleneksel ağırlıklandırma yöntemlerinde kriter önemleri çoğunlukla uzman görüşlerine veya karar verici tercihlerine dayanmaktadır. Bununla birlikte sosyal politika gibi çok boyutlu analizlerde kriterlerin önem düzeylerinin öznel değerlendirmeler yerine doğrudan veri yapısından elde edilmesi daha güvenilir sonuçlar ortaya koymaktadır. Bu nedenle son yıllarda ekonomik performans, sürdürülebilir kalkınma, bölgesel gelişmişlik, finansal performans ve sosyal refah

endekslerinin oluşturulmasında CRITIC yöntemi yaygın biçimde kullanılmaktadır (Diakoulaki et al., 1995; Zavadskas & Podvezko, 2016).

CRITIC yönteminin temel yaklaşımı iki bileşene dayanmaktadır. Bunlardan ilki, her kriterin gözlemler arasında ne ölçüde farklılık oluşturduğunu gösteren standart sapma değeridir. Standart sapması yüksek olan kriterler alternatifleri ayırt etme bakımından daha fazla bilgi taşımaktadır. İkinci bileşen ise kriterler arasındaki doğrusal ilişki düzeyidir. Eğer iki kriter birbirine yüksek derecede benzer bilgi üretiyorsa, bu kriterlerin karar sürecine katkısı azalmakta; buna karşılık diğer kriterlerden bağımsız bilgi üreten değişkenlerin önemi artmaktadır. Dolayısıyla CRITIC yöntemi yalnızca değişkenliğe değil, kriterler arasındaki bilgi tekrarını da dikkate alarak ağırlık hesaplamaktadır.

CRITIC yönteminin uygulanabilmesi için öncelikle karar matrisi oluşturulur. Bu çalışmada karar matrisi, Türkiye'nin 81 ilini alternatifler, sosyal politika göstergelerini ise değerlendirme kriterleri olarak içermektedir. Karar matrisi aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir.

$$X = [x_{ij}]_{m \times n} \quad (1)$$

(1) nolu eşitlikte m, alternatif (81 il) sayısını, n, değerlendirme kriter sayısını ve x_{ij} kritere ait gözlem değerini göstermektedir.

Karar matrisindeki değişkenler farklı ölçü birimlerine sahip olduğundan ilk aşamada normalizasyon işlemi uygulanmaktadır. Normalizasyon işlemi sonucunda tüm kriterler ortak ölçeğe dönüştürülmekte ve karşılaştırılabilir hale getirilmektedir. Fayda yönlü kriterler için yüksek değerler daha iyi performansı, maliyet yönlü kriterler için ise düşük değerler daha iyi performansı ifade etmektedir. Bu nedenle kriter yönüne göre uygun normalizasyon işlemleri uygulanmaktadır.

Normalizasyon sonrasında her kriter için standart sapma değeri hesaplanmaktadır.

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2}{m}} \quad (2)$$

(2) nolu eşitlikte σ_j , (j). kriterin standart sapmasını, r_{ij} normalize edilmiş değeri ve $\bar{r}_j$ ilgili kriterin ortalamasını göstermektedir.

Standart sapma, kriterin ayırt edicilik gücünü temsil etmektedir. Alternatifler arasında yüksek farklılık oluşturan kriterlerin karar sürecine daha fazla katkı sağladığı kabul edilmektedir.

Bir sonraki aşamada kriterler arasındaki doğrusal ilişki Pearson korelasyon katsayısı yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$\rho_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)(r_{ik} - \bar{r}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2} \sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ik} - \bar{r}_k)^2}} \quad (3)$$

(3) nolu eşitlikte ρ_{jk} (j) ve (k) kriterleri arasındaki korelasyon katsayısını ifade etmektedir.

CRITIC yönteminde korelasyon katsayısının amacı, kriterler arasındaki bilgi tekrarını belirlemektir. Bir kriter diğer kriterlerle yüksek düzeyde pozitif ilişkiye sahipse, aynı bilgiyi tekrar ettiği kabul edilir ve karar sürecindeki katkısı azalır. Buna karşılık düşük korelasyona sahip kriterler daha özgün bilgi içerdiğinden daha yüksek önem kazanmaktadır.

Standart sapma ve korelasyon katsayıları birlikte kullanılarak her kriter için bilgi miktarını ifade eden bilgi içeriği katsayısı hesaplanmaktadır.

$$C_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - \rho_{jk}) \quad (4)$$

(4) nolu eşitlikte C_j ilgili kriterin toplam bilgi miktarını göstermektedir. Kriterin standart sapmasının yüksek olması ve diğer kriterlerle düşük korelasyon göstermesi durumunda bilgi miktarı artmaktadır.

Son aşamada kriter ağırlıkları aşağıdaki eşitlik yardımıyla elde edilmektedir.

$$w_j = \frac{C_j}{\sum_{j=1}^n C_j} \quad (5)$$

(5) nolu eşitlikte w_j (j). kriterin nihai ağırlığını göstermektedir.

Tüm kriter ağırlıklarının toplamı bire eşittir. CRITIC yönteminin en önemli üstünlüğü, kriter önemlerini yalnızca veri setinin istatistiksel özelliklerinden hareketle belirlemesidir. Böylece uzman görüşlerinden veya karar vericinin öznel değerlendirmelerinden kaynaklanabilecek yanlılıklar en aza indirilmektedir. Özellikle sosyal politika göstergeleri arasında yüksek korelasyon bulunabilmektedir. Örneğin ücret düzeyi ile kayıt dışılık veya kadın istihdamı ile kayıtlı istihdam arasında belirli düzeyde doğrusal ilişkiler bulunması beklenmektedir. CRITIC yöntemi bu ilişkileri dikkate alarak aynı bilgiyi tekrar eden kriterlerin ağırlığını azaltmakta, daha özgün bilgi taşıyan kriterleri ise ön plana çıkarmaktadır.

Bu çalışmada CRITIC yönteminin tercih edilmesinin temel nedeni, Türkiye'deki tekstil sektörünün sosyal politika performansını belirleyen göstergelerin birbirleriyle yüksek etkileşim içinde olmasıdır. Eğer kriter ağırlıkları eşit kabul edilirse veya tamamen uzman görüşüne dayandırılırsa, kriterler arasındaki bilgi yoğunluğu ve bağımlılık yapısı göz ardı edilmiş olacaktır. Buna karşılık CRITIC yöntemi hem kriterlerin ayırt edicilik gücünü hem de kriterler arası etkileşimi birlikte değerlendirdiğinden, Tekstil Sosyal Politika Endeksi'nin daha nesnel ve veri odaklı biçimde oluşturulmasına katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte CRITIC yöntemi yalnızca korelasyon yapısını esas aldığından kriterlerin bilgi çeşitliliğini doğrudan dikkate almamaktadır. Bu nedenle çalışmada ikinci nesnel ağırlıklandırma yöntemi olarak Entropy yöntemi de uygulanmakta ve iki yöntemden elde edilen sonuçlar karşılaştırılarak ağırlıklandırma sürecinin sağlamlığı test edilmektedir.

3.2.2. Entropy Yöntemi ile Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesi

Entropy yöntemi, çok kriterli karar verme problemlerinde kriter ağırlıklarının nesnel biçimde belirlenmesinde kullanılan bilgi temelli ağırlıklandırma yaklaşımlarından biridir. Yöntemin kuramsal temeli, Shannon'un (1948) bilgi kuramına dayanmaktadır. Entropy kavramı, bir sistemdeki belirsizlik, düzensizlik veya bilgi çeşitliliği düzeyini ifade eder. Çok kriterli karar verme bağlamında ise bir kriterin alternatifler arasında ne ölçüde ayırt edici bilgi sunduğunu ölçmek için kullanılmaktadır. Eğer bir kriter tüm alternatifler için birbirine çok yakın değerler alıyorsa, bu kriterin karar sürecine katkısı sınırlı kabul edilir. Buna karşılık alternatifler arasında yüksek farklılaşma oluşturan kriterlerin daha fazla bilgi taşıdığı ve daha yüksek ağırlık alması gerektiği varsayılır.

Bu çalışmada Entropy yönteminin kullanılmasının temel nedeni, Tekstil Sosyal Politika Endeksi'nde yer alan göstergelerin veri içeriğine dayalı biçimde ağırlıklandırılmak istenmesidir. Sendikalaşma kapasitesi, ücret düzeyi, kadın istihdamı, kayıt dışılık, işsizlik, iş kazası oranı ve sosyal koruma göstergeleri farklı ölçü birimlerine ve farklı dağılım özelliklerine sahiptir. Bu nedenle kriterlerin eşit ağırlıklı kabul edilmesi, bazı göstergelerin karar sürecindeki gerçek bilgi katkısını olduğundan düşük veya yüksek gösterebilir. Entropy yöntemi, her kriterin alternatifler arasında yarattığı farklılaşmayı dikkate alarak ağırlıkları veri setinin içsel yapısından üretmektedir.

Entropy yönteminin uygulanmasında ilk adım karar matrisinin oluşturulmasıdır. Bu çalışmada karar matrisi, 81 ili alternatifler; tekstil sektörünün sosyal politika performansını temsil eden göstergeleri ise kriterler olarak içermektedir. Karar matrisi genel olarak aşağıdaki şekilde gösterilebilir.

$$X = [x_{ij}]_{m \times n} \quad (6)$$

(6) nolu eşitlikte m, alternatif (81 il) sayısını, n, değerlendirme kriter sayısını ve x_{ij} kritere ait gözlem değerini göstermektedir.

İkinci aşamada karar matrisindeki değişkenler normalize edilmektedir. Normalizasyon, farklı birimlerde ölçülen kriterlerin karşılaştırılabilir hale getirilmesi için gereklidir. Fayda yönlü kriterlerde yüksek değerler daha olumlu sosyal politika performansını ifade ederken, maliyet yönlü kriterlerde düşük değerler daha iyi performansı göstermektedir. Bu nedenle normalizasyon işlemi kriterin yönüne göre yapılmalıdır.

Fayda yönlü kriterler için normalizasyon şu şekilde ifade edilebilir.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - \min(x_j)}{\max(x_j) - \min(x_j)} \quad (7)$$

Maliyet yönlü kriterler için ise normalizasyon şu şekilde gösterilebilir.

$$r_{ij} = \frac{\max(x_j) - x_{ij}}{\max(x_j) - \min(x_j)} \quad (8)$$

(7) ve (8) nolu eşitliklerde r_{ij} normalize edilmiş kriter değerini göstermektedir. Böylece tüm kriterler 0 ile 1 arasında ortak bir ölçeğe dönüştürülmektedir.

Üçüncü aşamada normalize edilmiş değerler kullanılarak her kriter için olasılık değerleri hesaplanır.

$$p_{ij} = \frac{r_{ij}}{\sum_{i=1}^m r_{ij}} \quad (9)$$

(9) nolu eşitlikte p_{ij} (i). ilin (j). kriter içindeki göreceli payını göstermektedir. Bu aşama, her kriterin kendi içinde bilgi dağılımının belirlenmesini sağlar.

Dördüncü aşamada her kriter için Entropy değeri hesaplanmaktadır.

$$e_j = -k \sum_{i=1}^m p_{ij} \cdot \ln(p_{ij}) \quad (10)$$

(10) nolu eşitlikte e_j (j). kriterin Entropy değerini; k ise normalizasyon sabitini ifade etmektedir. Normalizasyon sabiti genellikle aşağıdaki biçimde tanımlanır.

$$k = \frac{1}{\ln(m)} \quad (11)$$

Entropy değerinin yüksek olması, ilgili kriterde alternatifler arasındaki farklılaşmanın düşük olduğunu gösterir. Başka bir ifadeyle, kriter yüksek Entropy değerine sahipse karar sürecine daha sınırlı bilgi katkısı sunmaktadır. Entropy değerinin düşük olması ise kriterin alternatifler arasında daha güçlü bir ayırım oluşturduğunu ve daha yüksek bilgi taşıdığını gösterir. Beşinci aşamada her kriter için farklılaşma derecesi hesaplanır.

$$d_j = 1 - e_j \quad (12)$$

(12) nolu eşitlikte d_j ilgili kriterin bilgi çeşitliliğini veya ayırt edicilik gücünü ifade etmektedir. d_j değeri yükseldikçe kriterin karar sürecindeki önemi artmaktadır. Son aşamada kriter ağırlıkları elde edilir.

$$w_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^n d_j} \quad (13)$$

(13) nolu eşitlikte w_j (j). kriterin nihai Entropy ağırlığını göstermektedir. Tüm kriter ağırlıklarının toplamı bire eşittir. Entropy yönteminin en önemli üstünlüğü, kriter ağırlıklarını karar verici tercihleri yerine verinin içerdiği bilgi miktarına göre belirlemesidir. Bu özellik, özellikle sosyal politika gibi çok boyutlu alanlarda önemlidir. Çünkü sosyal politika göstergeleri arasındaki önem düzeyleri her zaman teorik olarak önceden belirlenemeyebilir. Örneğin bazı illerde ücret düzeyi belirleyici olurken, bazı illerde kayıt dışılık veya kadın istihdamı sosyal politika performansını daha güçlü biçimde etkileyebilir. Entropy yöntemi, bu farklılaşmayı karar matrisindeki gözlemlerden hareketle yakalamaya çalışır.

Bu çalışmada Entropy yöntemi, CRITIC yöntemiyle birlikte kullanılmak üzere tercih edilmiştir. Entropy, kriterlerin alternatifler arasındaki bilgi çeşitliliğine odaklanırken; CRITIC, kriterlerin hem değişkenliğini hem de diğer kriterlerle olan korelasyon yapısını dikkate almaktadır. Bu nedenle Entropy yöntemi, TSPE'nin veri temelli ve nesnel ağırlıklandırma yapısını güçlendiren tamamlayıcı bir araç olarak değerlendirilmektedir.

3.2.3. EDAS Yöntemi

EDAS yöntemi, Keshavarz Ghorabae, Zavadskas, Olfat ve Turskis (2015) tarafından geliştirilen ve alternatiflerin ortalama çözüme olan uzaklıklarına göre değerlendirildiği çok kriterli karar verme yöntemlerinden biridir. Yöntemin temel mantığı, her alternatifin performansını ideal ya da anti-ideal bir referans noktasına göre değil, karar matrisinde yer alan kriterlerin ortalama değerlerine göre karşılaştırmaktır. Bu yönüyle EDAS, alternatiflerin genel sistem ortalamasından ne ölçüde olumlu veya olumsuz ayrıştığını ölçmeye imkân tanır.

Bu çalışmada EDAS yöntemi, Türkiye'nin 81 ilinin Tekstil Sosyal Politika Endeksi (TSPE) açısından sıralanmasında kullanılmaktadır. EDAS'ın tercih edilmesinin temel nedeni, tekstil sektörüne ilişkin sosyal politika göstergelerinde iller arası ortalama performansın önemli bir referans noktası oluşturmasıdır. Bir ilin ücret, kadın istihdamı, kayıtlı istihdam veya sendikal kapasite bakımından ülke ortalamasının üzerinde yer alması olumlu performans; kayıt dışılık, işsizlik veya iş kazası oranı bakımından ortalamanın üzerinde yer alması ise olumsuz performans olarak değerlendirilebilir. EDAS yönteminde ilk adım karar matrisinin oluşturulmasıdır.

$$X = [x_{ij}]_{m \times n} \quad (14)$$

Burada (m) alternatif sayısını, (n) kriter sayısını ve x_{ij} (i). alternatifin (j). kritere ait değerini göstermektedir. Bu çalışmada alternatifler Türkiye'nin 81 ili, kriterler ise tekstil sektörünün sosyal politika performansını temsil eden göstergelerdir.

$$AV_j = \frac{\sum_{i=1}^m x_{ij}}{m} \quad (15)$$

(15) nolu eşitlikte AV_j (j). kriterin ortalama değerini ifade etmektedir. Üçüncü aşamada pozitif ortalamadan uzaklık ve negatif ortalamadan uzaklık değerleri hesaplanır. Fayda yönlü kriterlerde yüksek değerler daha iyi performans gösterdiği için pozitif uzaklık, alternatifin ortalamasının üzerinde ne kadar iyi performans gösterdiğini ifade eder. Maliyet yönlü kriterlerde ise düşük değerler daha iyi performans gösterdiğinden hesaplama tersine çevrilir.

Fayda Kriterleri için Pozitif Uzaklık

$$PDA_{ij} = \frac{\max(0, x_{ij} - AV_j)}{AV_j} \quad (16)$$

Fayda Kriterleri için Negatif Uzaklık

$$NDA_{ij} = \frac{\max(0, AV_j - x_{ij})}{AV_j} \quad (17)$$

Dördüncü aşamada kriter ağırlıkları kullanılarak ağırlıklı pozitif ve negatif uzaklık toplamaları hesaplanır.

$$SP_i = \sum_{j=1}^n w_j \cdot PDA_{ij} \quad (18)$$

$$SN_i = \sum_{j=1}^n w_j \cdot NDA_{ij} \quad (19)$$

(18) ve (19) nolu eşitliklerde w_j (j). kriterin CRITIC veya Entropy yöntemiyle belirlenen ağırlığını ifade etmektedir. Son olarak ise SP_i ve SN_i değerleri normalize edilir.

$$NSP_i = \frac{SP_i}{\max(SP_i)} \quad (20)$$

$$NSN_i = 1 - \frac{SN_i}{\max(SN_i)} \quad (21)$$

Son aşamada her alternatif için değerlendirme skoru hesaplanır.

$$AS_i = \frac{NSP_i + NSN_i}{2} \quad (22)$$

(22) nolu eşitlikte AS_i değeri 0 ile 1 arasında yer almakta olup, değerin yüksek olması ilgili ilin tekstil sektörü sosyal politika performansının daha güçlü olduğunu göstermektedir. Böylece EDAS yöntemi aracılığıyla 81 il TSPE açısından sıralanabilmektedir.

3.2.4. MARCOS Yöntemi

MARCOS yöntemi, Stević, Pamučar, Puška ve Chatterjee (2020) tarafından geliştirilen güncel çok kriterli karar verme yöntemlerinden biridir. Yöntemin temel yaklaşımı, alternatiflerin performansını hem ideal hem de anti-ideal çözümle karşılaştırarak uzlaşık bir fayda derecesi üretmektir. MARCOS, alternatiflerin ideal çözüme yakınlığını ve anti-ideal çözümden uzaklığını birlikte dikkate aldığı için özellikle çok boyutlu performans değerlendirmelerinde güçlü bir sıralama aracı olarak kullanılmaktadır.

Bu çalışmada MARCOS yöntemi, TSPE kapsamında illerin sosyal politika performanslarını sıralamak amacıyla kullanılmaktadır. MARCOS'un tercih edilmesinin temel nedeni, tekstil sektörünün sosyal politika performansında yalnızca iyi göstergelere yakınlığın değil, aynı zamanda kötü göstergelerden uzaklığın da önemli olmasıdır. Örneğin bir ilin yüksek ücret ve yüksek kadın istihdamı değerlerine sahip olması olumlu bir durumdur; ancak aynı ilde kayıt dışılık veya iş kazası oranı da yüksekse sosyal politika performansı bütüncül olarak güçlü kabul edilemez. MARCOS yöntemi bu çift yönlü değerlendirmeyi aynı analitik çerçeve içinde yapabilmektedir.

MARCOS yönteminde ilk olarak başlangıç karar matrisi oluşturulur.

$$X = [x_{ij}]_{m \times n} \quad (23)$$

Daha sonra karar matrisine anti-ideal ve ideal alternatifler eklenir. Anti-ideal alternatif, her kriter açısından en kötü performansı; ideal alternatif ise en iyi performansı temsil eder. Genişletilmiş karar matrisi şu şekilde ifade edilebilir.

$$\dot{X} = \begin{bmatrix} AAI \\ A_1 \\ A_2 \\ \vdots \\ A_m \\ AI \end{bmatrix} \quad (24)$$

Burada (AAI), anti-ideal alternatifi; (AI), ideal alternatifi göstermektedir. Fayda yönlü kriterlerde ideal değer maksimum, anti-ideal değer minimumdur; Maliyet yönlü kriterlerde ise ideal değer minimum, anti-ideal değer maksimumdur.

$$\begin{aligned} AI_j &= maks(x_{ij}) \\ AAI_j &= min(x_{ij}) \end{aligned} \quad (25)$$

Üçüncü aşamada genişletilmiş karar matrisi normalize edilir. Fayda yönlü kriterlerde normalizasyon şu şekilde yapılır.

$$n_{ij} = \frac{x_{ij}}{AI_j} \quad (26)$$

Maliyet yönlü kriterlerde ise

$$n_{ij} = \frac{AI_j}{x_{ij}} \quad (27)$$

Dördüncü aşamada normalize edilmiş değerler kriter ağırlıklarıyla çarpılarak ağırlıklandırılmış normalize matris elde edilir.

$$v_{ij} = n_{ij}w_j \quad (28)$$

Beşinci aşamada her alternatif için toplam fayda değeri hesaplanır.

$$S_i = \sum_{j=1}^n v_{ij} \quad (29)$$

Daha sonra alternatiflerin anti-ideal ve ideal çözüme göre fayda dereceleri hesaplanır.

$$K_i^- = \frac{S_i}{S_{AAI}} \quad (30)$$

$$K_i^+ = \frac{S_i}{S_{AI}} \quad (31)$$

(30) ve (31) nolu eşitliklerde K_i^- alternatifin anti-ideal çözüme göre fayda derecesini; K_i^+ ideal çözüme göre fayda derecesini göstermektedir. Son aşamada nihai fayda fonksiyonu hesaplanarak alternatifler sıralanır. Genel olarak daha yüksek fayda fonksiyonu değerine sahip alternatifler daha iyi performans göstermektedir. Bu çalışmada MARCOS sonucu elde edilecek skorlar, illerin tekstil sektörü sosyal politika performansının ideal sosyal politika profiline ne kadar yaklaştığını ve sosyal politika kısırlılıklarından ne kadar uzaklaştığını göstermektedir.

3.2.5. EDAS ve MARCOS Yöntemlerinin Karşılaştırılması

EDAS ve MARCOS yöntemleri, çok kriterli karar verme literatüründe alternatiflerin performansını farklı referans sistemlerine göre değerlendiren iki güçlü sıralama yöntemidir. EDAS yöntemi alternatifleri ortalama çözüme göre değerlendirirken, MARCOS yöntemi ideal ve anti-ideal çözümlerle karşılaştırma yapmaktadır. Bu farklılık, iki yöntemin aynı veri setinden farklı ama tamamlayıcı bilgiler üretmesini sağlamaktadır.

EDAS yöntemi özellikle alternatiflerin genel ortalamadan ne ölçüde olumlu veya olumsuz ayrıştığını göstermesi bakımından avantajlıdır. Bu nedenle sosyal politika analizlerinde “ülke ortalamasının üzerinde” veya “ülke ortalamasının altında” kalan illerin belirlenmesi açısından oldukça işlevseldir. MARCOS ise her ilin ideal sosyal

politika profilinden uzaklığını ve anti-ideal profilden ayrışma derecesini birlikte ele aldığı için daha normatif bir değerlendirme çerçevesi sunmaktadır.

Bu çalışmada iki yöntemin birlikte kullanılmasının temel nedeni, TSPE sıralamalarının yöntem bağımlılığını azaltmak ve sonuçların sağlamlığını test etmektir. Eğer EDAS ve MARCOS yöntemlerinden elde edilen il sıralamaları birbirine yakın sonuçlar üretirse, bu durum geliştirilen endeksin tutarlılığını güçlendirecektir. Buna karşılık iki yöntem arasında belirgin farklılıklar ortaya çıkarsa, bu farklılıkların hangi iller ve hangi kriterler üzerinden oluştuğu ayrıca tartışılacaktır. Böylece çalışma yalnızca tek bir nihai sıralama üretmekle kalmayacak, aynı zamanda tekstil sektöründe sosyal politika performansının farklı yöntemsel bakış açıları altında nasıl değiştiğini de gösterecektir.

Sonuç olarak EDAS, ortalama performansa dayalı göreceli üstünlükleri; MARCOS ise ideal ve anti-ideal çözümler arasındaki uzlaşık performansı ortaya koymaktadır. Bu nedenle iki yöntemin birlikte kullanılması, Türkiye’de tekstil sektörünün sosyal politika performansını daha dengeli, karşılaştırmalı ve güvenilir biçimde değerlendirmeye imkân tanımaktadır.

3.3. Araştırmanın Veri Seti ve Değişkenler

Bu çalışmada Türkiye’de tekstil sektörünün sosyal politika performansının bölgesel düzeyde karşılaştırılabilmesi amacıyla il bazında oluşturulan kesitsel bir veri seti kullanılmaktadır. Araştırmanın temel analiz birimini Türkiye’nin 81 ili oluşturmaktadır. Her il, tekstil sektörünün sosyal politika performansını yansıtan çok boyutlu göstergeler açısından değerlendirilmekte ve geliştirilen Tekstil Sosyal Politika Endeksi (TSPE) kapsamında sıralanmaktadır. Araştırmada panel veri yerine kesitsel veri yapısının tercih edilmesinin temel nedeni, sosyal politika göstergelerinin önemli bir kısmının il düzeyinde uzun dönemli ve kesintisiz zaman serisi olarak yayımlanmamasıdır. Bununla birlikte araştırmada kullanılan göstergelerin tamamı aynı referans yılına ait olduğundan iller arasında karşılaştırılabilirlik sağlanmaktadır.

Veri setinin oluşturulmasında Türkiye’de resmi istatistik üreten kurumların yayımladığı ikincil veriler esas alınmıştır. Çalışmanın temel veri kaynakları; Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK), Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile gerekli durumlarda Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından yayımlanan istatistiklerden oluşmaktadır. Böylece çalışmada kullanılan tüm göstergeler resmi ve doğrulanabilir veri kaynaklarından elde edilmekte; araştırmanın nesnelliği ve tekrarlanabilirliği güvence altına alınmaktadır.

Araştırmada kullanılan değişkenler, sosyal politika alan yazını, ILO’nun insana yakışır iş yaklaşımı ve tekstil sektörünün yapısal özellikleri dikkate alınarak belirlenmiştir. Değişken seçiminde temel amaç, tekstil sektörünün yalnızca

ekonomik büyüklüğünü değil, aynı zamanda çalışanların sosyal refahını, çalışma koşullarını ve sosyal koruma düzeyini de temsil edebilecek göstergeleri birlikte değerlendirmektedir. Bu doğrultuda geliştirilen TSPE; sendikal kapasite, ücret düzeyi, kadın istihdamı, kayıtlı istihdam, kayıt dışılık, işsizlik, iş sağlığı ve güvenliği ile sosyal koruma boyutlarını kapsayan çok boyutlu bir yapı üzerine kurulmuştur. Çalışmada kullanılan değişkenler Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1. Tekstil Sosyal Politika Endeksi (TSPE) kapsamında kullanılan değişkenler

Kod	Değişken	Kriter yönü	Gerekeçe
X1	Sendikal Yoğunluk	Fayda	Sendikal temsil, toplu pazarlık ve çalışan haklarının güçlenmesini gösterir.
X2	İstihdam Oranı	Fayda	Yüksek istihdam, işgücü piyasasına katılım ve gelir elde etme imkânını artırır.
X3	Ortalama Ücret	Fayda	Yüksek ücret, çalışan refahı ve gelir güvencesi bakımından olumlu kabul edilir.
X4	Kadın İstihdamı	Fayda	Kadınların ekonomik hayata katılımını ve toplumsal içerilmeyi gösterir.
X5	İşsizlik Oranı	Maliyet	Yüksek işsizlik, gelir kaybı ve sosyal kırılmalık yaratır.
X6	Kayıt Dışılık	Maliyet	Sosyal güvenlikten yoksunluk ve güvencesiz çalışma riskini artırır.
X7	İş göremezlik sürelerine göre iş kazası geçiren sigortalı sayısı	Maliyet	İş kazası geçiren çalışan sayısının artması, iş sağlığı ve güvenliği performansının kötüleştiğini gösterir.
X8	Sosyal güvenlik kapsamı, 4/1-a, 4/1-b ve 4/1-c	Fayda	Sosyal güvenlik sisteminin kapsayıcılığını ve sosyal koruma kapasitesini gösterir.
X9	Tekstil ve hammaddeleri ihracat performansı	Fayda	Sektörün üretim, dış pazar ve ekonomik sürdürülebilirlik kapasitesini yansıtır.
X10	Girişim sayısı	Fayda	İldeki üretim ve ekonomik faaliyet tabanının genişliğini gösterir.
X11	Nüfus, 2025	Fayda	Sosyal politika ve işgücü piyasası açısından ilin beşeri ve ekonomik kapasitesini temsil eder.
X12	Kadın nüfus, 2025	Fayda	Kadın emeği ve kadın odaklı sosyal politika potansiyelini temsil eden kapasite göstergesidir.
X13	Nüfus yoğunluğu, 2025	Fayda	İşgücü, üretim ve sosyal hizmetlere erişim bakımından mekânsal yoğunlaşma kapasitesini yansıtır.
X14	İşgücüne katılım oranı	Fayda	Çalışma çağındaki nüfusun ekonomik faaliyete katılımını gösterir.
X15	Ortalama eğitim süresi	Fayda	Beşeri sermaye, beceri düzeyi ve istihdam edilebilirlik açısından olumlu göstergedir.
X16	Ortalama sosyoekonomik seviye	Fayda	Gelir, eğitim, yaşam koşulları ve sosyal imkânların genel düzeyini yansıtır.
X17	Kişi başına elektrik tüketimi	Fayda	Ekonomik faaliyet, sanayileşme ve altyapı kullanım kapasitesini dolaylı olarak gösterir.
X18	Kişi başına GSMH	Fayda	İlin ekonomik refahını ve sosyal politika üretme kapasitesini gösterir.
X19	Aylık alan kişi sayısı, 4/1-a, 4/1-b ve 4/1-c	Fayda	Sosyal güvenlik sisteminden düzenli gelir desteği alan kişi sayısını ve sosyal koruma erişimini gösterir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1'de görüldüğü üzere çalışmada hem fayda hem de maliyet yönlü kriterler birlikte kullanılmaktadır. Fayda kriterleri, yüksek değer aldıkça sosyal politika performansının iyileştiğini gösteren değişkenlerden oluşmaktadır. Örneğin yüksek ücret düzeyi, yüksek kadın istihdamı, yüksek kayıtlı istihdam ve güçlü sendikal kapasite sosyal politika açısından olumlu kabul edilmektedir. Buna karşılık maliyet kriterleri düşük değer aldıkça tercih edilen göstergelerdir. İşsizlik oranı, kayıt dışı istihdam ve iş kazası oranının yüksek olması sosyal politika performansını olumsuz etkilediğinden bu değişkenler maliyet yönlü kriter olarak değerlendirilmiştir.

Kriterlerin fayda ve maliyet yönlü olarak sınıflandırılması, çok kriterli karar verme yöntemlerinin doğru uygulanabilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Çünkü EDAS ve MARCOS yöntemlerinde normalizasyon işlemleri kriter yönüne göre farklı biçimde gerçekleştirilmektedir. Fayda kriterlerinde yüksek değerler avantaj sağlarken, maliyet kriterlerinde düşük değerler üstün performansı ifade etmektedir. Bu nedenle analiz öncesinde tüm kriterler yönleri bakımından yeniden sınıflandırılmış ve normalizasyon işlemleri buna göre gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada kullanılan veri seti farklı ölçü birimlerinden oluşmaktadır. Ücret düzeyi Türk Lirası cinsinden, kadın istihdamı ve işsizlik oranları yüzde olarak, iş kazası göstergesi ise çalışan başına düşen vaka sayısı şeklinde ölçülmektedir. Farklı ölçü birimlerinin aynı analiz içinde kullanılabilmesi için veri ön işleme süreci uygulanmıştır. İlk olarak tüm göstergeler eksik gözlem bakımından incelenmiş; eksik veri içeren değişkenler resmi istatistik kaynakları kullanılarak tamamlanmıştır. Ardından aykırı gözlemler kutu grafikleri ve tanımlayıcı istatistikler yardımıyla değerlendirilmiş, veri giriş hatalarından kaynaklanan gözlemler düzeltilmiştir. Resmi istatistiklerden elde edilen olağanüstü değerler ise veri setinden çıkarılmamış; bölgesel farklılıkların doğal bir sonucu olarak değerlendirilmiştir.

Veri ön işleme sürecinin ikinci aşamasında tüm kriterler normalize edilerek ortak ölçeğe dönüştürülmüştür. Böylece farklı ölçü birimlerinde ifade edilen değişkenler karşılaştırılabilir hale getirilmiştir. Normalizasyon işlemi aynı zamanda yüksek varyansa sahip değişkenlerin karar sürecinde aşırı baskın hale gelmesini önlemekte ve kriterler arasında dengeli bir değerlendirme yapılmasına olanak sağlamaktadır. Normalize edilen karar matrisi daha sonra CRITIC ve Entropy yöntemleri kullanılarak ağırlıklandırılmış; elde edilen kriter ağırlıkları EDAS ve MARCOS yöntemlerinde alternatiflerin sıralanmasında kullanılmıştır.

Araştırmada veri güvenilirliğinin artırılması amacıyla mümkün olduğunca aynı referans dönemine ait istatistikler tercih edilmiştir. Ancak bazı göstergelerin yayımlanma dönemleri kurumlar arasında farklılık gösterebilmektedir. Bu

nedenle veri seti oluşturulurken zaman uyumluluğu dikkate alınmış ve en yakın referans döneme ait resmi istatistikler kullanılmıştır. Böylece veri setinde dönemsel tutarlılık sağlanmıştır.

Çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Bunlardan ilki, tekstil sektörüne ilişkin bazı sosyal politika göstergelerinin doğrudan il düzeyinde yayımlanmamasıdır. Özellikle tekstil sektörüne özgü sendikalaşma oranı, kadın istihdamı veya kayıt dışılık göstergeleri tüm iller için doğrudan erişilebilir değildir. Bu nedenle ilgili değişkenler resmi kurumların yayımladığı sektörel ve bölgesel istatistiklerden yararlanılarak temsil değişkenleri (proxy variables) aracılığıyla oluşturulmuştur. İkinci olarak çalışma kesitsel veri yapısına dayandığından zaman içerisindeki değişim dinamiklerini incelememektedir. Dolayısıyla elde edilen sonuçlar belirli bir dönemin sosyal politika görünümünü yansıtmaktadır. Üçüncü olarak, endekste kullanılan değişkenler resmi istatistiklerle sınırlıdır. Çalışan memnuniyeti, iş tatmini, sendikal katılım düzeyi veya çalışma yaşamı kalitesi gibi mikro düzey göstergeler il bazında düzenli olarak yayımlanmadığı için analize dâhil edilememiştir.

Bununla birlikte söz konusu sınırlılıklar araştırmanın temel amacını zayıflatmamaktadır. Aksine çalışma, resmi istatistiklerden hareketle Türkiye'de tekstil sektörünün sosyal politika performansını il düzeyinde karşılaştıran ilk bütüncül endekslerden birini geliştirmektedir. Kullanılan veri seti hem güvenilir resmi kaynaklara dayanması hem de çok boyutlu sosyal politika göstergelerini aynı karar matrisi içinde bir araya getirmesi bakımından alan yazına önemli bir yöntem bilimsel katkı sunmaktadır.

4. Bulgular

4.1. Tekstil Sosyal Politika Endeksi'nin Oluşturulması ve Çok Kriterli Karar Verme Sürecinin Uygulanması

Bu çalışmada Türkiye'de tekstil sektörünün sosyal politika performansını il düzeyinde karşılaştırmalı olarak değerlendirebilmek amacıyla Tekstil Sosyal Politika Endeksi (TSPE) oluşturulmuştur. Endeks, Türkiye'nin 81 iline ait sosyal politika, istihdam ve sektörel yapı göstergelerinden oluşan çok boyutlu bir karar matrisi üzerine inşa edilmiştir. Analiz sürecinde çok kriterli karar verme (ÇKKV) yaklaşımı benimsenmiş; kriter ağırlıkları nesnel bir yöntem olan Entropy ve Critic yöntemleri ile belirlenmiş, elde edilen ağırlıklar kullanılarak iller EDAS ve MARCOS yöntemleriyle sıralanmıştır. Böylece yalnızca kriterlerin önem derecelerinin belirlenmesi değil, aynı zamanda farklı sıralama algoritmalarının sonuçlarının karşılaştırılması da mümkün olmuştur.

Analiz sürecinin ilk aşamasında, resmi kurumlardan elde edilen 19 değişkenden oluşan 81×19 boyutunda karar matrisi oluşturulmuştur. Karar

matrisi hazırlanırken yeni bir değişken veya oran türetilmemiş, tüm analizler resmi kurumlar tarafından yayımlanan ham il verileri üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu yaklaşım, veri setinin özgün yapısının korunmasını sağlamış ve farklı kurumlar tarafından üretilen göstergelerin doğrudan karşılaştırılabilmesine olanak vermiştir.

Karar matrisinde yer alan kriterler sosyal politika literatürü dikkate alınarak fayda ve maliyet kriterleri şeklinde sınıflandırılmıştır. Sendikal yoğunluk, istihdam oranı, ortalama ücret, kadın istihdamı, sosyal güvenlik kapsamı, tekstil ihracat performansı, girişim sayısı, nüfus, kadın nüfusu, nüfus yoğunluğu, işgücüne katılım oranı, ortalama eğitim süresi, sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi, kişi başına elektrik tüketimi, kişi başına GSYH ve sosyal güvenlik aylığı alan kişi sayısı fayda kriteri olarak değerlendirilmiştir. Buna karşılık işsizlik oranı, kayıt dışı istihdam ve iş göremezlik sürelerine göre iş kazası geçiren sigortalı sayısı maliyet kriterleri olarak ele alınmıştır. Böylece tüm kriterlerin analiz sonunda aynı performans yönünü temsil etmesi sağlanmıştır.

Entropy yöntemi uygulanmadan önce karar matrisi normalize edilmiştir. Fayda kriterlerinde yüksek değerlerin daha yüksek performansı temsil etmesi, maliyet kriterlerinde ise düşük değerlerin daha yüksek performansı ifade etmesi esas alınmıştır. Normalizasyon işlemi tamamlandıktan sonra her kriter için olasılık matrisi oluşturulmuş ve Shannon bilgi teorisine dayanan Entropy yaklaşımı kullanılarak kriterlerin bilgi içerikleri hesaplanmıştır. Entropy katsayısı, her bir kriterin iller arasındaki ayırt edicilik düzeyini ölçmekte olup, farklılaşmanın yüksek olduğu kriterlere daha fazla ağırlık verilmesini sağlamaktadır. Böylece araştırmacı görüşlerinden bağımsız, tamamen veri yapısına dayalı nesnel kriter ağırlıkları elde edilmiştir.

Entropy analizinden elde edilen sonuçlar incelendiğinde, kriter ağırlıklarının iller arasındaki değişkenlik düzeyine bağlı olarak önemli ölçüde farklılaştığı görülmektedir. En yüksek ağırlığa sahip kriter tekstil ve hammaddeleri ihracat performansı (X9) olmuştur. Bunu sırasıyla sendikal yoğunluk (X1), girişim sayısı (X10), aylık alan kişi sayısı (X19) ve nüfus yoğunluğu (X13) izlemiştir. Buna karşılık kayıt dışılık (X6) ve iş kazası göstergesi (X7) veri setinde iller arasında görece daha düşük değişkenlik göstermesi nedeniyle en düşük ağırlıkları almıştır. Bu bulgu, Entropy yönteminin temel mantığıyla uyumlu olup, veri setinde illeri birbirinden daha güçlü biçimde ayırabilen kriterlerin daha yüksek bilgi değeri taşıdığını göstermektedir.

Kriter ağırlıkları belirlendikten sonra ikinci aşamada EDAS yöntemi uygulanmıştır. EDAS yaklaşımında referans çözüm olarak ideal alternatif yerine ortalama çözüm esas alınmaktadır. Öncelikle her kriter için ortalama değer hesaplanmış, daha sonra her ilin ortalama çözüme göre pozitif uzaklığı (PDA) ve

negatif uzaklığı (NDA) belirlenmiştir. Fayda kriterlerinde ortalamanın üzerindeki performans pozitif katkı olarak değerlendirilirken, maliyet kriterlerinde ortalamanın altındaki değerler pozitif performans olarak kabul edilmiştir. Hesaplanan PDA ve NDA matrisleri Entropy ağırlıkları ile çarpılarak sırasıyla ağırlıklı pozitif uzaklık (SP) ve ağırlıklı negatif uzaklık (SN) değerleri elde edilmiştir. Son aşamada bu iki gösterge normalize edilmiş ve Değerlendirme Skoru (AS) hesaplanarak iller büyükten küçüğe sıralanmıştır.

Üçüncü aşamada aynı Entropy ağırlıkları kullanılarak MARCOS yöntemi uygulanmıştır. MARCOS yönteminde öncelikle karar matrisine ideal ve anti-ideal alternatifler eklenmiş, daha sonra tüm kriterler ideal çözüme göre normalize edilmiştir. Normalize edilen değerler Entropy ağırlıkları ile çarpılarak ağırlıklı normalize karar matrisi oluşturulmuştur. Her il için hesaplanan toplam fayda değerleri, ideal ve anti-ideal çözümlerle karşılaştırılarak fayda dereceleri belirlenmiştir. Son aşamada MARCOS yöntemine özgü fayda fonksiyonu hesaplanmış ve iller bu değere göre sıralanmıştır. Böylece EDAS yönteminin ortalama çözüme dayalı değerlendirme yaklaşımı ile MARCOS yönteminin ideal çözüm temelli yaklaşımı aynı veri seti üzerinde karşılaştırılabilmiştir.

Her iki yöntemden elde edilen sıralamalar daha sonra karşılaştırılmıştır. Sıralamalar arasındaki tutarlılığı değerlendirmek amacıyla Spearman sıra korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Analiz sonucunda iki yöntem arasında oldukça yüksek düzeyde pozitif ilişki bulunduğu görülmüştür ($\rho = 0,93$). Bu sonuç, farklı matematiksel yaklaşımlara sahip olmalarına rağmen EDAS ve MARCOS yöntemlerinin büyük ölçüde benzer il sıralamaları ürettiğini göstermektedir. Bununla birlikte bazı illerde sıralama farklılıklarının ortaya çıkması, yöntemlerin referans çözüm mantıklarının birbirinden farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle ortalama çözüme yakınlığı esas alan EDAS ile ideal çözüme yakınlığı esas alan MARCOS yöntemlerinin belirli iller için farklı değerlendirmeler üretmesi, sonuçların sağlamlığını karşılaştırmalı olarak inceleme imkânı sunmaktadır.

Bu aşamada elde edilen Entropy ağırlıkları ile EDAS ve MARCOS sıralamaları, çalışmanın izleyen alt bölümlerinde ayrıntılı olarak değerlendirilmekte; Türkiye'de tekstil sektörünün sosyal politika performansı il düzeyinde karşılaştırmalı biçimde analiz edilmektedir. Böylece oluşturulan Tekstil Sosyal Politika Endeksi, yalnızca sosyal politika göstergelerini değil, aynı zamanda tekstil sektörünün kurumsal, ekonomik ve istihdam yapısını birlikte değerlendiren bütüncül bir ölçüm aracı olarak kullanılmaktadır.

4.2. Entropy Yöntemiyle Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesine İlişkin Bulgular

Tekstil Sosyal Politika Endeksi'nin oluşturulmasında kullanılan 19 kriterin nesnel önem düzeyleri Entropy yöntemiyle hesaplanmıştır. Entropy yaklaşımı, her kriterin iller arasında oluşturduğu bilgi farklılaşmasını esas almaktadır. Bir kriterin iller arasında benzer değerler alması, söz konusu kriterin ayırt edicilik gücünün düşük olduğunu; değerlerin belirgin biçimde farklılaşması ise kriterin yüksek bilgi taşıdığını göstermektedir. Bu nedenle Entropy yönteminde düşük entropy değeri ve yüksek farklılaşma katsayısı, daha yüksek kriter ağırlığıyla sonuçlanmaktadır.

Hesaplama sürecinin ilk aşamasında fayda ve maliyet yönlü kriterler 0 ile 1 arasında normalize edilmiştir. Sendikal yoğunluk, istihdam, ücret, kadın istihdamı, sosyal güvenlik kapsamı, ihracat, girişim sayısı ve diğer ekonomik ve sosyal kapasite göstergeleri fayda kriteri; işsizlik, kayıt dışılık ve iş kazası göstergesi ise maliyet kriteri olarak değerlendirilmiştir. Fayda kriterlerinde yüksek değerler, maliyet kriterlerinde ise düşük değerler daha olumlu performansı temsil edecek biçimde yön birliği sağlanmıştır. Normalize edilen her kriterin sütun toplamı kullanılarak olasılık değerleri hesaplanmış; ardından her kriter için $\{p_{ij}/\ln(p_{ij})\}$ toplamı, entropy değeri, farklılaşma katsayısı ve nihai ağırlık belirlenmiştir. Hesaplamalarda gözlem sayısı 81 olduğundan Entropy normalizasyon sabiti aşağıdaki değeri almıştır. $k = 1/\ln(81) = 0,22756$ olarak alınmıştır.

Tablo 2. Entropy hesaplamasının veri aralığı ve normalizasyon ara sonuçları

Kod	Kriter Türü	Minimum	Maksimum	Normalize Değerler Toplamı (r_{ij})
X1	Fayda	0,0	0,3	11,201
X2	Fayda	36,8	54,8	49,400
X3	Fayda	19400,0	98750,0	43,015
X4	Fayda	110000,0	2225000,0	8,918
X5	Maliyet	5,3	11,8	46,785
X6	Maliyet	29900,0	539800,0	69,726
X7	Maliyet	85,0	163939,0	76,367
X8	Fayda	71409,0	14799524,0	4,850
X9	Fayda	0,0	274143,0	2,521
X10	Fayda	3141,0	1194437,0	3,758
X11	Fayda	82836,0	15754053,0	5,065
X12	Fayda	40663,0	7902709,0	5,055
X13	Fayda	11,2	2943,4	3,468
X14	Fayda	41,7	58,2	50,139
X15	Fayda	7,6	10,9	37,697
X16	Fayda	112,0	150,0	28,000
X17	Fayda	1124,0	10126,0	20,512
X18	Fayda	5731,0	24452,0	26,246
X19	Fayda	4862,0	2763914,0	4,038

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2’de görüldüğü üzere kriterlerin veri aralıkları ve normalize sütun toplamaları önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Özellikle ihracat performansı, girişim sayısı, sosyal güvenlik kapsamı, nüfus, kadın nüfus, nüfus yoğunluğu ve aylık alan kişi sayısı gibi ham büyüklük biçimindeki değişkenlerde iller arasındaki dağılım oldukça heterojendir. Buna karşılık istihdam oranı, işgücüne katılım oranı, ortalama eğitim süresi, işsizlik oranı ve kayıt dışılık göstergelerinde iller arası dağılımın daha sınırlı olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Entropy, Farklılaşma ve Kriter Ağırlığı Sonuçları

Kod	Kriter	Entropy (ej)	Farklılaşma (dj)	Ağırlık (wj)
X9	Tekstil ve hammaddeleri ihracat performansı	0,461	0,539	0,219
X1	Sendikal yoğunluk	0,717	0,283	0,115
X10	Girişim sayısı	0,751	0,249	0,101
X19	Aylık alan kişi sayısı	0,766	0,234	0,095
X13	Nüfus yoğunluğu	0,775	0,225	0,091
X8	Sosyal güvenlik kapsamı	0,807	0,193	0,078
X12	Kadın nüfus	0,815	0,185	0,075
X11	Nüfus	0,816	0,184	0,074
X4	Kadın istihdamı	0,894	0,106	0,043
X17	Kişi başına elektrik tüketimi	0,930	0,070	0,028
X18	Kişi başına GSMH	0,959	0,041	0,016
X16	Ortalama sosyoekonomik seviye	0,966	0,034	0,014
X14	İşgücüne katılım oranı	0,972	0,028	0,011
X5	İşsizlik oranı	0,972	0,028	0,011
X2	İstihdam oranı	0,974	0,026	0,011
X3	Ortalama ücret	0,981	0,019	0,008
X15	Ortalama eğitim süresi	0,983	0,017	0,007
X6	Kayıt dışılık	0,996	0,004	0,002
X7	İş kazası geçiren sigortalı sayısı	0,996	0,004	0,001

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Entropy analizine göre en yüksek ağırlığa sahip kriter, yüzde 21,86’lık payla tekstil ve hammaddeleri ihracat performansı (X9) olmuştur. X9 kriterinin entropy değerinin diğer kriterlerden belirgin biçimde düşük olması, ihracat performansının iller arasında çok yüksek farklılaşma oluşturduğunu göstermektedir. Dolayısıyla ihracat göstergesi, karar matrisindeki alternatifleri ayırt etme bakımından en yüksek bilgi kapasitesine sahiptir.

İkinci sırada yüzde 11,48 ağırlıkla sendikal yoğunluk (X1) yer almaktadır. Sendikal yoğunluk değerlerinin birçok ilde sıfır veya düşük, belirli sanayi illerinde ise görece yüksek olması, kriterin bilgi çeşitliliğini artırmıştır. Bu sonuç, sendikal örgütlenmenin Türkiye genelinde homojen bir yapı göstermediğini ve

tekstil sektöründeki bölgesel sosyal politika performansını ayırt eden temel göstergelerden biri olduğunu ortaya koymaktadır.

Üçüncü sıradaki girişim sayısı (X10) yüzde 10,08; dördüncü sıradaki aylık alan kişi sayısı (X19) yüzde 9,48; beşinci sıradaki nüfus yoğunluğu (X13) ise yüzde 9,14 ağırlık almıştır. Bu üç kriterin yüksek ağırlık elde etmesi, girişimcilik, sosyal güvenlik sistemi kapsamındaki pasif nüfus ve mekânsal yoğunluğun iller arasında güçlü farklılaşma oluşturduğunu göstermektedir.

Sosyal güvenlik kapsamı, kadın nüfus ve toplam nüfus kriterleri de sırasıyla yüzde 7,81, yüzde 7,48 ve yüzde 7,45 ağırlık almıştır. Bu değişkenlerin yüksek ağırlıkları, ham kişi sayısı biçiminde ölçümleri ve büyükşehirlerle küçük iller arasında geniş değer aralıklarına sahip olmalarıyla ilişkilidir. Bu durum, endeksin yalnızca sosyal politika performansını değil, aynı zamanda illerin demografik ve kurumsal kapasitesini de yansıttığını göstermektedir.

Kadın istihdamı kriterinin ağırlığı yüzde 4,31 olarak hesaplanmıştır. Kişi başına elektrik tüketimi yüzde 2,82; kişi başına GSMH yüzde 1,65; ortalama sosyoekonomik seviye ise yüzde 1,39 ağırlık elde etmiştir. Bu kriterler endekse katkı sağlamakla birlikte, iller arasındaki dağılım farklılıkları üst sıralardaki kriterlere kıyasla daha sınırlı kalmıştır.

İşgücüne katılım, işsizlik ve istihdam oranlarının ağırlıkları birbirine oldukça yakın olup yaklaşık yüzde 1 düzeyindedir. İstihdam oranı yüzde 1,05, işsizlik oranı yüzde 1,12 ve işgücüne katılım oranı yüzde 1,14 ağırlığa sahiptir. Bu sonuç, söz konusu oranların sosyal politika açısından teorik öneminin düşük olduğu anlamına gelmemektedir. Entropy yöntemi kriterlerin normatif veya kuramsal önemini değil, yalnızca mevcut veri setindeki istatistiksel ayırt ediciliğini ölçmektedir. Bu nedenle iller arasında daha homojen dağılan teorik olarak önemli göstergeler, düşük nesnel ağırlık alabilmektedir.

En düşük ağırlıklar kayıt dışılık ve iş kazası göstergelerinde ortaya çıkmıştır. Kayıt dışılığın ağırlığı yüzde 0,15, iş kazası göstergesinin ağırlığı ise yüzde 0,15'in biraz altında hesaplanmıştır. Her iki değişkenin entropy değerlerinin 1'e çok yakın olması, normalize edilmiş değerlerin iller arasında görece benzer dağıldığını göstermektedir. Dolayısıyla bu kriterler, Entropy yöntemine göre alternatifleri ayırma bakımından sınırlı bilgi taşımaktadır.

İlk beş kriterin toplam ağırlığı yüzde 62,04 düzeyindedir. İlk sekiz kriter dikkate alındığında toplam ağırlık yaklaşık yüzde 84,78'e yükselmektedir. Bu yoğunlaşma, nihai EDAS ve MARCOS sıralamalarının ağırlıklı olarak ihracat performansı, sendikal yoğunluk, girişim sayısı, aylık alan kişi sayısı, nüfus yoğunluğu, sosyal güvenlik kapsamı ve demografik büyüklük göstergeleri tarafından şekillendirileceğini göstermektedir.

Sonuç olarak Entropy yöntemi, kriterlerin ağırlıklarını araştırmacının öznel değerlendirmelerinden bağımsız biçimde belirlemiş; ancak yüksek varyansa sahip ham sayı değişkenlerine daha yüksek önem atamıştır. Bu nedenle elde edilen ağırlıklar değerlendirilirken TSPE'nin yalnızca çalışma yaşamı kalitesini değil, illerin sektörel, demografik ve sosyal koruma kapasitesini birlikte ölçtüğü göz önünde bulundurulmalıdır.

4.3. Critic Yöntemiyle Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesine İlişkin Bulgular

CRITIC yönteminde kriter ağırlıkları yalnızca kriterlerin değişkenliğine değil, aynı zamanda diğer kriterlerle olan korelasyon yapısına bağlı olarak belirlenmektedir. Bu kapsamda ilk aşamada tüm kriterler fayda yönüne dönüştürülmüş ve normalize edilmiştir. Daha sonra her kriter için standart sapma (σ_j) hesaplanmış, normalize edilmiş kriterler arasındaki Pearson korelasyon katsayıları elde edilmiştir. Son aşamada bilgi içeriği katsayısı (C_j) hesaplanarak kriter ağırlıkları belirlenmiştir.

CRITIC yaklaşımının Entropy yönteminden temel farkı, yalnızca veri çeşitliliğini değil, kriterlerin birbirini ne ölçüde tekrar ettiğini de dikkate almasıdır. Dolayısıyla diğer kriterlerle düşük korelasyona sahip ve aynı zamanda yüksek varyans gösteren kriterler daha yüksek ağırlık almaktadır.

Tablo 4. CRITIC Yöntemi Ara Hesaplama Sonuçları

Kod	Standart Sapma (σ_j)	Bilgi İçeriği (C_j)	Ağırlık (w_j)
X5	0.2523	43.040	0.0988
X7	0.1296	36.284	0.0833
X14	0.2563	33.053	0.0759
X6	0.1224	32.958	0.0757
X2	0.2442	32.663	0.0750
X17	0.2013	30.794	0.0707
X1	0.2427	30.407	0.0698
X3	0.2027	28.645	0.0658
X16	0.1893	22.666	0.0520
X18	0.1974	21.232	0.0487
X15	0.1746	20.897	0.0480
X4	0.1549	19.984	0.0459
X13	0.1318	18.099	0.0416
X8	0.1098	17.385	0.0399
X19	0.1111	16.721	0.0384
X11	0.1107	16.126	0.0371
X12	0.1106	16.094	0.0370
X10	0.1124	15.750	0.0362
X9	0.0922	15.112	0.0347

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

CRITIC analizine göre en yüksek ağırlığa sahip kriter işsizlik oranı (X5) olmuştur (%9,88). Bu bulgu, işsizlik oranının hem iller arasında yüksek değişkenlik göstermesi hem de diğer kriterlerle görece düşük doğrusal ilişki içinde bulunması nedeniyle karar sürecine en fazla bilgi sağlayan değişken olduğunu göstermektedir. Sosyal politika alan yazını açısından değerlendirildiğinde işsizliğin bireylerin gelir düzeyi, sosyal güvenlik erişimi ve çalışma yaşamına katılımı üzerinde doğrudan belirleyici olması bu sonucu desteklemektedir.

İkinci sırada iş göremezlik sürelerine göre iş kazası geçiren sigortalı sayısı (X7) yer almaktadır. İş kazalarının yalnızca iş sağlığı ve güvenliği performansını değil, aynı zamanda çalışma koşullarının niteliğini de yansıtmaması nedeniyle önemli bir ayırt edici kriter olduğu görülmektedir.

Üçüncü sırada işgücüne katılım oranı (X14) bulunmaktadır. İşgücüne katılım oranının yüksek standart sapmaya sahip olması ve diğer değişkenlerle tam doğrusal ilişki göstermemesi, bu kriterin bilgi içeriğini artırmıştır. Benzer şekilde kayıt dışılık (X6) ve istihdam oranı (X2) da ilk beş kriter arasında yer almıştır. Bu sonuçlar, çalışma yaşamının temel göstergelerinin CRITIC yaklaşımında ön plana çıktığını göstermektedir.

Orta ağırlık grubunda kişi başına elektrik tüketimi (X17), sendikal yoğunluk (X1) ve ortalama ücret (X3) yer almaktadır. Bu kriterler hem ekonomik faaliyet düzeyini hem de çalışma yaşamının kurumsal yapısını temsil etmeleri nedeniyle sosyal politika performansına anlamlı katkı sağlamaktadır.

Buna karşılık tekstil ve hammaddeleri ihracat performansı (X9) en düşük ağırlığı alan kriter olmuştur (%3,47). Entropy analizinde en yüksek ağırlığa sahip olan bu kriterin CRITIC yönteminde son sırada yer alması dikkat çekicidir. Bunun temel nedeni, ihracat performansının diğer ekonomik büyüklük göstergeleri (girişim sayısı, nüfus, sosyal güvenlik kapsamı vb.) ile yüksek korelasyon göstermesidir. CRITIC yöntemi, bilgi tekrarını dikkate aldığı için bu tür yüksek korelasyonlu değişkenlerin ağırlığını düşürmektedir.

Benzer şekilde girişim sayısı (X10), toplam nüfus (X11), kadın nüfusu (X12), sosyal güvenlik kapsamı (X8) ve aylık alan kişi sayısı (X19) da Entropy analizine kıyasla daha düşük ağırlıklar almıştır. Bu durum, söz konusu değişkenlerin yüksek varyansa sahip olmalarına rağmen birbirleriyle önemli ölçüde ilişkili olmalarından kaynaklanmaktadır.

4.4. Entropy ve CRITIC Sonuçlarının Karşılaştırılması

İki nesnel ağırlıklandırma yöntemi farklı kriterleri ön plana çıkarmıştır. Entropy, iller arasındaki veri çeşitliliğini esas aldığı için ihracat performansı, sendikal yoğunluk ve girişim sayısı en yüksek ağırlıkları almıştır. CRITIC ise

hem değişkenliği hem de kriterler arasındaki bağımsızlığı dikkate aldığı için işsizlik, iş kazaları, işgücüne katılım ve kayıt dışılık gibi çalışma yaşamının çekirdek sosyal politika göstergelerini ön plana çıkarmıştır.

Bu farklılık, iki yöntemin teorik yaklaşımlarından kaynaklanmaktadır. Entropy yalnızca bilgi çeşitliliğini ölçerken, CRITIC bilgi tekrarını azaltarak birbirinden bağımsız bilgi üreten kriterlere daha yüksek önem vermektedir. Bu nedenle her iki yöntemin birlikte kullanılması, TSPE'nin sağlıklığını artırmakta ve kriter önemlerinin farklı metodolojik bakış açıları altında nasıl değiştini ortaya koymaktadır.

4.5. Entropy ve CRITIC ile Ağırlıklandırılmış EDAS ve MARCOS sıralama Sonuçları

Bu bölümde, Türkiye'de tekstil sektörünün sosyal politika performansını il düzeyinde değerlendirmek amacıyla oluşturulan Tekstil Sosyal Politika Endeksi (TSPE) kapsamında elde edilen çok kriterli karar verme sonuçları sunulmaktadır. Önceki bölümlerde Entropy ve CRITIC yöntemleri kullanılarak kriterlerin nesnel ağırlıkları belirlenmiş; ardından bu ağırlıklar EDAS ve MARCOS yöntemleriyle bütünleştirilerek 81 ilin sosyal politika performansı ayrı ayrı sıralanmıştır. Böylece dört farklı model kombinasyonu (Entropy – EDAS, Entropy – MARCOS, CRITIC – EDAS ve CRITIC – MARCOS) kullanılarak elde edilen sonuçların karşılaştırmalı biçimde değerlendirilmesi mümkün hâle gelmiştir.

Çalışmada iki farklı ağırlıklandırma ve iki farklı sıralama yönteminin birlikte kullanılmasının temel amacı, elde edilen bulguların yonteme duyarlılığını ve sağlıklığını test etmektir. Entropy yöntemi kriterlerin iller arasındaki bilgi çeşitliliğini esas alırken, CRITIC yöntemi yalnızca değişkenliği değil, aynı zamanda kriterler arasındaki korelasyon yapısını da dikkate alarak bilgi tekrarını azaltmaktadır. Buna karşılık EDAS yöntemi alternatiflerin ortalama çözümüne olan pozitif ve negatif uzaklıklarını değerlendirirken, MARCOS yöntemi alternatifleri ideal ve anti-ideal özümlemler temelinde bütüncül bir fayda fonksiyonu çerçevesinde sıralamaktadır. Dolayısıyla dört farklı kombinasyonun birlikte uygulanması, hem kriter ağırlıklarının hem de sıralama algoritmalarının nihai sonuçlar üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır.

Analiz sürecinde öncelikle tüm kriterler fayda ve maliyet yönleri dikkate alınarak ortak karar matrisi üzerinde işlenmiş, Entropy ve CRITIC yöntemleriyle hesaplanan nesnel ağırlıklar EDAS ve MARCOS algoritmalarına ayrı ayrı aktarılmıştır. Böylece her il için dört farklı performans skoru ve buna karşılık gelen dört ayrı sıralama elde edilmiştir. Elde edilen sıralamalar yalnızca illerin görel sosyal politika performanslarını göstermemekte; aynı zamanda farklı karar verme yaklaşımlarının sonuçlar üzerindeki etkisini de ortaya koymaktadır. Bu

durum, endeksin metodolojik güvenilirliğinin değerlendirilmesi açısından önemli bir avantaj sağlamaktadır.

Bu bölümde öncelikle Entropy ağırlıkları kullanılarak elde edilen EDAS ve MARCOS sonuçları sunulmakta, ardından CRITIC ağırlıkları kullanılarak hesaplanan sıralamalar değerlendirilmektedir. Daha sonra dört yöntemin birlikte karşılaştırılması yapılarak iller arasındaki sıralama farklılıkları, ortak eğilimler ve yöntemler arasında ortaya çıkan sapmalar analiz edilmektedir. Böylece hangi illerin tüm yöntemlerde yüksek performans sergilediği, hangi illerin kullanılan yöntemle bağlı olarak önemli ölçüde yer değiştirdiği ve hangi göstergelerin sıralamalar üzerinde belirleyici olduğu ayrıntılı biçimde tartışılmaktadır.

TSPE kapsamında elde edilen sonuçların yalnızca illerin mevcut sosyal politika performansını yansıtmadığı, aynı zamanda tekstil sektörünün bölgesel gelişmişlik düzeyi, sendikal örgütlenme kapasitesi, kayıtlı istihdam yapısı, ücret düzeyi, kadınların işgücüne katılımı, sosyal güvenlik kapsamı ve sektörel üretim kapasitesi gibi çok boyutlu yapısal özelliklerini de birlikte değerlendirdiği dikkate alınmalıdır. Bu nedenle oluşturulan endeks, yalnızca akademik analizler açısından değil, aynı zamanda merkezi yönetim, yerel yönetimler, sendikalar, işveren örgütleri ve politika yapıcılar için de bölgesel sosyal politika farklılıklarını ortaya koyan bütüncül bir karar destek aracı niteliği taşımaktadır.

Bu kapsamda aşağıda sunulan tablolar ve haritalar aracılığıyla dört farklı modelden elde edilen performans skorları karşılaştırılmakta; Türkiye'de tekstil sektörünün sosyal politika açısından güçlü ve zayıf bölgeleri mekânsal olarak görselleştirilmekte ve yöntemler arasındaki benzerlikler ile farklılıklar ayrıntılı biçimde değerlendirilmektedir. Böylece TSPE'nin farklı çok kriterli karar verme yaklaşımları altında gösterdiği tutarlılık ortaya konularak çalışmanın metodolojik sağlamlığı güçlendirilmektedir.

Tablo 5. İlk 10 il

Sıra	Entropy –EDAS	Entropy – MARCOS	CRITIC –EDAS	CRITIC –MARCOS
1	İstanbul	İstanbul	Gaziantep	İstanbul
2	Bursa	Ankara	Bursa	Ankara
3	Gaziantep	Bursa	Tekirdağ	Tekirdağ
4	İzmir	Gaziantep	Adana	Kocaeli
5	Adana	İzmir	Aydın	Bursa
6	Tekirdağ	Tekirdağ	Balıkesir	Kırklareli
7	Denizli	Kocaeli	Denizli	Bilecik
8	Ankara	Adana	İstanbul	İzmir
9	Kocaeli	Şanlıurfa	Kırklareli	Düzce
10	Aydın	Antalya	Çanakkale	Antalya

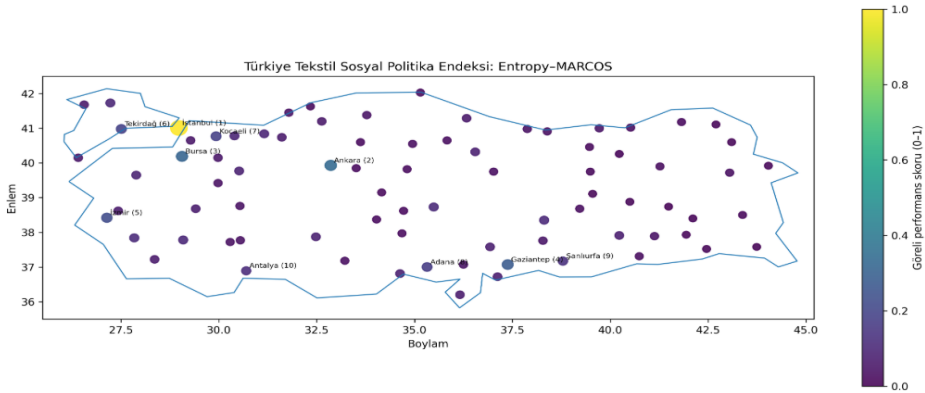
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu şekil, Entropy ağırlıkları kullanılarak EDAS yöntemiyle hesaplanan Tekstil Sosyal Politika Endeksi (TSPE) sonuçlarının Türkiye genelindeki mekânsal dağılımını göstermektedir. Haritada renk yoğunluğu ve nokta büyüklüğü arttıkça ilin göreceli performansının yükseldiği anlaşılmaktadır.

Şekil 1’de Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun önemli bir bölümünde yer alan illerin ise daha düşük performans değerlerine sahip olduğu görülmektedir. Bu durum; düşük sanayi yoğunluğu, sınırlı tekstil üretimi, zayıf sendikal örgütlenme

ve daha düşük kayıtlı istihdam düzeyi gibi yapısal faktörlerle açıklanabilir. Bununla birlikte Gaziantep'in bölgesel eğilimden ayrılarak üst sıralarda yer alması, ilin güçlü ihracat kapasitesi ve gelişmiş tekstil sanayisinin sosyal politika performansını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Şekil 1’de genel olarak incelendiğinde, yüksek performans gösteren illerin Marmara, Ege ve Akdeniz’in sanayileşmiş koridorunda yoğunlaştığı, düşük performanslı illerin ise ağırlıklı olarak Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde kümelendiği görülmektedir. Bu mekânsal dağılım, Türkiye’de tekstil sektörüne ilişkin sosyal politika göstergelerinin bölgesel kalkınmışlık düzeyi ve sanayi altyapısıyla güçlü bir ilişki içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Entropy – EDAS yöntemiyle elde edilen bulgular, tekstil sektöründe sosyal politika performansının yalnızca çalışma yaşamı göstergeleriyle değil; aynı zamanda üretim kapasitesi, ihracat gücü, kurumsal yapı ve ekonomik ölçek gibi faktörlerle birlikte şekillendiğini göstermektedir. Bu nedenle harita, bölgesel farklılıkların azaltılmasına yönelik sosyal politika ve sanayi politikalarının eşgüdüm içinde geliştirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Şekil 2. Tekstil Sosyal Politika Endeksi (TSPE) Entropy – MARCOS Sonuçları

Şekil 2’de, Entropy yöntemiyle hesaplanan kriter ağırlıklarının MARCOS algoritması ile değerlendirilmesi sonucunda elde edilen Tekstil Sosyal Politika Endeksi (TSPE) performans dağılımını göstermektedir. Haritada renk yoğunluğu arttıkça ilin görel performans düzeyi yükselmektedir.

Şekil 2 incelendiğinde **İstanbul** açık ara en yüksek performansa sahip il olarak öne çıkmaktadır. İstanbul’u **Ankara, Bursa, Gaziantep, İzmir, Tekirdağ ve Kocaeli** izlemektedir. Bu iller, tekstil sektöründe yüksek ihracat kapasitesi, güçlü sanayi altyapısı, gelişmiş sosyal güvenlik sistemi, yüksek sendikal örgütlenme düzeyi ve kayıtlı istihdam bakımından diğer illere göre daha avantajlı bir yapıya

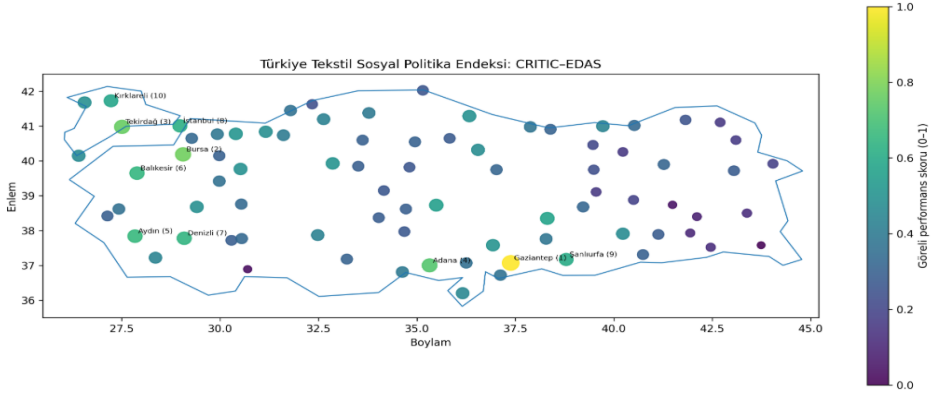
sahiptir. Ayrıca **Şanlıurfa'nın** ilk 10 il içerisinde yer alması, ilin son yıllarda artan tekstil üretim kapasitesi ve istihdam potansiyelinin MARCOS yöntemi tarafından daha belirgin şekilde ödüllendirildiğini göstermektedir.

Şekil 2'de Marmara Bölgesi'nin genel olarak en yüksek performansı sergilediği görülmektedir. Özellikle İstanbul, Bursa, Tekirdağ ve Kocaeli'nin oluşturduğu sanayi koridoru, tekstil sektörünün üretim ve ihracat merkezi olmasının yanı sıra sosyal politika göstergelerinde de güçlü bir performans ortaya koymaktadır. Ege Bölgesi'nde İzmir, Akdeniz Bölgesi'nde Antalya ve Adana, İç Anadolu'da Ankara, Güneydoğu Anadolu'da ise Gaziantep ve Şanlıurfa öne çıkan iller olarak dikkat çekmektedir.

Buna karşılık Doğu Anadolu ve Karadeniz'in önemli bir bölümünde yer alan iller daha düşük performans grubunda yer almaktadır. Bu durum, tekstil sektörünün sınırlı gelişmiş olması, kayıtlı istihdamın düşük düzeyde kalması, sendikal örgütlenmenin zayıf olması ve üretim kapasitesinin görece düşük olmasıyla ilişkilendirilebilir. Şekil 2, sosyal politika performansının büyük ölçüde sanayileşme düzeyi ve ekonomik kapasiteyle birlikte hareket ettiğini göstermektedir.

Entropy – MARCOS sonuçları, Entropy – EDAS sonuçlarıyla genel olarak benzer bir mekânsal dağılım ortaya koymakla birlikte, bazı illerin sıralamasında farklılıklar oluşmuştur. Özellikle Ankara'nın ikinci sıraya yükselmesi, Şanlıurfa'nın ilk 10 il içerisinde yer alması ve Antalya'nın üst sıralarda değerlendirilmesi, MARCOS yönteminin ideal ve anti-ideal çözümleri birlikte dikkate alan fayda fonksiyonundan kaynaklanmaktadır. Bu durum, MARCOS yönteminin kriterler arasındaki dengeyi EDAS'a göre farklı biçimde değerlendirdiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, Entropy – MARCOS haritası Türkiye'de tekstil sektörüne ilişkin sosyal politika performansının ağırlıklı olarak Marmara, Ege, İç Anadolu'nun sanayileşmiş kesimleri ile Gaziantep ve Şanlıurfa ekseninde yoğunlaştığını, buna karşılık Doğu Anadolu ve bazı Karadeniz illerinde daha düşük performansın gözlemlendiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, bölgesel sosyal politika farklılıklarının azaltılabilmesi için özellikle düşük performanslı illerde kayıtlı istihdamın artırılması, sendikal örgütlenmenin güçlendirilmesi, kadın istihdamının desteklenmesi ve tekstil sektörüne yönelik yatırım teşviklerinin geliştirilmesinin önemine işaret etmektedir.

Şekil 3. Tekstil Sosyal Politika Endeksi (TSPE) Critic – EDAS Sonuçları

Şekil 3, CRITIC yöntemiyle hesaplanan kriter ağırlıklarının EDAS algoritması kullanılarak değerlendirilmesi sonucunda elde edilen Tekstil Sosyal Politika Endeksi (TSPE) sonuçlarını göstermektedir. Haritada renk yoğunluğu ve nokta büyüklüğü arttıkça illerin göreceli performans düzeyi yükselmektedir.

Şekil 3 incelendiğinde, **Gaziantep** en yüksek performansa sahip il olarak öne çıkmaktadır. Gaziantep'i sırasıyla **Bursa, Tekirdağ, Adana, Aydın, Balıkesir, Denizli, İstanbul, Şanlıurfa ve Kırklareli** takip etmektedir. Entropy tabanlı sonuçlardan farklı olarak Gaziantep'in ilk sıraya yükselmesi, CRITIC yönteminin kriterler arasındaki korelasyonu dikkate alarak bilgi tekrarını azaltması ve özellikle çalışma yaşamını doğrudan yansıtan göstergelere (işsizlik, kayıt dışılık, iş kazaları ve işgücüne katılım gibi) daha fazla önem vermesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum, Gaziantep'in yalnızca üretim ve ihracat kapasitesiyle değil, aynı zamanda tekstil sektöründeki istihdam yapısı ve işgücü performansı bakımından da güçlü bir konuma sahip olduğunu göstermektedir.

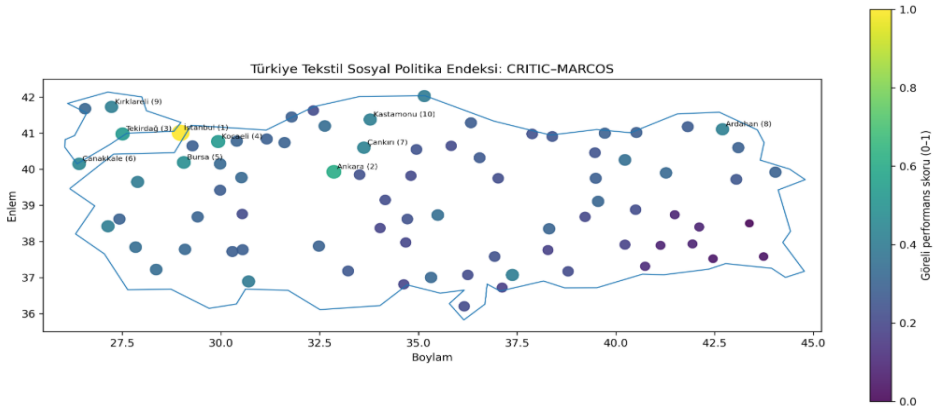
Harita genel olarak değerlendirildiğinde, Marmara Bölgesi yine en yüksek performansın yoğunlaştığı bölge görünümündedir. Bursa, Tekirdağ, İstanbul, Kırklareli ve Balıkesir'in üst sıralarda yer alması, bölgenin gelişmiş sanayi altyapısı, kayıtlı istihdam oranı, güçlü sendikal yapı ve yüksek üretim kapasitesi ile açıklanabilir. Bunun yanında Ege Bölgesi'nde Aydın ve Denizli'nin, Akdeniz Bölgesi'nde Adana'nın ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Gaziantep ile Şanlıurfa'nın üst sıralarda yer alması, tekstil sektörünün bölgesel uzmanlaşma alanlarını da ortaya koymaktadır.

Özellikle Şanlıurfa'nın ilk 10 il arasında yer alması, son yıllarda tekstil ve hazır giyim sektöründe artan yatırım, organize sanayi bölgelerinin gelişmesi ve yüksek istihdam kapasitesinin CRITIC – EDAS modeli tarafından olumlu

değerlendirildiğini göstermektedir. Buna karşılık Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'deki birçok il düşük performans grubunda yer almaktadır. Bu durum, tekstil sanayisinin sınırlı gelişmiş olması, üretim ölçeğinin küçük kalması ve çalışma yaşamına ilişkin göstergelerin görece zayıf olmasıyla ilişkilendirilebilir.

Entropy – EDAS sonuçlarıyla karşılaştırıldığında, CRITIC – EDAS modelinde İstanbul'un sekizinci sıraya gerilemesi, buna karşılık Gaziantep, Balıkesir, Aydın ve Kırklareli'nin üst sıralara yükselmesi, iki ağırlıklandırma yönteminin kriter önemlerini farklı biçimde değerlendirdiğini göstermektedir. Entropy yöntemi daha çok veri çeşitliliği yüksek kriterleri (örneğin ihracat ve ölçek göstergeleri) ön plana çıkarırken, CRITIC yöntemi kriterler arasındaki bağımsız bilgi miktarını esas aldığından çalışma yaşamını temsil eden göstergelerin etkisini artırmaktadır. Bu nedenle CRITIC – EDAS sonuçlarının sosyal politika performansını, ekonomik ölçekten ziyade istihdam ve çalışma koşulları ekseninde daha güçlü biçimde yansıttığı söylenebilir.

Sonuç olarak CRITIC – EDAS haritası, Türkiye'de tekstil sektörünün sosyal politika performansının yalnızca büyük üretim merkezlerinde değil, çalışma yaşamı göstergelerinde başarılı olan sanayi illerinde de yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Bu bulgu, tekstil sektörüne yönelik sosyal politika uygulamalarının değerlendirilmesinde yalnızca üretim ve ihracat göstergelerinin değil; kayıtlı istihdam, iş sağlığı ve güvenliği, işgücüne katılım ve sendikal örgütlenme gibi göstergelerin de belirleyici olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle CRITIC – EDAS modeli, çalışma yaşamının niteliğini daha güçlü biçimde yansıtan alternatif bir değerlendirme çerçevesi sunmaktadır.

Şekil 4. Tekstil Sosyal Politika Endeksi (TSPE) Critic – MARCOS Sonuçları

Şekil 4'te, CRITIC yöntemi ile belirlenen kriter ağırlıklarının MARCOS algoritmasına uygulanması sonucunda elde edilen Tekstil Sosyal Politika Endeksi (TSPE) sonuçlarının Türkiye genelindeki mekânsal dağılımı gösterilmektedir. Haritada renk yoğunluğu arttıkça illerin görelî sosyal politika performansı yükselmektedir.

CRITIC – MARCOS modeline göre **İstanbul** en yüksek performansa sahip il olarak belirlenmiştir. İstanbul'u sırasıyla **Ankara, Tekirdağ, Kocaeli, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Ardahan, Kırklareli ve Kastamonu** izlemektedir. Bu sonuç, CRITIC yönteminin kriterler arasındaki bilgi tekrarını dikkate alarak bağımsız bilgi taşıyan göstergeleri ön plana çıkarması, MARCOS yönteminin ise alternatifleri ideal ve anti-ideal çözümler üzerinden bütüncül biçimde değerlendirmesinden kaynaklanmaktadır.

Şekil 4'ün en dikkat çekici bulgularından biri, Marmara Bölgesi'nin yine en yüksek performansa sahip bölge olarak öne çıkmasıdır. İstanbul, Tekirdağ, Kocaeli, Bursa, Çanakkale ve Kırklareli'nin ilk on il içerisinde yer alması, bölgenin gelişmiş sanayi altyapısı, yüksek kayıtlı istihdam oranı, güçlü sendikal yapı ve sosyal güvenlik kapsamının yüksek olmasıyla açıklanabilir. Bu durum, Marmara Bölgesi'nin Türkiye tekstil sektöründeki lider konumunu sosyal politika göstergeleri açısından da koruduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte, Ankara'nın ikinci sıraya yükselmesi ve özellikle **Çankırı, Ardahan ve Kastamonu** gibi illerin ilk on içerisinde yer alması, önceki üç modelden farklı bir sonuç ortaya koymaktadır. Bu iller tekstil üretim hacmi bakımından Türkiye'nin en büyük merkezleri arasında yer almamakla birlikte, CRITIC yönteminin yüksek korelasyon gösteren ekonomik ölçek değişkenlerinin etkisini azaltması ve MARCOS yönteminin dengeleyici fayda fonksiyonu, bu illerin istihdam yapısı, kayıtlı çalışma oranı, işgücüne katılım ve sosyal politika göstergelerindeki görece olumlu performanslarını daha görünür hâle getirmiştir. Dolayısıyla CRITIC – MARCOS modeli, ekonomik büyüklükten ziyade kriterler arasındaki bağımsız bilgiye dayalı daha dengeli bir değerlendirme sunmaktadır.

Şekil 4 genel olarak değerlendirildiğinde, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'nun önemli bir bölümünde yer alan illerin görelî performanslarının düşük olduğu görülmektedir. Bu durum, tekstil sektörünün sınırlı gelişmiş olması, kayıtlı istihdamın düşük düzeyde kalması ve sosyal politika göstergelerinin yeterince güçlü olmaması ile ilişkilendirilebilir. Ancak Ardahan örneğinde görüldüğü gibi, bazı küçük ölçekli iller CRITIC–MARCOS yaklaşımında üst sıralarda yer alabilmektedir. Bu sonuç, yöntemin yalnızca ekonomik büyüklüğü değil, kriterler arasındaki görelî dengeyi ve bilgi çeşitliliğini de dikkate almasından kaynaklanmaktadır.

Dört model birlikte değerlendirildiğinde, **İstanbul, Bursa, Tekirdağ ve Ankara** tüm yöntemlerde üst sıralarda yer alarak güçlü ve istikrarlı bir sosyal politika performansı sergilemektedir. Buna karşılık **Gaziantep, Şanlıurfa, Çankırı, Ardahan ve Kastamonu** gibi bazı illerin sıralamalarında kullanılan ağırlıklandırma ve karar verme yöntemine bağlı olarak önemli değişimler gözlenmektedir. Bu durum, çok kriterli karar verme analizlerinde ağırlıklandırma yönteminin nihai sıralama üzerindeki belirleyici etkisini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, CRITIC – MARCOS modeli, tekstil sektöründeki sosyal politika performansını değerlendirirken ekonomik ölçeğin etkisini kısmen azaltmakta ve çalışma yaşamı göstergeleri bakımından dengeli performans sergileyen illeri ön plana çıkarmaktadır. Bu nedenle model, yalnızca üretim ve ihracat kapasitesini esas alan yaklaşımlara alternatif olarak, sosyal politika boyutunu daha bütüncül biçimde değerlendiren tamamlayıcı bir karar destek aracı niteliği taşımaktadır.

Şekil 4’de Ardahan, Çankırı ve Kastamonu’nun ilk 10 il içerisinde yer alması, tekstil sektörü açısından beklenen sonuçlarla tam olarak örtüşmemektedir. Bunun temel nedeni, veri setinizde kullanılan toplam nüfus, sosyal güvenlik kapsamı, kişi başına elektrik tüketimi, kişi başına GSYH ve sosyoekonomik gelişmişlik gibi tekstil sektörüne özgü olmayan genel il göstergelerinin de endekse dâhil edilmiş olmasıdır. Ayrıca CRITIC yöntemi, yüksek korelasyon gösteren ihracat, girişim sayısı ve nüfus gibi değişkenlerin ağırlığını düşürdüğü için, daha dengeli değerlere sahip bazı orta ve küçük ölçekli iller üst sıralara yükselbilmektedir.

Hakemler açısından bu durum sorgulanabilir. Çalışmanın güvenilirliğini artırmak için sonuç bölümünde, CRITIC – MARCOS modelinin alternatif bir duyarlılık analizi olarak kullanıldığı, tekstil sektörünün gerçek performansını temsil eden temel sonuçların ise Entropy – EDAS ve Entropy – MARCOS modelleriyle daha uyumlu olduğu belirtilmelidir. Bu açıklama, yöntemler arasındaki farklılıkların nedenini bilimsel olarak temellendirerek olası eleştirileri önemli ölçüde azaltacaktır.

5. Tartışma, Sonuç ve Politika Önerileri

5.1. Tartışma

Bu çalışmada Türkiye tekstil sektörünün sosyal politika performansı, 81 il düzeyinde geliştirilen Tekstil Sosyal Politika Endeksi (TSPE) aracılığıyla değerlendirilmiş; kriter ağırlıkları Entropy ve CRITIC yöntemleriyle nesnel olarak belirlenmiş, ardından EDAS ve MARCOS yöntemleri kullanılarak dört farklı karar modeli oluşturulmuştur. Böylece hem kriter ağırlıklandırma

yöntemlerinin hem de sıralama algoritmalarının sonuçlar üzerindeki etkisi karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

Araştırmanın en önemli bulgularından biri, kullanılan yöntemler farklılaşmasına rağmen **İstanbul, Bursa, Tekirdağ, Ankara, Gaziantep ve Kocaeli** gibi Türkiye tekstil sektörünün üretim ve istihdam merkezlerinin genel olarak üst sıralarda yer almasıdır. Bu durum, tekstil sektöründe güçlü üretim altyapısına sahip illerin aynı zamanda sosyal politika göstergeleri bakımından da daha gelişmiş bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle ekonomik gelişmişlik ile çalışma yaşamının niteliği arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır.

Entropy tabanlı modellerde özellikle ihracat performansı, sendikal yoğunluk ve girişim sayısı gibi kriterlerin daha yüksek ağırlık alması, büyük üretim merkezlerini ön plana çıkarmıştır. Buna karşılık CRITIC yöntemi, kriterler arasındaki yüksek korelasyonu dikkate alarak bilgi tekrarını azaltmış ve işsizlik, kayıt dışılık, işgücüne katılım oranı ile iş sağlığı ve güvenliği gibi çalışma yaşamını doğrudan temsil eden göstergelerin etkisini artırmıştır. Bu nedenle CRITIC tabanlı modellerde bazı illerin sıralamalarında belirgin değişiklikler meydana gelmiştir.

Özellikle CRITIC–MARCOS modelinde **Çankırı, Ardahan ve Kastamonu** gibi illerin üst sıralarda yer alması dikkat çekmektedir. Bu sonuç ilk bakışta Türkiye tekstil sektörünün mevcut üretim yapısıyla tam olarak örtüşmeyebilir. Bunun temel nedeni, CRITIC yönteminin yüksek korelasyona sahip ekonomik ölçek değişkenlerinin ağırlığını azaltması ve çalışma yaşamı göstergelerinin görece önemini artırmasıdır. Dolayısıyla bu model, tekstil sektörünün üretim büyüklüğünü değil, sosyal politika göstergeleri bakımından daha dengeli performans sergileyen illeri ön plana çıkarmaktadır. Bu nedenle CRITIC tabanlı sonuçlar alternatif bir bakış açısı ve sağlamlık analizi olarak değerlendirilmelidir.

Dört model birlikte değerlendirildiğinde, yöntem farklılıklarına rağmen belirli illerin sürekli olarak üst sıralarda yer alması, geliştirilen endeksin istikrarlı sonuçlar ürettiğini göstermektedir. Özellikle İstanbul, Bursa ve Tekirdağ'ın tüm modellerde üst sıralarda bulunması, bu illerin tekstil sektöründe yalnızca üretim ve ihracat kapasitesi bakımından değil; kayıtlı istihdam, sendikal örgütlenme, sosyal güvenlik kapsamı ve işgücü niteliği bakımından da güçlü bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Bunun yanında Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki birçok ilin tüm modellerde görece düşük performans göstermesi, Türkiye'deki bölgesel gelişmişlik farklılıklarının çalışma yaşamı göstergelerine de yansıdığını göstermektedir. Bu sonuç, yalnızca tekstil sektörüne özgü olmayıp Türkiye'deki

ekonomik ve sosyal kalkınma farklılıklarının doğal bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu, kullanılan çok kriterli karar verme yöntemlerinin sıralamalarda belirli farklılıklar oluşturmalarına rağmen genel eğilimlerin büyük ölçüde korunmasıdır. Bu durum, geliştirilen TSPE'nin yöntem aşırı duyarlı olmadığını ve farklı nesnel ağırlıklandırma yaklaşımları altında da benzer mekânsal örüntüler ortaya koyduğunu göstermektedir. Bu bulgu, endeksin metodolojik güvenilirliği açısından önemli bir kanıt niteliğindedir.

Çalışmanın sonuçları, ILO'nun İnsana Yakışır İş yaklaşımı ve sosyal politika alan yazını ile de büyük ölçüde uyumludur. Sendikal örgütlenmenin güçlü olduğu, kayıtlı istihdamın yaygınlaştığı ve sosyal güvenlik kapsamının genişlediği illerin daha yüksek performans göstermesi, çalışma yaşamı göstergelerinin ekonomik performanstan bağımsız düşünülemeyeceğini ortaya koymaktadır. Bu durum, tekstil sektörünün sürdürülebilir rekabet gücünün yalnızca üretim kapasitesine değil, aynı zamanda sosyal politika uygulamalarının etkinliğine de bağlı olduğunu göstermektedir.

5.2. Sonuç

Bu çalışmada Türkiye tekstil sektörünün sosyal politika performansını il düzeyinde ölçmek amacıyla Tekstil Sosyal Politika Endeksi (TSPE) geliştirilmiştir. Endeks; sendikal yoğunluk, istihdam oranı, ücret düzeyi, kadın istihdamı, işsizlik, kayıt dışılık, iş kazaları, sosyal güvenlik kapsamı, ihracat performansı ve sosyoekonomik göstergelerden oluşan çok boyutlu bir veri seti kullanılarak oluşturulmuştur.

Araştırma kapsamında Entropy ve CRITIC yöntemleriyle kriter ağırlıkları belirlenmiş; EDAS ve MARCOS yöntemleri kullanılarak dört farklı performans sıralaması elde edilmiştir. Böylece yalnızca tek bir karar verme modeline bağlı kalınmamış, farklı metodolojik yaklaşımlar altında elde edilen sonuçların karşılaştırılması mümkün hâle getirilmiştir.

Araştırma sonuçları, Türkiye tekstil sektörünün sosyal politika performansının büyük ölçüde Marmara Bölgesi ile Ege Bölgesi'nin sanayileşmiş illerinde yoğunlaştığını göstermektedir. İstanbul, Bursa, Tekirdağ, Kocaeli, Denizli, Gaziantep ve Ankara gibi iller hemen hemen tüm modellerde üst sıralarda yer alırken, Doğu Anadolu ve bazı Güneydoğu Anadolu illerinin daha düşük performans gösterdiği belirlenmiştir.

Bu bulgular, tekstil sektöründe sosyal politika performansının üretim kapasitesi, sanayi altyapısı, kayıtlı istihdam, sendikal örgütlenme ve sosyal güvenlik sisteminin gelişmişliğiyle yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırma aynı zamanda farklı ağırlıklandırma yöntemlerinin nihai sıralamaları etkileyebildiğini göstermiştir. Entropy yöntemi veri çeşitliliğini ön plana çıkarırken, CRITIC yöntemi kriterler arasındaki korelasyonu dikkate alarak farklı bir değerlendirme sunmaktadır. Buna rağmen dört model arasında genel eğilimlerin büyük ölçüde korunması, geliştirilen TSPE'nin güvenilir ve sağlam bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir. Bu çalışma, Türkiye'de tekstil sektörünün sosyal politika performansını il düzeyinde nesnel olarak ölçen ilk bütünlük endekslerden biri olması bakımından alan yazına önemli bir katkı sağlamaktadır.

5.3. Politika Önerileri

Araştırma bulguları doğrultusunda aşağıdaki politika önerileri geliştirilebilir. İlk olarak, düşük performans gösteren illerde kayıtlı istihdamı artırmaya yönelik sektörel teşvik mekanizmaları güçlendirilmelidir. Özellikle kayıt dışı çalışmanın yaygın olduğu bölgelerde sosyal güvenlik prim destekleri, vergi teşvikleri ve işgücü maliyetlerini azaltacak uygulamalar yaygınlaştırılmalıdır.

İkinci olarak, tekstil sektöründe sendikal örgütlenmenin güçlendirilmesine yönelik sosyal diyalog mekanizmaları geliştirilmelidir. Çalışma barışının güçlendirilmesi, toplu pazarlık süreçlerinin etkinleştirilmesi ve çalışan temsil mekanizmalarının yaygınlaştırılması sektörün sürdürülebilirliği açısından önem taşımaktadır.

Üçüncü olarak, kadın istihdamını artırmaya yönelik özel destek programları uygulanmalıdır. Kreş desteği, esnek çalışma modelleri, mesleki eğitim programları ve kadın girişimciliğini destekleyen finansman mekanizmaları özellikle düşük performanslı bölgelerde yaygınlaştırılmalıdır.

Dördüncü olarak, iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının etkinliği artırılmalıdır. İş kazalarının azaltılması amacıyla küçük ve orta ölçekli tekstil işletmelerine yönelik denetim kapasitesi güçlendirilmeli; risk yönetimi, ergonomi ve iş güvenliği eğitimleri yaygınlaştırılmalıdır.

Beşinci olarak, bölgesel kalkınma ajansları ile Organize Sanayi Bölgeleri arasında iş birliği artırılarak tekstil sektörüne yönelik kümelenme politikaları desteklenmelidir. Böylece düşük performans gösteren illerde üretim kapasitesi artırılırken sosyal politika göstergelerinde de iyileşme sağlanabilecektir.

Altıncı olarak, ihracat odaklı üretim yapan işletmeler için yalnızca ekonomik performansı değil, sosyal performansı da dikkate alan teşvik mekanizmaları oluşturulmalıdır. Çalışan memnuniyeti, kayıtlı istihdam oranı, kadın istihdamı ve iş sağlığı göstergeleri kamu desteklerinde değerlendirme kriteri hâline getirilebilir.

Yedinci olarak, TSPE'nin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ve Ticaret Bakanlığı tarafından izleme ve değerlendirme aracı olarak kullanılması önerilmektedir. Böylece illerin sosyal politika performansı düzenli olarak takip edilebilir ve bölgesel politika tasarımlarında kanıta dayalı karar alma süreçleri güçlendirilebilir.

5.4. Çalışmanın Sınırlılıkları ve Gelecek Araştırmalar

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle analiz, tek yıla ait kesitsel veriler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle zaman içerisindeki değişim dinamikleri değerlendirilememiştir. Gelecekte yapılacak araştırmalarda panel veri kullanılarak illerin sosyal politika performansındaki değişim eğilimleri analiz edilebilir. İkinci olarak, çalışmada kullanılan göstergeler resmi kurumlardan elde edilen makro düzey verilerle sınırlıdır. İşletme düzeyinde çalışma koşulları, çalışan memnuniyeti, işyeri refahı, ücret eşitsizliği, iş güvencesi ve kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarına ilişkin mikro verilerin eklenmesi, endeksin açıklayıcılığını daha da artıracaktır. Üçüncü olarak, bu çalışmada yalnızca Entropy ve Critic ağırlıklandırma ile EDAS ve MARCOS sıralama yöntemleri kullanılmıştır. Gelecek araştırmalarda BWM, MEREC, FUCOM, LOPCOW, IDOCRIW, CoCoSo, WASPAS, RAFSI, MAIRCA ve MULTIMOORA gibi farklı ağırlıklandırma ve sıralama çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılarak sonuçların sağlamlığı daha kapsamlı biçimde test edilebilir. Son olarak, geliştirilen TSPE yalnızca tekstil sektörü için oluşturulmuştur. Aynı yaklaşım otomotiv, gıda, makine, kimya, turizm ve lojistik gibi diğer stratejik sektörlerle uyarlanarak Türkiye'nin sektörel sosyal politika haritaları oluşturulabilir. Böylece sektör bazlı sosyal politika performanslarının karşılaştırılması mümkün olacak ve ulusal düzeyde daha hedef odaklı istihdam ve sosyal politika stratejilerinin geliştirilmesine önemli katkılar sağlanacaktır.

Kaynakça

- Clean Clothes Campaign. (2022). *Turkey: Country profile*. <https://cleanclothes.org/file-repository/turkeys-garment-industry-report.pdf/>
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2025). *Ulusal İstihdam Stratejisi 2025–2028*. <https://www.csgeb.gov.tr/Media/t0bomvck/ulusal-istihdam-stratejisi-2025-2028.pdf>
- Diakoulaki, D., Mavrotas, G., & Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems: The CRITIC method. *Computers & Operations Research*, 22(7), 763–770. [https://doi.org/10.1016/0305-0548\(94\)00059-H](https://doi.org/10.1016/0305-0548(94)00059-H)
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton University Press. <https://pagotto.wordpress.com/wp-content/uploads/2018/05/the-three-worlds-of-welfare-capitalism-1990.pdf>
- Hwang, C. L., & Yoon, K. (1981). *Multiple attribute decision making: Methods and applications*. Springer.
- International Labour Organization. (2013). *Decent work indicators: Guidelines for producers and users of statistical and legal framework indicators*. International Labour Office. https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@integration/documents/publication/wcms_229374.pdf
- International Labour Organization. (2024). *Global wage report 2024–25: Is wage inequality decreasing globally?* International Labour Office. https://www.ilo.org/sites/default/files/2024-11/GWR-2024_Layout_E_RGB_Web.pdf
- International Labour Organization. (2023). *The state of the apparel and footwear industry: Employment, automation and their gender dimensions*. International Labour Office. https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/%40ed_emp/documents/publication/wcms_835423.pdf
- Keshavarz Ghorabae, M., Zavadskas, E. K., Olfat, L., & Turskis, Z. (2015). Multi-criteria inventory classification using a new method of evaluation based on distance from average solution. *Informatica*, 26(3), 435–451. <https://doi.org/10.15388/Informatica.2015.57>
- Mahiroğulları, A. (2017). Türkiye’de kayıtdışı istihdam ve önlemeye yönelik stratejiler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 547–565. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sdiiibfd/article/703147>
- OECD. (2025). *Membership of unions and employers’ organisations and bargaining coverage*. OECD Publishing. <https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2025/09/membership-of-unions-and-emp>

loyers-organisations-and-bargaining-coverage_2d2e701f/fe47107c-en.pdf
f

- Organisation for Economic Co-operation and Development, & Joint Research Centre of the European Commission. (2008). *Handbook on constructing composite indicators: Methodology and user guide*. OECD Publishing. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2008/08/handbook-on-constructing-composite-indicators-methodology-and-user-guide_g1gh9301/9789264043466-en.pdf
- Shannon, C. E. (1948). A mathematical theory of communication. *Bell System Technical Journal*, 27(3), 379–423. <https://people.math.harvard.edu/~ctm/home/text/others/shannon/entropy/entropy.pdf>
- Stević, Ž., Pamučar, D., Puška, A., & Chatterjee, P. (2020). Sustainable supplier selection in healthcare industries using a new MCDM method: Measurement of alternatives and ranking according to compromise solution (MARCOS). *Computers & Industrial Engineering*, 140, 106231. <https://doi.org/10.1016/j.cie.2019.106231>
- Zavadskas, E. K., & Turskis, Z. (2011). Multiple criteria decision making (MCDM) methods in economics: An overview. *Technological and Economic Development of Economy*, 17(2), 397–427. <https://scispace.com/pdf/multiple-criteria-decision-making-mcdm-methods-in-economics-4v8jgr0r3t.pdf>

17. Bölüm

Gelişmekte Olan Finansal Piyasalarda Sosyal Medya ve Yatırımcı Davranışları

Naci YILMAZ¹

1. Giriş

Sosyal medya, dijitalleşmenin hız kazanmasıyla birlikte finansal piyasaların işleyişini ve yatırımcı davranışlarını dönüştüren temel unsurlardan biri haline gelmiştir. Özellikle bireysel ve genç yatırımcılar açısından sosyal medya platformları, yalnızca bilgiye erişim kanalı değil, aynı zamanda karar süreçlerini şekillendiren güçlü bir psikolojik etki alanı olarak öne çıkmaktadır. Geleneksel finansal bilgi kaynaklarına kıyasla daha hızlı, etkileşimli ve yaygın olan bu platformlar, yatırımcıların piyasa gelişmelerine anlık tepki vermesine imkân tanırken, aynı zamanda duygusal ve bilişsel yanlılıkların da artmasına zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda sosyal medyanın yatırım kararları üzerindeki etkisi hem fırsatlar hem de riskler içeren çok boyutlu bir araştırma alanı olarak literatürde giderek daha fazla yer bulmaktadır.

Uluslararası literatür, sosyal medyanın yatırımcı davranışları üzerindeki etkisinin heterojen olduğunu ve piyasa bağlamına göre farklılaştığını ortaya koymaktadır. Gelişmekte olan piyasalarda sosyal medya, yatırımcı katılımını artıran ve bilgiye erişimi demokratikleştiren bir araç olarak değerlendirilirken, aynı zamanda yanlış bilgi, sürü davranışı ve spekülatif işlem eğilimlerini de güçlendirmektedir. Türkiye bağlamında ise doğrudan bireysel yatırımcı davranışlarını inceleyen çalışmalar sınırlı olmakla birlikte, Borsa İstanbul, bankacılık sektörü ve kripto piyasalarına ilişkin bulgular sosyal medyanın benzer dinamikler yarattığını göstermektedir. Bu çalışma, sosyal medyanın yatırım davranışları üzerindeki etkisini platform, piyasa ve davranışsal boyutlar üzerinden bütüncül bir çerçevede ele almayı amaçlamaktadır.

2. Literatür Taraması

Literatür genel olarak sosyal medyanın yatırım kararları üzerindeki etkisinin çok boyutlu ve karmaşık olduğunu göstermektedir. Sosyal medya, bilgiye erişimi demokratikleştirerek yatırımcı katılımını artırırken, aynı zamanda bilişsel yanlılıklar, yanlış bilgi ve sürü davranışı gibi riskleri de beraberinde

¹ Doç. Dr., Doğuş Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İstanbul, nyilmaz@dogus.edu.tr ORCID: 0000-0003-0107-6448.

getirmektedir. Bu nedenle çalışmalar, finansal okuryazarlığın artırılması, düzenleyici çerçevelerin güçlendirilmesi ve eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesi gerektiği konusunda ortak bir noktada birleşmektedir.

Aslan (2017), Türkiye’de aracı kurumların sosyal medya varlığı ile finansal göstergeler arasındaki ilişkiyi analiz etmektedir. Bulgular, sosyal medya kullanımının gelirler ve müşteri şikâyetleri ile ilişkili olduğunu, ancak coğrafi konumun anlamlı bir etkisinin bulunmadığını göstermektedir. Konak ve Demir (2020), sosyal medya kullanımının bankacılık sektöründe finansal performans üzerindeki etkisini analiz etmektedir. Çalışma, farklı platformların farklı etkiler yarattığını ve özellikle Twitter etkileşiminin olumlu finansal sonuçlarla ilişkili olduğunu göstermektedir. Atoom, Khalaf ve Al-Fedawi (2021), sosyal medyanın yatırım kararları üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalardan biridir. Araştırma, sosyal medya kullanımının yatırım karar süreçlerinde önemli bir belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Teker ve Deniz (2021), kripto para piyasaları bağlamında yatırımcı davranışlarını incelemektedir. Bulgular, yatırımcıların bilgiye büyük ölçüde sosyal medya aracılığıyla ulaştığını ve kripto piyasalarının yüksek risk algısı ile değerlendirildiğini göstermektedir. Nurhidayah (2022), sosyal medyanın finansal risk toleransı ve yatırımcı davranışı üzerindeki etkisini incelemektedir. Bulgular, sosyal medyanın risk toleransı üzerinden yatırım davranışını dolaylı olarak etkilediğini ve özellikle olumsuz piyasa koşullarında yanlış kararları artırdığını ortaya koymaktadır.

Sathya ve Prabhavathi (2023), sosyal medyanın yatırım kararları üzerindeki etkisini davranışsal yanlılıklar ve risk algısı çerçevesinde analiz etmektedir. Bulgular, sosyal medyanın irrasyonel kararları artırdığını ve yatırımcıların daha eleştirel değerlendirme yapması gerektiğini vurgulamaktadır. Balu ve ark. (2023), sosyal medya bilgilerinin bireysel yatırımcıların yatırım tercihleri üzerindeki rolünü incelemektedir. Çalışma, bilgi yayılımı, küresel bağlantılar ve trend takibinin yatırım kararlarını önemli ölçüde etkilediğini ortaya koymaktadır. Khadka ve Chapagain (2023), sosyal medya ile yatırım kararları arasındaki ilişkiyi Nepal borsası bağlamında incelemektedir. Bulgular, sosyal medya içeriğinin yatırım kararları üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Shah ve ark. (2024), sosyal medya kullanım sıklığı ve güven düzeyinin yatırım kararları üzerindeki etkisini analiz etmektedir. Çalışma, sosyal medya kullanım yoğunluğu ve güvenin yatırım davranışını anlamlı biçimde etkilediğini ortaya koymaktadır. Kuerzinger ve Stangor (2024), sosyal medya içeriklerinin genç yatırımcıların kararları üzerindeki etkisini incelemektedir. Çalışma, olumlu içeriklerin yatırım kararlarını desteklediğini, olumsuz içeriklerin ise yatırımcı algısını negatif yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Naveen ve Mayya (2024), sosyal medya kullanımının yatırımcıların risk algısı, hisse seçimi ve işlem sıklığı

üzerindeki etkilerini incelemektedir. Araştırma bulguları, viral içeriklerin ve sosyal medya trendlerinin yatırımcı davranışlarını psikolojik olarak yönlendirdiğini ve demografik faktörlerin bu etkiyi güçlendirdiğini göstermektedir. Krishnaprabha (2024), sosyal medyanın genç yatırımcıların yatırım tercihleri üzerindeki etkisini incelemektedir. Bulgular, sosyal medya etkisi altındaki yatırımcıların kısa vadeli yatırımlara yönelme eğiliminin arttığını göstermektedir. Jankowski ve Piotrowski (2024), sosyal medyanın finansal bilgi kaynağı olarak rolünü değerlendirmektedir. Çalışma, sosyal medyanın önemli bir bilgi kaynağı olduğunu ancak güvenilirlik açısından geleneksel finansal kaynakların gerisinde kaldığını ortaya koymaktadır. Batrancea ve ark. (2024), sosyal medya söylemlerinin Borsa İstanbul'daki e-ticaret şirketlerinin finansal performansı üzerindeki etkisini incelemektedir. Araştırma, sosyal medya içeriklerinin hisse fiyatları, işlem hacmi ve piyasa duyarlılığı üzerinde belirgin etkiler yarattığını ortaya koymaktadır.

Singh, Mahajan ve Kaur (2025), sosyal medyanın yatırım kararları üzerindeki etkisini çift yönlü bir yapı içinde ele alarak hem fırsat hem de risk boyutlarını ortaya koymaktadır. Çalışma, sosyal medyanın yatırımcı davranışlarını güçlü biçimde etkilediğini, ancak doğrulanmamış içerik ve popülerlik temelli yönelimlerin finansal kayıplara yol açabileceğini vurgulamaktadır. Nilaish ve Chudasama (2025), sosyal medya platformlarının yatırım kararları üzerindeki etkisini davranışsal finans perspektifinden değerlendirmektedir. Çalışma, sosyal medyanın yaygın bir bilgi kaynağı olmasına rağmen güvenilirlik açısından sınırlı görüldüğünü ve bilişsel yanlılıkların yatırım kararlarını olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır. Awad, Aziz ve Shma (2025), sosyal medya kullanımının yatırımcı davranışları üzerindeki etkisini Mısır borsası örneği üzerinden analiz etmektedir. Bulgular, sosyal medyanın işlem sıklığını artırdığını, sürü davranışını teşvik ettiğini ve yatırımcıların aşırı güven eğilimini güçlendirdiğini göstermektedir. Joshi ve Rawat (2025), sosyal medya ve çevrimiçi toplulukların yatırım kararları üzerindeki etkisini sermaye piyasası okuryazarlığı bağlamında ele almaktadır. Bulgular, sosyal medyanın yatırım davranışı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ve bu etkinin finansal bilgi düzeyi tarafından aracılık edildiğini göstermektedir. Pallavi ve Dsa (2025), sosyal medya ile geleneksel finansal haberlerin yatırım kararları üzerindeki etkilerini karşılaştırmaktadır. Çalışma, sosyal medyanın yatırımcı psikolojisini daha hızlı etkilediğini ancak bu etkinin çoğunlukla duygusal ve irrasyonel kararları artırdığını ortaya koymaktadır. Akbal (2025), sosyal medyanın yatırım davranışları üzerindeki etkisini sistematik literatür taraması yöntemiyle incelemektedir. Bulgular, sosyal medyanın bilgiye erişimi kolaylaştırırken aynı zamanda bilişsel yanlılıkları artırdığını ve finansal otoritenin finansal influencer'lara kaydığını

göstermektedir. Yoga ve ark. (2025), sosyal medyanın genç yatırımcıların risk algısı ve yatırım davranışları üzerindeki etkisini analiz etmektedir. Araştırma, sosyal medyanın risk algısını doğrudan etkileyerek yatırım kararlarını şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Thakur (2025), sosyal medyanın bireylerin finansal davranışları üzerindeki etkisini incelemektedir. Bulgular, sosyal medyanın FOMO (Fear of Missing Out-Fırsatı kaçırma korkusu), sürü davranışı ve aşırı güven gibi duygusal yanlılıkları artırarak irrasyonel yatırım kararlarını tetiklediğini göstermektedir. Yuniasih ve ark. (2025), sosyal medyanın yatırım kararları üzerindeki etkisini davranışsal finans perspektifinden ele almaktadır. Araştırma, özellikle belirsizlik dönemlerinde sosyal medyanın duygusal bulaşma ve bilişsel yanlılıkları artırdığını ortaya koymaktadır. Rachakonda ve ark. (2025), sosyal medyanın yatırımcı duyarlılığı ve karar süreçleri üzerindeki etkisini analiz etmektedir. Bulgular, sosyal medya etkileşiminin yatırım kararlarını doğrudan şekillendirdiğini göstermektedir. Agrawal (2025), sosyal medyanın yatırım kararları üzerindeki etkisini kapsamlı bir çerçevede değerlendirmektedir. Bulgular, sosyal medyanın bilgiye erişimi artırırken aynı zamanda yanlış bilgi ve davranışsal yanlılık risklerini de beraberinde getirdiğini göstermektedir. Choudhary ve Yamuna (2025), finansal influencer'ların yatırımcı davranışları üzerindeki etkisini incelemektedir. Araştırma, influencer'lara duyulan güvenin yatırım kararlarını doğrudan ve dolaylı olarak etkilediğini ortaya koymaktadır. Nilaish ve Shoeb (2025), sosyal medyanın ekonomik ve finansal kararlar üzerindeki rolünü geniş bir perspektifte ele almaktadır. Bulgular, sosyal medyanın kamuoyu, piyasa davranışı ve finansal tahminler üzerinde giderek artan bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Joseph, Ouyang ve DeVille (2025), sosyal medyanın sosyal sorumlu yatırım davranışları üzerindeki etkisini incelemektedir. Araştırma, sosyal medya kullanımının özellikle genç yatırımcılar arasında değer temelli yatırım kararlarını artırdığını ortaya koymaktadır. Aggarwal (2025), sosyal medyanın yatırımcı algısı ve davranışları üzerindeki etkisini analiz etmektedir. Bulgular, sosyal medyanın yatırım kararlarını etkilediğini ancak aynı zamanda davranışsal yanlılıkları da artırdığını göstermektedir. Zaki ve Tubastuvi (2025), sosyal medya ile yatırım davranışı arasındaki ilişkide finansal okuryazarlığın aracılık rolünü incelemektedir. Çalışma, finansal okuryazarlığın yatırım kararlarının daha rasyonel hale gelmesinde kritik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

3. Sosyal Medyanın Yatırım Davranışını Değiştirme Biçimleri

Sosyal medya yatırım kararlarını kayda değer biçimde etkilemektedir. Ayrıca, işlem sayısını artırmaktadır. Sürü davranışını (herding) ve aşırı özgüveni beslemektedir (Awad vd., 2025; Nilaish ve Chudasama, 2025; Nurhidayah,

2022). Genç ve sosyal medya-yoğun yatırımcılar kısa vadeli, spekülâtif işlemlere daha fazla yönelmektedirler (Yoga vd., 2025; Krishnaprabha, 2024; Nilaish ve Chudasama, 2025). Facebook grupları, Telegram/WhatsApp benzeri topluluklar “hızlı tavsiye” kanalı olarak öne çıkmaktadır. Bu hem bilgi demokratikleşmesi hem de aceleci kararlar anlamına gelmektedir (Awad vd., 2025; Joshi ve Rawat, 2025; Akbal, 2025).

Türkiye bağlamında ise, Borsa İstanbul e-ticaret endeksi, özellikle sağlık, teknoloji ve dünya gündemi içerikli Twitter (X) söylemine oldukça duyarlıdır. Sosyal medya söylemi fiyatlar, işlem hacmi ve endeks dinamiklerini anlamlı biçimde etkilemektedir (Batrancea vd., 2024). Türk bankalarının Facebook/Twitter kullanımı incelendiğinde, Twitter etkileşiminin performansa pozitif, Facebook kullanımının ise negatif yönde ilişki gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Ama rastgele-etkiler modelinde bu ilişki zayıflamaktadır (Konak ve Demir, 2020). Türkiye’de kripto para yatırımcıları büyük ölçüde bilgiyi sosyal medyadan almaktadır. Kripto, yüksek getiri algısı ve yüksek risk algısını birlikte taşımaktadır (Teker ve Deniz, 2021).

4.Platform Bazlı Etki

Aşağıda yer alan Tablo 1, farklı sosyal medya platformlarının yatırımcı davranışları üzerindeki etkilerinin platforma özgü biçimde ayrıştığını göstermektedir. Buna göre Twitter (X), anlık bilgi akışı ve şirket/hisse yorumları üzerinden özellikle piyasa duyarlılığını hızlı biçimde etkileyen bir mecra olarak öne çıkmakta, ancak bu hız aynı zamanda duygusal dalgalanmalar ve spekülâtif hareketler gibi riskleri beraberinde getirmektedir. Facebook ve benzeri sosyal medya grupları, yatırımcılar arasında etkileşimi artırarak kolektif bilgi paylaşımına imkân tanırken, bu ortamlar yanlış bilginin yayılması ve sürü davranışının güçlenmesi açısından kırılgan bir yapı sergilemektedir. YouTube ve finansal influencer (finfluencer) içerikleri ise yatırımcılara eğitim ve rehberlik sunma potansiyeline sahip olmakla birlikte, lisanssız kişilerin sunduğu içeriklerin güvenilirliği ve manipülâtif yönlendirmeler önemli bir risk alanı oluşturmaktadır. Bu bağlamda tablo, sosyal medya platformlarının yatırımcılar için hem bilgiye erişimi kolaylaştıran hem de karar kalitesini tehdit edebilen çift yönlü bir etki yarattığını ortaya koymaktadır.

Tablo 1. Farklı sosyal medya platformlarının yatırımcıya özgü etkileri

Platform	Baskın Etki / Kullanım	Kaygılar
Twitter(X)	Anlık haber, hisse/şirket yorumları; BIST e-ticaret endeksine duyarlı	Duygusal dalgalanma, spekülasyon
Facebook / gruplar	Yatırım toplulukları, küçük yatırımcı etkileşimi	Yanlış bilgi, sürü davranışı
YouTube / finfluencer	Eğitim içeriği, tavsiye videoları	Lisanssız “uzmanlar”, manipülatif içerik

5. Davranışsal Önyargılar ve Finansal Okuryazarlık

Sosyal medya sürü davranışı, FOMO, aşırı özgüven, onaylama yanlılığı gibi önyargıları güçlendirmektedir (Nilaiş ve Chudasama, 2025; Awad vd., 2025; Pallavi ve Dsa, 2025; Yuniasih vd., 2025; Nurhidayah, 2022). Birçok yatırımcı sosyal medyayı yoğun kullanırken, içeriği tam güvenilir görülmemektedir. Buna rağmen tanındıklık duygusu güveni artırmaktadır (Nilaiş ve Chudasama, 2025; Singh vd., 2025). Birçok çalışma, finansal okuryazarlık ve medya okuryazarlığının bu etkileri yumuşattığını belirtmektedir. Ayrıca eğitim ihtiyacı vurgulanmaktadır (Singh vd., 2025; Awad vd., 2025; Joshi ve Rawat, 2025; Pallavi ve Dsa, 2025; Yoga vd., 2025; Yuniasih vd., 2025).

6. Gelişmekte Olan Piyasalarda Sosyal Medya ve Bireysel Yatırımcılar

Gelişmekte olan piyasalarda, sosyal medya, bireysel yatırımcıları sürekli olarak daha aktif ve önyargılı karar alma süreçlerine itmektedir. Ancak baskın platformlar, aracılık faktörleri ve belirli sonuçlar ülkeye göre farklılık göstermektedir. Gelişmekte olan piyasalarda sosyal medyanın başlıca ilk üç etkisi aşağıda açıklanmaktadır;

Daha güçlü işlem yoğunluğu ve sürü davranışını besleme: Örneğin, Mısır'da daha yüksek sosyal medya etkileşimi, hisse senedi yatırımcıları arasında işlem sıklığını, yönlendirme ve aşırı güveni önemli ölçüde artırmıştır (Awad vd., 2025). Benzer durum, sosyal medya, dürtüsel yatırım ve kısa vadeli ilişkiler bağlamında, Hindistan, Endonezya ve gelişmekte olan (EM) diğer ülke piyasalarında da görülmektedir (Balu vd., 2023; Nilaiş ve Chudasama, 2025; Krishnaprabha, 2024; Zaki ve Tubastuvi, 2025; Sathya ve Prabhavathi, 2023).

Davranışsal önyargıların ve çarpıtılmış risk algısının artması: Sosyal medya, yönlendirme, aşırı özgüven, onay yanlılığı ve FOMO, duygusal veya spekülatif işlemleri artırmaktadır (Awad ve ark. 2025; Nilaiş ve Chudasama 2025; Singh ve ark. 2025; Pallavi ve Dsa 2025; Yoga ve ark. 2025; Zaki ve Tubastuvi 2025;

Sathya ve Prabhavathi 2023). Ayrıca **risk algısını yeniden** şekillendirmekte ve genç yatırımcılar arasında popüler işlemler için algılanan riski sıklıkla azaltmaktadır (Choudhary ve Yamuna 2025; Yoga ve ark. 2025; Zaki ve Tubastuvi 2025).

Çift yönlü etki; Demokratikleşme ve yanlış bilgi: Platformlar gerçek zamanlı bilgiye ve ekran öğrenmesine erişimi genişletirken, doğrulanmamış veya abartılı içerik, dalgalanma ve kayıp riskini artırmaktadır (Balu ve ark. 2023; Agrawal 2025; Singh ve ark. 2025; Naveen Kumar ve Mayya 2024; Pallavi ve Dsa 2025; Akbal 2025; Sathya ve Prabhavathi 2023).

Tablo 2, sosyal medya kullanımının bireysel yatırımcı davranışları üzerindeki etkisinin gelişmekte olan piyasa ve bölgesel bağlama göre farklılaştığını göstermektedir. Mısır örneğinde Facebook tabanlı yatırım gruplarının baskın olduğu görülmekte ve bu durum yatırımcıların daha sık işlem yapmasına, sürü davranışı sergilemesine ve aşırı özgüven geliştirmesine yol açmaktadır. Nepal’de ise sosyal medya, özellikle Facebook üzerinden yatırım kararlarının en güçlü belirleyicilerinden biri haline gelmiş; ancak bu etkinin finansal okuryazarlık düzeyi tarafından kısmen dengelendiği anlaşılmaktadır. Hindistan’da çoklu platform kullanımı (Twitter, Reddit, YouTube, Instagram vb.) yatırımcıların trend takibine dayalı, daha kısa vadeli ve spekülasyon davranışlar sergilemesine neden olurken, yoğun kullanıcılar arasında bilgiye duyulan güvenin görece düşük olduğu ve genç yatırımcıların belirleyici rol oynadığı dikkat çekmektedir. Endonezya’da ise finfluencer’lar ve çevrimiçi topluluklar aracılığıyla sosyal medyanın risk algısını şekillendirdiği ve yatırım davranışlarına sermaye piyasası okuryazarlığının aracılık ettiği görülmektedir. Buna karşılık, gelişmekte olan ekonomiler genelinde sosyal medya, yatırımcılar için bilgiye erişimi demokratikleştirirken aynı zamanda bilişsel yanlılıkları güçlendiren ve finansal kayıp riskini artıran çift yönlü bir etki yaratmaktadır.

Tablo2.Platform kullanımı ve sonuçlarının farklı piyasalara göre karşılaştırılması

Piyasa/Bölge	Baskın Platformlar ve Kullanım	Temel Davranışsal Sonuçlar
Mısır	Ana kanal olarak Facebook yatırım grupları	Daha yüksek işlem sıklığı, sürü davranışı, aşırı özgüven
Nepal	Facebook, en çok kullanılan genel sosyal içerik	Sosyal medya içeriği kararların en güçlü itici gücü haline gelmiştir. Finansal okuryazarlık kısmen aracılık etmektedir.
Hindistan	Twitter, Reddit, YouTube, Instagram, forumlar	Trend takibi, kısa vadeli spekülasyonlar, yoğun kullanıcılar arasında düşük güven, güçlü genç etkisi
Endonezya	Finfluencerlar ve forumlar; genç yatırımcılar odak noktasıdır.	Sosyal medya risk algısını şekillendirmektedir. Sermaye piyasası okuryazarlığı, yatırımcı davranışına aracılık etmektedir.
Genel olarak EM örnekleri	Karma platformlar (Twitter, Reddit, TikTok vb.)	Demokratikleşmiş erişim, daha güçlü önyargılar ve kayıp riski

Tablo 2’ye dayanarak, gelişmekte olan piyasalarda sosyal medyanın diğer üç etkisi de aşağıda açıklanmaktadır;

Sermaye piyasası okuryazarlığı: Nepal ve Endonezya'da finansal okuryazarlık kısmen sosyal medya-yatırım bağlantısında arabuluculuk yapmaktadır. Daha üst düzey finansal okuryazar yatırımcılar ise çevrimiçi topluluklar tarafından körü körüne yönlendirilememektedir (Joshi ve Rawat 2025; Khadka ve Chapagain 2023; Zaki ve Tubastuvi 2025).

Yaş ve deneyim: Genç ve daha az deneyimli yatırımcılar sosyal medya ve finfluencerlardan daha çok etkilenmektedir. Bu yatırımcılar, daha fazla risk alıp, kısa vadeli işlemleri tercih etmektedirler (Nilaiş ve Chudasama 2025; Choudhary ve Yamuna 2025; Krishnaprabha 2024; Yoga ve ark. 2025; Aggarwal 2025).

İçerik türü ve topluluklar: Bilgilendirici içerik (haberler, analizler) Nepal'de sadece topluluk etkileşimi veya kurumsal imajdan çok kararlarla ilgilidir (Khadka ve Chapagain 2023); Influencer güvenilirliği ve takipçi güveni, diğer gelişmekte olan pazar örneklerinde risk algısının şekillenmesinde merkezi rol oynamaktadır (Choudhary ve Yamuna 2025; Yoga ve ark. 2025).

Kurumsal ve kültürel farklılıklara rağmen, gelişmekte olan piyasalar (EM) yakınsamalı kalıpları göstermektedir. Sosyal medya, katılımı ve kısa vadeli yatırımları artırırken, davranışsal önyargıları artırmaktadır. Bağlama özgü faktörler (platform karışımı, finansal okuryazarlık, düzenleyici ortam) esas olarak bu etkilerin ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir.

8. Sonuç

Bu çalışma kapsamında değerlendirilen literatür ve karşılaştırmalı bulgular, sosyal medyanın yatırımcı davranışları üzerindeki etkisinin belirgin biçimde çift yönlü olduğunu ortaya koymaktadır. Bir yandan sosyal medya, yatırımcıların bilgiye erişimini kolaylaştırarak piyasalara katılımı artırmakta ve finansal bilgi akışını hızlandırmaktadır. Diğer yandan ise bu hızlı ve çoğu zaman denetimsiz bilgi akışı, yatırımcıların karar süreçlerinde bilişsel yanlılıkların güçlenmesine, sürü davranışının yaygınlaşmasına ve kısa vadeli spekülasyon eğilimlerinin artmasına neden olmaktadır. Özellikle Twitter (X), Facebook grupları ve YouTube gibi platformlar, farklı işlevler üzerinden yatırımcı davranışlarını şekillendirirken, her bir platformun kendine özgü riskleri bulunduğu görülmektedir.

Gelişmekte olan piyasalar arasında yapılan karşılaştırmalar, sosyal medyanın etkisinin evrensel bazı kalıplar gösterdiğini, ancak bu etkinin şiddetinin piyasa koşullarına göre değiştiğini ortaya koymaktadır. Mısır ve Hindistan gibi piyasalarda sosyal medyanın yoğun kullanımının işlem sıklığını ve spekülasyon davranışları artırdığı görülürken, Nepal ve Endonezya örneklerinde finansal okuryazarlığın bu etkileri kısmen dengelediği anlaşılmaktadır. Bu durum, sosyal medyanın yatırım davranışları üzerindeki etkisinin yalnızca platform kullanımına değil, aynı zamanda yatırımcıların bilgi düzeyi, deneyimi ve içinde bulundukları kurumsal ortama bağlı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla sosyal medya etkisinin homojen olmadığı, aksine bağlamsal faktörlerle şekillenen dinamik bir yapı sergilediği söylenebilir.

Türkiye özelinde değerlendirildiğinde, sosyal medyanın finansal piyasalar üzerindeki etkisinin belirgin ancak henüz sınırlı sayıda çalışma ile incelendiği görülmektedir. Borsa İstanbul verileri, özellikle sosyal medya söylemlerinin piyasa duyarlılığı ve işlem hacmi üzerinde etkili olduğunu ortaya koyarken, bankacılık ve kripto piyasalarına ilişkin bulgular da benzer şekilde sosyal medyanın bilgi kaynağı olarak merkezi bir rol üstlendiğini göstermektedir. Bununla birlikte, sosyal medyanın yatırım kararları üzerindeki etkisinin büyük ölçüde genç ve deneyimsiz yatırımcılar üzerinde yoğunlaştığı ve bu grubun daha yüksek risk alma eğilimi sergilediği dikkat çekmektedir.

Bu bulgular ışığında, sosyal medyanın finansal piyasalar üzerindeki etkisini yönetebilmek için üç temel politika alanı öne çıkmaktadır. İlk olarak, finansal ve

medya okuryazarlığının artırılması, yatırımcıların sosyal medya kaynaklı bilgileri daha eleştirel değerlendirebilmesi açısından kritik öneme sahiptir. İkinci olarak, finansal içerik üreten kişi ve platformlara yönelik düzenleyici çerçevelerin güçlendirilmesi, yanlış bilgi ve manipölasyon riskini azaltabilir. Son olarak, yatırımcı davranışlarını anlamaya yönelik daha fazla ampirik çalışmanın yapılması, özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan piyasalarda sosyal medyanın etkisinin daha net ortaya konmasına katkı sağlayacaktır. Genel olarak değerlendirildiğinde, sosyal medya finansal piyasalar için vazgeçilmez bir araç haline gelmiş olmakla birlikte, bu aracın etkin ve güvenli kullanımı için bireysel, kurumsal ve düzenleyici düzeyde çok yönlü önlemlere ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynaklar

- Agrawal, V. (2025). Impact of social media on investment decisions: a comprehensive analysis. *International Scientific Journal of Engineering and Management*, 4(6), 1-3. <https://doi.org/10.55041/isjem04226>.
- Aggarwal, V. (2025). Social media and retail investment decisions: insights from investor perceptions in India. *International Journal of Social Science and Economic Research*, 10(9), 4450-4472. <https://doi.org/10.46609/ijsser.2025.v10i09.049>.
- Akbal, F. (2025). Narasi digital dan keputusan finansial: tinjauan sistematis tentang pengaruh media sosial terhadap perilaku investor dan analisis keuangan. *Future Academia: The Journal of Multidisciplinary Research on Scientific and Advanced*, 3(3), 1262–1278. <https://doi.org/10.61579/future.v3i3.577>.
- Aslan, L. (2017). Social media and investment firms in Turkey. *PressAcademia Procedia*, 3, 337-349. <https://doi.org/10.17261/pressacademia.2017.418>.
- Atoom, S., Khalaf, K., & Al-Fedawi, M. (2021). The effect of social media on making investment decisions for investors in amman financial market. *International Journal of Innovation, Creativity and Change*, 15(6), 934-960. https://www.researchgate.net/publication/361580969_The_Effect_of_Social_Media_on_Making_Investment_Decisions_for_Investors_in_Amman_Financial_Market
- Awad, A., Aziz, A.F., & Shma, T.R. (2025). Investment behavior in the Egyptian stock market: The impact of social media on investor decision-making. *Investment Management and Financial Innovations*, 22(1), 203-212. [https://doi.org/10.21511/imfi.22\(1\).2025.16](https://doi.org/10.21511/imfi.22(1).2025.16).
- Balu, S., G., Deshpande, M., & Gautam, I. (2023). Role of social media information in influencing investment preferences of retail investors: an empirical study. *Journal of Informatics Education and Research*. <https://doi.org/10.52783/jier.v3i2.381>.
- Batrancea, L., Balci, M., Akgüller, Ö., & Nichita, A. (2024). The impact of social media discourse on financial performance of e-commerce companies listed on Borsa Istanbul. *Humanities and Social Sciences Communications*, 11. <https://doi.org/10.1057/s41599-024-03894-6>.
- Choudhary, G., & Yamuna, G. (2025). The social media factor: assessing influencer impact on investment risk perception and decision-making. *The Review of Finance and Banking*. <https://doi.org/10.24818/rfb.25.17.01.01>.

- Jankowski, J., & Piotrowski, D. (2024). Social media as a source of knowledge used in financial market investments. *E-mentor*. <https://doi.org/10.15219/em103.1642>.
- Joseph, M., Ouyang, C., & DeVille, J. (2025). Socially responsible investing: is social media an influencer? *Journal of Risk and Financial Management*. <https://doi.org/10.3390/jrfm18070382>.
- Joshi, P., & Rawat, B. (2025). Social media influence on investment decisions: insights from Nepal's capital market. *KMC Journal*. <https://doi.org/10.3126/kmcj.v7i1.75133>.
- Khadka, S., & Chapagain, B. (2023). Relationship between social media and investment decisions in the Nepali stock market. *The Spectrum*. <https://doi.org/10.3126/spectrum.v1i1.54943>.
- Konak, F., & Demir, Y. (2020). Sosyal medya kullanımının firma performansına etkisi: türk bankacılık sektörü üzerine bir uygulama. *International Review of Economics and Management*, 8(2), 256-274. <https://doi.org/10.18825/iremjournal.827994>
- Krishnaprabha, S. (2024). Exploring the impact of social media on investment behavior of young investors. *Journal of Informatics Education and Research*. <https://doi.org/10.52783/jier.v4i3.1860>.
- Kuerzinger, L., & Stangor, P. (2024). The relevance and influence of social media posts on investment decisions of young and social media-savvy individuals. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*. <https://doi.org/10.1016/j.jbef.2024.101005>.
- Naveen Kumar, T.S., & Mayya, S. (2024). The impact of social media on investors' decision-making in the stock market: a case study of angel broking users in Tumkur. *International Journal for Multidisciplinary Research*, 6(3), 1-11. <https://doi.org/10.36948/ijfmr.2024.v06i03.23550>.
- Nilaiish, N., & Shueb, M. (2025). The role of social media in economic and investment decision-making: a contemporary analysis. *EPRA International Journal of Economic and Business Review*. <https://doi.org/10.36713/epra21675>.
- Nilaiish, N., & Chudasama, K. (2025). Influence and overview of social media platforms in the investment decision of retail investors. *EPRA International Journal of Economics, Business and Management Studies*. <https://doi.org/10.36713/epra21888>.
- Nurhidayah, N. (2022). Social media, financial risk tolerance, and Indonesian millennial generation investor behavior. *International Journal of Finance & Banking Studies* (2147-4486), 11(4), 17-23. <https://doi.org/10.20525/ijfbs.v11i4.1840>.

- Pallavi G.P., & Dsa, K.T. (2025). A literature review on the impact of social media and news on investment decisions. *International Journal of Case Studies in Business, IT and Education*. <https://doi.org/10.47992/ijcsbe.2581.6942.0374>.
- Rachakonda, N., Kumar, C., Balivada, S., Mahesh, K., & Paparao, A. (2025). The influence of social media on investment decisions: a behavioral finance perspective in Hyderabad city. *Journal of Information Systems Engineering and Management*. <https://doi.org/10.52783/jisem.v10i28s.4407>.
- Sathya, N., & Prabhavathi, C. (2023). The influence of social media on investment decision-making: examining behavioral biases, risk perception, and mediation effects. *International Journal of System Assurance Engineering and Management*, 15, 957 - 963. <https://doi.org/10.1007/s13198-023-02182-x>.
- Singh, G., Mahajan, S., & Kaur, R. (2025). The dual-edged influence of social media in financial decisions. *Journal of Finance and Accounting*. <https://doi.org/10.70619/vol5iss2pp37-48>.
- Shah, M., Patel, R., Sharma, A., Chauhan, R., Maseleno, A., & Isnanto, R. (2024). The impact of social media on investment decision-making: an analytical study. *Greenation International Journal of Economics and Accounting*. <https://doi.org/10.38035/gijea.v2i4.294>.
- Teker, D., & Deniz, E.A. (2021). Investment behaviour in Turkey: perception towards cryptocurrency. *PressAcademia Procedia (PAP)*, 13, 97-98. <https://doi.org/10.17261/pressacademia.2021.1431>.
- Thakur, N. (2025). The role of social media in shaping personal finance habits. *International Scientific Journal of Engineering and Management*. <https://doi.org/10.55041/isjem04387>.
- Yoga, I., Hastuti, R., Pramesti, W., & Rahmayati, A. (2025). The power of social media: shaping risk perception and investment decisions among young equity investors. *Al-Intaj: Jurnal Ekonomi dan Perbankan Syariah*, 11(1), 187-203. <https://doi.org/10.29300/aij.v11i1.5205>.
- Yuniasih, I., Aisyah, N., & Suryani, R. (2025). Behavioral finance in the digital age: how social media influences investment decisions. *Jurnal Akuntansi, Ekonomi dan Manajemen Bisnis*, 5(1), 347-354. <https://doi.org/10.55606/jaemb.v5i1.6519>.
- Zaki, A., & Tubastuvi, N. (2025). The role of capital market literacy in mediating the effect of social media and financial motivation on the behavior of young investors in Indonesia. *Journal of Accounting and Finance Management*. <https://doi.org/10.38035/jafm.v6i3.2241>.

18. Bölüm

Yapay Zekanın Toplumsal Ağı: Aktör-Ağ Teorisi Çerçevesinde Swot Analizi

Enise GÜVEN¹, Öznur YAŞAR²

GİRİŞ

Teknoloji, uzun bir süredir yalnızca insanın elini uzattığı bir araç değil; onunla düşünen, karar veren, yönlendiren ve kimi zaman da onun yerine konuşan bir varlığa dönüşmektedir. Bu dönüşümün en çarpıcı yüzü, yapay zekâ teknolojilerinde kendini göstermektedir. Algoritmalar artık yalnızca verileri işleyen değil; sosyal, etik ve ekonomik bağlamlarda etki oluşturan aktörler hâline gelmiştir. Üstelik bu etki, sadece teknik başarılarla sınırlı değildir. Karar alma süreçlerinden gündelik alışkanlıklara, eğitimden sağlığa, üretimden mahremiyete kadar uzanan geniş bir yelpazede yapay zekâ, toplumsal dokunun içine sızarak ilişkileri, rolleri ve sorumlulukları yeniden inşa etmektedir.

Bu dönüşümün ortasında şu temel soruyla karşı karşıya kalınmaktadır: Yapay zekâ teknolojileri gerçekten yalnızca yazılım mı? Yoksa toplumsal düzenin yeniden örülmesinde etkin bir rol oynayan, karar veren, hata yapan ve hatta bazen tartışılan bir "varlık" mı? Tam da bu noktada, teknolojiyi toplumsal aktör olarak gören bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. Bruno Latour'un Aktör-Ağ Teorisi, insan ve insan olmayanlar arasında kurulan etkileşimleri aynı düzlemde değerlendiren yapısıyla, bu soruyu hem teorik hem pratik anlamda ele almayı mümkün kılmaktadır. Aktör-Ağ Teorisi'ne göre teknoloji, sadece kullanılan bir nesne değil; diğer aktörlerle birlikte anlam, eylem ve yapı üreten bir bileşendir. Yapay zekânın da bu ağ içindeki rolü, onu pasif bir yazılım olmaktan çıkarıp, toplumsal gerçekliğin kurucu unsurlarından biri haline getirmektedir.

Bu çalışmada, yapay zekâ teknolojilerinin toplum üzerindeki çok katmanlı etkileri, nitel veri toplama yöntemleriyle ortaya konmuş ve bu etkiler Latourcu bir perspektifle analiz edilmiştir. Katılımcıların görüşleri, teknolojinin işlevselliğinden, onunla kurdukları ilişkilere, hissettikleri güvensizliklere, umutlara, korkulara ve direnç biçimlerine dair zengin bir içerik sunmaktadır. Bu içerik sayesinde yapay zekâ, gündelik yaşamın sıradan bir bileşeni değil; bir yandan bireyi güçlendiren, diğer yandan onu belirsizliğe iten çok boyutlu bir

¹ Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

² Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
Orcid:000-0001-9747-973X

aktör olarak yeniden şekillenmektedir. Ayrıca çalışmanın temel amacı, yapay zekânın bireysel, kurumsal ve toplumsal düzeylerde nasıl bir dönüşüm yarattığını anlamak ve bu dönüşümü SWOT analizi çerçevesinde kategorize ederken, her bir başlıkta teknolojinin ağ içerisindeki konumunu teorik olarak tartışmaya açmaktır. Zira bugün artık, sadece “teknolojiye ne yapıyoruz?” değil, “teknoloji bizimle ne yapıyor?” sorusunu sormak hem akademik hem de etik bir sorumluluk haline gelmiştir.

Latour’un Aktör Ağ Teorisi Çerçevesinde Yapay Zeka’nın Toplumsal Etkileri ve Sektörlerdeki Görünümleri

Yapay zekâ, günümüzde sadece bir teknoloji olmanın ötesine geçerek, toplumsal yapıları ve insan etkileşimlerini köklü biçimde dönüştüren bir aktör konumuna gelmiştir (Kapır, 2025). Otomasyon, veri analitiği ve karar destek sistemleri gibi alanlarda devrim yaratan yapay zekâ, artık tıp, hukuk, ekonomi ve sanat gibi pek çok sektörde insanlarla birlikte çalışmakta, hatta birçok alanda insan kararlarının yerini almaktadır (Kissinger ve ark., 2021). Ancak yapay zekânın toplum içindeki konumunu yalnızca teknik bir ilerleme olarak görmek yetersizdir (Öznur ve Gezer, 2025). Toplumsal süreçlerde teknolojinin rolünü anlamak için, Bruno Latour’un Aktör-Ağ Teorisi önemli bir perspektif sunmaktadır. Latour’a göre toplumsal yapılar sadece insanlar tarafından değil aynı zamanda makineler, yazılımlar ve diğer insan dışı aktörler tarafından da şekillendirilmektedir (Law, 1999). Yapay zekânın günümüzdeki yükselişi, bu teorinin çerçevesinde ele alındığında toplum ile teknoloji arasındaki dinamik ilişkilerin daha derinlemesine anlaşılması sağlanmaktadır.

Latour’un Aktör-Ağ Teorisi, toplumun sabit ve önceden belirlenmiş kurallar çerçevesinde işleyen bir yapı olmadığını, aksine insan ve insan dışı aktörler arasında sürekli olarak inşa edilen ve yeniden şekillenen bir ağ olduğunu savunmaktadır (Adaş ve Erbay, 2022). Geleneksel sosyoloji, toplumdaki değişimleri genellikle insan odaklı bir bakış açısıyla açıklamaya çalışırken, Latour’un yaklaşımı makineleri, teknolojileri, nesneleri ve hatta yazılımları da toplumsal süreçlerin bir parçası olarak ele almaktadır (Artut, 2019). Bu perspektife göre yapay zekâ, yalnızca bir araç değil, toplumsal düzenin inşasında rol oynayan aktif bir bileşendir. Bugün sağlık hizmetlerinde kullanılan teşhis algoritmalarından, mahkemelerde karar destek mekanizması olarak çalışan hukuk yapay zekâlarına kadar geniş bir alanda yapay zekânın nasıl bir aktör hâline geldiğini gözlemlemek mümkündür (Adaş ve Erbay, 2022).

Sağlık sektöründeki yapay zekâ uygulamaları, bu dönüşümün en net şekilde görülebildiği alanlardan biridir. Özellikle tıbbi görüntüleme alanında yapay zekâ, doktorların teşhis süreçlerine entegre edilerek karar alma mekanizmalarında

önemli bir rol üstlenmektedir (Atlan ve Pençe, 2021). Kanseri teşhisi için geliştirilen yapay zekâ sistemleri, radyolojik görüntüleri analiz ederek, doktorlardan daha hızlı ve kesin sonuçlar verebilmekte, böylece erken teşhis şansını artırmaktadır (Parlar, 2020). Latour'un teorisine göre yapay zekâ bu noktada pasif bir araç olmaktan çıkıp, teşhis süreçlerinin aktif bir aktörü hâline gelmektedir. Bu sistemlerin nasıl çalışacağına yalnızca doktorlar ya da mühendisler değil, algoritmaların nasıl eğitileceğini belirleyen veri setleri, etik kurallar ve devlet politikaları da karar vermektedir (Adaş ve Erbay, 2022). Böylece yapay zekâ, insanlarla birlikte hareket eden ve toplumsal yapıyı şekillendiren bir varlık olarak konumlanmaktadır.

Hukuk alanında yapay zekânın yükselişi de Aktör-Ağ Teorisi çerçevesinde dikkat çekici bir dönüşüm örneği sunmaktadır. Mahkemelerde kullanılmaya başlanan yapay zekâ destekli sistemler, geçmiş dava verilerini analiz ederek yargıçlara rehberlik eden karar destek mekanizmaları geliştirmektedir (Küçük, 2024). Örneğin, bazı ülkelerde mahkemeler, belirli suç tiplerine göre geçmiş davalardan elde edilen verileri kullanarak ceza tahmin algoritmaları oluşturmaktadır (Kayıhan, 2024). Latour'un yaklaşımına göre, hukuk artık yalnızca insan yargıçların otoritesine dayanmamakta, algoritmaların da belirli bir rol oynadığı yeni bir karar alma düzeni ortaya çıkmaktadır (Küçük, 2024).

Ekonomi ve iş dünyasında da yapay zekâ giderek daha belirleyici bir aktör hâline gelmektedir (Tekin ve Demirel, 2024). Finans sektöründe algoritmik ticaret sistemleri, büyük veri setlerini analiz ederek insan yatırımcıların yerine otomatik alım-satım kararları almakta ve piyasalardaki dinamikleri değiştirmektedir (Ceyhan, 2023). Şirketlerde kullanılan insan kaynakları yapay zekâları, çalışanların işe alım süreçlerinden performans değerlendirmelerine kadar geniş bir yelpazede etkili olmaktadır (Tekin ve Demirel, 2024).

Tüm bu örnekler, yapay zekânın toplum içindeki rolünü anlamak için klasik insan merkezli yaklaşımların yeterli olmadığını göstermektedir. Geleneksel sosyolojide teknoloji genellikle toplumun bir aracı olarak ele alınırken, Latour'un Aktör-Ağ Teorisi, teknolojinin toplumun oluşumuna doğrudan katkıda bulunduğunu ve insanların yanı sıra makinelerin, yazılımların ve diğer teknolojik unsurların da toplumsal süreçlerde aktif roller üstlendiğini vurgulamaktadır (Latour, 2005). Çünkü bahsedilen dönüşüm, yalnızca teknik bir gelişme değil, aynı zamanda sosyolojik açıdan da derinlemesine ele alınması gereken bir değişimi beraberinde getirmektedir.

SWOT Analizi

SWOT kelimesi, dört temel bileşenden oluşmaktadır: Strengths, weaknesses, opportunities, threats. Strengths, Türkçesi “güçlü yönler” olan işletmenin rekabet avantajı sağlayan içsel faktörleridir. Marka bilinirliği, finansal güç, yüksek teknoloji, müşteri sadakati gibi unsurlar güçlü yönler olarak kabul edilmektedir. Weaknesses, işletmenin geliştirilmesi gereken yönlerini ve rekabette dezavantaj sağlayan faktörleri içermektedir. Düşük müşteri memnuniyeti, yetersiz sermaye, zayıf lojistik ağ gibi faktörler bu gruba girmektedir. Bu terim Türkçede “zayıf yönler” olarak ifade edilir. Opportunities, işletmenin büyümesini ve gelişmesini destekleyen dış faktörlerdir. Yeni pazarlara giriş, teknolojik gelişmeler, değişen tüketici beklentileri gibi unsurlar fırsatlar arasında yer almaktadır. Threats, işletmenin karşılaşılabileceği dış risklerdir. Ekonomik krizler, yasal düzenlemeler, yoğun rekabet ve hızla değişen tüketici davranışları tehdit unsurları olarak değerlendirilmektedir (Çetin ve Canan, 2024). Bu anlamda bu çalışmada yapay zekâ uygulamalarının katılımcı söylemleri ile SWOT analizi yardımıyla güçlü ve zayıf yönleri ayrıca fırsat ve tehditleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Günümüz iş dünyasında rekabet avantajı elde etmek ve sürdürülebilir büyümeyi sağlamak için işletmelerin sistematik ve bilinçli bir şekilde karar alması gerekmektedir. Küreselleşme, dijital dönüşüm, müşteri beklentilerinin değişimi ve ekonomik dalgalanmalar, işletmeleri stratejik düşünmeye ve rekabetçi konumlarını güçlendirecek analizler yapmaya zorlamaktadır (Aksoy, 2024). SWOT analizi de organizasyonların iç ve dış çevresini değerlendirerek güçlü yönlerini pekiştirmesine, zayıf yönlerini iyileştirmesine, fırsatlardan faydalanmasına ve tehditlere karşı önlem almasına yardımcı olan etkili bir stratejik analiz aracıdır (Çoban ve Karakaya, 2010).

SWOT analizi, stratejik karar alma süreçlerinde güçlü bir araç olmasına rağmen bazı sınırlamalara sahiptir (Erçetin, 2019). Öncelikle analiz sonuçları öznel yorumlara dayanabilir ve kişisel bakış açılarına göre değişiklik gösterebilmektedir (Erçetin, 2019). Bu durum, elde edilen verilerin nesnellliğini sınırlayabilmektedir (Papatya ve Uygur, 2018). Bununla beraber SWOT analizi mevcut durumun bir anlık fotoğrafını çeker ve dinamik değişimleri sürekli takip etmek için yeterince esnek olmayabilir (Özköse ve ark., 2013). Bunun yanı sıra güçlü ve zayıf yönler ile fırsatlar ve tehditler arasında öncelik belirlemek her zaman kolay değildir. Hangi faktörlerin daha kritik olduğu konusunda belirsizlik yaşanabilir ve stratejik karar alma süreci zorlaşabilir (Humphrey, 2005). Ayrıca analiz sonuçlarının öznel yorumlara dayalı olması, statik bir bakış açısı sunması ve önceliklendirme zorlukları gibi sınırlamaları da göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle, SWOT analizinin etkinliği, sürekli güncellenen verilerle desteklenmesi

ve değişen piyasa koşullarına uyum sağlayan dinamik stratejilerle tamamlanmasıyla artırılabilir.

BULGULAR VE DEğERLENDİRME

Bu alışma yapay zekanın insan ve kurumlar üzerindeki etkilerini anlamak üzere odak grup görüşmesi ile yapılmıştır. Odak grup görüşmesi, genellikle 4-12 katılımcıdan oluşan ve bir moderatör tarafından yönlendirilen araştırma yöntemidir. Bu görüşmeler, katılımcıların benzer özellikler taşıdığı gruplar oluşturularak, düşüncelerini açıkça ifade edebilecekleri etkileşimli bir ortam sağlamak amacıyla gerçekleştirilmektedir. Böylece, katılımcılar gerçek düşüncelerini rahatça paylaşabilmektedir ve derinlemesine veri toplama imkânı sunulmaktadır (Gülcan, 2021). Bu bağlamda odak grup görüşmesi toplamda dört katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemi tercih edilmiş, yapay zekâ ile doğrudan çalışan uzman katılımcıların derinlemesine görüşlerine ulaşılması amaçlanmıştır. Katılımcılara kod adı verilmiştir. Katılımcıların demografik verileri şöyledir:

Tablo:1

Katılımcılar	Yaş	Cinsiyet	Medeni Durum	Meslek	alıştığı Yer
Katılımcı E	23	Erkek,	Bekar	Yazılım Mühendisi	zel Sektör
Katılımcı M	24	Erkek	Bekar	Mekatronik Mühendisi	Ak Fabrikası
Katılımcı B	24	Erkek	Bekar	Bilgisayar Mühendisi	Otomotiv Sektörü
Katılımcı U	24	Erkek	Bekar	Bilgisayar Mühendisi	Savunma Sanayi

Katılımcılar çalışmanın konusu ile doğrudan ilgili meslek grupları olan mekatronik mühendisleri ve bilgisayar mühendislerinden oluşmuştur. Katılımcılara çalıştıkları yerlerde meslekleri ile ilgili olarak yapay zekanın ne derece etkili olduğunu anlamaya yönelik sorular sorulmuştur. Görüşmenin kayıt altına alınması ve sonradan incelenmesi adına ses kaydı alma işlemi katılımcılardan gerekli izinler alınarak gerçekleştirilmiştir. Kullanılacak yöntemlere ek olarak planlanan bir süreç izelgesi ile ilerlenmiştir. Bu izelge sırasıyla ř şekilde organize edilmiştir:

Soruların hazırlanması: Görüşme sırasında maksimum faydanın sağlanması, aranan cevapların bulunması adına literatürden yararlanılarak sorular hazırlanmıştır.

Odak grup görüşmesi için görüşme mekânı ve zamanı belirleme: Odak grup görüşmesi için seçilen katılımcılarla iletişim kurularak, görüşmenin yapılacağı mekân ve zaman belirlenmiştir. Katılımcıların uygunluk durumları göz önünde bulundurularak, rahat bir tartışma ortamı sağlayacak bir yer seçilecek ve herkesin katılabileceği zaman dilimi ayarlanmıştır. Bu süreç, görüşmenin verimliliği ve katılımcıların etkin bir şekilde katılımı açısından büyük önem taşımaktadır.

Belirlenen zamana göre buluşmayı sağlama: Katılımcılara gereken bilgiler verilerek ve izinler alınarak görüşme başlatılmıştır.

Görüşme sonrası ses kaydının transkriptinin değiştirilmeden yazıya dökülmesi: Görüşme sonrasında, yapılan ses kaydı dikkatlice dinlenerek, herhangi bir değişiklik yapılmadan yazıya dökülmüştür. Katılımcıların söyledikleri kelime transkripte aktararak ve konuşma sırasında geçen tüm ifadeler tam olarak kaydedilmiştir. Bu işlem, görüşmenin içeriğini ve katılımcıların düşüncelerini doğru bir şekilde belgeleme amacı taşımaktadır, böylece daha sonra analiz edilmesi için güvenilir bir veri kaynağı oluşturulmuştur.

Katılımcı görüşme verileri ve literatür taramasından edinilen bilgilerle SWOT analizi şeması oluşturma: Bu aşamada, odak grup görüşmesinden elde edilen verilerle birlikte literatür taramasından edinilen bilgiler kullanılarak tematik bir analiz yapılmış ve katılımcı söylemleri belli başlıklara ayrılarak verilmiştir. Sonrasında ise SWOT analizi şeması oluşturulmuştur.

Analizler yapılarak çalışmanın sonucuna ulaşılması: Bu aşamada, önceki adımlarda elde edilen veriler ve SWOT analizi dikkate alınarak analizler gerçekleştirilmiştir.

Katılımcıların farklı meslek gruplarından gelmeleri, yapay zekâyla farklı düzeylerde ve bağlamlarda etkileşim içinde olmaları, teknolojinin çok katmanlı etkilerini ortaya koymak açısından önemli bir çeşitlilik sağlamıştır. Elde edilen bulgular, yapay zekânın sunduğu fırsatları, yol açtığı riskleri, yarattığı etik tartışmaları ve geleceğe dair öngörülerini çok yönlü bir perspektifle ele alma olanağı tanımaktadır. Analizler, zaman kazanımı, karar destek mekanizmaları, otomasyon süreçleri ve insan gücünün dönüşümü gibi somut etkilerin yanı sıra; sektörel fırsatlar, sosyoekonomik eşitsizlikler, bireysel ve toplumsal düzeydeki riskler ve etik sorunlar ekseninde yapılandırılmıştır. Ayrıca katılımcıların, yapay zekâ teknolojilerinin gelecekte toplumsal yapılar, meslek alanları ve bireylerin yaşam biçimleri üzerindeki etkilerine yönelik öngörülerini de değerlendirme kapsamına alınmıştır. Bu etkileşimler alt başlıklarda ayrıntılı olarak sunulmuş, ardından SWOT analizi oluşturulmuştur.

Yapay Zekanın İnsanları ve Kurumları Nasıl Etkilediğine Yönelik Katılımcıların Görüşleri ve Değerlendirilmesi

Katılımcıların ortak vurgusu, yapay zekânın en temel katkılarından birinin zaman kazanımı olduğu yönündedir. Yazılım geliştirme, görüntü işleme ve üretim hatlarındaki otomasyon gibi alanlarda, yapay zekanın sunduğu hız ve verimlilik önemli ölçüde iş süreçlerini dönüştürmektedir (Tekin ve Demirel, 2024). Örneğin, Katılımcı E'nin “*Kod yazarken düşünüp araştırmak yerine ChatGPT ile hızlı çözümler elde ediyoruz*” ifadesi, bireysel düşünme süreçlerinin yerini yapay zekâ ile kurulan yeni bir etkileşim ağının aldığını ortaya koymaktadır. Bu noktada, Latour'u hatırlamak gerekir. ChatGPT ve benzeri yapay zekâ teknolojileri, artık yalnızca bir yazılım değil; insan düşüncesiyle birlikte işleyen, üretkenliği şekillendiren aktif bir aktör konumundadır.

Katılımcı B'nin “*İnsanlar kontrol etse de ilk karar yapay zekâda oluyor*” söylemi, karar alma süreçlerinde yapay zekanın artık ön filtreleme mekanizması olarak konumlandığını göstermektedir. Bu ifade, klasik karar alma zincirinin insan merkezli yapısının çözülmeye başladığını ve yerine yapay zekâ-insan-örgüt arasında sürekli yeniden kurulan bir ağ yapısının geçtiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle yapay zekâ, kararların sadece hızını değil, yönünü de etkileyen önemli bir bileşen haline gelmektedir.

Kurumsal düzeyde ise yapay zekâ, organizasyon yapılarında esneklik ve yalınlık ihtiyacını gündeme getirmektedir. Katılımcı M'nin “*6 kademeli bir proses şu an 3 kademeye düştü*” ifadesi, yapay zekanın üretim süreçlerinde aracı olmaktan öteye geçtiğini, aynı zamanda yapısal dönüşümün başlatıcısı olduğunu göstermektedir. Bu tür değişimler, ağ içerisindeki aktörlerin yeniden konumlanmasıyla açıklanmaktadır: iş gücü, karar zincirleri ve hatta makinalar artık yapay zekâ ile yeni ilişki biçimleri kurmak zorundadır (Latour, 2005). Bu da organizasyonların teknolojik aktörleri tanıma ve onlarla iş birliği kurma yetkinliğini stratejik bir avantaj haline getirir.

Görüşmelerden elde edilen bulgulara göre, yapay zeka destekli sistemlerin üretim hatlarında otonom kararlar alması sıradanlaşmış bir durumdur. Katılımcı U bu durumu, “*Görüntü işleme sistemleriyle hatalı ürünler otomatik tespit edilmekte*” şeklinde ifade ederken, bu sürecin artık sadece teknik bir iyileştirme değil, kalite kontrolün algoritmik aktörlere devri anlamına geldiğini belirtmektedir. Latour'un bakış açısıyla, kurumsal bilgi otoritesinin yeniden dağıtıldığı, insan ve algoritma arasında eş-aktörlük ilişkilerinin kurulduğu bir dönüşüme işaret ettiğini söylemek mümkündür (Latour, 2005). Benzer şekilde Katılımcı M'nin vurguladığı “*kestirimci bakım*” ve “*robotik otomasyon*” kavramları, insan müdahalesine olan ihtiyacın azaldığını değil, insanın işleyiş içindeki rolünün yeniden tanımlandığını gösterir. Latour'a göre bu noktada

makineler, bakım-onarım sistemlerinin yalnızca nesnesi değil; karar alıcıları, yönlendiricileri, hatta eyleyicileri hâline gelmiştir (Latour, 2005). Yani insan yapay zekâ ile çalışan bir ağ ögesi konumundadır.

Katılımcı B'nin, yapay zekânın bir ürünün üretim hattından çıkmasına onay verdiğini belirtmesi, karar verme sorumluluğunun tamamen insan-dışı bir aktöre devredilmesini gözler önüne serer. Bu tür durumlar, sadece iş süreçlerinin otomasyonu değil; sorumluluk dağılımı, etik karar alma ve hesap verilebilirlik gibi alanlarda da radikal bir yeniden yapılanmayı zorunlu kılmaktadır. Öztemel (2020)'in de belirttiği gibi, bu dönüşüm, insan gücünün rolünü sorgularken, bazı sektörlerde uzmanlık temelli emeğin işlevsizleşmesi riskini gündeme getirmektedir. Bu bağlamda, Latour'un perspektifi bize şunu söylemektedir: yapay zekâ, sadece bir teknolojik inovasyon değil, toplumsal ve kurumsal alanlarda yeniden örülen bir ağın merkezindeki aktördür. İnsanlar, makineler, algoritmalar, yazılımlar ve kurumsal normlar; bu ağın içinde birbirini etkileyen, şekillendiren ve yeniden konumlandıran bileşenlerdir. Yapay zekâ bu ağda yeni yapılar kuran, aktörleri yeniden tanımlayan bir eyleyici olarak rol almaktadır. (Latour, 2005).

Yapay Zekâ Teknolojilerinin Fırsatlarına Yönelik Katılımcıların Görüşleri ve Değerlendirilmesi

Yapay zekâ teknolojileri, günümüzde yalnızca bir otomasyon aracı olarak değil, aynı zamanda toplumsal ve kurumsal yapıları dönüştüren, karar alma süreçlerine müdahil olan ve insan olmayan bileşenlerle kurulan ilişkileri yeniden tanımlayan güçlü bir aktör olarak varlık göstermektedir (Özbey, 2024). Katılımcıların görüşleri, bu dönüşümün üç temel düzeyde nasıl işlediğini ortaya koymaktadır: sektörel işleyişlerde verimlilik artışı, yeni mesleki yapıların oluşumu ve inovasyonun olağanüstü hız kazanması.

Katılımcıların üretim süreçlerine dair aktardıkları örneklerde, yapay zekâ kararların yalnızca hızlandırıcısı değil, aynı zamanda belirleyici aktörü hâline gelmiştir (Adaş ve Erbay, 2022). Katılımcı B'nin "*Hattan çıkacak olan koltuk yapay zekânın okay vermesiyle banttan çıkıyor*" ifadesi, karar zincirinde insanın konumunun yeniden yapılandığını, yapay zekânın artık üretim hattının merkezî karar aktörlerinden biri olarak işlev gördüğünü göstermektedir. Bu durum, Latour'un aktör tanımını genişlettiği gibi, teknolojik varlıkların da insanlarla eş düzeyde karar alma süreçlerine katılabileceğini ileri süren yaklaşımıyla doğrudan örtüşmektedir (Latour, 2005). Katılımcı M'nin kalite kontrol, kestirimci bakım ve iş güvenliği gibi süreçlerde yapay zekânın belirleyici rolünü vurgulaması da bu yeni aktörlüğün kurumsal düzeye taşındığını gözler önüne sermektedir. İnsanların tepki süresinin yetersiz kaldığı ya da hata yapma ihtimalinin yüksek olduğu

alanlarda, yapay zekâ algoritmaları, otonom işleyen karar ağlarının merkezine yerleşmiş, insan müdahalesini optimize eden değil, kimi zaman devre dışı bırakan bir unsur hâline gelmiştir.

Bu dönüşüm mesleki kimlikleri ve uzmanlık alanlarını da dönüştürmektedir (Akbaş, 2024). Katılımcıların ifadelerinde açıkça görüldüğü üzere, yazılım mühendisliği gibi alanlarda görev tanımları değişmekte, “kod yazmak” yerine “kodu analiz ettirmek”, “sorun çözmek” yerine “çözümleri yapay zekâdan almak” gibi yeni pratikler öne çıkmaktadır. Katılımcı E’nin ChatGPT ile hızlı çözüm bulma ve analiz süreçlerini yapay zekâyı devretme biçimindeki açıklaması, insan emeğinin bu yeni teknolojik aktörlerle kurduğu iş birliği içinde nasıl biçim değiştirdiğini göstermektedir. Bu ağda bilginin dolaşımı, insanlar ile algoritmalar, veri kümeleri, arayüzler ve yapay zekâ modelleri arasında gerçekleşmektedir. Katılımcı E’nin, “*Kod yazan kişi, aynı zamanda kodunu yapay zekâ ile paylaşmakta, yapay zekâ da bu veriden öğrenerek dönüşmekte, gelişmektedir*” sözlerinden karşılıklı bir diyalektik etkileşim, bir tür bilgi ortaklığı doğduğu anlaşılmaktadır.

Yapay zekânın dönüştürücü gücü mevcut işleri kolaylaştırmakla kalmamakta, yeni iş alanlarının doğmasına da neden olmaktadır. Katılımcıların veri bilimi, algoritma tasarımı, sistem entegrasyonu, etik danışmanlığı gibi alanlara yaptığı vurgu, sistemle ilgili etik, hukuki ve sosyal sorumluluk alanlarının da genişlediğini göstermektedir. Bu ilişkiler ağı içinde yapay zekâ teknik bir nesne olmanın ötesine geçen ekonomik, kültürel ve etik bağlamlarda eylem üreten bir faildir.

İnovasyon süreçlerinin hızlanması da bu ağın bir başka görünümüdür. Katılımcı B’nin “*sanal robotlar ile fatura okuyarak hızlı dönüş alınabiliyor*” ifadesi, işletme süreçlerinin yapay zekâ aracılığıyla yeniden örgütlendiğini göstermektedir. Katılımcı B’nin geliştirdiği “*skolyoz teşhis sistemi*” örneğinde ise yapay zekâ, tıbbi teşhis sürecinin doğrudan bir bileşeni hâline gelmekte; sadece destek sunan değil, teşhis sürecinde belirleyici bir destek mekanizması haline gelmektedir. Latour’un teorisinde teknolojik nesneler, işlevleri kadar ilişkileriyle de anlam kazanır (Latour, 2005). Yapay zekânın inovasyonu hızlandırma biçimi, bilgiye nasıl ulaşıldığı, bilgiyi kimin ürettiği ve bu bilginin kim tarafından nasıl kullanıldığı sorularını da beraberinde getirir. Bilginin üretimi ve dolaşımı artık salt insan zihninin ürünü değil; algoritmalar, modeller ve dijital veriler arasında örülmüş bir ağın sonucudur.

Sonuç olarak, katılımcıların değerlendirmeleri, yapay zekânın kararları biçimlendiren, uzmanlıkları dönüştüren ve kurumların yapı taşlarını yeniden kurgulayan toplumsal bir aktör hâline geldiğini göstermektedir. Ancak yapay

zekânın fırsatları, bu karmaşık ilişkiler ağını, etik ve politik boyutlarıyla birlikte anlayabildiğimiz ölçüde sürdürülebilir olacaktır (Etike, 2023).

Yapay Zeka Teknolojilerinin Risklerine Yönelik Katılımcıların Görüşleri ve Değerlendirilmesi

Yapay zekâ sistemleri, sundukları yenilikçi imkânlarla birlikte, toplumsal yaşamın tüm katmanlarına sızan bir dönüşüm aracına evrilmiş durumdadır. Ancak bu dönüşüm, derin ve çok boyutlu riskleri de beraberinde getirmektedir. Katılımcıların değerlendirmeleri, yapay zekânın bireysel, kurumsal ve toplumsal düzeylerde yeni tür kırılganlıklar, belirsizlikler ve güç asimetrisi oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Özellikle öğrenme süreçlerinde yapay zekânın sunduğu hazır bilgiye ulaşma kolaylığı, bireyin bilişsel çabasını devre dışı bırakan, karar alma süreçlerini otomatikleştiren ve zamanla kişisel iradenin çözülmesine neden olan bir yapıya evrilmektedir (Özdemir ve Bilgin, 2021). Katılımcı M'nin "*sorgulama bırakılıyor, daha itaatkâr hale geliyor insan*" ifadesi, tam da Latour'un tanımladığı şekilde, insan olmayan bir varlığın, insan eylemliliğini yeniden biçimlendiren bir fail olarak hareket ettiğini kanıtlar niteliktedir.

Benzer bir etki, çocuklar özelinde çok daha çarpıcı şekilde görünmektedir. Görüşmelerde özellikle yapay zekâ tabanlı oyunlar ve dijital asistanların çocuklar üzerindeki denetimsiz etkisinden duyulan kaygı dikkat çekmektedir. Bu sistemler, yalnızca eğlence veya öğrenme ortamı değil, aynı zamanda pedagojik ilişkilere sızan, çocukların düşünsel dünyasında kendine yer açan özerk aktörlerdir (Kapır, 2025). Bu durum, ağı; oyun platformları, algoritmalar, veri akışları ve kullanıcı arayüzleri gibi öğelerin de çocukların gündelik yaşam ağlarının aslı bileşenleri haline geldiğini gösterir. Bu tür bir ağ yapısında insan yetişkin otoritesinin yerini, çoğu zaman görünmez ve hesap vermez teknolojik aktörler almaktadır (Latour, 2005).

Kurumsal düzeyde ise yapay zekâ, karar destek sistemleri aracılığıyla sadece verimlilik artışı değil, aynı zamanda yönetsel kararların doğrudan mimarı hâline gelmektedir (Gümüş, Medetoğlu ve Tutar, 2020). Ancak katılımcıların vurguladığı gibi, bu sistemlerin "*neden o kararı verdiğinin anlaşılamaması*", teknolojinin bir "kara kutu" ya dönüşmesine neden olmaktadır. Böylece şeffaf olmayan algoritmalar, kurumların hesap verebilirliğini zedeleyen bir tehdit unsuruna dönüşmektedir. Özellikle kararların insani öznelerden çok, insan dışı ağ bileşenleri tarafından alınması, sorumluluk zincirinin belirsizleşmesine yol açmaktadır (Papayta ve Uygur, 2018).

Veri güvenliği konusu da bu risklerin başka bir yönünü oluşturmaktadır. Katılımcıların bireysel düzeyde hissettiği güvenlik endişeleri, aslında yapay

zekânın içinde bulunduğu daha geniş bir teknik ve siyasal ağın zayıflıklarını yansıtmaktadır. Katılımcı E'nin vurguladığı “*IP adresimi paylaşıyorum*” ifadesi ya da algoritmalara güvenmeme gibi davranışlar, sadece bireysel kaygılar değil, sistemik düzenlemelerin eksikliğinin sonucu olduğunu göstermektedir. Aktör Ağ Teorisi, burada bir kez daha teknolojinin sadece teknik değil, yönetsimsel ve etik sonuçlar doğuran bir özne olduğunu, bu tür güvenlik açıklarının ağın tamamını tehdit eden kırılma noktaları olduğunu ortaya koymaktadır (Latour, 2005).

Toplumsal düzeyde ise yapay zekâya dair en çarpıcı risk, eşitsizliklerin yeniden üretilmesi ve bilgiye erişim adaletsizliklerinin derinleşmesidir (Kayıhan, 2024). Katılımcıların aktardığı ve literatürden edinilen bilgilere göre, yapay zekâ sistemleri genellikle daha çok belirli bir ekonomik sınıfa hitap etmekte; veri temelli öğrenme süreçleri ise yalnızca belirli grupların temsiline dayanmaktadır (Ünal ve Sezgin, 2021). Bu, algoritmaların karar süreçlerinde önyargılı davranmasına ve dışlayıcı sistemlerin yeniden üretilmesine yol açmaktadır (Topuzoğlu ve Tekin, 2024). İşe alım süreçlerinden sağlık hizmetlerine kadar uzanan bu ayrımcı etkiler, ağın içerdiği bütün aktörlerin (veri sağlayıcıları, sistem tasarımcıları, politik karar vericiler) ortak eylemselliğini açığa çıkarmaktadır (Latour, 2005). Bununla birlikte, yapay zekânın hızlı gelişimi karşısında toplumun uyum sağlamak zorlanması da başka bir yapısal riski beraberinde getirmektedir. Katılımcı B'nin, “*Yapay zekanın daha yavaş ilerlemesi insanlığın yararınadır*” şeklindeki ifadesi, teknolojinin toplumsal sindirimi beklemeden ilerlemesinin, kültürel, etik ve sosyo-politik yapılarla uyumlu olmayan bir ivmeyle gerçekleştiğini göstermektedir.

Aktör-Ağ Teorisi ışığında bu riskler, yalnızca dışsal tehditler değil; ağın iç dinamiklerinden kaynaklanan yapısal gerilimlerdir. Bu nedenle yapay zekâya dair risk yönetimi, teknik denetimle sınırlı kalmamalı; etik, hukuki ve yönetsel sistemlerin bu karmaşık ağın parçası olarak yeniden kurgulanmasını da içermelidir. Aksi takdirde, yapay zekânın sunduğu fırsatlar kadar, dönüştürdüğü toplumsal düzen de hesap verilemez bir hâle gelebilmektedir

Yapay Zekâ Teknolojilerinin Kullanımında Karşılaşılan Etik Sorunlara Yönelik Katılımcıların Görüşleri ve Değerlendirilmesi

Yapay zekâ sistemlerinin yükselişi etik sınırların, sorumlulukların ve karar alıcı kimliklerin bulanıklaştığı yeni bir toplumsal düzenin kurulması anlamına gelmektedir. Katılımcıların değerlendirmeleri, yapay zekânın etik sorunlarını salt teknik hatalardan ibaret görmeyi ötesine geçerek, bireylerin hak ve özgürlüklerinden kamu düzenine, mahremiyetten demokratik şeffaflığa kadar uzanan geniş bir alanda yeniden şekillenen bir aktör-ağ ilişkisi olarak değerlendirmek gerektiğini ortaya koymaktadır.

Katılımcıların özellikle deepfake teknolojisine³ ilişkin dile getirdiği endişeler, bu teknolojinin yalnızca bireysel mahremiyeti değil, aynı zamanda kamusal gerçeklik algısını da manipüle edebilen bir özneye dönüştüğünü göstermektedir. Katılımcı U'nun, “*Örneğin birinin videosunu herhangi bir suç işliyor gibi üreterek ona suç atıyorlar*” ifadesi, teknolojinin temsil ettiği gerçekliğin, artık göstergenin kendisini üreten bir aktör hâline geldiğini kanıtlar niteliktedir. Bu da Aktör Ağ Teorisi'nin altını çizdiği gibi, gerçeklik dediğimiz şeyin sadece insan aklının ürünü değil, insan-dışı aktörlerle birlikte sürekli yeniden üretilen bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır (Latour, 2005). Aynı şekilde, algoritmaların karar alma süreçlerinde önyargılı davranma potansiyeli, yapay zekâyı ayrımcılığı yeniden üreten bir aktör olarak konumlandırmaktadır (Topuzoğlu ve Tekin, 2024). Eğitim, adalet, sağlık ya da işe alım gibi kritik karar alanlarında yapay zekânın önyargılı veri setleriyle donatılması, toplumsal eşitsizlikleri pekiştiren, hatta yeni eşitsizlik ağları kuran bir sürece yol açmaktadır (Ünal ve Sezgin, 2021). Aktör Ağ Teorisi'ne göre, bu noktada algoritma, hatalı işleyen bir sistemin ötesinde; toplumsal ağın değerleri, varsayımları ve ön kabulleriyle iç içe geçmiş bir karar üreticidir (Latour, 2005).

Katılımcıların vurguladığı bir başka kritik boyut ise etik düzenleme eksikliğidir. Yapay zekânın gelişme hızıyla uyumlu olmayan hukuki ve kurumsal çerçeveler, etik sorunların çözümünü bireysel sorumluluğa bırakarak yapının bütününe zayıflatmaktadır (Papatya ve Uygur, 2018). Bu noktada, Aktör Ağ Teorisi'nin en güçlü katkısı şudur: ağın bir bileşeni olarak onu yöneten, denetleyen ya da düzenleyen tüm insan ve insan-dışı öznelerin birlikte sorumluluğu söz konusudur. “*Tehlikeye karşı yeterli önlem yok*” diyen Katılımcı E'nin ifadesi hem bir şikâyet hem de ağın bütünlüğünün bozulduğuna işaret eden bir alarm olmaktadır. Kamuya açık alanlarda kameralarla sürekli izlenme hali ve bu verilerin kimler tarafından nasıl kullanıldığının bilinmemesi, etik sorunları, yapısal bir tehdit olarak ortaya koymaktadır (Kayıhan, 2024).

Özellikle veriye dayalı sistemlerin şeffaf olmaması, kullanıcıların gözetlenen ve neye maruz kaldığını bilmeyen edilgen özneler hâline gelmesine yol açmaktadır. Katılımcı U'nun “*gözetlemeden kaçılmaz bir durum içerisindeyiz*” ifadesi, bireyin ağ içerisindeki yerinin farkında olmadığı bir düzleme işaret eder. Latour'a göre, aktör olmak sadece eylemek değil, eylem kapasitesine sahip olduğunu bilmekle mümkündür (Latour, 2005). Oysa günümüz yapay zekâ sistemlerinin, çoğu bireyi bu kapasiteden uzaklaştırdığı, onları sessiz tanıklar haline getirdiği görülmektedir.

³ Deepfake de yapay zekâ ve derin öğrenme algoritmaları kullanılarak üretilen sahte görseller, videolar ve ses kayıtları ile toplumlara yönlendirmek ve yanlış bilgi yaymak için kullanılan en tehlikeli dezenformasyon biçimlerinden biri olarak öne çıkmaktadır (Elitaş, 2022).

Bazı kullanıcıların, örneğin IP adresini gizlemek ya da verilerini şifrelemek gibi bireysel önlemlerle etik bir farkındalık geliştirmesi ise, ağda bireysel eyleyciliğin hâlâ mümkün olduğunu gösterse de bunun yaygınlaştırılmadığı durumda sistemselsel bir çözüm üretmediği de aşikârdır. Bu bağlamda etik yalnızca bir bireysel erdem değil, kolektif bir ağı sürekli yeniden kurduğu bir ilişkisel normdur.

Yapay zekânın karar alma süreçlerine bu denli müdahil olduğu bir çağda, etik sorumlulukların bireylerin omuzlarına bırakılması, ağı daha da kırılğan hâle getirmektedir. Bilgi üretiminden karar paylaşımına kadar her adımda yapay zekâ ile iş gören bu ağ içinde hem teknoloji üreticilerinin hem de kullanıcıların etik pozisyonlarının yeniden tanımlanması artık bir tercih değil, zorunluluk hâline gelmiştir (Kayıhan, 2024). Bu nedenle yapay zekânın etik kullanımı, ancak bu çok katmanlı ağı tüm bileşenlerinin aktif sorumluluk üstlendiği, şeffaf, denetlenebilir ve kolektif biçimde örgütlenmiş bir yapıyla mümkün olabilir.

Yapay Zekâ Teknolojilerinin Geleceğine Yönelik Katılımcıların Öngörülleri ve Değerlendirilmesi

Yapay zekâ teknolojileri artık bugünün işlevselliğiyle sınırlı bir araç değil; bireyin özerkliğinden kurumsal yönetime, toplumsal yapının dokusundan etik sorumluluğun inşasına kadar birçok alanda geleceği şekillendiren belirleyici bir aktöre dönüşmüştür. Katılımcıların öngörülleri, teknolojinin önünde uzanan yolu tarif ederken, yapay zekanın teknik gelişmelerle sınırlı kalmayıp, insan olmayan aktörlerin toplumsal kararlarda artan etkisini ve bu etkileşimlerin yol açacağı dönüşümleri de sorgulamaktadır.

Katılımcıların özellikle karar alma süreçlerine ilişkin öngörülleri, yapay zekânın gelecekte bir destekleyiciden daha fazlası olacağına, doğrudan karar verici bir aktör haline gelebileceğine işaret etmektedir. Katılımcı U'nun savunma sanayisindeki *“bazı araçlarda insansız olma şartları aranıyor”* ifadesi, kararın artık bir insan refleksi değil, yapay zekâ algoritmalarının hızlı hesaplama ve veri işleme yeteneğiyle şekillenebileceği bir çağın eşğinde olduğumuzu göstermektedir. Bu, Latour'un tanımladığı şekliyle kararların, ağ içindeki insan olmayan özneler (yani yazılımlar, veri kümeleri, otomasyon sistemleri) tarafından da alındığını ve toplumsal karar ağlarının yeniden düzenlendiğini kanıtlamaktadır (Latour, 2005). İnsan, bu yeni yapı içinde kararın merkezinden çevresine itilmekte; karar verme, giderek yapay zekânın kurduğu düzenin içinde onaylayıcı bir eylem hâline gelmektedir.

Bu gelişme, bireyin özne olarak konumunu da dönüştürmektedir. Artık birey teknoloji kullanan öznenin yanında, yapay zekâ tarafından şekillendirilen ve sınırlanan bir figürdür. Katılımcı B, *“yapay zekâ çok hızlı geliyor ve*

benimsenmesi zorlaşıyor” derken, bu hızın teknik bir değişimden daha fazlası olduğunu, aynı zamanda kültürel ve psikolojik bir uyum sorunu yarattığını ifade etmektedir. Yapay zekâ ağıın merkezine yerleşirken, insanlar hâlâ bu dönüşümün hızına ayak uydurmakta zorlanmaktadır. Böyle bir asimetri, gelecekte toplumsal çatışmalara ve kapsayıcılık sorunlarına da zemin hazırlayabilir.

Geleceğe ilişkin umut verici öngörülerden biri ise, yapay zekânın merkezî otoritelerden çıkarak bireylerin elinde şekillenebileceği yönündedir. “*Açık kaynak kodlarla kendi yapay zekâmızı geliştiriyoruz*” diyen Katılımcı E, bilgi mülkiyetine dair paradigmaların da dönüşmekte olduğunu göstermektedir. Bu tür katılımcı aktörlükler, ağı yukarıdan aşağıya değil, yatay olarak şekillendirir (Latour, 2005). Kod yazan birey, aynı zamanda yapay zekânın nasıl davranacağını belirleyen bir fail haline gelir. Bu karşılıklı öğrenme ve kodlama ilişkisi, yapay zekânın evrimini kullanıcıyla birlikte gerçekleştirmesi anlamına gelir. Böylece teknoloji artık sadece tüketilen değil, birlikte inşa edilen bir bilgi organizmasına dönüşür. Ancak bu demokratikleşme eğiliminin, eşzamanlı olarak yeni etik ve siyasal tehditler barındırdığı da katılımcılar tarafından dile getirilmektedir. Özellikle algoritmik kararların şeffaf olmaması, veri güvenliği tehditleri ve önyargılı sonuçların yeniden üretilmesi gibi sorunlar, gelecekte yapay zekâyâ olan güvenin kırılmasına yol açabilir. Katılımcı M, “*şu an avantajlara odaklıyız ama ileride sorunlar büyüyecek*” derken etik sorumlulukların taşıyıcısının kim olacağına dair derin bir belirsizliğe işaret etmektedir. Karar alabilen ama hesap vermeyen algoritmalar, meşruiyet krizleri de üretmektedir (Ünal ve Sezgin, 2021). Katılımcılar, geleceğin yapay zekâsının, karar verirken diğer yandan da “hesap verebilen” bir öznelilik taşıması gerektiğini; aksi takdirde etik yapıların dışına taşan otoriter bir güç hâline gelebileceğinin altını çizmektedir. Bu bağlamda Katılımcılar, gelecekte etik konuların yeniden inşa edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Katılımcı M’nin, “*onu eğittikçe o da bizi yönlendiriyor*” diyerek, yapay zekâ ile insan arasında tek yönlü bir kullanım ilişkisi olmadığını, çok katmanlı bir etkileşim döngüsünün kurulduğunu ifade etmektedir. Bu döngüde yapay zekâ etik kararların, normların ve bilgi standartlarının şekillenmesinde doğrudan etkili bir bileşen hâline gelmektedir. Yani teknoloji birlikte yaşanacak, birlikte anlam üretilecek, birlikte şekillendirilecek bir öznedir.

Sonuç olarak, katılımcıların yapay zekâyâ dair geleceğe dönük öngörülleri, teknolojinin bir ortaklık hikâyesi olduğunu ortaya koymaktadır. Latour’un vurguladığı gibi, insan ve insan olmayanlar arasındaki ayrım bulanıklaştıkça, karar alma, sorumluluk üstlenme ve birlikte yaşama biçimleri de yeniden düşünölmek zorundadır. Yapay zekânın geleceğı, ancak bu karmaşık aktör ağı yapısının etik, hukuki ve toplumsal boyutlarıyla birlikte kavranmasıyla

yönetilebilir olacaktır. Aksi takdirde teknolojinin ilerlemesi, insanlığın geride kalması riskini taşır. Bu yüzden geleceğe dair stratejik öngörüler yalnızca teknik değil; etik sorumluluk, demokratik denetim ve toplumsal uyum ilkeleriyle birlikte şekillendirilmelidir. Ancak bu şekilde yapay zekâ, adil bir geleceğin de ortağı hâline gelebilir.

Tüm katılımcı verileri analizi ile aşağıdaki SWOT analizi tablosu oluşturulmuştur.

Tablo:2 SWOT Analizi

Güçlü Yönler (Strengths)	Zayıf Yönler (Weaknesses)
Çok Sektörlü Uyum Yeteneği Veriye Dayalı Hızlı Karar Destek Mekanizmaları Etkileşimsel Aktör Rolü Sürekli Öğrenme Yeteneği	Algoritmik Önyargılar ve Adaletsizlikler Şeffaflık Eksikliği Etik Sınırların Belirsizliği Güven Krizi
Fırsatlar (Opportunities)	Tehditler (Threats)
Yönetişim ve Denetim Sistemlerinin Geliştirilmesi Yeni Meslek ve Beceri Alanları Toplumsal Dönüşüme Liderlik Etme Kriz Müdahalesi ve Tahminleme	İş Güvencesizliği Veri İhlali ve Mahremiyet Sorunları Teknolojik Eşitsizlik Otorite Kaymasının Yaratacağı Sosyal Gerilim

Odak grup görüşmesinde katılımcılar temelde yapay zekanın insanları ve kurumları nasıl etkilediğini, yapay zekâ teknolojilerinin fırsatlarının ve risklerinin ne olduğu, yapay zekâ teknolojilerinin kullanımında karşılaşılan etik sorunlardan ve yapay zekâ teknolojilerinin gelecekte nereye evrileceği konusunda görüşlerini belirtmiştir. Dolayısıyla görüşmenin analizinde bu beş kategorinin öne çıktığı görülmektedir. Bu kategorizasyon sonucunda yapılan SWOT analizinde yapay zekanın güçlü yönleri; çok sektörlü uyum yeteneği, veriye dayalı hızlı karar destek mekanizmaları, etkileşimsel aktör rolü, sürekli öğrenme yeteneği olarak belirlenmiştir. Katılımcıların söylemlerinden yapılan SWOT analizi ile ortaya çıkan yapay zekanın fırsatları ise; yönetim ve denetim sistemlerinin geliştirilmesi, yeni meslek ve beceri alanları, toplumsal dönüşüme liderlik etme, kriz müdahalesi ve tahminleme olmaktadır. Katılımcıların görüşleri ve literatür bilgisi sonucunda yapılan SWOT analizine göre yapay zekanın oluşturduğu riskler; algoritmik önyargılar ve adaletsizlikler, şeffaflık eksikliği, etik sınırların belirsizliği, güven krizidir. Son olarak yapay zekanın oluşturduğu tehditler ise; iş güvencesizliği, veri ihlali ve mahremiyet sorunları, teknolojik eşitsizlik, otorite kaymasının yaratacağı sosyal gerilim olarak özetlenmektedir.

SWOT analizi sonucunda ortaya çıkan güçlü ve zayıf yönler ile fırsat ve tehditler, yapay zekanın yalnızca teknik bir araç değil, Aktör-Ağ Teorisi'nin

öngördüğü biçimde ağ içerisindeki diğer insan ve insan dışı aktörlerle etkileşim halinde bulunduğunu göstermektedir. Güçlü yönler ve fırsatlar, yapay zekanın ağın üretkenliğini ve dönüşüm kapasitesini arttıran aktörlüğünü yansıtırken, zayıf yönler ve tehditler ise bu aktörlüğün beraberinde getirdiği etik, yönetsel ve toplumsal gerilimleri görünür kılmaktadır. Dolayısıyla SWOT analizi yapay zekanın toplumsal ağ içindeki çok boyutlu konumunun ve etkilerinin farklı görünümelerini ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma, yapay zekâ teknolojilerinin bireylerden kurumlara, karar alma süreçlerinden etik normlara kadar uzanan çok katmanlı etkilerini incelerken, klasik teknolojik belirlenimci yaklaşımların ötesine geçerek, yapay zekâyı bir sistem değil; toplumsal ilişkiler ağının aktif bir bileşeni olarak konumlandırmıştır. Latour'un Aktör-Ağ Teorisi çerçevesinde değerlendirildiğinde, yapay zekâ yalnızca teknik bir nesne değil, toplumun yeniden örüldüğü, rollerin, otoritelerin ve sorumlulukların yeniden dağıtıldığı karmaşık bir etkileşim alanının içindedir. İnsan ve insan olmayanların bir arada yer aldığı bu ağ yapısında, kararların, normların ve bilgilerin ortaklaşa üretildiği bir yapı ortaya çıkmaktadır.

Katılımcı görüşleri, yapay zekânın sunduğu zaman kazanımı, üretim optimizasyonu ve inovasyon hızlandırıcılığı gibi faydaların ötesinde, bu teknolojilerin karar verici özneler haline gelerek, toplumsal aktörlerin görev tanımlarını da yeniden şekillendirdiğini ortaya koymuştur. Bu dönüşümde insan, yapay zekâ ile birlikte düşünen, onun tarafından yönlendirilen ve hatta ona veri sağlayarak onu biçimlendiren bir varlığa dönüşmüştür. Böylece teknolojinin özneliği ile insanın özneliği arasında diyalektik bir etkileşim doğmuştur; bu etkileşim, klasik anlamda “kullanan” ve “kullanılan” ayrımını geçersiz kılmakta, bunun yerine karşılıklı şekillendirme ilişkisi inşa etmektedir. Ancak bu etkileşim ağı içinde, riskler ve belirsizlikler de eş zamanlı olarak büyümektedir. Kararların şeffaf olmaması, veri güvenliğine dair endişeler, algoritmik önyargılar ve bireysel iradenin pasifleşmesi gibi olgular, yapay zekâyı aynı zamanda bir toplumsal güç düzenleyicisi haline getirmektedir. ANT perspektifiyle değerlendirildiğinde bu riskler, birey ya da kurumun eksikliği değil; ağ yapısının kendi doğasındaki eşitsizlik üretme potansiyeli olarak okunmalıdır. Bu noktada, yapay zekânın teknik kapasitesiyle toplumsal sorumluluklar arasındaki denge yeniden düşünülmelidir.

Geleceğe yönelik öngörüler ise hem umut hem de temkin taşımaktadır. Katılımcıların bir kısmı, bireylerin açık kaynak katkılarıyla yapay zekâyı demokratikleştirme potansiyelinden söz ederken, diğer kısmı, teknolojinin hızına toplumun ayak uyduramaması halinde otoriterleşen sistemlerin doğabileceği

yönünde uyarılarda bulunmuştur. Burada belirleyici olan, teknolojinin kimler tarafından ve nasıl geliştirildiğidir. Yapay zekâyâ dair etik kararların, tüm toplumsal kurumların ortak sorumluluğu altında yeniden üretilmesi gerekmektedir.

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen SWOT analizi, yapay zekanın aktör-ağ içindeki konumunun yalnızca üretkenlik ve yenilik potansiyeliyle değil, aynı zamanda etik, yönetsel ve toplumsal kırılganlıklarıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bu nedenle bu çalışma, yapay zekâyı yalnızca bir “araç” olarak değil; toplumla birlikte yaşayan, karar alan, değer üreten ve sorumluluk üstlenen yeni bir tür aktör olarak tanımlamaktadır. Bu aktörün nasıl konumlandırılacağı, nasıl düzenleneceği ve nasıl sorumlu tutulacağı; gelecekteki teknolojik-toplumsal düzenin de ana belirleyicisi olacaktır. Yapay zekânın başarısı ya da tehdidi, kendi içinde taşıdığı algoritmalarla değil, onunla kurulan ilişkiler ağının etik, hukuki ve politik çerçevesiyle belirlenecektir.

Sonuç olarak, bu araştırma şunu ortaya koymaktadır: Yapay zekâ teknolojileri artık sadece “teknoloji” değil; kararların, kimliklerin, ilişkilerin ve hatta geleceğin birlikte yazıldığı toplumsal ortaklardır. Bu ortaklığın sürdürülebilirliği ise, yapay zekâyı kimlerle, hangi sınırlar ve hangi değerler çerçevesinde paylaştığımızla ilgilidir. Latour’un çizdiği gibi, toplumsal olan her şey bir ağıdır – ve artık bu ağın içinde algoritmalar da var. Biz bu ağı ne kadar açık, adil ve hesap verebilir biçimde kurarsak, geleceğimiz de o kadar birlikte yaşanabilir olacaktır.

KAYNAKÇA

- Adaş, E., Erbay, B. (2022). “Yapay Zeka Sosyolojisi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 326-337.
- Akbaş, A. (2024). “Yapay Zeka ile Toplumsal Dönüşüm: Sosyolojik Perspektif”. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 22(10), 151-180.
- Aksoy, C. (2024). “İşletmelerin Dijital Dönüşümü ve Dijital Liderlik Yaklaşımı”. *Trakya Üniversitesi Kalite ve Strateji Yönetimi Dergisi*, 4(1), 1-28.
- Artut, S. (2019). “Yapay Zeka Olgusunun Güncel Sanat Çalışmalarındaki Açılımları”. *İnsan ve İnsan Dergisi*. 767-783.
- Atlan, F., Pençe, İ. (2021). Yapay Zekâ ve Tıbbi Görüntüleme Teknolojilerine Genel Bakış. *Acta Infologica*, 5(1), 207-230.
- Ceyhan, İ.F. (2023). “Finans Alanında Makine ve Derin Öğrenmenin Kullanılması: Lisansüstü Tezlerde Sistematik Literatür Taraması”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12(3).
- Çetin, F., Canan, İ. (2024). “Tarımsal SWOT Analizi ve Stratejileri (Bolu İli Örneği)”. *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 11(2), 497-505.
- Çoban, B., Karakaya, Y.E. (2010). “Geleceği Planlamada Stratejik Yönetim ve SWOT Analizi: Kavramsal Yaklaşımlar”. *Yeni Dünya Bilimleri Akademisi e-Dergisi*, 5(4), 342-352.
- Elitaş, T. (2022). “Dijital Manipülasyon Deepfake Teknolojisi ve Olmayanın İnanırdıcılığı”. *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49(19), 113-128.
- Erçetin, F.B. (2019). “Özel Okullarda Stratejik Yönetim Sürecinde SWOT Analizinin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi ile Entegrasyonu ve Bir Uygulama”. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı*.
- Etike, Ş. (2023). “Yapay Zekayı İnsan ve Kamusal Yarar İçin Çalıştırmak: ABD ve AB Politika Belgelerinin Önerileri”. *MSY* 39(18), 220-249.
- Gülcan, Cem. “Nitel Bir Veri Toplama Aracı: Odak (focus) Grup Tekniğinin Uygulanışı ve Geçerliliği Üzerine Bir Çalışma”. *Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergisi*, Sayı: 2 (2021).
- Gümüş, E., Medetoğlu, B., & Tutar, S. (2020). “Finans ve Bankacılık Sisteminde Yapay Zekâ Kullanımı: Kullanıcılar Üzerine Bir Uygulama”. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 3(1), 28-53.
- Humphrey, Albert S. "SWOT Analysis." *Long Range Planning* 30.1 (2005): 46-52.
- Kapır, B. (2025). “Medya Ekosisteminde Yapay Zeka: Araçtan Aktöre Dönüşüm”.

- Kayıhan, B. (2024). “Yapay Zekâ ve Etik Sorunlar: İnsanlık, Teknolojinin Kontrolünü Kaybediyor Mu?”. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi.
- Kissinger, H., Schmidt, E., Huttenlocher, D. (2021). “Yapay Zeka Çağı: İnsanın Geleceği”. Hachette Kitap Grubu. 59-80.
- Küçük, Ç. (2024). “Yapay Zekanın Hukuk Sisteminde Kullanılması”. Bilişim Hukuku Dergisi 6, 24-79.
- Latour, B. (2005). *Reassembling the social: An introduction to actor-network-theory*. Oxford university press.
- Law, J. (1999). “Actor Network Theory And After”. Wiley Blackwell Yayınevi.
- Özbey, A. U. (2024). “Yapay Zekânın Geleceği Üzerine: Finch Filmi Göstergebilimsel Analizi”. Sosyal Bilimler Dergisi, 8(1), 539-557.
- Özdemir, L, Bilgin, A. (2021) “Sağlıkta Yapay Zekanın Kullanımı ve Etik Sorunlar”. Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi.;8(3):439-445.
- Öznur, S., Gezer, Ü. (2025). “Dijital Toplumun Yetkin Aktörü Yapay Zeka”. International Journal of Social and Humanities Sciences Research. 12(115). 38-45.
- Özköse, H., Arı, S., Çakır, Ö. (2013). “Uzaktan Eğitim Süreci İçin SWOT Analizi”. Middle Eastern ve African Journal of Educational Research, 5(41), 42-57.
- Öztemel, E. (2020). “Yapay Zekâ ve İnsanlığın Geleceği”. 96-112.
- Papatya, G., Uygur, M.N. (2018). “Stratejik Karar Verme Sürecini Etkileyen Faktörler: Uluslararası Taşımacılık Sektörü İşletmelerinde Bir Araştırma”. KAÜİİBFD, 10(19), 338-358.
- Parlar, T. (2020). “Kanseri Teşhis ve Prognozunda Radiomics ile Yapay Zeka Yöntemleri Kullanımı Hakkında Bir İnceleme”. Avrupa Bilim Ve Teknoloji Dergisi, 300-306.
- Tekin, A., Demirel, O. (2024). “Yapay Zeka Teknolojileri ile İstihdam ve Verimlilik Arasındaki İlişki”. Yönetim Bilimleri Dergisi 22, (Özel Sayı: Endüstri 4.0 ve Dijitalleşmenin Sosyal Bilimlerde Yansımaları).
- Topuzoğlu, T., Tekin, İ. (2024). “Türkiye Finans Sektöründe Yapay Zeka Etiği ve Veri Etiği”. Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi 8(2), 151-164.
- Ünal, S., Sezgin, A. (2021). “Büyük Veri’ nin Yapay Zeka Uygulamalarında Toplumsal Sınıflandırmaya Yönelik Kaygılar”. Bilişim Teknolojileri Online Dergisi, Sayı: 44.

19. Bölüm

Çalışan Kadın, Anne ve Eş Olmak: Rol Çatışmaları Üzerine Öz-Analiz¹

Reyhan Nur VURAL YILDIRIM², Yücel CAN³

1. GİRİŞ

Modern toplumda aile, yalnızca biyolojik ve duygusal bağların kurulduğu bir yapı olmanın ötesinde, toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretildiği temel bir sosyal kurumdur. Özellikle kadınlar, aile içerisinde anne, eş ve çalışan birey rollerini eş zamanlı olarak yerine getirmeye zorlanmakta; bu durum gündelik yaşamda çeşitli rol çatışmalarını beraberinde getirmektedir.

Bu çalışma, çalışan bir kadın, anne ve eş olarak aile içindeki çoklu rollerin bireysel deneyim üzerindeki etkilerini sosyolojik bir bakış açısıyla analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, araştırmacının kendi gündelik yaşam deneyimleri nitel bir öz-analiz yöntemiyle ele alınmış; modern aile yapısı, toplumsal cinsiyet ve rol çatışması kuramları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Aile ve Toplumsal Cinsiyet Roller

Aile, sosyolojik açıdan yalnızca bireylerin bir arada yaşadığı bir yapı değil; aynı zamanda toplumsal normların, değerlerin ve özellikle toplumsal cinsiyet rollerinin üretildiği temel bir kurumdur. Modern toplumlarda aile yapısı dönüşüme uğramış olsa da, kadın ve erkeklere atfedilen roller büyük ölçüde varlığını sürdürmektedir. Kadınlar, aile içerisinde bakım veren, düzenleyici ve duygusal sorumluluğu üstlenen bireyler olarak konumlandırılmaya devam etmektedir.

Toplumsal cinsiyet, biyolojik farklılıklardan ziyade toplum tarafından inşa edilen rol ve beklentileri ifade etmektedir. Bu bağlamda kadınlardan yalnızca annelik görevini yerine getirmeleri değil, aynı zamanda “iyi eş” ve “fedakâr birey” olmaları da beklenmektedir. Bu çoklu beklentiler, kadınların gündelik yaşam pratiklerinde önemli gerilim alanları yaratmaktadır. Raewyn Connell

¹ Bu çalışma, 1. Uluslararası Göreme Bilimsel Araştırmalar ve İnovasyon Kongresi’nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
ORCID ID: 0009-0005-5451-6218

³ Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
ORCID ID: 0000-0002-5782-6570

toplumsal cinsiyetin bireysel tercihlerden ziyade toplumsal yapıların bir ürünü olduğunu vurgulayarak, aile içindeki rol dağılımının eşitsiz doğasına dikkat çekmektedir.

2.2. Rol Çatışması Kuramı

Rol çatışması, bireyin aynı anda birden fazla sosyal rolü yerine getirmeye çalışması sonucunda ortaya çıkan gerilim durumunu ifade etmektedir. Özellikle çalışan kadınlar açısından anne, eş ve çalışan rollerinin eş zamanlı olarak yürütülmesi, zaman, enerji ve duygusal kapasite açısından ciddi baskılar yaratabilmektedir. Bu rollerin her biri toplum tarafından yüksek düzeyde sorumluluk ve başarı beklentisiyle tanımlandığında, rol çatışması kaçınılmaz hale gelmektedir.

Kadınların hem iş yaşamında üretken, hem ev içinde düzen sağlayıcı, hem de çocuk bakımında sürekli erişilebilir olmaları yönündeki beklentiler, bireysel düzeyde yetersizlik ve suçluluk duygularını beraberinde getirebilmektedir. Rol çatışması kuramı, bu durumun bireysel başarısızlıktan değil, yapısal eşitsizliklerden kaynaklandığını ortaya koyması açısından önemlidir. Bu çalışma kapsamında ele alınan öznel deneyimler de, kadınların çoklu roller arasında denge kurma çabasının sürekli bir mücadele alanı oluşturduğunu göstermektedir.

2.3. Duygusal Emek ve Kadınlık Deneyimi

Aile içindeki görünmeyen emek türlerinden biri de duygusal emektir. Arlie Hochschild tarafından geliştirilen duygusal emek kavramı, bireylerin başkalarının duygularını yönetme ve düzenleme sorumluluğunu üstlenmesini ifade etmektedir. Kadınlar, aile içerisinde yalnızca fiziksel ve zihinsel emeği değil, aynı zamanda duygusal düzenleyici rolünü de büyük ölçüde üstlenmektedir.

Anne ve eş olarak kadınlardan, aile üyelerinin duygusal ihtiyaçlarını fark etmeleri, çatışmaları yumuşatmaları ve ilişkilerin sürekliliğini sağlamaları beklenmektedir. Bu durum, çoğu zaman fark edilmeden gerçekleşen ancak yoğun bir duygusal yük barındıran bir emek biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Duygusal emeğin sürekliliği, kadınların tükenmişlik, görünmezlik ve değersizlik hisleri yaşamasına neden olabilmektedir.

2.4. Modern Aile Yapısı ve Kadının Konumu

Modernleşme süreciyle birlikte aile yapısında dönüşümler yaşanmış, kadınların eğitim ve çalışma hayatına katılımı artmıştır. Ancak bu dönüşüm, ev içi sorumlulukların eşit biçimde paylaşılması konusunda aynı ölçüde ilerleme sağlamamıştır. Anthony Giddens modern aileyi daha müzakereye dayalı bir yapı

olarak tanımlasa da, pratikte kadınların üzerindeki yükün büyük ölçüde devam ettiğini belirtmektedir.

Türkiye bağlamında aile ve kadın emeği üzerine yapılan çalışmalar da, kadınların kamusal alanda görünürlük kazanmasına rağmen, ev içi sorumlulukların hâlen ağırlıklı olarak kadınlara yüklendiğini ortaya koymaktadır. Aksu Bora ve Nükhet Sirman, aile içindeki bu eşitsizliğin toplumsal cinsiyet normlarıyla yeniden üretildiğini vurgulamaktadır.

Bu kuramsal çerçeve, çalışan kadın, anne ve eş olarak deneyimlenen rol çatışmalarının bireysel bir sorun değil; toplumsal ve yapısal bir mesele olduğunu ortaya koymakta ve çalışmanın analiz bölümüne zemin hazırlamaktadır.

3. YÖNTEM

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde yürütülmüş olup, öz-analiz (refleksif yaklaşım) temelinde tasarlanmıştır. Araştırmada, araştırmacı aynı zamanda araştırmanın öznesi konumundadır. Çalışmanın verileri, araştırmacının çalışan kadın, anne ve eş olarak gündelik yaşam pratiklerine ilişkin kişisel deneyimlerinden oluşmaktadır.

Öz-analiz yöntemi, bireyin kendi yaşam deneyimlerini sosyolojik kavram ve kuramlar ışığında değerlendirmesine olanak tanıyan bir yaklaşımdır. Bu yöntem sayesinde, aile içindeki çoklu rollerin nasıl deneyimlendiği, bu roller arasında yaşanan çatışmalar ve bu çatışmaların duygusal yansımaları derinlemesine incelenmiştir. Araştırmacının mesleki bilgi birikimi ve sosyolojik bakış açısı, deneyimlerin analitik bir çerçevede ele alınmasına katkı sağlamıştır.

Araştırma sürecinde veriler, gündelik yaşamda tekrar eden durumlar, roller arası geçişler, zaman kullanımı ve duygusal tepkiler üzerinden tematik olarak değerlendirilmiştir. Analiz sürecinde, toplumsal cinsiyet rolleri, rol çatışması ve duygusal emek kavramları temel analitik kategoriler olarak kullanılmıştır.

Bu çalışmanın en önemli sınırlılığı, bulguların genellenebilir nitelikte olmamasıdır. Ancak çalışmanın amacı genelleme yapmak değil; çalışan kadınların aile içindeki çoklu rollerine dair öznel bir deneyimi görünür kılmak ve bu deneyimi sosyolojik literatürle ilişkilendirmektir. Bu yönüyle çalışma, bireysel bir anlatıdan hareketle toplumsal yapıya dair çıkarımlar sunmayı hedeflemektedir.

4. BULGULAR VE ANALİZ

Bu bölümde, çalışan kadın, anne ve eş olarak deneyimlenen çoklu rollerin gündelik yaşam üzerindeki etkileri, öz-analiz yöntemiyle elde edilen bulgular doğrultusunda ele alınmaktadır. Bulgular, bakım emeği, zaman baskısı, duygusal yük ve rol çatışması temaları etrafında analiz edilmiştir.

4.1. Annelik Rolü ve Bakım Emeği

Annelik rolü, aile içerisindeki en yoğun sorumluluk yüklenen rollerden biri olarak öne çıkmaktadır. Çocuk bakımına ilişkin fiziksel ihtiyaçların karşılanmasının yanı sıra, çocuğun duygusal ihtiyaçlarını fark etme, güvenli bir bağ kurma ve sürekli erişilebilir olma beklentisi, annelik rolünü süreklilik arz eden bir emek alanına dönüştürmektedir. Bu emek, büyük ölçüde görünmez nitelikte olup, çoğu zaman doğal ve kendiliğinden bir sorumluluk olarak algılanmaktadır.

Çalışan bir anne olarak annelik rolü, iş yaşamının getirdiği zaman sınırlılıklarıyla birlikte deneyimlenmektedir. İş ve aile yaşamı arasındaki sınırların net biçimde ayrışmaması, annelik sorumluluklarının zihinsel olarak sürekli devam etmesine neden olmaktadır. Çocuğun günlük rutini, sağlık durumu ve duygusal hali gibi unsurlar, çalışma saatleri içerisinde dahi zihinsel bir meşguliyet alanı yaratmaktadır. Bu durum, anneliğin yalnızca fiziksel bir emek değil; aynı zamanda yoğun bir zihinsel ve duygusal emek gerektirdiğini ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda annelik, bireysel bir tercih ya da içgüdüsel bir rol olmanın ötesinde, toplumsal cinsiyet normlarıyla şekillenen yapısal bir sorumluluk alanı olarak deneyimlenmektedir.

4.2. Çalışan Kadın Olmak ve Zaman Baskısı

Çalışma yaşamı, kadınlar için ekonomik bağımsızlık ve toplumsal görünürlük sağlarken, aile içi sorumlulukların devam etmesi nedeniyle çifte yüklenme durumunu da beraberinde getirmektedir. Çalışan kadın olarak deneyimlenen temel sorunlardan biri, zamanın sürekli olarak yetersiz hissedilmesidir. İş, ev ve çocuk bakımına ilişkin sorumlulukların aynı gün içerisinde yerine getirilmesi, zamanın planlanmasından ziyade zamanla mücadele etmeyi zorunlu kılmaktadır.

Gündelik yaşamda çalışma saatleri sonrasında ev içi sorumlulukların başlaması, dinlenme ve bireysel zaman alanlarının daralmasına neden olmaktadır. Bu durum, kadının kendisine ait zamanı çoğu zaman ertelemesine ya da tamamen göz ardı etmesine yol açmaktadır. Zaman baskısı, yalnızca fiziksel yorgunluk yaratmakla kalmamakta; aynı zamanda bireyin kendini sürekli “yetişemeyen” ve “eksik” hissetmesine neden olmaktadır.

Bu deneyim, rol çatışması kuramının öngördüğü biçimde, bireysel yetersizlikten ziyade yapısal bir soruna işaret etmektedir. Kadınlardan hem iş yaşamında başarılı hem de aile içerisinde eksiksiz bir performans sergilemelerinin beklenmesi, sürdürülebilir olmayan bir rol yüküne neden olmaktadır.

4.3. Eş Rolü ve Duygusal Beklentiler

Eş rolü, aile içerisinde çoğu zaman görünmez ancak yüksek düzeyde duygusal sorumluluk içeren bir rol olarak deneyimlenmektedir. Eşten beklenen anlayış, destek ve iletişim becerisi, kadınlar açısından çoğu zaman duygusal düzenleyici rolü üstlenmeyi beraberinde getirmektedir. Aile içi ilişkilerin sürekliliğini sağlama, olası çatışmaları yumuşatma ve duygusal dengeyi koruma sorumluluğu, büyük ölçüde kadınlara atfedilmektedir.

Bu bağlamda, duygusal emek kavramı açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır. Arlie Hochschild'in ortaya koyduğu üzere, bireyin kendi duygularını yöneterek başkalarının duygusal ihtiyaçlarını karşılaması önemli bir emek biçimidir. Eş rolü kapsamında deneyimlenen bu duygusal emek, çoğu zaman fark edilmeden sürdürülmekte ve doğal bir sorumluluk olarak kabul edilmektedir.

Duygusal emeğin sürekliliği, kadının kendi duygusal ihtiyaçlarını arka plana itmesine neden olabilmekte; bu durum uzun vadede tükenmişlik ve görünmezlik hissini artırmaktadır.

4.4. Rol Çatışması, Suçluluk ve Yetersizlik Algısı

Anne, çalışan ve eş rollerinin eş zamanlı olarak yürütülmesi, gündelik yaşamda belirgin rol çatışmalarına yol açmaktadır. Bu çatışmalar, çoğu zaman suçluluk duygusu üzerinden deneyimlenmektedir. İşe ayrılan zamanın annelikten çaldığı, anne olmanın ise profesyonel yeterliliği olumsuz etkilediği yönündeki düşünceler, kadının kendini sürekli olarak sorgulamasına neden olmaktadır.

Bu suçluluk duygusu, toplumsal beklentilerin içselleştirilmesiyle yakından ilişkilidir. Kadının her alanda eksiksiz olması yönündeki idealize edilmiş kadınlık algısı, gerçek yaşam pratikleriyle örtüşmediğinde yetersizlik hissini beraberinde getirmektedir. Bu noktada rol çatışması, bireysel bir başarısızlık değil; toplumsal cinsiyet temelli rol dağılımının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Elde edilen bulgular, çalışan kadınların aile içerisinde çoklu roller arasında denge kurma çabasının sürekli bir zihinsel ve duygusal yük oluşturduğunu göstermektedir. Bu yük, çoğu zaman görünmez kalsa da, kadınların gündelik yaşam deneyimlerini derinden etkilemektedir.

5. TARTIŞMA

Bu çalışmada elde edilen bulgular, çalışan kadınların aile içerisinde üstlendikleri çoklu rollerin, literatürde tartışılan toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerle büyük ölçüde örtüştüğünü göstermektedir. Annelik, eşlik ve çalışan kadınlık rollerinin eş zamanlı olarak yürütülmesi, rol çatışması kuramının öngördüğü biçimde, bireysel düzeyde yoğun bir zihinsel ve duygusal yük yaratmaktadır.

Toplumsal cinsiyetin yapısal bir olgu olduğunu vurgulayan Raewyn Connell'in yaklaşımıyla uyumlu olarak, bu çalışmada ele alınan deneyimler de rol çatışmalarının bireysel tercihlerden ziyade toplumsal beklentilerden kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Kadınlardan hem iş yaşamında üretken hem de aile içerisinde kesintisiz bakım sunmaları yönündeki beklentiler, sürdürülebilir olmayan bir rol dağılımına işaret etmektedir.

Annelik rolü kapsamında ortaya çıkan bakım emeği ve zihinsel yük, Arlie Hochschild'in duygusal emek kavramıyla açıklanabilir niteliktedir. Kadınların aile içindeki ilişkileri düzenleyici, duygusal dengeyi sağlayıcı roller üstlenmeleri, çoğu zaman görünmez bir emek biçimi olarak kalmaktadır. Bu durum, kadının kendi duygusal ihtiyaçlarını ikinci plana atmasına ve uzun vadede tükenmişlik hissi yaşamasına yol açabilmektedir.

Öte yandan modern aile yapısına ilişkin değerlendirmeler, Anthony Giddens'in vurguladığı müzakereye dayalı ilişki biçimlerine rağmen, pratikte ev içi sorumlulukların büyük ölçüde kadınlar üzerinde yoğunlaştığını göstermektedir. Türkiye bağlamında yapılan çalışmalar da, kadınların çalışma hayatına katılımının artmasına karşın, ev içi emek yükünün eşit biçimde paylaşılmadığını ortaya koymaktadır. Bu durum, aile içindeki toplumsal cinsiyet temelli rol dağılımının hâlen güçlü biçimde varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

Bu çalışma, bireysel bir deneyim üzerinden hareket etmekle birlikte, çalışan kadınların aile içerisindeki çoklu rollerine ilişkin daha geniş toplumsal bir soruna işaret etmektedir. Öz-analiz yöntemi sayesinde görünür kılınan bu deneyimler, kadınların gündelik yaşamda karşılaştıkları yapısal eşitsizliklerin anlaşılmasına katkı sunmaktadır.

6. SONUÇ

Bu çalışma, çalışan kadın, anne ve eş olarak deneyimlenen çoklu rollerin, gündelik yaşamda yoğun rol çatışmalarına ve duygusal yüklerle yol açtığını ortaya koymuştur. Annelik, çalışma yaşamı ve eşlik rollerinin eş zamanlı olarak yürütülmesi, kadınlar açısından sürekli bir denge arayışını zorunlu kılmakta; bu durum zaman baskısı, suçluluk ve yetersizlik duygularını beraberinde getirmektedir.

Elde edilen bulgular, rol çatışmalarının bireysel bir başarısızlık olarak değerlendirilmemesi gerektiğini; aksine toplumsal cinsiyet temelli rol dağılımının yapısal bir sonucu olduğunu göstermektedir. Kadınların aile içerisinde üstlendikleri bakım emeği ve duygusal emek, çoğu zaman görünmez kılınmakta ve doğal bir sorumluluk olarak kabul edilmektedir.

Bu bağlamda çalışma, aile politikaları ve toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik uygulamaların önemine dikkat çekmektedir. Kadınların hem iş yaşamında hem de aile içerisinde desteklenmesini hedefleyen sosyal politikalar, rol çatışmalarının azaltılması açısından kritik öneme sahiptir. Ayrıca ev içi emeğin ve bakım sorumluluğunun daha eşitlikçi biçimde paylaşılması, aile içi ilişkilerin sürdürülebilirliği açısından da belirleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, bireysel bir deneyimden yola çıkarak, çalışan kadınların aile içindeki çoklu rollerine dair sosyolojik bir farkındalık sunmayı amaçlamıştır. Öz-analiz yöntemiyle ortaya konan bulguların, aile sosyolojisi ve toplumsal cinsiyet literatürüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Bora, A. (2012). Toplumsal cinsiyet dersleri. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, A. (2016). Kadınların sınıfı: Ücretli emek ve ev içi emek. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Connell, R. W. (2019). Toplumsal cinsiyet ve iktidar (Çev. C. Soydemir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.(Orijinal çalışma 1987)
- Giddens, A. (2013). Mahremiyetin dönüşümü: Modern toplumlarda cinsellik, aşk ve erotizm (Çev. İ. Yıldız). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2014). Sosyoloji (6. bs., Çev. C. Güzel). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Hochschild, A. R. (2003). The managed heart: Commercialization of human feeling. Berkeley: University of California Press.
- Hochschild, A. R., & Machung, A. (2012). The second shift: Working families and the revolution at home. New York: Penguin Books.
- Sirman, N. (2009). İktidar, akrabalık ve kimlik. İstanbul: Metis Yayınları.
- Sirman, N. (2015). Kadınlık: Zor bir hikâye. İstanbul: Metis Yayınları.
- Tekeli, Ş. (2010). Kadınlar ve siyasal-toplumsal hayat. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Walby, S. (2016). Patriyarka (Çev. Ş. Tekeli). İstanbul: Dipnot Yayınları.

20. Bölüm

Yaşlılarla Maneviyat ve Manevi Danışmanlık

Tuba ORTAÇ¹,

ÖZET

Bu araştırmanın amacı; dünyada ve ülkemizde giderek nüfusu artan yaşlı bireylerin sosyolojik, fizyolojik ve psikolojik problemlerinin çözüme kavuşturulmasında manevi danışmanlığın önemine ve yaşlı bireylere yönelik düzenlenen manevi danışmanlık hizmetlerinin yararlarına dikkat çekmektir. Gelişim dönemleri açısından bakıldığında yaşlılık, manevi desteğin olumlu etkisinden ötürü bu desteğin özenle verilmesi gereken bir dönemdir. Yaşlılık dönemi, manevi destek ve dini ihtiyaçlar açısından diğer dönemlere nazaran farklı ele alınmalıdır. Hareketli yaşayıştan dingin yaşayışa geçmiş, çeşitli hastalıklarla mücadele eden ve yakın kayıpları dolayısıyla ölümü kendisine daha yakın hisseden yaşlı bireyler, manevi danışmanlığa daha fazla ihtiyaç duymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Yaşlılık, manevi danışmanlık, maneviyat.*

Spirituality and Spiritual Counseling with the Elderly

ABSTRACT

The aim of this study is to draw attention to the importance of spiritual counseling in resolving the sociological, physiological, and psychological problems of elderly individuals, whose population is steadily increasing both worldwide and in our country, and to highlight the benefits and significance of spiritual counseling services organized for the elderly. From the perspective of developmental stages, old age is a period in which spiritual support should be provided with particular care due to its positive effects on individuals. The period of old age requires a different approach to spiritual support and religious needs compared to other stages of life. Elderly individuals who have transitioned from an active lifestyle to a more tranquil one, who struggle with various illnesses, and who feel death to be closer because of the loss of loved ones are in greater need of spiritual counseling.

Keywords: *Old age, spiritual counseling, spirituality.*

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Mardin Artuklu Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim Dalı
ORCID: 0009-0007-3946-061X

GİRİŞ

İnsan; psikolojik, sosyal, biyolojik ve manevi olmak üzere dört boyuta sahip bir canlıdır. Birey, sahip olduğu bu dört boyutun dengeli oluşu sonunda sağlıklı bir yaşam sürdürebilir. İnsan yaşamının son dönemi yaşlılık dönemidir. Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi ülkemizde de yaşlı bireylerin sayısı hızla artmaktadır. Ülkelerin gelişmişlik düzeyine paralel olarak yaşlı bireylere ve onların sorunlarına yönelik yeni düzenlemeler getirilmektedir. Yaşlı bireylerin sosyal, psikolojik ve eğitim gibi sorunlarının karşılanması; yaşadıkları ortamda hayatlarını sürdürmeleri, inançlarını yaşamaları ve ruh sağlıklarının iyi olması büyük önem taşımaktadır. Bu açıdan, yaşlılık sürecini her anlamda sağlıklı geçiren yaşlı bireyin ibadet ve inanç konularında manevi dayanağının bulunması ve manevi destek görmesi; bireyin yaşam doyumunu artıran, onu huzurlu ve mutlu kılan etmenlerdendir.

Ülkemizdeki birçok kurumun yaşlı bireylere yönelik manevi hizmet faaliyetlerini artırdığı gözlenmektedir. Yaşlı bireylerin manevi ihtiyaçlarının karşılanması, yaşlı birey açısından olumlu bir etki oluşturmaktadır.

1. YAŞLILARLA MANEVİYAT VE MANEVİ DANIŞMANLIĞIN KURAMSAL TEMELLERİ

1.1. Yaşlılığın Tanımı

Yaşlılık, gelişim dönemleri açısından sonuncu olan ve sürecin doğal bir unsurudur. Biyolojik açıdan ise erişkinlikten yaşamın sonuna doğru geçen değişimi ifade eder (Yılmaz ve Şara, 2014, ss. 122-123).

1.2. Maneviyatın Tanımı

Maneviyat kavramının kökeni Arapça olup Türkçeye geçmiş bir kelimedir. Anlam olarak ‘somut olmayıp ruhsal olan’ demektir. Aynı zamanda insanüstü bir güce dayanmak, bu güce bağlanmak ve bu güçten kuvvet almak anlamlarına da gelmektedir. Türkçede ‘ruhsallık’ anlamına gelen ‘spirituality’ kelimesi, İngilizcede maneviyata karşılık gelmektedir (Ayverdi ve Topaloğlu, 2011, s. 768; Düzgüner, 2013, s. 14; Kızılgeçit, 2020, s. 292).

1.3. Yaşlılıkla İlgili Genel Görüşler

Yaş sınırları değişken olsa da gelişim dönemleri; bebeklik, çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık dönemleri olarak sınıflandırılmıştır. Yaşlılık; kişinin fiziksel, psikolojik ve sosyal bakımdan yaşadığı problemler üzerinden açıklanmıştır (Düzgüner ve Telek, 2020). Yaşlılıkla ilgili ortak bir tanım olmamakla birlikte birden fazla tanım mevcuttur. Bu tanımlardan birine göre yaşlılık; morfolojik, fizyolojik ve patolojik değişikliklerin olumsuz yönde

devam ettiği, fiziksel ve ruhsal kabiliyetlerin azaldığı bir olay olarak değerlendirilmektedir (Aksüllü, 2002). Diğer bir tanıma göre ise yaşlılık; kişinin fiziksel ve zihinsel işlevlerinde zayıflama, ekonomik düzeyinde düşüş, beden sağlığında kötüleşme ve yakın çevre kaybı gibi sorunların yaşandığı bir yaşam evresi olarak ifade edilir (Konak ve Çiğdem, 2005).

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) yaşlılığı; yaşamsal işlevlerin, canlının verimliliğinin ve çevresel değişkenlere adapte olma yeteneğinin giderek azaldığı dönem olarak tanımlamıştır. Psikolojik yönden ise yaşlılık; yaştan ötürü bellek işlevlerinin (çoğunlukla yeni yaşantılarla ilgili olanların), dikkat ve düşünme hızının ve fiziksel kuvvetin azalması, zihin karışıklığı vb. özelliklerle tanımlanan bir durum olarak ifade edilmiştir. Jung'a göre ise yaşlılık bunaklık değil, bilgeliktir. Dünya Sağlık Örgütü yaşlılığı; orta yaş 45-59, yaşlılık 60-74, ileri yaşlılık 75-89 ve ihtiyarlık 90 ve üzeri olacak şekilde yaş aralıklarına göre sınıflandırmıştır.

Yaşlılık kavramı belli bir dönemi, yaşlanma kavramı ise hayatın doğal akışı içerisinde oluşan bir değişim sürecini ifade eder. Yaşlanma tanımlarında; doğum yaşı esasına dayanan kronolojik yaşlanma, kişinin beden sağlığını esas alan biyolojik yaşlanma, ezberleme ve duygusal alanlar bakımından psikolojik yaşlanma, kazanılan sosyal konumun ve bireyin sahip olduğu sosyal becerilerin farklılaşmasına dayanan sosyal yaşlanma gibi türler vardır. Kronolojik yaş ilerlemiş fakat beden ve zihnen zinde olan yaşlılar olabildiği gibi, yetişkinlik döneminin sonlarında olmasına karşın beden ve zihnen yaşlanmış bireyler de olabilir. Bu sebeple yaşlılık; sadece yaşa göre değil, sosyal, ekonomik ve global pek çok etmene bağlı olarak değişebilir. Bakıma muhtaç kişi ise yaşlılık, hastalık veya engellilik gibi sebeplerden ötürü sürekli ya da geçici olarak günlük hayatta ihtiyaçlarını karşılayamayan, kendine bakamayacak durumda olduğu için başkalarının yardımına ihtiyaç duyan bireydir (Düzgüner ve Telek, 2020).

2. YAŞLILIK VE YAŞLI HİZMETLERİ

2.1. Yaşlanmanın Nedenleri

Birtakım çalışmalar, insan ömrünün artmasını insan beyninin hacimsel olarak büyümesine bağlamıştır. Bu çalışmalarda; artan beyin kütesinin, insanların besin çeşitliliğinin artmasında, besin elde etme yöntemlerinin gelişmesinde, hayatta kalma oranının yükselmesinde ve güvenlik tehdidinin azalmasında yararlı olduğu belirtilmiştir. Yaşlanma süreci çeşitli sınıflandırmalar altında incelenir. Bu sınıflandırmalar; moleküler, hücresel, organ ve doku, bireysel ve toplumsal düzeyde ele alınır. Anatomik ve fizyolojik olarak hastalıktan bağımsız ilerleyen yaşlanma süreci, biyolojik yaşlanma

olarak tanımlanır. Sözü geçen değişimler bireyden bireye farklılık gösterebilir. Kronolojik ve biyolojik yaş, birçok etmene bağlı olarak birbirinden farklı olabilir. Aynı zamanda vücuttaki organların biyolojik yaşı da spor, sağlıklı beslenme vb. nedenlerden ötürü farklılaşabilir. Yaşlanmanın fizyolojik değişimleri sonucunda çeşitli yetersizlikler ve bozukluklar gözlemlenebilmektedir (Ardahan, 2010).

2.2. Dünyada Yaşlılara Verilen Hizmetler

Avrupa'nın birçok ülkesinde yaşlı bireylere sunulan bakım hizmetleri son yarım asırda büyük gelişme kaydetmiştir. Ortak görüş çerçevesinde, yaşlıların sorunlarının kurumsallaştırma yoluyla çözümlenmesi gerekliliği hâkimdir. Avrupa'da bir diğer ortak görüş ise yasa ve politikalar yoluyla yaşlılara verilecek hizmetlerin olabildiğince ev ortamında sunulmasıdır. Avrupa ülkelerinde bakım hizmeti önem arz etmektedir. Bu anlayış; yaşlı bireyin yardıma ihtiyacı olduğunu fark ettiği ve başvuruda bulunduğu anda gözlenmesini, gerekli kurumlara yönlendirilerek hizmetten faydalanmasını sağlamaya yöneliktir. Bir diğer hizmet alanı ise acil sağlık sorunlarının giderilmesidir. Bu bakış açısı, hizmetin bir engel olmadan yaşlıya ulaştırılması gerekliliği üzerinde durur.

Yaşlılık dönemi çalışmalarında üzerinde durulması gereken bir diğer konu, yaşlı bireye verilmesi gereken bakım hizmetinin çok yönlü olmasıdır. Bakım hizmetinin tıbbi ve fiziksel yönlerinin dışında psikolojik ve sosyal yönlerinin de aksatılmaması ve farklı alan uzmanlarının yer aldığı bir ekip tarafından yürütülmesi gerekmektedir. Yaşlı bireylerin maddi ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik farklı görüşler bulunmaktadır. Avrupa ülkelerinde maddi ihtiyaç yardımı olarak 150 ila 1.700 avro arasında bir miktar verilmektedir. Almanya'da yaşlı bireylere; maddi yardım ile bu yardıma karşılık gelen hizmet arasında tercih yapma ya da her iki seçeneğin de bulunduğu başka bir ihtiyacı tercih etme gibi imkânlar sunulmuştur. Dünyada uzun süredir egemen olan geleneksel görüş, yalnızca mevcut bir kesimin ihtiyaçlarına karşılık vermekteydi. Yeni görüş ise tüm sağlık ve sosyal sorunları içeren, birden fazla gruba yönelik hizmet verilmesi gerekliliğidir. Yaşlı bakım hizmetlerine kalite ölçütü getirilmesi konusu tartışılmış ve Avrupa ülkelerinde uygulamaya geçilmiştir (Aközer vd., 2011).

2.3. Türkiye'de Yaşlılara Verilen Hizmetler

Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumunun çalışmasına göre, 2010 yılı itibarıyla Türkiye'de 91 huzurevi birçok yaşlı bireye hizmet vermektedir (SHÇEK, 2010). Yalnız yaşayan ya da ailesi tarafından bakılan yaşlı bireylerin

psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için Gündüz Bakım Hizmeti verilmektedir. Evde verilen bakım hizmeti ise; tıbbi bakıma ihtiyaç duymayan, akıl ve ruh sağlığı yerinde olan ancak ailesi tarafından bakımı eksik kalan yaşlı bireylere sunulan hizmettir. Sosyal Hizmetler ve ocuk Esirgeme Kurumu ile diğer kurumların yanı sıra, kamu kuruluşlarına bağlı huzurevleri de hizmet vermektedir. Ülkemizde yaşlı bireylere yönelik verilen evde bakım hizmeti yetersiz ve sınırlıdır. Avrupa ülkelerine kıyasla ülkemizde verilen bu hizmetler kısıtlı kalmaktadır (Aközer vd., 2011).

2.4. Huzurevi, Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezi

Yaşlılara yönelik bakım hizmetleri alanında ülkemizdeki en yaygın ve en eski kurum huzurevleridir. Huzurevi; 60 yaş ve üstündeki yaşlı bireylerin güvenli ve huzur içinde olmasını sağlamak, onların psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını gidermek amacıyla hizmet veren yatılı bir sosyal hizmet kuruluşudur. Huzurevlerinin açılış denetimi ve koordinasyonu SHÇEK bünyesinde gerçekleşir. Huzurevlerine kabul edilme birtakım şartlara tabidir. Bu şartlar; 65 yaş ve üstünde olmak, günlük ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeyde olmak, ruh sağlığının yerinde olması, bulaşıcı hastalığa sahip olmaması ve ekonomik veya sosyal açıdan yoksun olduğunun sosyal inceleme raporu ile belirlenmiş olmasıdır.

Yaşlı bakım ve rehabilitasyon merkezi ise; kurum sakinlerinin sağlıklı, huzurlu ve güvenli bir şekilde yaşamlarını sürdürmeleri amacıyla, kendi başlarına ihtiyaçlarını karşılayabilecek seviyede rehabilite edilmelerinin sağlandığı, tedavisi mümkün olmayan bireylerin ise sürekli olarak özel bakıma alındığı yatılı sosyal hizmet kuruluşunu ifade eder. Bakımevlerinin huzurevlerinden farkı; huzurevlerinin etkin (aktif) yaşlılara, bakımevlerinin ise öz bakımını yapamayan, bakıma ihtiyaç duyan yaşlılara yönelik olmasıdır. Yaşlı bakım ve rehabilitasyon merkezlerine kabul edilecek yaşlılarda aranan koşullar şu şekilde ifade edilmiştir: yaşlı bireyin fiziksel ve bilişsel zayıflama dolayısıyla süreli veya süresiz olarak yakın ilgiye, desteğe, güvenli bir ortama ve rehabilitasyona ihtiyaç duyması; ruh sağlığının yerinde olması; bulaşıcı hastalığının bulunmaması; ekonomik ve sosyal yoksunluk içinde olduğunun sosyal inceleme raporu ile tespit edilmiş olması. Huzurevlerinin sakin profili birbirinden farklılık göstermektedir. Bu durum, manevi danışman için önemli bir husus teşkil etmektedir (Düzgüner ve Telek, 2020).

3. YAŞLILARIN PSİKOLOJİK VE DİNİ / MANEVÎ ÖZELLİKLERİ

3.1. Yaşlıların Psikolojik Özellikleri

Yaşlılık dönemi psikolojik açıdan; öğrenme, algı, problem çözme ve kişilik özellikleri bakımından uyum sağlama işlevlerinde değişiklikler barındırmaktadır. Bu değişiklikler sıkıntı, üzüntü ve korkuları tetiklemekte; unutkanlık ve uykusuzluk gibi birçok yeni soruna sebep olmaktadır. Oluşan psikolojik, fiziksel ve sosyal gerileme sebebiyle yaşama isteği ve gücü zamanla azalmaktadır. Bu dönemde hüznün ve keder, yaşlı bireylerde sık sık gözlenen duygulardır. Ülkemizde gerçekleştirilen bir çalışmada; kendi evinde yaşayan yaşlı bireylerin daha çok fiziksel ve sosyal sıkıntılarla karşılaştığı, huzurevinde yaşayan yaşlı bireylerin ise daha çok psikolojik sorun yaşadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Huzurevleri konulu bir başka çalışmada ise; kendi istekleri dışında bakımevlerine yerleştirilen yaşlı bireyler arasında ölüm oranının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bunun nedeni ‘çaresizlik ve ümitsizlik duygularının yaşanması’ olarak açıklanmış ve bu durum ‘pasif intihar girişimi’ olarak ifade edilmiştir (Düzgüner ve Telek, 2020).

3.2. Yaşlıların Manevi Gelişim Açısından Özellikleri

İnsanın farklı boyutları bulunmaktadır. Bunlar; fiziksel, psiko-sosyal ve manevi boyutlardır. Kişinin hayatında önem verdiği konulardan ve yaşadığı olaylardan çıkardığı anlamlar ile bağlı bulunduğu dini inançlardan oluşan boyut, manevi boyuttur. Maneviyat; insanın yaşama gücü bulduğu ve iç dünyasında huzuru yakaladığı temel kaynakları içermektedir. Yaşlılık dönemi de gençlik dönemindeki duygusal çalkantıların ve yetişkinlik dönemindeki bilişsel sorgulamaların yerini ciddi bir teslimiyete bırakmıştır (Düzgüner ve Telek, 2020).

Dini grupların; kamu kurumları ve aile desteğinden sonra yaşlı bireyler için önemli bir dayanak olduğu saptanmıştır. İçinde bulunduğumuz çağda birçok insanın görüşüne göre dindarlık ve yaşlanma, doğru orantılı olarak ilerlemektedir (Taşkın, 2022).

Yaşlı bireylerin yaşamlarını dini inançlarına göre şekillendirdikleri ve kendilerini dindar olarak tanımlama oranlarının gençlere göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Yaşlı bireylerin inançlarına ve dini duygularına önem vermelerinin birçok sebebi olabilir. Bu sebeplerden biri, ölüm gerçeğini daha fazla hissediyor olmalarıdır. Yaşamın geçiciliği düşüncesiyle daha net karşılaşılan yaşlı birey, dini değerlere daha fazla bağlanabilir. Yaşlı bireyin hayata bakışı geçmiş odaklıdır (Düzgüner ve Telek, 2020). Ayrıca yaşlı insanların zihin şemalarında, insanları cezalandıran bir Allah algısının bulunduğu da ifade edilmektedir (Dağcı, 2020).

Dini inanç, bağışlanma arzusunu gideren önemli bir sistemdir. İnanç sistemi, yaşamın zorluklarıyla başa çıkmada önemli bir unsurdur. Dini başa çıkma olarak nitelendirilen bu durum; yaşlıların kendi ifadelerine göre ölüm korkularını hafifletmiş, ölüme hazırlanmalarına destek olmuş, büyük kayıp ve yas acılarını yenmelerine yardım etmiş ve birçok psikolojik ihtiyacın giderilmesinde onların dayanağı olmuştur. Yaşlılık döneminin en önemli özelliklerinden biri ölümlle yüzleşmedir. Çünkü yaşlı birey, hayatı boyunca çevresindeki birçok insanın ölümüne şahit olmuştur. Bu durum, kendini ölüme daha yakın hissetmesine sebep olmaktadır. Yaşlı bireylerin ölüm algısı şu şekildedir: bir son olarak ölüm algısı; düşman olarak ölüm algısı; birleşme ya da ayrı düşme olarak ölüm algısı; ölümden sonra ceza ve ödülün varlığı olarak ölüm algısı (Düzgüner ve Telek, 2020).

Yaşlı bireylerin çevrelerindeki kişilerin ölümüne tanık olmaları ve diğer gelişim dönemlerinin aksine kendilerini ölümün eşliğinde hissetmeleri daha doğal bir durumdur. Ölüm olayı, yaşlı bireyler için yaşamın inkâr edilemez bir unsurdur (Göküş ve Yılmaz, 2022).

Bireyde ölüm sonrası yeni bir hayata olan inanç yoksa ölüm korkusu daha derin hissedilir. Evde yakınlarıyla zaman geçiren, kendisine ait faaliyetleri olan, yani ölümü düşünmeye fırsat bulamayan yaşlı birey ise ölüm korkusunu daha hafif hisseder. Aynı şekilde ölümü hayatın bir parçası ve doğal akışı olarak gören yaşlı bireyler, ölüm korkusunu çok fazla hissetmezler (Ağar, 2020).

3.3. Yaşlıların Manevi İhtiyaçları

Manevi danışmanlık; inancı, düşüncesi ve değerleri fark etmeksizin, manevi irtibatını devam ettirmek isteyen her danışana yönelik sunulan bir hizmettir. Manevi danışmanlık ve rehberlik; danışanın hayatında önem verdiği ilkelerin farkına varmasına, anlam kaynaklarını bulmasına ve inanç dünyasının yaşamına etkilerini bilmesine yardımcı olmaktır. Manevi danışmanlık hizmeti iki temel esas üzerine kurulmuştur: manevi iyi oluşu destekleme ve manevi problemin çözümüne rehberlik etme. Fiziksel, zihinsel ve sosyal işlevlerindeki kayıplarla birlikte yaşlı bireyin kendini kabulü ve benlik saygısı düşer. Bu sebeple bağımlılık ve yetersizlik duygusu ortaya çıkar. Kişisel bütünlüğün sağlanması, yaşlılık dönemini mutlu ve huzurlu bir şekilde geçirmenin temel şartıdır. Yaşamı anlamlı kılamamak ve umutsuzluk, yaşlılık döneminde önemli psikolojik bunalımlara yol açabilir (Düzgüner ve Telek, 2020).

Manevi ve dini konulara ilgisi ve merakı olan yaşlılar, çocukluk çağında da bu merak ve ilgiye sahiptiler. Dini bağlılıklar yaşlı kişiyi mutlu etmekte ve manevi değerlere bağlılık yaşlı bireye güç vermektedir. Bazı durumlarda ise

birey yaşlandıkça manevi konulara ilgisi artmakta, bu durum ona dini anlama ve yaşama imkânı sunmaktadır (Müftüler, 2018).

Ölüm gerçeğiyle yaşamaları, yaşlı bireylerde bazen ölüme yaklaşmış olmanın bilinçli ve bilinçdışı korkusunu uyandırmaktadır. Yaşlılarda ölüm korkusu ve onunla ilgili gerçek dışı düşünceler, bazen kaygı ve depresyona sebep olabilmektedir. Yaşlı bireylerin ölüme ilişkin düşüncelerinin takıntı hâline gelmesinin sebeplerinden biri, çevrelerindeki kişilerin ölümüne sık sık şahit olmalarıdır. Aynı zamanda yaşlı bireylerde boş zamanın bolluğu ve onu verimli biçimde geçirememenin huzursuzluğu vardır. Can sıkıntısı yaşamak ve boş zaman, görüldüğünden daha ciddi konulardır. Bu sebeple can sıkıntısı; hayatın anlamsızlığı gibi büyük bir sorunun habercisi olabilir. Bu durum uzarsa kişi kendini boşlukta hissedebilir, niçin yaşadığını sorgulayabilir ve yaşamı tamamen anlamsız bularak varoluşsal bir boşluğa düşebilir. Yaşamın anlamsızlığı hissi, bireyin manevi boyutunda ortaya çıkabilecek en önemli sorundur (Düzgüner ve Telek, 2020).

4. YAŞLI BİREYLERİN DİNÎ / MANEVÎ YÖNELİMLERİNİN YAŞAMDAKİ ROLÜ

4.1. Yaşlı Bireylerin Yaşam Güçlükleriyle Başa Çıkma Dinin Rolü

Psikoloji tarihinde dini başa çıkmadan ilk söz eden araştırmacı olan Pargament; kişinin yaşam sorunlarıyla ve kaygıyla baş etmesinde dinin rolünü açıklamış, dinin yaşamdaki zorluklarda anlamının ne olduğu ve dinin bu zorluklar karşısında bireye nasıl yardımcı olduğu gibi sorular üzerinde düşünerek dini başa çıkmanın temellerini oluşturmuştur (Yılmaz, 2013).

Karmaşık bir yapıya sahip olan başa çıkma süreci ile din bağı birkaç boyutta ele alınabilir: din faktörü, hem başa çıkma sürecinde ortaya çıkmış bir sonuç hem de bu sürecin bir parçasıdır. Din faktörü; bireye, karşılaştığı sorunlarla başa çıkma ya da ruh hâlini dengeleme konusunda yardımcı ve dayanak rolü sağlamaktadır. Kişilerin yaşadığı acı tecrübelerle karşı Tanrı'ya veya dine yönelmesini sağlayan bir unsur olarak dini başa çıkma, başa çıkma durumlarında bireye fayda sağlamaktadır (Yılmaz, 2013).

4.2. Yaşlılarda Maneviyatın Zihinsel ve Fiziksel Sağlık Üzerindeki Etkisi

Son yıllarda daha çok araştırmacının dikkatini çekmeye başlayan dindarlık ve sağlık ilişkisinde; din faktörünün, yaşlı bireylerin engel durumu ve kaygıları üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Maneviyat; yaşamın sonunda anlamı korumanın bir yolu, depresyona karşı bir tampon ve ölüme hazırlık için bir sistem olarak ifade edilmiştir. Yapılan bir araştırmada, yaşlılar için dinin en önemli başa çıkma ve dayanak sistemi olduğu saptanmıştır. Bir

diğer araştırmada ise dini bağı olan yaşlı bireylerin, dini bağı olmayanlara oranla daha sağlıklı olduğu ve birçok hastalığa yakalanma oranlarının daha düşük olduğu bulunmuştur. Ayrıca dini bağı yüksek ve ibadetlerini yerine getiren yaşlı bireylerin fiziksel sağlığının daha iyi olduğu, dini yaşamına dâhil etmiş yaşlı bireylerin ise daha uzun ömre sahip olduğu saptanmıştır (Taşkın, 2022).

İnsan yaşlandıkça başkalarına bağı olma hissi de artmakta; yaşadığı bu bağımlılık ve sınırlılık dolayısıyla üstün bir varlık olan Allah'a yönelme ve dini dayanaklara güvenme artış göstermektedir. Maneviyat; insanın yaşamının bütünü ve yaşam biçimini etkileyen bir yaşam felsefesi olarak görülür. Bu bakımdan maneviyat; insan hayatında anlam ve sonsuzluk duygularının oluşmasında, yaşam dönemlerindeki değişimlere ayak uydurmada ve olumsuz olaylar karşısında bireyin vereceği tepkiyi belirlemede iyi bir rol oynar. Manevi danışmanlık hizmeti ise; danışanların talepleri doğrultusunda, uzmanlık gerektiren bir eğitim ve süreçle sunulan, dini yönelimli bir rehberlik türüdür. Manevi danışmanlık hizmetleri, kaynağını dinden almakla birlikte psikolojik danışmanlık beceri ve yöntemleriyle bireye sunulan hizmeti ifade eder (Göküş ve Yılmaz, 2022).

Manevi danışmanlık ve rehberlik, danışanların örtük veya açık isteklerine bir tür cevaptır. Danışmanın, danışanın manevi isteklerini kabul ettiği ve bunu saygıyla karşıladığı bir hizmettir. Manevi danışmanlık ve rehberlik; danışanın dini düşünceleri ve dini bakış açısıyla dengeli bir uyum içindedir. Ayrıca danışanların dini inançlarıyla empati kurmayı, manevi özgürlüklerine ve manevi değerlerine saygı göstermeyi hedeflemektedir (Taşkın, 2022).

4.3. Yaşlı Manevi Danışmanlığı

Yaşlı manevi danışmanlığı üç başlık altında toplanmaktadır:

- 1. Yaşam öyküsü yönelimli yaklaşım:** Danışma sürecinde yaşlı danışanların yaşam öykülerini anlatması, hem danışman hem de danışan açısından olumlu bir etkiye sahiptir; ayrıca danışanın yaşam öyküsünü gözden geçirmesinde ve öz farkındalık kazanmasında etkili olur. Yaşamdan kesitler tekrarlanarak yaşamdaki mutluluklar ve pişmanlıklar anımsanır. Bu teknik sayesinde tamamlanmamış işler tamamlanarak bireyde rahatlatma sağlanır. Bireyin yönünü geleceğe çevirmek amacıyla yaşanmışlıklara veda edilir.
- 2. Yaşlıların dini ve manevi ihtiyaçlarını algılama:** Kişi yaşlandıkça anlam arayışına girer; niçin yaşadığı, neden var olduğu vb. sorular sormaya başlar. Özellikle bu soruların sıklığı, hastalık sürecinde yoğunluk kazanır. Yaşlı bireylerin zihnini meşgul eden duyguların

çoğunluğu suçluluk, umutsuzluk ve ahiret yaşamının varlığına ilişkin düşüncelerdir.

3. **İlişki üzerinde çalışma:** Yaşlı bireylerde yalnızlık duygusu ve bu duygudan kaynaklanan şikâyetler artmaktadır. Manevi danışmanın vereceği hizmet; yaşlı bireye önemli olduğu hissini ve yaşantılarının paylaşmaya değer olduğunu fark ettirmektir. Manevi danışmanlar bu hizmet aracılığıyla rehberlik sunmaktadır (Taşkın, 2022).

Gerçekleştirilen birçok çalışmada, dinin ve maneviyatın yaşlı bireylerin fiziksel ve ruhsal hâlinde iyileşme sağladığı görülmüştür. Dolayısıyla din ve maneviyat, duygusallık açısından yaşlı bireyler için bir dayanak rolündedir. Kişi, yaşam deneyimlerinde karşılaştığı zorluklar karşısında aciz kaldığında maneviyatı bir başa çıkma aracı olarak kullanır. Manevi danışmanlık; yalnızca dini konularda konuşmak, dini bilgi aktarmak ya da fetva vermek gibi bir aktarım hizmeti değildir. Manevi danışman; manevi kaynaklı uyum sorunlarını gidermek için hem maneviyatın hem de psikoloji disiplininin sağladığı imkânlardan faydalanıp birtakım kurallara dikkat ederek bu hizmeti sunabilir.

Yaşlılık döneminde hayatın anlamını sorgulayan ve anlam arayışı içinde olan birey, bir hedefe odaklanmasını sağladığı için dine yönelmeye yatkındır. Bireyin dine bağlanma sebebi ise; geçmişte yapılan yanlışların telafisi ve bağışlanma duygusunun yoğunluğu olarak ifade edilebilir. Bütün yaşlı bireylerde benzer problemler görülmemektedir. Dolayısıyla yaşlı bireyler; manevi danışmanlık hizmetiyle ve dini başa çıkma yoluyla, kendilerini etkileyen olumsuz yaşam olaylarının üstesinden gelmek için bu hizmetten faydalanırlar. Yapılan araştırmalara göre maneviyat, yaşlı bireylerin sosyolojik ve psikolojik yaşamlarına anlam kazandırmaktadır. Dinin psikolojik işlevleri arasında ölüm gerçeğini kabul etme ve yaşamda anlam bulma gibi katkılar yer almaktadır. Bu bakımdan, yaşlı bireylerin ömürlerini verimli geçirmeleri ve ahiret hayatının umut verici duygusuyla bu verimliliğin sağlanması amaçlanmalıdır (Göküş ve Yılmaz, 2022).

Yaşlılık döneminin kendine özgü yaşam görevleri vardır. Bu dönemde; insanlardan, eşyalardan, mekânlardan, meslekten ve alışkanlıklardan vazgeçmek, iş hayatına veda etmek, yeni uğraşlar edinmek ve ölüme hazırlıklı olmak gibi yaşam görevleri mevcuttur (Taşkın, 2022).

SONUÇ

Maneviyat, çoğu yaşlı birey için hayatın büyük bir parçası ve önemli bir unsurdur. Bu durum, danışmanlık süreci açısından da büyük önem taşımaktadır. Literatürde, yaşlılarda manevi danışmanlık ve rehberliğin iyileştirici etkisi ve önemi açıklanmaya çalışılmıştır. Yaşlı bireyler için maneviyatın; ölüm ve benzeri yaşam olaylarında iyi bir başa çıkma unsuru olduğu ve bu çerçevede manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetinin verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Yaşlılık döneminin kendine özgü sıkıntılar barındırması ve bu sıkıntılarla başa çıkmada maneviyatın diğer dönemlere göre daha fazla önem taşıdığının bilincine varılması amacıyla bu çalışma gerçekleştirilmiştir. Ülkemizde bu hizmetin yeni olması ve öneminin yeterince bilinmemesi sebebiyle, çalışmanın alana faydalı olacağı umut edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağar, A. (2020). Yaşlılarda ortaya çıkan psikolojik değişiklikler. *Geriatrik Bilimler Dergisi*, 3(2), 75-80. <https://doi.org/10.47141/geriatrik.744968>
- Aközer, M., Nuhrat, C., & Say, Ş. (2011). Türkiye’de yaşlılık dönemine ilişkin beklentiler araştırması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 27(27), 103-128. <https://doi.org/10.21560/spcd.73482>
- Ardahan, M. (2010). Yaşlılık ve huzurevi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 20(20), 25-32. <https://doi.org/10.21560/spcd.08548>
- Ayverdi, İ., & Topaloğlu, A. (2011). *Misalli büyük Türkçe sözlük: Asırlar boyu târihi seyri içinde* (4. bs.). Kubbealtı Lugatı.
- Dağcı, A. (2020). Huzurevi yaşlılarında sevgi: Manevi başa çıkma bağlamında bir araştırma. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, (2), 9-28.
- Düzgüner, S., & Telek, S. (2020). *Huzurevi, yaşlı bakım ve rehabilitasyon merkezlerinde manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Göküş, Ş., & Yılmaz, Z. (2022). Huzurevlerinde manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti verecek bir personelde bulunması gereken vasıflar. *Bilimname*, (48), 567-600. <https://doi.org/10.28949/bilimname.111879>
- Müftüler, H. G. (2018). Yaşlılar açısından yaşlılık gerçeği. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 93-129.
- Taşkın, H. H. (2022). Yaşlı manevi danışmanlığında psikoterapi tekniği olarak manevi anımsama terapisi. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, (6), 9-38. <https://doi.org/10.56432/tmdrd.1186383>
- Tereci, D., Turan, G., Kasa, N., & Öncel, T. (2016). Yaşlılık kavramına bir bakış. *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*, 16(1), 84-116.
- Yılmaz, M. (2013). Yaşlılıkta manevi destek ve din eğitiminin önemi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (39), 241-264.
- Yılmaz, M., & Şara, E. (2014). Yaşlılık ve evde sağlık hizmetinde finansman. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 122-123.

21. Bölüm

Konteyner Limanlarında Saha Doluluk Oranları ile Liman Verimliliği Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Bir Darboğaz Analizi

Seçkin GÜN¹

ÖZ

Tüm dünyadaki ticaretin yaklaşık %87'sinin deniz ticareti üzerinden yapıldığı dikkate alındığında gemi taşımacılığının dünya ticareti açısından öneme net bir biçimde anlaşılmaktadır. Konteyner limanlarının deniz ticaretine olumlu etki edebilmesi liman verimliliğinin yüksek olmasına bağlıdır. Düşük verimliliğin gemiler, acenteler, armatörler, kamu gibi çeşitli paydaşlar üzerinde geniş ve kapsamlı olumsuz etkileri bulunmaktadır. Liman verimliliği, nicel ve nitel bir kısım dahili faktörlerle birlikte savaş, pandemi ve doğal afetler gibi harici faktörlerden de etkilenmektedir. Konteyner limanlarının kapasitesi ve bunun bir göstergesi olan saha doluluk oranı da liman verimliliğini etkileyen faktörlerden birisidir. Saha doluluk oranı, liman performansı kadar operasyonel hız ve iş gücü ihtiyacıyla da yakından ilişkilidir. Bu nedenle, saha doluluk oranının optimum düzeyi, hangi düzeyden sonra bir darboğaz oluştuğu ve bunların muhtemel etkileri bilinmelidir. Bu çalışmada, saha doluluk oranının liman performansı, operasyonel hız ve iş gücü ihtiyacıyla ilişkisi üzerinden limanların verimliliği incelenmiştir. Çalışmada, saha doluluk oranı için eşik değerin %80 olduğu ve bu oran aşıldığında bir dar boğazın başladığı, operasyon süresinin arttığı, operasyon hızının yavaşladığı, yakıt tüketiminin arttığı ve iş gücü ihtiyacının da belirgin bir biçimde arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Saha doluluk oranı %95'e ulaştığında ise sistemin kilitlendiği tespit edilmiştir. Çalışma sonuçlarına dayanarak saha doluluk oranının optimum düzeyde tutulması için yapılması gerekenler ve liman verimliliğini artırmak için yapılması gerekenler tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Deniz Ticareti, Liman Verimliliği, Konteyner, Saha Doluluk Oranı, Kapasite.

Examining the Relationship Between Container Port Occupancy Rates and Port Efficiency: A Bottleneck Analysis

ABSTRACT

Given that approximately 87% of global trade is conducted via sea, the importance of maritime transport for world trade is clearly understood. For container ports to positively impact maritime trade, high port efficiency is essential. Low efficiency has widespread negative effects on ships, agents, shipowners, and the public. Port efficiency is affected by both quantitative and qualitative internal factors, as well as external factors such as war, pandemics, and natural disasters. The capacity of container ports and, as an indicator, the occupancy rate, are also factors affecting port efficiency. The occupancy rate is closely related to port performance, operational speed, and labor requirements. Therefore, the optimum level of occupancy, the level at which a bottleneck occurs, and their potential effects must be known. This study examines the efficiency of ports through the relationship between occupancy rate, port performance, operational speed, and labor requirements. The study concluded that the threshold for yard occupancy is 80%, and exceeding this rate triggers a bottleneck, increasing operation time, slowing operation speed, increasing fuel consumption, and significantly increasing labor requirements. It was also determined that the system locks up when the yard occupancy rate reaches 95%. Based on the study results, measures to maintain the yard occupancy rate at an optimum level and to increase port efficiency are discussed.

Keywords: Maritime Trade, Port Efficiency, Container, Yard Occupancy Rate, Capacity.

1. Giriş

Tüm dünyadaki ticaretin yaklaşık %87'sinin deniz ticareti üzerinden yapıldığı dikkate alındığında gemi taşımacılığının dünya ticareti açısından öneme net bir biçimde anlaşılmaktadır (Balık, 2023). Deniz ticaretinin önemli bir parçası konteyner limanlarıdır. Limanlar hizmet üreten işletmelerdir ve limanın verimliliği sektördeki gemi, acente, müşteri ve kamu gibi iştiraklerini de etkileyebilmektedir. Liman işletmeleri, bölgesel ve deniz aşırı alanlar için belirleyici etkilere sahiptirler. Bu etkiler maliyetler, elleçleme verileri ve yük portföyü üzerinde görülebilmektedir. Başarılı bir liman operatörü küresel tedarik zincirinin kalkınmasında da bağlantılı etkiye sahip olabilmektedir. Günümüzdeki enflasyonist ortamlarda bu etkiler daha belirgin olmaktadır. Belirlenen planlar çerçevesinde yönetilemeyen operasyonel elleçleme hareketleri, liman içerisinde sıkışıklığa sebebiyet vererek limanın performansını olumsuz etkilemektedir (Esmer, 2018; Notteboom vd., 2024).

Konteyner limanlarının deniz ticaretine olumlu etki edebilmesi liman verimliliğinin yüksek olmasına bağlıdır. Liman verimliliği ise nicel ve nitel bir kısım dahili faktörlerle birlikte savaş, pandemi ve doğal afetler gibi harici faktörlerden de etkilenmektedir. Mevcut operasyonel süreçlerin yanı sıra performans göstergesi olarak ayrıca insan kaynağına verilen değer, çevresel faktörlerin doğru yönetilmesi ve yasal süreçlerin gözetilmesi de önemli birer etken olmaktadır. Teknolojiye ayak uydurma, dijitalleşme, yeterli ve nitelikli ekipman sahipliği, insan kaynakları yönetimi, paydaşlar arasında iş birliği ve iletişim gibi bir dizi faktör de operasyonel verimlilik açısından belirleyici olmaktadır (Esmer, 2018; Büyüközkan vd., 2019 UNCTAD, 2020; Notteboom vd., 2024; Rodrigue, 2020; Kuznetsov vd., 2024).

Konteyner limanlarının kapasitesi ve bunun bir göstergesi olan saha doluluk oranı da liman verimliliğini etkileyen faktörlerden birisidir (Rodrigue, 2020). Saha doluluk oranı liman performansı kadar operasyonel hız ve iş gücü ihtiyacıyla da yakından ilişkilidir. Bu nedenle, saha doluluk oranının optimum düzeyi, hangi düzeyden sonra bir darboğaz olduğu ve bunların muhtemel etkileri bilinmelidir. Bu çalışmada, saha doluluk oranının liman performansı, operasyonel hız ve iş gücü ihtiyacıyla ilişkisi üzerinden limanların verimliliği incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına dayanarak saha doluluk oranının optimum düzeyde tutulması için yapılması gerekenler ve liman verimliliğini artırmak için yapılması gerekenler tartışılmıştır.

2. Limanların Fiziksel Kapasitelerinin Etkin Kullanılması

Liman işletmeleri farklı faaliyet kollarında hizmet vermektedir. Konteyner operasyonları, kuru/sıvı yük, Ro-Ro ve LNG gibi birçok yüklerin elleçlenmesi ve aktarılması gibi hizmetler bunların önde gelenleridir. Hangi yük türü olursa olsun her limanın kapasite boyutu bulunmaktadır. Kapasite, işletmelerin yapabileceği en üst seviye operasyonel elleçleme faaliyetlerini yansıtmaktadır (Esmer, 2018). Konteyner limanlarında kapasite, operasyon sahasında konteyner barındırmanın TEU (twenty-foot equivalent unit), reefer (soğutmalı konteyner), International Maritime Dangerous Goods Code (IMDG) ve diğer yüklerin limanda barındırma ve elleçleme faaliyetlerini yansıtmaktadır. Ayrıca, rıhtım kapasitesi, ekipman kapasitesi, depolama kapasitesi, elleçleme, transit süre, kara bağlantısı kapasitesi ve diğer ulaştırma modları ile olan etkileşimini gösteren kapasite faktörleri de bulunmaktadır (UNCTAD, 2020).

Kapasitenin temel yansıması, bir limanda belirli bir sürede (aylık veya yıllık) yük miktarını verimli bir şekilde elleçleyebileceğini ifade etmektedir. Burada sadece ticari kazanç değerlendirilmeyip, gelişim, disiplin, iş güvenliği, çevresel faktörler, teknolojik yatırımlar, insana verilen değer, motivasyon, zaman yönetimi, istatistik ve paydaşlar ile etkileşimin uyumu ve verimliliği de liman kapasitesi için önemli birer kaynaktır (Notteboom vd., 2024).

Liman sahalarında kapasite oranı (örneğin %80 ve üzeri) bir seviyenin üzerine çıktığında bunu yönetmek güçleşebilir. Limanın standart istif kapasitesi haricinde elleçleme operasyonları yapıldığında, planlama ve ekipman verim kaybı ortaya çıkmaktadır. İstifleme sorunu, liman işletmeleri için zaman kaybı yaratarak ek maliyetler çıkarmaktadır. Gemilerin demirleme sürelerinin haftaları bulduğu bu dönemler operasyonel riskleri de gündeme getirmektedir (Rodrigue, 2020; UNCTAD, 2021).

Liman işletmelerinin kuruluş amaçları ve fizibilite çalışmaları sırasında bölgesel faktörler değerlendirilmektedir. Bu esnada, limanın hangi yük popülasyonuna hizmet vereceği, hangi hatlar ile çalışacağı ve bağlantı kurulup hizmet verebileceği diğer hatların neler olabileceği, liman art bölge sahasının etkisi, bölgesel yüklerin kapasitesi, ihtiyaç halinde genişleme/büyüme potansiyelinin analizi, ulaşım altyapısının performans yapısı ve ticari yapılanmaya hizmet verebilecek diğer tüm faktörler raporlamaya dahil edilerek her bir başlık özelinde analizler yapılmaktadır (Büyüközkan vd., 2019).

3. Limanlarda Verimliliği Etkileyen Faktörler

3.1. Nicel Faktörler

Verimlilik, belirli bir periyod içerisinde yapılan operasyonların hedefler ile doğrusal orantıda örtüşmesinin yansıması olarak ifade edilmektedir. Konteyner veya kuru yük limanları için hedefler, TEU ve Ton kavramları ile ifade edilebilir. Verimliliğin göstergesi liman işletmecisinin ticari kazancını ifade eden acente/armatörlerle yapılan taahhütler, limana gelecek olan gemiler ve yüklerin operasyonel süreçlerinin nicel verileri olabilir (Esmer, 2018). Bu nicel veriler; altyapıyla, rıhtım ve gemi performans çıktılarıyla, vinçlerle, geminin giriş çıkışı arasında geçen süreyle, rıhtımın uzunluğuyla, rıhtımın ulaşım ağları entegrasyonu, dijitalleşmeyle ve işgücü yönetimiyle ilgili olabilir.

Limanın mevcut kaynakları olan altyapı, iş makinesi parkuru, insan kaynağı, teknolojik yapılanması, ambar kapasitesi, konteyner istif kapasitesi, yıllık bazla rıhtıma yanaştırılabilen gemi sayısı, liman art bölge sahasının elverişliliği, ERP programları ile bilgi elleçleme performansı, yedek parça depo kapasitesi ile operasyonel performansa doğrudan etki edebilecek faktörlerin bileşiminden oluşmaktadır (Büyükoçkan vd., 2019).

Rıhtım ve gemi performans çıktıları olarak gemilerin yanaşma süresi, rıhtımda kaldıkları süre ve vinçlerin saatlik tahliye/yükleme hızı nicel birer göstergedir (UNCTAD, 2020). Liman elleçleme makineleri olan STS, RTG, MHC, SCR, CRS, ECS, FKL ve TT gibi ekipmanların teknolojik seviyeleri ve faydalı kullanım performansı önemli bir etkidir. Tırların kapı giriş ve çıkış hareketleri, konteynerlerin limandaki ortalama bekleme süreleri ve stok alanları nicelik açısından verimliliği yansıtmaktadır (Notteboom vd., 2024).

Rıhtım uzunluğu, aynı anda kaç gemiye operasyonel elleçleme yapılabilirlik ve su derinliği sayesinde farklı sınıf kapasitelerdeki gemilere hizmet verilebilirlik ile ilişkilidir. Feeder gemiler ile ana hat gemilerine aynı anda hizmet verilebilirlik veya aynı anda iki ana hat gemisine operasyonel hizmet verilmesi önemli bir verimlilik göstergesidir. Liman içerisindeki terminal sayısı veya tek bir operasyon sahasında yapılan operasyonlarda tek seferde istiflenebilecek konteyner sahasının kapasitesi yıllık elleçleme oranlarında etkili olmaktadır (Esmer, 2018; UNCTAD, 2020).

Gemi başına vinç verimliliği, bir gemide aynı anda çalışan STS vinç ortalamasıdır. Bir limanda toplamda kaç adet STS vinç var ise bu sayı limanın en yüksek kapasitesini, bir diğer deyişle posta sayısını göstermektedir. Bir limanda 10 STS vinç var ise, bir gemi için de 8 STS vinç operasyona verilmiş ise bu vardiya 8 posta ekip çalışıyor anlamına gelmektedir.

Operasyonel verimliliğin en kritik göstergelerinden biri de bir geminin limana girişinden kalkışına kadar geçen süreyi yansıtmaktadır. Terminal akışında bir

konteynerin bekleme süresinin (dwell time) kısa olması istenen bir durumdur. Tır veya kamyon işlem süresinde ise limandan yükünü alarak/bırakarak çıkış yaptığı süreci tanımlamaktadır (UNCTAD, 2020; Notteboom vd., 2024).

Limanın demiryolu ağı ile doğrudan entegrasyonunun olması veya karayolu ile aktarım ile de bu imkanının varlığı bölgesel veya küresel hizmet anlayışında fayda sağlamaktadır. Limanın ulusal veya uluslararası alanda hizmet verdiği yüklere karayolu bağlantısının mesafesi ve yolun güven verici nitelikte olması, sanayiciler tarafından yüklerinin aktarım noktasında liman tercihinde önemli bir kriterdir. Bu aktarım yollarının elverişli olması yük akış hızında doğrudan etkilidir (Gidado, 2022).

Dijitalleşme ve teknolojik altyapının yeterliliği, yılda milyonlarca konteynerin hareketinin planlamasında önemli bir yatırımı göstermektedir. Liman kapasitesine uygun teknolojiler kullanılarak yapılan planlamalar ve operasyonlar zaman yönetimi açısından daha elverişlidir. Konteyner hareketlerinin planlanmasında insan faktörüne bağlı zaman kayıpları değerlendirildiğinde dijital teknolojilerin tercih edilmesinin gerekliliği anlaşılmaktadır (Rodrigue, 2020).

İşgücü yönetimi açısından; vardiya planlaması, bilinçli insan kaynağının yönetimi ve personellerin motivasyonunun yüksek tutulması liman operasyon verimliliği üzerinde etkili olmaktadır. Liman planlama ve operasyon arasındaki görev dağılımının ve iletişimin etkin olması, iş hacminin performansını artırmaktadır.

3.2. Nitel Faktörler

Liman verimliliğini etkileyen nitel faktörler, iş hacmine doğrudan veya dolaylı olarak katkı sağlayan uygulamaları içermektedir. Ekipman, enerji tüketimi, operasyonel süreçlerin güvenliği ve kalitesi, insan kaynağının yönetimi, teknik analizler, çevresel ve sosyal raporlamalar bu kategoride değerlendirilmektedir.

Liman verimliliği için ekipmanların yeterli, kullanılabilir ve operasyona hazır olması gereklidir. Liman işletmelerinde yüksek tonajlı elleçlemelerin yapıldığı düşünüldüğünde iş makinesi parkurunun yeterli düzeyde olması ve planlı bakımların önemi de ortaya çıkmaktadır. Başarılı operasyonlar için teknik, operasyon ve planlama ekipleri arasındaki güçlü bir iletişime dayanan düzeltici ve önleyici faktörler kritik derece önemlidir. Takvimi belirlenmiş bir operasyonda, bakım planlamasının doğru yapılmamasına bağlı olarak ekipmanların operasyona verilememesi kaynaklı iş hacmi ve prestij kaybı istenmeyen bir durumdur (Esmer, 2018).

Limanlardaki büyük maliyet kalemlerinden biri de enerji tüketimidir. STS, RTG ve TT gibi iş makinelerinin elektrikle çalıştığı değerlendirildiğinde tüketim miktarı yüksek olmaktadır. Enerjinin tüketimi kadar devamlılığı da performans

faktörü içerisinde. LNG ile çalışan çekiciler de diğer bir enerji kalemidir. Günümüzde sınırlı da olsa bazı elleçleme ekipmanları (MHC) dizel yakıtlar ile de çalışmaya devam etmektedir. Toplam ekipman parkuru içerisinde harcama kalemleri analiz edilerek yoğun kullanılan ekipmanlar arasında daha uygun maliyetli ve çevreci olan enerjiye dönüşüm önem kazanmaktadır. Bu ihtiyaçlar dönemsel olarak değişkenlik göstermektedir. Konteyner limanlarında konteyner aktarımında kullanılan TT ekipmanları LNG yakıtı ile çalışırken, günümüzde ayrıca elektrik ile çalışan TT ekipmanlarına dönüşüm gerçekleşmektedir (Notteboom vd., 2024).

Limanlar hizmet işletmeleri oldukları için kaliteli ve güvenli operasyonel süreçler müşteri memnuniyeti açısından önemli faktörlerdir. Tahliye ve yükleme işlemlerinde hata oranı istenmeyen bir durumdur. Müşterinin yüküne operasyon sırasında hasar vermek, maddi ve prestij kaybına sebep verebilmektedir. Gemi üzerinde elleçleme yapılırken ambar veya geminin diğer alanlarına zarar verilmesi armatör/acente tarafından protesto yazılmasına sebep olabilmektedir. Bu tür hatalardan kaynaklı yasal süreçlerin işletileceği bir uygulama ise hasar kayıpları OPEX bütçelemesinde ek yük oluşturacaktır.

Liman operasyon elemanının (puantör) yetersizliğinden veya yanlış bilgilendirilmesinden kaynaklı gerçekleşen yanlış yükleme operasyonu zaman kaybına ve verimsizliğe neden olmaktadır. Bundan dolayı, liman darboğaz ve verimlilik kavramları beklenmedik durumların yanı sıra limanın kendi özünden kaynaklı etkenlerden ötürü de yaşanabilmektedir. Limanlarda iş süreçleri iş makineleri ile yapılıyor olsa da bu ekipmanları kullanan insan faktörünün bilinçlendirilmesi verimliliği artırıcı bir faktördür (UNCTAD, 2020).

Bir konteynere ulaşmak için altındaki veya üstündeki diğer konteynerlerin kaç defa yer değiştirdiği Re-Handle oranlarıyla ilgilidir. Bu oranlamanın olabildiğince az olması talep edilmektedir. Bu önemli performans göstergesi planlamanın uzmanlığını göstermektedir. Operasyon sahası kapasitesi üzerinde veya tam doluluk oranında konteyner hareketi olduğunda, farklı tür konteynerlerin limanın farklı bölgeleri içerisinde taşınmasını/hareketini gerektirebilir. Bu istenen bir durum değildir ve insan gücü ve zaman kaybına neden olan bir faktördür (Savaş, 2021).

Saha konteyner istif alanlarında doluluk oranları takip edilmektedir. Hangi alanların sıkışık olduğu, boş konteyner sahasının planlaması, transit, ithalat ve ihracat yüklerin hızlı yönetilebilmesi için istif planlaması darboğazın olmaması adına önemli planlama modelleridir. Gemi sonu raporları ile çalışma süresi, verimlilik hesaplamaları, yaşanan gecikmelerin nedenleri (hava koşulları, teknik arıza, vardiya değişimi vb.) analiz edilir. Operasyon sahasındaki kantar

hizmetinin manuel hasat oranları plaka tanıma ve veri okuma sistemi modelleri kullanılarak azaltılmaktadır (Rodrigue, 2020).

Çevresel ve sosyal raporlamalar da liman performansını etkileyen diğer bir unsurdur. Liman işletmeleri doğrudan çevre faktörü ile entegre olmaktadır. Bacasız işyeri olarak faaliyet gösteren bu işletmeler, deniz ve gemi trafiğinin yoğun olduğu alanlar olarak hizmet vermektedir. Gemi emisyonlarının takibi ve atık yönetimi gibi ölçüm ve değerler ile emisyon ölçümleri yapılabilmektedir. Bu gibi faaliyetlerin standartlara uygun yapıyor olmasının uluslararası ticaret koridorunda tercih edilmesine etkisi olmaktadır. Enerji verimliliği için ise elektrikli vinçler, güneş panellerinden elde edilen enerjinin asıl işe devri, LNG yakıtlarının konteyner taşıyan çekicilerde kullanılması, yağmur sularının yangın söndürme panellerinde depolanması ve gemilere karadan elektrik besleme (shore power) projeleri küresel alanda rekabet edilebilirliğin ölçüsü ve göstergesi olarak karşılanmaktadır (Savaş, 2021; Notteboom vd., 2024). Emisyon görünürlüğünün azaltılmasına ve bu konuda yeni yol haritalarının oluşturulmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Aydınlatmalar, ısıtma sistemleri, havalandırma makineleri, soğutucular, saha ekipmanlarının yakıtı ve enerji harcamaları emisyon hesaplamalarında değerlendirmeye alınmaktadır. Karbon emisyonu performans göstergeleri, dizel yakıtların doğrudan kullanımı, jeneratör kullanım saat oranları, elektrik ile çalışan vinçlerin ve konteynerlerin tüketim miktarı ve gemilere karadan verilen elektrik hesaplamalara dahil olmaktadır. Ekipmanların erken çalıştırılması veya uzak yerde konumlanması kaynaklı ek yakıt tüketimi verimsiz sevkiyat planlamasına etki etmektedir. Planlamadan operasyon ekiplerine giden gecikmeli talimatlar, operatör hatası kaynaklı mola saatinde ekipmanın çalışır vaziyette bekletilmesi araç parkurunun verimlilik dışı karbon emisyonuna hizmet ettiğini göstermektedir (Savaş, 2021).

Güvenlik, insana değer ve çevre bileşeni limanlardaki performansın göstergeleridir. İş kazası sıklığı insana verilen değeri yansıtmakla birlikte operasyonun durması, ekipman hasarı ve yüksek sigorta primleri anlamına da gelmektedir. Bu oranların düşürülmesi için kurum kültürünün oluşturulması gerekmektedir. Kendini kontrol edebilen insan kaynağı sayesinde iş kazaları daha az oranda gerçekleşebilmektedir. Bu sistem içerisinde ödül politikası ile de teşvik edici çalışmalar uygulanmaktadır. Aynı vardiya grubunda çalışan personeller için iş kazası sıklık oranı değerlendirilerek iyileşmeler genel organizasyonda bahsedilmelidir. Güvenlik ekipmanlarının (KKD) personele temin edilmesinin yanında geçmişte limanlarda yaşanan iş kazalarının örnekleri hakkında eğitimler de verilmelidir. İş kazası kaynaklı iş kaybı, ramak kala olay bildirim raporları, tehlike anında müdahale süresi, uyumluluk ihlallerinin analiz edilmesi, enerji yoğunluğu, emisyon yoğunluğu, ekipman kategorisine göre yakıt tüketimi ve

kıyıda sağlanan elektrik tüketimi verileri yorumlanarak temel göstergeler ile dönemsel karşılaştırmalar yapılması işletmenin dinamik yapısını dinç tutmaktadır (Yılmaz & Tan, 2023).

Limanlarda teknolojik yapılanmalar her ne kadar gelişmiş olsa da insan kaynağı bu iş akışında temel faktördür. İşbaşı aşamasında verilen temel ve yasal eğitimleri (işbaşı oryantasyon, davranış kodu, iş güvenliği, çevre, sağlık ve yönetim sistemleri) tamamlandıktan sonra personelin birimine teslim edilmesi önem kazanmaktadır. Bu aşamadan sonra mesleki eğitimlerin (liman sahasındaki ve göreve uygun eğitimler) verilmesi sayesinde teknolojik adaptasyon hataları önemli ölçüde azaltabilmektedir. Personellerin çalışan refahının gözetilmesi için ise vardiya sistemlerinin ergonomik oluşturulması, psikososyal danışmanlıklar iş verimliliği üzerine etkili olmaktadır (Yılmaz & Tan, 2023).

3.3. Limanlarda Verimliliğini Etkileyen Harici Faktörler

Liman verimliliğini, limanların kendi iş dinamikleri kadar bölgesel salgın hastalıklar, savaşlar ve afetler gibi dış etkenler de belirleyebilmektedir. Covid-19 pandemisi döneminde yaşanan ani talep patlaması ve toplumsal olarak yaşanan tüketim alışkanlıkları ticari faaliyetlerde plansız değişimlere hizmet etmiştir (Rodrigue, 2020). Pandemi döneminde insanların eve kapanması nedeniyle dışarıda yaptıkları harcamalar azalmış ve harcamalar e-ticaret üzerinden daha yoğun yapılmaya başlanmıştır. Bu aşama, Asya ülkelerinden Batı'ya anlık ve öngörülemeyen bir ticari faaliyet olarak karşımıza çıkmıştır. Bu orantısız talepler aşırı konteyner ihtiyacını ve taşımacılığını doğurmuştur (UNCTAD, 2021; Rodrigue, 2020). Standart uygulamada bir döngü halinde olması gereken konteynerler, pandemi nedeniyle tek yönlü olarak birikmelere neden olmuş ve ciddi bir boş konteyner krizi ortaya çıkmıştır. Batı'daki limanlarda boş konteyner varken Asya gibi üretim merkezi olan bölgelerde malları yükleyecek boş konteyner bulunamamıştır. Bazı liman operasyon sahaları boş konteynerler ile doldukları için limana yanan yeni gemilerdeki konteynerleri istifleyecek alan kıtlığı yaşanmıştır (Notteboom vd., 2021). Ayrıca, karantinalar sebebiyle işgücü kaybı yaşandığı gibi liman işçilerinin hastalıktan etkilenmesi nedeniyle de iş gücü azalmıştır. Bu durum, iş makineleri operatörleri, gemi ve saha personeli gibi birçok liman personelinin eksikliğine neden olmuştur. İşgücünde yaşanan bu kayıplar nedeniyle gemi tahliye ve yükleme operasyonları aksamıştır. Liman sahasındaki konteynerlerin taşınması için gerekli olan şoför sayısının yeterli olmamasına bağlı olarak konteyner yığılmaları yaşanmıştır.

Liman işletmeleri iş hacmini sadece denizden sağlamayarak, aynı zamanda kara yoluyla da entegre olmaktadır. Pandemi döneminde demiryolu ve karayolu bağlantısındaki aksamalar, limanları ana faaliyet alanlarından uzaklaştırarak birer

“depo” yapısına dönüştürmüştür. Limanlar “geçiş noktası” özelliğini kaybetmeye başladıklarında performanslarını kaybetmektedir (Gidado, 2022). Dünyadaki ticaretin yaklaşık %90 oranında deniz taşımacılığı üzerinden yapılması nedeniyle limanlarda yaşanan aksaklıklar ticaretin diğer yollara aktarılmasıyla da çözülememektedir. Örneğin, Karadeniz bölgesindeki limanların sistem dışında kalması ile Ukrayna yükleri karayolu veya demiryolu olarak alternatif ulaştırma rotalarına aktarılmıştır. Bu durumda ise ray genişliği farklılığından dolayı sınır geçişlerinde orantısız yığılmalara ve zaman kayıplarına neden olmuştur (Kuznetsov vd., 2024).

Çin’den Avrupa’ya bir konteynerin taşıma maliyeti 1.500-2.000 dolar seviyesindeyken, pandemi döneminde kriz süresince bir konteynerin taşıma maliyeti 15.000 – 20.000 dolar seviyelerine kadar yükselmiştir (Drewry Shipping Consultants, 2021). Salgın’dan dolayı Çin bölgesinde bazı limanların kapanması küresel rotalarda zincir etkisi ile gecikmelere sebebiyet vermiştir. Üretim artışı nedeni ile tüketim alışkanlığındaki artış, konteyner ve gemi arzı ihtiyacını doğurmuştur. Tedarik zincirinde ise hammadde ve bitmiş ürünlerin limanlardan zamanında çıkamaması, üretim gecikmelerine neden olmuştur (UNCTAD, 2021; Notteboom vd., 2021).

Pandemi gibi savaşlar da liman performansını etkileyen önemli faktörlerden birisidir. Savaş ve benzeri olağanüstü durumlarda limanlar, hububat ve diğer önemli emtialar ile ilgili operasyonlarını kısmen veya tamamen durdurmaktadırlar. Rıhtım ve/veya depolama alanları fiziksel zarar gören limanlar operasyonel süreçlerini yönetmekte zorlanmakta ve faaliyetleri aksayabilmektedir. Savaşa taraf olan ülkelere bazı acente ve armatörlerin gemilerine limanların kapatılması nedeniyle de lojistik kanallar tıkanabilmektedir. Bazı limanlarda lojistik alanında yaşanan bu aksamalar zincirleme bir biçimde diğer liman işletmelerini de etkileyerek büyük boyutlarda olumsuzluklara neden olabilmektedir (Notteboom vd., 2024; Asari vd., 2023). Yakın zamanda, Rusya ile Ukrayna arasında meydana gelen savaş sonrasında Karadeniz ve Azak denizindeki bazı limanlar fiziksel zarara uğramış ve ayrıca limanlarda operasyonel ve ticari kayıplar yaşanmıştır (Asari vd., 2023). Rusya-Ukrayna savaşı nedeniyle bazı limanlarda bulunan konteynerler uzun süre mahsur kalmıştır. Küresel oyuncu olan gemi acenteleri güvenlik sebebi ve yaptırımlar nedeni ile Rusya ve Ukrayna operasyonlarını ertelemiştir. Rusya’ya sefer yapan gemiler iptal edilmiş, seferde olan gemiler ise aktarma limanlarına (İstanbul ve Avrupa) yönlendirilmiştir. Transit yüklerde ise alternatif limanlara aktarımların yapılması, bu liman operatörlerinde kapasite aşımına ve konteyner sahalarında yığılmalara sebep olmuştur (Notteboom vd., 2024). Savaş nedeniyle Karadeniz bölgesindeki limanlara sefer yapamayan gemiler, Avrupa’nın diğer

limanlarına rotayı çevirmiştir. Bu beklenmedik ve plansız gemi yoğunluğu, limanlarda bekleme sürelerinin yükselmesine ve operasyonel yüklerin artmasına neden olmuştur. Limanlarda yaşanan bu darboğaz, tedarik zincirinde aksamalara sebep olarak küresel gıda fiyatlarında enflasyonist artışla neticelenmektedir (UNCTAD, 2023).

Savaş gibi risk faktörlerinin arttığı durumlarda sigorta maliyetleri de yükselmektedir. Bu da navlun fiyatlarına yansımaktadır. Rusya-Ukrayna savaşında Karadeniz bölgesinde mayın riski ve askeri hareketlilik yüzünden gemi trafiğinde plansız değişimler, gemi rotalarının değişmesine ve yüklerin zamanında tahliye ve yükleme yapılamamasına neden olmaktadır. Savaş bölgesi risk primi yüksekliğinden dolayı sigorta masrafları arttığından armatörler gemilerini bölgeye göndermekten sakınmışlardır. Böylece, yükler limanlarda yığılmakta ve operasyonel performans azaltılmaktadır (Kuznetsov vd., 2024).

Limanları etkileyen savaş gibi etkenlerin bazı limanlar için olumsuz etkilerinin yanında bazı limanlar üzerinde de olumlu etkileri olabilir. Rusya-Ukrayna savaşı örneğinde, savaşın ilk aşamalarında Karadeniz kıyısındaki limanlarda iş hacmi kaybı yaşansa da orta vadede Türkiye bölgede lojistik bir üs haline gelmiştir. Öyle ki, 2025 yılında Türkiye-Ukrayna ticaret hacmi yukarı yönde ivme yaratarak rekor bir düzeye gelmiştir (DEİK, 2025). Bu dönemde, transit yükler Türk limanlarına yoğunlaşmıştır. Bulgaristan ve Romanya, Rus gemilerine uyguladığı engeller nedeni ile Karadeniz yük popülasyonu Türk limanlarına akmıştır (Çelik & Karataş, 2024). Bu atmosfer, limanların savaş ortamına rağmen önemini ve krizi fırsata çevirerek büyüyebileceğini göstermektedir.

4. Konteyner Limanı Saha Doluluk Oranı İle Liman Verimliliği Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Verimliliği artıran kritik etkenler dengeli operasyon süreçleridir ve bunu sağlamanın önemli gereklerinden birisi saha doluluk oranının optimum bir düzeyde tutulmasıdır. Saha doluluk oranı arttıkça harici elleçlemeler artmaktadır. Bu durumda çekici ve vinç verimliliği ise düşmektedir. Liman sahasını tam oranda doldurmaktan ziyade %80'i aşmayacak biçimde tutarak akışkanlığı sağlamak sağlıklı bir hedef olmaktadır (UNCTAD, 2020).

Çalışmanın bu bölümünde konteyner limanı saha doluluk oranı ile liman verimliliği arasındaki ilişki farklı yönlerden çeşitli analizler kullanılarak incelenmiştir. Saha doluluk oranı ile verimlilik arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek için saha doluluk oranı ile liman performansı, operasyon hızı ve iş yükü arasındaki ilişkiler ayrı başlıklar altında incelenmiş ve sonuçları aşağıda gösterilmiştir.

4.1. Saha Doluluk Oranı İle Konteyner Limanında Operasyon Hızı Arasındaki İlişki

Aşağıda Tablo 1’de 100 konteyner için yapılacak bir operasyon için bir simülasyon modeli oluşturulmuş ve farklı doluluk oranlarında liman performansının ortaya konması hedeflenmiştir. Tablo 1’de bulgular, %50 saha doluluk oranında 100 konteyner için hareket sayısının 120, re-shuffle oranının 0.2, operasyon süresinin 4.8 saat olduğunu ve verimliliğin optimal olduğunu göstermektedir. %80 doluluk oranında ise hareket sayısı 260’a, re-shuffle oranı 1.6’ya, operasyon süresi 10.4’e yükselmekte ve liman verimliliği darboğaz aşamasına gelmektedir. Operasyon sahasında doluluk oranları %85 ve üzerine ulaştığında konteynerlerin yerleştirilmesi veya çıkartılmasında ek hareket sayısı artmaktadır (Kim & Günther, 2018). Bu analiz, grafik özetinde saha doluluk oranı arttıkça operasyonel gecikme çizgisini yukarı yöne çekmektedir (UNCTAD, 2020; Steenken vd., 2024). %85 ve daha yüksek doluluk oranlarında tüm değerler katlanarak artmakta ve %95’te artık sistemin kilitlendiği görülmektedir. Aşağıda Şekil 1’de saha doluluk oranı ile konteyner limanı performansı arasındaki ilişki grafik olarak da gösterilmiştir. Bu grafikte de saha doluluk oranı arttıkça performansın azaldığı ve azalışın %80’den sonra belirgin hale geldiği görülmektedir.

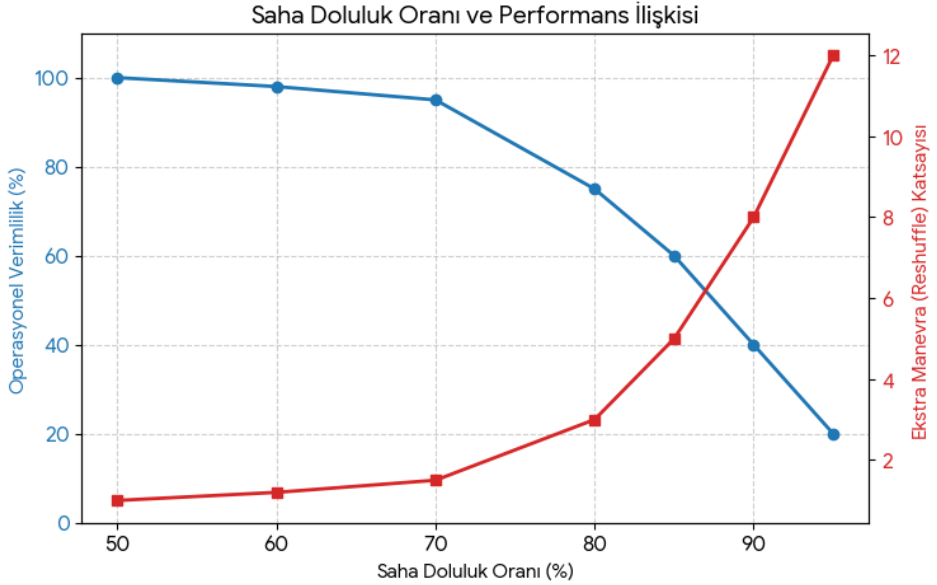
Tablo 1. Farklı Doluluk Oranlarında Konteyner Limanını Performansı Simülasyon Modeli

Saha Doluluk Oranı (%)	Ort. Ek Hareket (Re-shuffle)	Toplam Hareket (100 Ünite İçin)	Operasyon Süresi (Saatlik)	Performans Durumu
50	0.2	120	4.8	Optimal
60	0.5	150	6.0	Verimli
70	0.9	190	7.6	Dikkat
80	1.6	260	10.4	Darboğaz Başlangıcı
85	2.3	330	13.2	Kritik Eşik
90	3.8	480	19.2	Ağır Darboğaz
95	5.5	650	26.0	Sistem Kiliti

Not: Veriler liman saha optimizasyonu ve kapasite simülasyon modelleri temel alınarak türetilmiştir

Kaynak: Kim & Günther, 2018; UNCTAD, 2020.

Şekil 1. Saha Doluluk Oranı İle Konteyner Limanını Verimliliği Arasındaki İlişki

Kaynak: Notteboom vd., 2024; Kim & Günther, 2018.

Konteyner limanında saha doluluk oranı operasyon hızı açısından da belirleyici olmaktadır. Aşağıda Tablo 2’de farklı doluluk oranlarında RTG (Rubber Tired Gantry) vinçlerinin bloklar arası geçiş performansı ve hareket süreleri dikkate alınarak (Kim & Günther, 2018; Steenken vd., 2024) operasyon sonuçları değerlendirilmiştir. RTG ekipmanı STS ekipmanına göre daha esnek olabilmektedir ve tablodaki veriler 1+4 (5 katlı) istif için geçerlidir.

Tablo 2. Saha Doluluk Oranı ile Operasyon Hızı Arasındaki İlişki

Doluluk Oranı (%)	Saatlik Hareket (GMPH*)	Ortalama Manevra (Re-shuffle)	Yakıt Tüketimi Artışı	Operasyonel Durum
%50	25-30	0.2-0.5	Baz Hattı	Akışkanlık vardır. RTG, blokta rahat hareket edebilir.
%60	22-26	0.5-0.8	+%5	Verimlilik vardır. Optimum çalışma hızı ve bekleme süreleri en az seviyededir.
%70	18-22	1.1-1.5	+%15	Optimum sınır noktasındadır. RTG ekipman planlaması hatasız yapılmalıdır.
%80	14-16	2.5-3.2	+%40	Yavaşlama başlar. Alttaki konteynerleri almak için istifteki diğer konteynerler boşaltılır.
%85	10-12	4.0-5.0	+%70	Kritik eşğin başlangıcıdır. Bir konteyneri almak ortalama 7 dk. Sürer.
%90	6-8	6.0+	+%120	Standart uygulamaya göre yakıt maliyeti operasyon hızını geçer
%95	<4	Sürekli	+%200	Engel aşamasıdır. RTG yer açmak için operasyon yapar, iş üretimi verimsizdir.

Kaynakça: Kim & Günther, 2018; Steenken vd., 2024.

*: Gross Move Per Hour (Saatlik Brüt Hareket Sayısı)

Tablo 2 incelendiğinde, %50 doluluk oranında saatlik hareket sayısının 25-30 aralığında olduğu, re-shuffle'ın 0.2-0.5 aralığında olduğu, yakıt tüketiminin baz hattında olduğu ve operasyonel olarak RTG vinçlerinin bloklar arasında rahat hareket ederek operasyonel akışkanlık sağladığı görülmektedir. Saha doluluk oranı %80'e yükseldiğinde ise saatlik hareket sayısının 14-16'ya düştüğü, re-shuffle'ın 2.5-3.2 aralığına yükseldiği, yakıt tüketiminin +%40 arttığı ve operasyonel olarak RTG vinçlerinin alttaki konteynerlere ulaşımı zorlaştığı için operasyonel yavaşlamanın başladığı görülmektedir. İstiflerde en üst kat geçici park alanı olarak kullanıldığından saha doluluk oranı %85'i aşar ise bu manevra alanı kaybolmaktadır. Doluluk oranı artmasından kaynaklı manevra hızının azalmasına bağlı olarak, dışarıdan gelen tırların liman içi bekleme süresi artmaktadır. YUR (Yard Utilization Rate) saha kullanım oranı doğru planlanamadığında, konteyner başına harcanan fazla zaman yakıt ve karbon ayak izi seviyesini artırmaktadır (Savaş, 2021). İdeal çalışma oranı veya alanının korunmasının önemi, operasyon sahasının sürdürülebilirliği için beklenmedik gemi gecikmeleri ya da ithalat çıkışındaki yoğunlukların yönetimi için önem

kazanmaktadır (Notteboom vd., 2024). Asıl iş için harcanması gereken operasyonel eforlar, motor ömrü, lastik yıpranmaları gibi gizli bakım maliyetlerini ortaya çıkarmaktadır (Yılmaz & Tan, 2023).

Saha doluluk oranı yükseldikçe kayıp saatler ve birim konteyner başına düşen personel saati de yükselmektedir. Bu durumda iş yetiştirme sorunu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, ilave personel ihtiyacı da doğmaktadır (Yılmaz & Tan, 2023; UNCTAD, 2020).

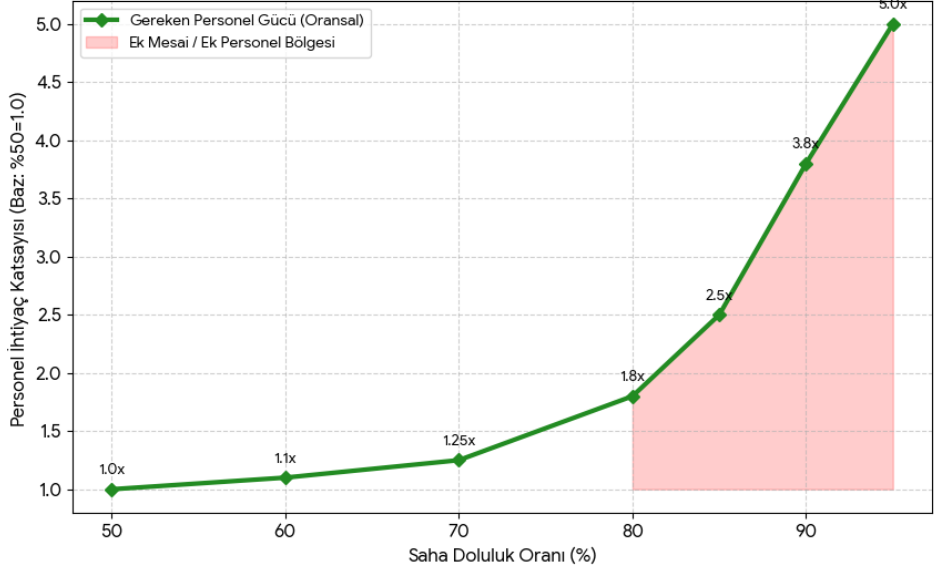
4.2. Saha Doluluk Oranı İle Personel İş Yüğü Arasındaki İlişki

Liman sahasındaki sıkışıklık ve operasyonel darboğazlar, sadece makine parkurunun verimliliğini düşürmekle kalmayıp iş gücü yönetimi üzerinde de doğrudan doğrusal olmayan (üstel) bir baskı yaratmaktadır. Şekil 2'de açıkça görüldüğü üzere, %50 doluluk oranındaki personel ihtiyacı baz hattı (1.0x) olarak kabul edildiğinde, doluluk oranı %70 seviyesine gelene kadar personel ihtiyacındaki artış %25 (1.25x) ile sınırlı kalmaktadır. Bu aşamada operasyonlar mevcut vardiya planlaması ve iş gücü kapasitesiyle sürdürülebilir şekilde yönetilebilmektedir (Yılmaz & Tan, 2023; UNCTAD, 2020). Ancak saha doluluk oranı %80 (1.8x) eşiğini aştığı andan itibaren grafik kırmızı renkli "Ek Mesai / Ek Personel Bölgesi" kırımına girmektedir. Bu aşamada birim konteyner başına düşen elleçleme süresi ve operasyonel kayıplar nedeniyle iş yetiştirme sorunları baş göstermektedir. Doluluk oranının %85 kritik eşiğine ulaşmasıyla personel ihtiyacı 2.5 katına (2.5x), ağır darboğaz seviyesi olan %90 dolulukta 3.8 katına (3.8x) ve sistemin tamamen kilitleme noktası olan %95 dolulukta ise başlangıç seviyesinin tam 5 katına (5.0x) fırlamaktadır (Kim & Günther, 2018; Steenken vd., 2024).

Bu matematiksel korelasyon, saha doluluğunun planlanamamasının liman işletmelerine sadece operasyonel bir yavaşlama olarak değil, aynı zamanda ciddi bir fazla mesai maliyeti, iş gücü yıpranması ve ek istihdam zorunluluğu gibi ağır mali yükler olarak döndüğünü somutlaştırmaktadır.

Şekil 2. Saha Doluluk Oranı ile İş Yükü Arasındaki İlişki

Saha Doluluğuna Bağlı Personel İş Yükü ve Ek İhtiyaç Analizi

Kaynak: UNCTAD, 2020; Yılmaz & Tan, 2023.

SONUÇ

Limanlarda darboğaz yönetimi ve performans göstergeleri elleçleme kapasitesi, saha alan büyüklüğü, saha operasyon istif yönetimi, liman girişi kapı operasyonlarının hızı, tırların liman içerisindeki kalma süreleri, STS, RTG ve diğer yük elleçleyen ekipmanların optimum seviyede iş görmesi, enerji harcamalarının doğru yönetimi, yeniden elleçleme operasyonlarının en az seviyede yönetilmesi, teknolojik ekipmanları doğru kullanabilen insan kaynağı, gelişim uygulamalarının kurum kültürü olarak adapte edilmesi, iş güvenliği uygulamalarının zamanında yapılması, emisyon değerlerinin azaltılmasına yönelik yapılan uygulamalar ve müşteri memnuniyetini ortaya çıkartacak kalite faktörlerinin bütünsel yaklaşımını ortaya koymaktadır.

Liman sahasında performans düşürücü konteyner yer değiştirmeleri, sürdürülebilir liman yönetimi (yeşil liman) hedefleriyle uyuşmayan enerji verimsizliğini ortaya çıkarmaktadır. Operasyonel faaliyetler ile çevresel sürdürülebilirlik doğrudan entegre olmaktadır. Tırların limanda bekleme sürelerinin artması ile liman dışı lojistik maliyetlerini ve zaman kaybını yükselterek bölgesel tedarik zinciri üzerinde aksamalara neden olabilmektedir. İş yükünün orantısız artmasına ve karmaşanın getireceği iş stresi sonucu kazalara sebebiyet verebileceği ortaya çıkmaktadır. Bu olumsuzlukları önleyebilmek için

saha doluluk oranının optimum düzeyde tutulması ve kritik eşik olan %80'i geçmemesinin sağlanması önemli bir etken olarak görülmektedir. Bu çalışmadan elde edilen bulgular bu çıkarımı desteklemektedir.

Saha doluluk oranının optimum düzeyde tutulması zaman kazanımı, maliyet tasarrufları ve iş güvenliğinin yanında müşteri memnuniyetini de sağlamaktadır. Terminal doygunluk noktası belirleyebilmek için sürekli analizler yapılmalıdır. Doygunluk ve verimlilik analizleri ile bir doluluk oranından sonra doğrusal değil negatif yönde etkilerinin olacağı bilinmektedir. Gömülü konteyner problemini ortaya çıkartan istif yüksekliği, buna bağlı olarak manevra katsayısı artmaktadır. İstif yüksekliği (1+4) arttıkça, beklenen yer değiştirme sayısı $E(R) = \frac{(n-1)}{(n+1)}$ formülü ile modellenebilir.

Saha doluluk oranı yükseldiği dönemlerde operasyonu rahatlatmak için gece tahliye indirimleri uygulanarak tır trafiği yoğun olmayan vardiya saatlerine yönlendirilebilir. Operatör grubuna hedefler koyarak gereksiz elleçlemelerin azaltılması sağlanabilir. Boş konteyner saha alanlarının liman dışında depolanması sağlanarak maliyet açısından verimlilik kazanılabilir. Hızlı hareketi olacak olan konteynerleri istif bloklarının üst katmanlarına koyarak operatörün dip elleçleme verimliliği artırılabilir. İthalat ve ihracat konteyner istiflerinin farklı kar düzeylerinde istiflenmesi zaman kazanımı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Asari, S., Gökkuş, H. & Başar, E. (2023). Rusya-Ukrayna savaşının Karadeniz deniz ticareti ve liman operasyonlarına etkileri. *Denizcilik Çalışmaları Dergisi*, 5(1), 45-62.
- Balık, İ. (2023). Türkiye'nin denizcilik filusunda yabancı bayrak taşıma oranının dünya ölçeğinde değerlendirilmesi. *Mersin Üniversitesi Denizcilik ve Lojistik Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 80-98.
- Büyüközkan, G., Göçer, F. & Karabulut, Y. (2019). Liman yer seçimi ve fizibilite analizinde hinterland etkisinin çok kriterli karar verme yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetimi Dergisi*, 3(2), 89-104.
- Çelik, M. & Karataş, Ö. (2024). Karadeniz'deki jeopolitik risklerin Türk limanlarının transit yük taşımacılığı üzerindeki stratejik rolü. *Lojistik Yönetimi Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 112-130.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK). (2025). Türkiye-Ukrayna ticari ilişkileri ve lojistik koridorları değerlendirme raporu.
- Drewry Shipping Consultants, (2021). *World container index: Global freight rate assessment and pandemic impacts*. https://www.drewry.co.uk/solutions-for-shippers?gad_source=1&gad_campaignid=20779170422&gbraid=0AAAAADECsDFueXh7zew5ky18H7uuby2HJ&gclid=Cj0KCQjwILDQBhDjARIsAPIIefFQZPwpwAUphnIsMQX1-oucO5a3JCUNYhHNfWYRc4yqR23jd9pUGLUaArv3EALw_wcB, erişim Tarihi: 19.05.2026.
- Esmer, S. (2018). *Liman yönetimi ve işletmeciliği* (2. Baskı). Detay Yayıncılık.
- Gidado, U. (2022). Port congestion on global supply chain: Transforming transit hubs into storage yards during disruptions. *Maritime Policy & Management*, 49(5), 689-704.
- Kim, K. H. & Günther, H. O. (2018). *Container terminals and cargo systems: Optimization and management inside port operations*. Springer Science & Business Media.
- Kuznetsov, A., Sidorov, V. & Ivanova, T. (2024). Geopolitical disruptions in the Black Sea: Port bottlenecks, rail gauge challenges, and insurance risk premiums. *Journal of International Maritime Transport*, 41(3), 204-222.
- Notteboom, T., Pallis, A. A. & Rodrigue, J. P. (2021). Disruptions and resilience in container shipping, ports and footprints: The COVID-19 pandemic in picture. *Maritime Economics & Logistics*, 23(2), 179-210.
- Notteboom, T., Pallis, A. A. & Rodrigue, J. P. (2024). *Port economics, management and policy* (2nd ed.). Routledge.

- Rodrigue, J. P. (2020). The COVID-19 pandemic and shipping containers: Disruptions in the global supply chain. *Maritime Transport and Logistics*, 12(4), 345-358.
- Savaş, N. (2021). Sürdürülebilir liman yönetimi kapsamında yeşil liman (Green Port) uygulamaları ve karbon emisyonu göstergeleri. *Denizcilik ve Lojistik Akademik Günlüğü*, 3(1), 15-32.
- Steenken, D., Voß, S. & Stahlbock, R. (2024). Container terminal operation and operations research: A classification and literature review. *OR Spectrum: Quantitative Approaches in Management*, 46(1), 3-45.
- UNCTAD. (2020). *Port management series: Assessment of port capacity and performance indicators*. United Nations Conference on Trade and Development.
- UNCTAD. (2021). *Review of maritime transport 2021: Covid-19 and the container crisis*. United Nations Conference on Trade and Development.
- UNCTAD. (2023). *The war in Ukraine and its impact on maritime trade, shipping rates, and global food security*. United Nations Conference on Trade and Development.
- Yılmaz, A. & Tan, M. (2023). Liman işletmelerinde iş sağlığı güvenliği (İSG) kültürü ve insan kaynakları eğitim süreçlerinin operasyonel performansa etkisi. *Uluslararası Taşımacılık ve Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 7(2), 142-159.

22. Bölüm

Okullarda İletişim Kavramına ve Sürecine Bir Bakış

Selçuk DEMİR¹

1- GİRİŞ

İletişim, insanlar arasındaki ilişkilerin devamlılığı bakımından zorunludur. Yaşamı anlamlandırma süreci olan iletişim yoluyla bireyler, kendisi ve diğerleri ile iletişim kurmaktadır. İnsanların bireysel yaşamlarında ve belirli bir hedefe yönelik biraraya geldikleri örgütsel yaşamlarında iletişim hayatı bir konuma sahiptir. Çünkü iletişimle birlikte edinilen bilgi ve tecrübeler aktarılmakta, örgütsel etkinlikler düzenlenmekte, bireysel ve örgütsel boyutta en iyi kararlar alınmaktadır (Tutar ve Yılmaz, 2013).

Örgütteki bireyler ya da örgütü meydana getiren birimler arasında bilgi, veri ve görüş alış verişi biçiminde belirtilen iletişim, yöneticilerin günlük mesailerin hemen hemen tamamındaki zaman diliminde yer almaktadır. Örgütlerde; telefon görüşmeleri, toplantı ve etkinliklerin planlanması ve gerçekleştirilmesi, çeşitli konularda görüş ve önerilerin alınması, raporların düzenlenmesi, gelen faksların ve e-postaların incelenmesi ve yanıtlanması durumları birçok kez tekrarlanan iletişim örneklerini oluşturmaktadır (Şimşek, Çelik ve Akgemci, 2014).

2- İLETİŞİM

İletişim Kavramı

İletişim, dilimizde Latince'deki communis kelimesinden türetilen communication sözcüğünün karşılığı biçiminde kullanılan bir sözcüktür. Latince'deki anlamına bakıldığında iletişim; birarada ve toplu olarak yaşamayı, sosyalleşmeyi içeren bir kavramdır. İletişim, bireylerin toplumsallaşmalarının bir yansımasıdır. İletişimin geçmişi çok eskilere dayanmaktadır. Bu kavram, içinde yaşanan bilgi çağında bir bilim olarak kabul edilmektedir. İletişimin temelinde ise bireylerin diğerleriyle değer, tutum ve davranışlara ilişkin bilgi sahibi olup kendilerini güçlü ve güven içerisinde hissetmeleri doğrultusunda istekleri bulunmaktadır. Nitekim bireyler, diğerleriyle iletişim kuramadıkları zaman güvensiz, pasif ve kaygılı hissetmektedirler (Güney, 2012).

İletişim; bilginin ortaya çıkarılması, aktarılması ve anlamlandırılması sürecidir. İletişim sürecinde iki sistem gerekmektedir. Bu iki sistemin

¹ Doç. Dr.; Şırnak Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Beden Eğitimi ve Spor Bölümü, selcukdemirs3@gmail.com, ORCID No: 0000-0003-2904-6443

niteliklerine bakılmaksızın aralarındaki bilgi alışverişi, iletişimi oluşturmaktadır. Alışveriş sözcüğünden de anlaşılacağı üzere, iletişimde bilgi akışı iki yönlüdür. Dolayısıyla iletişim, tek yönlü bilgi akışı olan enformasyondan farklıdır (Dökmen, 2001). Tayfun (2009) iletişimi; bilgi, duygu, tecrübe ve düşünceleri şekillendirip diğerleri tarafından daha anlaşılır kılmak, çeşitli araçlarla paylaşmak ve karşılıklı etki meydana getirmek olarak tanımlamaktadır.

Alanyazında yapılan iletişim tanımlarında bazı özellikler ön plana çıkmaktadır. Bu tanımlar şu şekilde belirtilmektedir (Dicle, 1994): (1) İletişim, toplumsal yapılar içerisinde gerekli olan ilişkilerin oluşmasını ve toplumsal yaşamın sürdürülmesini olanaklı kılan toplumsal bir olgudur. (2) İletişim, toplumsal yapılar içerisinde veri, duygu, düşünce ve anlam alış verişidir. (3) İletişim, mesajı gönderen ve iletiyi algılayan bireyler açısından bireylerin tutum ve davranışlarını açıklayan psikolojik bir olaydır. (4) İletişim, birbiriyle yakın ilişkili öğelerin (kaynak, alıcı, mesaj (ileti), iletişim kanalları ve araçları) meydana getirdiği bir sistemdir. (5) İletişim, tek bir defada gerçekleşen ve biten bir eylem olmayıp sürekli devam eden çok yönlü bir süreçtir.

İletişim Süreci ve Unsurları

İletişim süreci, bir örgütte ast ve üstler ya da aynı seviyedeki bireyler arasında; bilgi, veri, algı ve düşüncelerin iletilmesini sağlamaktadır. Ayrıca bu süreç, bireylerin örgütsel yapı içerisinde anlaşmalarına yardım eden bir köprü rolü görmektedir. Bu süreç içerisinde; verileri, görüş ve düşünceleri bir takım belirli simge, gösterge ve sembollerle (nesne, düşünce veya ideolojiyi temsil eden) karşı tarafa (hedefe ya da alıcıya) ileten bir kaynak (verici veya gönderici) ile bu sembolleri analiz edip algılayan bir alıcının varlığı söz konusudur. Temel iletişim süreci, en az iki birey arasında gerçekleşmektedir (Şimşek, Akgemci ve Çelik, 2011; Şimşek vd., 2014).

İletişimin tam olarak gerçekleşmesinde altı unsur yer almaktadır. Birinci olarak kaynak ya da gönderici, mesajı gönderen ve hedefi belirli bir tutum ya da eylem gerçekleştirmeye yönlendiren birey, grup ya da toplumdur. İkincisi hedef ya da alıcıdır. Hedef, mesajı alan birey, grup ya da toplumdur. Üçüncü olarak mesaj ya da ileti, gönderici ile alıcı arasındaki iletilen duygu, düşünce, beklenti ya da istek olarak açıklanmaktadır. Dördüncü öge olan bağlam ya da ortam, iletişimin kurulduğu ortamı ifade etmektedir. Beşincisi kanal olup kanal, gönderici ile alıcı arasındaki mesajın izlediği yol şeklinde belirtilmektedir. Son olarak ise iletiye verilen cevap, dönüt ya da geribildirim olarak isimlendirilmektedir (Tutar ve Yılmaz, 2013).

İletişimin Amacı ve Önemi

Canlılar varlıklarını devam ettirebilmek maksadıyla iletişim kurmak zorundadırlar. Canlıların tamamının gereksinim duyduğu iletişim, insan yaşamında ise bambaşka bir konuma sahiptir. İnsanlar iletişimlerini değerlendirmekte ve geliştirmektedirler. Ayrıca insanlar birbirlerinin duygu ve düşüncelerini daha iyi anlamak için birbirlerinin rollerine girip empati kurmaktadır (Dökmen, 2001).

İletişimin temel amacı, bireylerin sahip oldukları tutum ve davranışları etkilemektir. İletişim sürecinde kaynak ve hedef birbirlerini etkilemektedirler. Taraflardan biri (gönderici) mesaj göndermekte, diğeri (alıcı) dinlemekte ve geri bildirimde bulunmaktadır. Böylelikle gönderici ile hedef arasında ortak bir alan oluşturulmaktadır. İletişim yoluyla bireyler, toplumlar ve kurumlar arasında etkileşim meydana getirilmektedir. Ayrıca iletişim; bireylerin etkileşimde bulunmalarını, grubun grup şeklinde oluşmasını ve grupta oluşacak olan bağın devamı açısından son derece önemlidir. Toplumsal kanun ya da kuralların işletilmesi, kamu düzenin sağlanması ve devam ettirilmesi için daima iletişime gereksinim bulunmaktadır (Tutar ve Yılmaz, 2013).

Toplumsal yaşamın temelinde bulunan iletişim, örgütsel yapının özünü meydana getirmektedir. Bu süreçte, gruplar ve örgütler arasında ilişkilerin kurulması amaçlanmaktadır (Güney, 2012). Örgütlerde bireyler arasında kaliteli etkileşimlerin oluşması, işlerin daha nitelikli yapılmasını ve sorunların daha kolay çözülebilmesini sağlamaktadır (Bartol ve Martin, 1998). Nitekim yönetim sürecinin iletişimle başladığı bilinmektedir. Örgütlerde gerekli bilgi elde edilmediğinde, sorunların farkında olmak ve bu sorunlara çözüm bulmak olanaksız hale gelmektedir. Ayrıca örgütlerde iletişim sorunlarına gereken önem verilmediğinde, insan ilişkilerinin de sağlıklı olması beklenmemektedir (Güney, 2012).

İletişimin amaçları; davranışı yönlendirme, belirlenmiş ya da kararlaştırılmış hedefleri yerine getirme, bilginin paylaşılması, güven meydana getirme ve arkadaşlık ilişkileri kurmadır. İletişim süreci, bireysel ve örgütsel hedeflerin yerine getirilmesini sağlamaktadır. Örgütsel amaçların gerçekleştirilmesi doğrultusunda örgütlerde etkinlikler düzenlenmekte ve koordine edilmektedir. İletişimin rolünün büyük olduğu bu etkinliklerle örgüt üyelerinin davranışlarının benzerlik taşımasına katkı sunulmaktadır (Şişman, 2019).

İletişimin İşlevleri

Pearson ve Nelson (2000); sağlıklı iletişimi bilmek ve iletişim becerilerini daha iyi hale getirmenin bireylere sunacağı kazanımları şu şekilde açıklamaktadır:

- (1) Bireylerin özgüvenlerini artırmaktadır,
- (2) Diğerlerinin birey hakkındaki algısını daha olumlu hale getirmektedir,
- (3) Bireylerin mesleki başarısına ve performansına katkı sunmaktadır,
- (4) Yaşam içerisinde ekip oluşturma, liderlik yapma, karar verme ve problem çözme becerilerini geliştirmektedir,
- (5) İnsanlar arasındaki kaliteli etkileşim kurma konusunda bilgi düzeyini yükseltmektedir.

Tutar ve Yılmaz (2013), iletişimin bireysel işlevlerinin; enformasyon toplamak ve bu veriyi dağıtmak, duygu ve düşünceleri paylaşmak, karar destek sisteminin edinilmesine katkı sunmak, toplumda statü kazandırmak, bireylerin kendilerini gerçekleştirmelerine yardımcı olmak, sosyalleşme sürecini geliştirmek ve temsil becerisinin oluşmasını sağlamak olarak açıklamaktadırlar. Aynı araştırmacılar, iletişimin toplumsal işlevlerini; toplumu bilgilendirmek, öğrenme sürecini geliştirmek, kültürel ve toplumsal yakınlaşmaya katkı sunmak, kültürel aktarma yapmak, toplumu güdülemek ve yönlendirmek biçiminde ifade etmektedirler.

Yalnız yaşayan birey için iletişim söz konusu olsa da bildiklerini, deneyimlerini ve öğrendiklerini diğerlerine aktaramadığında bireylerarası iletişimden bahsetmek mümkün olmamaktadır. İletişim; bilgi aktarımını sağlamaktadır, sağlıklı ilişkiler geliştirilmesine destek olmaktadır, kaliteli etkileşime katkı sunmaktadır, kararları ve emirleri taşımaktadır, geri bildirim fırsat tanımaktadır (Güney, 2012).

Şişman (2019), iletişimin işlevlerinin; bireylerin davranışlarını etkilemek ve değiştirmek, bilgi ağının akışını gerçekleştirmek, bireyler ve grup arasındaki etkileşimi geliştirmek, koordine etmek, örgütsel görevlerin yerine getirilmesine destek olmak, üyeleri yönlendirmek, üyelere bilgi ve emir vermek biçiminde belirtmektedir. Şişman (2019), yüz yüze iletişimin en etkili olduğunu, iletişimde yararlanılan kanalların (telefon, yüz yüze konuşmalar, faks, e-mail, sesli mail vb.) sayısındaki artışın iletişim gücü ve etkisi üzerinde olumlu rolü olacağını vurgulamaktadır.

Etkili İletişim

Etkili iletişim, örgütlerin başarılı olabilmesinde büyük bir öneme sahiptir. Örgütün lideri, örgütün tamamına hakim olan iletişim iklimini olumlu ya da olumsuz etkilemektedir. Yöneticilerin etkili iletişim kurma konusunda bilgi ve beceriye sahip olmaları, bu becerilerini işlerine aktarabilmeleri ve örgütteki çalışanların tamamını etkili iletişim kurmaları için teşvik etmeleri gerekmektedir. Etkili iletişim, iş ortamında çok önemlidir. Yöneticiler, zamanlarının büyük bir çoğunluğunda iletişim kurmaktadır (Ergin, 2014).

Etkili bir iletişimde, bilginin aktarılması ve anlaşılması durumları birarada gerçekleşmelidir. Anlama durumu oluşmadığında iletişim tek yönlü bir iletişim olmaktadır. İletişimin sadece bir bilgi aktarımı olarak kalmayıp bu bilginin anlamlandırılıp bu bilgiye yönelik dönüt verilmesinin de gerekli olduğu dolayısıyla çift yönlü işleyen bir süreç olduğu bilinmektedir.

Etkili iletişimin oluşmasında; dikkat, anlama, kabul ve tepki aşamalarının gerçekleşmesi gerekmekte olup bu aşamalar şu şekilde açıklanmaktadır (Gürgen, 1997):

Dikkat. Göndericinin gönderdiği mesajı, alıcının dinlemesine katkı sunmaktır. Gönderici, alıcının dikkatini çekmeyi başarmalıdır. Nitekim birçok mesaja aynı anda maruz kalındığında dikkatin ilgili mesaja çekilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde iletişim tek yönde kalmakta olup iletişimin devamı söz konusu olmamaktadır.

Anlama. Bu aşama, mesaj içeriğinin anlaşılmasını kapsamaktadır. Mesaj içeriği kavrandığında, mesajın yanıtlanması söz konusu olmaktadır. Aksi takdirde içerik kavranmadığında yanıtlanması beklenmemelidir. Konunun karşı bakış açısından da görülmesi, iletinin kavranması için önemlidir.

Kabul. İletişimin devam etmemesinin diğer bir deyişle kopmasının nedenlerine bakıldığında; mesajın alıcı tarafından anlaşılmaması ve mesaj içeriğin çözümlenememesi şeklinde belirtilmektedir. Kaynaktan gelen mesaj ile alıcının bu mesaja yorumu farklılaşabilmektedir. İletişimde öncelikle güven duyulması gerekmektedir. Aksi takdirde bireyler güven duymadıklarında kendilerine yönelik bilgiler vermekten kaçınmakta ve karşıdan gelen bilgilere de şüpheyle yaklaşmaktadır.

Tepki. Bu aşamada iletişim oluşmaktadır. Tepkinin yakalanabilmesi amacıyla gönderici, gayret sergilemekte ve yüzyüze görüşmelerde bulunmaktadır. Alıcıya aktarılan mesajın alıcıda ortaya çıkardığı tepkiyi almak zaruridir. İşlerin belirlendiği gibi gerçekleşip gerçekleşmediği, gecikmelerin olup olmadığı ya da başlangıçtaki anlaşmada değişiklik yaşanıp yaşanmayacağı bu aşamada açığa çıkmaktadır.

Eğitim örgütleri özelinde değerlendirildiğinde de okulların yoğun bir etkileşim ve iletişimin kurulduğu kurumlar olduğu bilinmektedir. Yöneticilerle öğretmenler arasında, öğretmenlerin kendi aralarında, öğretmenler ve öğrenciler arasında, öğrencilerin kendi aralarında yoğun bir iletişim yaşanmaktadır. Okul üyelerinin aralarındaki iletişimin etkin olmasının; okulda oluşan sorunların anlaşılması ve çözülmesi, sosyal ilişkilerinin güçlenmesi ve akademik başarının artması gibi konularda öneminin büyük olacağı açıktır.

İyi bir iletişim için bilinen kurallar şu şekilde sıralanmaktadır (Tutar ve Yılmaz (2013: 149-150):

- İletişime başlamadan önce düşüncenizi açık hale getirin.
- İletişim amacını netleştirin.
- Fiziksel ve insani çevrenin tamamını dikkate alın.
- İletişimi planlarken diğerlerinin düşünce ve önerilerini dinleyin.
- Mesajın içeriğinin yanı sıra tonlamasını da dikkate alın.
- Faydalı mesajlar vermeye özen gösterin.
- İletişimi takip edip geribildirim almaya önem verin.
- Bugünü ve geleceği göz önüne alarak iletişim kurun (iletişimle uzun süreli amaçları da içerin).
- Sözlerinizi, davranışlarınız takip etsin.
- İyi bir dinleyici olmalısınız.

İletişim Engelleri

İletişim süreci bazı faktörlerden kaynaklı istenilen biçimde gerçekleşmemektedir. Bu faktörler ya da etmenler, iletişimi engellemekte, zorlaştırmakta ve iletişim eksikliklerine neden olmaktadır. Basit bir örnek olarak, günlük yaşamda kullandığımız “beni yanlış anladı”, “aslında ben onu kastetmemiştim” gibi cümlelerde iletişim eksikliklerine örneklerdir (Koçel, 2018). İletişim engellerinin bazı önemli olanları şu şekilde sıralanmaktadır (Can, Tuncer ve Ayhan, 2002; Lunenburg ve Ornstein, 2012):

Kişisel etmenler. Bireylerin önyargı, saplantı ve psikolojik durumları gibi etmenler etkin iletişimi engelleyen kişisel faktörlerdir. Kaynak ve alıcının kendisi bazen etkin iletişimin oluşmasına engel teşkil etmektedir. Gönderici ya da alıcının amaç, tutum ve değer yargıları bir süzgeç görevi üstlenmekte, iletinin kodlanmasında yararlanılmak üzere kararlaştırılacak sembolleri etkileyebilmektedir. Diğer taraftan da hoşlanmadıkları ya da güvensizlik hissettikleri birey ya da gruplardan gelen iletilere ya da mesajlara aldırış etmemelerine veya olumsuz davranışlar sergilemelerine yol açabilmektedir.

Fiziksel etmenler. Yüz yüze yapılan iletişimlerde gürültü, iletişimde değişiklik ortaya çıkarabilmektedir. Telefonla yapılan görüşmelerde hatlarda parazit olması, e-mail adresinin yanlış girilmesi veya web sayfalarının yeterli bir şekilde düzenlenmemesi gibi nedenler iletişim engeli oluşturmaktadır. İletişim araçlarındaki teknik arızalar da iletişimde noksanlıklar oluşturabilmektedir.

Kültürel etmenler. Toplumların ya da iletişim kuran bireylerin aralarındaki kültürel farklılıklar iletişimi etkileyebilmektedir. Bir toplumda değer gören inanç, tutum, davranış ya da semboller başka toplumlarda kabul

görmeyebilmektedir. Bazı beden dili davranışları, ülkeler arasında farklı anlaşılabilirler.

Zaman yetersizliği. İletişimde zaman etmeni çok önemlidir. Çünkü bir bilginin iletilmesi için doğru olan vakitten önce ya da doğru zaman geçtikten sonra iletilmesi, iletişimde olumsuzluk oluşturabilmektedir. Örgütlerde resmi yolla iletilmesi gereken bir bilgi zaman kısıtlı olduğunda sözlü olarak iletilebilmektedir. Sözlü iletildiğinden dolayı iletinin tamamı, diğer bir deyişle ileti eksiksiz bir biçimde aktarılamayabilir.

Ön yargılar ve algıda seçicilik. Alıcının ya da hedefin iletinin bir kısmını ya da bazı iletileri farkında olarak ya da farkında olmadan algılamaması durumu, algıda seçicilik olarak adlandırılmaktadır. Alıcının kaynağa ilişkin ön yargıları ya da peşin hükümleri söz konusu olduğunda, alıcı kaynağa güvenmemektedir. Bu durumda alıcı, iletiyi hiç algılamakta ya da kaynağın anlatmak istediğinden farklı algılamaktadır. Alıcının karşıdaki bireye yönelik ön yargısı, hoşagitmeyen iletileri almaması ya da iletileri yanlış algılamasına yol açabilmektedir. Bu durumların doğal sonucu olarak etkili iletişim oluşmamaktadır.

Bilgi yüklenmesi. Aşırı bir şekilde olan ve işlenmeyen bilginin varlığı, etkili iletişim önünde engel oluşturabilmektedir. İletişim, istenilen düzeyin üzerinde kalmaktadır. Bilgi yüklenmesi fazla olduğunda bilginin bir kısmı seçilmekte, seçilen kısım eksik ya da hatalı olabilmektedir.

Yapıya bağlı etmenler. Okul bölgesinin sahip olduğu yapı, okul içi iletişimin niteliği üzerinde etkili olabilmektedir. İletinin, alıcıya ulaşmadan önce birkaç düzeyden geçmesi, iletişim etkililiğini olumsuz etkilemektedir. Mesajın zorunlu bazı düzeylerden geçmesi, içeriğinin değiştirilmesi, düzenlenmesi ya da kısaltılması, mesajın alıcısına ulaşmasında başarısız olma riskini artırabilmektedir.

İletişim Engellerinin Üstesinden Gelme

Etkili iletişim, iletişim engellerinin üstesinden gelmek ve uzlaşmaya varmak amacıyla okul yöneticileri ve çalışanların gayret sarfetmeleri gerekmektedir. İletişim engelleriyle başa çıkmak maksadıyla iletişimi iyileştiren bazı iletişim becerileri aşağıda açıklanmaktadır (Lunenburg ve Ornstein, 2012):

Tekrarlama. Aynı mesajın farklı türden kanallar aracılığıyla tekrar tekrar aktarılmasını kapsamaktadır. Yazılı ve sözel kanallar (telefon, yüz yüze görüşme, mektup, e-mail) birlikte kullanılmaktadır. Böylelikle iletişimin başarısız olma riski azaltılmaktadır. Kaynak ve alıcı, görüşmenin kaydını tutmaktadır. Ast öncelikle sonuca yönelik sözlü bir açıklama almakta,

sonrasında okunup anlaşıldığını ifade eden ast ve üstün imzasının yer aldığı yazılı bir açıklama almaktadır.

Empati. Bu kavram, okul müdürlerinin öğretmenlerle, öğretmenlerin öğrencilerle iletişim kurmalarında son derece önemli bir yer tutmaktadır. Kaynak ile alıcının kültür ve tecrübeleri arasındaki farkın büyümesi, ortak bir anlayış meydana getirmek için harcanan gayreti artırmaktadır. Empati ile ben merkezli iletişimden biz merkezli iletişime geçilmektedir. Kaynağın kendisini alıcının yerine koyması mesaj içeriğinin daha iyi anlaşılabilmesinde önemlidir.

Anlayış. Etkili iletişimle mesajın yanı sıra anlayış da karşıya iletilmektedir. Kullanılan dilin basit ve sade olması, anlaşılabilirliğe katkı sunmaktadır. Okul müdürü, alıcının anlayabileceği sadelikte bir dil kullanmalıdır.

Geribildirim. Geribildirim, bir mesajın alınıp anlaşılma düzeyini ortaya koymaktadır. Okul müdürlerinin yüz yüze iletişimden yararlanmaları önemlidir. Çünkü bu durum, kaynağa hem sözlü hem de sözlü olmayan şekilde geribildirim alma fırsatı sunmaktadır. Yazılı mesajlar, yüz yüze mesajlardan daha az geribildirim imkanına sahiptirler. Geribildirim mekanizmasının kullanılması yoluyla iletişim eyleminin neticesi izlenebilmekte ve duruma göre zaruri önlemlerin alınması sağlanabilmektedir. Geribildirim, iletişim sürecinin etkililiği üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

Dinleme. Dinleme becerilerinin ast-üst arasında gerçekleşen iletişim sürecinin niteliği üzerinde etkisi bulunmaktadır. Hem alıcı hem de kaynak etkili bir biçimde dinleme yapmalıdır. Dinleme yoluyla alıcı, kaynağın mesajlarını almakta ve algılamaktadır. Kaynak ise alıcının geri bildirimini almak amacıyla dinlemek zorundadır.

İletişim Sürecinde Yöneticilerin sorumlulukları

Örgütlerin amaçlarına ulaşmasında ve yöneticilerin görevlerinde başarılı olmalarında iletişimin hayati bir öneme sahip olduğu bilinmektedir (Bartol ve Martin, 1998). Nitekim yöneticinin, alınan kararların uygulanmasında ve çalışanların işe koşulmasında en temel aracını, iletişim meydana getirmektedir. Yöneticiler, iletişim araçları vasıtasıyla örgüt üyeleriyle iletişim gerçekleştirmektedir. Çalışanlar, kendilerinden beklenenleri, bu beklenenlerin nasıl ve ne zaman gerçekleştirileceği konusunda iletişim yoluyla bilgi almaktadırlar. Yöneticilik insanlarla ilişki kurmak ve birlikte çalışma işidir (Koçel, 2018).

Yöneticilerin, iletişim engellerinin üstesinden gelinmesinde takip edecekleri ilkeler şu şekilde açıklanmaktadır (Ergin, 2019: 207):

- İletişimde diğerlerinin girişimlerini beklemeden girişimde bulunmak.
- Astlardan çeşitli kanallarla bilgi edinmeye gayret göstermek.

- Edinilen bilgileri değerlendirmek ve önemli olanları ayırmak.
- Süreçte yapıcı olmak.
- Diğerlerinin işbirliğini sağlamak.
- Çevresindeki liderleri de işe dahil etmek.
- Katılım sağlayanların motivasyon düzeyini artırmak.
- Söylentilerin gerçeklerle önünü tıkamak.
- İletişim sürecini ve engellerini çok iyi bilmek.
- Diğerlerinin görüş ve önerilerine saygı göstermek.
- İletişimi sürekli hale getirmek.
- İnformal iletişimi güçlendirmek.
- Gereksinim ile tatmin arasındaki dengeyi tesis etmek.

İletişim Süreci ve Teknoloji Kullanımı

İletişimde teknolojinin kullanımıyla örgüt içi bilgi ve veri akışı çok hızlı olmaktadır. Güncel bilgiye sahip olan yöneticilerin kararlarında ve örgütte kontrol işlevini yerine getirmede etkinliği artmaktadır (Koçel, 2018). Teknolojide yaşanan değişimlerin, iş ortamlarında iletişimin düzeyi ve niteliği üzerinde önemli rolleri bulunmaktadır. Elektronik posta, sosyal ağ, video konferanslar ve sunular gibi teknolojik gelişmeler teknolojinin iletişim üzerindeki etkili olduğunu açığa çıkarmaktadır. Örneğin bilgisayarda oluşturulan sunular; toplantılarda, konferanslarda ya da fakülte salonlarında yararlanılan bir iletişim şeklidir (Lunenburg ve Ornstein, 2012). Uzak mesafelere mesaj gönderip almak anlamına gelen telekomünikasyon yardımıyla iş alanlarında, eğitim ve araştırmalarda yararlanılacak bilgilere yönelik geniş imkanlar sağlanmaktadır (Tutar ve Yılmaz, 2013).

Teknolojiden uygun bir biçimde yararlanıldığında, çağdaş eğitim ortamlarının öğretme-öğrenme sürecini bireyselleştirdiği ve insancılaştırdığı bilinmektedir. Eğitim teknolojisi kapsamındaki araçlardan faydalanan eğitim ortamları, öğrencilerin öğrenme sürecinde aktif bir biçimde yer alacakları iklimin meydana getirilmesine katkı sunmaktadır. Okullarda eğitim teknolojisi, yaratıcılığa yönelik ve bilinçli bir şekilde kullanılmalıdır. Eğitim teknolojisinin etkili ve üretime dönük kullanılabilmesi amacıyla öğretmenlerin öğretim gerçekleştirdikleri disiplin alanlarına yönelik eğitim teknoloğu olarak geliştirilmeleri önemlidir (Ergin, 2014).

3- SONUÇ

Örgütlerde iletişimin niteliğini artırmak için mesaj içeriklerini daha anlaşılır hale getirmek ve alıcının mesajı doğru algılayıp algılamadığından emin olmak gerekmektedir. İletişime engel olacak fiziksel faktörlerden arınık kanallar seçilmelidir. Dönüt alırken, alıcıyı anlamaya çalışmak ve alıcının sözünü kesmeden dinlemek önemlidir.

Örgütlerde bilgi ve ileti akışının devam edebilmesi için yöneticilerin iletişim engellerini ortadan kaldırmaları ve astların iletişim becerilerinin artırılması gerekmektedir. Ayrıca iş ortamında yöneticilerin çoklu kanalları (sözlü ve yazılı) tercih etmeleri, etkili iletişimde başarı oranlarını artırmaktadır. Yöneticiler, kaynak ve alıcı olarak sürekli iletişim sürecinde yer almaktadırlar. Örgütlerini geliştirmek isteyen yöneticilerin, iletişim sürecini çok iyi bilmesi ve kullanması önemlidir.

REFERANSLAR

- Bartol, K., & Martin, D. C. (1998). *Management* (3rd ed.). McGraw-Hill
- Can, H., Tuncer, D., & Ayhan, D. Y. (2002). *Genel işletmecilik bilgileri*. Siyasal Kitabevi.
- Dicle, Ü. (1994). *Bir yönetim aracı olarak örgütsel haberleşme*. MPM Yayınları.
- Dökmen, Ü. (2001). *İletişim çatışmaları ve empati* (17. basım). Sistem Yayıncılık.
- Ergin, A. (2019). *Eğitimde etkili iletişim* (7. baskı). Anı Yayıncılık.
- Güney, S. (2012). *Örgütsel davranış*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Gürgen, H. (2007). *Örgütlerde iletişim kalitesi*. Der Yayınları.
- Koçel, T. (2018). *İşletme yöneticiliği* (17. baskı). Beta Yayıncılık.
- Lunenburg, F. C., & Ornstein, A. C. (2012). *Educational administration: Concepts and practices* (Sixth Edition). Wadsworth Cengage Learning Publishing.
- Pearson, J. C., & Nelson, P. E. (2000). *An introduction to human communication: Understanding and sharing* (8th edition). Mc Graw Hill Higher Education.
- Şimşek, M. Ş., Akgemci, T., & Çelik, A. (2014). *Davranış bilimlerine giriş ve örgütlerde davranış*. Gazi Kitabevi.
- Şimşek, M. Ş., Çelik, A., & Akgemci, T. (2014). *Davranış bilimleri*. Eğitim Yayınevi.
- Şişman, M. (2019). *Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi* (11. baskı). Pegem Akademi.
- Tayfun, R. (2009). *Etkili iletişim ve beden dili*. Nobel Yayınevi.
- Tutar, H., & Yılmaz, M. K. (2013). *İletişim (genel ve örgütsel boyutuyla)*. Seçkin Yayıncılık.